DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13816

Kock Memorial Book

Sefer Ḳotsḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer Ḳotsḳ / [ʼarukh bi-yede Eliyahu Porat].
IMPRINT	880-03 [Tel-Aviv] : Ṿaʻad Irgun yotsʼe Ḳotsḳ be-Yiśraʼel, [1961]
DESCRIPT	424 p. : ill., facsims., fold. map, ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Kock.
	Kock (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Kock.
ADD'L NAME	Porat, Eliyahu, b. 1910.
ADD'L TITLE	Sefer zikaron li-ḳehilat Ḳotsḳ

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון לקהילת קוצק

ספר קוצק

הוצאת ועד ארגון יוצאי קוצק בישראל בעזרת ארגון יוצאי קוצק
בארגנטינה ובצרפת

ארויסגעגעבן דורך דעם ארגון יוצאי קוצק אין ישראל מיט דער
הילף פון קאצקער אין ארגענטינע און אין פראנקרייך

ספר זכרון לקהילת קוצק

ערוך בידי אליהו פורת

נדפס בישראל 1961

דפוס קואופרטיבי „אחדות" בע"מ, תל־אביב

אליהו פורת (עין החורש)

דברי הקדמה

בספר זיכרון זה לקהילת קוצק מתכוונים אנו להציב נר־תמיד לנשמות יהודי קוצק שנכרתו מן העולם בידי הצורר הנאצי. ויהי רצון שיהא בו מן המאור הפנימי והצנוע, שהאציל על מעגל חייהם של יהודי קוצק בכל שנות קיום הקהילה עד היכחדה.

זכתה קוצק ויצאו לה מוניטין ברחבי העולם היהודי. עיירה קטנה ושוקטת, השוכנת בצדי דרכים ומרוחקת מהמולת כרכים, נעשתה תלפיות ו„שם־דבר", מרכז סואן ותוסס של זרם בחסידות, שיצר לו דרך מקורית ונוסח חיים משלו. דרכי קוצק המו מאלפים ורבבות יהודים שהשתוקקו להסתופף בצלה.

הרבה נכתב ונאמר על קוצק זו, ועד היום מעסיקה שיטת קוצק בחסידות, וכן יוצרה ומייסדה, את קולמוסיהם של סופרים, היסטוריונים וחוקרים רבים. אך היתה גם קוצק אחרת, כביכול קוצק של מטה. עיירה של יהודים פשוטים, בשר־ידם, שרקמו את מסכת חייהם היום־יומיים באותם הדפוסים המיוחדים, שקבעה לעצמה כנסת ישראל שבפולין בדורות האחרונים. וודאי הושפעו יהודי קוצק לא במעט מן האור החוזר של אותו מוקד עז שבתוככי עיירתם — אך, בעיקר, זרמו חייהם במסלולם המיוחד בצד (ואם תמצי לומר: על אף) הפירסום הרב שנפל בחלקם ויהודיה נשארו פשוטים ומסתפקים במועט. „ענווי עולם, צנועי הגות ועלילה, ממעטי דברים ומרבי תפארת", כברוב עיירות פולין. מחמת ריחוקה של העיר מן

המרכזים הגדולים והתעצמות החסידות בתוכה — נשתמר בה, יותר מבכל מקום, אותו הווי יהודי בנוסח פולין שהטביע עליה חותמו זמן רב יותר והיה ניכר בה בכל עת: בחול ובשבת, באבל ובששון, בפרקמטיא וביגיע כפיים, בתורה ובעבודה. שמרנות מאוחרת זו של קוצק, שקיבלה יניקה מחודשת מהקרקע הדשן של המרכז החסידי שהתלבלב בה בסוף ימיה, שימשה אבן־נגף וערמה מכשולים ומעצורים בדרך ההתעוררות של צעירי העיירה להשכלה, לחיים חברתיים, תרבותיים ומפלג־תיים מודרניים, בשעה שהעיירות הסמוכות כבר נסתחפו בזרמי הזמן החדש.

קוצק בסוף ימיה, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם כבר לא היתה כולה מעור אחד. בקיעים רבים נבעו בחומותיה וצצו ניגודים בין הדור הישן המתבצר בקנאותו לבין הדור הצעיר המפלס לו דרך חדשה בחיים, זו המובילה להשכלה, למפלגות — ואף להגשמה חלוצית ועלייה ארצה.

על קוצק כתבו רבים. סופרי קודש וסופרי חול (ביניהם גדולי הספרות היהודית כשלום אש ואופאטושו), אך בני קוצק גופא כמעט שלא כתבו על עירתם, צור מחצבתם. דומה, שמסורת היא בידיהם מבן־עירם הגדול, ר׳ מנדלה מייסד השושלת הקוצקאית, ששרף את כל כתביו ולא הניח אחריו שום דבר שבכתב, מלבד פירורים משולחן גבוה שניצלו לפליטה והם מבהיקים עדיין כביום הינתנם. לא קמו עד היום לעיירה זו היסטוריונים וחוקרים, שיסירו את שכבת האבק מעל התעודות שבארכיונים שלה, כדי להאיר את קדמוניותיה ואת תולדות היהודים בתוכה מאז היווסדה. דומה, כאילו זוהר זה שהפציע בתוכה לפני מאה שנים (השנה מלאו מאה שנים לפטירתו של ר׳ מנדלה מקוצק — כ״ו שבט תרי״ט) העמיד בצל את קורות העיירה בימים מקדם, מלבד מאורע ברק יוסלביץ, מפקד גדוד הפרשים היהודים, המשולב במידת־מה בהיסטוריה של העיירה.

ספר זיכרון זה אינו מתיימר למלא את כל החסר; בעיקרו הוא ספר זיכרון לקהילה שנגדעה ונכרתה בידי עמלק. יוצאי העיר, בניה, שרידיה ופליטיה הזוכרים לה חסד־נעורים, מעלים כאן על הכתב בקולמוס פשוט ובהמיית־לב את זכרונותיהם על אנשי העיירה, היחיד והכלל, היחסנים ופשוטי־עם, למדנים ואנשי מעשה, העיירה ונופה, מבואותיה, בתיה וסימטאותיה על כל תפארת עברם, שעלה עליהם הכורת ביום עברות בידי צר ואוייב מנואץ.

*

הרעיון להקים מצבת־זיכרון לקהילת קוצק בצורת ספר, התעורר כבר לפני כמה שנים, אך בכנס האזכרה של יוצאי קוצק בישראל בשנת 1956 לבש עור וגידים בהחלטה שנתקבלה אז לבחור ועדה מיוחדת למטרה זו. ל„ועדת הספר" נבחרו באותו מעמד החברים הבאים (לפי הא״ב): גרוסמן גדליהו, הרץ יעקב, טשרני דב, מדנס שמחה, מיכאלי משה, סלע יוסף, פרידמן משה ורק דוד.

הועדה החלה בפעולה וראשית מלאכתה היה איסוף החומר אצל בני העיר והשגת הכספים להוצאת הספר. נשלחו מאות חוזרים ומכתבים ליוצאי קוצק בארץ ובחו״ל וכן לספריות ולמוסדות, ויש לציין שבעבודה מאומצת עלה בידי הועדה להשיג חומר וזכרונות ממקורות שונים. יחד עם זה אין אנו מַשלים את עצמנו שהצלחנו ללקט ולרכז את כ ל החומר ההיסטורי הנוגע לקורות העיר וחיי היהודים בתוכה בעבר הרחוק והקרוב. מכל מקום אנו חייבים תודה לכל בני עירנו שסייעו בידינו ותרמו מפרי עטם, מזכרונותיהם ורשימותיהם לספר־זיכרון זה. בין השאר עמדו לימיננו אנשי עירנו בצרפת ובארגנטינה שרעיון הספר מצא הד בלבם, ומהם נציין את בליטמן יעקב (ארגנטינה) ואת ברוך פיערניק ויהושע טאשמקי (צרפת). כן עלינו לציין את עזרתו של בן עירנו המהנדס דאלעז׳אל (נוצרי, תושב קוצק) באיסוף חומר דוקומנטרי.

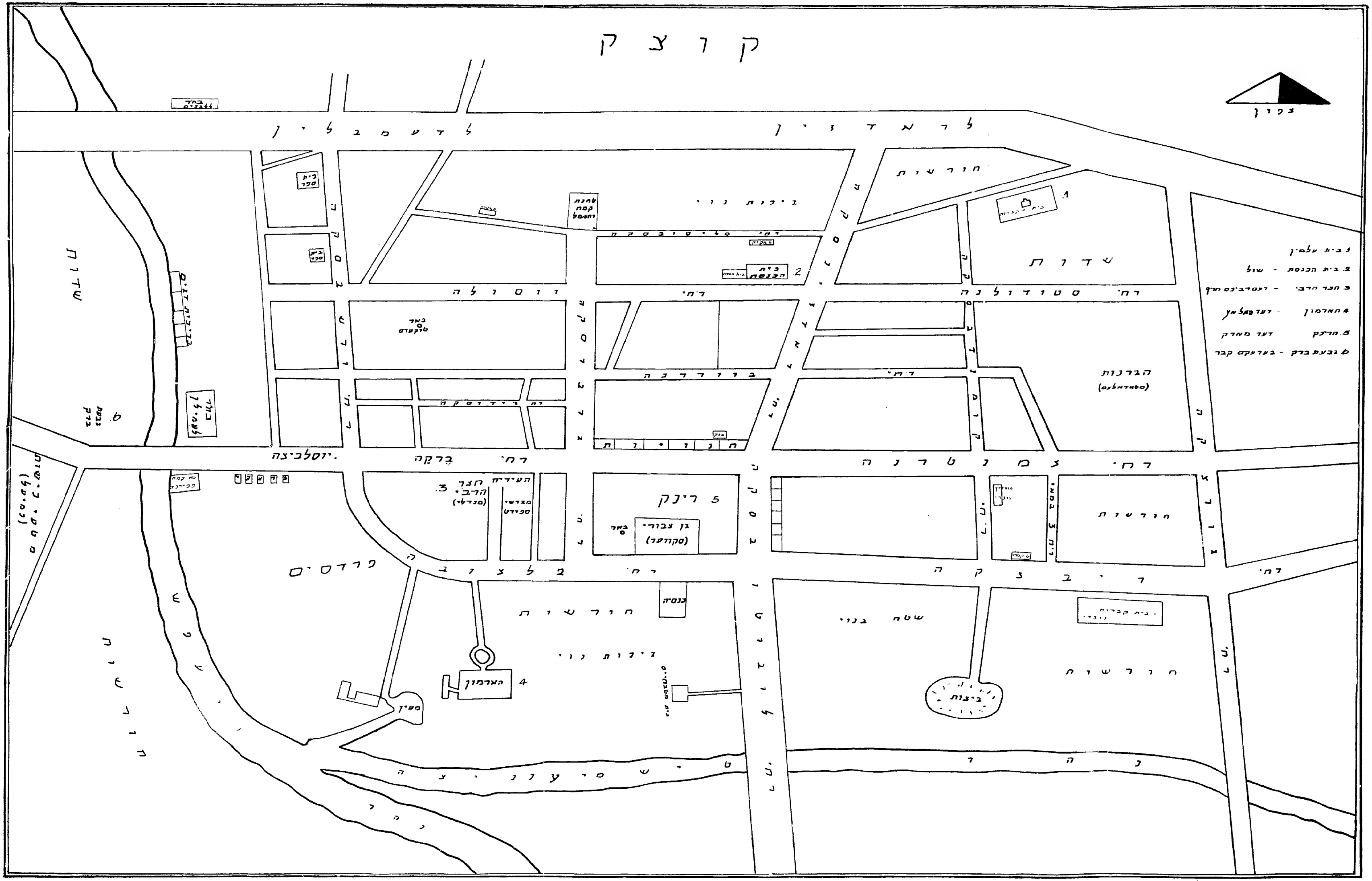
בריכוז החומר ואיסופו טרחו ופעלו במסירות רבה גדליה גרוסמן ושמחה מדנס (ת״א).

ועדת הספר שמה לה למטרה לשמור בספר זה על אופייה ורוחה של עיירת קוצק, שהצטיינה באורה הגנוז ובצניעותה. כמות כן החומר שנכתב בידי בני עירנו בארץ ובחו״ל. כן החלטנו לפרסם את הדברים בלשון שנכתבו והספר מופיע, איפוא, בעברית ובאידיש, ורק כמה מהרשימות ניתרגמו מאידיש לעברית וכן להיפך.

הספר בתוכנו כולל מדור היסטורי, חסידות קוצק, זכרונות והוי, תנועות ומוסדות, פרקי שואה, אישים ודמויות ו,,יד ושם״ *

---

* ניגוני קוצק המופיעים בין העמודים 134—145 הושמעו מפי יוסף סלע־שולשטין ונרשמו ע״י ד״ר שמואלי, תל־אביב.

שירטט שמחה מדנס (תל־אביב). — געצייכנט שמחה מאדאנעס

פרקי היסטוריה וזכרונות

היסטאריע פון קאצק און זכרונות

מתולדותיה של קוצק

(לפי המונוגרפיה „Historja miasta Kocka" מאת יאן מאייבסקי וכן לפי מקורות אחרים)

קוצק, השוכנת בנפת לוקוב (מחוז לובלין), היא אחת הערים הקדומות בפולין — עתיקה יותר מוארשה הבירה. מקדמת־דנא שימשה קוצק מבצר לשבטי היאדז׳ווינגים הפראים למחצה ומשכן לאלים ק ו צ׳ק ו או ק ו צ ק ו, ומכאן מקור השם לעיר. במקום זה נהגו השבטים שהתגוררו בסביבה לקבור את לוחמיהם שנפלו בקרב, ועד היום נשתמר בית־קברות עכומ״י מהתקופה ההיא על גבעת־חול בכפר רוסקאַוויעש הסמוך לקוצק.

עם מסע הכיבוש המשותף של המלך קז׳ימירז׳ השני והבישוף מפלוצק אל חבל פודלשיה המאוכלס יאדז׳ווינגים, נפלה קוצק כשלל מלחמה לידי המאזורים כקניינם של הבישופים מפלוצק. ב־1417 העניק ולאדיסלאוו מלך פולין זכויות עירוניות לקוצק על פי החוקה המאגדבורגית ובאופן זה היה הישוב קוצק לעיר. אדמות קוצק ונכסיה, האהוזות והחוות שבסביבה עברו ב־1517 לרשות המלך זיגמונט הראשון (תמורת נכסים שברציונז׳) ומאז נעשו לקניין המלך. לאחר מכן מסר המלך זיגמונט את קוצק כמתנה למיקוליי פ י ר ל י י, הקסטלאַן של קראקוב, דבר שעורר בשעתו מורת־רוח בין הצירים שטענו, שאין המלך רשאי להעניק אדמות לפרטים כמתנה העוברת בירושה. כך, איפוא, נתגלגלה קוצק מרשות לרשות: לראשונה קניין כנסייתי, אח״כ — מלכותי ולבסוף בבעלות פרטית. רק לאחר אובדן עצמאותה של פולין הפכה קוצק לקניין ציבורי, ממלכתי.

במאה ה־15 כבר עמדה על תלה בקוצק כנסיה נוצרית בנוייה עץ. כשקמה קוצק לנחלה למיקוליי פירליי, מסר הלה את הכנסייה לידי הקאלווינים. בנו ייסד על יד הכנסייה בית־ספר שהתקיים עד שנת 1648, שבה נחרב על ידי גדודי כמלניצקי, ששדדו את העיר ושרפוה (בין השאר גם אוסף ספרים עשיר של משפחת פירליי). ב־1649 חזרה הכנסייה לרשות הקאתולים, כפי שמעידה על כך כתובת שנשתמרה על פעמון הכנסייה. לאחר מכן נגרם לה הרס והיא הוקמה מחדש על ידי אננה לבית סאפיעהא בשנת 1779. ב־1831 שוחזרה בסגנון איטלקי מפואר.

אחרי הפירליים עברו נכסי קוצק לידי סטאניסלאוו זבונסקי ואח״כ לליאון זויעלופולסקי שנשא לאשה את אחות אשתו של מלך סובייסקי. המלך אוגוסט היה נוהג לבקר בקוצק וב־1782 שהה כאן כמה ימים גם הנסיך פאבל.

בשנת 1869 נמכרה קוצק לאציל (חרביה) אַדם זיעלטובסקי. בנו, אדוואַרד, עבר מפוזן לקוצק וקבע בה את מקום מגוריו. עד מלחמת העולם השנייה שייכת היתה קוצק לנכדו יוזף ז׳ולטובסקי.

בקוצק עדיין קיים ועומד ארמון נהדר שנבנה על ידי הפירליים. בסמוך לו נטעה הנסיכה יבלונובסקה גן־נוי מפואר המפורסם באוסף העצים והשיחים שלו. בספריית הארמון נשמרים מכתבים ומסמכים חשובים הקשורים לפעולתה של הנסיכה יבלונובסקה, שיש בהם עניין לתולדות הכלכלה והאדמיניסטרציה של מדינת פולין בימים ההם.

ארמונו היפה של ז׳ולטובסקי שימש רקע להסרטת סיפורו המפורסם של הסופר ז׳רומסקי „בטרם אביב״.

קוצק, כעיר היושבת על דרך המלך לוארשה (134 ק״מ לוארשה, 50 ק״מ ללובלין ו־20 ק״מ לראדזין) היתה לפנים נקודת יישוב חשובה. „בעיירה קוצק השוכנת על נהר וויעפש הנוח לשייט ספינות, מתקיימים בה „ירידים״ מאז ומקדם והיא בנוייה במשטר ובסדר, וראוייה משום כך לתשומת לב השלטונות״ — כך מביע דעתו הממונה על ניהול ערים בשנת 1820. מאותה שנה נשארה סקירה על המפעלים הכלכליים שבעיר, שלפיה היו קיימים אז בקוצק 3 בתי בורסקאות, 7 בתי מלאכה לקדרות, 3 נפחיות, 10 חייטים, 19 כובענים, 2 רצענים, 3 נגרים, 3 מסגרים, 14 סנדלרים, 14 אורגים, 2 חרטים ושען אחד (המקור הפולני אינו מוסר על לאומיותם של בעלי המפעלים, אך אין ספק שהיו יהודים).

לפי הידיעות המועטות שבידנו הגיעו היהודים לראשונה במאה ה־17. מקור אחד מעיר על כך, שבשנת 1639 קבלו היהודים זכות ישיבת־קבע בעיר וניהנו,

בית הכנסת העתיק בקוצק
די אַלטע שול אין קאָצק

בדרך כלל, מזכויותיהם וחובותיהם של שאר התושבים. במאה ה־18 נספחה לקוצק הקהילה היהודית השכנה מהכפר ליסוביקי. בתקופה שבין שנות 1718—1739 הגיע שיעור המס שהוטל על יהודי קוצק עד כדי 80 גולדן. בשנת 1765 מנתה הקהילה 793 נפש (כולל ליסוביקי), שמהן גרו 62 משפחות בבתים משלהם. לפי אותם המקורות, עסקו מחצית התושבים היהודים במלאכה (חייטים, כובענים, סנדלרים וכו') — ומחציתם במסחר זעיר.

החל מהמאה ה־19 מצויים כבר בידינו מספרים על האוכלוסיה היהודית והנוצרית שבקוצק וכן על היקף הבנייה בעיר.

היהודים באוכלוסיית קוצק

השנה	מספר התושבים הנוצרים	מספר היהודים
1765	—	793
1827	1788	—
1856	2882	1612
1861	2870	1653
1883	3788	1694
1897	4724	3014
1921	3903	2092
1927	3738	2529
1939		3000
1941		3200

כפי שמשתקף יפה מהטבלא הנ"ל ניכרת רפיפות בהתפתחותה של העיר, או כביטוי של ראש העיר פאסלסקי ב־1820 „העיר אינה עולה ואינה יורדת". סיבת הדבר נעוצה בריחוקה ממסילת הברזל * וממרכזים עירוניים גדולים. עובדה זו קבעה את פיגורה של העיר הן במספר תושביה והן בבנייניה. כך אנו מוצאים, למשל, שבשנת 1861 היו בקוצק 273 בתים (מהם רק 17 בניני אבן) ; ב־1883— 327 בתים (מהם רק בנייני השוק מאבן) ; בשנת 1927 — 542 בתים.

התפתחות אטית זו נחלשה עוד יותר מאז הועתקה דרך המלך הרחק מן העיר, והתחבורה העירונית (קודם בעגלות ואח"כ באוטובוסים) עקפה אותה לחלוטין. תנועת המסחר נצטמצמה בהרבה וגידולה של העיר נבלם כמעט לגמרי. זוהי הסיבה, שהאוכלוסיה היהודית בקוצק שהיוותה בשנת 1883 קרוב ל־58% מכלל תושבי העיר וכ־50% בשנת 1921 — ירדה ב־1927 עד כדי 41%. רק לאחר

* במשך שנים רבות התנהלה התחבורה מקוצק לערים אחרות דרך ראדזין הסמוכה (20 ק"מ) בעגלות סוסים, ומשם 7 ק"מ נוספים עד לתחנת הרכבת.

מלחמת העולם הראשונה כשנפתח קו אוטובוסים בין קוצק והערים הגדולות — חלה התעוררות מה בחיי העיר. אולם דליקה גדולה שפרצה זמן מועט לאחר מכן, שמה קץ לניצני ההתעודדות הרכים. רוב בתי העיר שהיו בנויים עץ (ומקורים גגות־קש) עלו באש ותושביהם נשארו ללא קורת־גג לראשיהם.

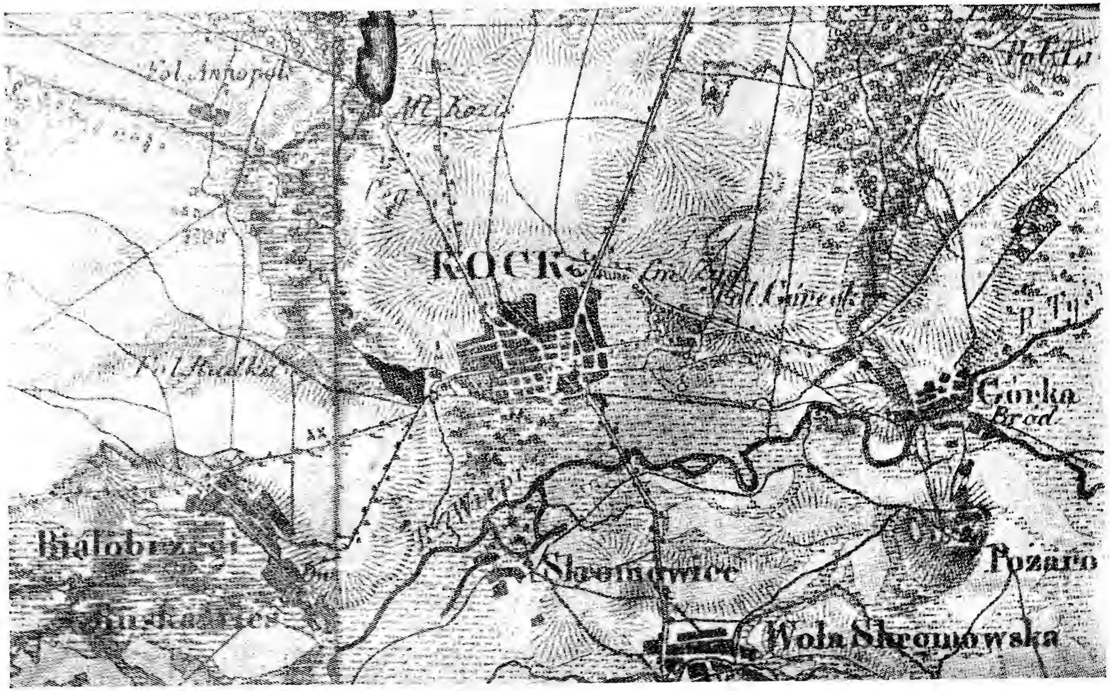
בשנות השלושים — לאחר השריפה — נבנתה קוצק מחדש. במקום בניני עץ הוקמו בתי אבן של קומותיים. ככר השוק ורחובותיה הסמוכים (היו בקוצק 25 רחובות) נבנו לפי תכנית מיוחדת, חזיון לא נפרץ בעיירות מסוג זה בפולין. כן סודרה תאורה חשמלית, נסללו כבישים לסביבה הקרובה (לסרוקומלה, לטלצ׳ין), הוקם גשר על הטישמניצה (יובל של נהר וויעפש). קוצק שימשה באותן השנים מרכז למוסדות השלטון המקומי, המחוזי והממשלתי.

מקורות הפרנסה של יהודי קוצק היו, כרגיל, המסחר, מלאכה זעירה וניצנים של תעשייה (ביח״ר ללבנים, מנסרה, טחנת קמח ועוד). ב־1928 היו בקוצק 13 מאפיות, 9 נפחיות, 10 איטליזים, כ־70 סנדלרים, 42 חייטים (לגברים), 4 כובענים, 5 פחחים, 2 טענים, 91 נגרים וכו׳. כן היו כ־124 חנויות, והיו גם שעסקו במסחר בקנה מידה גדול בייצוא התוצרת המקומית (עצים, תבואה) לחוץ.

מאליו מובן, שכל המוסדות הציבוריים שהיו מקובלים ביהדות פולין מצאו מקום גם בקהילת קוצק. מבין המוסדות הכלכליים של יהודי קוצק נציין כאן את „קואופרטיב בעלי המלאכה״ שנוסד בשנת 1920, את „הקואופרטיב לאשראי״ (1922) וכן את „בנק הסוחרים״ (1925).

*

כאמור, זכתה קוצק עוד במאה ה־15 במעמד של עיר לפי החוקה המאגדבור־גית. זכויות אלה נתקיימו בידיה עד המאה ה־19. בשנת 1871 הורדה קוצק על ידי הרוסים ממעמד של עיר לדרגת יישוב כפרי („Osada״). כשנכבשה קוצק ב־1915 ע״י הגרמנים הוחזרו לה מעמדה וזכויותיה העירוניות. בתקופה זו מונתה ע״י השלטון הכובש מועצה מקומית (בתוכה שלשה יהודים: נח גרינהיים, יואל קרייצמן ודוד וינברג). מועצה זו נהפכה אח״כ למין מועצת צדקה ומחסה וערכה נתבטל. לאחר זה מונתה ע״י הגרמנים מועצה עירונית זמנית — אך כל המוסדות הללו נתבטלו לאחר שב־1918 עם צאת הגרמנים ותקומת פולין העצמאית נבחרה מועצה עירונית כחוק בפקודת השלטונות הפולניים. למועצה נבחרת ראשונה זו נכנסו 5 יהודים (מוטל פריינדליך, יואל קרייצמן, לייזר סמיאטיצקי, שלמה טופל ומשה דוד וינברג) לפי הרשימות המפלגתיות (ציונים, מזרחי, סוחרים, בעלי־מלאכה וכו׳), ו־4 לא יהודים. ב־1918 סופחו למועצה זו חברים נוספים (ביניהם מן היהודים: יוסף שצ׳צ׳יניארז׳ וברוך צובעק). ב־1919 נבחרה מועצה עירונית חדשה, שבה היו 12 יהודים (גרשון ברונשטין, אברהם טשארני, שאול הנדלסמן, יעקב הרץ, יצחק קרייצמן, לייזר סמיאטיצקי, משד וינברג, מאיר ווארום, אברהם

מפת קוצק והסביבה הקרובה — קאָצק און איר אומגעגנט

זאקאליק, ישראל זאקאליק, חיים יהושע זלצמן ויונה זיגלמן). במועצה העירונית שנבחרה ב־1926 היו 8 יהודים (אבא צובעק, מיכאל גולדפינגר, שאול הנדלסמן, מרדכי שלפחובסקי, ישראל ברוך שולשטין, משה דוד וינברג ויונה זיגלמן).

*

על שני דברים יצאו לקוצק מוניטין בעולם היהודי (ובמידה מסויימת גם בציבור הפולני): על ר' מנחם מנדל מורגנשטרן מטומאשוב, מייסד „השושלת הקוצקאית", בחסידות, שקבע בה את מושבו, אשר בזכותו נהרו לקוצק המוני יהודים מכל קצוות פולין ואף מעבר לגבולותיה, וזכרונו הדגול עוד חי כיום הזה בלבות רבים וכן שלמים. דמותו של ר' מנדלה (שצאצאיו, בני משפחת מורגנשטרן, גרו בסביבת קוצק, בסוקולוב ובפולאוו ועוד) תוארה בהרחבה בידי הסופר אופאטושו בספרו „ביערות פולין", שחלקו אף נקרא „קוצק", וכן העסיקה אישיותו המקורית ותורתו סופרים, משוררים וחוקרים רבים.

כן נתפרסמה קוצק על שום קברו של ברק יוסלביץ', מפקד גדוד פרשים יהודי, הנמצא בקרבתה. על קברו הוקם גלעד בצורת גוש־אבן והמקום נקרא בפי העם „גבעת ברק". מעשי גבורותיו של הפולקובניק היהודי זכו לתיאורים רבים ונלהבים מקולמוסיהם של סופרים והיסטוריונים (בעיקר פולנים). תיארו את דמות דיוקנו גם ציירים רבים. מאורע זה, שהיה יחיד במינו ביהדות פולין בדורות ההם, לא איבד מאקטואליותו אף לפני מלחמת העולם השנייה והיה גם נסיון להסריט אפיזודות שונות מחייו, וביחוד מעלילת הקרב, שבה נפל ברק יוסלביץ' בגבורה בתוך קוצק (לפי האגדה).

למען האמת, היה שמו של ברק יוסלביץ' נפוץ בעיקר בין הפולנים.* יהודי קוצק, כשאר יהודי פולין, שמעמדם האזרחי לא נשתנה לאחר מעשי גבורתיו — גילו אדישות מעורבת בחשדנות לגבי גיבור יוצא־דופן זה הטמון בעיבורה של עירם. רק בשנים האחרונות חל מפנה בהערכת ברק יוסלביץ' בין רבים מהנוער היהודי ובציבוריות היהודית בכלל. בתהלוכות לקברו ומפקדי אזכרה, שארגנו ההסתדרויות היהודיות, הועלתה על נס דמות הגיבור היהודי. היה בזה גם משום תשובה עקיפה לטענת האנטישמיים, שאין ליהודים חלק במלחמת פולין על שלימותה ועצמאותה. ב־1927 נוסד בקוצק „ועד אזרחי להקמת בתי־ספר (מקצועי ועממי) ע"ש ברק יוסלביץ'", שהיה מורכב מסנטורים, אצילים וקצינים בכירים בחסותו של פילסודסקי. לוועד זה נצטרפו גם חברי העירייה היהודים ועסקנים אחרים (מלבד הציר לסיים הארטגלס נמנו על חברי הוועד מיהודי קוצק: משה גולדבנד,

* בזמן מלחמת רוסיה־פולין ב־1920 התנבאו אכרים „מגידי העתידות" בסביבת קוצק, שהבולשביקים העולים על פולין יינגפו על יד קברו של ברק יוסלביץ ובזה תסתיים המלחמה. למעשה לא נסתיימה שם המלחמה, אך מוזר שהפולנים פתחו בהתקפת־נגד דוקא ממקום זה ומכאן החלה נסיגתם של הבולשביקים...

ר׳ יוסף מורגנשטרן — הרב דמתא, משה דוד וינברג ויונה זיגלמן). בהוצאת הוועד הופיעה מונוגרפיה מקיפה על ברק יוסלביץ׳ (בפולנית) והוחל בבניית בית הספר. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הופסקה בנייתו והוא הושלם רק לאחר המלחמה כשלא נשאר אף יהודי בקוצק. כאירוניה מרה מצלצלת הידיעה, שדווקא בפולין של ימינו אין שמו של ברק יוסלביץ׳ מתנוסס על בית ספר זה, מחשש התפרצות אנטישמית...

פון קאצקער געשיכטע

(לויט דער מאָנאָגראַפיע „Historja Miasta Kocka" פון יאַן מאַייעווסקי און פון אַנדערע קוועלן)

קאָצק, וואָס געפינט זיך אין לוקאווער פאָוויאַט (לובלינער וואָיעוואודסטווע), איז איינע פון די עלטסטע שטעט אין פוילן — עלטער ווי די הויפּטשטאָט וואַרשע. שוין גאָר פון אַלטע צייטן איז קאָצק געווען אַ פעסטונג פון די יאַדזשווינגער האַלבווילדע שבטים. דאָרט האָט זיך אויך געפונען זייער געטש קאטשקא, אָדער קאַצקא (Kocko), און פון דאַנען שטאַמט טאַקע דער נאָמען פון דער שטאָט. נישט ווייט פון קאָצק ביי רוסקאָוויעש זענען נאָך פאַרבליבן סימנים פון אַ געצנדינערישן בית הקברות, ווו די יאַדזשווינגען פלעגן באַגראָבן זייער געפאַלענע קעמפער.

ווען קאַזשימיעזש דער צווייטער צוזאַמען מיטן ביסקופּ פון פּלאָצק פירן אויס זייער מיליטערישן אַריינמאַרש אין פּאָדליאַשער געגנט וואָס איז באַוווינט דורך די יאַדזשווינגער, פאַלט קאָצק אַריין אין די הענט פון די מאַזורן אַלס אייגנטום פון די פּלאָצקער ביסקופּן. אין יאָר 1417 באַקומט קאָצק פון קעניג וולאַדיסלאַוו שטאָטישע רעכט לויטן מאַגדעבורגער געזעץ. אין 1517 גייען איבער קאָצק און אירע אַלע גיטער און קאָלאָניעס צום אייגנטום פון קעניג זיגמונט (אנשטאט זיינע גיטער אין ראטשאנזש). שפּעטער גיט איבער דער קעניג זיגמונט די שטאָט קאָצק צום קאַשטעלאַן פון קראקא, מ י ק א ל י י פּ י ר ל י י, אַלס אַ מתנה, אַ זאַך וואָס רופט אַרויס אונצופרידענהייט ביי געוויסע דעלעגאַטן, וועלכע טענה׳ן, אַז דער קעניג האָט נישט קיין רעכט איבערגעבן ערד אין פּריוואַטן באַזיץ אַלס אַ מתנה וואָס גייט איבער בירושה. אַזוי איז קאָצק איבערגעגאַנגען פון האַנט צו האַנט: אין אָנפאַנג געהערט קאָצק צו דער קירכע, נאָכער — צום קעניג און צום סוף אין פּריוואַטן באַזיץ. נאָר ווען פוילן האָט פאַרלוירן איר אומאָפּהענגיקייט גייט קאָצק איבער צו אַ עפּנטלעך־מלוכה׳שן באַזיץ.

אין 15טן יאָרהונדערט האָט שוין אין קאָצק עקזיסטירט אַ קריסטלעכער קלויסטער אין אַ הילצערנע געביידע. ווען קאָצק איז אַריבער אין באַזיץ צו מיקאַליי פירליי, האָט ער איבערגעגעבן די קירכע צו די קאַלוויניסטן. זיין זון האָט געגרינ־דעט אַ שולע ביי דעם קלויסטער, וואָס האָט עקזיסטירט ביז 1648 און איז דאַן חרוב געוואָרן דורך כמיעלניצקי׳ס באַנדעס, וואָס האָבן צעראַבירט די שטאָט און איר פאַרברענט (צווישן אַנדערע איז אויך פאַרברענט געוואָרן אַ רייכע ביכער זאַמלונג פון פירלייס משפחה). אין 1649 גייט איבער דער קלויסטער צוריק צו די קאַטאָליקן — ווערגן דעם זאָגט עדות אַן אויפשריפט אויפן גלאָק פון קלויסטער. דער בנין האָט נאָכער ווידער געליטן פון צעשטערונגען, ביז ער איז איבער אַ נייעס אויפגעשטעלט געוואָרן אין איטאַליענישן סטיל אין יאָר 1831.

קאָצקער גיטער גייען איבער פון די פירלייס צו סטאַניסלאַוו זבאַנסקי און דאַן צו יאַן וויעלאָפּאָלסקי, וועלכער האָט חתונה געהאַט מיט מלך סאַביעסקי׳ס פרויס שוועסטער. דער קעניג אויגוסט פלעגט אָפט באַזוכן קאָצק. אויך האָט דאָ באַזוכט דער רוסישער פרינץ פּאַוועל. אין 1869 ווערט קאָצק פאַרקויפט צו אַדאַם זשולטאַווסקי, וועמענס זון, עדוואַרד, גייט אַהין אַריבער פון פּויזן און שאַפט דאָרט זיין רעזידענץ. ביז דעם לעצטן וועלט־קריג האָט קאָצק געהערט צו כראַביע יוזעף זשולטאָווסקי, אַן אייניקל פון אַדאַם זשולטאָווסקי.

ארמונו של האציל ז׳ולטובסקי בקוצק
דעם כראַביע זשולטאָווסקיס פּאַלאַץ אין קאָצק

עד היום איז פאַרבליבן אין קאָצק אַ פּראַכטפולער פּאַלאַץ וועלכער איז געבויט געוואָרן דורך די פירלייס. נישט ווייט פון אים האָט די פּרינצעסן יאַבלאָ־נאָווסקאַ געפלאַנצט אַ פּאַרק, וועלכער איז באַרימט געוועזן מיט זיין רייכן און זעלטענעם אויסוואַל פון ביימער און קוסטעס. אין דער ביבליאָטעק פון פּאַלאַץ

ווערן אויפגעהיט וויכטיקע בריוו און דאָקומענטן, וואָס האָבן אַ שייכות צו דער טעטיקייט פון דער פרינצעסן יאבלאנאווסקא און זענען פאַרבונדן צו דער היסטאָריע פון דער עקאָנאָמיע און אַדמיניסטראַציע אין פוילן פון יענע צייטן.

קאָצק, אַלס אַ שטאָט וואָס געפינט זיך אויפן הויפט שליאַך צו וואַרשע (134 ק״מ פון וואַרשע; 50 פון לובלין און 20 פון ראדזין), איז געווען זייער אַ וויכטיקער פונקט. „דאָס שטעטל קאָצק ליגט ביים טייך וויעפש, וועלכער איז באַקוועם צו נאַוויגאַציע, און עס קומען דאָרט פאָר גרויסע ירידים. דאָס שטעטל איז געבויט פלאַנמעסיק. כדאי די רעגירונגס אַנשטאַלטן זאָלן זיך מיט איר פאַר־אינטערעסירן" — אַזוי שרייבט אין יאָר 1820 דער קאָמיסאַר פאַר שטאָטישער אַדמיניסטראַציע אין פוילן. עס איז אויך פאַרבליבן פון יענער צייט אַ רעגיסטראַציע פון די עקאָנאָמישע אונטערנעמונגען אין שטאָט, לויט וועלכער האָבן עקזיסטירט דאַן אין קאָצק: 3 סטאָליאַרעס, 3 שלאָסערס, 14 שוסטערס, 10 שניידערס, 19 היטל־מאַכערס, 2 שטעפּערס, 14 וועבער, 1 זייגערמאַכער, 3 קוזשניעס, 7 טעפּערייען א. אַ. וו. (דער פּוילישער קוואַל גיט נישט אָן די נאַציאָנאַליטעט פון די אונטערנע־מער, וועלכע זענען געוויס געווען יידן).

לויט די קאַרגע ידיעות וואָס זענען צו אונז דערגאַנגען, האָבן זיך די יידן באַזעצט אין קאָצק ערשט אין 17טן יאָרהונדערט. אַזוי יוערט אָנגעגעבן, אַז אין יאָר 1699 האָבן די יידן באַקומען אין קאָצק שטענדיקע וווין־רעכט און האָבן גענאָסן פון די רעכט און פאַרפליכטונגען ווי אַלע תושבים. אין 18טן יאָרהונדערט האָט זיך די יידישע קהילה אין נאָנטן ל י ס א ב י ק י אָנגעשלאָסן צו דער קהילה אין קאָצק. אין דער עפּאָכע צווישן 1718—1739 האָבן דערגרייכט די פּאָדאַטקעס וואָס זענען אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף די קאָצקער יידן ביז 800 גולדן. אין יאָר 1765 האָט די קהילה געציילט 793 נפשות (אַריינגערעכנט ליסאביקי), פון וועלכע 62 משפחות האָבן געוווינט אין זייער אייגענע הייזער. לויט די זעלבע קוואַלן האָט אַ העלפט פון דער יידישער באַפעלקערונג זיך פאַרנומען מיט האַנטווערקערייי (שניידערס, היטלמאַכערס, שוסטער א.אַ.וו.) — און אַ העלפט מיט קליינהאַנדל.

מיטן אָנהויב פון 19טן יאָרהונדערט געפינען זיך שוין גענויערע קוואַלן וועגן דער יידישער באַפעלקערונג (ווי אויך די קריסטלעכע) אין קאָצק און וועגן דעם בוי פאַרנעם אין שטאָט.

ווי עס איז קלאָר פון דער ווייטערדיקער טטאַבעלע באַמערקט זיך אַ שוואַכע אַנטוויקלונג אין קאָצק אין דער צאָל פון אירע איינוווינער, אָדער ווי דער בירגער־מייסטער פון קאָצק, פּאסאלסקי, האָט זיך אויסגעדריקט נאָך אין יאָר 1820: „די שטאָט שטייט אויף איין פלאַץ — נישט זי וואַקסט און נישט זי מינערט זיך". די סיבה דערפון איז געוויס אין דעם וואָס קאָצק איז געלעגן אין אַ זייט פון דער באַן ליניע. (יאָרן לאַנג האָט זיך די קאָמוניקאַציע געפירט דורך ראַדזין, 20 ק״מ מיט אַ

צאָל פון די יידן אין דער קאָצקער באַפעלקערונג

יאָר	צאָל פון קריסטלעכע איינוואוינער	צאָל פון די יידן
1765	—	793
1827	1788	—
1856	2882	1612
1861	2870	1653
1883	3788	1694
1897	4724	3014
1921	3903	2092
1927	3738	2529
1939		3000
1941		3200

וואָגן, און פון דאָרט נאָך 7 ק"מ צו דער באַן סטאַציע) און איז געווען ווייט פון די גרעסערע שטאָט צענטערן. דער פאַקט האָט געלאָזן זיין שטעמפּל אויף דער אָפּגעשטאַנענקייט פון קאָצק, סיי אין צאָל פון אירע איינוואוינער, סיי אין צאָל פון די געביידעס, אַזוי זענען אין קאָצק געווען אין 1861 — 273 הייזער (פון זיי נאָר 17 געמויערטע) ; אין 1883 — 327 הייזער (פון זיי נאָר דער מאַרק געמויערט) ; 1927 — 542 הייזער.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז נאָך מער אָפּגעשוואַכט געוואָרן די עקאָנאָמיש ענטוויקלונג. די האַנדלס באַוועגונג האָט זיך אויך איינגעשרומפּן. דאָס איז טאַקי די סיבה וואָס די יידישע באַפעלקערונג וואָס האָט אויסגעמאַכט אין 1883 ביי 58% פון דער אַלגעמיינער צאָל פון די איינוואוינער און אין 1921 ביי 50% — איז אין 1927 אַראָפּ ביז 41%. נאָך נאָך דער ערשטער מלחמה, ווען עס האָט זיך געעפנט אַ אויטאָבוסן־ליניע צווישן קאָצק און די גרעסערע שטעט — באַמערקט זיך אַ געוויסע אויפלעבונג אין שטאָט. די גרויסע שריפה וואָס איז דאַן אויסגעבראָכן מאַכט אַ ענדע צו דעם אויפבלי־טענדענץ : כמעט דאָס רוב הייזער זענען פאַרברענט געוואָרן און זייערע איינוואוינער זענען געבליבן אָן אַ דאַך.

אין די 30קער יאָרן, נאָך דער שריפה, בויט זיך קאָצק אויס איבעראַנייס. אנשטאט הילצערנע הייזער ווערן אויפגעבויט 2־שטאָקיגע מויערן. דער מאַרק און די נאָנטע גאַסן (געווען אין קאָצק 25 גאַסן) ווערן אויסגעבויט לויט אַ ספּעציעלן פּלאַן, אַ זעלטענע דערשיינונג אין די שטעטלעך פון פּוילן. עס ווערט איינגעפירט עלעקטרישע באַלויכטונג, עס ווערן געפלאַסטערט שאָסייען צו דער נאָנטער אומגעגנט (קיין סעראקאמלע, טאלטשין), אַ בריק ווערט געמאַכט איבער דער

טישמעניצע (אַן אָפּפלוס פון וויעפּש). קאָצק האָט אויך געדינט דאַן אַלס זיץ פון די אָרטיקע, קרייז און רעגירונגס אינסטיטוציעס.

די קאָצקער יידן האָבן געצויגן פרנסה, ווי געווייגלעך, פון האַנדל, האַנט־ווערקעריי און קליין אינדוסטריע (ציגעל פאַבריק, טאַרטאַק, מיל א. אַ. וו.). אין 1928 געפינען זיך אין קאָצק 13 בעקערייען, 9 קוזשניעס, 10 יאַטקעס, 70 שוסטערס, 42 שניידערס, 4 היטלמאַכערס, 5 בלעכערס, 2 זייגערמאַכערס, 11 סטאָליאַרעס א. אַ. אַזוי זענען געווען 124 געשעפטן. אייניקע סוחרים האָבן זיך פאַרנומען מיט עקספּאָרטירן די אָרטיקע פּראָדוקציע (געהילץ, תבואה) קיין אויסלאַנד.

פאַרשטייט זיך, אַז אַלע געעזלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס וואָס האָבן עקזיס־טירט אין פּוילישן יידנטום האָבן זיך אויך געפונען אין קאָצקער קהילה. פון די עקאָנאָמישע אינסטיטוציעס זאָל דאָ באַצייכנט ווערן דער „בעלי־מלאכה קאָאָפּע־ראַטיוו" (געגרינדעט 1920), דער „קרעדיט קאָאָפּעראַטיוו" (1922) און דער „סוחרים באַנק" (1925).

*

ווי שוין אויבנדערמאָנט, האָט קאָצק באַקומען אַ סטאַטוס פון אַ שטאָט לויט דעם מאַגדעבורגער געזעץ נאָך אין 15טן יאָרהונדערט. אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטן ביזן 19טן יאָרהונדערט. אין 1871 האָבן די רוסן אַנולירט דעם שטאָטישן סטאַטוס פון קאָצק און איר דערקלערט אַלס דאָרפישן יישוב („Osada"). ווען קאָצק איז אָקופּירט געוואָרן דורך די דייטשן אין 1915, באַקומט זי ווידער אירע שטאָטישע רעכט. אין יענער צייט האָבן די אָקופּאַנטן נאָמינירט אַ ראָט (צווישן וועלכע עס זענען געווען 3 יידישע מיטגלידער: נח גרינגהיים, יואל קרייצמאַן און דוד ווייב־בערג), וועלכער ווערט פאַרוואַנדלט ביסלעכווייז אין אַ מין צדקה אינסטיטוציע. שפּעטער נאָמינירן די דייטשן אַ צייטווייליקן שטאָט־ראָט, אָבער די אַלע אינסטיטו־ציעס ווערן בטל, ווען אין 1918, מיטן עוואקואירן פון די דייטשע אָקופּאַנטן ווערט פּוילן זעלבשטענדיקט און עס ווערט אויסגעוויילט אַ שטאָט־ראָט לויט אַ באַפעל פון דער פּוילישער מאַכט. אין דעם ערשטן געוויילטן שטאָט־ראָט זענען געווען 5 יידן (מאָטל פריינדליך, יואל קרייצמן, לייזער סעמיאַטיצקי, שלמה טאָפּל און משה דוד וויינבערג), וועלכע זענען געוויילט געוואָרן לויט די פערשידענע פּאַרטייאישע ליסטעס (ציוניסטן, מזרחי, סוחרים, בעלי־מלאכה א. אַ. וו.) און 4 נישט יידן. אין יאָר 1918 זענען קאָאָפּטירט געוואָרן צום ראָט נייע מיטגלידער (פון די יידן — יוסף שטשעטשיניאַרז' און ברוך צובעק). אין 1919 איז אויסגע־וויילט געוואָרן אַ נייער שטאָט־ראָט, אין וועלכן עס זענען געווען 12 יידישע מיט־גלידער (גרשון בראַנשטין, אברהם טשארני, שאול האַנדלסמאַן, יעקב הערץ, יצחק קרייצמאַן, לייזער סעמיאַטיצקי, משה וויינבערג, מאיר ווארום, אברהם זאַקאַליק, ישראל זאַקאַליק, חיים יהושע זאַלצמאַן און יונה זיגעלמאַן). אין דעם שטאָט־ראָט

וואָס איז אויסגעוויילט געוואָרן אין 1926 זענען געווען 8 יידן (אבא צובעק, מיכאל גאלדפינגער, שאול האנדעלסמאן, מרדכי שלעפעכאווסקי, ישראל ברוך שולשטיין, משה דוד וויינבערג און יונה זיגעלמאן).

*

קאָצק איז באַרימט געוואָרן אין דער יידישער וועלט (און געוויסערמאסן אויך אין דער פוילישער געזעלשאַפט) צוליב צוויי זאַכן: ר׳ מנחם מענדל מאָרגנשטערן פון טאמאשאוו, דער גרינדער פון דער „קאָצקער דינאַסטיע" אין חסידיזם, האָט געמאַכט קאָצק פאַר זיין רעזידענץ, און אין זיין זכות האָבן קיין קאָצק „עולה רגל" געווען מאַסן יידן פון פוילן און אויך פון אויסלאַנד. עד היום לעבט נאָך זיין אָריגינעלע געשטאַלט אין די הערצער פון פיל יידן אויף דער גאָרער וועלט. שריפטשטעלער, פאָעטן און פאָרטער האָבן זיך פיל אָפּגעגעבן כדי צו שילדערן זיין פערזענלעכקייט און באַזונדערס זיין דרך אין חסידות (צווישן זיי, צום ביישפּיל, איז באַרימט אַפּאטאשוס שילדערונג אין „די פוילישע וועלדער").

קאָצק איז אויך באַוווּסט צוליב דעם קבר פון בערעק יאָסעלעוויטש, דער פּולקאָווניק פון יידישן פריייוויליקן לעגיאָן, וועלכער געפינט זיך נישט ווייט פון קאָצק, אויף אַ בערגל ווו עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ דיינקמאָל אין פאָרם פון אַ מאַסיוון שטיין מיט אַ געהעריקן אויפשריפט. בערעק יאָסעלעוויטשעס גבורה־טאַטן זענען פיל באַשריבן געוואָרן דורך שריפטשטעלער און היסטאָריקער (אַמערסטן פוילישע), און זיין בילד איז פאַראייביקט געוואָרן דורך מאָלער. בערעק יאָסעלעוויטש איז געווען אַ זעלטענע דערשיינונג אין פוילישן יידנטום אין יענע צייטן, און די טעמע איז נאָך געווען אַקטועל און רייצנד אויך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. עס איז אַפילו געמאַכט געוואָרן אַ פּרווו צו פילמירן דעם באַוווּסטן עפּיזאָד ווי בערעק יאסעלעוויטש איז געפאַלן אין קאָצק (לויט אַ לעגענדע). איבערהויפּט איז בערעק יאסעלעוויטשעס פערזענלעכקייט געווען איינגעהילט אין פיל לעגענדעס ביים פאָלק. אַזוי האָבן זיך אין 1920, ווען עס איז אויסגעבראָכן דער קריג צווישן רוסלאַנד און פוילן, געפונען פויערים וואָס האָבן „נבואה" געזאָגט, אַז די באָלשעוויקעס וועלן באַקומען אַ מפּלה ביים קבר פון בערעק יאסעלעוויטש און דערמיט וועט זיך די מלחמה פאַרענדיקן. אינטערעסאַנט איז, אַז דאָס פוילישע מיליטער האָט באמת אָנגעהויבן זיין געגן־אַטאַקע פון דעם קבר פונוואַנען עס האָט זיך אָנגעפאַנגען דער צוריקמאַרש פון די באָלשעוויקעס...

כדאי אָבער צו פאַרצייכנען, אַז בערעק יאָסעלעוויטש, איז געווען פּאָפּולער בעיקר ביי די פּאָליאַקן. קאָצקער יידן, ווי אַלע פוילישע יידן וואָס זייער בירגער־לעכער סטאַטוס האָט זיך נישט געענדערט נאָך בערעק יאסעלעוויטשעס גבורה־טאַטן — האָבן זיך באַצויגן צו דעם אויסטערלישן גיבור מיט גלייכגילטיקייט.

געמישט מיט חשד. נאָר אין די לעצטע יאָרן, צווישן די צווײ װעלט מלחמות, האָט זיך געלאָזט מערקן אַ װענדע־פּונקט אין דער אָפּשאַצונג פון בערעק יאסעלעוויטש בײ דער יידישער יוגנט און אין דער יידישער עפנטלעכקייט בכלל. מען פלעגט איינאָרדענען אויף זיין קבר דעפּילאַדעס און אָנדענקונג־אַקאַדעמיעס, וװוּ מען האָט געלויבט און באַטאָנט זיין העלדישקייט און מוט. פאַרשטייט זיך, אַז מען איז דורכדעם אויסן געווען צו געבן אַן אונדירעקטן ענטפער די אַנטיסעמיטן, וואָס האָבן געטענה׳ט אַז די יידן האָבן קיינמאָל נישט געקעמפט פאַר פוילנס טעריטאָ־ריאַלער גאַנצקייט.

אין 1927 האָט זיך אין קאָצק געגרינדעט אַ בירגער־קאָמיטעט צום אויפ־שטעלן שולן (פאָלקס און פאַך שולן) אויפן נאָמען פון בערעק יאסעלעוויטש. דער קאָמיטעט איז צוזאַמענגעשטעלט געווען פון סענאַטאָרן, חראַביעס, גענעראַלן אונטער דער שוץ פון פּילסודסקין. אין דאָזיקן קאָמיטעט זענען אויך געווען פאַרטרעטן די יידישע מיטגלידער פון שטאָט־ראַט און אַנדערע עסקנים (אויסער דעם סיים דעפּוטאַט האַרטגלאס זענען פון קאָצק געווען: משה גאלדבאנד, ר׳ יוסף מאַרגענשטערן — דער רב, משה דוד וויינבערג און יונה זיגעלמאַן). דער קאָמיטעט האָט אַרויסגעגעבן אַ אויספירלעכע מאנאגראַפיע (אין פויליש) איבער בערעק יאסעלעוויטש און אָנגעהויבן בויען די שולן. מיטן אויסברוך פון דער מלחמה איז איבערגעריסן געוואָרן דאָס בויען, און די שולע איז ערשט פאַרענדיקט געוואָרן נאָך דער מלחמה — ווען עס איז שוין קיין ייד נישט געבליבן אין קאָצק. עס קלינגט ווי אַ ביטערע איראָניע, אַז דווקא אין דעם נייעם פוילן ווערט די שול נישט גערופן אויף בערעק יאסעלעוויטשעס נאָמען אויס מורא, עס זאָל נישט חרוב ווערן דורך די אַנטיסעמיטן...

יעקב הריץ (תל־אביב)

חייה של קוצק לפנים

קוצק שכנה בנוף נאה־הדור: מצד מזרח — יערות המלבלבים בסודיות ומצד מערב — נהר המלטף ברוך את עשבי המרעה, שריחם משיב נפש. מצד צפון ודרום ישובים כפריים, המפריחים ריחות משק בחוצות העיירה. כפרים אלה היו גם מקור מחיה לבני קוצק, היוצאים לשם אחרי תפלתם בטרם יאיר הבוקר. הדי התפילה מהמנין הראשון בבית המדרש בזמן עלות השחר מרחפים עדיין בחלל העיירה ומשתפים גם את הבתים השחר־חים מיראת הכבוד בעבודת הקודש, מעו־ררים הם את הצעירים משנתם, היוצאים, לאחר נטילת ידיים, מי לשטיבל ומי לבית המדרש בקצוי העיר. ניגוני הגמרא הניש־אים מבתי המדרש מתמזגים בחללו של העיר למעין סימפוניה, המכניסה רוח־חיים באלה הקמים לעבודת הבורא ולמען פרנסת המשפחה, שאינה מצוייה בשפע בין יהודי קוצק. אבל הפרנסה אינה הדאגה העיקרית של יהודי קוצק, החיים בזכות אמונה ובטחון כל ימות השבוע. אין הבדלים ניכרים בין אנשי קוצק לא בצורתם, לא בתבניתם ואף לא בתוכן חייהם. אין גבירים המתרברבים ומתבלטים בצורת חייהם, ומאידך אין גם עניים מרודים שעניותם מנוולתם. הפתגם „יאה עניותא לישראל" התגשם כאן במלואו.

דאגת היחיד מטרידה את רוב אנשי העיר. בוגרת שהגיעה לפרקה ולא הצליחה משום מה להינשא לאיש, הדאגה לה היתה נחלת רוב אנשי העיר והפריעה למנוחתם. הרופא חוצה את הרחוב — עיני הכל מופנות לכוון שהרופא הולך, והשאלה היא: מה לשלוח? אצל מי להשיג קצת ריבה (איינגעמאַכטס), מעט מרק־עוף, להחיות את הנפש? לווייה בעיר — צלו של מלאך המוות מרחף על פני היוצאים לקיים מצוות לוויה. שמחה בעיר — שמחת כל בני העיר, חתונה — חדוות כל אנשיה. צלילי ה„כליזמרים" חודרים לכל בית ומרקידים גם את אלה שאינם משתתפים בפועל בשמחת חתן וכלה, מעוררים רגשות רומנטיים אצל אלה שתקווה זו עוד מהם והלאה, ואף הם משתפים עצמם בשמחה מרחוק, מלווים את

החתן והכלה לחופה, עומדים מאחורי הקיר בזמן „ריקוד מצוה" ובדמיונם תקוה וגעגועים לחלום חייהם...

*
**

ערב שבת בקוצק. שקט מיסתורי עוטף את העיירה. באוויר שומעים את משק כנפי מלאכי השרת. מיכל רוטבוים עובר את הרחוב בגאווה טבעית כשהוא מלובש הדר לקבלת פני שבת מלכתא. הנשים סיימו את הכנותיהן לשבת, פיזרו חול צהוב על הרצפות לשם נוי. מדליקין ומברכין על הנרות לפי מספר נפשות בני הבית. אווירת השבת יפה לעי׳ון ולמחשבה... בבוקרו של שבת יש מי שמשכים קום בכדי לשאוף אוויר צח לפני התפילה, מי כדי לשתות חמין ישר מתנורו של נחמיה בקר, מי לשם עיון בזוהר או במדרש. האברכים מטיילים להם להנאתם ב„חצר הקוצקאית" סתם לשם שיחה. בבית המדרש עוסקים אותה שעה באמירת תהילים „עד לתפילה". ברחוב צועדות בצניעות ומסתודדות ביניהן חברת נשים המוליכות כלה לבית הכנסת. בגנדרנות מאופקת הולכת הכלה בראש מתוך הרגשה של „כלה נאה וחסודה". מקושטת היא בכובע עם נוצות צפרים, שעין קוצקאי לא ראתה אותן מעולם (גם לא ידוע, למעשה, מי בעלת הכובע, שכן הכובע מופיע תמיד בבית כל כלה לפני לכתה לבית הכנסת), ומלובשת במעיל פלוש תפור ע"י חיים נוסאַק, מלאכת מחשבת. חיים נוסאַק זה, גברתן ולץ העיירה, מבליט תמיד את חוסר יראת שמיים שלו, אעפ"י שהספיק כבר להיות באמריקה ולחזור משם דוקא משום שה„אידישקייט" שם לא מצאה חן בעיניו...

החתן, מלובש „שלאפראק", חוזר מהמקווה אחרי הטבילה ומתכונן בארשת יראת־שמיים לתפילה בשטיבל. בכובד ראש הוא לובש את הקפוטה של משי ומעליה מעיל עם צוארון קטיפה, תפור ע"י ישראל ליב שניידר (והדגש הוא על „שניידר", כי לפי הדרת פניו מקומו יכירנו על יד יענקל בטלן בשטיבל הקוצקאי), שהיתה לו „חזקה" לתפור בגדים לאנשים מכובדים ובייחוד לבאי החצר הקוצקאית.

אחרי קידוש בצוותא ובגמר סעודה שניה מעיינים הזקנים בספר ונרדמים כמקובל: שינה בשבת תענוג. הצעירים יוצאים ליערות מחוץ לעיר לחיפושי דרך־לא־דרך, מתלבטים בשאלות טמירות, מתעמקים ברעיונות נעלמים בבעיות החיים וערכם האמתי...

בין השמשות, עת הסעודה השלישית. העיירה עטופה סודיות מכאיבה נפש. האימהות אוספות את ילדיהן לחיקן, מלטפות אותם ובניגון חנוק מדמעות אומרות את „אלהי אברהם יצחק ויעקב", המחדיר במתיקותו האימהית כאב ממש עד לשד העצמות. בשטיבל עטופים הגברים ושקועים בסבל נפשי מכופל: „וי אבדה נפש, וי לשכינתא בגלותא"... התרוממות הרוח מגיעה לדרגה עילאית כמעט עד לשכחה עצמית. קשה הפרידה מהנשמה היתרה ובכדי לחזור לחיי חולין נחוץ לברך על ההבדלה, ואז תמה קדושת השבת והכל חוזרים לחיי חול, מי לעסקו, מי להשגת

גמילות הסד, שהיה מקובל בין אנשי קוצק לקחת גמילות חסד במוצ״ש ולהחזירו ביום שלישי בשבוע, ובמוצ״ש הבא מקבלים שוב גמ״ח, וחוזר חלילה...

ב.

שנים על גבי שנים המשיכה קוצק את חייה בדפוסי המסורת המקובלת, בלי התענינות בנעשה מעבר לגבולותיה. עיקר התענינותם היתה נתונה ב„תיקוני נפש״ והמשכת שרשרת הדורות ע״י הגדלת המשפחה במקום. באופן זה הגיעו לכך שראש המשפחה המכונה „יודל״ זכה לבנים, בני בנים, נכדים ונינים שכולם נקראו על שמו, כגון: ישראל שמואל מוטל אלתר מאיר יודל׳ס. במשך הזמן נתהדקו יחסי הקירבה בין בני העיירה על ידי זיווגים בינם לבין עצמם, עד שכמעט היו למשפחה אחת.

ילד כי גדל והגיע לגיל שלוש, הוליכו אותו לחדרו של מלמד דרדקי, שלא הצטיין בסידורים מיוחדים המתאימים לילד. בכל זאת ידעו כי חובה היא לעבור את שלב הדרדקי. מבין כל המלמדים משך אליו את חיבת ההורים והילדים איצ׳ה מאיר המלמד, למרות שהיה לקוי בגופו ובלשונו: צולע על רגלו האחת היה ומגמגם בדבורו. יתכן שחיבת הילדים לאיצ׳ה מאיר נבעה מזה, שהוא בעצמו אהב ילדים.

בעיקר הוא הצטיין בעת קריאת שמע בצוותא עם הילדים בדירת היולדת. עוד לפני הגיעו לפנים הדירה, הכריז במלוא קולו (וקולות הילדים): „לילה טוב לילד הקטן״. היולדת ששכבה מעבר למחיצה איספנית (שפאַניש װענטל) ומוגנת ע״י פתקי „שיר המעלות״ המודבקים על כל חלון ודלת וביחוד על המחיצה, כשספר „רזיאל המלאך״ מונח למראשותיו של הרך הנולד — התעוררה מתנומתה ומחלומותיה על בעלה הדגול ומתפילה בחלום למזלו של התינוק. ברגש אימהי וברוך שמה את ידה הלבנה על ראש התינוק, והקשיבה לקריאת שמע של איצ׳ה מאיר ותלמידיו. אחרי שהם קיבלו את מנותיהם — גרעינים ועוגיות־„שלום־זכר״ — יצאו את חדר היולדת באותה קריאה „לילה טוב לילד הקטן״ והתפזרו כל אחד לביתו בעזרתו של איצ׳ה מאיר, שהיה מעביר כל ילד על גבו מעל שלוליות הבוץ. איצ׳ה מאיר היה גם ידוע בשיטתו המיוחדת ללמד את הילדים „אלף בית״: לכל אות קרא בשם של כלי או אבר מהגוף וכך היה מקל על הילדים את הקריאה...

בהגיע הילד לגיל חמש, הריהו עולה בדרגה ומעבירים אותו לשמואל זאנוול או לאליהו סופר או לישראל ליב. אך מכולם היה מקובל על הבריות משה מיכל, שהיה מוחזק למלמד טוב ואעפ״י שהיה נותן בכוס עינו ומרביץ לילדים מכות רצח. אצל מלמדים אלה למדו חומש עם רש״י וגמרא כפשוטה. אחרי כמה שנות לימוד אצל פנחס איצל׳ס באה תקופת ההתבגרות: עוברים לשטיבל ושם כל בחור מתחיל לדאוג ל„תכלית״ בעתיד: מי שמתעתד להיות שו״ב, מי שמתכוון

להיות מורה הוראה בישראל ומי סתם מלמד — ולפי זה ממשיכים בלימודים לשם הכנה למקצוע. אחרי החתונה ואכילת „קעסט" כמה שנים על שולחן חותנו — זה נהיה לסוחר תבואות, זה עוזר לזוגתו במסחר הטקסטיל וזה הולך לכפר לשם מיקח וממכר...

וכך חיו יהודי קוצק את חייהם המיוחדים, עסקו בתורה ובעבודה, חלמו חלומותיהם על עולם יפה, הקימו דורות ונאספו אל אבותיהם בבוא עתם.

ג.

זמירות חדשות נשמעו בחוצות קוצק. עם התעוררות התנועה הציונית באה מהפכה פנימית בלבות צעירי קוצק. רעיונות שונים החלו לנקר במוחותיהם: הם הרגישו שמשהו חסר בחייהם. גונב אליהם שמץ מהנעשה בעולם הגדול וזה גרם לגעגועים ולשאיפות לשנוי דרכי חייהם. בכנות ובדחילו ורחימו נגשו כמה מצעירי קוצק להפיח רוח חיים אחרת בחיי העיר. איזו יד נעלמת הצליחה להעביר מראדזין השכנה לקוצק כמה ספרי קריאה (מאפו, סמולנסקין, מנדלי, שלום עליכם, י. ל. פרץ). בצמאון התנפלו בחורי קוצק על הספרים החדשים שקראו אותם תחילה במקום סתר, ואחר־כך באומץ־לב כשפתחו מועדון לתרבות (אמנם ברחוב צדדי). לאט לאט ריכז המועדון בתוכו כמעט את כל הנוער. חשקה נפשם גם ב„הצגות" כחלק מפעולות התרבות. אולם כאן נתגלו קשיים מיוחדים במינם, שכן לא היו בחורות שהסכימו לשחק על הבמה נגד רצון הוריהן. הבעייה נפתרה על ידי כך ששמחה ליזר גדול׳ס הסכים למלא תפקיד של בחורה, אעפ"י שהוא לא היה נחמד למראה וקולו לא נעים לאוזן. ברגע האחרון השגיחו שהלבישו אותו את חולצת המשי (שנשאלה למטרה זו ממשפחה מכובדת) בצורה הפוכה, צד החזה לצד הגב, ושמחה קיבל צורה של גיבן... אך ההצגה שנערכה בצריף של מכבי האש עברה בשלום, ויש אומרים בהצלחה. פעולות אלה גרמו לשיחות סודיות וצער רב בין ההורים, שראו בכל זה תקלה והרס לילדיהם, כאילו „הקליפה" ושרצים טמאים נכנסו לרוחם. האדוקים החליטו להרחיק מהשטיבל את המקולקלים, והיו תגובות ומריבות בשטיבל... הנוער לא היה מוכן לויתורים, כי הרגיש בפנים נפשו את טוהר שאיפותיו. אמנם צער ההורים הוא גם צערם ועגמת נפשם — אך הם עמדו על שלהם. במו ידיהם ומוחם חיפשו דרך לשיפורים ויצירת ערכי תרבות יש מאין. ואז הוחל בפעולה נועזת בקוצק החרדה והחסידית. יסדו בית־ספר עברי־פולני. בעזרת ההסתדרות הציונית בווארשה הצליחו לקבל חבר מורים ומורות לבית־ספר משותף לילדים ולילדות. בית־ספר זה גרם לתסיסה ומהפכה בחיי הנוער הקוצקאי. אולם בזה לא אמרו די. באותה דביקות חסידית התמסר הנוער הקוצקאי לתנועה החלוצית והמשיכו בפעולותיה עד לפרוץ מלחמת העולם השניה, שבה נרצחו כל יהודי קוצק על ידי הגרמנים (ומקצתם ע"י הפולנים), חוץ מאלה שהצליחו לברוח ליערות

קוצק והשתתפו בפלוגות הפארטיזאניות. אחרי יסורי גיהינום הגיעה שארית הפליטה של יהודי קוצק לארץ ישראל, הממשיכה במסורת הדביקות והנאמנות בחיי המדינה, בעריה וכפריה וקבוציה.

***

ככה חיו יהודי קוצק דורות על דורות, חיי מסורת עתיקה, מושרשים וצמודים לבית גידולם. וכשם שזקני קוצק היו עסוקים בפרנסה וב„תיקון העולם במלכות שדי", ודאגה זו הטרידתם יותר מהראשונה — אף צעיריה כן: שקועים היו בגעגועים וחיפושים אחרי עולם שכולו טוב, כל אחד לפי דעותיו והשקפותיו. כל זה גז כחלום ואיננו עוד.

קוצק הצנועה והענוותנית, החולמת, שואפת ותוססת — כלא היתה. יד שטנית, טמאה ונתעבה, גברה על נשמות טהורות וחולמות.

תם סדר קוצק.

שמחה מדנס (תל־אביב)

ממראות העיר

ה„רינק"

קוצק שכנה על גבעה עטורת יע־רות אורן וליבנה, גנים ושדות פורים משלושת עבריה. דרומה לה זרמו שני נהרות — ווֶפש וטישמניצה — שסגרו על העיר כבקשת של מים. העיירה עצמה נב־נתה בצורה סימטרית נאה. במרכזה — ה„רינק" (ככר השוק) המרובע, שמארבעת צדדיו עמדו בתי־חומה ששמשו לחנויות, ובאמצעיתו — רחבת־השוק המרוצפת אבן ובטון. סמוך לה — ה„סקוור" (גן ציבורי), מוקף עצי אקאציה וזרוע פרחי־נוי. מול ה„סקוור" ניצבת הכנסיה הנוצרית, עתי־קת הימים, בנוייה בסיגנון גוטי. משני צדדי הגן הציבורי — בארות מים לצרכי בני העיר (באחת הותקנה משאבה מודרנית ובשנייה עוד נשאבו המים בעזרת חבל, כמימים ימימה).

ה„רינק" שימש מרכז תוסס לחיים הכלכליים והצבוריים בעיירה. בפנותיו השונות אפשר היה לפגוש בכל שעות היום „עיגולים" של יהודים, המצטופפים בצוותא ומשוחחים להנאתם על עניני דיומא, דא והא. בכל ימי א׳ בשבוע היו מתאספים כאן נוצרי הסביבה לתפילה בכנסיה. ימי ג׳ בשבוע היו „ימי השוק" (מאַרק־טעג), שבהם היו אכרי הסביבה מביאים לכאן את תוצרתם החקלאית למכירה, ועורכים אז את קניותיהם.

יום שוק בקוצק — אַ מאַרק טאָג אין קאָצק

בימי השוק היתה התכונה מורגשת מאז שעות הבוקר; אכרים לרוב נוהרים לקוצק מכל עבר, מי ברכב ומי ברגל, מעמידים את העגלות שורות שורות בככר השוק, מתירים סוסיהם ומלבישים להם על ראשיהם שקי־מספוא — מזון לכל היום; לעומתם נערכים הסוחרים והרוכלים: מותחים אהלים גדולי־מדות, „סטראגאני" בלע"ז, ומוציאים את מרכולתם על דוכנים: נעליים, כובעים, ממתקים וכו׳. נשים יהודיות באות עם סלים מלאי פירות ירקות, תבשילים ומעשי־מאפה. עיירה שליווה זו, שבכל ימות השבוע שוררים בה שקט ודממה — מתעוררת ביום ג׳, יום השוק וקמה לתחייה — כולה ככוורת דבורים, הומה ומהמה. לפרקים היה מזדמן בימי השוק קרקס או סתם „קרוסלה" — והיתה השמחה שלמה. אוהלים גדולים ורחבים

היו נמתחים בתוך השוק הסואן ובהם היו משעשעים את ההמון. יש והיתה עוברת גם להקת להטוטנים או מנגן בתיבת־זימרה בלוית דוב רוקד; בידור אחר היה נדיר מאד בקוצק — בית קולנוע עדיין לא היה קיים. מדי פעם היה אמנם בא בעל מכונת קולנוע ומסריט את סרטיו בסככת מכבי האש („שופה") — אך האולם היה תמיד ריק למחצה, הואיל ורוב התושבים ראו בזה „איסור" וחלק הדיר עצמו מהנאה זו מחמת חסרון כיס...

ה„רינק" נבנה בצורת מרובע סימטרי. משלוש זוויותיו התפלגו ונפרדו הרחובות ואלה שמותיהם: גארברסקה, ברקה יוסלביצ׳ה, ראדזינסקה, צמנטארנה, לובארטובסקה וגורצקה, צמד רחובות מכל פינה, חוץ מפינה אחת שממנה יצא רחוב אחד בלבד.

רחוב „ראטשילד"

הרחוב היפה, שהיה חביב על בני כל הגילים והשכבות בעיירה, יצא מהפינה הדרומית של השוק ונמשך מהכנסיה מערבה. משני צדדיו היו נטועים עצי ברוש ולילך. רחוב־חמד זה נקרא, משום־מה, „די ראָטשילד". מקור השם אינו ידוע, אך משערים שברחוב זה היה קיים פעם בי"ס לרכיבה, היינו „רייט־שול" באידיש, ושינו שמו לראָטשילד, משום הנוי והחיבה... שמו הרשמי של הרחוב פּאַלאַצובה, רחוב הארמון, על שום שהוביל לארמונו של ז׳ולטובסקי, נצר האצילים הפולניים שהעיר וסביבתה היו פעם קניינם. רוב האדמות, החוות ובריכות הדגים מסביב לקוצק היו עדיין שייכות לו, אך הוא עצמו בילה כמעט כל ימיו בכרכים שבחוץ לארץ. ארמונו שנבנה במאה ה־18, מוקף היה גינות־נוי וטבל בשפעת ירק, ועל שערו הגבוה היה חקוק על טבלת ברזל סמל אצולת ז׳ולטובסקי. ה„חראַביה" אמנם לא היה מעורה בחיים הצבוריים בעיירה, אך בכל זאת היתה מורגשת השפעתו פה ושם. כך, למשל, העלה לכהונת ראש העיר את ד"ר לאנקיביץ, רופאו הפרטי, אך ורק משום שהאציל חפץ ביקרו... יהודים רבים מצאו פרנסתם מעסקי ה„פריץ" והיו מבאי חצרו.

ברחוב זה שכנו בתי הספר העירוניים, והוא אף שימש מרכז לטיולי בני העיר. בשבתות ובמועדים היו יהודי העיר נוהרים לכאן לטיול בין שדרות עצי הערמונים הנהדרים, נהנים מזיוו הירק, נוטים אוזן לציוץ הצפורים שבגנים מסביב. בלילות־ירח טיילו כאן זוגות נאהבים ונעימים; קבוצות נוער בילו כאן את זמנם בשיחות וויכוחים נלהבים וחלמו על עולם נאה יותר; ואחדים היו נפרדים מהחבורה ומפליגים בחשכת הלילה עד למורד השדרה...

בחודשי מאי, לעת פריחת הלילך, השכימו קום אמהות על ילדיהן לטיול של שחרית ונשמו מלא ריאותיהם אויר צח. ילדי העיר היו נוהגים ללכת בערבי הקיץ לרפתות „הפריץ" כדי לשתות חלב טרי.

רחוב ברק יוסלביץ'

מהפינה הצפון־מזרחית של ה„רינק" יצא הרחוב הארוך והסואן ביותר שבקוצק, שעליו גאוות בני העיר, הלא הוא הרחוב שנשא עליו את שמו של מפקד הגדוד היהודי, ברק יוסלביץ', זה שעצמותיו נטמנו בקצהו של אותו רחוב, במרחק מה מן העיר. רחוב זה אף שימש כשער כניסה ל„רינק" בואכה מחוץ לעיר. רעש והמולת־חיים שררו ברחוב זה במשך כל היום. עוד משעות הבוקר נישאו בו ברמה קולות של תינוקות דבית־רבן הממהרים לבתי הספר. בערבים קלחה כאן שיחה קולנית של ה„חברה" (בני הנוער), הסרים לסעוד את הלב אצל יעקל מרחבקה, ספק — בית קפה, ספק — קיוסק, או אצל טבלה קרייצמן.

רחוב ברק יוסלביץ' — בערעק יאָסעלעוויטש גאַס

ברחוב זה התחוללה גם אותה פרשה מופלאה של עלייתה וירידתה של החסידות הקוצקאית. כאן התנשאו על שטח רחב־ידיים המבנים של ה„קאָצקער" (ששימשו לאחרונה לבית ספר פולני, למגרש ספורט ולמשרדי העירייה). בהיכנסך לבניין הנרחב היית עובר דרך פרוזדור ארוך ומתפתל ומגיע לבסוף ל„קאָצקער שטיבל" — שארית ממלכת קוצק... כאן עוד ישבו בימינו אברכים ושקדו על לימוד התורה.

בקצה הרחוב הארוך הזה הוקמו צריפים עירוניים („באראקי"), שבהם

שוכנו משפחות עניות שנשארו מחוסרי קורת־גג לאחר ה„שריפה הגדולה". ד"ר לאנקֶביץ, ראש העיר האחרון לפני מלחמת העולם השנייה ורופא וותיק בעיר, דאג והתמסר הרבה לשוכני צריפים אלה, עד שהיה מערבב רפואה בשיכון. היו מספרים, שפעם בדק ארוכות חולה באחד הצריפים. לבני המשפחה המודאגים למצב החולה אמר בצאתו: „צריך לפרק את הצריפים"...

מיד אחרי הצריפים התנוססה טחנת־הקמח המוּנעת בטורבינות ממי ה„וויפש". מולה ניצב בניין־ענק הבנוי לבנים אדומות — בית חרושת לעמילן השייך לאציל ז׳ולטובסקי, שבו היו מייצרים את העמילן מתפוחי אדמה. כאן זורם ה„וויפש" בכל הדרו; כאן מקום בריכות הדגים המרובות. מסביב צמחיה עבותה ירקרקת, שקשוק בלתי פוסק של המים הנופלים על גלגלי הטורבינות. משהגעת לכאן, הרי כאילו נתלשת בבת־אחת משלוות העיירה לחיים רועשים וגועשים. סואנים ותוססים...

הנך עובר גשר עץ ואחרי כמה פסיעות מזדקרת לפניך גבעה — הלא הוא „תל ברק יוסלביץ׳".

ה„חצר" של ר׳ יוסלע מורגנשטרן
דעם לעצטן קאָצקער רבינ׳ס הויף און ישיבה

רחוב ווסולה

רחוב רחב־מידות, לא סלול, אך מטופח ונקי. רחוב ששימש מקום מפגש בין הישן והחדש בקוצק, לא כזירת התנגשויות וסכסוכים — אדרבא, רחוב זה כינס את כולם לתוכו במין עליזות (כהוראת שמו בפולנית) ופתח את שעריו לכל הזרמים. כאן היו מצד אחד ישיבות ו„שטיבלעך" אפלוליים, שבהם ישבו לבושי קפוטות ושטריימלעך ועסקו בתורה, ומאידך — סניפי תנועות־נוער ומפלגות, חוגים דראמטיים, לומדי עברית ומשתלמים, עוסקים בטיולים וספורט למיניהם,

ומתכוננים הלכה למעשה להגשמה חלוצית.

תערובת זו היתה ניכרת גם בסגנון בתי הרחוב. מזמן נעלמו הביצות ה„נצחיות"; לאחר ה„שריפה הגדולה" הוקמו בתים חדשים במתכונת מודרנית. אך יחד עם זה עמדו בתים בנויי־עץ, מטופחים ונאים, עטורי גינות־נוי ליד בתים כפופים המתפוררים מיושן. כאן עמדה באחת הפינות ה„תיבה", בית ישן־נושן, שהיה שוקע והולך משנה לשנה באדמה, וחלונותיו הגיעו כבר לגובה ברכי אדם. שמו הוענק לו, מן הסתם, על שום דמיונו לתיבת נוח... בפינה שנייה עמד בית גדול־ממדים, מוקף גינות ועצי פרי, הלא זוהי ה„חצר" והישיבה של הרבי יוסלה מורגנשטרן, נצר מגזע הקוצקאים. מבין כותלי הבית הזה עלו ובקעו קולותיהם של בחורי הישיבה הלומדים תורה לשמה. במוצאי־שבתות נערכו כאן שלש סעודות ו„מלווה מלכה" ונעימות חסידיות של המודז'יצר נישאו ברמה. כאן הצטופפו המוני חסידים, שבאו לחוג את ה„ימים הנוראים" בקירבת הרבי, הטו אוזן קשבת לדברי תורתו שלא לאבד טיפה. בשמחת תורה היו יוצאים לרחוב וסולה בזמר ובריקודים, חבוקי ספרי תורה. אולם לאחרונה בקעו מרחוב זה גם צלילים אחרים מ„סיטרא אחרא"... ממול ה„חצר" ממש נשמעו צלילי טאַנגו, וואַלס, שירה עממית, דיקלומים הבוקעים מן ה„שופה" (סככה מכבי האש), שהיתה משמשת לפרקים גם להצגות של חובבים או לריקודים סתם.

התקדמת כמה פסיעות והנה לפניך הבאר, המכונה „דעם טאקערס ברונעם", שמימיה שימשו, לפי המקובל בעיירה, לתה ולמאכלים עדינים בלבד... באר זו לא נחה כל הימים, ואף בשבתות וחגים (שלא כסמבטיון) הוסיפה ידית המשאבה לעלות ולרדת. תור ארוך היה מזדנב תמיד על יד הבאר, אך ל„שואבי המים" („וואַסער טרעגער") ניתנה זכות קדימה למלא את חביותיהם, שכן פרנסתם על כך. בחורף היו מצטברים גושי קרח מסביב לבאר והיתה קשה הגישה ואף מסוכנת — על כן היו נוהגים לפזר אפר על מקשת הקרח, כדי שלא להחליק.

לא הרחק מכאן הזדקר ב י ת ה ד ו א ר, בית גדול ויפה. לפנות ערב, מדי הגיע האוטובוס עם הדואר, אצו־רצו אנשי העיר לכאן בתקווה לקבל מכתב או עתון. כשבחור מאוכזב היה ניגש לאשנב ושואל על מכתב, היה הפקיד עונה בהלצה שיגרתית: עדיין כותבים... בקירבת הדואר עמדה הנפחיה, המשחירה מזוקן, של ברל הנפח. למרות זקנותו המופלגת עדיין היה ברל רוקע את הברזל „כחומר ביד היוצר". ליצנים היו אומרים, שכוחו זה בא לו מכוסית הי"ש, שהיה לוגם תכופות. וכך היה ברל הנפח עומד והולם בקורנסו על הברזל המלובן, כשבנו משה'לי עוזר על ידו, מחרה־מחזיק בפטיש הקטן. הלמות הקורנס ואנחות ה־ה־ה של ברל לאחר כל מכה היו מתערבים ומתמזגים למין סימפוניה אחת עם נגוניהם הרעננים של ילדי ה„חדרים" הסמוכים, שלמדו אצל שלמה ווארשבר, יעקב יצחק ויצחק אייזיק וזימררו את ה„תנו רבנן"...

לעתים נראים חומקים בחפזון נשים וילדים, שהיו נושאים תרנגולת אל השוחטים ר׳ אהרן מרדכי ור׳ אברהם או כדי לשאול „שאלה״ אצל ר׳ הרשל גדליה׳ס המורה־הוראה.

הלאה בהמשך הרחוב, בפינה, עמד בית גדול וחדש של הרשל יוסל חצקל׳ס סקארבניק, שבו גרו פקידים או מורים, או כל מי שידו השיגה לשלם שכר דירה גבוה. בפינה השניה — בית מעכלה המיילדת, זו שלמדה את התורה אצל הרופא על רגל אחת... כאן כבר נשמע ברור טירטור טחנת הקמח הגדולה השייכת לאחים זאקאליק. רעש הטחנה לא היה נפסק לעולם, אפילו בשבתות ובחגים והיה מפריע ומשבית את שלוות העיירה.

משהגעת לקצה רחוב ווסולה (פינת ראדזינסקה) והרי לפניך בית הכנסת הגדול — ובסמוך לו בית המדרש. שמשות צבעוניות קבועות היו בחלונות ביהכנ״ס, אך ה„שקצים״ היו מתנכלים להן וזורקים בהן אבנים. צפרים היו מקננות במרומי הבית ומתעופפות ללא מפריע דרך החלונות השבורים, וציוצם היה מתמזג בתפי־לותיו של יואל החזן. בקיר המזרחי של בית הכנסת, משני צדי ארון הקודש, העשוי מלאכת מחשבת מעץ, התנוססו ציורי כלי־נגינה, כגון נבל, כנור וכו׳.

בבית זה שימשו שמחה ועצב בערבוביה; הקירות העבים, המבהיקים מלובן, ספגו לתוכם רננת־תפילות אך גם יללות־בכי מפי אבלים המלווים את מתיהם לדרכם האחרונה — מנהג היה בקוצק להספיד בחצר ביהכנ״ס את המתים בטרם הובלו למנוחות. רבני העיר היו מסדרים כאן את החופה וקידושין, וברחוב ווסולה היו רוקדים את ה„חלה״ של סעודת הנשואין קודם החופה.

עם כניסת הגרמנים לקוצק, ציוו להרוס את בית הכנסת שברחוב ווסולה והאות ניתן לפורעים, כי הנפש והרכוש היהודים הפקר הם לכל שודד ורוצח.

***

קשה הפרידה מרחובותיה של קוצק. בטרם נסיים נציץ לסימטא אחת, צרה וקטנה, שכולה בחותם הגלות — רח׳ ז׳ידובסקה (היהודים) — כעין בבואה לגיטו בזעיר־אנפין אף בימים טובים. דומה היה, שהעולם מתנכר לרחוב זה — אף קרני השמש חדרו אליו בקושי. חבויים היו הבתים בצל החומות שברחובות הסמוכים. הכניסה לבתים ברחוב זה היתה במדרגות כמו למרתף.

כאן הוקם הגיטו ליהודי קוצק בזמן כיבוש הנאצים. ממעמקי הסימטאות החשוכות, שבהן ריכזו את שארית יהודי קוצק, עלו והתרוממו נשמותיהם הטהורות של הנרצחים.

קוצק על רחובותיה ויהודיה, בתיה וחצרותיה נעקרה מן השורש — אך מורשתה הרוחנית לא תיעקר מלבנו לעולם והיא תעמוד לנו ביצירת חיים חדשים במולדתנו החדשה — הישנה.

מנחם זאקאליק (תל־אביב)

קאצק

אַן אָנדענק מיין ברודער ז י ש ע
דערטרונקען אין וויעפּרזש.

דאָס קליינע שטעטל קאָצק, וואָס איז אַמאָל געווען אַ גרויסער קוואַל פון חסידות, איז נחבא־אל־הכלים׳דיק געלעגן פאַרוואָרפן אין אַ ווינקל פון פוילן, וואו קיין באַן איז נישט צוגעגאַנגען און אַפילו פערד און וואָגן האָבן אויך נאָר דורך קרומע, זאַמדיקע שטעגן געקאָנט אַהין צוקומען. אַן אָרעם, מסתפק־במועט׳דיק קליין וועלטעלע, וואָס האָט מיט דער גרויסער וועלט קיין שום געשעפטן נישט, נאָר לעבט שטיל און „מאַכט זיך שבת פאַר זיך״, איז קאָצק געווען.

ווי פון אַ ווייטן, געדיכטן נעפּל גייט־אויף אין מיין זכרון קאָצק, דאָס פרומע, פאַרשלאָפענע שטעטל אין וועלכן איך בין געבוירן און וואו עס איז פאַרלאָפן מיין קינדהייט. אַ שטעטל, וואָס אַפילו די זון האָט זיך צו דעם באַציגן ווי צו אַ שטיפקינד, — קיינמאָל די בלאָטעס דאָרטן אינגאַנצן נישט אויסגעטרוקנט.

הילצערנע, נידריקע הייזלעך מיט שפּיציקע שינדל־דעכער און פאַרויכערטע, ציגעלנע קוימענס. פייגעלעך בויען זיך נעסטן פון בלאָטע אונטער די אַרויס־שטייענדיקע דאַך־בעלקעס און מייז האָבן נאָרעס אונטער די הילצערנע פאָדלאָגעס.

נישט ברוקירטע גאַסן און געסלעך מיט שטענדיקע קאַלוזשעס און בלאָטעס אויף זיי.

זומערלעב שפּילן זיך יידישע קינדערלעך אויף די גאַסן. זיי לויפן אַרום מיט די העמדער־ווײדעלעך אין דרויסן. אָדער גאָר מיט די נאַקעטע פּעמפּקעס.

אָט איז דער צענטער פון שטעטל, דער מאַרק, מיט די יידישע געוועלבן אַרום דריי פון זיינע זייטן און אויף דער פערטער — די גויעשע „טומאה״ מיט אירע קופּערנע קופּאָלן און גאָלדענע צלמ׳ס, וואָס רייסן זיך אין די הויכן.

אין מיטן מאַרק שטייט די בלוי־געפּאַרבטע, באַרוועסע „טוליע״, וואָס פאַרבייגייענדיקע ערלים נעמען אַראָפּ פאַר איר די היטלען, בוקן און צלם׳ען זיך

פאַר דעם ליימענעם „געטש" און יידישע יינגלעך מיט לאַנגע פאות, לאַנגע קאַפּאָטעס, טלית־קטנ׳ס און גארטלען און אין קליינע טוכענע היטעלעך, דרייען אַוועק די קעפּ, שפּייען־אויס און מורמלען אין דער שטיל דעם פּסוק „שקץ־תשקצנו".

ביי דער זייט פון דער „טומאה" ליגט דער וועג וואָס פירט באַרג־אַראָפּ גלייך צום וויעפּזש. דער טייך אין וועלכן קאָצקער יידן פלעגן אַלע ראש־השנה אַריינוואַרפן זייערע זינד.

פון דעם שטעטל ביז צום וויעפּזש איז געווען „פּאָלגמיך אַ גאַנג", פונדעסט־וועגן זענען קאָצקער יידן געגאַנגען אַגאַנצן זומער, חוץ אין די „דריי וואכן", אַלע פאַרנאַכט צום וויעפּזש זיך באָדן. יונגוואַרג האָבן זיך מיט פאַרגעניגן אַראָפּגעכאַפּט צום טייך אויך אין מיטן טאָג. זיי האָבן זיך דאָרט געלערנט שווימען, אַרומגעפּלוסקעוועט, אַרומגעשטיפט און געמאַכט אַ לעבן אין וואַסער.

טיילמאָל האָט זיך דעם וויעפּזש פאַרגלוסט אַ קרבן און קאָצק האָט געמוזט צושטעלן.

עס איז געווען ראש־חודש תמוז, אין האַלבן טאָג. די זון איז אַן אַרויס־געצויגענע פון איר פוטערפאַס, געשטאַנען אין מיטן הימל און געשיט מיט ווייס פייער. אַלט און יונג האָבן געפּראַכט אונטער דער שטאַרקער היץ און נישט געקאָנט זיך קיין אָרט געפונען. נאָר הינטערן שטעטל, ווייט נאָך דער קוזניע, איז דער וויעפּרזש זיך געלעגן שטיל ווי אַ כאמיקל און מיט זיין רויקייט און קילקייט האָט ער גערייצט און געצויגן צו זיך יונגע בלוטן פון נאָנט און ווייט.

האָבן בית־המדרש־בחורים, שווימערס, זיך אַוועקגעריסן פון זייערע גמרא׳ס, דערוואָקסענע חדר־יינגלעך האָבן זיך אַרויסגעגנבעט פון זייערע ענגע חדרים און מיט פאַרגעניגנדיקער הפקרות אַראָפּגעלאָזט זיך צום וויעפּרזש. אין וואַסער האָט די היץ קיין שליטה נישט געהאַט און ס׳האָט זיך גאָרנישט געגלוסט צו שיידן מיטן בלויען טייך.

דער פופצעניעריקער זישע איז שוין געהאַט אַריבערגעשווימען צען מאָל די ברייט פונעם וויעפּרזש אַהין און צוריק, ער האָט שוין גענומען זיך אָנטאָן צום גיין אַהיים, מיט אַמאָל איז אָנגעקומען אַ פרישע גרופּע שווימערס, זישעס חברים.

— וואָס איז, זישע? פאַרנעמסט זיך שוין צו גיין אַהיים? איצט, ווען די חמימה איז אין פולן ברען, גייסטו גאָר צוריק אין שטאָט אַריין? משוגע דאַרף מען זיין! קום נאָך שווימען אַ ביסל! שפּעטער, ווען ס׳וועט אָנהויבן ווערן קילער, וועלן מיר אַהיים גיין אַלע צוזאַמען.

לאַנג האָט זיך זישע נישט געלאָזט בעטן.

עס איז אַוועק אַ פריילעך געשטיפעריי פון מאַכן „בורקעס", לייגן „קלאַפּטער" און פון אונטערטובלען איינער דעם אַנדערן אין מיטן שווימען. אַלע מינוט איז אַן אַנדערער שווימענדיקער קאָפּ געוואָרן אַרונטערגעדריקט אונטערן

וואַסער און ווען ער איז צוריק אַרויפגעקומען, האָט ער אויסגעזען ווי אַן אָפּגעצוואָגענע קאַץ, וואָס עס האָט אַרויסגערופן אַן אַלגעמיין פריילעך געלעכטער.

זישע איז אַפּנים געווען זייער מיד נאָך פון זיין פריערדיקן שווימען און אין אַ געוויסן מאָמענט איז זיין קאָפּ, נאָך אַן אונטערגעטובלט ווערן, צוריק אַרויפגעקומען אויפן וואַסער מיט אַ יאָמערלעכן רוף נאָך הילף.

— ראובן, ראַטעווע מיך!

ראובן איז געווען דער עלטסטער פון דער גרופּע און דער בעסטער שווימער פון זיי אַלע. דערהערט דעם רוף, האָבן אַלע געמיינט, אַז דאָס מאַכט זיך זישע אַזאַ הלצה. נאָר ווען איידער מ׳האָט זיך אומגעקוקט איז זישעס קאָפּ געווען צוריק אַראָפּגעזונקען אונטערן וואַסער, האָבן אַלע שוין געזען בפירוש, אַז דער בחור האַלט אויף אַן אמת ביי דערטרונקען ווערן.

אַן עכאָ פון זישעס שוידערלעכן רוף איז געבליבן הענגען אין דער לופט און געמאָנט גיכע הילף. אָבער ער האָט גלייכצייטיק אָנגעוואָרפן אויף אַלע וואָס האָבן זיך אין דעם מאָמענט געפונען אין וויעפּרזש, אַזאַ שרעקלעכן פחד, אַז זיי זענען אַלע געוואָרן אינגאַנצן מבולבל פון דעם אומגליק וואָס געשעט פאַר זייערע אויגן. די קעפּ האָבן זיך זיי פאַרדרייט און אָנשטאָט צו וואַרפן זיך ראַטעווען זייער טרינקענדיקן חבר, האָבן זיי צעמישטע, שנעל געכאַפּט אויף זיך די מלבושים און ווי שנעל די פיס האָבן געטראָגן זענען זיי געלאָפן אין שטאָט אַריין אַלאַרמירן הילף.

דערמיט האָט דער וויעפּרזש אין יענעם יאָר דערגרייכט זיין קרבן.

דעם רעשט זומער האָט אין קאָצק קיינער מער זיך שוין נישט געבאָדן אין וויעפּרזש. דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען איינגעהילט אין אַ טיפן טרויער. עס האָט זיך געדאַכט, אַז קאָצק וועט דעם וויעפּרזש שוין קיינמאָל דעם קרבן נישט פאַרגעבן.

נאָר די צייט לויפט. זי האָט קיין צייט נישט. זי לויפט ווי אַ טאַנק וואָס שטעלט זיך נישט אָפּ פאַר שטאָק און פאַר שטיין. זי מאַכט פאַרגעסן אין אַלץ און אין דעם וואָס דער טויט נעמט אַוועק, אַוודאי און אַוודאי...

אין מאַרק, אין דער זעלבער זייט פון וועג וואָס פירט צום וויעפּרזש, איז געשטאַנען דאָס גרויסע הויז פון יהונתן אייבעשיץ. נחמיה מלמד, ביי וועמען יהונתנ׳ס זון האָט קינדווייז געלערנט, האָט געהאָט אַ חזקה, אַהערצושיקן פאַר פּסח זיינע תלמידים צום העלפן אויסלופטערן די ספרים. און דאָס איז פאַר יעדן תלמיד געווען נישט קיין קליינע זכיה!

איבערן גאַנצן ריזיקן הויף, אין סאַד, אין דער אַלטאַנע, אינווייניק און אויף איר דאַך אין דרויסן, האָט מען אויסגעלייגט יעדן אינדערפרי פאַר פּסח, שורות נאָך שורות מיט ספרים, גרויסע און קליינע. מ׳האָט זיי צעעפנט, אַז דער ווינט

זאָל זיי אַדורכבלעטערן איבערן טאָג־און פאַרנאַכט, מנחה־צייט, האָט מען זיי צוריק אַריינגענומען שוין אויסגעלופטערטע. — געמאַכט אָרט פאַר אַ פרישער פּאַרטיע אויף מאָרגן.

צוויי וואָכן גאַנצע האָט געדויערט די אַרבעט פון לופטערן: אַזוי פיל ספרים איז געווען. אַ גרויסע שטוב מיט שענק אויף אַלע פיר ווענט פון אויבן ביז אַראָפּ און אַלע אָנגעפּאַקט מיט ספרים, טייל אַפילו צו טאָפּלטע און צו דריי רייען.

האַרט נעבן יהונתן אייבעשיצ׳ס הויז, איז געשטאַנען דאָס הויז פון מענדל גאָלדשטיין. אַ ייד אַ וואַלד־סוחר, אַ געדער הסיד מיט אַ רונדיק בערדל פין טיי קאַליר. גאָלדשטיין איז זעלטן געווען אינדערהיים. שטענדיק אַרומגעפאָרן וועגן די געשעפטן, אָבער זיין הויז איז געווען פון די אָנגעזעענע אין שטעטל.

ווייטער אַוועק, אין דער זייט פון די געוועלבן פון ישראל מענדל, פון האנדלסמאן און פון אַנדערע, האָט זיך אויך געפונען דאָס געוועלב פון שרה די אלמנה. אַ קיילעכדיקע יידענע אין אַ פאַרשמאָלצטן ברייטן פאַרטוך און אַ טאָרבע אויף געלט אונטער דעם. אויף שרה׳ן האָט מען דערציילט, אַז נאָך איר מאַנ׳ס טויט, איז איר אַריינגעקומען אַ ברכה אין אַ פּאַס מיט הערינג. זי האָט פון דעם פּאַס געשעפט די געזאַלצענע סחורה אָן אַ שיעור און אָן אַ סוף און זי וואָלט זיכער נאָך געווען איר גאַנץ לעבן אַזוי געשעפט, ווען נישט די משוגענע טאַלצע מיט אירע שטעכעדיקע „שלעפּיעס״ (אויגן). טאַלצע איז איינמאָל אַריינגעקומען קויפן אַ שטיקל הערינג און זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן פון פאַרוואונדערונג: „דאַכט זיך, שרה, אַז דאָס איז נאָך ביי אייך דאָס זעלבע פעסל הערינג פון דאַמאָלט. ווען איך האָב ביי אייך געקויפט?״ און שרה האָט באַלד אויפן אָרט געזען, אַז די משוגענע האָט איר געגעבן „אַנעהאָרע״ (עין־הרע).

אויף דער דריטער זייט פונעם מאַרק, פונקט אַנטקעגן די הייזער פון יהונתן אייבעשיץ און פון מענדל גאָלדשטיין, נעבן יואל קרייצמאַנס שניט־געוועלב, איז געווען דאָס שניט־געוועלב פון רב יושה׳ן, געפירט דורך זיין פרוי און ביידע טעכטער. רב יושה אַליין, אַ ברייטער ייד מיט אַ ברייט פנים, ברייטע נאָז און ברייט צעעפנטע קלוגע אויגן, איז געווען אַ יושב־אוהל. אָנגעטאָן אין אַ געשטרייפטן זיידענעם שלאָפראָק, אין ווייסע, לאַנגע זאָקן מיט שוואַרצע לאַטשן, איז ער געזעסן אין אַ ברייטן רבנישן פאָטעל, געדרויכערט אַ לאַנגן לולקע־ציבעק און האָט מעיין געווען אין ספרים.

שטיל און באַשיידן איז רב יושה געזעסן אין זיין הויז און געפירט אַ מין רבנות בזעיר־אַנפּין, כאָטש ער איז פאַר קיין רבי נישט געקרוינט געוואָרן.

יעדן שבת פאַרנאַכט, צו בין השמשות, ווען די נשמה־יתרה צאַפּלט זיך שוין צום אַרויסגיין, זענען אַלע חשובע קאָצקער חסידים געקומען צו רב יושה׳ס טיש, פּראַווען שלוש־סעודות.

אויבנאָן ביים טיש איז רב יושה געזעסן אין זיין פּאָטעל און זיך געשאָקלט. זיינע פּאות האָבן זיך מיט אים מיטגעשאָקלט. פּיניע אברהמעלעס האָט געזונגען מיט גרויס דביקות „בני היכלא דכסיפין״, „אתקינו סעודתא״ אָדער סתם אַ דביקות־דיקן ניגון. דער גאַנצער עולם האָט מיטגעזונגען. די שטימונג איז געווען אַן אינטימע און אַ וואַרימע. פּלוצעם איז געוואָרן שטיל, — שאַ! רב יושה זאָגט אַ וואָרט תורה, די חסידים בויגן־אָן די קעפּ, שטרענגען־אָן די אויערן, נישט אַדורכצולאָזן קיין קלאַנג, — „רזי־דרזין״... נישט קיין געקרוינטער רבי, אָבער אַ פונק פון רבנות טליעט פאָרט.

אַפּ אין אַ זייט, אַוועק פונעם מאַרק און פון טומל, ציט זיך דעם רבינס גאַס און אויף איר — דעם רבינס הויף.

קיין רבי איז אין דעם הויף שוין נישטאָ. שטייט אַ גרויסער הויף פּאַריתומט, ווי אַן ארון־קודש פון וועלכן מ׳האָט אַרויסגענומען די ספרי־תורות. ליגט, דאַכט זיך, אַ גוף אָן אַ נשמה.

נאָר געוווּג, אַז די באַצייכנונג „דעם רבינס״ זאָל אָנגערופן ווערן אויף אַ זאַך, און דו זאָלסט באַלד קריגן דרך־ארץ, דיך זאָל אַרומנעמען אַ הייליקע פּאָרכטיקייט, אַ יראת־הכבוד. דו זאָלסט דערפילן די וואַרימע גוטיידישקייט און דאָס פייער פון חסידות, וואָס האָט אַמאָל דאָ געפלאַקערט.

אין דעם גרויסן, הילצערנעם פּאַרטער־הויז, וואָס האָט פאָרגעשטעלט דעם פּראָנט פונעם רבינס הויף, האָט זיך געפונען אין איין עק, דעם רבינס „שטיבל״ וואו קאָצקער חסידים האָבן געדאַוונט. דאָרט איז געווען גבאי ברוך־יענקל. אַ דאַרער ייד מיט אַ שפּיציקער נאָז, אַ קנאי און אַ קפדן, וועלכער וואַרפט אַרויס פון שטיבל פאַר טראָגן אַ געפּרעסטן קאָלנער ביים העמד, און דאָרט איז געווען בעל־תפילה דער גוטמוטיקער פּיניע אברהמעלעס, מיטן בלייכן איידעלן פּנים, וואָס איז פול מיט יראת־שמים און מיט זיין האַרציקער, גלעטענדיקער, זיסער שטימע.

אַז פּיניע אברהמעלעס האָט געדאַוונט פאַרן עמוד, האָט מען געפילט, אַז דאָס דאַווענען האָט אַ טעם, געפילט, אַז די תפילות גייען גלייך אַרויף צום הימל און דערגרייכן דעם כסא־הכבוד.

אין די ימים־נוראים, צום מוסף, ווען פּיניע אברהמעלעס, אין ווייסן קיטל מיטן טלית איבערן קאָפּ, האָט זיך אַוועקגעשטעלט פאַרן עמוד, אָנגענומען מיט ביידע הענט, און געשיקט פאַר זיך אַ שטיל געבעט צו גאָט, זיין איידעלער גוף

האָט זיך לייכט באַוועגט און זיינע ליפּן האָבן געפליסטערט שטיל אַ תפילה, ווי איינגערוימט דעם שעפער פון דער וועלט אַ סוד, — האָט אַ הייליקע פאַרכטיקייט אַנגעפילט אַלע הערצער און אַ ציטערניש, אַ פלאַטערניש האָט אַלעמען אַרומגענו־מען. אַפילו די ליכט־פייערלעך ביים עמוד האָבן אויך געברענט קלאָר און געהייליקט ווי זיי וואָלטן מיטגעבעטן מיטן שליח־ציבור. דער גאַנצער עולם אין די טליתים געהילט, איז געשטאַנען אָנגעשטרענגט און געוואַרט ווי אויף אַ צייכן פונעם צוג־פירער, אַז אָט גייט־אָפּ דער צוג. און ווען פּיניעלעס האַרציקער קול האָט אַדורכגעריסן די שטילקייט און געטאָן אַ זינג אַרויס

— הנני, העני ממעש! — — —

האָט זיך די גאַנצע עדה צעשאָקלט ווי בוימער אין וואַלד בעת אַ שטורעם, און מ׳האָט געפילט ווי די שערי־רחמים האָבן זיך שוין געעפנט.

ציטערנדיק, שמערצלעך בענקשאַפטלעך און נאָגנדיק הערט זיך פּיניעלעס שטימע.

„נרעש ונפחד, מפחד יושב תהילות ישראל״.

פּלוצעם ווערט זיין שטימע שוואַכער, קוים וואָס מען הערט. ער מורמעלט שטיל: „איך בין געקומען צו שטעלן זיך בעטן פאַר דיין פאָלק ישראל, די וואָס האָבן מיר אויסגעקליבן, כאָטש איך בין נישט ווערט און נישט ראוי צו דעם״, — אַלע אָטעמס האַלטן זיך איין, אַלע שטימעס רוקן זיך דרך־ארצ׳דיק אָפּ, מאַכן ווי אַ וואַרע פאַר פּיניעלעס שטימע, וועלכע איז געוואָרן שוואַכער נאָר אויף אַ וויילע, פּונקט ווי אַן אויפגעבראַזטע כוואַליע אין ים, וואָס ווערט צוריק אין ים פאַרשלונגען, נאָר באַלד קומט זי צוריק אַרויס פון אַ צווייטער זייט מיט נאָך מער שטאַרקייט.

„ש־ד־י! איום ונורא״.

אַלע פילן, אַז וואויל איז צו דעם ציבור, וואָס פּיניע אברהמעלעס איז זיין שליח, געבענטשט איז די עדה, וואָס פּיניעלע איז איר מליץ־יושר.

פון דעם רבינס „שטיבל״ פירט אַ זייטיקע טיר אין אַן אָפּגעשלאָסן צימער אַריין. אין דעם צימער האָט אַמאָל דער רבי רב מענדעלע ז״ל געפירט התבודדות. דאָרט אין אַן אַלמער ווערט אָפּגעהיט ווי אין אַ מוזעאום, ר׳ מענדעלעס ווייסער קיטל, זיין זיידענע זשופּעצע, זיין שטעקן און זיינע אַנדערע חפצים.

אין צווייטן עק פון דעם הויז, אין דער זייט וואָס גרענעצט זיך מיטן הויז פונעם רב פון שטאָט, טראָץ מענדעלעס איידעם אַן איידעם דאָך אַ גערער חסיד, געפינט זיך דעם רבינס בית־המדרש. דאָ איז דער גבאי ר׳ פּנחס איצלס. אַ פאַרברענטער קאָצקער חסיד, טראָגט אַ שטריימל יום־טוב אויך אין דערוואָכן, נאָר ער איז נישט אַזאַ קנאי ווי ברוך־יענקל. דאָ זיצן חסידישע בחורים אויף לאַנגע בענק, ביי לאַנגע טישן און לערנען ש״ס מיט פּוסקים, זענען וואַך משמרות אַלע מאָנטיק און

דאָנערשטיק, דרייען די פּאות, ציפּן די נאַר־וואָס אויסגעשפּראָצטע באָרד־הערלעך, חלומען וועגן היתר־הוראה אָדער שחיטה, און האָפּן אויף אַ גוטן שידוך מיט נדן און קעסט.

צווישן דיביידע אהלי־תורה, דעם רבינס בית־המדרש און דעם רבינס שטיבל, געפינט זיך אינווייניק, אין הויף, נאָך אַ זכר פון ר׳ מענדעלעס מקוה.

אַן אויסגעטריקנטער און מיט גרינעם מאָך באַוואָקסענער באַסיין, דער דאַך צעריסן, די ווענט האַלב איינגעשיט, זעט די חרובדיקע מקוה אויס, ווי אַ שטיק מפּולת אין אַ ווינקל פון אַן אַלטן שלאָס. (נאָר אַ סודותדיקע הייליקייט הילט איין דאָס אָרט אין זיך און מאַכט דאָס חשוב).

איינמאָל איז אויף קאָצק ראַפּטום געקומען אַ גרויסע אויפריכטונג. דאָס שטעטל איז מיט אַמאָל באַגליקט געוואָרן מיט אַ שאָסיי און אייגענעם פּאָסט־און־טעלעגראַף־אַמט. גייען גרויס און קליין הינטער דער שטאָט זען, ווי גוים גלייכן אויס די ערד, האַקן שטיינער און ברוקירן אַ נייעם וועג צו פאַרבינדן קאָצק מיט דער גרויסער וועלט. דער שווערער „קאַטאָק״ שלעפּט זיך פּאַמעלעך אַהין־און־צוריק, פּרעסט־איין מיט זיין געוויכטיק שווערן לייב דעם אַרויפגעשיטן „שאבאך״ (שטיינער אָפּפאַל) צווישן די גרויסע שטיינער און גלעטיקט־אָפּ אַ גלייכן שאָסיי — אַ פאַרגעניגן צו קוקן.

שיינע לבנה־נעכט ברענגען אויף דעם פאַרטיקן שאָסיי פאַרגנבעטע „פּאָרלעך״, וועלכע שפּאַצירן פריילעך, קנאַקן ביר־העקעלעך, שיילן באַניקערן, פירן ליבעס און זינגען אַזעלכע לידלעך, ווי:

„געדענקסטו, געדענקסטו פאַר דעם טויער,
ווען איך האָב דיר געזאָגט אַ סוד אין אויער״

נאָך דעם „פּראָגרעס״ מיטן שאָסיי, ווערט קאָצק אויך באַגליקט מיט אַ „פּראָגרעסיוון״ ערוב צו מעגן טראָגן אין שבת.

פאַרשלאָסענע קעסטלעך מיט ערוב־דראָטן ווערן צעהאָנגען אין אַלע עקן שטאָט און יידן פרייען זיך: איצט וועט מען וויסן פון אַן עונג שבת.

זענען אָבער אַרום קאָצק פאַראַן אויך גוים און צווישן זיי אַזעלכע, וואָס עס געפעלט זיי נישט די נייע יידישע „מאַכערייקע״, געפינט מען יעדן שבת אינדערפרי אַן אַנדער ערוב־קעסטל צעשטערט. דעם „מחבל״ איז שווער צו כאַפּן ביי דער האַנט, אָבער טראָגן אין שטאָט טאָר מען שוין ווייטער נישט, ווי פריער.

קאָצק האָט זיך געהאַט אירס אַ מאכל, — הירזש. פּונקט ווי די קינדער אין קאָצק מאַכן זיך זייערע איינציקע שפּילעכלעך: אַ דריידל אויף חנוכה, אַ גרעגער

אויף פורים און אַ פיילנבויגן אויף ל״ג־בעומר, מיט אייגענע הענט, אַזוי בויט קאַצק, פאַר איר געברויך, אַפילו די „יאגעלניקעס״ צום מאָלן די הירזש, אינגאַנצן אַליין.

פאַר באַטשע קאַשעמאַכערס הויז אין ווייניס און פאַר משה מעשאנזשניקס הויז אין דער יאַטקע גאַס, שטייען שטענדיק וועגענער און וועגעלעך געלאָדן מיט זעק גריקע און פּראָסע, וואָס פויערים פון די אַרומיקע דערפער ברענגען צום מאָלן.

אין אַלע נישט פאַרמעגלעכע שטובן אין קאַצק, איז הירזש איינס פון די הויפּט מאַכלים אַ גאַנצע וואָך. הירזש ווערט געקאָכט געדיכט אַזוי ווי קאַשע, דערנאָך ווערט דאָס אויסגעשפּרייט אויפן טעלער צום אויסקילן און צום עסן ווערט דאָס באַשמאָלצן מיט האָניק. קאַצקער קינדער האָבן דעריבער זייער ליב הירזש, ווייל ס׳איז דאָ פון וואָס זיך צו באַלעקן.

אויך פון קאַשע האָבן קאַצקער קינדער הנאה. אָבער דאָס איז נישט מער ווי איין מאָל אין יאָר, — שבת־שירה, ווען די מאַמעס גיבן די קינדער קאַשע צום שיטן פאַר די פייגעלעך.

אָט איז דאָס קאַצקער „חדר״, וואו יידישע קינדער לערנען תורה און פאַרברענגען זייערע יונגע יאָרן. די איינע שטוב, וואָס דינט דעם מלמד סיי צום וואוינען און סיי צום פירן אין איר דאָס מלמדות.

אָט זענען די קאַצקער מלמדים. די דרדקי, מיט די טייטלעך און קאַנטשיקעס און מיט פאַרדרייטע היטלען.

אָט איז דער חומש־מלמד אלתר כהן. אַ דאַרער ייד מיט ביייניקע הענט, וואָס שם׳ען איבערן גאַנצן שטעטל פאַר „גאָלדענע״ הענט און זיי זענען טאַקע גאָלדענע.

בעתן לערנען, ווען אלתרס קאָפּ איז פאַרנומען מיט רוחניות, מיט פאַר־טייטשן די קינדער אַ פּסוק אין חומש, זענען זיינע גאָלדענע הענט באַשעפטיקט מיט פּראַקטישע זאַכן.

אלתרס הענט צעשפּאַלטן קונציק יעדעס שוועבעלע, פאַר זיין שטובס געברויך און מאַכן פון דעם צוויי, כדי נישט צו זיין קיין „עובר בל תשחית״. אָנצוצינדן אַ גאַנצן שוועבעלע מיט אַמאָל, ווען מען קען פון דעם מאַכן צוויי., איז אַן עבירה פאַר גאָט, זאָגט אלתר.

אויף אלתר׳ס גאָלדענע הענט וואַרט יעדן טאָג די אַרבעט פון ריינמאַכן דאָס לעמפּל. זיין ווייב קען דאָס נישט טאָן. מדאַרף אָפּגלייכן דעם קנייט, ער זאָל נישט האָבן קיין שפּיצן, אויסרייניקן דעם ברענער, ער זאָל נישט קאָפּטשען און אויספּוצן דאָס גלעזל, עס זאָל שפּיגלען. קיינער קען די אַרבעט נישט מאַכן אַזוי גוט ווי אלתר.

אָבער דער עיקר אַרבעט אלתר׳ס בעתן לערנען מיט די קינדער, איז:

מיט זיין פענמעסערל אויסצושניידן פון פּאַפּיר שפּיצן און פּאָרהענגלעך, וואָס זעען אויס ווי פון טייערן גיפּיור און וואָס דינען צום באַפּוצן די שענקלעך און פּאָלקעס אין שטוב. און ועל־כולם „רייזעלעך" צום אויפקלעפּן אויף די שויבן ווען ס׳קומט דער יום־טוב שבועות. אויף דעם איז אלתר מלמד אַ מומחה איינער אין דער וועלט.

אין די פענצטער פון כמעט אַלע הייזער אין קאָצק, ווערן אויף שבועות די שויבן באַצירט מיט „רייזעלעך". נאָר די רייזעלעך פון אלתר מלמד זענען נישט קיין פשוטע. זיי זענען קונסט־אַרבעט.

ווען עס קומט דער שיינער יום־טוב שבועות, גייט גאַנץ קאָצק צו אלתר כהנס פענצטער זען ווי אברהם ברענגט יצחקן אויף דער עקדה, ווי משה גיט די יידן די תורה פון באַרג סיני, יעקב׳ס חלום מיט דעם לייטער, וואָס גרייכט צום הימל און מלאכים גייען אויף אים אַרויף און אַראָפּ, ווי משה שפּאַלט מיט דעם שטעקן דעם ים, און די יידן גייען אים אַדורך ווי אויף אַ טרוקעניש, און נאָך אַ סך וואונדערלעכע בילדער פון חומש.

און אָט איז דער גמרא מלמד, מעכל מאיר דעם חזנס, מיט די לאַנגע געדיכטע ברעמען, וואָס שפּריצן מיט בייזקייט און מיט דעם קאָלטנדיקן רונדיקן בערדל, וואָס איז תמיד אָפּגעשיט מיט טאַבאַק.

זיין בן־יחידל, אפרימקע, דערגייט מעכלען די יאָרן מיט זיינע ווילדע „שפּיצלעך", למשל: ער נעמט דאָס איבערבלייבעכץ פון די געהאַקטע פיש, וואָס ער קאָן שוין נישט אויפעסן און שמירט מיט דעם אויס די שויבן, כדי די מאַמע זאָל האָבן וואָס צו טון. ער באַהאַלט דעם ב״ח אויפן פּיעקעליק, אַז דער טאַטע זאָל זיך אויסדרייען דעם קאָפּ, די יאַרמולקע זאָל אים אפשר צען מאָל אַראָפּפאַלן און ער זאָל דעם ספר בשום אופן נישט קענען געפינען. אָדער ער לקחנט גאָר אַרויס פון דער פּראַמוגע דאָס טעפּעלע מיט סמעטענע, וואָס איז באַשטימט פאַר זיינטוועגן און ער טראָגט דאָס אונטער דער קאַץ. די מוטער האָט זיך אָפּגעשפּאָרט פונעם מויל אויף צו קענען קויפן פאַר דעם איינציקן זון אַ ביסל סמעטענע — און דער זון האָט גאָר הנאה צו קוקן ווי די קאַץ באַלעקט זיך: זאָל זי איין מאָל אויך וויסן פון אַ לעבן.

מעכלען וואָלטן די אַלע קונצן פון זיין „תכשיט" אַזוי פיל נישט אויפגערעגט, ווען ער ווייסט נישט, וואָס פאַר אַ שאַרפן מוח דער „קדיש" זיינער האָט צום לערנען און וואָס פאַר אַן עילוי ער וואַקסט.

אָט איז יהושע סעראַקאַמלער, גדליהו דעם גרימפּלערס זון, מיטן איינגעבוי־גענעם ווייז־פינגער, וואָס ער האָט זיך געמאַכט צום פריזיוו און מיט דעם שטענדיק

אויפגעפראַלטן אָרט, וואָס דאַרף צומיינסטן זיין פאַרקנעפּלט. אַ יונגערמאַן אַ למדן, אַ געראַער חסיד. נאָכדעם ווי זיין שווער, דער סעראַקאַמלער גביר האָט אים אָפּגע־זאָגט פון די קעסט, קומט ער קיין קאָצק און דאָ אין גערער שטיבל, אָרדנט ער איין אַ „שיעור" אין גמרא פאַר עטלעכע יינגלעך פון פאַרמעגלעכע עלטערן.

אָט איז משה שוחט, אַ בלאַסער ייד מיט אַ שיטער בערדל. אַ הויכער און אַ דאַרער. ער ליידט אויף סוכאָטע, הוסט, שפּייט מיט בלוט און גיסט אַריין אין זיך מילך גאַנצע קוואָרטן. די שחיטה אַליין גיט אים נישט גענוג אויף פרנסה, קנעלט ער צו מיט צוויי־דריי בעסערע יינגלעך, איז מרביץ אין זיי תורה. אַז אַ יידענע קומט אַריין אין מיטן לערנען, משה שוחט זאָל איר שעכטן אַ הינדל, רעדט משה נישט קיין וואָרט, לייגט אַוועק די רויטע פאַטשיילע אויף דער אָפענער גמרא, נעמט שוואַכערהייט און הוסטנדיק פון דער יידענע דעם עוף, גייט אַרויס מיט דעם אין פאָדוירל און דאָרטן גיט ער אַ פאַרייס דעם צאַפּלדיקן הינדל דאָס קעפּל, פליקט אויס עטלעכע פעדערלעך, גיט אַ מאַך מיט דעם חלפל — כיק... און ווי קיינמאָל גאָרנישט נעמט ער זיך צוריק צו דער גמרא.

אָט איז ז'ער לערער מענדל לעקיש מיט דעם שוואַרצן בערדל, שוואַרצע געדרייטע וואָנסעלעך און גאָלדענעברילן. ער שמ'ט מיט זיין קענען בלאַשטיינס בריוונשטעלער אויף אויסנווייניק פון עק ביז עק, מיט זיין געטאָקטער האַנטשריפט אַזוי ווי געדרוקט, מיט זיין שרייבן די שענסטע „פאַרגריסלעך" צו ועמען מען וויל און וואָס מען וויל, מיט זיין שרייבן פּראָשעניעס צום סאָנד און אויך מיט זיין דינען פאַר אַ יאָר־עדות אין אַ סך פּראָצעסן צווישן יידן מיט קריסטן. אָבער תמיד נאָר אויף דער זייט פונעם ייד. קיינמאָל חלילה נישט פאַרקערט. געוועז אַ פאַל, אַ גוי האָט אים פאַרגעלייגט אַ זשמעניע מיט געלט, האָט ער געזאָגט — ניין. מענדל לעקיש וועט זיין „בכורה" נישט פאַרקויפן פאַר קיין טאָפּ לינזן.

אָט איז דוד שמש, וועלכער איז אויך דער קברן פונעם שטעטל. אַ קליין יידעלע, אַ מאָגערס, הויט און ביין. מיט אַ שפּיציק שיטער בערדעלע, אין אַ טוכן היטל מיט אַ ברייטער דענקע און מיט שיך און זאָקן אויף זיינע דינע הערשן פיס.

נישט איין מאָל קאָן מען זען דוד שמש אַדורכלויפן ווי אַ ווינט די גאַס, טראָגנדיק אונטערן אָרעם אַ געוויקלטן „קוילעטש" און מען ווייסט שוין, אַז דאָס טראָגט ער אַ יונג „עופעלע", וואָס האָט נעבעך פרי אָפּגעגעבן די אומשולדיקע, ריינע נשמה צו גאָט און דאָס ארימע גופל איבערגעלאָזט, דוד שמש זאָל דאָס ברענגען צו קבר־ישראל.

יעדן באַגינען, ווי נאָר עס נעמט בלאָען אויף טאָג, גייט דוד שמש שוין איבער די גאַסן פון שטעטל און מיט זיין האַלב־שטעקעלע ווי אַ העמערל קלאַפט ער אין די לאָדנס פון אַלע יידישע הייזער און וועקט יידן צו השכמה. דריי קלעפ טוט דוד שמש אין יעדן לאָדן. און טאָמער חלילה טוט ער נאָר צוויי, איז דאָס אַ סימן, אַז אין שטאָט איז די נאַכט עמעצער ר״ל געשטאָרבן — און מען מעג זיך שוין גרייטן צו אַ לוויה.

פרייטיק פאַרנאַכט, די ווייבער באַווייזן קוים אַוועקצוטראָגן די פאַרקלעבטע דיניצעס מיט די טשאָלנטער צו טבל בעקער מיט די קרומע פיס, וועלכער יאָגט שוין פון מיטאָג צייט אָן צו פאַרמאַכן דעם אויוון, דערהערט זיך דוד שמשס קלאַפּן מיט זיין האַמער־שטעקעלע, אַ דערמאָנונג די יידישע טעכטער, אַז די צייט פון ליכט־צינדן איז געקומען.

שבת אינדערפרי קומט דוד שמש, אָן אויסגעפּוצטער אין דער שבתדיקער טונקל־גרינער, פון אַלטקייט געל געוואָרענער, סערזשענער געהאַקטער קאַפּאָטע, אין סאַמעטענעם היטל, מיט נאָך פּיטש־נאַסע פּאות, גלייך פון דער מקווה. ער שטעלט זיך אַוועק אין מיטן גאַס, הויבט אויף דעם קאָפּ צום הימל, שפּאַרט אונטער מיט דער האַנט דאָס אויער און מיט זיין הייזעריקער שטימע רופט ער הויך:

„אין שיל, אַ—ריין!״

„אין שיל, — (אינמיטן באַגריסט ער איין פאַרבייגייענדיקן בעל־הבית און אַ צווייטן) — גוט־שבת, רב משה, גוט־יאָר, רב זאנוועלע — אַ־ריין!״

אָט איז ווייט אונטער דער שטאָט אויך דאָס קאַצקער יידישער בית־עולם, וואוהין מענער, פרויען און דערוואקסענע קינדער גייען אין תשעה־באב בעטן אויף די קברים, און אויפן וועג וואַרפט מען זיך איינער דעם אַנדערן שטעכעלקעס, וואָס פּלאָנטערן זיך אַריין אין באָרד און פּאות.

אויפן בית־עולם זענען מערסטנטייל הילצערנע מצבות און אַ געמויערט אוהל. וואָס אינווייניק געפינען זיך דריי קברים פון דעם שטעטלס צדיקים. אין אוהל ברענט אַ נר־תמיד און אונטער זיין שיין שטייען אָנגעלענט אין דער וואַנט אַנטקעגן דער טיר, דריי מאַרמאָרנע מצבות. אַ מצבה און אַ מצבה און דער אויס־געקריצטער נאָמען פון איר צדיק אויף איר, מיט אַ צוגאָב פון שבחים און תהילות פון אויבן ביז אַראָפּ. די איבעריקע ווענט זענען באַהאָנגען מיט געדרוקטע תפילות צום זאָגן אויף די קברים. די קברים אַליין זענען אַרומגעצוימט מיט שטאַכעטלעך. גאַנץ פאַרברענטע, האַלב פאַרברענטע און נאָך גאָר פרישע פּאַפּירלעך זענען אָנגעוואָרפן אויף די קברים ווי „שמות״ אויפן שול בוידעם, גאַנצע הויפנס. דאָס זענען „קוויטלעך״ פון פרומע קבר־אבות־גייערס אין חודש אלול, דערלאַנגט

צו די גוטע־יידן, וואָס זייערע נשמות רוען אין גן־עדן, אַז זיי זאָלן זיך באַמיען פאַר פּלוני בן פלוני, ער זאָל האָבן אַלדאָס־גוטס געפּועלט.

זומערצייט באַווייזט זיך אַמאָל אויף די קאַצקער גאַסן אַ פרעמדער ייד מיט אַ וואָגן. דער ייד קויפט שמאַטעס. פאַר אַ פּאַק שמאַטעס גיט ער אַן ערדערן פייפערל, אַ צינערן הענדל און אַנדערע שפּילצייג. רייסן קאַצקער קינדער שטיקער פון זייערע מאַמעס, — שמאַטעס ווילן זיי. כאַטש רייס אַראָפּ פון זיך דאָס פאַרטוך, אַבי זיי זאָלן קריגן אַ פייפערל.

זומער דערשיינען גויים מיט העק אויף די קאַצקער גאַסן. דאָס זענען שטענדיקע האָלץ־העקערס, געזונטע ערלים אין גרויסע שטרויענע קאַפּעלושן אויף די קעפּ און גראָבע היימיש־לייוונטענע העמדער איבער די גראָב־לייוונטענע הויזן. זיי פאַרדינגען זיך צו יידישע באַלעבאַטים, באַלעבאָסטעס אויף אָנצוהאַקן ביי זיי האָלץ אויפן ווינטער אַרויס.

עס קומען אויך גויים דראַטעווערס, וואָס נעמען צו פאַרדראָטעווען צע־בראָכענע טעלער, שיסל און טעפּ, — מאַכן פון אַלטע שערבלעך נייע כלים מיט דראָטענע שאַטקעס אַרומגענומען.

ווינטער, אין די שבת אינדערפריען, קומען אויף די יידישע גאַסן אין קאַצק גויים און גויעס. דער שניי סקריפּעט אונטער די פיס. טיר און פענצטער זענען פאַרקאָוועט מיט אייז, און די ערלים דרייען זיך אַרום אין דער קעלט, קוקן־אויס מען זאָל זיי אַריינרופן אין אַ יידישער שטוב איינצוהייצן דאָרט דעם אויוון און צו קריגן דערפאַר אַ פּענעץ שבתדיקע חלה, אַמאָל אויך אַ שנעפּסל צום דערוואַ־רימען, אָדער גאָר אַ שטיקל שבתדיקע פיש, וואָס צעגייט אין מויל.

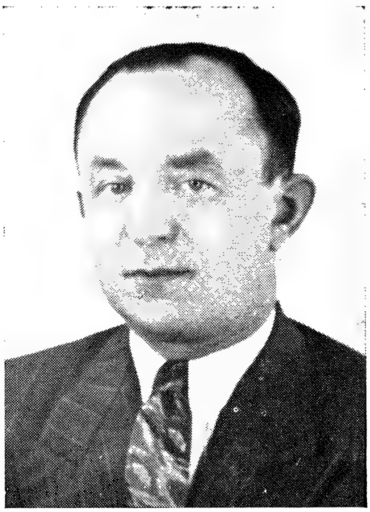
***

וויפל צענטליקער יאָרן זענען שוין פון יענער צייט אַריבער, ווי ווייט זענען מיר שוין פון יענעם לעבן און דאָך, וואָס פאַראַ ווארימקייט פילט זיך אין האַרצן, ווען מען דערמאָנט זיך אין די אַלע בילדער מיט זייער ליכט און שאָטן. דאָס זענען שטיקער פון אונדזער פאַרגאַנגענהייט, פון אונדזער אייגן לעבן, פון לעבן פון אונדזערע עלטערן און אורעלטערן, וואָס אַפילו זייערע קברים זענען היינט שוין אינגאַנצן אָפּגעמעקט.

יעקב בלוטמאן (אַרגענטינע)

וואס געווען...

(אַ בינטל זכרונות)

...די געשעענישן אין יאָר 1905, וואָס האָבן צערודערט די גרויסע צאַרישע אימפּעריע, האָבן אויך געפונען דאָן אַן אָפּקלאַנג אין דעם קליינעם שטעטל קאָצק. ווי געוווינלעך איז דאָס שטעטל געווען צעטיילט אין 2 מחנות: פון איין זייט די בעלי־בתים, אייגנטימער פון געוועלבן, תבואה סוחרים, לומדים און סתם שיינע יידן — פון דער צווייטער זייט בעלי־מלאָכות (שוסטערס, שניידערס, סטאָליאַרעס א.אַז.וו.) וועלכע האָבן מערסטנטייל געוואוינט אין די זייטיקע געסלעך, און ביים דאַוונען אין בית־מדרש געזעסן היני־טער דער בימה... פאַרשטייט זיך אַז די בעלי־בתים האָבן זיך באַצויגן מיט ביטול צו די „עמי הארצים" (כ'הייסט צום אָרעמערן קלאַס), וועלכע האָבן קיין שום דעה נישט געהאַט אין לעבן פון דער קהילה. די ברויזנדע תקופה האָט ארויסגעבראַכט צום שיין די דאָזיקע צונטאַגאָניזמען אין שטעטל.

אינטערעסאַנט, אַז וואָס נוגע פרומקייט, איז נישט געווען קיין אונטערשייד צווישן דעם בעל־מלאכה און בן־תורה. פאַרקערט, געווען בעלי־מלאכות וואָס האָבן איבערגעשטיגן די לומדים אין פרומקייט (ווי ישראל יוסף דער שניידער, שיע פסח דער שוסטער און אַנדערע). אַפילו דער אַזוי געװרופענער „קלאַסן־קאַמף" האָט זיך אָפּגעשפּילט אין בית־מדרש... די הויפּטשרייערס לייזער צאַלקע, איטשע פסח'ס פלעגן דאָ אויפהייבן די שטים פון אונצופרידנהייט קעגן די בעלי־בתים, די איינציקע דעה־זאָגערס. לייזער צאַלקע איז געווען אַזוי עקסטרעם אין זיין סאָציאַלן פּאַטאָס אין פּראָטעסט, אַז ווען מען האָט אים געפרעגט:

— לייזער, וואָס אייגנטלעך ווילסטו?

האָט ער געענטפערט:

— וואָס דו ווילסט וויל איך נישט...

**
*

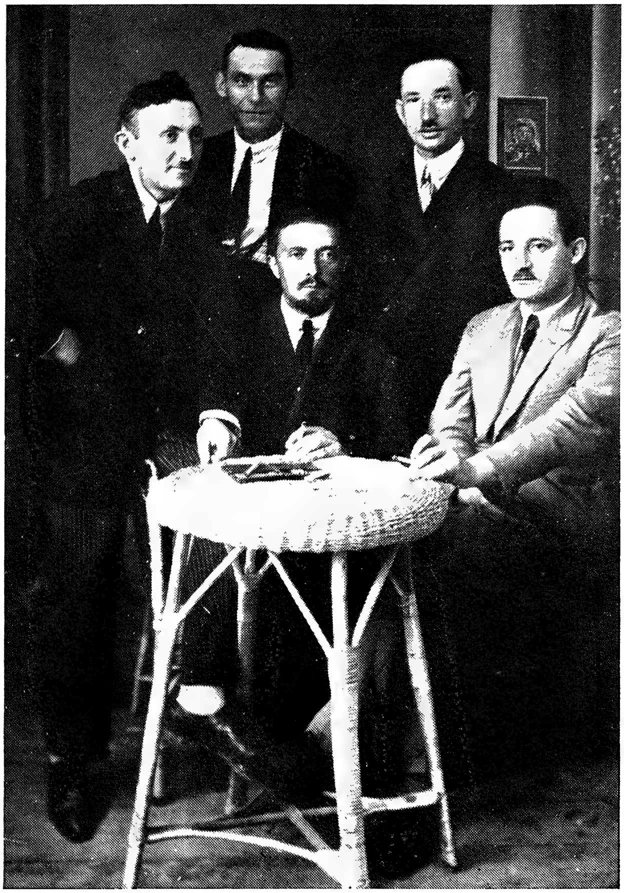
נאַכער האָבן שוין אָנגעהייבן בלאָזן נייע ווינטן אין קאָצק. דער עקאָנאָמישער מצב האָט זיך שטאַרק פאַרערגערט און יונגע בחורים און מיידלעך פלעגן פאָרן זוכן פּרנסה אין וואַרשע. אויף יום־טובים קומט מען צוריק פון דער גרויסער שטאָט, מען ברענגט מיט זיך אַ רעוואָלוציאָנערן ליד, אַ נייעם געדאַנק... מען דערציילט וועגן טעאַטער, קולטור. עפּעס לאָקט און ציט דרויסן: צו דער גרויסער פרייער וועלט. פאַרביי דער יום־טוב, צעפאָרט זיך די חברה — אָבער אַ קערנדל ווערט פאַרזייט, מיט דער צייט וועט עס אויפבליען...

נישט נאָך די אַרבעטער־יוגנט, נאָר אַפילו בעלי־בתי׳שע קינדער, יונגע לייט „אויף קעסט" ווערן פאַרכאַפּט מיט די נייע אידייען און שטרעמונגען. אונטער דער גמרא פאַרבעהאַלט מען שוין ספרים חיצונים און מען גנבֿ׳עט דאָרט אַ בליק. געדענק איך אַ פּרוּוו נאָך פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה צו שפּילן אַ פּיעסע אין פּורים מיט די טראַדיציאָנעלע מגילה העלדן... עס שאַפט זיך אַ דראַמאַטישע טרופּע!

די ערשטע ביבליאָטעק אין קאָצק

פּרוּוון צו באַקומען אַ בוך צום לעזן (אויסער ש"ס און פּוסקים און דאָס גלייכן) זענען געמאַכט געוואָרן נאָך אין 1910. דער קוואַל איז געווען ראַדזין, פון וואַנען מען האָט צוגעשטעלט ביכער פאַר אַ גרופּע קאָצקער בחורים (אבוש ראָזענבערג, גרשון בראָנשטיין, איטשע מאַנטשאַרזש א. אַ.). דער „שליח מצוה" איז געווען משה יהודה דער בעל־עגלה. עס איז נישט געווען אַזוי לייכט דאַן צו באַקומען אַ בוך — דאָך האָט זיך דער לייענער קרייז שטאַרק פאַרגרעסערט. מיט דער צייט ווערט דער טויש מיט ראַדזין אונבאַקוועם. אין יאָר 1912 עפנט מען אַ קליין ביבליאָטעקל, נישט ווייט פון בית־מדרש, ביי אַ קריסט מיט׳ן נאָמען בענעדיקט (קיין ייד וואָלט דאַן נישט פאַרדונגען אַ צימער צו דעם צוועק). מען פלעגט גיין אין ביבליאָטעק מיט זייטיקע וועגן, דורך דער מיל און פעלדער, כדי מען זאָל די „פּושעים" נישט באַמערקן פון בית־מדרש. די פרומע האָבן געקוקט אויף דער ביבליאָטעק ווייער קרום — האָט אָבער דער גוי געהאַט צוויי הינט ווי די לייבן און אַליין אויך נישט געווען קיין מפּיל־קינד — און קיינער האָט נישט געוואַגט אָנרירן די ביכער...

די טעטיקייט פון דער ביבליאָטעק האָט געליטן זייט דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה אין 1914. מיט דער דייטשער אָקופּאַציע האָט זיך פול־שטענדיק געענדערט דאָס שטעטלשע לעבן. אוגנט ווערט אַ כּוח; דאָס געזעלשאַפט־לעך־קולטורעלע לעבן צעוואַקסט זיך אין דער טיף און דער ברייט; נייע מענטשן,

קבוצת עסקנים בקוצק — אַ גרופּע עסקנים אין קאָצק

נייע אָנשויאונגען, נייע באַגריפן. די ביבליאָטעק ווערט דאַן איבערגעפירט פון בענענדיקטס דירה אין אַ ספּעציעלן לאָקאַל ביי קראַסוצקען אויף די גערקער גאַס און ווערט פאַרגרעסערט און באַרייכערט.

די ביבליאָטעק האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער קאָצקער יוגנט, וועלכע האָט נאָך דאַן נישט פאַרמאָגט קיין אויסגעקריסטאַליזירטע וועלט־אָנשויאונג — עס האָבן נאָך דאַן אין שטעטל נישט עקזיסטירט קיין פּאַרטייען. עס האָט זיך דעריבער אַנטוויקלט אַ זייער צעצווייגטער קולטור און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אַרום דער ביבליאָטעק.

די תרבות שולע

די דייטשע אָקופּאַציע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט געבראַכט מיט זיך הונגער און פאַרשידענע קרענק — אָבער אויך נייע שטרעמונגען אין די יידישע געסלעך. אין קאָצק עפנט זיך איבער אַ נייעס די ביבליאָטעק, אַרום וועלכע עס קאָנצענטרירן זיך פאַרשידענע קולטורעלע קרייזלעך. צווישן אַנדערע שאַפט זיך אַ קרייז פון „חובבי שפת עבר", צו וועלכן עס געהערן יעקב הערץ, לייזער סעמיאַטיצקי, אבוש ראָזנבערג, גרשון בראָנשטיין א.אַ. עס ווערט אַפילו געמאַכט דאָ אַ פּרווו צו עפענען אַ שולע ביי לייזער סעמיאַטיצקי אין שטוב מיט אייגענע לערערס. די שולע האָט אָבער קיין לאַנגן קיום נישט געהאַט, און אין 1919 ווערט זי פאַרוואַנדלט אין אַ תרבות־שולע מיט פּראָפעסיאָנעלע לערער. די

בית ספר „תרבות" בקוצק — תרבות שולע אין קאָצק

תרבות־שולע איז געווען נישט בלויז אַ שולע; זי האָט געדינט אויך אַלס אַ ציוניסטישער־געזעלשאַפטלעכער צענטער, וואו עס פלעגן פאָרקומען רעפעראַטן און דיסקוסיעס איבער אַקטועלע פּאָליטישע טעמעס. צווישן די רעדנער האָבן זיך אויסגעצייכנט אברהם טשאַרנע מיט זיין קלינגענדיקער שטים און באַלערט־זאַמקייט, יעקב הערץ, איינער פון די איבערגעגעבנסטע טוער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין קאָצק. דער לערער גאָטבעטער האָט געהאַט

אַ גרויסע השפּעה מיט זיינע אינטערעסאַנטע שמועסן אויף די בית־מדרש בחורים, פון וועלכע עס האָבן זיך שפּעטער אויסגעבילדעט אַ גאַנצע רייע געזעלשאַפטלעכע טוער.

די קאָצקער ישיבה

אין זיין בוך „בצל הדורות" שילדערט נחתומי ווי אַ רוסישער סאָלדאַט דערשיינט פּלוצעם אין קאָצק מיט אַ מאַפּע אין האַנט, און צוגייענדיק צו מעכעלע דעם רויטן און אַנדערע יידן אין מאַרק באַווייזט ער זיי וואו קאָצק געפינט זיך אויף דער מאַפּע... שטייען קאָצקער יידן און גאַפן: „אויך מיר אַ מאַפּע צום טיש, נישט געשטויגן און נישט געפלויגן, גרויס ווי אַ פלוי און גיי גלויב אַז דאָס איז קאָצק".

אין אָט די באַגרענעצטע באַגריפן פון קאָצקער יידן קומט פאַר אַן איבער־קערעניש נאָך פאַר דער מלחמה. צו דעם האָבן צוגעהאָלפן עטלעכע פאַקטאָרן. ערשטנס די גרויסע ישיבה, וואָס האָט זיך געעפנט אין 1913 און אַריינ־געבראַכט אין קאָצק אַ שטראָם פון יונגעלייט פון אַ גאַנץ ריי שטעט און שטעטלעך. אמת מען לערנט גמרא און „שלחן־ערוך" — אָבער דערביי פאַרבאַהאַלט מען אויך פּרץ סמאָלענסקינ׳ס „התועה בדרכי החיים". מען רעדט שוין פון חיבת ציון און... פון סאָציאַלן יושר. די אידייען רופן אַרויס אַן אויפברויז ביי דער שטעטלשער יוגנט. באַלד ברעכט אויס די ערשטע וועלט מלחמה און צו דעם אַלעם נעמט אַן ענדע.

צוויי קרייזלעך (אויפן נאָמען פון ש. אנסקי און ראָזע לוקסעמבורג)

פּוילן ווערט אומאָפּהיינגיק. זשעראמסקי׳ס חלום וועגן די גלעזערנע הייזער איז נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן. עס קומט אויס שווער צו האָרעווען כדי צו פאַר־דינען דאָס שטיקל ברויט. עס בלאָזן אין שטעטל נייע ווינטן, מען שמועסט וועגן אָרים און רייך, קלאַסן־קאַמף, נויט און דחקות. איך געדענק ווי מיין רבי (יעקב יצחק) פלעגט דערקלערן די סיבות פון אָרים און רייך אין אונזער געזעלשאַפט־לעכער אָרדנונג: יעקב אבינו — פלעגט ער זאָגן — האָט פאַרן שטאַרבן צעטיילט זיין פאַרמעגן צו אַלע זיינע קינדער אין גלייכע חלקים. איי, מיר זעען דאָך היינט אָרימע און רייכע? — איז דער תירוץ: שריפות און גניבות...

די אינטערפּרעטאַציע באַפרידיקט שוין נישט מער די אויפגעברויזטע יוגנט. עס שאַפן זיך דאַן אין קאָצק צוויי קרייזלעך: ש. אנסקיס קרייז — אין וועלכן עס קאָנצענטרירן זיך בעיקר בעל־הבתי׳שע קינדער (דער פירער שיע זילבערשטיין איז שפּעטער אָפּגעפאָרן קיין סאָוויעט רוסלאַנד). באַזאָרגטע מיט פרנסה פאַרנעמען זיי זיך מיט נשמה יתירה, ליטעראַטור און ראָמאַנטיק... דער צווייטער קרייז —

אויפן נאָמען פון ראָזע לוקסעמבורג — איז זיך עוסק מיט מער רעאַלע און וואָכעדיקע ענינים. דאָ שמועסט מען וועגן אַרבעטסלוין און קאַפּיטאַל, און מען שטודירט מאַרקסיזם.

ביידע קרייזלעך דינען אַלס קערן פאַר דעם „קולטור פאַריין”, וועלכער שאַפט זיך דאַן און קאָנצענטרירט אַרום זיך די גאַנצע שטעטלשע יוגנט אָן אונטערשיד פון שאַטירונגען. מען דינגט אַ רחבות׳דיקע דירה (ביי יאסקע דובטשעס), מען אָרגאַניזירט ווידער די ביבליאָטעק, מען אָרדנט איין פאָרלעזונגען מיט „קעסטל־אָוונטן” און די קולטור טעטיקייט צעבליט זיך.

אָט פון דעם „קולטור פאַריין” זענען זיך שפּעטער צעוואַקסן די פּאַרטייאישע אָרגאַניזאַציעס אין קאָצק, צו וועלכע עס האָט זיך אָנגעשלאָסן כמעט די גאַנצע יוגנט, לויט זייערע פאַרשידענע פּאָליטישע אנשויאונגען.

פּאַרטייען, קולטור קרייזן, אַמאַטאָרן פאָרשטעלונגען

ביז 1917 האָט נישט עקזיסטירט אין קאָצק, לויט ווי מיינע זכרונות דערגרייכן, אַן אָרגאַניזירטע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. פון צייט צו צייט פלעגן פּאָרקומען ספּאָראַדישע קולטורעלע פאַראַנשטאַלטונגען, וועלכע האָבן געטראָגן נאָר אַ פראַגמענטאַרישן כאַראַקטער.

ערשט אין יאָר 1917, מיט גרויסן אָפּקלאַנג צו דער באַלפור־דעקלאַראַציע, הויבט זיך אָן אַ שטאַרקע אַקטיוויטעט אין דעם געזעלשאַפטלעך־פּאַרטייאיש־קולטורעלן לעבן פון קאָצק. אַמערסטן, פאַרשטייט זיך, אין די ציוניסטישע רייען און דאַן אויך אין די איבעריקע אָרגאַניזאַציעס. אַזוי, ווערט דאַן געגרינדעט די תרבות־שולע, מען עפנט איבעראַנייעס די ביבליאָטעק און אַ לעזע־זאַל, וואו עס איז פאַראַן אויך אַ גרויסער זאַל פאַר פאַרזאַמלונגען, פאַרווייילונגען, טענץ א. אַז. וו.

שפּעטער שאַפט זיך אַן אַמאַטאָרן גרופּע (צווישן וועלכע עס געפינען זיך די זיגעלמאַנס, מאָנטשאַזרזשעס א.אַ.), וועלכע שטעלט אויף פּיעסן ווי „חאַשע די יתומה”, „די שחיטה”, „געלט, ליבע און שאַנדע” א. אַ. איך געדענק עד היום גרשון בראָנשטיינען אין דער ראָל פון אַלטן ר׳ טודרוס, יונה זיגעלמאַנען און דעם יונגיטשקן אברהם בעריש ראזענבלום (אין דער ראָל פון שלום שדכן). געוויינלעך האָבן די הכנות צו דער פאָרשטעלונג, דאָס לייענען די פּיעסע, די דיסקוסיעס פאַראינטערעסירט נישט בלויז די אָנטיילנעמער, נאָר כמעט די גאַנצע יוגנט פון שטעטל. דאָס טעאַטער־שפּיל האָט אויף אַזאַ אופן געדינט אַלס אַן אָנרעגונג צו קולטור טעטיקייט בכלל. דער דערפאָלג פון דער פאָרשטעלונג האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויפן קולטורעלן, מאָראַלישן און גייסטיקן לעבן אין שטעטל. חסידים, רבנים און דער עלטערער דור האָבן טאַקי געקריצט מיט די

ציין, אָבער ביי דער יוגנט זענען די פאַרשטעלונגען געווען מאָמענטן פון יום־טוב, וואָס האָבן געהאַט אַן איינפלוס אויף מאַנאַטן און יאָרן...

אַט געדענק איך דאָס אויפפירן פון דער פּיעסע „געלט, ליבע און שאַנדע״. דער פראַכטפולער זאַל פון מאַגיסטראַט אויפן ערשטן שטאָק (און שוין נישט ווי געוויינלעך אין דער פייערלעשער שאָפּע) איז איבערפולט; נישטאָ אַפילו וואו צו שטיין. די „אַרטיסטן״ ווערן אויפגענומען מיט שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן. פון דער סצענע לאָזט מען זיך אין גאַס און מען קאָמענטירט לעבהאַפט די אויפפירונג אין אַ לאַנגן שפּאַציר ביז פרימאָרגן... ווער האָט געפילט דאַן מידקייט נאָך אַזאַ געשעעניש?

מען באַגנוגנט זיך נישט בלויז מיט טעאַטער — מען פאַרמעסט זיך אויף אַ שיינעם כ אָ ר, וועלכער פירט אויס געלונגענע געזאַנג־קאָנצערטן (פון די אָנטייל־נעמער געדענק איך: יעקב מאנטשארזש, אברהם בעריש ראזענבלום, מענדל ריטנער, לייבל שטשעטשיניארזש, מאטל סעמיאַטיצקי, ריווע ראטבוים, דבורה ליבפריינד, פרימעט זאַקאַליק, פייגעלע זאַלצמאַן א.אַ.).

צוזאַמען מיט דער פאַרצווייגטער קולטור טעטיקייט הויבט זיך אָן אין יענע יאָרן אַ פּראָצעס פון דיפערענציאַציע ביי דער יוגנט. עס בילדן זיך ריכטונגען, שאַטירונגען, פּאַרטייען.

מיט דער באַלפור דעקלאַראַציע צעוואַקסט זיך שטאַרק די ציוניסטישע באַוועגונג (אַקטיווע טוער: יעקב הערץ, גרשון בראנשטיין, אבוש ראזענבערג, איטשע מאָנטשאַרזש, שיע ערליך, יאַנקל ליבפריינד א.אַ.), און אירע אַלע פּאַרטייען ווי די אַ ל ג ע מ י י נ ע צ י ו נ י ס ט ן (לייזער סעמיאַטיצקי, משה זאנשיין, בטע בוימפעלד א.אַ.) און ל י נ ק ע פ ו ע ל י ־ צ י ו ן (חיים ברוך וואַרשניטע, משה׳לע פּאַפּיערניק א. אַ.).

אין „קולטור פאַריין״ וואָס האָט אַמאָל פאַרייניקט די גאַנצע יוגנט פון קאָצק, אַנטשטייען איצט צוויי גרופּירונגען: פון איין זייט ה ת א ח ד ו ת און פון דער צווייטער די לינקע פועלי־ציון. די אַרבעטער יוגנט עפנט אַן אייגענעם לאָקאַל, וואו עס קאָנצענטרירן זיך די קאָצקער אַרבייטער. צו יענער צייט זענען נאָך די אַרבייטער אין קאָצק נישט געווען אָרגאַניזירט; דער אַרבייטסטאָג פון זון־אויפגאַנג ביז שקיעה. דער רייפערער טייל פון די אַרבייטער הויבט זיך אָן אָרגאַניזירן, פאָדערן אַ העכערן לוין, אַן 8־שעה׳דיקן אַרבייטס־טאָג. דאַן שאַפט זיך דער „פּ ר אָ פ ע ס י אָ נ ע ל ע ר פ אַ ר י י ן״ אונטער דער השפעה פון „בונד״ (אַקטיווע טוער: יעקב לייזער קליינמאַן, חאצקל שטערן, נחמיה רעזניקאַוויטש, שמואל קליינמאַן א. אַ.). עס ווערט אויך דאַן געעפנט אַן אַרבייטער ביבליאָטעק, ביי וועלכע עס ווערט געפירט אַ קולטור טעטיקייט צווישן די אַרבייטער. ביסלעכווייז

פאַרלירט אָבער דער „בונד" די השפּעה אויפן פּראָפעסיאָנעלן פאַריין — די איבער־האַנט נעמען איבער די „רויטע".

די „התאחדות"־פּאַרטיי — אַ גרופּירונג וועלכע האָט זיך אויסגעשיילט פון „קולטור־פאַריין" — קען נישט אויסהאַלטן אַליין די דירה און גייט איבער צו יוסף משה יונה׳ס. איר דינאַמישער פּאָרזיצער יוסף פרידמאַן (מיט דער הילף פון סעקרעטאַר, דער שרייבער פון די שורות) ווערבירן מיטגלידער און פירן אָן אַ פאַצווייגטע טעטיקייט, דאָך האָט די פּאַרטיי קיין לאַנגן קיום נישט — זי ווערט פאַרוואַנדלט אין דער אָרגאַניזאַציע „ה ש ו מ ר ־ ה צ ע י ר". אַ גרויסער טייל פון דער נאַציאָנאַלער יוגנט אין קאָצק שליסט זיך אָן צום „השומר הצעיר" און ער צעוואַקסט זיך שטאַרק אונטער דער אָנפירונג פון יעקב מאַנטשאַרזש (געהאָלפן פיל צו דער אַנטוויקלונג פון „השומר הצעיר" האָט די שכנות׳דיקע אָרגאַניזאַציע פון ראַדזין, וואו עס זענען געווען טעטיק דוד ראָזענבוים, יצחק זיגלמאַן, חיים שלימאַק א. אַ.). דער „השומר הצעיר" איז אַנטשטאַנען אין אָנפאַנג אַלס אַ נאַציאָ־נאַלער ספּאָרט־פאַריין, אָבער מיט דער צייט הויבט ער אָן פירן אויך אַ קולטור־ליטעראַרישע טעטיקייט. די שמועסן איבער ארץ־ישראל, די „מדורות", די „מושבות קיץ", עונג־שבת, דער דראַמאַטישער קרייז, קאָנצערטן — ברייינגען אַריין אַ נייעם פאַרב און ניואַנס אין לעבן פון דער קאָצקער יוגנט. די אָרגאַניזאַציע שטאַרקט זיך און ציט צו נייע כוחות ווי יושע שולשטיין, משה בליטמאַן, מתתיהו גראַסמאַן, חנה מאַנטשזאַרזש, יאַכעט (יוכבד) גזשיוואַטש, חנה בליטמאַן א. אַ.

ביי מיין באַזוך אין קאָצק אין יאָר 1933, האָב איך נאָך געטראָפן אַ גרויסע אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר", וואָס האָט געציילט אַ פּאָר הונדערט מיטגלידער (יחיאל ראָזענבלאַט און משה סמאָליאַר אין דער שפּיץ) און געפירט זייער אַ לעבהאַפטע טעטיקייט.

צו יענער צייט, האָט אויך עקזיסטירט די פּאַרטיי „ה מ ז ר ח י" מיט אברהם מאַדאַנעס, לייבל גאָלדמאַן, גדליה גראָסמאַן א.אַ.; די ר ע וו י ז י א נ י ס־ט י ש ע פּאַרטיי מיט שמחה קרייצמאַן אין דער שפּיץ. אין שטעטל האָט זיך געפילט אַ קאָנקורענץ צווישן די פּאַרטייען, יעדע פון זיי האָט זיך פאַרמאָסטן איבערשטייגן קולטורעל די אַנדערע. ס׳ווערן איינגעאָרדנט ליטעראַרישע משפּטים. געדענק איך נאָך עד היום אַזאַ מין „משפּט" איבער שלום אַש. דער זאַל פול אָנגעפּראָפּט; קיינער איז נישט מיד פון אויסהערן דעם לאַנגן באַשולדיקונגס־אַקט, די עדות, פאַרטיידיקער און עקספּערטן...

די פּוילישע מאַכט אָרגאַנען האָבן זיך באַמיט צו שטערן יעדע קולטורעלע טעטיקייט— און דאָך האָט אַלץ געבליט. עס האָט אַפילו עקזיסטירט אַ שטאַרקע קאָמוניסטישע באַוועגונג, ווי צו להכעיס די מאַכט, וואָס האָט זיך מיט זיי קיין עצה נישט געקענט געבן...

**
*

אַזוי האָט עס אויסגעזען ביז מיין פאַרלאָזן פוילן אין סוף 1935; אַזוי איז עס געווען, נאָך מיט מער לעבנסלוסט, ביז 1939, ווען עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט מלחמה.

אַ פולבלוטיק יידיש און מענטשלעך לעבן האָט געפולסירט דינאַמיש און פריידיק — ביז דער שונא פון יידישן פאָלק האָט אַלץ חרוב געמאַכט.

זכור את אשר עשה לך עמלק!

אַ באַזוך אין קאָצק (1933—1935)

ווי אַ געוועזענער תושב, וואָס איז אין יענע יאָרן אַריינגעפאַלן אין קאָצק אַלס גאַסט, באַמערק איך צוערשט: פאַרשוואונדן כמעט דער שטריימל, וואָס חסידים אין קאָצק האָבן געטראָגן ביז דער ערשטער וועלט מלחמה מיט גאווה און אינערלעכער זיכערקייט! עפּעס אַ ספק האָט זיך פאַרגנבעט ביים סאָלידן, זיכערן, פול באַלאָדענעם מיט תלמוד און זוהר, קאָצקער חסיד...

און אָט אַן אילוסטראַציע: שטעלט זיך פאָר ווען אין אָנפאַנג פון אונזער יאָרהונדערט וואָלט דוד שמערלס אָפּגערופן נח־מאירן אין אַ ווינקל און געשעפּטשעט שטיל, קיינער זאָל חלילה נישט הערן:

— מען זאָגט... אַז דיין בכור יאנקל, רחמנא לצלן, שרייבט אום שבת...

וואָלט נח־מאיר געוויס אים געכאַפּט ביי די לאַצן מיט כעס:

— ווי וואַגסטו, דוד — אויסטראַכטן אַזאַ זאַך אויף אַ ייד... אום שבת?...

היינט ווען דער זעלבער יאנקל טרעט אויף אין דער עפנטלעכקייט מיט רעפעראַטן איבער סאָציאַלע און פּאָליטישע פּראָבלעמען — שטעלט אויף דער טאַטע (נח־מאיר) מויל און אויערן, נישט צו פאַרלירן, חלילה, אַ וואָרט, כאָטש נישט אַלץ פאַרשטייט ער...

אַן אַנדער צייט! ווען הרשל דער מורא־הוראה טרעפט יאנקלען אין גאַס בגילוי־ראש, שטעלט ער אים אָפּ מיט אַ ברייטן שלום־עליכם, פאַרבעט אים גאָר צו זיך אין שטוב. אמת, ביי די אָפענע גמרות בעט ער אים אָנטאָן אויף אַ וויל דאָס היטל... דער מרא דאתרא האָט תרעומת: נישט בלויז דער סדר העולם געפעלט אים נישט — דער סדר השמים איז אויך קאַליע געוואָרן... ער מישט אויף דעם רמב״ם אַלס אַ תנא דמסייעא, און זאָגט עפּעס גאָר געוואַגטע געדאַנקען... אַפילו צדוק מארכעווקע, פאַר וועלכן דער שאַרפער חסיד יאנקל שמואל דוד׳ס איז נישט געווען כשר — פּרוּווט אויך אָנקניפּן באַציאונגען מיט יאנקלען...

קאָצק איז געוואָרן אַ שטאָט פון אָרעמעלייט; נויט און דחקות זענען געוואָרן אָפּטע איינגייער אין די יידישע הייזער. איז אַ וואונדער, וואָס דאָס תרעומת וואַקסט אַפילו ביי פרומע חסידים? געווען אַמאָל אַ איוב־פּראָבלעם: צדיק ורע לו, רשע

וטוב לו — היינט איז דעם רשע אויך נישט בעסער... דער לאָזונג „סוואַי דאָ סוועגאַ", די עקאָנאָמישע דעפּרעסיע, דער וואַקסענדער אַנטי־סעמיטיזם — דאָס אַלץ איבט אויס אַ געוואַלדיקן איינדרוק אויפן גייסטיקן צושטאַנד. חסידים, לומדים, וועלכע האָבן פאַרצייטנס געקוקט אין הימל אַריין און געוואַרט פון דאָרט ישועות און נחמות — לאָזן איצט אַראָפּ זייער בליק צו דעם רעאַל ערדישן, און דאַן טרעפן זיי זיך מיט אחים לצרה, מיט אַרבייטסלאָזע קינדער, אייגן בלוט און פלייש. עס ווערן פאַרווישט די אנטאגאניזמען צווישן די דורות.

זוכט מען אַן אויסוועג. אַפילו יוסטע בעלי־בתים, פאַר וועלכע דער דורות־איינגעשטעלטער לעבנס־שטייגער זעט אויס צו זיין פעסט עד סוף כל הדורות — אַפילו זיי זענען צעפרידן, ווען זייערע קינדער שליסן זיך אָן אין אַ ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע: אפשר וועלן זיי מיט דער צייט זוכה זיין צו אַ סערטיפיקאַט... די בייקשאַפט קיין ציון, משיח׳ס צייטן — ווערט אַ רעאַלער באַדערפעניש. די קרן־קיימת פושקע קאָנקורירט שטאַרק מיט ר׳ מאיר בעל הנס...

***

אַ גרויסע אַרבייטער יוגנט אין קאָצק, מיט פאַרשידענע פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען. דער עלטערער דור קוקט שוין נישט אויף זיי ווי אויף לאָבוזעס, וואָס רייסן זיך איין מיט מלכות, היינגען רויטע פענדלעך אויף טעלעפאָן־סלופּעס און גייען אין תפיסה. אדרבא, מען האָט פאַר זיי דרך־ארץ: מענטשן מיט אַ טיפן אידעאַל, גרייט אויף קרבנות. אָפט טרעפט זיך אַז אַ חסידישער יינגערמאַן וואַרפט זיך אַריבער גלייך פון דער גמרא — אין די רייען פון דער אַרבייטער באַוועגונג. אַזוי האָב איך געטראָפן אין וואַרשע (1933) דעם באַרימטן אַרבייטער פירער, מאיר קאָצקער (אבערקלייד), און זיך דערוואוסט מיט דערשטוינען, אַז ער איז נישט קיין אַנדערער ווי מאיר יאַנקל יצחק הערש׳ס זון, דער בעל־תפילה און בעל קורא אין מאַרקעשעווער שטיבל... מאיר האָט מיט זיינע חברים געלערנט „משמרות" אין גערער שטיבל ביים באַרימטן למדן אברהם ליטוואַק, שפּעטערדיקער רב און מזרחי פירער אין בריסק.

ווען איך האָב פאַרלאָזט ווידער קאָצק אין 1935, נעם איך מיט אַ בילד פון שטאַרקער עקאָנאָמישער נויט — אָבער אויך פון אַ גייסטיקן רענעסאַנס, אַ רייכקייט וואָס קען גענוגענען פאַר דורות גאַנצע. געדענק זיך נאָך דאָס ערשטע בריוועלע פון די דאַמאָלס נאָך קליינע מלכה׳לע זיגעלמאַן, אַן אויסדרוק פון בענקשאַפט נישט פון אַ יחיד, נאָר פון דער גאַנצער יוגנט צו דעם וואָס האָט צוגעלייגט זיין צושטייער כדי צו פאַרשענערן און דערהויבן דעם גייסט ביי די יוגנטלעכע; די טרער וואָס יאַנקעלע ניסנבוים האָט געלאָזט אין זיין „למה עזבתנו" — באַגלייטן מיר אַ שיינע פאָר יאָר...

די קמיע וואָס ליגט טיף נישט אין תפילין של ראש — נאָר טאַקע אין ראש אַליין; פייערדיקע אותיות פון אַלטן קאָצקער איבערגעזעצט אויף מאָדערנע באַגריפן פון אמת און גערעכטיקייט — דינען נאָך עד היום אַלס אַן עמוד האש, ביי וועלכע עס וואַרמט זיך דער, וואָס זיין נאָמען איז

יעקב בן נח (בלומאן)

יעקב הריץ (תל־אביב)

שבת און וואך אין קאצק

וואו הייזלעך וואָס ווערן פון שווערע דעכער געדריקט, פענצטער וועלכע קוקן מיט יראת שמים אין געסלעך אַריין, מיידלעך וואָס בליקן מיט צוויקנדע הערצער פון הינטער שפיצן־פאַרהיינגלעך אַרויס, ייִנגלעך מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן שוועבן מיט גמרא׳ס די געסלעך פאַרביי; וואו יידן באַלאַסטעט פון טלית און תפילין מיט כוונה דאַוונען גייען; וואו וועלדער, ווי פרומע, זיך באַוועגן, שאַרכן מיט צווייגן אַ תפילה אויס, און ווערן פון די שכינה באַהויכט בעת זייער סודות׳דיקן שווייגן; אַ טייך וואָס זיינע כוואַליעס שעפּטשען געבעטן אויס, און צערטלען די לאַנקעס וואו עס פּאַשען בהמות, שעפּסן, גענז און מידע פערד —.

דאָ איז קאָצק באַהאַלטן.

אַ שטעטל וואָס וויס נישט פיל פון דער צווייטער זייט וואַלד און טייך, איז אָפּגעגרענעצט כמעט פון וועלט געטומל; דאָ צווישן וואַלד און טייך לעבן דורות אויף דורות אַ פרישות׳דיק לעבן, נישט וועלנדיק וויסן פון גאָר דער גרויסער וועלט. גייען דאָ יידן פון עול געבויגן, איז עס מער פון עול מלכות שמים. קליינע מענטשן, גרויסע, גאָר גרויסע יידן. ווען ס׳טאַנצן מיט גבורה יום־טוב׳דיקע יידן און דאָס פּנים מיט התלהבות פלאַמט, קוקן די אויגן פיינלעך פאַרחלומט — „ווי לשכינתא בגלותא״, אַפילו ווען האַנט אויף אַקסל איז לייכט צו טאַנצן. דאָ שוועבן מענטשן ווי שאָטן די געסלעך פאַרביי און ווערן פון אַ דעמפּיקער וואַרעמקייט אין בית־מדרש אַרומגענומען, און די תהילים קלאַנגען אין פרימאָרגן פאַרן דאַוונען מיט דעם גמרא ניגון פון די שטיבל ייִנגלעך גיסן זיך צוזאַמען און און פייניקן אומבאַוואוסט און וועקן פאַרלאַנגען צו שטייגן העכער, דאָרט אין די עולמות העליונים... וואו מ׳לעבט נאָר אין אמונה.

דאָ איז דאגת פרנסה נישט דער עיקר, כאָטש זי איז נישט פאַרהאַן בשפע, זאָגט מען נאָך צו קעסט אַ איידעם, און מ׳לעבט צוזאַמען כמעט אָן דאגות, אָן גרויסע פאַרלאַנגען, ביז מען מאַכט אַ קרעמל. דאָס יונגע ווייבל קוקט נאָך איר מאַן

מיט צניעות ווען ער גייט אין שטיבל פרימאָרגן, און זי טראַכט מיט פחד קעגן אַ עין־הרע. אויפגעררימט די שטוב, מאַכט זי אויף דאָס קרעמל און וואַרט מיט ליבע סבלנות ביז דער יונגערמאַן קומט העלפן אַ ביסל אין אַ מאַרק־טאָג.

צו פרנסה אין וואָכן טעג, העלפן אַ טייל מיט גיין אין דאָרף, אַ טייל מיט טאָפּן זעקלעך אויף דעם וואָגן פון גויים וואָס ברענגען אין מאַרק תבואה, קאַרטאָפל, עופות און קעלבלעך, וואָס קאָנען די וועלט נישט מער ווי אַ וואָך; אַ טייל פאָרן איינקויפן אַ ביסל סחורה פאַר דעם קרעמל אין דער האַלב ליטווישער

השוק בקוצק — דער מאַרק אין קאָצק

שמאָט מעזריטש אָדער אין וואַרשע. צום פאָרן גרייט מען זיך מיט קירצן די פיאות ביז די אויערן, צ״ען שטרוי פון בעט צו מאַכן אַ נייעם וויעחעטש אין די שטיוול, און באָרגן אין וועג אַריין אַ בורקע ביי אידע דעם וואַלד סוחר. צום פאָרן אָנגעטאָן די וואַטאָווע שטעפּענט וועסט, און אויף דעם די שוואַרץ געהאַקטע קאַפּאָטע, דעם סוברינענעם מאַנטל, צום כוף די בורקע וועלכע איז שווער אַרויף. מיט טלית און תפילין אין האַנט איז מען אין באַגלייטונג פון ווייב און קינד אַוועק צו דער פאָסט וואו עס שטייט שוין גרייט דער וואָגן מיט שטרוי־געזעסן. עס איז אָבער גאָרנישט לייכט, אַזוי אָנגעפּעלצט אַרויפקריכן אויפן וואָגן... אברהמלע דער בעל־עגלה מוז צוהעלפן און אַ ביסל אונטערשטופן דעם פּאַסאַזשיר... מען פאַלט דאַן

אַריין גלייך מיטן פנים אין שטרוי, נישקשה, מיט סבלנות רייניקט מען אויס די באָרד פון שטרוי, און מיט דרך־ארץ פּאָרט מען אָפּ קיין וואַרשע אָדער אין די האַלב ליטווישע שטאָט מעזריטש.

פרייטיק, צוריקקומענדיק, איז דאָס שטעטל שוין פון מלאכי שרת באַפליגלט. די געציילטע גויים ווערן ווי מיט אַ געהיימער האַנט פון מאַרק אַרויסגעפירט און פאַרשווינדן נישט באַמערקטערהייט — נעלם געוואָרן; ווייבער אין האַלב אָפענע טירן וואַרטן אויף שבתי שמש שול קלאַפּן, און ווי אַ אשת חיל גרייטן זיך צו ליכט בענטשן אין לייכטער וואָס די טאָכטער האָט לכבוד שבת מיט זאַמד אָפּגע־ריבן. די שטוב אויפגערוימט, ווייס דער טיש געדעקט — אַלץ שמעקט מיט שבת.

ריחות פון שבת׳דיק עסן רייסן זיך אין גאַס אַריין מיט יעדער טיר אויפמאַכן.

אין בית־מדרש גייען גאָר אַנדערע מענטשן, נישט די מידקייט, נישט די בלאַסקייט פון וואָכן טעג. פלאַמענדע שבת פּנימער זענען מקבל שבת.

מיט גדלות פון נשמה יתירה גייען די אַטלאַס־שטריימלעך־יידן פון שטיבלעך צוריק פון קבלת שבת, און פאַרשווינדן אין די הייזלעך פון שבת־ליכט און וואַרעמקייט...

***

שבת פרי אַ ליבע רואיקייט באַהערשט דאָס שטעטל, מיידלעך שבת׳דיק אויפגעקעמטע, בליקן דורך די פענצטער ווען די מוטער גייט אין ווייבער־שול, רויטלען זיך פאַרשעמט ווען די בליקן דורך די פענצטער טרעפן זיך צוזאַמען מיט אויפגעהויבענע אויגן פון אַ שטיבל יינגל. אין קאָצקער הויף, פאַרן דאַוונען, שפּאַצירן יונגע לייט פאַרטיפט אין געדאַנקען, ווערן בלאַס פון מחשבות זרות (דורך די פענצטער ר״ל... ווער ווייס?), דאָס האַרץ צוויקט און פייניקט...

אברהמעלע בעל־עגלה מיט פאַרלייגטע הענט, מיט אַ פּנים פול צופרידנקייט פירט די פערד צום מאַרק ברונען. די פערד, שבת אויסגערוטע, גייען מיט אַראָפּגע־לאָזטע קעפּ און חלומען פון לאַנגן וואָגן דעם שווערן וואָס זיי האַלטן אין איין שלעפּן. איין פערד דערפילט זיך פּלוצעם פריי פון יאָך, צעלויפט זיך מיט אַ הירזשערייַ איבערן ליידיקן מאַרק און מיט די הינטערשטע פיס שפּרינגט ער דעם צווייטן פערד גלייך אין פּנים אַריין ווי ער וואָלט אים געוועקט פון שלאָף. דער צווייטער פערד נעמט זיך נישט אי׳בער, הויבט אויף פויל דעם קאָפּ און רוימט דעם שפּרינגער אין אויער איין — ס׳איז שוין נישט איין שבת געוועזן, ער גייט פאַרביי און דו בלייבסט פערד! דאָס ווירקט; דער האָפּערדיקער פערד לאָזט אַראָפּ דעם קאָפּ און פאַמעלעך קערט ער זיך אום אין שטאַל אַריין.

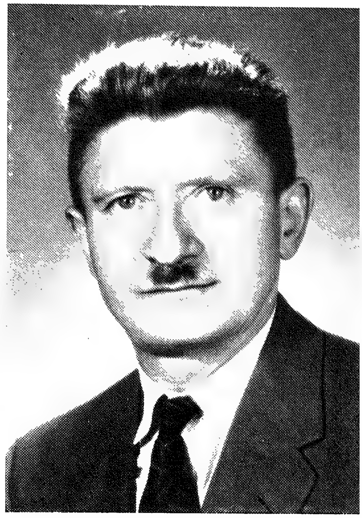
דער שבת איז פאַרביי. נאָך הבדלה — ווידער די פיינלעכע וואָכעדיקייט. ווידער ציען זיך מענטשן צום געשפּאַנטן וואָגן פון אברהמעלע בעל־עגלה...

אַזוי האָט מען געלעבט דורות לאַנג. שוואַכע מענטשן, שטאַרקע יידן.

מאָטל סעמיאַטיצקי (קאַנאַדע)

מיין שטעטל קאָצק

1

איך בין געבוירן געוואָרן אין קאָצק אין יאָר 1906. די ערשטע בילדער פון מיינע קינדער יאָרן שווימען אויף פאַר מיר נאָר פון מיין פינפטן אָדער זעקסטן לעבנסיאָר, און זענען פאַרבונדן מיט וואַ־רעמע שיינע זומער טעג. ווייזט אויס אַז אין די קאַלטע ווינטער טעג פלעגט מען מיך גאַנץ זעלטן אַרויסלאָזן פון שטוב.

העלע, גאָלדענע זומער טעג! דער ברייטער מאַרק ליגט מיט זוניק ליכט באַגאָסן, רואיק און שלעפעריק. שטיל, מען הערט קוים דאָס זשומען פון אַ פליג. די געוועלבן מיט די אָפענע טירן קוקן אַרויס ווי ליידיקע טונקעלע בעשאָטענטע אויגן. נאָר פון אייניקע הערט זיך אַ גערויש: אין יוסף מאיר חזנ׳ס אייזן געוועלב זיצט אין פראָנט רחלע די חזנ׳טע און עטלעכע שכנות אַרום איר, און זענען שטאַרק פאַרטאָן אין אַ לאַנגן שמועס, וואָס האָט נישט קיין ענדע. אין אַנדערן עק מאַרק, ביי ישראל מענדלס קאָלאָניאַל־געוועלב, וועלכער איז שטענדיק פאַרלייגט מיט קאַסטנס, זיצן טרעגערס און געניצן הויך אויפן קול, און פרווון אויס טומלענדיק פון צייט צו צייט זייערע כוחות... אין מיטן מאַרק — 2 הילצערנע בודקעס, אין וועלכע בערישל און יאַנקל מארכעווקע פאַרקויפן סאָדע־וואַסער פון רוישענדע סיפאָנען.

אויפן וועג אין חדר, אין ראָג פון מאַרק, ביים אַריינגאַנג אין ביאַלאָבזשעגער גאַס (לעצטנס בערקא יאסעלעוויטשא), גיי איך פאַרביי טישלעך פאַרלייגט מיט געבעקס. זשומענדיקע שוואַרצע פליגן באַדעקן די צוקער בעשמירטע קיכעלעך, און שטערן די יידענעס כאַפּן אַ געשמאַקן דרימל. אויף דער יאַטקע גאַס — שטעלן מיט אויבס פוןביידע זייטן גאַס. דאָ איז שוין אַ ביסל טומלדיק — פון צייט צו צייט באַווייזט זיך אַ קונה אויף די עפּלעך, באַרנעס און ווענגערקעס. און באַלד דרימלט ווידער דער מאַרק. אָבער אָט גנב׳עט זיך צו שטילערהייט אַ שטעטלדיקע קאָזע צו אַ שטעל און פּרוווט פאַרזוכן אַ פּרוכט — עס ווערט אַ גערויש, אַ געפילדער.

די באַטשאַנעס, מאַלע פּייגע מיט די טעכטער און מיר חדר־ייִנגלעך לאָזן זיך העגדום־פּעגדום לויפֿן נאָך דער קאָזע... און באַלד בין איך שוין אין אַ קליין געסעלע ביי מיין רבי׳ן איטשע מאיר.

2

מיין ערשטער רבי, איטשע מאיר, אַ נידעריקער און דיקער, הינקט אויף אַ פוס און איז זייער אַ פריילעכער. זיין ווייב, אַ ביסל שיקלדיק אויף איין אויג, פלעגט אַלע יאָר אים בעשיינקען מיט אַ מיידעלע, און דער רבי האָט דווקא געוואָרט אויף אַ קדיש, אַ בן זכר... דאָס האָט אָבער נישט געשטערט זיין פריילאַכקייט. צייטנווייז פלעגט ער ווערן זייער לוסטיק און האַלטנדיק די האַנט אונטערן אויער פלעגט ער זינגען זיינס אַ באַליבט לידל:

דער רביניו האָט מיך געהייסן, געהייסן
ניסעלאַך אָפּרייסן, ניסעלאַך אָפּרייסן,
הויך זענען די בוימעלאַך,
קליין זענען די יידעלאַך,
קענען נישט דערגרייכן,
קענען נישט דערגרייכן.

מיר קינדער אין חדר פלעגן מיטזינגען דאָס לידעלע, און שטאַרק ליב געהאַט דאַן אונזער רבין. איטשע מאיר דער מלמד פלעגט אונז אויך פירן לייענען קריאת שמע ביי אַ קינפעטאָרן. ער פלעגט דאָרט פאַרזאָגן דעם גוט איינגעשטור־דירטן „מלאך הגואל״ און מיר ננך אים — און דאַן פלעגט אונזער אויסגעשריי „אַ גוטע נאַכט דעם קליינעם ייִנגעלע״ פאַרהילכן דאָס גאַנץ שטעטל.

נאָך איטשע מאירן, האָב איך געלערנט ביי מאיר אייזיק, אפרים מוהל, שיעלע (אַ יונגער רבי), און דאַן ביי מיין לעצטן רבין, פנחס איצלס. דאָך פון אַלע איז מיר אַמבולטסטן איינגעקריצט אין זכרון מיין ערשטער פריילעכער מלמד — איטשע מאיר.

3

אָט שווימט אויף פאַר מיר דאָס ראַדזינער שטיבל, וואוהין איך פלעג גיין מיט מיין פאָטער דאַוונען. נאָך יעצט קלינגען אין מיינע אויערן די „לכה דודי׳ס״, וואָס יעקב־לייב, אַן עלטערער בכבודיקער און זייער זויבערער ייד פלעגט אויס־זינגען ביים עמוד. מיט מיין קליין שטימעלע פלעג איך אים צוהעלפן, און בשעת מעשה פילן, אַז איך בין שוין אַ גרויסער... ווען דער עולם האָט זיך צעזונגען, האָט זיך מיר געדוכט ווי אַ וואַלד האָט זיך צערוישט...

פרייטיק צו־נאַכטס נאָכן עסן. אין שטוב שלאָפן שוין מיינע עלטערן און ברידער. די שבת ליכט שוין אויסגעגאַנגען, אָבער דער גרויסער „עלפער״ לאָמפ אויפן טיש ברענט נאָך. פון קאַכל אויוון ווייעט מיט אַ ליבע וואַרימקייט. איך קען

נישט איינשלאָפן: מיט אַלע חושים הער איך דאָס געטלעכע זינגען, די שירה פון מלאכים — לכה דודי לקראת כלה... איך זעץ זיך אויף און זוך פונוואַנען קומט דער געזאַנג? ס׳איז געווען ווי אַ פערפּלייצונג, דער געזאַנג איז געקומען פון אינעווייניק — כל עצמותי תאמרנה...

שבת פרי באַקומט דאָס שטיבל אַן אַנדער אויסזען. מען זיצט ביי אַ לאַנגן שולחן און מען איז מעביר סדרה מיט אַ האַלב־שבת׳דיקן האַלב־וואָכעדיקן ניגון... מרדכי׳לע קאָוועבלום, אַ קליין הויקערדיק יידעלע מיט הויכן לומדישן שטערן און אַ הדרת־פּנים, שטייט אָנגעלענט ביים שטענדער, פאַרטיפט איבער אַ ספר. פון צייט צו צייט רופט ער צו מיין טאַטן, ווייזט מיט אַן איידעלן ווייסן פינגער אויף אַ חידוש און איז זיך מתווכח מיט אַ שמייכל. ווי שטאָלץ בין איך דאַן געווען אויף מיין טאַטן!

שבת פאַרנאַכט, פאַר מנחה, אין די זומער טעג, פלעגט דער טאַטע אַרויסגיין מיט אַ פּאָר עלטערע בחורים אויפן ראדזינער שאָסיי און עפּעס אַ סך גערעדט מיט זיי. אין דער שטילער פאַרנאַכטיקער לופט זענען געפאַלן ווערטער ווי השכלה, אויפקלערונג, טראַדיציע א. אַ. וו. איך גיי נאָך מיין טאַטן און פאַרשטיי נישט קיין וואָרט פון דעם הויכן שמועס.

4

אַ פּאָר יאָר פאַר דער ערשטער וועלט קריג, האָט מיין פאָטער געעפנט אין קאָצק אַן אָפּטיילונג פון אַ פּעטערבורגער באַנק. אונזער הויז איז געוואָרן אַ צו־זאַמענטרעף־פּונקט פון דער יוגנט און פון די פּראָגרעסיווע עלעמענטן אין שטעטל. עס האָט זיך געשאַפן ביי אונז אַ שטענדיקער קרייז, צו וועלכן עס האָבן געהערט ווי איך געדענק, אברהם טשאַרנע (שפּעטער רב אין בריסק), שיעלע (הערשעלע מורה־הוראה׳ס זון), ישעיה ווייסבראָט, יעקב הערץ (נאָך דאַן זייער יונג), דוד־טעבל מאָנטשאַרזש, חיים שיע זאַלצמאַן א.אַ. פון דעם קרייז האָט זיך שפּעטער אויסגעבילדעט דער ציוניסטישער אַקטיוו אין שטעטל.

ביי אונז אין שטוב פלעגט מען תמיד דיסקוטירן, שטורמען און בויען נייע וועלטן... מיין מוטער איז אָבער ניט געווען צופרידן פון דעם. מיט איר תמימות׳דיקן פרומען חוש האָט זי געפילט, אַז מיין פאָטער וועט אַראָפּגיין פון דרך הישר... אינטערעסאַנט איז, אַז דוקא מיין זיידע איטשע, וועלכער פלעגט פון צייט צו צייט באַזוכן וואַרשע צוליב זיינע געשעפטן און איז שוין געווען מער „וועלטליך" — האָט באַרואיקט מיין מאַמען און איר פאַרזיכערט, אַז מען קען זיין אַ גוטער איד מיט השכלה און נייע געדאַנקען. ווען עס האָט זיך שפּעטער געעפנט אין קאָצק אַ רוסישע גימנאַזיע און מיין ברודער יאַנקעל איז דאָרט אַריינגעטרעטן לערנען האָט מיין מאַמע זיך שוין ניט אַזוי שטאַרק קעגנגעשטעלט.

דער דאָזיקער פּאַרטגעשריטענער קרייז אָבער איז דאַן געווען אַ קליינע מינדערהייט פון די יידן אין קאָצק, וועלכע זענען נאָך געשטאַנען פעסט אין דעם אַלטן פרומען שטייגער לעבן, ווי מיט יאָרן צוריק.

5

אויגוסט 1914. עס ברעכט אויס דער ערשטער וועלט־קריג. אַלגעמיינע מאָביליזאַציע אין רוסלאַנד. אַ ווענדע־פּונקט אין דער היסטאָריע — און אויך אין קאָצק... אין זכרון איז מיר געבליבן פון דעם געשעעניש אַ בילד אויף דער ביאַלאָבזשעגער גאַס. דער שרייבער גורטשינסקי, רופט אויס די נעמען פון די „זאַפּאַסנע", וועלכע מען פירט אַוועק אויף די וועגענער צו דער באַן, צו דער מלחמה. די געוויינען און יללות פון די פרויען, קריסטליכע און יידישע, זענען אָין לשער. איך ווייז אויך מיט זיי... ווען די פערד רירן, כאַפּן די פרויען אָן די וועגענער, און שלעפּן זיך נאָך אַ שטיק וועג...

ביי מיין פאָטער אין באַנק פלעגט אָנקומען די איינציקע רוסישע צייטונג פון סאַמע פּעטערבורג און יידן פלעגן אַריינקומען זיך דערוויסן נייס און נאָכפּאָלגן די מלחמה־אָפּעראַציעס. עס פלעגן דערביי אויסברעכן היציקע וויכוחים: אַ טייל האָבן געהאַלטן פון צאַר ניקאָלייס חיילות — און אַ טייל מיט'ן קיר"ה און דייטש. די קולות זענען געגאַנגען עד לב השמים — יעדער צד האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ גרויסן בקי אין סטראַטעגיע — ווי זיי וואָלטן דאָס גאַנצע לעבן געפירט מלחמות...

עס האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט, און דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט צו דעמבלין (איוואַנגאָראָד), אַ רוסישע פעסטונג, 45 קילאָמעטער פון קאָצק. די קאַמפן האָבן דאָרט אָנגעהאַלטן אַ לענגערע צייט, און אין קאָצק האָבן אָפּגעהילכט די ווייטע האַרמאַטן קנאַלן. מיר ייִנגלעך, האָבן אַפילו אויסגעפונען, אַז ווען מען לייגט צו דעם אויער צו דער ערד הערט מען שטאַרקער דאָס געשיסעריי... פלעגן מיר ליגן אויף די ערד און האָרכן...

6

באַלד אָבער איז די מלחמה געוואָרן גאַנץ ערנסט. אויס היציקע וויכוחים און קינדערשפּיל. עס האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן היימלאָזע, אַרויסגעטריבענע יידישע פאַמיליעס פון די שטעטלעך ביי דעם פראָנט (דעמבלינער, קאָזשעניצער). אין די כמורנע, רעגנדיקע אָסיען טעג פון 1915 זענען יעדן טאָג אָנגעפאָרן אויפן מאַרק פורלעך מיט יידישע אָרעמע פּעקלעך, אויסגעווייקטע פון רעגן מענער, פרויען און קינדער, וועלכע די רוסישע מאַכט האָט געגעבן נאָר אייניקע שעה צום עוואַקואירן פון זייערע היימען, אַפילו אָן טראַנספּאָרט מיטלען.

קאָצקער אידן, דערשיטערטע פון די דאָזיקע טרויעריקע בילדער, האָבן זיך באַלד גענומען צו הילפסאַרבעט. אַלע היימלאָזע זענען גלייך איינגעאָרדענט געוואָרן ביי די שטעטלדיקע בעלי־הבתים אין די הייזער. מען האָט באַלד אָרגאַניזירט אַ הילפס־קאָמיטעט. ביי מיין פעטער נח גרינהיים אויפן הויף האָט מען געעפנט אַ קיך פאַר די היימלאָזע, וואו זיי פלעגן באַקומען פרישטיק און מיטאָג עסן. איך געדענקט מיט וואָס פאַר אַ מסירות די פרייוויליקע האָבן געטאָן זייער אַרבעט אין קיך: לייבוש קרייצמאַן, אברהם וועלניאַזש, אברהם זאַקאַליק, אברהם אייבעשיץ, יחיאל טאַשעמקאַ, יעקב הערץ א.אַ. ביי אונז אין באַנק פלעגן אָפּגעהאַלטן ווערן די זיצונגען פון הילפס־קאָמיטעט, וועלכער האָט מיט זיינע איבערגעבענע אַרבעט דערמונטערט און דערוואַרעמט די הערצער פון די אומגליקלעכע.

אין אייניקע חדשים שפּעטער האָט זיך דער פראָנט דערנענטערט צו קאָצק גופא, און עס האָט זיך אָנגעהויבן די עוואַקואַציע פון דער ציווילער באַפעלקערונג. אין אַ העלן זומער פרימאָרגן האָבן מיר אַרויסגעטראָגן די אַלט באַקאַנטע פּעקלעך פון אונזער היים, זיך אַרויפגעזעצט אויף אַ גרויסן וואָגן און אַוועקגעפאָרן קיין שעדלעץ, וואו עס האָט געוואוינט מיין פעטער יאָסל. מיט אונז זענען מיטגעפאָרן דער זיידע איטשע און די באָבע בתיה (וועלכע האָט מיטגענומען מיט זיך נאָר איר קרבן מנחה סידור און דעם „צאינה וראינה״), מיין פעטער שמחה, די מומע לאה מיט אירע צוויי קינדער.

אויפן וועג פון ראַדזין קיין לוקאָוו זענען אונז אַנטקעגן געקומען פיל רוסיש מיליטער. צווישן די סאָלדאַטן האָט מיין זיידע דערקענט איינעם אַ ייד און אים וואַרעם געזאָגט „גוט מאָרגען״. דער סאָלדאַט האָט אָבער ניט געענטפערט און נאָר אַ דריי געטאָן מיטן קאָפּ: „אסור להפסיק״ — און ווייטער געדאַווענט. דער בילד ווי אַ יידישער סאָלדאַט גייט דאַוונענדיק אין מלחמה — האָט מיין זיידן גערירט ביז טרערן...

7

אָפּזייענדיק ביי אַ יאָר אין שעדלעץ, שוין אונטער דער דייטשער מאַכט, האָבן דער פאָטער מיטן זיידן באַשלאָסן צוריקפאָרן קיין קאָצק — די עקאָנאָמישע לאַגע איז געווען זייער שווער, ס׳איז ניט געווען קיין פרנסה. אין איינעם אַ פראָסטיקן ווינטער־טאָג פון יאָר 1916 האָבן מיר זיך אומגעקערט פון אונזער היימלאָזיקייט קיין קאָצק. דער טיף באַשניטער קאָצקער מאַרק האָט מיר עפּעס אויסגעזען ברייטער און רחבות׳דיקער נאָך די שעדלעצער פּילשטאָקיגע הייזער. אין דער לופט האָבן געפינקלט אייזיקע שניי־פּליטערלעך. טשאַטעס שוואַרצע קראָען האָבן זיך אַראָפּגעלאָזן אויף די ווייסע דעכער פון די אַלטע הייזקעס און אַרום און אַרום איז געווען אַזאַ מאָדנע שטילקייט... אין אַזאַ רוהיגן ווינטער פרימאָרגן איז אַוודאי

פאַרגעקומען דער געשפּרעך פון אַלטן קאָצקער מיט אַ דאָרפישן שוחט, וועגן וועלכן עס האָט מיר דערציילט מיין באָבע באַשע.

צום אַלטן קאָצקער — האָט זי דערציילט — איז אַ מאָל געקומען אַ דאָרפישער שוחט און זיך באַקלאָגט אויף די דאָרפסלייט, וואָס מאַכן אים אָן צרות ווען אַ בהמה ווערט טריף. דערביי האָט ער געגעבן אָנצוהערן, אַז דער לוקאָווער שוחט איז שוין אַן׳אַלטער מאַן, מיט אַ שוואַכער ראייה, און עס וואָלט אפשר געווען אַ סברה, אַז ער זאָל ווערן שוחט אויף זיין פּלאַץ. דער קאָצקער רבי איז געשטאַנען אויסגעדרייט צו אים מיט דער פּלייצע און אַרויסגעקוקט דורכן פענסטער צום ווייסן באַשנייטן דרויסן, וואו שוואַרצע קראָען האָבן זיך געריסן איבער אָפּפאַל פון אַ הינדל אויפן מיסט. זעסט די קראָען — האָט דער רבי אָנגעוויזן דעם שוחט — דאָס זענען נשמות פון שוחטים רשעים... מיין באָבע באַשע האָט מיר קינדווייז דער־ציילט פיל מעשיות וועגן קאָצקער, אין וועלכע זי איז געווען בקי ממש ווי חסידים פון אַמאָל.

דערווייל זענען מיר צוריק געוואָרן תושבים פון שטעטל. פרנסה איז דאַן געווען בשפע; יידן האָבן געהאַנדלט־געוואַנדלט און געאַרבעט. נאָך די גירושים און דיסקרימינאַציעס פון דער צאַרישער הערשאַפט — האָט מען אַ ביסל פרייער אָפּגעאָטעמט. אויך די באַציאונגען מיט דער פּוילישער באַפעלקערונג זענען געווען נישט שלעכטע — זענען מיר דאָך צוזאַמען געווען אונטער איין אָקופּאַנט. די דייטשע מאַכט האָט נאָמינירט אַ ש ט אָ ט ־ ר אַ ט, וועלכע איז באַשטאַנען פון העלפט פּאָלאַקן, און די צוזאַמענאַרבעט איז געווען זייער אַ פריינטלעכע און לאָיאַלע.

8

איך האָב דאַן געלערנט ביי מיין לעצטן רבין פּנחס־איצל׳ס — ס׳איז מיר אָבער שוין געוואָרן ענג אין חדר. אין קאָצק האָבן אָנגעהויבן בלאָזן נייע ווינטן — מען גייט גרינדן אַ „קולטור־פאַריין״, יוגנט קלוב, מען וועט לערנען, שפּילן טעאַטער, בקיצור אַ ניי לעבן. שוין דאָס איינפירונג פון עלעקטריש ליכט אין קאָצק צו יענער צייט — האָט אָנגעזאָגט עפּעס נייעס... די ברידער ישראל און לייבל זאַקאַליק, פשוטע ענערגישע פאָלקס־יידן, האָבן אויפגעשטעלט אַן עלעקטראָ־דינאַמאָ, און עס איז פּלוצלינג געוואָרן — „ויהי אור״! קאָצק האָט געשטוינט, גויים האָבן זיך געצלמ׳ט — אַ קלייניקייט, דאָס ליכט לעשט ניט אויס אַפילו אין ווינטן און רעגנס! עלטערע יידן האָבן געקוקט אויף דעם מיט חשד, געפילט אַז עס שמעקט דערפון מיט נייע צייטן, מיט אַפּיקורסות...

נאָך דעם „זמן״ בין איך שוין מער אין חדר ניט געגאַנגען, צום גרויסן פאַרדרוס פון מיין מאַמען, וועלכע האָט געהאָפט אַז כאָטש איין זון זאָל זיין פרום

(מיין עלטערער ברודער האָט געלערנט אין לוקאָווער גימנאַזיום, און מיין יינגער ברודער דובטשע, איז אויך אַראָפּ פון דרך הישר). אייניגע חברים מיינע זענען שוין געווען מיטגלידער און יוגנט קלוב ביים „קולטור פאַריין״ (אויף די וועסאָלאַ גאַס, נאָך ישראל מענדלס קאָלאָניאַל געוועלב). מיין פאָטער האָט מיך ניט געלאָזט זיך אָנשליסן אין יוגנט־קלוב. ביזט נאָך צו יונג — האָט ער געטענה׳ט — און דאַרפסט זיך נאָך לערנען. אָבער די חברים האָבן גובר געווען — איך בין אַוועק מיט זיי אין יוגנט־קלוב.

בכלל האָט זיך דאַן אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע געזעלשאַפטליך־פּאָליטישע באַוועגונג אין קאָצק. צו יענער צייט האָט זיך אויך געגרינדעט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, און איר ערשטע פאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען ביי יענקל טאָפּעל אין שטוב (איך בין דאָרט בייגעווען צוזאַמען מיט מיין פאָטער) אויף וועלכער ס׳איז דאַן אויסגעקליבן געוואָרן די פאַרוואַלטונג, צו וועלכער עס האָבן געהערט לייזער סעמיאַטיצקי (פאָרזיצער), ישעיה ווייסבראָט (סגן), מיכאל ראַק (גזבר), יעקב טאָפּעל, יעקב הערץ, אברהם טשאַרנע און גרשון בראָנשטיין. די פאַרוואַלטונג האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט ממש מיט אַ חסידישע התלהבות: מען האָט ווערבירט מיטגלידער, דורכגעפירט פאַרזאַמלונגען, קרן־קיימת זאַמלונגען און אחרון־אחרון: מען האָט געגרינדעט אַ טאָג־שול פאַר קינדער מיט העברעאיש אַלס אונטעריכטס שפּראַך. ס׳איז ממש געווען אַן איבערקערעניש אין קאָצק: אַ העברע־אישע שולע פאַר יינגלעך און מיידלעך! אין אָנפאַנג האָט זיך די שול געפונען אין לאָקאַל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע (2 גרויסע שטובן אין אונזער הויז אויפן ערשטן שטאָק). נאָך אַ קורצער צייט איז דער לאָקאַל געוואָרן צו קליין, צוליב דער גרויסער נאָכפראַגע פון די עלטערן צו פאַרשרייבן נייע קינדער אין דער שול. די שול איז אַריבער אין גרעסערע לאָקאַלן (ביי מרדכי יוסף זוסמאַן אין הויף). די לערער אין שול זענען געווען: יעקב הערץ — הברעאישע גראַמאַטיק, געזאַנג (אגב, יעקב הערץ, היינט אין ישראל, איז געווען דאַן דער „רוח החיה״ אין דער ציוניסטישער קולטור אַרבעט, און האָט איר געווידמעט זיין גאַנצן יוגנט־ברען), יצחק־אליה צוקערמאַן — אידישע היסטאָריע, יונה זיגעלמאַן — אַריטמע־טיקע, יידיש א.אַ. אין אַ יאָר שפּעטער האָט מען שוין געבראַכט פּראָפעסיאָנעלע לערערס פאַר העברעאישע און וועלטלעכע לימודים, די שולע האָט זיך אַנטוויקלט און איר דערפאָלג איז געווען גרויס.

9

ס׳איז היינט שווער איבערצוגעבן ווי גרויס איז געווען דער איבערברוך אין יידישן לעבן אין די יאָרן 1917—1918. נאָך אַזוי פיל יאָרן פון צאַרישער רעפּרעסיע און רעכטלאָזיקייט, האָבן כוואַליעס פון פרייהייט פאַרכאַפּט מיט זיך די

יידישע באַפעלקערונג, און מיט אַ שטאַרקן שטראָם מיטגעריסן און צייטנווייז צע־שטערט אַלטע איינגעפונדעוועטע פאָרמען פון לעבנס־שטייגער. ס׳איז געווען אַ מין „שטורם און דראַנג״ פעריאָד אין אידישן קולטור לעבן אין שטעט און שטעטלעך אין פוילן; אַלץ האָט זיך געריסן צו קולטור און וויסן.

די גרינדונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, די העברעאישע שולע, די גאַסן־זאַמלונגען פאַר קרן־קיימת דורך די דאָן יונגע מיידלעך באַפוצטע מיט ווייַ־בלויער סטענגעס (פרימעט זאַקאַליק, דבורה ליבפריינד, ריווע ראָטבוים, פייגעלע זאַלצמאַן, חוה גאָלדפינגער א.אַ.), דער „קולטור פאַריין, די קאָנצערטן, דעקלאַ־מאַציעס — נאָר ווער עס האָט דאָס מיטגעלעבט קען אָפּשאַצן די גרויסע איבערקע־רעניש, וואָס איז פאָרגעקומען דאַן אין די קאָצקער געסלעך. כאַראַקטעריסטיש פאַר קאָצק, אַז עס האָט זיך אַפילו געשאַפן דאַן אַ ציוניסטישע שטיבל (אַ מנין), וואו מען האָט געדאַוונט שבתים און יום־טובים (דער שליח־צבור איז געווען יעקב הערץ, אַ זון פון אַ פרומער חסידישער משפחה וועלכער האָט געלערנט יונגערהייט אין ישיבות. אַ פיינער מנגן מיט אַ קלינגענדיגע שטימע פלעגט ער צוציען אין ציוניסטישן מנין אויך פון אַנדערע שולן און שטיבלעך; איבערהויפּט איז געווען באַקאַנט זיין סליחות זאָגן).

די געוואַלטיקע געזעלשאַפטלעכע קולטורעלע און פּאָליטישע באַוועגונג האָט דערגרייכט איר העכסטן פונקט, ווען עס איז אָנגעקומען אין קאָצק, ענדע 1917, די ידיעה וועגן דער באַלפור־דעקלאַראַציע. עס איז אויסגעבראָכן אַן אויסערגעוויינ־לעכע פרייד. עס זענען איינגעאָרדענט געוואָרן אימפּאַזאַנטע גלענצענדע פאַרזאַמ־לונגען אין דעם ציוניסטישן לאָקאַל און אין דער גרויסער שול. ניט נאָר ציוניסטן — פאָלקס מענטשן, „עמך״, בעלי־מלאכות, אַלע זענען פאַרכאַפּט געוואָרן מיט דער פריילעכער בשורה.

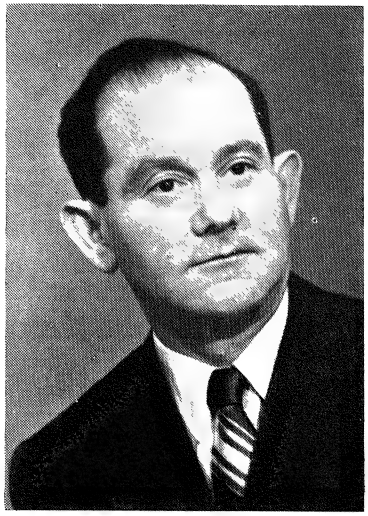
די פריידיגע אַטמאָספער האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט. ענדע 1918, באַלד נאָך אונטערשרייבן דעם וואָפן־שטילשטאַנד פאַקט, פאַרלאָזט דאָס דייטשע מיליטער אונזער שטעטל, און די פּאָליאַקן פאַרנעמען די מאַכט און די אַמטן. עס שאַפט זיך אַן אומאָפּהענגיקע פוילישע רעפּובליק אויף די חורבות פון רוסלאַנד, דייטשלאַנד און עסטרייך — אָבער זייערע נאַציאָנאַלע אַספּיראַציעס זענען פאַר׳סמ׳ט מיט אַנטיסעמיטישע לאָזונגען. באַלד הויבן זיך אָן איבערפאַלן אויף יידן אונטערוועגס. אין דאָרף שטשעפּעלין ביי קאָצק ווערט דערמאָרדעט דורך פּאָליאַקן דוד שטשע־פּעלינער, דער מיל באַזיצער...

אָט אַזוי איז צערונען אַ פרישע אילוזיע.

ברוך יוסף פיערניק (פראַנקרייך)

א שפּאַציר איבער מיין שטעטל

(אַ פאַנטאַזיע)

צייטנווייז פאַרגלוסט זיך מיר מאַכן אַ שפּאַציר איבער מיין שטעטל קאָצק. פאַרשטייט זיך אַז נאָר אין מיין פאַנטאַזיע, וואָרעם אויף דער וואָר איז עס אַביסל צו גרויזאַם... איך מאַך עס גאַנץ איינפאַך: אַ שוועב אין דער לופט און אָט בין איך אין קאָצק. איך הויב אויף אַ דאַך נאָך אַ דאַך און קוק אַריין אין די הייזער (נעמען, דאַטן און אַנדערע אַטריבוטן האָבן קיין באַדייטונג — ס'איז דאָך נאָר אַ פאַנטאַזיע!).

✶

ס'איז שבת נאָכמיטאָג. אינדרויסן אַ פראָסט, אַלץ איז איינגעהילט אין שניי. איך הויב אויף אַ דאַך פון ערשטן אידישן הויז אין מיין גאַס. אַ גרויסע פּירקאַנטיקע שטוב פול מיט קינדער, אייניקלעך, פלימעניקעס און סתם שכנה'שע קינדער. אַ גרויס גערודער. דער פלימעניק שמאי־לע איז דער הויפּט טאָן געבער. שמאי'לע איז אַ גרויסער לאָבוז, אַנגעטאָן קריע־בליע, וואָס טשאַטעוועט שטענדיק אויף באַלעבאַטישע חדר־אינגלעך און כאַפּט צו ביי זיי קונציק די פלעצלעך מיט פּוטער — אַזוי אַרום עסט ער אַמאָל צו דער זאַט...

אין אַ ווינקל זיצט דער אַלטער יעקב חיים אליה'ס און פּרוּווט לערנען פּרק; ווער קען אָבער אין אַזאַ טומעל פאַרשטיין אַ וואָרט? דער אַלטער איז אַ גרויסער סבלן — וואַרט ער עס זאָל שטיל ווערן. ענדלך מאַכט ער צו שמאי'לען מיט אַ לאַנגזאַם אויסגעצויגענע שטימע:

— שמאי'לע, יואָס ווילסטו פון אונז האָבן? מ'האָמיר דאָך אונזערס קיין עין הרע!

עס ווערט אַ מינוט שטילער. אָבער אַנשטאָט דעם פּרק שווימען אויף אין זיין זכרון בילדער פון דער נאָנטער פאַרגאַנגענהייט: דער טויט פון זיין ערשטער פרוי, אַ אשה צנועה, און דער קאַמף וואָס איז אים אויסגעקומען צו פירן, ווען עטלעכע מאָנאַטן נאָך איר טויט האָט ער באַשלאָסן חתונה האָבן אַ צווייט מאָל.

די טעכטער און איידעמס זענען ניט געווען צופרידן — מורא געהאַט פאַר דער ירושה... גייט ער צו די שכנים און האַלט אין איין טענה׳ן:

— לא עליכם, איך ברעך אויס אַלץ וואָס די טאָכטער גיט מיר צום עסן...

איז מען געגאַנגען צו אַ דין־תורהביים סאָקאָלאָווער רבין. קומט זיך צונויף דאָס גאַנצע שטעטל אונטער די פענסטער.

דער איידעם אפרים, וואָס איז ערשט צוריקגעקומען פון דער רוסישער אַרמיי שרייט:

— איך בין אַ רוסישער באָלשעוויק! איך וועל ניט דערלאָזן, אַז דער אַלטער תרח זאָל אַוועקגעבן אונזער האָב און גוטס צו אַ פרעמדע פרוי!

און דער עולם קוועלט און האַלט זיך ביי די זייטן...

✶

איך הויב אויף דעם דאַך פון אַ צווייט הויז. מיר זענען ביי מענדל לייבטשעס, אַ פעטער ייד, אַ טשעסליאַר. זיין זון, נאָטע, מיין יוגנט־חבר, שטייט אויס דאָרט דעם גיהנום פון דער שיינער שטיפמאַמע. נאָטע וואָלט גריילעך געלערנט אין חדר, ווי אַלע קינדער, נעמט אים אָבער דער פאָטער צו דער אַרבעט. אַהיימקומנדיק אין אָוונט, נאָך אַ שווערן טאָג־אַרבעט, מוז ער נאָך האַקן האָלץ, טראָגן וואַסער. און טאָמער געפעלט עפּעס ניט דער שטיפמאַמען — פאַלט אויף זיין קאָפּ אַ האָגעל מיט קלעפּ. לייבטשעס פויסט איז ווי אַ האַמער!

די שטיפמאַמעס קינדער גייען אַרום זויבער און ריין און טוען ניט קיין האַנט אין קאַלט וואַסער — ניין, בנאמנות, ניט כדאי אַריינקוקן אין הייזער, וואו עס זענען דאָ יתומים און שטיפמאַמעס...

✶

און אָט אַ באַזוך ביי אליהו סופר, אַ מלמד מיט 12—15 תלמידים. אליהו סופר גייט היינט אַרום שטאַרק צערודערט אין חדר אַהין און צוריק, טרייסלט נערוועז מיט דער האַנט און רופט אויס כסדר: רחמנא ליצלן!

די לעצטע נאַכט האָט אַ מיליציאַנט געשאָסן אַ אידישן קצב, אליהו סופר׳ס אַ שכן, וואָס איז געגאַנגען שפּעט פון דער אַרבעט („על פי טעות״ — זאָגט דער מיליציאַנט). אליהו סופר האָט ניט לאַנג געזען דעם בר־מינן און איז נאָך אונטערן איינדרוק. אַנשטאָט צו לערנען — רעט ער וועגן טויט און לעבן, זיין און ניט זיין... ביי די יונגע תלמידים ציטערט די הויט פאַר שרעק. ביסלעכווייז באַרואיקט זיך אליהו סופר: נישקשה ס׳איז דאָך פאַראַן אַן אַנדער סאָרט טויט — מיתה בנשיקה. איז דאָך משה רבינו אַזוי געשטאָרבן... און די יונגע תלמידים׳לעך חלומ׳ען וועגן מיתה בנשיקה...

✶

הויבן מיר אויף דעם דאַך ביי ר׳ משה דוד׳ן. אַ רחבותדיק הויז, ריין און ציכטיק. אַלץ בלישטשעט: די זילבערנע לייכטער, די קופּערנע און מעשענע כלים...

נאָכמיטאָג שטייט משה דוד אין טיר און זופּט אַ גלאָז טיי. קיינער ווייס ניט דעם סוד, ווי מאַכט מען אַזאַ קריסטאַלענעם לויטערן טיי, און ווי טרינקט מען אַזוי, ניט איינטונקענדיק די וואָנסע...

אָבער דער אמת׳ער סוד ליגט אין משה דוד׳ס שטעקעלע, מיט׳ן קיילעכדיקן זילבערנעם הענטל. עס ליגט אין שטעקעלע אַ כישוף: משה דוד גיט אַ דריי, און אַלץ פליסט אין זיין הויז בשפע!

ר׳ משה דוד איז אַן אייביקער דאָזאָר, אויסגעקאָכט מיטן בירגערמייסטער. דאַרף מען אַ פּאַפּיר אין מאַגיסטראַט — מוז מען אָנקומען צו משה דוד׳ן... האָט אַ פּריץ אַ שטיקל וואַלד צו פאַרקויפן, דערשמעקט עס גלייך משה דוד, גיט אַ דריי מיטן שטעקעלע — און דער משא־ומתן איז געענדיקט. מען האָט אים שוין פּרובירט נאָכטאָן — האָט משה דוד אַ דריי געטאָן מיטן שטעקעלע — און יענער איז אַוועק הינטער די הרי חושך... איצט דאַרף משה דוד חתונה מאַכן זיין טאָכטער — זאָרגט ניט, ער וועט אַ דריי טאָן מיטן שטעקעלע און דער שידוך וועט געשלאָסן ווערן אין אַ מזל׳דיקער שעה!

באַלעבאַטישע יידן אין קאַצק קוקן מיט פאַרוואונדערונג אויף זיין שטעקעלע — בעלי־מלאכות און האָרעפּאַשניקעס מיט קנאה־שנאה...

✶

און איצט צו ר׳ יואל קרייצמאַן.

אַ גרויסע און שיינע קאַמעניצע. דאָס גרעסטע שניט געשעפט אין שטעטל — אָנגעשטאָפּט מיט לייוונט, סאַטין און זיידנס, פון חתונה וויפּראַוועס ביז חסידישע קאַפּאָטעס...

אַלע האַלטן אים פאַר אַן עושר; ר׳ יואל ווייס דערפון. שרייט ער נאָכאַנאַנד, אַז מען באַראַבעוועט אים, מען רייסט פון אים שטיקער — נאָר מען פאָדערט נדבות! זענען דאָך דאָ אין קאַצק נאָך נגידים, ברוך־השם, הלמאי דווקא ער? אַזוי בייזערט ער זיך און וואַרפט זיך — ביז ער גיט אַ פיינע מטבע: פאָרט ר׳ יואל קרייצמאַן!

איינמאָל זענען געקומען צו אים „פּריזיוווניקעס״ און געפאָדערט דאָס זיי־ עריקע. האָט ר׳ יואל ניט מסכים געווען. פאַרטאָג האָבן די חברה געבראַכט דאָס טהרה־ברעטל פאַר זיין פענסטער און אַרויס מיט אַ געוואַלד: צדקה תציל ממות! דער עולם אויפן מאַרק האָט זיך געהאַלטן די זייטן פאַר געלעכטער — און ר׳ יואל האָט געמוזט געבן וויפל זיי האָבן פאַרלאַנגט.

לעצטנס האָט שוין ר׳ יואל, אַ שאַרפער קאָצקער חסיד און אַ גרויסער תקיף, געהאַט גרויסע זאָרגען. זינט די חברה שמדניקעס (טעוול דוד, יונה זיגעלמאַן, אברהם וועלניאַזש א.אַ.) האָבן געבראַכט די „טומאה" אין שטעטל („קולטור־פאַריין") — האָט זיין זון לייביש, אַ וואויל לערנער און אַ חריף, גענומען האַלטן פייערדיקע רעדעס בגילוי־ראש און אַרומגיין מיט מיידן! ווי פּאַסט עס אַז אַ נגידישער בחור זאָל זיך מישן מיט די גראָביאַנעס?

✶

און אָט אַן אַנדער הויז.

אַ פולע שטוב מיט בחורים און מיידלעך — אָבער ס׳איז שטיל. דער עולם איז נאָך ניט צוגעוואוינט זיך טרעפן אין אַ „געזעלשאַפט" און פריי צו שמועסן... אין אַ ווינקל, ווי פאַרבאַהאַלטן, זיצן באַלעבאַטישע יונגע לייט... אין אַ צווייט ווינקל — די דראַמאַטישע גרופּע וואָס גרייט זיך שפּילן דאָס ערשטע מאָל יידיש טעאַטער אין דער פייערלעשער שאָפּע... דאָ און דאָרט גרופּקעס מיידלעך וואָס שמועסן וועגן דעם לעצט געלייענטן ראָמאַן... אַלע חלומען זיי פון דער אמת׳ער שיינער הימלישער ליבע... אַן עק אַ סוף צו דעם אַלט־פרענקישן „ריידן אַ שידוך"... טיף אין האַרצן האָפט מען, אפשר וועט אַ באַלעבאַטישער יונגערמאַן זיך פאַרליבן אין אַ בעל־מלאכישער טאָכטער...

אין צענטער פון שטוב שטייט אַ גרופּע און דיסקוטירט — דאָס זענען שוין יונגעלייט מיט פּאָליטישע „אַנשואונגען", איבערצייגטע... ווערט דער ויכוח העפטיק — קומט צו אברהם וועלניאַרזש און מיט זיין איראָנישן שמייכל מאַכט ער שלום צווישן די קעגנער — דער עיקר: זאָל הערשן האַרמאָניע ביי דער קאָצקער יוגנט!

עס ווערט שפּעט. אין מאַרק זענען שוין צוגעמאַכט טיר און לאָדן. מען צעגייט זיך אין גרופּן און אין פּאָרלעך... ערשט איצט הויבט זיך אָן דער שפּאַציר ביי אַ העלער זילבערנער לבנה אויף דער „רייטשיל"...

✶

און איצט וועלן מיר אַריינגיין פראַנק און פריי אין קאָצקער בית־המדרש, להבדיל אלף הבדלות.

אין קאָצק האָט מען געדינט צום רבונו־של־עולם אויף פאַרשיידענע דרכים: אין שטיבלעך, פאַר חסידים וואָס האַלטן פון זעלבן רבי׳ן, אין שול, אַן ערנסטער און רעספּעקטירטער מקום קדוש פאַרן גאַנצן שטעטל, און אין בית־המדרש, וואו עס האָט געדאַווענט אַ דעמאָקראַטישער, געמישטער עולם — סתם יידן, מתנגדים און חסידים אָן שטיבלעך...

שבת גאַנץ פרי. פאַרן דאַווענען. אַ גערויש און אַ געשמועס. נאָר איטשע מאיר

דער מלמד זיצט און רעט ניט קיין וואָרט. ער האָט שוין פון לאַנג אַ נדר געטאָן שבת צו ריידן נאָר לשון־קודש, און אַזוי ווי קיין גרויסער למדן איז ער ניט — שווייגט ער... איטשע מאיר איז אַן אלף־בית מלמד, אַ לאָמער און אַ בעל־יסורים, מיט אַ שטענדיקן זיס־זויערן שמייכל אויפן פנים: מען דאַרף אַלץ מקבל באהבה זיין!

שאַ, דער רב איז דאָ! עס ווערט שטיל; דער עולם הילט זיך איין אין טליתים און מען שטעלט זיך דאַוונען.

פאַר מוסף גייט דער רב אַרויף אויפן באַלעמער האַלטן אַ דרשה. דער רב וויל אַטאַקירן דעם „קולטור־פאַריין", אָבער שטאַרק מוסר'ן די עלטערן, שניידער און שוסטער, ווייל זייערע קינדער גייען אַהינצו — וואַגט ער ניט... רעט ער מיט אַ רמז, אָבער די בעלי מלאכות כאַפּן זיך — און עס ווערט אַ געמורמל. לייזער צאַלקע, דער באַוואוסטער חצוף, שרייט אַרויס:

— רבי, דער עולם איז הונגעריק, און דער טשאָלענט ווערט קאַלט!

אַ גערודער, אַ געשריי, אַ מחלוקת — מען פאַרענדיקט שנעל דאָס דאַוונען...

✶

דאָ ניט לאַנג בין איך אַדורכגעפאָרן אַ גרענעץ־פּאָסט. פרעגט מיר דער באַ־אַמטער,קוקנדיק אין פאַספאָרט: קאָצק? וואו געפינט זיך אַזאַ שטאָט, עקזיסטירט זי נאָך?

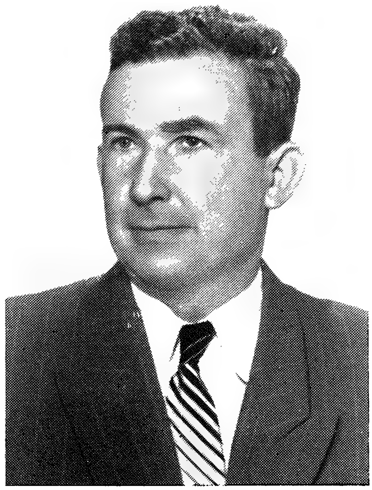
— ווייזט אויס אַז זי עקזיסטירט, נאָר מיר אינטערעסירט שוין ניט מער די היינטיקע קאָצק, אָן מיינע יידן...

תחנת החשמל בקוצק -- די מיל און עלעקטראָווניע אין קאַצק

גראָסמאַן גדליהו (תל־אביב)

קאַצק מיין שטאָט

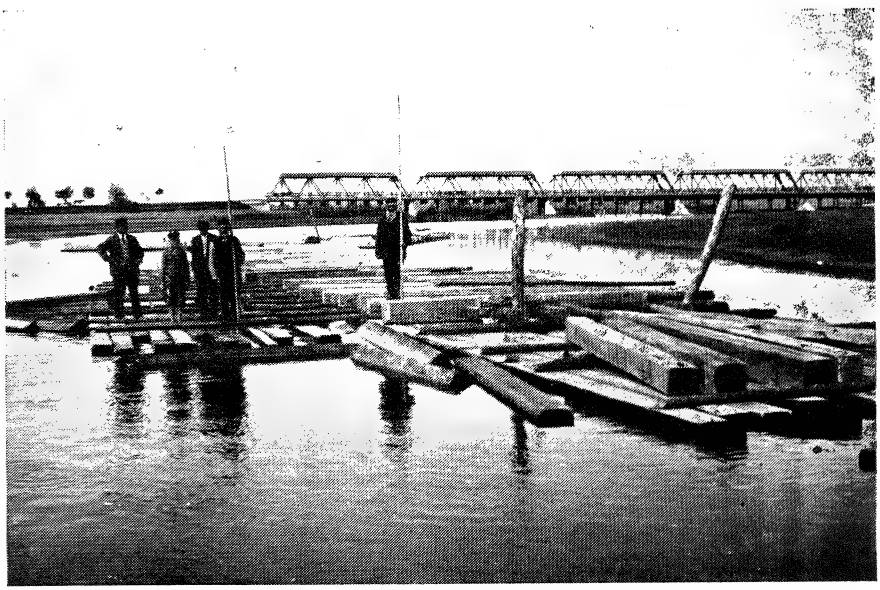

ווען איך שפּאַציר איבער די גאַסן פון תל־אביב, שטייען אויף פאַר מיינע אויגן די קליינע קאָצקער געסלעך מיט די געשטאַלטן פון די קאָצקער יידן. מיט אַ ליכט אין מיטן העלן טאָג זוך איך דעם מקונן, וואָס זאָל פאַרפאַסן די קינה, דאָס ריכטיקע קלאָג־ליד, איבער די קאָצקער יידן, וואָס זענען שוין מער נישטאָ.

איך זוך נישט בלויז די יידן פון דער מזרח־וואַנט — איך זוך די טרעגערס פון שטאָט, דעם הויך־פּלייציקן לאָזער גלאָק, וואָס האָט שווער געאַרבעט, ווייניק פאַרדינט און תמיד געוועזן גרייט צו העלפן אַן אַנדערן אַפילו אָן פאַר־דינסט; דער קליינער שיע בורדי, אַן ערלעכער מענטש, געוואוינט ביי דער שול, אָפּט זיך דאָרט אַריינגעכאַפּט זאָגן אַ פּרק תהלים; איך זוך די בעלי־עגלה׳ס, דעם קליינעם חיים יוסף וואָלפס, אַן אָרעמאַן, אַן אָרנטלעכער מענטש, שטענדיק געהאַט דעם פאַסנדיקן וויץ, האָט גבירים לוסטיק געמאַכט, געצויגן פּרנסה פון איין־איינציקן פערד... מאיר פראַנט האָט שוין געהאַט 2 פערד, פלעגט פירן קאָצקער סחורה אין די ווייטע שטעט און צוריקברענגען סחורה פאַר די קרעמער, פלעגט פאָרן קיין לובלין, מעזריטש, וואַרשע. און אָט זענען די שטאָט שניידער: חיים משה יעקב׳ס, פּרץ פּרענטקע, שמואל „דאָס לאָמע הענטעלע" די הויפּט שניידערס און אברהם לייב מאיר איפּקיס א. אַ. וואָס האָבן קיינמאָל אויף שבת ניט געהאַט, אָבער ניט געהאַט קיין טענות און אַלץ אָנגענומען פאַר ליב. די שוסטערס, ווי ברוך מרדכי צובעק, אַ ייד קרוב לשבעים, געזעסן און געקלאַפּט די שטיוול, אַ בעל־צדקה, נישט פאַרפעלט אַ שטיקל תהלים יעדן טאָג בהשכמה, און פיל אַנדערע ווי די פאַמיליע גרינהיים, איגלאַ, קופּערשלאַק — פלעגן אַרבעטן טאָג און נאַכט און נאַכהער פאַרקויפן אויף יאַרידים אין די שכנות׳דיקע שטעטלעך; היטלמאַכערס, ווי מאָטל היטלמאַכער, אברהם שטערן. מאָטל היטלמאַכער — אַ ייד אַ משכיל, אַ ציוניסט; דאָרפס־גייער, צענדליקער יידן צעשפּרייטן זיך איבער די דערפער און

יעדער פין זיי האָט אַ חזקה אויף „זיין" דאָרף... צווישן זיי רייכע ווי דוד זשעזשני־קעוויטש, משה טאַשעמקאַ, און אויך אָרימעלייט ווי דוד העני מנשה׳ס, אהרן פּנחס איצלס און פיל אַנדערע, וואָס דער טאָג פּרנסה איז פאַר זיי ווי קריעת־ים־סוף. און אָט זע איך די סוחרים שאול האַנדלסמאַן, אַ לעדער סוחר, לוי זוסמאַן, אַ קאָלאָניאַל־סוחר, חיים יהושע זאַלצמאַן, לעמעל אַלטביר, העניך מאַדאַנעס — אַלע פאַרמעגלעכע און פירן גרויסע מסחרים. משה גזשיוואָטש אַ האָלץ סוחר, אַ ייד אַ תלמיד־חכם און אַ פּראָגרעסיווער מענטש, איטשע קאָרמאַן אַ משכיל, הערשל סקאַרבניק און זיין זון דוד און איידעם לייבקע פּיעפּשאָוניק — רייכע האָלץ סוחרים. די ברידער מאָטל און לייבל גאָלדשטיין, צביה ראָזענבלאַט א. אַ. — מאַנופאַקטור סוחרים.

און אָט שטייען פאַר מיינע אויגן די געזעלשאַפטלעכע עסקנים וואָס האָבן זייער צייט און געלד אַוועקגעגעבן דעם צבור: משה דוד וויינבערג, יונה זיגלמאַן, טבל דוד מאָנטשאַרזש, לייזער סעמיאַטיצקי, יענקל מאַרכעווקע, שלמה טאָפּעל, חיים רעכטמאַן. די גמילות־חסדים קאַסע מיט מענדל גאָלדפאַרב און יהושע מלאָטעק אין שפּיץ און פיל, פיל אַנדערע מיט אַ ספּעציפיש קאָצקער אייגנאַרטיקייט. יידן

משלוח עצים ברפסודות, אחת הפרנסות של יהודי קוצק (באופק — הגשר על נהר וויפּש).
האָלץ טראַנספּאָרט אויף טראַטוועס דורך יידישע סוחרים פון קאָצק (אין האָריזאָנט די בריק איבער׳ן וויעפּש).

אין קאָצק האָבן אַלץ מקבל באהבה געווען, און אַפילו האָבן געפעלט חלות אויף שבת — האָט דער „שלום עליכם" פרייטיק־צונאַכט געקלונגען הויך און פריילעך ווי ביי די רייכע.

ווען איך שפּאַציר ביים שפת־הים אין תל־אביב דערמאָנט זיך מיר דאָס קליינע טייכל וויעפּש, וואָס איז זיך רואיק געפלאָסן אין געשווענקט די ברעגעס פון קאָצק. בלויזלעך איז געווען דער וויעפּש, ווי דער ים אין תל־אביב, און 10 קילאָמעטער פון קאָצק, ביי ליסאַביקי, האָט ער זיך אַריינגעשניטן אין ווייסל אַריין מיט אַ שמאָלן בלאָען פּאַס, און ווייט־ווייט זיך נישט אויסגעמישט מיט די איבעריקע שטראָמען פון ווייסל... ביי די ברעגן פון וויעפּש האָט מען געקענט זען בחורים וואָס פּשט'לען זיך אין אַ שווערן מהרש"א, האָבן געגאָסן פון דער נאַטור שיינקייט און חריפות פון תלמוד צוזאַמען... דאָ האָט מען געזען מרדכי מאַרכעווקע, שלמה דעם שוחט'ס, יצחק אלי פּערלשטיין, שעיה שטערן, צדוק גאָלדבערג, ישראל זשעזש־ניקעוויטש, וואָס דיסקוטירן איבער שפּינאָזאַ און קאַנט, און צייטנווייז זיך צעזינגען די אַלט קאָצקער און מאָדזיצער ניגונים מיט מיסטישע מתיקות. אין די לאָדקעס, וואָס האָבן זיך געוויגט איבערן טייך, האָט געשפּאַצירט די בילד־שיינע לערערין קאָפּקאָווע מיט די פּישער שטשעפּאַנסקי, יידישע און ניט יידישע בחורים און מיידלעך, און אַלע פלעגן זיך צוהערן צום געזאַנג, זיך ניט דערווייטערנדיק פון ברעג.

דער אַלטער קאָצקער רבי, ר' מענדעלע, האָט פאַרשפּרייט אַ העכערע און שענערע אַטמאָספערע אין די קאָצקער געסלעך — געלעגן אויף זיי דער חותם פון אמת און מידות טובות. קאָצק איז געווען אַ שטאָט מיט תלמידי־חכמים. ס'האָט געקלונגען אין די גאַסן די תורה פון די שטיבלעך, גערער, לובלינער, קאָצקער און פון דעם בית־המדרש; די לעזע־זאַלן און ביבלאָטעק פול געפּאַקט מיט יוגנט — ס'האָבן זיך אויסגעמישט אין די גאַסן ניגוני קאָצק און רייזנס פאָלקס־לידער... עס האָט געהערשט קדושה און צניעות ביי רייכע און אָרעמע, תלמידי־חכמים און עמך, שבת און אינדערוואָכן. ניט רייך צו ווערן אָדער אַ קאַריערע מאַכן איז געווען דער ציל — נאָר לעבן ביושר, העלפן איינער דעם צווייטן, לייכטער מאַכן דעם בויטבאַדערפטיקן.

דאָס אַלץ איז מער נישטאָ, אַלץ איז חרוב, די מענטשן און דער גייסט פון קאָצק — וואו איז איר באַקלאָגער און פאַרציילער?

בילדער פון אמאליקן קאצק

א. נחתומי

דער קיסר קומט

איינמאָל אין אַ פאַרנאַכט, ווי ס'האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרזאַמלען די קאָצקער בעלי־בתים אין בית־מדרש דאַוונען „מנ־חה", איז אַריינגעלאָפן בערעלע „שטאָ־פעט", און דערציילט אין איין אָטעם — ער האָט געהערט פון דוד'ל „טעלעפאָן", אַז עס איז געקומען אַ באַפעל אין דער „גמינע", מ'זאָל רייניקן די גאַסן, פאַרבן די דעכער, קאַלכן די קוימענס, און לעבן בינעמל סענדערס, אויפן ראַדזינער שאָסיי זאָל מען אויפשטעלן אַ טויער, ווייל עס דאַרף קומען דער קיסר, מיט זיין גאַנצער גוואַרדיע.

בערעלע „שטאפעט" האָט געפלאַמט ווי אַ קאַלך־אויוון, און פלוצלינג אַ פאַטש געטון מיט די הענט, און אַ געשריי: „מזל־טוב אידן, מיר זענען געהאָלפן", און אָנגעהויבן גלייך אויסטייטשן מיט אַ גמרא־ניגון: „אויב עס קומט דער קיסר, מוז מען דאָך פריהער מאַכן אַ באַן, און אַז אַ באַן, — מוז מען דאָך אויסהאַקן דעם וואַלד, און אַז מ'האַקט האָלץ פאַלן דאָך שפענער, און שפענער, זאָג איך אייך, זענען „רענדלאַך", רענדלאַך — איר הערט?" איך זאָג אייך יידן, מיר דאַרפן קלייבן נייע „דאָזאָרעס", מאַכן אַ באָד, באַנייען די מקוה, פאַריכטן דעם „הקדש". און דער עיקר — מבטל מאַכן די פושקע פון „תומכי עניים". — טע, טע, טע! קאָך זיך נישט אַזוי! האָט זיך דערהערט דאָס בעל־הבית'ישע קול פון מעכעלע „גענעראַל" — מבטל מאַכן די פושקע פון „תומכי עניים", אַזוי? און וואָס יועלן טון די בעלי־עגלות, וועלכע פאָרן יעצט צוויי מאָל אַ וואָך אין וואַרשע, מיט קעלבער און אייער? ושנית — האָט מעכעלע אויך אָנגעהויבן מיט אַ טרויעריקן גמרא־ניגון — אויב דער קיסר קומט מיט זיין גאַנצער גוואַרדיע, איז אַ סימן, איז אַ סימן זאָג איך אייך אַז עס איז מלחמה".

דערהערנדיק דאָס וואָרט „מלחמה״ זענען אַלע שטיין געבליבן דערשראָקענע, בלאַסע, ווי ווייס געקאַלכטע ווענט. ווייל מ׳האָט געוווּסט — אַז מעכעלע „גענעראַל״ האָט אין דער יאַפּאַנישער מלחמה אַרויסגעכאַפּט אַ „זנאַמע״ און באַקומען אַ מעדאַל, איז אין עניני מלחמה אַ גרויסער „בקי״, און אַז ער פלעגט אַמאָל אָנהויבן רעדן וועגן מלחמה, האָט זיך טאַקי געמלחמה׳זועט.

ער פלעגט אויף זיין האַנט אויסמאָלן דעם גאַנצן כדור־הארץ. וואו קין האָט דערהרגעט הבלן, וואו נמרוד האָט געשטעלט זיין קאַלך־אויוון, וואו דוד האָט געשלאָגן גליתן, וואו שמשון האָט צומאָלן די פלישתים. בשעת׳ן רעדן פלעגט ער מאַכן מיט די הענט, מיט די פיס און מיט אַלע אַנדערע אברים, אַז איר האָט ממש געפילט ווי עס שיסט און הרגעט. — אַ מלחמה, זאָג איך אייך, מיט אַלע פּיטשעווקעס.

זעענדיק ווי דער עולם איז נעביך שטיין געבליבן, האָט ער געמאַכט אַן הפסקה, שוועך אָפּגעזיפצט און געזאָגט: יאָ יאָ, אַזוי איז עס.

— וואָס מיר מלחמה, ווען מיר מלחמה — האָט זיך געהיצט בערעלע „שטאָפּעט״, וואָס עס האָט זיך מיר געחלומט יענע נאַכט און די נאַכט, און וואָס עס וועט זיך מיר חלומען אַ גאַנץ יאָר, בייזע חלומות, זאָל אויסגיין צו דיין גענעראַלסקן קאָפּ, אמן! אַ מלחמה אויף זיין קאָפּ, איר האָט געהערט אַן אָנשיקע־ניש? הערט יידן לדברי בערעלע, מיר האָבן אין קאָצק דעם „וויעפּש״, וועלכער פאַלט אַריין אין ווייסל, וואָס דאָס איז אַן אָדער פון ים, פון דער אַנדערער זייט האָבן מיר בערג, פון דער זייט איז דער וואַלד, איז דאָך ממילא אַ גוטער פּלאַץ צו מאַכן מאַנעווורעס. און דערפאַר קומט דער קיסר, כדי ער זאָל זען זיין אַרמיי עס האָט זיך דערהערט אַ קלאַפּ אין „עמוד״ און מ׳האָט אָנגעהויבן „מאָלן אשרי״.

נאָך „מנחה״, האָט זיך אויפסניי אָנגעהויבן, און אַזוי האָט מען אָוועקגעשמועסט ביז „מעריב״. נאָך „מעריב״ ווידער, אין בית־מדרש, אין מאַרק, אויף די גאַסן, אין די געסלעך. אויפצומאָרגנס, ווי ס׳האָט זיך נאָר געשטעלט דער טאָג — ווידער אָנגעהויבן. פון הויז צו הויז איז געגאַנגען דער „וואָיט״ מיט „שרייבער״ און דער געשטופּלטער „סטראַזשניק״ מיט די געלע וואָנסן, געהייסן רייניקן די גאַסן, פאַרבן די דעכער און קאַלכן די קוימענס. און קאָצקער יידן ווייסן נישט פון קיין חכמות — דינא דמלכותא דינא. אַז דער קיסר הייסט, פאָלגט מען.

עס איז געוואָרן אַ געקלאַפּעריי אויף די דעכער, און אַ האַלבע שטאָט מענטשן זענען אומגעגאַנגען מיט טעפּ קאַלך און פּענדזלען אין די הענט. די בלעכער זענען אַראָפּ, די קאַלכער מיט די טעפּ אַרויף. עס זענען נאָר פאַרביי אַ פּאָר געציילטע טעג, און דאָס שטעטעלע האָט אויסגעזען, ווי אַן אָפּגעטאָקטער

פורים־קוילעטש, אַלע דעכער אָפּגעפּאַרבט רויט, די קוימענס ווייס, ריין, ציכטיק, אַ „מחיה״.

אין בית המדרש, אין מאַרק, וואו די יידן זענען נאָר געשטאַנען האָט מען אַלץ גערעדט וואָס מ׳זאָל טון, ווי אַזוי מ׳זאָל דעם קיסר מקבל־פּנים זיין, און צום לוקאווער בית־דין האָט מען געשיקט אַ שליח מיט אַ פאַרחתמעטן בריוו האַלטן אַן עצה — צו מ׳זאָל אַנטקעגן גיין מיט אַ ספר־תורה, אָדער מיט ברויט און זאַלץ.

אַלע פאַרנאַכט זענען „חברה״ געלאָפן זען וואו מען האַלט מיטן טויער, ס׳איז געלעגן אָנגעלייגט האָלץ, סטאָלאַרעס האָבן געזעגן, געקלאַפּט. אויף דער ערד אַרום זענען געזעסן שקצות און געפלאָכטן קרענץ, פון דעמבענע בלעטער. יעדער איינער האָט זיך געפילט „גדול׳דיק״, ווי דער קיסר וואָלט געקומען נאָר צו אים. ווען דאָס גאַנצע שטעטל האָט אויסגעזען ווי אַ פרייטיק פאַרנאַכט אין אַ יידישע הויז, וועלכע וואַרט אויפן אָנקומען פון הייליקן שבת, האָט אַ בלאָז געטון אַ ווינטל און אַראָפּ אַ רעגן, אַז אויף דער גאַס איז קיין לעבעדיקער נפש נישט געבליבן. בשעת מעשה איז געוואָרן אַ שמחה, מ׳האָט געמיינט עס איז „מן השמים״, כדי אַלעס זאָל זיך אָפּוואַשן לכבוד דעם קיסר, נאָר — תשעה־באב איז געוואָרן, ווען מ׳האָט זיך אויפגעכאַפּט צומאָרגנס און דערזען דעם חורבן וואָס דער רעגן האָט אָנגעמאַכט. דער קאַלך איז צערונען, די רויט־געפאַרבטע דעכער זענען ווייס געוואָרן און די ווייס־געקאַלכטע קוימענס — רויט געוואָרן.

דער „וואיט״, דער „שרייבער״ מיט אַלע „סטראַזשניקעס״ און דער אַלטער מולאר הארלינסקי, זענען אומגעלאָפן ווי פאַרסמטע, און גלייך האָט זיך צוטראָגן אַ באַפעל, אַלע קוימענס נאכאַמאָל איבערקאַלכן, מיט וואַפּנע, ריינע וואַפּנע, ניט מיט קיין קאַלך. עס איז געוואָרן אַ גרעגעריי אין מאַרק, מ׳האָט אויסגערופן אַז דינסטיק פרי, ניין אַזייגער, וועט „ער״ אָנקומען. און יעדער איינער האָט דערציילט דעם אַנדערן, אַז ער וועט אַריין דורכן טויער, און מ׳וועט אים דאָרט מקבל פּנים זיין. נאָכן קבלת־פּנים, וועט ער דורכגיין די שטאָט ביזן „חראביע׳ס״ הויף.

מאָנטיק פאַרנאַכט האָט דער „ראדזינער־וועג״ געקאָכט ווי אין אַ קעסל. מ׳איז געגאַנגען און געלאָפן, פון טויער צום טויער, געטראָגן, געשלעפּט, סתם צוגעקוקט, געגעבן עצות. צוערשט האָט מען דעם טויער אַרומגעהילט מיט גרינעביימעלעך, אויף די ביימעלעך — בלעטער, אויף די בלעטער — נאָדלען, אַרום די נאָדלען — נאָכאַמאָל גרינע צווייגעלעך, און צום סוף — אַ וועלט מיט בלומען, פאַפּירענע אין אַלע קאָלירן. גאַנץ הויך אויפן שפּיץ — אַ בילד פון דער „הייליקער מאַמע״ מיט אַ „צלם״. אין אַזוי האָט גאַנץ קאָצק זוכה געווען צו דערלעבן צו דעם גרויסן און הייליקן טאָג.

גאַנץ פרי האָט זיך פאַרזאַמלט דאָס גאַנצע שטעטעלע. פון ביידע זייטן שאָסיי זיך אויסגעשטעלט פון קליין ביז גרויס. פלוצלינג האָט זיך באַוויזן אַ שטויב,

הערצער האָבן אָנגעהויבן קלאַפּן, מ׳האָט זיך אויסגעצויגן, געשטעלט אויף די שפּיץ פינגער, יעדער האָט געוואָלט זוכה זיין מיט זיינע אייגענע אויגן אים צו זען.

נעבן טויער זענען געשטאַנען די אַלטע גלחים מיט אַ יונג גלח׳ל, דער „וואיט״. דער „שרייבער״, און די „כלי־קודש״ אין שבת׳דיקע אַטלאַסענע קאַפּאָטעס, געהאַלטן דאָס קלענסטע ספר־תורה׳לע, און אַ טאַץ, וואו עס איז געלעגן אויף אַ אויסגעשפּרייט ווייסינקע טישטוך, אַ שוואַרץ ברויטל, און זאַלץ־מעסטל זאַלץ.

מ׳האָט געזען פון ווייטן ווי מ׳בויגט זיך און מ׳דרייט זיך. פּלוצלינג האָבן אָנגעהויבן רייטן זעלנער, און נאָך די רייטער איז געפאָרן אַ „קאטש״ מיט פיר פערד איין געשפּאַנט. אין דער „קאטש״ האָט מען געזען זיצן די „חראבינע״, און נעבן איר עפּעס אַ מאַן מיט אַ גראָבן בויך און אַ גרוי בערדעלע, און נאָך דעם „קאטש״ ווידער רייטער, און נאָך די רייטער — דאָס בינטל „כלי־קודש״ און נאָך זיי אַלע מענטשן, געגאַנגען און זיך געשטופּט...

גייענדיק און שטופּענדיק, איז געוואָרן אַ שטילע „מחלוקה״. אַ טייל האָבן געזאָגט, עס איז דער קאָצקער „חראביעס״ קאטש, אַנדערע האָבן געזאָגט, עס איז דעם ראַדזינער „פּריץ״ קאטש. ס׳זענען אָבער געווען אַזעלכע וואָס זענען גרייט געווען צו שווערן אין טלית און קיטל, אַז די קאָטש איז אַ קייזערליכע קאטש, און ניטש קיין פּריצישע.

מיט דער „מחלוקה״ איז מען אָנגעקומען ביז צום „הויף״. די קאטש איז אַריינגעפאָרן, דער אייזערנער טויער האָט זיך פאַרשלאָסן. מענטשן האָבן זיך אָנגעכאַפּט אָן די קראַטן, גלייך ווי זיי וואָלטן געוואָלט זיך דורכשטופּן, און אַ לאַנגע צייט געקוקט אין דעם געשווירענעם בוימער־וועג, וואו די קאטש איז געפאָרן, געפאָרן און פאַרשוואונדן.

דאָס שטעטל, האָט געוואַרט דינסטיק דעם גאַנצן טאָג, מיטוואָך און דאָנערשטיק. אַ טייל האָבן געזאָגט, אַז עס איז גאָר דער קיסר נישט געווען, און דער וואָס איז געווען, איז אויך שוין אַוועקגעפאָרן. אַנדערע ווידער האָבן געזאָגט, אַז עס איז יאָ געווען דער קיסר, און ער איז נאָך דאָ. אַ סימן אַז מ׳מאַכט „בעלער״ אין הויף. און ווען די בעלער וועלן זיך ענדיקן, דאַמאָלס וועט ער אַרויסקומען אויף דער שטאָט.

עס זענען געקומען רעגנס, האָבן די דעכער, די קוימענס געוואַשן, געשווענקט, זיי זענען אָבער ווי להכעיס רויטע און ווייסע געבליבן.

מ׳האָט אָפּגעלאָזט דעם קיסר, און אָנגעהויבן רעדן וועגן מאַנעווורעס, און רעדנדיק, האָט מען זיך אַ נעם געטון צו דער פּושקע „תומכי־עניים״. זי האָט פאַמעלעך זיך אָנגעפילט, און זייער שנעל אויסגעליידיקט. יידן האָבן מיט „יראת־שמים״ פנימער געקוקט אין הימל, געהאָפט צום בורא, און געוואַרט אויף „נסים״.

די מאַנעווורע

איינמאָל איז אַ פאַרבלאָנדזשעטער זעלנער אַריינגעריטן אין קאָצקער מאַרק, און גלייך איז געוואָרן אַ געלויף פון אַלע גאַסן, מ׳איז אָבער שטיין געבליבן פון דער ווייטן, זיך געדרייט און געשמייכלט, ווי פאַרשעמטע חתן־כלה. פּלוצלונג האָט ער אַרויסגענומען אַ לעדערנעם טאַש, פון איין זייט מיט אַ שויב, אונטער וועלכער ס׳איז געלעגן אַ פּאַפּיר. ווי ער האָט נאָר אָנגעהויבן קוקן דורך דער שויב אויפן פּאַפּיר, איז געוואָרן אַ גערעדעריי אַז דאָס איז אַ מאַפּע, אויף וועלכער עס איז אויסגעמאָלט די גאַנצע וועלט.

דער „עולם" האָט ביסלעכווייז זיך צוגערוקט, וואָס אַמאָל נעהענטער און אָנגעהויבן אַריינלייגן אַן אויג. דער איינציקער וועלכער איז צוגעגאַנגען גאַנץ נאָענט, איז געווען הערשעלע „טאַק טאָטשנאָ".

הערשעלע איז געווען אַ בן־יחיד, און צום „פּריזיוו" זיכער געווען אַז ס׳וועט אים גילטן די „לעגאָטע". איז ער אָבער געווען אַ „יונג מיט ביינער", האָט מען אים גאָר אָן לאַנגע דיבורים צוגענומען, און גלייך אַוועקגעשיקט אין „פּולק". ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ „סדרה" מיט שרייבן ביטעס, חתמנען עדות, און די „ספּראַוועס" האָבן זיך אַוועקגעצויגן אַזוי לאַנג, ביז אונדזער הערשעלע איז ברוך־השם באַפרייט געוואָרן פון גוייִשע הענט, און אַהיים געברענגט אַ וואָרט „טאַק טאָטשנאָ". חברה" האָבן דאָס אויפגעכאַפּט, און דערביי איז ער פאַרבליבן ביז היינטיקן טאָג — „הערשעלע טאַק טאָטשנאָ".

ערשעלע איז אַריין מיט אויגן אין דער שויב און אַ געשריי געטון: „יידן, איר ווילט זען? אָט איז קאָצק". ס׳איז געוואָרן אַ געשטופּ, אַלע זענען מיט אַ ברען צוגעלאָפן, אָבער גלייך שטיין געבליבן און אָנגעהויבן מורמלען ווי ברוגזע: „אויף מיר אַ מאַפּע צום טיש, ס׳איז לא היה ולא נברא, נישט געשטויגן נישט געפלויגן, גרויס ווי אַ פלוי און גיי גלויב אַז דאָס איז קאָצק".

דער זעלנער האָט עפּעס איבערגערעדט מיט הערשעלען, זיך געלאָזט גיין, און דער גאַנצער „עולם" נאָך זיי, און כסדר געשיט מיט פראַגן. איינער האָט געשריע: „הערשעלע פון וואַנען קומט ער", דער צווייטער: „הערשעלע וואו פאָרט ער", „ווי הייסט ער". דער זעלנער איז צו צום בראָנפן מאָנאָפּאָל, געקויפט אַ „פּערציקסטל", מיט איין קלאַפּ אויף דער „דלאָניע" איז דער קאָרק אַרויסגעשפּרונגען, ער האָט דאָס, ווי דער שטייגער, איבערגעדרייט מיט דער ברייטער זייט אַרויף און אָנגעהויבן אַריינגיסן. פּלוצלונג האָט איינער אַזאָג געטון: „וואָס זאָגט איר נישט צו דעם, ער האָט אַפילו קיין „לחיים" נישט געזאָגט". „לחיים"? ער האָט אַפילו קיין „שהכל" נישט געמאַכט" — האָט אַ צווייטער אונטערגעכאַפּט. נאָך דער „כוסה" איז דער זעלנער אַרויף אויפן פערד, אַ מאַך געטון מיט

די פּיס, דאָס פערד האָט אַ בריקע געטון און פערשוואונדן, איבערלאָזנדיק אַ שטויב וועלכער האָט כמעט דעם גאַנצן „עולם" אַרומגעהילט.

אין בית־המדרש ביי „מנחה" און „מעריב" האָט געקאָכט אויף טיש און אויף ביינק. דער „קאָכלעפל" איז געווען „טאַק טאָטשנאָ". ער האָט אַליין געהערט פון זעלנער. אַז ס׳וועלן זיין גרויסע מאַנעוורעס. די מאַנעוורע וועט זיך אָנהויבן ביי די לובלינער בערג, אַדורכציען די פערליוווער יעזשאָרע, ביז צום דעמבלינער פעסטונג, און ביי אונז אין קאָצק וועט זיין דער שטאַבס־קאַפּיטאַן. און ווען אַ פאַרחלומטער מעל־סוחר האָט פלוצלונג אַ פרעג געטון: „זאָגט מיר, איך בעט אייך, ווי לאַנג קאָן אַזאַ אומגליק געדויערן?" האָט מעכעלע „גענעראַל" אַ לאַך געטון און געזאָגט: „אומגליק? הלואי אַזעלכע אומגליקן אויפן גאַנצן פּאָלק ישראל, שוטה, פון אַזעלכע אומגליקן ווערן יידן נתעשר!" און אָנגעהויבן דערציילן ער האָט אַמאָל געקאָנט צוויי ברידער, שוסטער זענען זיי געווען, לאַטוטניקעס, האָבן אין דער יאַפּאַנישער מלחמה אָנגעהויבן צושטעלן שטיוול, זענען זיי געוואָרן מיליאָנערן, די גרעסטע „פּאָדריאַטשיקעס", און אַזוי איז געווען מיט בעקער און מיט שניידער. גלייך האָט זיך געפונען אַן עדות, וועלכער האָט אַליין געזען מיט זיינע אייגענע אויגן, ווי דער זעלנער האָט גענומען באַ זעלדע דער בייגל־בעקערן אַ זעמל, האָט געגעבן אַ זילבערנם רובל און האָט בשום אופן קיין רעשט נישט געוואָלט נעמען.

און אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אַ „מאַנעוורעניש", מ׳האָט געציילט טעג, דערנאָך וואָכן, עס זענען ברוך־השם געוואָרן חדשים, און גאָט האָט געהאָלפן.

אין אַ פרימאָרגן, ווען קאָצק האָט זיך אויפגעכאַפּט, האָט מען געזען צוויי זעלנער שטיין אויפן גלאָק, פון דער קאָצקער „תפלה" — איינער קוקט מיט אַ שפּאַקטיוו, און דער צווייטער רעדט אַריין עפּעס אין אַ קעסטעלע. איז גלייך געוואָרן אַ גערעדעריי אין מאַרק, אַז דאָס איז די מאַנעוורע.

בעקערס זענען געשטאַנען גרייט מיט די „ראָשטשינעס", אין אַלע זייטן געקוקט, אַ טייל האָבן געזאָגט, אַז די מאַנעוורע וועט אָנקומען פון דאַנען, אַ טייל האָבן געזאָגט — פון דאָרטן. נאָכמיטאָג האָט זיך דערהערט אַ שאָס, האָבן אַלע ווי מיט איין קול אַ געשריי געטון: „זי קומט!". דערנאָך האָט זיך דערהערט אַ ווייטערער שאָס, האָט מעכעלע „גענעראַל" גלייך דערקלערט, אַז מ׳שטויסט אים אָפּ — דעם שונא. און אַזוי האָט מען אים „געשטופּט" און „געשטויסן", ביז די צוויי זעלנער זענען אַראָפּ פון גלאָק, אָנגעהויבן צוזאַמענוויקלען שוואַרצן דראָט, און ווי פון אַ שריפה אַנטלאָפן געוואָרן.

אין שטעטל איז געוואָרן אַ קרעכצעניש, מ׳האָט געפילט ווי אַלע זיסע חלו־

מות זענען נעביך צורונען געוואָרן, און ווען דער „עולם״ איז געגאַנגען נאָך „מעריב״ אַהיים, איז אים אַנטקעגן געקומען די אַרמיי.

אַ גאַנצע נאַכט זענען געריטן און געפאָרן האַרמאַטן, קוילן און וועגנער פון וועלכע ס׳איז געגאַנגען אַ רויך. עס פלעגט אויף אַ פּאָר מינוט אויפהערן, און גלייך ווידער אָנהויבן. די די קינדער איז גאָר קיין ספק נישט געווען, אַז דער קיסר איז דער שטאַרקסטער אויף דער גאַנצער וועלט. נאָר ווען די „גרויסע״ האָבן אָנגעהויבן אַריינצוגיין אין התפעלות, און שרייען — „רבונו של עולם, און דאָס אַלץ געהערט צו איין מענטש? צו איין קיסר?״ — האָט זיך מעכעלע צולאַכט און געזאָגט: — „נאַראָנים, דאָס וואָס איר זעט דאָ, איז ווי אַ טראָפּן אין ים, אַקעגן דעם וואָס איך האָב געזען אין דער יאַפּאַנישער מלחמה, אין פּאָרט־אַרטור״, „גלויבט מיר, ווען נישט דאָס וואָס סטעסעל האָט פאַר צוויי פּעסלעך גאָלד אַוועקגעגעבן די שליסלען פון פעסטונג, וואָלטן מיר זיי מיט די היטלען פאַרשטיינערט״. מעכעלע איז אַווילע שטיל געבליבן, אַ טראַכט געטון און ווייטער געזאָגט: — „לויט ווי איך זע זיי „אָפּציען״, איז ביי מיר גאָר קיין ספק נישט אַז עס וועט זיין אַ מלחמה, און דווקא אַ גרויסע מלחמה״.

דאָס מאָל האָט קיינער די העזה נישט געהאַט אַרויסצורעדן אַ וואָרט. ביי אַלעמען האָבן זיך געעפנט די מיילער, אויסגעגלאָצט די אויגן, שטיין געבליבן דערשראָקענע, גלייך ווי מ׳וואָלט דערהערט אַ שרעקליכע בשורה.

יעקב הערץ (תל אביב)

א גלגול

אַ זומער טאָג. די זון וואַרעמט צנועה׳דיק. בלאַסע געזיכטער דורך צעריסענע וואָלקן לעכער; ריחות פון נאָר וואָס געשניטענעם היי אויף די לאַנקעס רייסן זיך דורך גויישע געסלעך אין שטעטל אַריין.

אַ שייגעץ מיט אַ קאָפּ פלאַקס־האָר וועלכע שפּילן זיך שטיפעריש איבערן גויישן פּנים, פירט באַרוועס מיט אַ הפקרדיק׳ן פייפן, האַלב גרינע נישט באַפּליגלטע גענזלעך פּאַשען אויף די לאַנקעס האַרט ביים טייך.

קרעמער און קרעמערקעס קוקן פאַרשמאַכטע אין לערן מאַרק אַריין. אין אַלערע רוהיקייט איז אויך געהילט די פעלטיכעס אכסניה הויז, וואָס איז מיט חשיבות צעשפּרייט אין דער ברייט, אויך אין דער טיף.

נישט דאָ איצט אין דער אכסניה דער דאַרער רעוויזאָר אין רוסישן היטל, מיט אַ גרין פּאַס פּאַלירטע גרויסע דענקע, וועלכער עסט זיסע מאַנדלען און וואַרפט ביטערע שרעקן אויף די האַלב ליידיקע קרעמלעך.

נישטאָ דער סוביעקט מיט ביטרע אייגעלאַך, געפּוצט אין שוואַרץ פון דעם האַרטען הוט ביז די לאַק שיך מיט די הויכע קנאַפּל, וועלכער פלעגט קומען צו יואל קרייצמאַנען, אַ גרויסער סוחר, אַ קליין באַ׳חנ׳ט יידל, מיט אויגן וועלכע זאָגן עדות אויף חכמה צו פירן אַ ברייט הויז און אויך דאָס שטעטל אַלס דאָזער. יואל איז אַ ירא שמים, ער איז אָבער עולם הזה אויך נישט מבטל; דאַוונט אין קאָצקער שטיבל, און איז קיין קאָצקער חסיד. אָבער גאַנץ אָפּט, פאַרבעט ער דאָס שטיבל צו זיך אויף קידוש. די יואל׳כע, טראָגט אַ שייטל, רעט מיט אַ סגול און מאַכט ליטווישע מאכלים, איז מכבד מיט צנועה׳שע וואַרעמקייט די שטיבל יידן פון איר בריה׳שקייט, און יואל קוועלט פון נחת. מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן, וועלכע זענען פון וואָנסעס באַדעקט, פלעגט ער קוקן אויף די אורחים וואָס לעקן די פינגער און פאַרטרינקן מיט ניינציקער שפּירט.

ס׳איז אויך איצט נישטאָ דאָ דער רייזענדער מיט אַ ספק גוייש פּנים, וואָס רעט נאָר גוייש, רויכערט „גאַבינעט״ ציגאַרעטן, און איז זיך שטאַרק מטפּל אין די בלאָנדע וואָנסעס. ער פלעגט קומען צו ישראל מענדלען. אַ ערנסטער איד, אַ ערנסטער סוחר, (זיין שטערן קנייטשט זיך פוןביידע). אויסער די שפּייכלערס, וואַלגערט זיך סחורה הינטער די פּיס, — גאַנץ אָפּט אויך אויף די בעטן.

געטרונקען האָט ישראל מענדל נאָר ביי אַ גלעזל טיי, וואָס איז געווען בשפע אויף פּאַר אורחים, גיטל פלעגט שעמעוודיק ברענגען פאַר די געסט צום צובייסן —

שטראָדל און אַנדערע זיסקייטן, — און האַרציג בעטן מ׳זאָל טועם זיין.

די קינדער פלעגן שמועסן, שמייכלענדיק מיט דעם רייזענדן, און טראַכטן דערביי: אַ מיאוסער מגולח, און דאַן אים אָוועקפירן ביז די פעלטיכעס אכסניה באַנק.

אַט אויף די באַנק וואָס איז האַרט נעבען פאַרמאַכטן האָלץ טויער, זיצן איצט האַלב שלאָפנדיק זעליג און גדליה טרעגער. אלי באַ מיט אַ קאָפּ ווי אַ קרומער פיטם פון אַ מגושמדיקן אתרוג, שטייט ווי אַ האַלב אָפּגעשניטענער דעמב אָנגע־שפאַרט אָן דער וואַנט און גענעצט מיט אַן עכאָ איבערן גאַנצן מאַרק. אַ דרימ־לענדע מידקייט באַהערשט דאָס שטעטל ווי פאַר אַ זומער רעגן, אָדער אַ געוויטער. די איינציקע באַשעפעניש אין דעם גרויסן פירקאַנט־מאַרק איז פּלוצים אַ גראַציעז שוואַרצער אַטלאַס־קאָזשאָל. צווישן די סמנים פון הערנער פאַלט אים אַ טשופרינע ביז די אויגן, וואָס טוישן די פאַרבן לויט דעם קאָזשאָלס שטימונג.

קיינער האָט נישט געוואוסט, און ווייס נישט עד היום, פון וואַנען קומט ער און וועמען געהערט ער. שפּעטער האָבן מענטשן גערעט, אַז ער שטאַמט פון שיעלע קצב. שיעלע האָט ווייניק סימנים פון אַ קצב; בלאַס ווי אַ פּרוש, מאָגער ווי אַ בעל תשובה, האָט ער אויך נישט דעם מענה לשון פון אַ קצב. דער איינציקער קצב־סימן איז דער ריח, אַ ריח פון אַלט פלייש. אָט דער שיעלע דאַרף נישט דעם קאָזשיאָל, ער איז אַ בכור אָן אַ מום. און ווער קאָן דאָס מאַכן אַ מום אין אַ לעבעדיג באַשעפעניש?

ווי עס זאָל נישט זיין, איינס האָט מען געזען באַשיינפּערלעך, אַז ער איז נישט סתם פשוט אַ קאָזשאָל; זיכער אַ גילגול, ווער ווייס וואָס פאַר אַ נשמה...

נאָך דעם אַרומקוקן זיך, מאַרשירט דער קאָזשאָל מיט רוהיקע טריט ביז צו דער יאַטקע גאַס, וואו האַלב טרוקענע, האַלב שמאַלציקע זיצערקעס זיצן ביי קיישלעך מיט גרינס, האַלב פריש, האַלב פאַרוויענדלט. ס׳זיצן דאָרט אויך די באַטשאַנעס וועלכע האַלטן סעדער ביים גלח, אויך ביים פריץ, שלאָפן אין די סעדער אָן פחד ביז די סליחות נעכט.

מיט גוטע גרינע אויגן קוקט אָן זייטיק דער קאָזשאָל די זיצערקעס. ער דערנענטערט זיך צו אַ קיישל מיט מערן, ציט איינעם פאַר די בלעטער אַרוים, ווי אַ מזל צעטל — אַ פּאַפּאַגאַי אויף אַ קאַטאַרינקע. די זיצערקע, כמעט מיט האַלבן פחד פרעגט דער שכנה: וואָס זאָגסט דו נישט דערצו? געענדיקט מיט דעם מער גלייכט דער קאָזשאָל דעם האַלז אויס, פאַרקאַטשעט די אויבערשטע ליפּ צום פילן וואָס טוט זיך ווייטער פון דאַנען. מיט געציילטע טריט, און זיכערקייט פון אַ בכור גייט ער איבער דער לענג פון די יאַטקע גאַס, ביז ער קומט אין שול גאַס, וואו עס ליגן קלעצער מיט פרישע ליקע (מאכל מלכים פאַר ציגן). פון ווייטן האָט ער שוין געערט זיין ספּעציפישע קאָזשאָל שפּראַך: ב־ל־וו... געדרייט זיך דריי פיר

מאָל אַרום די קלעצער, ביז די ציגן וואָס האָבן זיך פּרעסעריש מיט די ליקע געקוויקט זענען פאַרשוואונדן. מיט די צונג צווישן די ליפּן האָט דער קאָזשאָל ממש געשמייכלט... מיט געלע האַלב אָפענע אויגן נאָכגעקוקט, ביז די ציגן זענען אין אונטערגעסלעך פאַרשוואונדן, און דאַן טועם געווען דעם טעם פון ליקע, ביים עסן יעדעס מאָל זייטיק געקוקט און געמאַכט הפסקות, ווי ער איז מיט זיך נישט צופרידן: ער איז חלילה קיין זולל וסובא! נאָך דעם, ווי פון אַ האַנט געפירט, איז ער לאַנגזאַם אַוועק אין רבינס גאַס, גלייך אַריין אין אברהמ׳לע עלקעס לאַנגן פאָדערהויז, לייגט די פיס הינטער זיך, גלייכט אויס דעם לאַנגן האַלז מיט דער ערד און מען הערט ווי ס׳זיפּצט פון אים אַרויס. אום נישט צו שרעקן די קינדער — קוקט ער דאָס מאָל מיט ווייסע אויגן און זאָגט דערביי: מ־ל־וו... מ׳גייט רוהיק דעם קאָרידאָר פאַרביי, אָבער די לעצטע טריט ביז די טיר לויפט מען און מ׳פאַלט אין איר אַריין — ווער ווייס, אפשר ציט מען פאַר די פאָלעס... מ׳זעט גענוג סימנים אַז ער איז ניט סתם אַ קאָזשאָל, מ׳זעט דאָך בפירוש ווי ער שמייכלט, און אָט וויל ער גאָר חוזק מאַכן... אין אָפענע טירן, אָדער פענסטער, וועלכע ווערן פון שווערע דעכער צו דער ערד געדריקט, שטעקט דער קאָזשאָל מיט גוטע גרינע אויגן דעם קאָפּ טיף אַריין, ביז מ׳שרייט מיט פּחד: אַ קאָזאַ! ציט ער דאַן פויל דעם קאָפּ אַרויס, און זאָגט: מ־ל־וו... דאָס זאָל הייסן: וואָס שרעקט איר זיך? ביי לייביש דעם חזנ׳ס קרעמל, קערט ער אום דאָס טראָן בלעכעל אויף די שוועל — פון וואָס מען מאַכט ווייך שטיוול ערב שבת. לייבישעס טעכטער ווי צוויי זאַפּטיקע מאַראַנצן, מיט צעפּ ביז די אונטערטייל, פאַרשטעקן זיך און מורמלען: — זאָל ער זיין אַ כפּרה פאַר אונז אַלע...

אויף דער שוואַרצער יוכבד קוקט דער קאָזשאָל ביי זלעך, און זי גייט פון די שוועל אַרונטער טיפער אין קרעמל אַריין. דער קאָזשאָל, ווי צום פאַרשטעלן זיך, שטעקט דעם קאָפּ אין אַ זאַק מעל אַריין, ציט אַרויס אַ ווייסע באָרד, מיט געלע אויגן קוקט ער אויף יוכבד׳ן און צעבלוזט אַ פול מויל מיט מעל. יוכבד׳ל זאָגט צו זיך: אויף מיינע שונאימ׳ס קעפּ! און שפּייט אויס דריי מאָל.

מ׳זעט אויך ווי ער וויל ווערן אויספּרובן: אָט דערנענטערט ער זיך לאַנג־זם צו אַ קיישל עפּל פון די באָטשאַנעס, וועלכע זענען אָן שדים פּחד, ווען זיי שלאָפן נעכט אין גויישע סעדער צו היטן די שווער מיט פרוכט באַלאַסטענע בוימער. דער קאָזשאָל נעמט אַ רונדן עפּל וואָס איז שווער אַראָפּ צו שלינגען. מענדל באָטשען, נישט ווי די זיצערקע, כאַפּט דעם קאָזשאָל אַרום האַלדז, נעמט אים דעם ביסן פון מויל אַרויס. דער קאָזשאָל קוקט אים פאַרדריסלעך אָן. ב־ל־וו — און גייט מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ אַוועק. ביי נאַכט — אַ שדים האָגעל, אַ שטורם רייסט האַלב פרוכט פון די בוימער אַרונטער, און די וואָס בלייבן אויף די בוימער ווערן פון האָגעל באַשעדיקט.

צומאָרגנס גייט דער קאָזשאָל מיט זייטיקע בליקן פאַרביי. מענדל באָטשאַן איז אַוועק פון די קיישלעך עפל און וואַרט דער קאָזשאָל זאָל וואָס נעמען. דער קאָזשאָל זיפצט ווי אַ זינדיקער מענטש און גייט צום געוועלב פון אברהמ׳לע עלקעס, שטעלט צוויי פיס אויפן טרעפל און זאָגט: מ־ל־וו. עלקע האָט אים פאַר־שטאַנען, מיט אַ פנים פון צנועה׳שע גוטקייט, וואָס שמייכלט נאָר (אָבער לאַכט נישט צוליב צניעות). אין אַ ציפעק פון שוואַרצן דאַנטעל מיט פאַרביקן טאַפט געפוצט, אַ פאַרטוך וואָס אַרום דעם שוואַרצן זשאַקעט געבונדן, אַ סגולה קעגן נישט גוטע (דינט אויך צו ברענגען קאַרטאָפּל פון קעלער פאַר אָרעמע לייט), זעט אַז רחל פלאַג זאָל קריגן אין דער פרי אַ גלעזל ציקאָריע און אַ הייסן טעלער גריץ צו מאָלצייט. איצט זוכט זי עסן פאַר דעם קאָזשאָל, און זאָגט גוטמוטיק צו אברהמ׳על: מי יודע וואָס פאַר אַ נשמה דאָס איז...

חנה יצחק שראל׳ס, אַן אשת חיל אין אַ קאָקסעל נאָענט צום שטערן, צופרידן מיט זיך, פון איר מאַן וועלכער זיצט ביים געוועלב טיש מיט אַ גראָ פיין צוקעמטע באָרד, קוקט מיט בעל הבית׳שע חשיבות אויף איר טאַקע, אויף חנה׳ן, וועלכע האָט אים אויפגעשטעלט אַ דור פון קינדער, וואָס ס׳איז זיך נישט צו שעמען; דוד — אויסער אַ בלאַט גמרא פאַרטיפט זיך שבת אין אַביסל זוהר; ראובן — איז שוין אַ שטיקל מפונק, זאָרגט פאַר גלאַנציקע שטיוול, אַ גוט געפרעסט העמד, און טראָגט אַ סאַקל אויף דעם כאַלאַטל. גייט אין קאָצקער שטיבל און אויפן אויער זאָגט מען — ער גייט אויך מיט מיידלעך... מ׳וויס אַז ער איז אויך אַ גבור; ער הייבט אַ באַנק אין שטיבל אויף מיט איין האַנט... בעריש טראָגט צוויי עמער וואַסער פון רבינ׳ס ברונען נישט אָפּשטעלנדיק זיך.

חנה וואַרט אָפּ דעם קאָזשאָל פאַר דעם געוועלב מיט אַ שיסל פון שבת צוריק געבליבענעם טשאָלענט. מיט זיכערע הענט טראָגט זי די שיסל ביז צום מויל פון קאָזשאָל צו, וועלכער קוקט אויף איר ערנסט.

טובה׳לע טשאַרניאַק, ווי מיט פחד ווען דער קאָזשאָל שטעלט זיך ברייט פאַר די טיר און קוקט זייטיק אין געוועלבל אַריין, — לויפט מיט שנעלע טריט הינטער דעם פאָרהענגל וואָס פאַרטיילט דאָס געוועלב, שטעלט אַ טעפל מיט פאַרטיק עסן פאַר די שוועל אַוועק און דערווייטערט זיך באַלד מיט הינטער טריט. נישט ביי יעדן עסט ער, און נישט אין יעדן געסל קומט ער; ווען ער קומט שוין אַמאָל אין אַ הינטער געסל וואו ציגן זענען מעלה גרה די שוין לאַנג אָפּגעגעסענע קאַרטאָפל שאָלן, איז עס אין דער צייט פון גליסטן, ווען ציגן גליסטן זיך ציגלען, אויך דאַן לויפט ער נישט ווי אַ בעל תאווה, ווי דער שטייגער ביי ציגן.

ער דערווייטערט זיך מיט בייזע רויטע אויגן פון שטיפעריש חוצפה׳דיקע ציגן. מיט לאַנגזאַמע טריט דערנענטערט ער זיך צו אַ שווערע צדקניות מיט אַ בכבוד׳ן אייטער, וואָס זאָגט עדות אויף פיינע דורות. די בכבוד׳טע ציג קוקט אים

אַן הכנעה׳דיק מיט פרומע ווייסע אויגן און ער רוימט איר אין אויער אַריין: מ־ל־וו. די ציג טוט אים צו ליב, אפשר אויך פאַר דרך־ארץ...

און דאַן גייט דער קאַזשאַל צוריק, רעדענדיק צו זיך ב־ל־וו, ב־ל־וו...

די שכנים פון שול, וואָס שטייט ביים וועג וועלכער פירט צום בית הקברות, אין וועלכער אַ טייל שייבלעך אין די לאַנגע שול־פענסטער זענען פון אַ געהיימער האַנט אויסגעבראָכן, און פייגל פליען דורך זיי אַריין און צוויטשערן אַ תפילה אויס, די נשמות וואָס טובלען זיך אין מקוה, וועלכע איז נישט ווייט פון שול, שוועבן אויך דורך די שויבן־לעכער און דורך דעם גרויסן שליסל־לאָך אין שול אַריין וועגן תיקון — אָט די שכנים ווייסן צו דערציילן, אַז ווען זיי הערן שטיל די נשמות פליס־טערן, זעען זיי בפירוש ווי דער קאַזשאַל ליגט כמעט האַלב פאַרחלש׳ט ביים דעם איינגאַנג אין ווייבער שול און מורמלט. בפרט ווען ס׳שטעלט זיך אָפּ אַ לויה ביי די שול, אום צו בעטן דעם בר מינן מחילה, זעען זיי, ווי דער קאַזשאַל שטייט ביי די שול הינטער וואַנד און קוקט אין דער ווייטער ווייטקייט, וואו עס ציען זיך ווי שאָטן די לויה מענטשן צווישן לאַנג יאָריקע בוימער, דאָרט אויפן זאַמד וועג וואָס פירט אויף דעם עולם האמת.

שבת, אין לאַנגן פאָדערהויז, ווען חברה תהילים קומען דאַוועגען אין גרויסן צימער פון אברהמע׳לע עלקעס, זעט מען באַשיינפערלעך ווי דער קאַזשאַל ליגט מיט פאַרמאַכטע אויגן און די אויערן באַוועגן זיך ווען חיים רימאַרזש זינגט אל מסתתר — מ׳הערט אים כמעט זיפצן...

אלי באַ, ווי דער קאַזשאַל: מען ווייס נישט פון וואַנען קומט ער, וועמען געהערט ער — זיין גבורה איז אַ רעטעניש. אָט דעם אלי באַ געפעלט עפּעס נישט ווען דער קאַזשאַל קוקט אויף אים מיט געלע ליצנות אויגן. אין איינעם אַ מאָרגן, ווען אלי באַ האָט אָפּגעגעסן מאָטל־יודל׳ס אַלט געבאַקענע פּלעצל, מיט גיטל רויזעס צוויי ווײַדעלעך הערינג, קלאַפּט ער אָן די הענד, ווי אַ האָן די פליגל פאַר אַ קוראַזשירטע טעטיקייט, און זאָגט צו זעליג און גדליה טרעגער, אַז ער קען דעם קאַזשאַל, וועלכער באַווייזט זיך דאַן אויפן מאַרק, מיט אַ בלאָז אומוואַרפן.

דער קאַזשאַל קוקט שעלמיש צו אלי באַ ווי אים צו רייצן. זעליג, מיט מעל סימנים ביז דעם געוועזענעם סאַמעט היטל, פאַרשטעקט די פּאָלעס טיף אין לעדער גאַרטל, ציט מיט די רעכטע האַנט די באָרד אָפּ, און באַקומט אַ פּנים פון אַ באַוואַק־סענעם רעטעך. גדליה, ווי אַ שלאָסעמעם, אין אַ פאַרקירצטע מאַרינאַרקע פון אַ באַלעבאַטיש כאַלאַטל, אויף די הויזן זשאַוועַר סימנים פון הערינג רייפן. ביידע וואַרטן אויף די געשעעניש. דער קאַזשאַל וואַרט ווי אַן אָקס אויף די אַרענע קעגן טאָרעאַדאָר, דעם האַלז פעסט אויסגעצויגן, מיט אויגן וואָס וואַרפן פייער, האַלב געשלאָסענע.

אלי באַ, מיט אויגן וואָס זעען כמעט נישט, פאַרקערעוועט זיך צו דער זייט

פונ׳ם קאָזשאָל, בויגט זיך האַלב איין, און מיט׳ן גאַנצן אָטעם גיט ער אַ בלאָז אויף דעם קאָזשאָל. דער קאָזשאָל דרייט אום דעם אויסגעצויגענעם האַלז, מיט דעם קאָפּ אַ שטויס אין אלי באַ׳ס הינטערטייל, און אָט ליגט אלי באַ ווי אַ דעמב אויפן זאַמד. זעליג רוימט איין גדליה׳ן: אלי האָט ניסים וואָס דער קאָזשאָל האָט ניט קיין הערנער...

מיט ריטמישע נצחון טריט, מאַרשירט דער קאָזשאָל ביז צום רבי׳נס גאַס וואו קינדער שטייען לאַכענדיק. דער קאָזשאָל דערנענטערט זיך צו זיי, מ׳זאָל אויף אים רייטן — כמעט ער בעט זיך, אַ קינד זאָל אויף אים רייטן.

אלי באַ פאַרשטעקט זיך אין געוועלב פון דודל ליכטציער. אַ ברייטער ייד, מיט אַ ברייט געל־גראָע באָרד, מיט אַ ברייטן טלית־קטן וואָס שיינט אַרויס פון אָפענעם כאַלאַטל, אַ ברייטע קראָם מיט ברייטע טישן, וואָס נוצן אויף צו כאַפּן אַ דרימל אויף זיי אין אַ זומער טאָג.

שמחה ברוך יענקל׳ס שטייט געררייצט האַרט נעבן קאָזשאָל, און אָט זיצט ער שוין אויף אים רייטענדיק, די בלאָנדע פיאות שוועבן אין דער לופטן ווייטער פון פנים אַוועק, דאָס כאַלאַטל ווי אַ רוימישע טאָגע פאַרדעקט דעם הינטערטייל פון קאָזשאָל, און שמחה רייט... רבקה ברוך יענקל׳ס דערפילט די סכנה פון איר זון, כאַפּט זי אַראָפּ מיט מסירות נפש שמחה׳ן פון קאָזשאָל: ווער ווייס וואו ער קען אים פאַרטראָגן? דאָס מאָל מיט כעס לויפט דער קאָזשאָל מיט גליענד רויטע אויגן איבער די לענג פון רבי׳נס גאַס ביז די רייטשיל און צוריק אין עלקע אברהמ׳עלס פאָרהויז. פאַרלייגט די פיס, סאַפּעט שווער, קרעכצט כמעט.

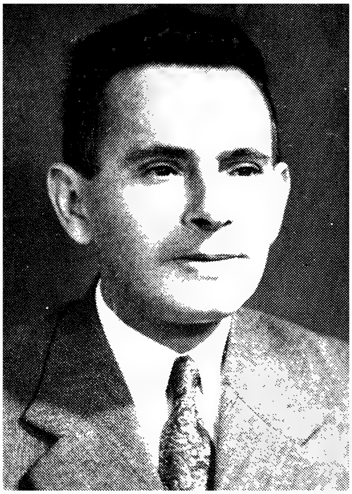
דער קאָזשאָל איז פאַרשוואונדן מ׳ווייס נישט וואו אַהין, ווער ווייס צי ער האָט זוכה געווען צו אַ תיקון דורך אַ ברכה.

אלי באַ איז נעלם געוואָרן מ׳ווייסט נישט וואו, ווער ווייס צי ער איז געקומען צו קבר ישראל.

משה פרידמן (תל־אביב)

תמורות בקוצק

(קטעי זכרונות)

בתקופה שבין שתי מלחמות העו־לם חל שנוי יסודי ומהותי בחיים החבר־תיים, תרבותיים ופוליטיים שבעיר קוצק, שנתן אותותיו גם בשנוי צורת החיים גופה.

קוצק כמבצר החסידות וה„שטיב־לעך" למיניהם ובמיוחד חצרו של רבי מנדלי — כבר היתה בימינו, במידה ידועה, אגדה. מפי אבותינו שמענו סיפורים ומימרות על אותו עולם שכולו טוב, שהיה קיים בעבר, על אותות ומופתים, נסים ונפלאות שהיו לפנים... אך בימינו כבר לא שררה הארמוניה כזו בעיר. הציונות — שנתפס לה אמנם קומץ קטן של בני העיר אך שמרו עליה בנאמנות ובמסירות בתנאי מחתרת — פגמה באוירה המסורתית והמקובלת מדורות וגרמה לויכוחים סוערים בבתי התפילה ובכל המקומות הצבוריים, לפילוג, מרירות ורדיפות מצד החלק הקנאי, ששלל כל סטיה ימינה או שמאלה מהמסורת. קשה היה מאבקם של הבודדים והמועטים נגד המקובל והנהוג מדורות — אך, אף על פי כן, נמשך בהתמדה ובעקשנות.

*

מימי ילדותי נשארו לי זכרונות עטופי ערפל כחלום רחוק, החרותים עמוק בנפשי ומעוררים בי עד היום געגועים וכיסופים על הטוב והרע שהיה בהם.

זוכר אני כיצד אנו יושבים ששה נערים ולומדים עם הרבי ב„חדר". הגמרות פתוחות ואנו חוזרים באופן מיכאני על התוכן בקול רם כבמקהלה; הרבי מציג „קושיא" ועל התלמיד לתרצה. אחרי כמה שעות לימודים מרים הרבי ראשו כאלו התעורר משינה עמוקה ושואל אותי: מה השעה? מבלי להסתכל בשעון, עניתי ששעת הצהריים הגיעה — כי לרגע זה הלא התפללנו במשך שעות הלימוד החד־גווני, מה גם שהנוצרים נראו חוזרים מכנסייתם („טומאה" בלשוננו) ונשותיהם כבר נכנסו לאשת הרבי לקנות את המטפחות הצבעוניות ומצרכים אחרים תמורת חמאה וביצים. אך הרבי קם ולקח מהפנה את מטאטא הזרדים והכני בכל חלקי גופי,

בהשאירו סימנים אדומים וכחולים בידי ובפני. לא הועילה התערבותה של אשת הרבי — המטאטא עשה את שלו. לבסוף התיישב הרבי מולי ובנושמו בכבידות פנה לתלמידים: ראיתם גוי שכזה, אינו יודע אפילו לדבר כמו שצריך — אומרים: הם יוצאים מהאורווה, גוי גמור שכמותך!

הייפלא שקנאתי כל־כך בילדים בני־המזל שזכו ללמוד בבית הספר העברי שנפתח בעירנו? צעיר הייתי למדי, אך צערי היה רב שלא יכולתי לבקר בין כתליו. אותה חצר רחבת־ידים ויפה המקושטת דשאים ופרחים ריחניים בצדי השבילים המרובים, ילדים השרים שירים עבריים, משחקים, צוחקים ונושמים אויר צח — כמה זר היה בית־הספר העברי לנוף ולמציאות הקוצקאית דאז.

רוחות חדשות התחילו מנשבות בין כותלי קוצק. מסיבות, הצגות, ספריה — ואפילו מקהלה כבר קיימת בעיר. זכורני כיצד היינו עומדים בערבים ומקשיבים לחזרות המקהלה, ששירתה נישאה בשקט הלילי בחוצות קוצק. המקהלה שאורגנה ושרה בניצוחו של יעקב הערץ — השתתפו בה בחורים ובחורות יחד, ולא היה זה דבר של מה בכך בימים ההם... נרכשו הספרים הראשונים ונפתחו חדרי קריאה, שמהם שאבו צעירי העיר את ידיעותיהם על העולם הגדול, זה שקוצק התבצרה והסתגרה מפני השפעתו ה„עויינת". הצמאון לספר גבר על הסכנה שהיתה כרוכה בכך, שכן המעיין בספרים „פסולים" היה מסכן את עתידו... בהמשך הזמן הוקמה הספריה העממית ע"ש י. ל. פרץ וכל זה בהתמסרות ובעמלם של יחידים. נוסף לכך

מסיבה לפתיחת הספרייה בקוצק — אַ באַנקעט ביי דער עפנונג פון די יידישע ביבליאָטעק

התקיימו הצגות תיאטרליות ע״י כוחות עצמיים בהדרכת מונצרז׳ וזיגלמן, שלא חסכו מזמנם והפקירו פרנסתם ובלבד לשפר וללטש את ההופעה של החובבים הקוצקאים.

*

ב„מזל״ מיוחד נתברכה עירנו קוצק: בכל מלחמה ומרידה היא נתונה באמצע. מסורת היא בידי התושבים עוד מימי מרד הפולנים, כשברק יוסלביץ׳ נפל כגבור בתוכה.

זוכר אני שבאחד הימים בשנת 1918 עלה הזקיף על מגדל הכנסיה ומשם בישר על התקרבות הבולשביקים לעבר עירנו. אותו ערב כבר הדהדו בעיר רעמי התותחים והקרבות התנהלו ממש בתוך העיר. כמה ימים עבר השלטון מיד ליד, והמחסור והרעב הציקו לתושבים. ילדים היינו אז ומשוטטים בשדות ובגני הירק לחפש אחר ירק שלא נקטף או תפו״א שנשאר בשדה. לא אחת ספגנו מכות נאמנות כשנתפסנו ע״י האכר או בעלי הגנים.

ההתרוששות בעיר היתה כללית — ורכוש היהודים, כרגיל בימי אנדרלמוסיה, נעשה הפקר. נוצרי העיר ואכרי הסביבה שלחו ידם בביזה בחנויות היהודים. אף אלה שהצליחו למכור את הסחורות לצבא הרוסי שהיה קונה מכל הבא ביד נמצאו מרומים לאחר כמה ימים, הואיל ולכסף לא היה כל ערך — מלבד כמזכרת לימים עברו...

*

תעשייה לא היתה קיימת בקוצק — במה איפוא עסק הנוער באותם הימים? בני האמידים היו „הולכים בטל״ עד הנשואין, כרגיל, ובני העניים היו משמשים כשוליות אצל בעלי המלאכה שבעיר (סנדלרים, חייטים, כובענים, נגרים וכו׳). בתי מלאכה אלה סיפקו את תוצרתם לכפרי הסביבה, שאכריהם היו מתכנסים ב„יום השוק״ לקוצק. ביום זה היו כל בני המשפחה, מקטן ועד גדול, מגוייסים בהקמת הדוכנים, או כסאות או ארגזים, שעליהם היו שוטחים את תוצרתם. וכך היו עוסקים במשא ומתן עם האכרים עד רדת הלילה. ביום אחר בשבוע היו נודדים עם הסחורה לעיירה קטנה סמוכה לקוצק (וואַדימוב) ושם היה חוזר אותו המחזה. בימי הסתו היו לא פעם שוקעים עם העגלה והסחורה בבוץ הטובעני שבדרך העפר המובילה לאותה עיירה. זריזים שבהם היו מקדימים ויוצאים לשם בחשכת הלילה, כדי לתפוס את המקום המרכזי בשוק. בימי החורף היו יוצאים לשוק למצוא טרף לאנשי ביתם, כשהם עטופים ב„בורקא״ עם „קאַפּישון״ גדול ובקבוק יי״ש בכיס לחימום הגוף והנפש...

כך היו בעלי המלאכה שבעיר עוסקים בעבודתם כל ימות השבוע מעלות השחר עד שעות הלילה המאוחרות, עם הפסקות קצרות בלבד לתפילה בחיפזון בבית המדרש ולסעודה חטופה.

יעקב הריך (תל־אביב)

כיסופים

ברגעים של כסופים וזכרונות מימים עברו, שאמנם לא היו עשירים בחומר, אבל בעלי ערך ברוח ובנפש, ברגעים שאתה רוצה לתת בטוי נאמן לתקופה של קוצק היהודית החסידית, משתלטת ההרגשה — כי לו אפשר היה לעצום עינים ולהתעלות עד לדרגה של שכחה עצמית — העיירה התמימה היתה מופיעה נגד עינינו על סימטותיה עם יהודי קוצק המתהלכים בהן, ורוקדים רקודי שמחה וחג.

היו אז מופיעים הבתים האפורים למראית עין, אלא אור גנוז בתוך פשטותם שלא בא לידי התגלות; בתים אשר ספגו לתוכם דברי תורה ויראת שמים הבוקעת ועולה עד לב השמים.

היינו מסוגלים לראות אותם השבילים שהצעירים טיילו בהם מתוך התלבטו־יותיהם, חפושים ורגשות שלא באו לידי בטוי, געגועים שלא באו על ספוקם.

אפשר היה לראות את החלומות המרפרפים באויר אשר נרקמו בטוהר בחביון לבותיהם התמימים ועל ידי כך התרוממו לרום המעלות.

אפשר היה להאזין לרחש הסודי של היערות אשר נקלטו מאלה שהתבודדו ושפכו את נפשם בהן ולא באו על תקונם, והם תלויים ועומדים בתוך אוירת היער כסוד עולם.

לו יכולנו לרגע קט להשתיק את רעש העולם המטמטם את המוח והמחריש אזנים, — אפשר היה לשמוע ולהקשיב לרחש תהומי הבוקע מתוך הבורות אשר טמנו בהם גופותיהם של יהודי קוצק — „אל תשכחו אותנו".

לו יכולנו להאפיל את האורות המסנוורים עינים, היינו רואים ומרגישים את אפר הילדים המפוזרים על פני השדות, מתרוממים באויר על ידי משב רוח ונח על כל פנים. כיונים עפות הם, מתחננים — „תקרבו אותנו".

כבתוך הערפל מתרוממים אנו לעולם המחשבה, — וקוצק מופיעה נגד עינינו כתמונה חיה, ולו לרגע!

יעקב הערץ (תל־אביב)

כ׳קען נישט פאַרגעסן...

איך קען דאָס שטעטל נישט פאַרגעסן,
איך האָב חלומות דאָרט געזייט...
איך בין צו קאָצק ווי געבונדן,
איך בין צום שטעטל ווי געקייט.

ווי הייסע קוילן אויפן פנים
פערל־טרערן טריפן...
זע איך ווי שטיבל־ייִנגלעך
ביי דער גמרא זיך פאַרטיפן.

ווי ירא־שמים׳דיקע ייִדן
פאַרגעסן זיך אינגאַנצן,
ווען זיי גליען פון מחשבות
ביים התלהבות׳דיקן טאַנצן.

די ייִדן און די הייזלעך...
שווער אין האַרץ פרעסן.
די ייִנגלעך און די מיידלעך —
כ׳קען זיי אַלע נישט פאַרגעסן.

די ביימער און דער טייך
ליגן טיף אין מיין זכרון.
כ׳האָב דאָרט שיין גע׳חלומ׳ט
אין די שיינע יונגע יאָרן.

אַלץ שוועבט פאַר די אויגן
ווי בילדער אויסגעשפרייט —
כ׳בין צו קאָצק ווי געבונדן,
כ׳בין צום שטעטל ווי געקייט.

יעקב הערץ (תל-אביב)

ס'בענקט זיך

ווי ווילט זיך נאָך אַ מאָל זען
דאָס שטעטל וואָס איז אָפּגעמעקט,
מיין שטעטל וואָס איז צווישן
וואַלד און טייך געווען פאַרשטעקט.

ווי ווילט זיך נאָך זען יענע יידן
וואָס האָבן רעיונות פאַרשפּרייט,
גע׳חלומ׳ט פון אַ לעבן,
וואָס איז פון לעבן ווייט.

אויף די וועגן וואו עס שפּרייזן
יידן וואָס אַ תיקון דאַרפן...
יינגע לייט מיט ברענענדע מחשבות
צום רבי׳ן קומען, דעם מוח שאַרפן...

אָט איז דער חצר פונ׳ם רבי׳ן.
די פלאַמענדע געשטאַלטן...
דער רבי איז אָפּגעשלאָסן —
פון חסידים אויסבאַהאַלטן...

וואו נעמט מען יענע צייטן
מ׳האָט געררויטלט זיך פון צניעות.
שיין געטראַכט, געחלומ׳ט שטיל
פון אַ וועלט גאָר נישט מיאוס.

ס׳ווילט זיך נאָך אַמאָל
זיידען פעדעם וועבן.
פון פרילינג — קנאָספּן זייגן,
און זאַפטיקע חלומות לעבן...

אַוועק דער פרילינג, נישטאָ די קנאָספּן —
פון הערבסט אַרומגענומען.
נישט די יינגלעך, נישט די מיידלעך —
פון שדים אומגעקומען.

נישט די צייטן, נישט דאָס שטעטל
אַלץ פאַרשפרייט אויף שבעה ימ׳ען.
געוואַלד ווי גוט איז וויינען
מיט נאָענטע אויך צוזאַמען.

מדנס שמחה (תל־אביב)

צור מחצבתי

לעתים מזדמן לך בדרך אדם, סתם יהודי מכל ימות השנה, ומתקשרת ביניכם שיחה על דא והא. בתוך כך אתה שואל אותו „מנין אתה?”. הלה עונה בהיסוס: אני מוארשה... כלומר לא מוארשה גופא, אלא ע״י וארשה, מעיירה פלונית בפלך לובלין... אינך מכיר את המקום ההוא...

לאחר הפצרות מרובות מתברר לך שהאיש הוא שכנך לשעבר... כלומר מצ׳מרניק... אלא שלא העיז לגלות את צור מחצבתו.

לא כן אנכי עמדי. פוגש בי אדם ושואל: מנין אתה? מיד באה תשובתי אגב חיוך רחב ושמינית שבשמינית גאווה: אני מקוצק... וודאי שמעת על קוצק? איש שיחי פוקח עיניו לרווחה, פוער פיו ושואל בתמהון מהול ביראת־כבוד: מקוצק גופא? מאותה קוצק, מעיין החסידות? ההנך נצר לאותם חסידים חריפי־מוח ואוהבי אמת?

והוא מודד אותי מכף רגל ועד ראש, ומחפש בי שמץ של ניצוץ קוצקאי...

לכשעצמי איני יודע גאווה יתירה זו על שום מה. סוף־סוף מה הרבותא שנולדתי בקוצק, ומה בינה לבין אלפי העיירות בפולין ובאירופה המזרחית?

אולם דבר אחד ברור לי: קוצק זה צור מחצבתי! כאן ינקתי את הצוו „ואהבת לרעך כמוך”; כאן למדוני את הכ״ב אותיות והראו לי האות „יוד” (יהודי) ומה פירושה ומושגה... בקוצק למדתי את עשרת הדברות, שהכשירוני לחיי חברה מתוקנים, פה גם למדתי גאווה יהודית מהי. קוצק, פירושה: להיות מאמין וגם נאמן... ומשם בוקע אלי הקול הקדום:

— **זכור את אשר עשה לך עמלק!**

ברק יוסלביץ'

בֶּרֶק (דוב בער) יוסלביץ' נולד בקרטינגן שבז'אמוט (ליטא). שנת הולדתו אינה ידועה; לפי מקורות אחדים — בשנת 1765. עוד בהיות ברק נער ב„חדר" גילה נטיות לריב ומהלומות, וחיבה יתירה היתה נודעה ממנו למשחקים באקדוחים וחרבות מעשה ידיו גופא. כשגדל התפרנס משירותים שונים כסרסור ומשמש אצל „פריצים", ולבסוף נעשה משרתו של הבישוף הוילנאי מאסאלסקי. עם אדונו זה היה נוסע תכופות לחוץ לארץ ותוך כדי כך רכש לו ידיעת שפות זרות. בהיותו בפאריז נפתח לפניו עולם חדש שלא הכירו מקודם, ודבקו בו קצת מהרוחות שנשבו בעיר זו ערב ימי המהפכה הצרפתית הגדולה. לאחר זמן עזב ברק את משרתו אצל מאסאלסקי והתיישב בפראגה על יד ווארשה ושם נשא אשה והוליד בן. אולם הרשמים שקלט בימי שהותו בחו"ל בין האצילים וכן נסיעותיו המרובות ברחבי אירופה, הרחיבו את דעתו עד שנעשה מוכשר להבין את שאיפות הפולנים בני דורו ולהזדהות במאבקם. ביחוד הושפע ברק מהופעתו של הגבור הפולני קושציושקו. בימי מצור ווארשה הגיע לכלל החלטה, שיש להילחם באויב הפולנים והיהודים המשותף, וכי צריך להוכיח שגם יהודי פולין, בניה החורגים של אותה ארץ, מסוגלים אף הם לשפוך דמם על המולדת — ומשום כך הם ראויים גם לשיפור מעמדם האזרחי.

בספטמבר 1794 פנה ברק יוסיליביץ' לקושציושקו וביקש ממנו רשות לייסד גדוד של פרשים המורכב מיהודים מתנדבים. קושציושקו נענה ברצון לפנייתו ובפקודתו מיום 17 בספטמבר שיבח את „הזוכרים את הארץ אשר נולדו בה". כן רמז על „הטובות" אשר תבואנה ליהודים במידה אחת עם שאר בני הארץ לאחר גאולתה". ברק פנה בקול־קורא נרגש ליהדות פולין, בו חזר על התקוה לחרות יהודי פולין המובטחת מידי האצילים הפולנים ועל הצורך להתנדב לגדוד היהודי. ואכן נענו 500 צעירים יהודים לגדוד וברק נתמנה למפקד. לדברי דובנוב, רחפו ודאי לעיני ברק היהודים שהשתתפו בשנת 1789 בגווארדיה הלאומית בפאריז והוא רצה ללכת בדרכיהם.

הגדוד שעדיין לא הספיק להתאמן נשלח להגנת ווארשה ב־4 בנובמבר, בעת התקפתו רבת־הדמים של סובורוב על ווארשה. רובו של הגדוד היהודי נפל חלל באותו יום על חומות פראגה. ברק עם בנו יחידו הספיקו להימלט לאוסטריה, שמשם יצא לאחר זמן לצרפת יחד עם יתר המהגרים שברחו מפולין עם כשלון המרד.

12 שנה נדד ברק יוסיליביץ' בארצות אירופה המערבית והשתתף במלחמותיו הרבות של נאפוליאון כחייל הלגיון הפולני של דומברובסקי; הוא אף נפצע בקרבות איטליה. לאחר שנאפוליאון ייסד את הדוכסות הוורשאית ב־1807, חזר ברק לפולין ונתמנה מפקד גדוד פרשים (אולני) בחיל פולין הסדיר. חלומו של ברק על

ברק יוסלביץ בקרב ע״י קוצק
בערעק יאָסעלעוויטש אין קאַמף ביי קאָצק

שווי זכויותיהם של יהודי פולין לא נתקיים והוא שקע ראשו ורובו במקצוע הצבאי החביב עליו. כאשר פלשו האוסטרים ב־1809 לגבולות הדוכסות נסוג ברק עם הייליו משדלץ ללובלין ובדרך נלחם בחיילים ההונגאריים שבצבא האוסטרי סמוך לעיר קוצק, ושם נפל חלל לאחר הרבה מעשי־גבורה (8 או 5 במאי 1809). לאחר מותו הוקצב פרס דל לאלמנתו ואף ניתנה לה רשות מיוחדת לגור ברחובות האסורים על היהודים בוואַרשה ולהתפרנס שם ממכירת היי״ש...

עתוני הזמן ההוא ספדו בהרחבה לגבור היהודי. ב־22 בדצמבר 1809 העלה

פ ו ט ו צ ק י, ראש האצולה הפולנית, את דמותו בנאום זכרון ב„חברת שוחרי המדע" הווארשאית, ובין היתר אמר: „קוצק העיר הגאה על הולדתך בה (טעות, שכן ברק נולד בקרטינגן, כנ"ל) תתגאה גם בקברך... דומה היית לאותם הגבורים מבני עמך, שעליהם קוננו לפנים בנות ציון". דמותו של ברק נחרתה עמוק בתודעה הלאומית הפולנית וכמה מסופרי פולין ניסו לעצב את דמותו בסיפור, שיר ודראמה (מחזה היסטורי בשם „1794, ברק יוסלביץ'" מאת זנון פרווי ועוד). ולא רק סופרים, אלא גם ציירים העלו את דיוקנו על הבד. פורטרט אוטנטי של ברק יוסיליביץ היה שמור בקהילת ווארשה.

אף בפי העם הונצח זכרו בפתגמים שונים, כגון "Zginął jak Berek pod Kockiem" (נפל כמו ברק על יד קוצק). החיילים הפולנים חברו שיר מיוחד לזכר מפקדם הדגול והאהוב, שהיה בשעתו שגור בפי החיילים בגליל לובלין. מפזמון זה נשתמר בית אחד שעניינו המארב הבוגדני של האוסטרים שהתנפל על ברק:

W tym przypadku huncowskim
zginął Berek pod Kockiem.

כלומר: במקרה שפל („כלבי") זה נפל ברק חלל על יד קוצק. כן נתפרסמו עליו שירים שונים בקובץ פזמוני חיילים וספורי ילדים.

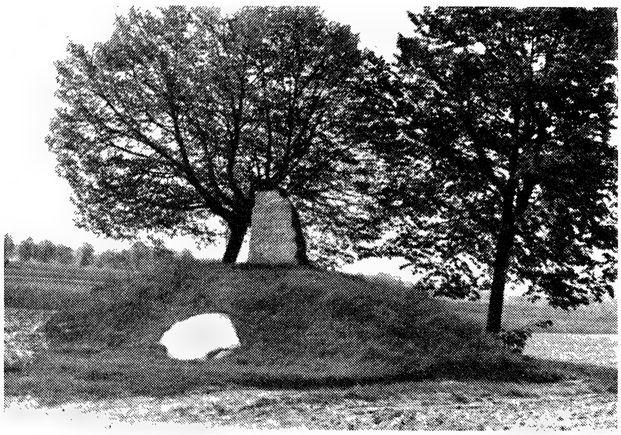
ומעשי אבות סימן לבנים: כשפרץ המרד הפולני ב־1830 פנה י ו ס ף ב ר ק ו ב י ץ בנו היחידי של ברק אף הוא בכרוז ליהודי פולין להתנדב לצבא פולין. „הממשלה העממית" הפולנית נטתה אז להיענות לבקשתו ולייסד גדוד יהודי, אך לאחר התייעצות ב„ועד הגבאים" הווארשאי שהתנגד ליצירת גדוד יהודי מ י ו ח ד, כדי לא להבליט יותר מדי את הגורם היהודי — נתבטל הדבר והמת־נדבים פוזרו בכל הגדודים. בקול קורא מעלה יוסף ברקוביץ את דוגמת אביו שנלחם ב־1794 על שלימות המולדת וכן הוא מביא לדוגמא את גבורת המכבים ומבטיח עתיד נהדר ליהדות פולין...

יוסף ברקוביץ נלחם עם אביו בקרבות האיטלקים וב־1812 השתתף במסע נפוליאון נגד רוסיה. לאחר דכוי המרד ב־1830 הגר עם שני בניו לצרפת ואח"כ לאנגליה. הוא השאיר אחריו בכתובים חיבור באנגלית. ילדיו הגרו לאמריקה.

שמחה מדנס (תל־אביב)

גבעת־ברק

עטורה חורשת־אורן וצמחי כישות התנשאה על ידי קוצק גבעה קרחה ועזובה. בראש הגבעה התנוססה אבן פשוטה ועליה חרותים שמו, תאריך לידתו ונפילתו של המצביא היהודי, פולקובניק ב ר ק י ו ס ל ב י ץ.*

קברו של ברק יוסלביץ בקוצק
בערק יאָסעלעוויטשעס קבר אין קאָצק

רבות ושונות האגדות שנרקמו סביב דמותו המוללת של הגבור היהודי ברק יוסלביץ אחת מהן זכורה לי בקשר למקום קבורתו. כידוע נקבר ברק יוסלביץ במקום לא רגיל, דהיינו בגבעה מבודדת המרוחקת במקצת מקוצק ולא בבית העלמין היהודי. כפי שמספרים, נבחרה גבעה זו לקברו בגלל ויכוח סוער שפרץ לאחר מותו. הגויים דרשו לקוברו בבית הקברות שלהם, בהיותו גבור לאומי פולני, ואילו היהודים ביקשו להביאו לקבר־ישראל כדת. לבסוף הושגה פשרה: הניחו את גופת המת על גבי סוסתו האצילה, ובמקום שבו נעצרה הסוסה למנוחה — שם קבעו את מקום קבורתו.

קברו של ברק יוסלביץ שימש בשנים האחרונות שלפני המלחמה העולמית השנייה כמקום ל„עלייה ברגל" של החיילים המשוחררים היהודים מצבא פולין, בכוונה לא להשכיח את חלקו של העם היהודי בדברי ימי פולין.

---

* אמנם על אבן שניה שהונחה על מורד התל היה גם פסוק מעליב ועוקצני ליהודים: „לא בסחר־מכר כי אם בדמו השיג ברק יוסלביץ את תוארו", והמבין יביז...

שלום גאָלדפאַרב (אַמעריקע)

ל״ג בעומר ביים קבר פון בערעק יאסעלעוויטש

בערעק יאָסעלעוויטש, דער באַרימ־טער יידישער העלד אין דער געשיכטע פון פוילנס באַפרייאונג, איז אין די דריי־סיקער יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט מלחמה געוואָרן אַ סימבאָל פון יידישער העלדישקייט ביי דער אָרגאַניזירטער יידישער יוגנט אין קאָצק און אין פוילן בכלל, וועלכע האָט אין אים געזען קודם־כל דעם יידישן אונדערשיטערליכן קעמ־פער און סאָלדאַט. די יוגנט וואָס האָט זיך געגרייט פאָרן קיין ארץ־ישראל האָט געזען אין בערעקן אַ באַווייז פון מוטיקן קאַמף פאַר פרייהייט און אומאָפּהענגי־קייט. עס האָט זיך אַזוי אַרום געשאַפן אין יענע יאָרן אַ טראַדיציע פון „עולה רגל״ זיין צום קבר פון בערעק יאָסעלעוויטש. אין דער אַנטיסעמיטישער אַטמאָספער אין פוילן האָבן די צוזאַמענפאָרן און דע־פילאַדעס צו בערעקס קבר געהאַט אויך אַ פאָליטישע כוונה — מען זאָל ניט פאַרגעסן אַז די יידן האָבן אויך פאַרגאָסן בלוט פאַר פוילנס פרייהייט...

איינע אַזאַ פייערונג, ל״ג בעומר 1934, איז מיר געבליבן אין זכרון. עס האָבן אָנטייל גענומען אין איר יידישע און פוילישע אָרגאַניזאַציעס, פאָרשטייער פון וואָיעוואודסטוואָ, אַ מיליטערישע אָפּטיילונג פון פולק אויפן נאָמען פון „בערעק יאָסעלעוויטש״, שולען א.אַ.וו. אַם אימפּאָזאַנטסטן האָט אויסגעזען די דעפילאַדע פון „השומר־הצעיר״ פאַרן קבר, צום טאַקט פון העברעאישע מאַרשן.

עס איז דאַן קיינעם ניט אײַנגעפאַלן, אַז עס דערנענטערט זיך אַ מלחמה, וועלכע וועט אַזוי מערדערלעך פאַרניכטן דאָס פוילישע יידנטום, אַלט און יונג, פרויען און מענער. און אין קאָצק וועט פאַרבלייבן אַלס איינציקער עדות פון אַ לאַנגן יידישן קיום — נאָר דער קבר פון בערעק יאָסעלעוויטש!

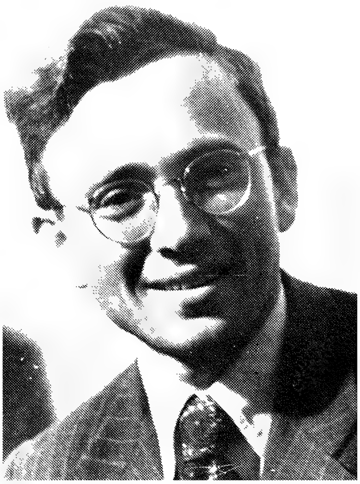

טקס זכרון ע"י קברו של ברק יוסלביץ בשנת 1934
1934, ביים קבר פון בערעק יאָסעלעוויטש

חסידות קוצק
קאצקער חסידות

אלפסי יצחק (תל־אביב)

רבני קוצק ואדמו"ריה

רבני קוצק בימי קדם

קוצק קהילה עתיקה היא. כבר בשלהי המאה ה־17 ישבו בה יהודים, ובלי ספק בחרו להם מורה דרך ופוסק הלכות כמנהג שאר עיירות ישראל בתפוצות הגולה. ברם, תולדותיהם של גדולי קוצק ורבניה בדורות ההם נתעלמו ממנו. עכשו שהשואה הכחידה את יהודי קוצק, הרסה את בתי מדרשותיה ובתי כנסיותיה שהיו מלאים תורה וחסידות, החריבה את בתי הקברות ואת זקני העיירה ויודעי תולדותיה — אין בידינו לרשום את תולדות גדוליה בימים עברו.

ידוע לנו רק, כי לפנים בשנת ת"ל בערך, (1670), כיהן ברבנותה של קוצק — ר' לימא מקוצק, בנו של ר' משה בעל ה„חלקת מחוקק" (רבה של וילנא) וחתנו של ר' שמואל דיקוץ אב"ד דוועננגראָוו, — שניהם מגדולי הדור. מסופר, כי ר' מנדלי, מייסד שושלת קוצק, היה מפליג בשבחי ר' לימא ואף היה קורא לו „לימא כתנאי". פעם, בשעת גזירה קשה, הראה היכן מצוי קברו של ר' לימא בקוצק, כי שישתטחו עליו ויבקשו רחמים. מאז לא ידע איש את קברו של ר' לימא. מהעובדה שר' לימא שימש בקוצק כרב, אנו למדים שהיא היתה כבר אז קהילה חשובה. רבי לימא מקוצק נפטר בשנת תס"ז (1707).

אחרי פטירת רבי לימא מקוצק בשנת תס"ז נתמנה כרב בקוצק רבי דוד. מי הוא רבי דוד ומה הם פעליו — נעלם מאתנו. ידוע לנו, כי היה בנו של רבי נתן נטע ממזריטש, בנו של רבי נחום מסלוצק, שהיה מגדולי היחש בישראל. רבי נחום היה בנו של רבי מאיר וואהל בן השר שאול וואהל, שלפי האגדה היה מלכה של פולין ליום אחד. בנו של רבי דוד אב"ד דקוצק היה „הרב החריף נחום", אבי בנימין ביינוש, אבי רבי יהודה אב"ד וויסאקי שבליטא („דעת קדושים").

כנראה לא האריך רבי דוד ימים ברבנותה של קוצק, ואחריו נתקבל רבי מרדכי הלוי כרבה של קוצק. רבי מרדכי נפטר בשנת תקי״א (1751).

מי כיהן ברבנותה של קוצק החל משנת תקי״א — אין הדברים ידועים. על כל פנים הרב הראשון הידוע לנו לאחר שנת תקי״א — הוא רבי מתתיהו מקוסוב שסוף תקופת רבנותו חלה בזמן שכבר איווה לו את קוצק למושב הארי שבחבורה, הענק בצדיקי החסידות — רבי מנדלי מקוצק. — ומאז ידועים לנו כבר שמות רבני קוצק ותולדותיהם — ועל כך בהמשך הדברים.

רבי מנדלי — פארה של קוצק

כיצד בא ר׳ מנדלי לקוצק, עיירה קטנה זו ששכנה במחוז לובלין בדרך לוורשה הבירה, שכל פירסומה בא לה בעיקר מהקרבות, שבהן נפל הגבור היהודי ברק יוסלביץ׳?

על כך חלוקות הדעות בין החסידים. יש שאמרו: תלמידו ר׳ מתתיהו קורנר, רבה של קוסוב (הפולנית) נשא אשה קוצקאית וקיבל עמה את זכות הרבנות בקוצק, העביר לשם את רבו, ר׳ מנדלי, שסבל קשות בעירו טומשוב לובלסקי ממתנגדו ר׳ יוסף מיאריטשוב, תושב טומשוב אף הוא. אגדה חסידית אומרת: כשהחליט ר׳ מנדלי לעזוב את טומשוב משום המחלוקת אמר: כתוב „שני תלמידי חכמים הדרים בעיר אחת ואינם נוחים זה לזה בהלכה, אחד מת ואחד גולה״ (סוטה, מ״ט) — אהיה אני הגולה!

יצא ר׳ מנדלי עם בחירי תלמידיו למצוא מקום מבטחים ולא ידע היכן להשתקע. עברו ערים ועיירות עד שהגיעו לקוצק. שיסו בהם אנשי העיר את כלביהם וידו בהם אבנים. אמר ר׳ מנדלי: עיר שזורקים בה אבנים, משמע, עיר היא! — כאן נשב.

בין כך ובין כך, עבר רבי מנדלי בשנת תקפ״ט (1829) לקוצק ומאז היתה קוצק עיירה רדומה שכוחה ובלתי נודעת, לפלטרין של החסידות הפולנית, למשכנה של החסידות החריפה, המעמיקה. קוצק היתה לשם דבר, אשר לא יישכח לנצח בתולדות החסידות. בכל מקום בפולין הקונגרסאית וגם מחוצה לה, היה נשמע הפזמון־ההמנון: לקוצק לא נוסעים, לקוצק — הולכים!

נעורים

רבי מנדלי מקוצק נולד בשנת תקמ״ז (1787) בעיירה גוריי שבמחוז לובלין. אביו רבי אריה לייבוש הלפרין היה מנכבדי הקהילה, נצר ממשפחה מיוחסת שהתייחסה לרבי דוד הלפרין, רבה של זאסלב ואוסטרהא, שהיה בנו של רבי ישראל חריף אב״ד זאסלב. גזע משפחתו מתייחס גם לרבי שלמה, רבה המפורסם של קראקא, מחבר „מגיני שלמה״ ולרבי השל, רבה של לובלין, שנודע בפי כל בחכמתו הבלתי רגילה.

רבי מנדלי עצמו היה מזלזל ביחוסו. „אין לי זמן להתגדר ביוחסין" — היה שגור בלשונו. מפורסם ביטויו החריף על ה„יחסנים" למיניהם, המתפארים בייחוסם: „שמנת עבית" — יכול אתה להיות יחסן, „שמן זית", משופרא דשופרא — ובכל זאת להיות עבה וגס. אף על פי כן, קרא את בניו ונכדיו בשם זקניו הגדולים.

כבר בימי ילדותו ניכר בו כי לגדולות נוצר. לא פעם מצאוהו חבריו מתבודד לנפשו וזועק: „לבי ובשרי ירננו לאל חי". מוחו היה חריף ובלתי רגיל, במבט עין היה תופס ענין, בשמיעה — היה חודר לעומקה של סוגיה קשה.

אביו שרצה לראות בו גדול בתורה — שלחו לישיבתו המפורסמת של רבי יוסף הוכגלרנטר, רבה של זאמושץ ומחבר הספר „משנת חכמים" על ספר המדע לרמב"ם. על התמדתו של רבי מנדלי באותה תקופה מסופרות אגדות רבות. באותן השנים יצא החוק של שנת תקנ"ה—תקס"ח (1795—1808), שלפניו נאסר על כל מי שלא ילמד בבית ספר ממשלתי לשאת אשה. רבי מנדלי נסע ללמברג ובמשך ששה חדשים סיים את לימודיו ועמד בבחינות. על תקופת לימודיו, היה רבי מנדלי אומר: „צריך הייתי שמירה רבה מפני החיצוניים ואני שמרתי אז על עצמי".

בשנת תקס"ז, במלאות לו עשרים שנה, נשא לאשה את גליקל בת רב אייזיק ניי, מנכבדיה של טומשוב. לרבי מנדלי הובטחו מזונות לכל חייו והוא עבר לגור בטומשוב הסמוכה ללובלין — טומשוב־לובלסק.

בדרכי חסידות

באותם הימים הגיעה החסידות בפולין לשיא כיבושיה. מרכזיה: לובלין, קוז'ניץ, אפטא, רכשו את אהדת המוני העם והנוער בסערה. בעיקר התכוונו צדיקי הדור לרכישת „ניצוצות קדושים", בני מעלה, בעלי מידות.

ה„חוזה" רבי יעקב יצחק מלובלין, שראה בעיניו המפליאות כי בטומשוב יושב אברך, גדול בתורה ובמידות, אשר נועדו לו גדולות, שיגר חסידים מובחרים כדי להשפיע עליו לבוא ללובלין.

רבי מנדלי, שהיה מבית „מתנגדים", חש זה מכבר בחוסר סיפוק בסביבתו ה„מתנגדית". הוא נענה, איפוא, להצעה לנסוע ללובלין בחפץ לב ובהתלהבות. בלובלין נתקבל הצעיר רבי מנדלי בסבר פנים יפות. ה„חוזה" הזמינו למניינו הפרטי המצומצם, אף שוחח עמו ביחידות שיחה ארוכה; כבוד רב חולק לו במעמד זה. „הרבה צריך הייתי לעמול כדי להוציא ממני את הכבוד שקבלתי אז" — גילה רבי מנדלי בזקנותו.

אביו של רבי מנדלי שנחרד מהשמועה על הצטרפות בנו לחסידות, מיהר ללובלין כדי לשכנע את רבי מנדלי לחזור בו מדרכו. „זה אלי ואנוהו, אלהי אבי וארוממהו" — ענה לו רבי מנדלי קצרות — קודם כל א ל י, ואח"כ אלהי א ב י.

רבי מנדלי נסע גם לקוז'ניץ, אולם בשני המקומות — בלובלין ובקוז'ניץ,

הוא לא מצא סיפוק לנפשו הסוערת, המעמיקה ומגמאת מרחקים. החסידות היתה אמונה אז עלי פשטות ועממיות: אהבת ישראל, צדקה, מופתים, רוח הקודש — לא באלה חפץ רבי מנדלי. הוא שאף לשלמות, לעליה, לעמל וליגיעה בעבודת ה׳. „מנדלי, — סנטו בו אברכי לובלין — וכי רצונך להיות בעל שם טוב שני?״. „ומה בכך — הוא עונה להם בחריפות — וכי השביע הבעש״ט את העולם, לבל יקום שני כמוהו?״.

באותם הימים פרצה מרידה בלובלין. אחד מגדולי התלמידים וראש הלמדנים בלובלין, רבי יעקב יצחק, המכונה ה„יהודי הקדוש״, החל להנהיג עדת חסידים בעירו פשיסחא. הנהגה זו הצטיינה בחריפות המחשבה, באוירה של למדנות. רבי מנדלי אינו מהסס; הוא עוזב את לובלין ונוסע לפשיסחא. ה„תורה״ הראשונה של רבו החדש שבתה את לבו: „מנדלי! — יהודי חייב להיות ירא שמים, מבטן ומלידה! — דברים כדרבנות. „נכנסו הדברים לתוך כל גידי ועצמותי״ — שח רבי מנדלי על התרשמותו.

בפשיסחא תופס ר׳ מנדלי מקום בולט; כשנשאל ה„יהודי הקדוש״ אם יש לי בחורים טובים בין חסידיו, הוא עונה מיד: „מנדלי רוצה להיות טוב״. אף רבי מנדלי ראה ב„יהודי הקדוש״ את מורו העיקרי, והיה אומר: אני איני מכיר אלא את ה„יהודי הקדוש״.

משנסתלק ה„יהודי הקדוש״, היה רבי מנדלי אובד עצות. הוא נסע אל האדמו״ר רבי לייבוש משידלובצה, אך לא מצא שם את סיפוקו. הוא החליט, יחד עם קבוצת תלמידים מובחרים, להכתיר את גדול תלמידיו של ה„יהודי הקדוש״, את רבי שמחה בונים, כיורשו של האדמו״ר הנערץ וממשיך דרכו.

במחיצתו של רבי שמחה בונים מפשיסחא, גאון בתורה, חכם במדעים ורוקח מוסמך שהיה מפורסם בחכמתו הרבה ובידיעותיו המקיפות בשטחים שונים — נעשה רבי מנדלי ראש החבורה. דבר לא נעשה בפשיסחא בלי רבי מנדלי, שהיה שוהה שם במשך רוב ימי השנה.

באותן שנים שהיה רבי מנדלי בפשיסחא, היתה אשתו מפרנסת ביתו והיתה פרנסתה קשה ולחוצה, אולם לא היה בכך כדי להטריד את רבי מנדלי ולהפריעו מלמודיו ומעליותיו הנפשיות וגידול שיעור קומתו הרוחנית.

סיפר רבי פייבל מגריצא, חברו של רבי מנדלי ומגדולי החסידים בפשיסחא: „בקשתי ממנדלי שינסה לקבל תמיכה כל שהיא מהנדבנית תמרל ברגסון המפורסמת, שהיתה מהנה את החסידים מכספה ביד נדיבה. כתשובה ירק מנדלי והפליט בכעס: מה? כסף??? — מאז — סיים רבי פייבל — כשהיו מראים לי כסף, היתה תוקפת אותי בחילה!...

רבי בונים מפשיסחא בעצמו, היה חולק כבוד רב לתלמידו — רבי מנדלי. באומרו: „רבי מנדלי הוא „נוטר ברית״ שהוא בחינת מלך!״

הרבי מקוצק!

בשנת תקפ"ז נסתלק רבי בונים מפשיסחא. חסידיו נתפלגו: המתונים שבהם ובראשם רבי יצחק מוורקא נטו אחרי בנו של ר' בונים, רבי אברהם משה מפשיסחא — ואילו החריפים שבחבורה הכתירו את רבי מנדלי כאלוף לראשם, אליהם הצטרף גם הגאון רבי יצחק מאיר מגור, שאמר: „ראיתי חתיכת אש לוהטת וכפפתי עצמי לפניו!"

רבי מנדלי, שהמשיך לשבת בטומשוב, החל בהדרכה חסידית נלהבת. חסידיו ייסדו להם „קומונה" בטומשוב ועסקו בלימוד ובעלייה נפשית בהדרכתו האישית של הרבי, הלומד עמם אף שיעורים בגמרא ובפוסקים. „כשם שניתנה תורה מסיני בקולות ובברקים, כך גם בטומשוב. יום יום רואים את קבלת התורה בקולות ובברקים" — מגלה רבי יצחק מאיר לשואלים על הנעשה בטומשוב; שיחה אחת של הרבי — סיפר אחד מתלמידיו — ארכה למעלה מ־10 שעות!

רבי מנדלי דרש מחסידיו את המקסימום. „אין ברצוני בחסידים רבים — היה זועק — דייני במאתיים—שלוש מאות אברכים שיצעדו ברחוב ויחוו כלפי מעלה ויאמרו: זה אלי ואנוהו!" או: "רצוני במאתיים חסידים שיהיה כל אחד מהם בדרגתו של הבעש"ט!"

המצב הכלכלי שלו היה עדיין חמור ביותר. „האמת אגיד ולא אבוש — הוא כותב בשנה הראשונה להנהגתו לרי"ם מגור — כי יוכל להיות זמנים אשר אין בינינו לשלם על הפאסט". אעפ"כ אין העלייה וגדלות המוחין מתעכבות! „ראויים היו חסידי טומשוב להיות כל אחד בדרגת הבעש"ט — אמר הרי"ם מגור — אלא שהזיקה להם ההתנגדות".

בגלל התנגדות זו, עזב רבי מנדלי את טומשוב ועבר לקוצק!

בעוברו, כאמור, בשנת תקפ"ט לקוצק, החלה תקופת השגשוג והפריחה של חסידות זו; טומשוב לא היתה אלא בבואה ממה שעתיד היה להתרחש בקוצק. עד מהרה נתפרסמה קוצק והרבי היושב בתוכה והמונים החלו נוהרים אליה.

קוצק החלה מאכלסת בתוכה את וותיקי החסידים הפשיסחאים, גאונים וגדולים בתורה. תעיד על קסמו העז של רבי מנדלי העובדא, שכמעט כל בני הגאונים בפולין וחתניהם נסעו לקוצק לחדשים וללא רשות בני ביתם, כגון רבי לייבלה איגר, נכדו של רבי עקיבא איגר, בנו ונכדו של בעל „חמדת שלמה" — רבה של וורשה; רבי אלעזר הכהן מפלטוסק — חתנו של רבי יעקב מליסא. נכדו של בעל „קצות החושן"; בנו של רבי אלעזר לנדא הרב מבראד, בני וחתני הצדיקים מקוז'מיר, צ'כנוב, זאלושין, וורקא ורדומסק.

יפה תואר היה רבי מנדלי מקוצק. פניו עטורות זקן שחור ועיניו לוהטות ויוקדות מתחת לגבותיו הארוכות והעבותות. מראה פניו היה אומר הוד ומטיל דרך ארץ על הבריות.

אישיותו של רבי מנדלי

החינוך בקוצק היה מעמיק. דברי הרבי היו חריפים, שנונים, יורדים חדרי בטן עד תמציתה של הנפש. „בקוצק מיישרים את העצמות" — אמר רבי הניך מאלכסנדר.

יראת הכבוד והפחד מפני הרבי היו בלתי רגילים. מעטים התקדימים לדרך ארץ ופחד כזה. כשהיה הרבי גוער בחסידים — היו בורחים מפניו מבית המדרש מרוב אימה. רבי אברהם מסוכטשוב, שהיה זהיר בדברים, העיד, כי בעומדו בפני הרבי, היו שערותיו סומרות מרוב פחד! — והוא היה חתנו האהוב של הרבי!

ואף רבי יצחק מאיר מגור, גאונה של פולין, היה אומר: גדול בתורה אני עד בואי לקוצק — שם רואה אני גדול בתורה מהו! בכלל, הערצת תלמידיו אליו היא מפליאה ובלתי רגילה. „ודאי — אמר הרי"ם מגור — אלמלי חי בתקופת התנאים היה תנא". רבי יחיאל מאיר מגוסטנין, כשהיה חוזר מנסיעתו לקוצק, היה מתחיל לבכות מרוב געגועים והעיד על רבו: „בחתיכת בצק יכול רבי מנדלי להחיות מתים!" רבי אליהו מויסקוט: „מכל תיבה ושיחה של הרבי מקוצק — אפשר ללמוד תילי תילים של הלכות בנגלה ובנסתר". ה„שפת אמת": „מלאך הסתובב בעולם!", רבי אברהם מסוכטשוב: „מורי חמי — מלאך הדומה לה' צבאות!".

בקוצק שמו דגש חזק על לימוד תורה ועל אמת פנימית מוחלטת. ביטלו בה את ה„מעמדות" ואת „היהודים היפים". מופתים היו נתקלים בלעג ובזלזול — „אותות ומופתים באדמת בני ח ם" — ה ם זקוקים למופתים...

בשל שיטה קיצונית זו — חלקו על רבי מנדלי רבים מגדולי החסידות, שלא מ„ביתו" של רבי בונים מפשיסחא. ביניהם: רבי ישכר בער מראדושיץ, רבי שלמה מראדומסק, רבי חיים מצאנז, רבי נתן דוד משידלובצה, רבי חיים מאיר יחיאל ממוגלניצא, רבי יוסף מיאריטשוב ורבים אחרים.

בקוצק אין מתפעלים ממתנגדים: שם התכלית היא השתלמות ועליה בלתי פוסקת. יום־יום באים אברכים צעירים שעזבו את בתיהם לאחר חתונתם, והם שוהים בקוצק חדשים שלמים ומתעלים בתורה ובמידות: מבית מדרשה של קוצק יצאו אישים מחושלי אופי, אמיצי לב ובעלי השקפת עולם נועזת.

תורת קוצק מכילה את היסודות הבאים: א) תורה — לימוד תורה, התעמקות בה, התמדה וחידוש. ב. כוונה עצמית ללא זיוף וגניבת הדעת. ג. להסתלק מהמוניות. ד. ביקורת תהיה בכל מעשה אשר יעשה. ה. ביטול האריכות בתפילה והפיוטים, כדי שהתפילה לא תהיה על דרך השיגרה.

לימים, כשגבר זרם הבאים לקוצק, חש רבי מנדלי בסילוף הדרך שהתהווה לעצמו. המוני העם החלו מטרידים אותו בבעיות אישיות של פרנסה ובעיות גשמיות. לא לכך הוא פילל וקיווה. הוא החל מסתגר יותר ויותר בתוך עצמו, ורק לעתים נדירות הופיע בפני החסידים.

המוני אברכים אינם יכולים לנסוע לבתיהם ללא ברכת פרידה מהרבי — ואילו הוא — מה לו ולהם, יסעו להם! אין לו חפץ בחסידים מסוג זה.

התנהגותו עוררה את גדול תלמידיו בחסידות — רבי מרדכי יוסף מאיז׳ביצא — להכריז על מרד ולקבץ אל דגלו בקוצק גופא חסידים שונים תחת הנהגתו הוא. מיד לאחר מכן עבר לטומשוב ומשם לאיז׳ביצא והכריז על הקמת שושלת חסידית חדשה — שושלת איז׳ביצא־ראדזין. היה זה בשנת ת״ר.

עזיבת תלמידו הטוב באופן כה דרמטי עוררה ברבי מנדלי סערת רוח, שכתוצאה ממנה הסתתר יותר מעיני חסידיו וכמעט שלא יצא אליהם. שנים אלה ידועות כשנות ההסתגרות של רבי מנדלי. מפורסמת אמרה שלו משנים אלה: כשנשא בנו, רבי משה ירוחם, את בתו של הגביר רבי איצ׳ה בלאס מגור, סירב רבי מנדלי לצאת לחופה: „אם איצ׳ה גערער — אמר — משיא את בתו, כלום חייב אנוכי להיות בחופתה?״....

אף על פי כן היה מקבל בסבר פנים יפות את תלמידיו הוותיקים, בעיקר את הלמדנים שביניהם. בשנים אלה מיעט בדיבור ובאכילה; חדרו היה לא מכובד, אולם הוא לא שם לב לכך. גם בתקופה זו מעיד מחבר בן דורו ומתלמידיו: „גם עד זקנה ושיבה לא כהתה עינו הבדולח וחציו היו שנונים להיות קולע אל המטרה ולא יחטיא כפעם בפעם ביום קרב״.

בחיים המדיניים והציבוריים

רבי מנדלי היה מביע את דעתו גם בעניינים המדיניים והציבוריים שעמדו על הפרק בזמנו. הוא דאג לרבנויות עבור כמה מתלמידיו. בשנת תקצ״א (1831), כשפרץ המרד הפולני נגד הרוסים, פרסם רבי מנדלי, ברצונו או שלא ברצונו, כרוז הקורא ליהודי פולין להצטרף אל המורדים ולסייע בידם. לאחר נצחון הרוסים נאלץ רבי מנדלי לעזוב את קוצק ולברוח יחד עם הרי״ם מגור ללמברג, שהיתה אז תחת שלטון אוסטרי. רק לאחר שהחליפו את שמותיהם— רבי מנדלי מהלפרין למורגנ־שטרן ורבי יצחק מאיר מרוטנברג לאלטר — יכלו לחזור למקומותיהם. אעפ״כ כשדרשה קהילת וורשה למנות את הרי״ם מגור כדיין, ביקשו השלטונות הרוסים לדעת, מה היתה עמדתו במרד 1831...

מעניין יחסו של רבי מנדלי ל„נבואה״ שהתייחסה לשנת ת״ר. אדמורי״ם רבים סברו שבשנת ת״ר יבוא משיח, על סמך דברי הזוהר: „בשנת ת״ר יפתחו

שערי חכמה". רבי מנדלי הזהיר את חסידיו לבלי להאמין לשמועה זו, והסביר כי כוונת הזוהר לפתיחת שערי חכמה חילונית ואכן נתקיימו דבריו.

כשיצאה הגזירה על שינוי המלבושים של יהודי פולין ורבי יצחק מאיר מגור הכריז מלחמה כנגדה ופסק: „ייהרג ואל יעבור", תמה רבי מנדלי על דבריו ואמר: „כך פסקו? גם אני בקי ב,אותיות הקטנות' ולא ראיתי דין זה!" והוא הגן על דעתו זו בתקיפות.

בשנת 1853—1855 התפלל רבי מנדלי לנצחון האומות המאוחדות — אנגליה, צרפת ותורכיה שנלחמו נגד רוסיה, ומדי יום ביומו שאל על מצב המלחמה.

כך ליווה רבי מנדלי את העם גם בחייו הציבוריים והמדיניים.

ימיו האחרונים והסתלקותו

19 שנה ארכו ימי התבודדותו ונזירותו שבהם „הוסיף קדושה על קדושתו וטהרה על טהרתו".

העידו עליו: „עד הרגע האחרון היה עולה ביהדות כצעיר שהתחיל זה עתה בעבודת השם".

בשנת תרי"ט חלה בשיגרון, אולם סירב לקבל את התרופות. רבי יצחק מאיר מגור הוזעק לבוא מוורשה והוא פסק לתת לו את התרופות בכוח. כששמע על כך רבי מנדלי, אמר: „כך, אותי יכריחו?" והוא נענע בידו כמוותר. הוא הסכים לקבל את הרפואות, אולם ללא הועיל. ברגעו האחרון אמר: „ערב אני לכל מי שיניח ראשו בתורה". נפטר ביום ה' כ"ב שבט תרי"ט (1859), ונטמן בקוצק. על קברו הוקם „אוהל", שמימינו קבור בנו רבי בנימין ומשמאלו בנו רבי דוד, האדמו"ר השני בקוצק.

על אהלו שבקוצק חרות: „עיר גאריי הרה וילדה, עיר טומשוב גידלה שעשועיה, אוי נא לה אמרה קוצק כי אבדה כלי חמדתה. פה השליך איש האלוהים אדרתו ה"ה אדוננו, מורנו ורבינו, רוח אפינו, משיח ה', שר התורה, מקור הבינה, עמוק הדעת, אלוף הגאונים וקודש הקדשים, עמוד העולם ופלאו, רכבו ופרשו, רבינו הגדול, ראש גולת אריאל, מאורן של ישראל, ורבנן של כל חכמי וצדיקי דורו כמלאך ה' צבאות הוא הוא קדוש ונורא שמו, מרנא ורבנא, מנחם מענדל נבג"מ ברבי יהודה זלה"ה והן בעוון הדור נכסף אל קדושיו ושבה אל אלהים נפשו בשנת שבעים ושתים לימי חייו ביום חמישי לסדר ואל משה אמר ה' עלה אל ה' ב"ך שבט לפרט אוי נא כי נלקח ארון אלהים (תרי"ט) לפ"ק. זכותו יעמוד לדור אחרון ובכל עת יגן עליהם ועל כל ישראל אחיהם".

ב„אוהל" שנבנה על קברו קבורים גם: רבי בנימין מקוצק, רבי דוד מקוצק — בניו, רב דב זאב אב"ד דקוצק — חתנו, הרבנית חיה — רעיתו, רבי יעקב יהושע — נכדו, בתו — הרבנית ברכה.

אחרי פטירתו נתחלקו חסידיו. החלק הגדול נטה אחרי הרי"ם מגור וחלקו השני נשאר נאמן לקוצק, בה ניהל את החסידים בנו של רבי מנדלי — רבי דוד מקוצק, שממנו נסתעפו כמה שושלות אדמורי"ם.

תלמידים

גם תלמידיו יסדו „דינסטיות" חשובות ומהם שכיהנו ברבנות של ערים גדולות, כגון:

רבי אברהם מפאריסוב, רבי אליהו מויסקוט, רבי אלעזר מפאלטוסק, רבי ברוך מטשיזעוו, רבי דוד צבי מניישטאט, רבי זאב מסטריקוב, רבי זאב נחום מביאלה, רבי זליג משרנצק, רבי חנוך מאלכסנדר, רבי יוסף מדוואהרט, רבי יעקב דוד מאמשינוב רבי יעקב דוד מווישגרד, רבי לייבלה איגר מלובלין, רבי יחיאל מאיר מגוסטנין, רבי מנחם מנדל מוורקא, רבי מרדכי יוסף מאיז'ביצא, רבי משה מיכל מביאלה, רבי משה ליפשיץ מלודז, רבי נוח מקארוב, רבי שלום צבי מזגרז', רבי שמואל משיניווה.

בניו וצאצאיו

בנו הבכור רבי דוד מילא את מקומו בקוצק. בניו האחרים — רבי בנימין ורבי משה ירוחם, שהיו בעלי מידות, נפטרו בצעירותם. חתניו היו: רבי אברהם מסוכטשוב ורבי דב זאב הכהן רפפורט, רבה של קוצק.

מצאצאיו יש לציין את רבי שמואל מסוכטשוב ובנו רבי דוד מסוכטשוב, רבי חיים ישראל מפילוב שישב בראשית ימיו בקוצק ועליו ידובר בפרטות, רבי צבי הירש מלומז, רבי יצחק זליג מסוקולוב, רבי משה רפפורט רבה של קוצק ורבי יוסלה, רבה האחרון של קוצק (ראה עליהם בנפרד), רבי צבי מלוקוב, רבי משה מרדכי מפילוב.

עליו וממנו

רבי מנדלי לא חיבר ספרים על אף חריפותו וידיעותיו הרבות, כפי שגם רבותיו לא חיברו ספרים.

אך בכל זאת היה רבי מנדלי אבן שואבת למחברי ספרים. תורתו המצטיינת בחריפות רבה ובברקה הקצר נלקטה ונדפסה בכמה ספרים. אין עוד אדמו"ר חסידי שעליו נכתבו ספרים כה רבים כעל רבי מנדלי, מהם יזכרו ספרים הדנים בפרטות על רבי מנדלי:

1. „אהל תורה" — תורות — ר' אליעזר צבי ציגלמן, לובלין תרס"ט.

2. שיח שרפי קודש ה״ח — בעיקר תורות מאת יועץ קים קדיש ראקאץ מפשיטעק — לודז — תרפ״ו—תרצ״א.

3. „אמת ואמונה״ — תורות שהופיע בשתי מהדורות לר׳ ישראל אראטין. ירושלים ת״ש ותש״ט.

4. רבי מנדלי מקוצק — לקט אמרות ושיחות — ישראל ארליך, תל־אביב תשי״ב.

5. דער קאָצקער רבי — תולדה — פנחס זליג גליקסמן, פיעטרקוב תרצ״ח.

6. הרבי מקוצק — תולדה — יצחק אלפסי, תל־אביב תשי״ב.

7. עמוד האמת — תורות — משה פלר, תל־אביב תשי״ד.

8. פשיסחא און קאָצק — ספור היסטורי — מנשה אונגר, בואנוס־איירס 1949.

9. „דער רבי פון קאָצק״ — דרמה ב־3 חלקים — צבי כהן, ניו־יורק 1950.

10. קוצק — ספור היסטורי — יצחק אריגור, תל־אביב תרצ״ו.

11. קוצק — שלמה וינרב — ב„הדרך״, ניסן־אייר תש״ג.

12. לקורות החסידות — קוצק — י. ל. אלזט ב„העברי״, שנה עשירית, גל׳ י״ט וגם „המזרחי״, גליון 17.

13. „והצדיקו את הצדיק״ — הרב י. ל. גרויברט — „המזרחי״, גליון 17.

14. „קאָצקער חסידות״ — שלמה וינרב — אָרטאָדאָקסישע בלעטעלעך, תרפ״ג.

15. התבודדותו של הקוצקאי — אהרן צייטלין — „הצפה״, י״ד תשרי תשי״א.

בשנה זו הופיע הספר „בית קוצק״ — על תלמידי קוצק ו„שרף״ מקוצק — לי״ל לוין.

תורותיו ודבריו מובאים, כמובן, בעשרות ספרים ומאמרים נוספים, המוקדשים לצדיקי החסידות, מהם ראויים לציון מיוחד: „אביר הרועים״, „אור הגנוז״, „מאוצר המחשבה של החסידות״, „מדור דור״, „פון אונזער אַלטן אוצר״, „רמתים צופים״ „שם משמואל״, „שפת אמת״, „שפתי צדיקים״, „השירה העברית בפשיסחא ובקוצק״, „מאיר עיני הגולה״ ועוד.

עתה עומד להופיע ספר נוסף על כל בית קוצק ותלמידיו בשם „היכל קוצק״ בהוצאת „נצח״, בו מתורגמים לעברית גם ספרו הנזכר לעיל של פ. ז. גליקסמן. ספר זה יהיה גולת הכותרת ביצירה על קוצק עד היום. כן מוכן לדפוס ספר המכיל אמרות הרבי מקוצק לפי נושאים. מוכנה לדפוס גם תורתו ושיטתו של רבי מנדלי מקוצק בידי הסופר מ. אוריין.

רבי דוד מקוצק

את מקומו של רבי מנדלי, כאדמו"ר בקוצק, מילא בנו רבי דוד.

רבי דוד מקוצק נולד בשנת תקס"ט בטומשוב, וגודל ע"י אביו שסבל באותם ימים חרפת רעב. חתנו של החסיד הפשיסחאי המפורסם רבי הירשל דישקעס מאופוטשנה. חתונתו בח' אלול מפורסמת בתולדות החסידות של פשיסחא־קוצק כי בימים אלה שרבי מנדלי היה באופוטשנה לרגל חתונת בנו, נסתלק רבי שמחה בונים מפשיסחא (י"ב באלול תקפ"ז).

משנת תקפ"ז שבה החל רבי מנדלי לכהן כאדמו"ר, לא זזה ידו מתחת ידי אביו. פרנסתו היתה על חנות מנופקטורה שנוהלה ע"י אשתו והוא עסק בתורה ובחסידות.

בשנת תרי"ט קיבלו חסידים רבים את מרותו כאדמו"ר. כדאי לציין שרובם של חסידי קוצק הליטאים נשארו דבוקים ברבי דוד, בראשם החסיד הקוצקאי המפורסם רבי אלעזר מביאליסטוק.

לפי המסופר הסכים גם הרי"ם מגור, יורשו החשוב ביותר של רבי מנדלי למנוי זה, אולם תקופה מסויימת היה ריב בין חסידי רבי דוד לחסידי הרי"ם. בתרכ"ו, אחרי פטירת הרי"ם מגור, הצטרפו אליו חסידים רבים מחסידי גור.

ר' דוד המשיך בחסידות בדרכו של אביו: חריפות, למדנות והבנה. תורותיו אף הן קצרות וחריפות — יורדות עד תוכה של נפש. היה שופע תורה.

ר' דוד היה סופר נמלץ ובעל סגנון מצויין. אעפ"כ, כאביו, לא רשם את דבריו. היה בעל צורה, גבוה ומוצק.

נפטר בן ששים וארבע בכ"ב תמוז תרל"ג, ממחלת אסכרה.

לקוטי תורתו בספר „חסדי דוד" שהוצא לאור ע"י בנו רבי ישראל מקוצק־פילוב, בתוספת הערותיו. מדבריו גם בספרים „לקוטים חדשים" ו„נפלאות חדשות" לבן משפחתו — רבי יחיאל משה מיאדימוב.

מבניו: רבי יעקב יהושע מקוצק, שהיה למדן גדול, אישיות רבת חשיבות, שלא נהג כאדמו"ר ונסע אל אחיו, רבי חיים ישראל מפילוב־קוצק (נפטר ט"ו ניסן תרס"ז) ורבי צבי הירש מלומז.

על מצבתו בתוך ה„אהל" של רבי מנדלי חרות: „פה נגנז ארון הקודש, אדוננו, מורנו ורבנו, אלופנו ומאורנו, אדון החכמים, נזר הנבונים ופאר הקדושים, הרב הגדול, איש אלוהים, קדוש וטהור, רבן של ישראל נזרם תפארתם אור טמיר ונעלם מרנא ורבנא, דוד נבג"מ במרנא ורבנא מנחם מנדל, נר עולם. הן בעוון הדור, העליונים ביקשו את רבי ונתבקש בישיבה של מעלה בשנת ששים ושלוש לימי חייו, ביום חמישי לסדר ויכפר על בני ישראל ב"ך תמוז לפרט ודוד עבדי נשא לעולם, זכותו יגן עלינו, ואור תורתו יאיר בתוכנו וקדושתו יחופף על ראשינו וצדקתו נזכה לחזות באור פני מלך חיים".

רבי חיים ישראל מקוצק־פילוב

את שלשלת אדמו"רות קוצק המשיך בקוצק העיר בנו של רבי דוד מקוצק — רבי חיים ישראל מפילוב, שהיה אישיות חשובה וממפורסמי האדמו"רים בדורו.

נולד בשנת ת"ר וזכה להתגדל על ברכי זקנו הגדול רבי מנדלי מקוצק, שהשתתף גם בחתונתו שהתקיימה בשנת תרי"ז עם בת ר' יצחק זליג פרנקל מזגרז'. רבי מנדלי אהב מאוד את נכדו זה ובהיותו כבר ילד גדול, היה קורא לו: „מיין ראלישעל".

משנת תרי"ט ואילך נחשב כיד ימינו של אביו האדמו"ר.

בתרל"ג נבחר ע"י חלקם הגדול של חסידי אביו כאדמו"ר. הוא המשיך להתגורר בקוצק עד לשנת תרמ"ח שאז עבר לפילוב, אולם המשיך לחתום את שמו „ישראל מקוצק". משנה זו פסקה שושלת קוצק לנהל את עדת החסידים מהעיר קוצק, עד לבואו של רבי יוסף, בנו של רבי ישראל, — לאחר שנים, — כרב בקוצק ולאחר מכן גם כאדמו"ר ועל כך בהמשך הדברים, כשיסופר על רבני העיר.

רבי ישראל היה גדול בתורה וחריף מוח. נערץ גם על צדיקי הדור וגדוליו; ריב אברהם מסוכאטשוב, דודו, קורא לו: „הרב הגדול, מעוז ומגדול, הצדיק המפורסם", רבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, כותב לו: „בנן של קדושים, סיני ועוקר הרים, נר ישראל, פטיש החזק, עמוד הימיני".

ר' ישראל הרעיש בשעתו את עולם החסידות והיהדות בהצעתו המהפכנית — שהלוואי והיו נוהגים לפיה — „לאסוף אלף אנשים חרדים ויעשו ישוב לחרוש ולזרוע ולקיים את כל המצוות התלויות בארץ".

להנמקת ולהסברת תכנית זו, הוציא את הספר „שלום ירושלים", בו הוא מוכיח כי הגאולה צריכה להיות בתחילתה טבעית — היינו: חרישה, זריעה ובניה. הוא גם הצדיק את העובדא שהארץ נבנית גם על ידי מזלזלים במצוות.

לאחר מות בתו הצעירה שנועדה להיות כלת רבי דוד מסוכאטשוב, חדל מפעולותיו אלה, כי חשש פן אסונו אירע בשל דחיקתו את הקץ, אם כי המשיך להתעניין בישובה של ארץ ישראל.

סופר מהיר ובעל עט חרוץ. כתב ספרים רבים בתורה ובחסידות. הוציא לאור את ספרו של אביו — „אהבת דוד" בתוספת הערותיו בשם „מנורה הטהורה". הרבה באמירת דברי תורה. מלבד סעודות שבת וחג — בהם אמר תורה לחסידיו, נהג לומר תורה גם בשבת בבוקר, לפני התפילה.

נפטר בי"ב סיון תרס"ו ועל קברו נבנה „אהל".

מבניו: רבי צבי אדמו"ר בלוקוב, רבי משה מרדכי בפילוב־וורשה, רבי יצחק זעליג מסוקולוב, רבי יוסף בקוצק.

רבי מתתיהו מקאסוב ב"ר נחמן זוראניר

מתלמידיו הצעירים של ה„חוזה" מלובלין שקרבו מאוד, והורה לאחד מגדולי תלמידיו ,רבי שמואל מקארוב, לחנכו.

אחרי פטירת ה„חוזה" דבק בחום ברבי שמואל והיה גדול תלמידיו.

עם פטירת רבו נתמנה אדמו"ר והחלו לנסוע אליו חסידים, אך הוא עזבם ונסע לפשיסחא אל הרבי ר' בונים — שם קורב מאוד ונספח לחבורתו הקיצונית של רבי מנדלי מקוצק. ביקר כחסיד גם אצל רבי שלמה ליב מלענטשנה.

אחרי פטירתו של הרר"ב, היה הראשון שהכתיר את רבי מנדלי מקוצק לאדמו"ר בטומשוב.

כיהן כרב בעיר קאסוב שבגליל וועגגרוב, שממנה עבר בערך בשנת תקפ"ח לרבנותה של קוצק לאחר שנשא אשה מקוצק, והוא שהעביר לשם את רבי מנדלי מטומשוב, לאחר שבה סבל קשות מרבי יוסף מיאריטשוב — מתנגדו שגר בטומשוב.

לפי האגדה, הזהירו רבו מקארוב לבל יעזוב את קאסוב, כי ברצונו שיהיה תמיד קרוב לו. אכן, לא האריך ימים ברבנותה של קוצק והוא עבר לרבנותה של זמברובה. הוא נטמן בקוסוב בה כיהן כרב רבות בשנים.

נפטר בשנת תרי"א.

רבי מנחם זאב ירוזלימסקי

אחרי ר' מתתיהו מקאסוב כיהן כרב בקוצק רבי מנחם זאב ירוזלמסקי ב"ר משולם זלמן הכהן מלוברנץ. נולד בלוברנץ, למשפחה מיוחסת ביותר, שהיה לה כתב יחוס מפורט עד לאהרן הכהן ושלפי המקובל החל לכתבה רבי חנינא סגן הכהנים. רבי זאב מסטריקוב בכה כששמע על שריפת כתב היחוס, באומרו: „העולם אינו יודע איזה אוצר אבד לו".

מפורסם בלמדנותו הרבה. כיהן כמורה הוראה בזגירז' ולאחר זמן קצר בשנת תקפ"ד נבחר כרב בלודז' שהחלה אז מתפתחת. רבי מנחם זאב, או רבי מענדל וולף כפי שהיה מפורסם, היה רבה הראשון המוכתר של לודז'.

משנסתלק בנו אהרן, שהיה עילוי נפלא ואיש קדוש בלתי מצוי, התהלך קודר ולא מצא מנוח. על קברו של עילוי זה כתוב „כאן נפטר אהרן שהיה לו נשמת אהרן הכהן הגדול". הועד עליו על ידי גדולי הדור, שכשם שבא לעולם בטהרה — כן חזר בטהרה. אמו הצדקנית חלמה כי יולד לה בן שתהיה לו נשמת אהרן הכהן. ביום הבר מצוה שהיתה צריכה להיות יום חתונתו — נסתלק. על קברו נבנה „אהל" המקובל רק לגבי אדמו"רים.

מלודז' עבר לרבנותה של יאנובה. תקופה זו היתה פוריה בשבילו. הוא שפע דברי תורה והחליף שו"ת עם כל גדולי הדור. חלק מהם נשתמר עד היום.

מיאנובה נתקבל לפי צו האדמו"ר מקוצק, רבו המובהק, לרבנותה של קוצק העיר, לאחר שרבה רבי מתתיהו עבר לרבנותה של זאמברובה.

אשתו הרבנית שרה רבקה היתה אחותו של רבי אברהם מטשעכנוב, אתו עמד רבי מנדל וולף בחלופי שו"ת קבועים.

רבי יצחק מאיר מגור באחת מתשובותיו מכנהו: אהובי ידידי הרב החריף ובקי פאר הדור, עמוד הימיני, חכם ושלם, מורנו הרב מנחם זאב אבדק"ק קוצק (שו"ת הרי"ם — חלק אבן העזר סי' ל"ג).

בתקופתו יצא הצו מהממשלה, שעל פיה הוטלה חובה על כל אורח לבחור לעצמו שם לווי. רבי מנחם זאב בחר את השם ירושלמסקי, משום שמן הדין לזכור את ירושלים תמיד...

נפטר בי"ב אדר תר"ו בהשאירו כתבי יד רבים, שרק שרידים מהם קיימים אחרי השואה.

הרבנית שרה רבקה האריכה ימים אחריו וקבלה על עצמה את ההשגחה על בית אחיה הצדיק בטשעכנוב. מסופר כי רבי אברהם מטשעכנוב שלח אחד מחסידיו לבקש את ברכתה של הרבנית שרה רבקה. נפטרה בזקנה מופלגת באסרו חג תרמ"ג.

רבי מנחם וולף היה דבוק מאוד ברבי מנדלי מקוצק ורבי מנדלי היה מוקירו מאוד וקובע לפי פסקיו.

רבי מנחם וולף היה מחותנו של רבי הירש טומשובר. בנו של רבי הירש טומשובר, רבי יהושע שמואל, היה חתנו של רבי מנחם וולף. רבי יהושע שמואל, אגב, היה מחותנו של רבי אהרן אלי' רוטנברג אחיו של הרי"מ מגור והיה אף הוא בילדותו מתלמידיו של רבי מנדלי מקוצק.

אחרי פטירת רבי מנחם וולף, רבה של קוצק, נתמנה כרב העיר — רבי חיים דוד.

רבי חיים דוד לא היה, כנראה, מפורסם בגדלותו בתורה, ונתמנה, כנראה, מבין תושבי העיר.

שמו אינו מופיע בהסכמות או בתשובות.

רבי חיים דוד נפטר בשנת תרכ"ח.

רבי דב זאב הכהן רפאפורט מקוצק

בן רבי ישראל אב"ד פינטשוב. נולד בשנת ת"ר. מצאצאיו של בעל הש"ך — בן אחרי בן. בנעוריו — עילוי מצטיין. בסוף שנת תרט"ו או בתחילת שנת תרט"ז נשא את בתו של הקוצקאי, תאומתה של אשת רבי אברהם מסוכטשוב. מסופר שאביו רבי ישראל אב"ד פינטשוב היה חסיד וורקא והתנגד לשידוך זה. אולם הבן חלה ואביו, מתוך חשש פן מחלתו באה בגלל הקפדת הרבי, החליט כי הוא מסכים לשידוך. אכן, מיד הבריא הבן והשידוך נעשה.

חונך כשנתיים על ידי חמיו. עד ש׳ תר״ל היה סמוך על שולחן חמותו, שהיתה מתכלכלת ע״י החסידים גם אחרי פטירת בעלה.

בתר״ל — נבחר לרב בקוצק. לאחר פטירת רבה רב חיים דוד. היה גבה קומה, יפה תואר ומראה. תלמיד חכם ובעל אופי. נעים לבריות.

מפורסם בפיקחותו ומרחוק באו לשאול עצותיו בעניני מסחר. הוא בעצמו עסק בשותפות עם סוחרים אחרים במסחר של יערות ואומרים, כי במסחרו הרויח יותר מרבנותו.

כחסיד נסע לרי״ם מגור, לרבי הניך מאלכסנדר ולבעל „השפת אמת״ מגור.

נתבקש למשרת הרבנות בערים גדולות בפולין, אך סירב לעזוב את קוצק העיר. אומרים, כי עשה זאת בגלל חמותו שלא רצתה לעזוב את עירו של בעלה הצדיק.

בזקנותו נסתמא והיו מספרים נפלאות, שבעוורונו הכיר אנשים אשר לא ראם זה עשרות בשנים.

בשמיני עצרת תרס״ב נפטר בקוצק ונקבר ליד חותנו — רבי מנדלי מקוצק בתוך ה„אהל״.

בנו רבי משה מילא את מקומו ברבנות קוצק. בנו רבי מאיר רפפורט, התגורר אף הוא בקוצק, ממנה עבר לוורשה.

על מצבתו בקוצק חרות:

ווי על האי שופרא דבלי בארעא, נפשא יקירא, גברא רבא, חסידא ופרישא, ה״ה הרב הצדיק מו״ה דב זאב בהרב הגאון מו״ה ישראל הכהן ז״ל אב״ד מפינטשוב ולמעלה בקודש, דור אחר דור, רבנים וגאונים עד הכהן הגדול הש״ך ז״ל, חתנא דבי נשיאה, רבינו הגדול, ר׳ מנחם מענדיל זצ״ל, אב״ד מפה קאצק. נפטר שמיני עצרת תרס״ב. תנצב״ה.

רבי משה הכהן רפאפורט מקוצק

משנת תרס״ב ממלא מקום אביו ברבנותה של קוצק. לאחר פטירתו בשנת תרפ״ד נבחר כרב העיר קרובו, רבי יוסף מורגנשטרן, נכדו של רבי מענדלי מקוצק.

רבי יוסף מורגנשטרן מקוצק בן רבי חיים ישראל מפילוב

גדול בתורה ובחסידות, מראשי מועצת גדולי התורה בפולין. תלמידו של אביו ואחרי פטירתו, בשנת תרס״ו, קיבל את מרותו של אחיו הגדול רבי משה מרדכי מפילוב.[24]

בשנת תרפ״ד (1924) נבחר כרב בקוצק והחל משנת תרפ״ט (1929), אחרי פטירת אחיו, נתמנה גם אדמו״ר. כך חזרה לקוצק — גם עטרת האדמו״רות.

נפטר בי״ד טבת תרצ״ט בוורשה, לאחר שחלה ב„שושנה״ על רגלו ונסע

אליה לדרוש ברופאים.

בהלוויתו השתתפו אלפי איש.

על הערצת חסידיו אליו מעיד מכתב של אחד מחסידיו — ישראל יצחק הוקמן, הכותב לר׳ אהרן הלוי שיף: „זכיתי לראות בעיני אשר הצדיק יסוד עולם פורח מיום ליום. ישבתי על יד שולחנו הטהור בשעת דיבור התורה. מה אומר לך הסתכלתי בפני מרן שליט״א והיו פניו בוערות כלפיד אש אשר לית דין בר נש, עד שנזלו עיני דמעה מרוב פחד הבא מתוך שמחה! רוח אלקים דובר בו״.

מצבו בקוצק לא היה מהמשופרים. משכורתו — 30 זהובים לשבוע, לא הספיקה לפרנסת ה„בית״. עליו היה מוטל העול של החזקת ישיבה של בחורים שלמדו בבית מדרשו.

ר׳ משה מרדכי אדמו״ר מפילוב
דער פילעווער רבי

את מקומו ברבנות קוצק מילא רבי ברוך מוולדובה — אליו נסעו גם חלק מחסידיו. יתר החסידים נסעו אל רבי יוסף אשר זליג הלוי פיש — רבה של סטריקוב.

רבי משה ברוך מורגנשטרן מוולאדובה

רבה האחרון של קוצק. בן רבי צבי הירש מליקובה, שהיה אחיו של רבי יוסף מקוצק.

משנת תר״פ אדמו״ר בליקובה, כממלא מקום אביו. אליה עבר מעיר רבנותו הראשונה גרובוב.

מליקובה עבר לוולאדובה. בשנת תרצ״ט, לאחר פטירת רבי יוסף מקוצק, נבחר כרבה של קוצק. חלק גדול מחסידיו של רבי יוסף הכתירוהו כאדמו״ר. את מקומו ברבנות וולדובה מסר לבנו.

נספה בשואה ועמו נחתמו תולדות יהודי קוצק — ספו תמו.

ה׳ ינקום דמם.

רבי צבי הירש טומשובר

(תק"ס—תר"ל)

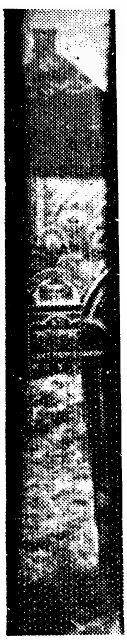
בין הדמויות החשובות ביותר בקוצק. בן ישראל לייבל. נולד בבילגוריי פלך לובלין בערך בשנת תק"ס. בילדותו — רעהו של הצדק רבי חיים מצאנז, בישיבת טרניגראד.

לאחר נשואיו התישב בטומשוב־לובלסק ועל שמה מפורסם בין החסידים.

בהשפעת רבי מנדלי מקוצק, תושב טומשוב גם הוא, נתפס לחסידות ונסע לפשיסחא אל הרבי ר' בונים; שם קורב קרבה יתירה בגלל חריפותו, והיה מבין חבורתו המפורסמת של הרבי, שהשתתפה בשיעוריו.

בשנת תקפ"ז, לאחר פטירת הרבי מפשיסחא, כשנתפלגה האדמו"רות בין הטומשובי־קוצקאי ובין בן הרבי, רבי אברהם משה מפשיסחא, עמד בראש חסידיו של הקוצקאי והפך להיות נאמן ביתו.

כשעבר רבי מנדלי לקוצק עבר אתו גם רבי הירש מטומשוב, ועל בית הרבי היתה פרנסתו. רבי הירש היה מגדולי קוצק וחשוביה.

רבי הירש היה שליט יחיד בבית קוצק. כל סדורי בית הרבי, הבקשות אליו וכן כל הבעיות הכספיות סודרו ע"י רבי הירש טומשובר, שהיה נאמן על האדמו"ר חריף המוח והקפדן.

כשחלה הקוצקאי, הריץ מכתבים לחסידים להתפלל עליו והז־עיק את הרי"ם מגור לקוצק.

נערץ בפי חסידים וכונה בספרי חסידות בשם הרב הצדיק. רבי אברהם מטשכנוב ורבי ישראל יהושע מקוטנה, הרשו לעצמם לאכול מאכלי בשר כשביקר רצ"ה אצלם בתוך „תשעת הימים", באומ־רם, כי נוכחותו הופכת את הסעודה לסעודת מצוה.

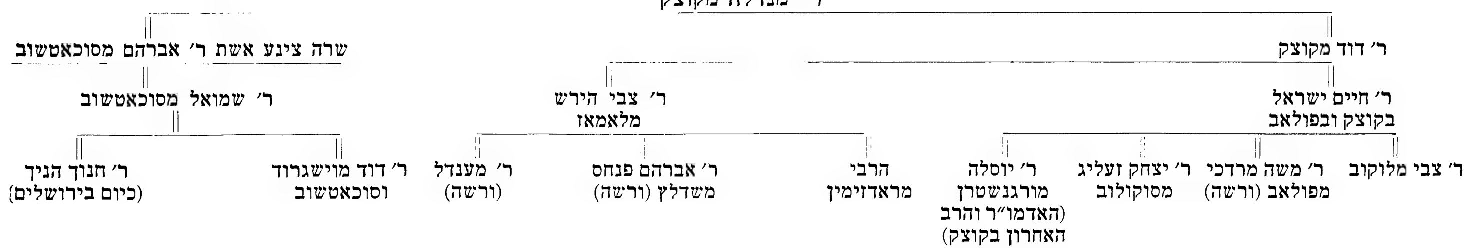
בתרי"ט, לאחר פטירת הקוצקאי, נסע בין הראשונים לגור ואחריו רבים. גם אחרי מות רבו המשיך לנהל את משק הכספים של חצר קוצק.

לאחר פטירתו של הרי"ם מגור (תרכ"ו) נסע אל יורשו הראשי, רבי הניך מאלכסנדר, ועם פטירתו (תר"ל) נסע אל בעל ה„שפת אמת" מגור.

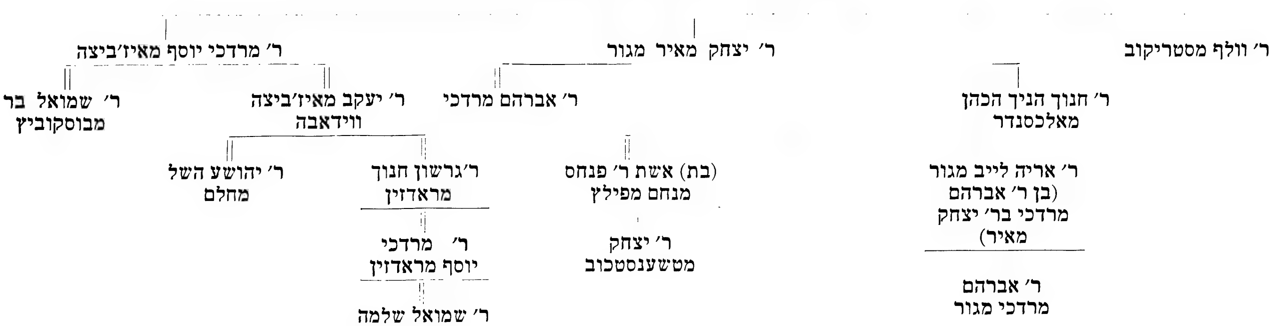
חסידים רצו למנותו אדמו"ר ורבים ניסו לתת לו „פתקאות", אולם הוא דחה את פניהם באומרו: למה לכם אדמו"ר שבקרוב תצטרכו לעמוד לידו עם ספרי תהלים... (רמז לזקנותו המופלגת).

נפטר ז' חשון תרל"א ומקום קברו סמוך ל„אהל" של הקוצקאי הזקן.

ר׳ מנדלה מקוצק, ביתו ותלמידיו

תלמידי ר׳ מנדלה מקוצק

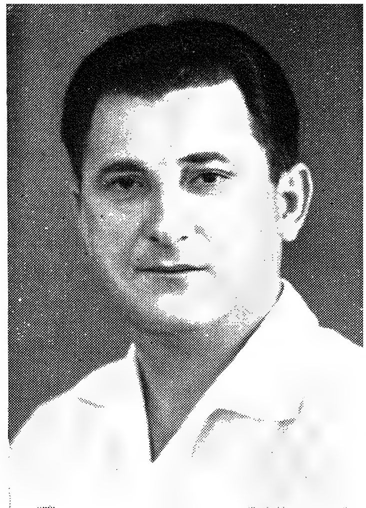

סימנים: | = תלמיד
|| = בן או בת
(לפי א. ז. אשכולי)

משה מיכאלי־רק (תל־אביב)

בזכות האילן הנאה

(אגדה עממית על בואו של ר' מנדלה לקוצק)

הימים ימי שלהי קיץ, אך השמש עדיין שולחת במלוא עוצמתה את קרניה החמות. בעיבורה של קוצק, במרחבי השדות, עוסקים האכרים בזריזות בהובלת אלומות הבר הגורנה.

לפתע נדמה העבודה. בבת־ראש נפסקו נקישות החרמשים שבידי הקוצרים ונאלמה שירת הבנות האוספות ומאַלמות. האכרים חבושי כובעי הקש הרחבים והנשים עטופות המטפחות הססגניות לראשיהן יישרו גבם, זקפו קומתם והתבוננו בדומיה במרכבה המתקרבת אליהם בדרך העפר המובילה מראדזין לקוצק. אחרי רגע חמקה עברה על פניהם מרכבה הדורה, רתומה לזוג סוסים דוהרים, כשענן־אבק גדול עולה ומתאבך בעקבותיה.

השערות שונות העלו האכרים על המרכבה ונוסעה האלמוני. היו שאמרו, כי אציל פולני נסע בה; אחרים טענו כי מושל המחוז בא לבקר בעיר קוצק. אולם סברות אלה הופרכו חיש על ידי נערה צעירה, שבעיניה הכחולות וחדות־הראות הבחינה מיד, כי הרכב חבש לראשו כובע של ז'יד, והרי לא ייתכן, שאציל פולני או מושל מחוז יזמין יהודי להוביל את מרכבתו. אף בדמיונם המופלג ביותר, לא יכלו אכרים אלה להעלות, כי ביישרם גוום אל מול המרכבה נוסעה האלמוני חלקו כבוד לאיש, אשר עתיד להוציא מוניטין לעיר קוצק ברחבי העולם...

המרכבה המשיכה לנסוע עד שהגיעה בדרכה למטלית של חול עמוק — וגלגליה נתקעו ושקעו עמוק. העגלון הצליף בסוסים וזירזם למשוך את המרכבה מהחול, אך חרף כל מאמציו — לא זזה המרכבה כמלוא נימה. מעשה שטן, נעצרה המרכבה על יד סוכה קטנה מקושטת בפסל מרים „האם הקדושה", שממולה, בפנת הסימטא המובילה לבית העלמין היהודי ניצב צלב־עץ גבוה ועליו פסל ישו. העגלון היהודי ירד ממרכבתו השוקעת ואחריו גם הנוסע האלמוני, יהודי נמוך־קומה, לבוש קפוטת־שיראין חדשה ושטריימל על ראשו. ללא שהיות יתירות השעין את ידיו באופני המרכבה ובדחיפה זריזה הזיז את המרכבה ממקומה.

באותה שעה נתגלה המון יהודים הצועד מהעיר לסימטת בית־העלמין בהלווית המת, בחור יהודי שטבע בנהר ה„ויפש" הסמוך לקוצק. המלווים נדהמו אף הם למראה המרכבה ההדורה המתקרבת לעירם, וגם על דעתם לא עלה, כי מרכבה זו מביאה לקוצק הרבה זוהר, כבוד ותהלה. אולם, שלא כאכרים, הבחינו מיד לפי לבושו של הנוסע ומראה־פניו העדינים המפיקים תורה, חכמה ודעת, כי אדם גדול לפניהם ויש לכבדו כראוי. מיד פינו המלווים את הדרך ונתנו לו לצעוד בראש ההלווייה. האורח שיתף עצמו באמירת פרקי תהילים בקול רם ובהתלהבות יתירה.

משהגיעו המלווים לבית העלמין ונתייצבו על יד הקבר, נתרחק משם האורח והתבודד בפנה, בצילו של אילן עבות, כשהוא שקוע כולו בהתבוננות עמוקה וחשבון הנפש. פתאום נשא עיניו לצמרת העץ ואמר: רבש"ע! מה נאה אילן זה שבצילו נחתי בשעת קיום מצוות הלויית המת! ובתנועה חדה הרים עיניו למרומים ופתח בקול:

— אדיר במרומים! אנא תן לי להתגורר בין העדה היהודית הזאת, שאור שמשך הצמיח בה אילן נאה זה. הלואי ואזכה בסוף ימי לנוח תחתיו מנוחת עולמים.

כעבור חדשים אחדים קבע אותו אורח, איש טומשוב, את מושבו בקוצק העיר ונתגלה בכינויו החדש — רבי מנדלי מורגנשטרן, שהתפרסם לאחר זמן בעולם כולו כרבי מנדלי מקוצק.

יעקב בליטמאַן (בוענאָס איירעס)

דער אלטער קאצקער

אַ וועלט אָן אויסגעלייזטע — אַדער אַ מדבר זאָל זיין! און ווער עס קען זיך נישט אונטערגאַרטלען, דער זאָל בלייבן דאָ...

מיט דעם אויסגעשריי פאַרלאָזט מענדעלע טאָמאַשאָווער דעם פשיסכער בית־המדרש נאָך דער פטירה פון פשיסכער רבין, ר׳ בונים (י"ב אלול תקפ"ז — 1827). מענדעלע איז געווען איינער פון די שאַרפסטע תלמידים פון פשיסכער, וואָס האָט געהאַלטן אַז דער עיקר איז די כוונה פון דער מצוה, און נישט די פּ־רמעלע מצווה אַליין... אויפן פסוק „לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר" — פלעגט דער פשיסכער זאָגן: לעולם — פאַר דער וועלט, יהא אדם — דאַרף מען זיין אַ מענטש, ירא שמים — דאַרף מען זיין בסתר... דאָס האָט געשמעקט מיט אַפיקורסות — האָט זיך טאַקע צעפלאַקערט אַ געוואַלטיקע מחלוקת אין די חסידישע רייען.

ווען דער פשיסכער איז נפטר געוואָרן איז ר׳ מענדעלע גאָר געווען אויף דער חתונה פון זיין ערשטן זון ר׳ דודל. נאָך דער לוויה וואַרטן חסידים אויף ר׳ מענדעלין, איינער פון די נאָנטסטע צום פשיסכער דרך, כדי אים אויסצוקלייבן אַלס צוקונפטיגן רבין. ר׳ מענדעלע שליסט זיך אָפּ אין חדר המיוחד פון ר׳ בונעם — און גייט אַרויס אַ דעצידירטער. צו ר׳ מרדכי יוסף איזשביצער (דער שפּעטער־דיקער ראַדזינער) זאָגט ער אַרויסגייענדיק:

— זיי מיינען אַז ס׳וועט אַזוי ווייטער גיין, דער רבי וועט פאַר זיי אַלע אַרבעטן. פון איצט אָן וועט יעדער מענטש מוזן אַליין האָבן אַ רצון. אָבער אַזוי שטאַרק, אַז עס זאָל אַפילו קיין איין האָר נישט בלייבן וואָס וויל נישט...

ר׳ מענדעלע ווערט רבי — אָבער גאָר אַנדערש ווי אַלע חסידישע רביים אין פּוילן. די רביים זענען אייגנטלעך געווען פאָלקס־מענטשן; זיי האָבן מיטגע־לעבט מיטן פשוטן ייד אַלע זיינע דאגות; זיי זענען געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיטן עולם פאַר וועלכן זיי האָבן געזאָגט תורה — און דעריבער איז זי געווען בילדעריש, דורכגעפלאָכטן מיט משלים. ר׳ מענדעלע איז אָבער אַנדערש: ער איז גלייך פון אָנפאַנג אָפּגעריסן פון כלל, ער זוכט דעם אויסדערוויילטן. די מאַסע איז פאַר אים נאָר אַ בריק, איבער וועלכע עס דאַרפן שפּאַנען די יחידי סגולה, די איבערמענטשן וועלכע זענען באַרופן צו בויען אַ נייע גייסטיקע וועלט.

טאָמאַשאָוו ווערט פול מיט חסידים וואָס לעכצן נאָך אַ וואָרט פון טרייסט. אָבער ר׳ מענדעלע זעט זיי נישט, ער שעלט, יאָגט פון זיך. ער פאַרלאָזט טאָמאַשאָוו און באַזעצט זיך אין קאָצק און ווערט באַקאַנט אַלס דער אַלטער קאָצקער רבי. קאָצק לעבט אויף: חסידים פון דער גאַנצער וועלט, יעדעס הויז אַן אַכסניה... און וואָס מער דער רבי יאָגט פון זיך אַלץ ציט ער און לאָקט געהיימניספול.

צוויי און דרייסיק יאָר איז דער אַלטער קאָצקער געזעסן אויפן שטול פון אדמו״רות (תקפ״ז—תרי״ט). פון דעם ניינצען יאָר איז ער געווען אָפּגעזונדערט פון עולם, די אַזוי גערופענע „ימי הסגירה״.

*

ר׳ מענדעלע דער אייביקער זוכער, שטענדיק אין ספקות, שרייבט און צע־רייסט, וואַרפט אַוועק אַלטע געדאַנקען און שוין בליצן אויף נייע. אָפּט פאַר־פלאָנטערט ער זיך אין סתירות. אַן אומצופרידענער פון אַלטן — זוכט ער נייע וועגן. זאָגט אויף אים הערש טאָמאַשאָווער: איך קען עדות זאָגן אויפן קאָצקער רבין, אַז ביז דער לעצטער מינוט האָט ער געאַרבעט אין יידישקייט ווי אַ יונגער־מאַן אָן אָנפאַנגער.

נאָך זייענדיק אַ תלמיד פון פשיסכער מאַטערן אים ספקות, און אַזוי שילדערט אָ פּ אַ ט אָ ש ו (פּוילישע וועלדער) יענע יאָרן:

אַ פּאָר׳מוח׳טער איז ער געלאָפן איבערן בית המדרש, האָט אומגעוואָרפן שטענדערס, איז איבערגעפלויגן בענק, האָט זיך געטראָגן ווי אַ רויע קראָפּט, אַוועקגעשאַרט יעדע זאַך, וואָס איז אים געשטאַנען אין וועג. דער עולם האָט זיך אָפּגערוקט. אים געמאַכט פּלאַץ, געמיינט, אַז ער איז פאַרטאָן אין עבודת הבורא און אין דער אמת׳ען האָט ער שטאַרק מקנא געווען דעם רבין ר׳ בונעם. ביי זיך אין האַרצן האָט ער שוין דאַמאָלס געגלויבט. נאָך גאָר אַ יונגערמאַן געווען, אַז ער איז מער למדן פון רבין, באַנעמט אַן עניין טיפער און פונדעסטוועגן האָט ער תמיד געפילט אַז עפּעס פעלט אים, אַז צו ווערן אַ רבי איז ווייניק וואָס מען איז אַ למדן — מען דאַרף אויך קענען איבערלייענען אַ קוויטל. און אַז ער נעמט אַ קוויטל אין דער האַנט אַריין, זעט ער דאָרט גאָרניט! ער האָט גרויס צער דערפון געהאַט, זיך געטראַכט, אַז צו אים וועט קיינער נישט פאָרן, אַז ער וועט קיינמאָל נישט קומען צו דער מדרגה פון אַ ר׳ בונעם. אַז ער איז געבליבן אַליין מיט זיך האָט ער געפילט, אַז ער טראָגט אין זיך אַ גרויס וואָרט, וואָס וועט מאַכן אַן איבערקערעניש אין דער וועלט, געפילט, אַז ער וועט איבערשטייגן דעם בעש״ט. ער דאַרף נאָר צוזוכן עפּעס אַ „כלי״, זיכער געווען, אַז היינט, מאָרגן וועט ער די כלי געפינען און דאַמאָלס וועט די גאַנצע וועלט מיט אים קלינגען. איז ער אָבער געקומען צווישן חסידים, וואו מען האָט אים אין מויל געקוקט, געוואָלט הערן אַ ניי וואָרט, איז ער תמיד שטום געוואָרן, האָט נישט געקענט דאָס מויל עפענען. האָט ער שוין יאָ אַמאָל אַרומגערעט אַ פּסוק, איז דאָרט אַלץ געווען — חריפות, בקיאות. ער האָט דוכט זיך קיין זאַך נישט דורכגעלאָזט, נאָר דעם עיקר, דאָס וואָס מען קען נישט מסביר זיין, דעם קנייטש פון דער באָרד, די אויפגעהויבענע אויגן, די ליכטיקייט פון אַ ברייטן שטערן — דאָס וואָס נעמט אַזוי שטאַרק דעם עולם, דאָס האָט געפעלט. האָט ר׳ בונעם גענומען דעמזעלבן פּסוק, האָט ער אים אַזויפיל נישט אַרומגערעט, געזאָגט צוויי, דריי ווערטלעך, געגעבן אַ משל און דער פּסוק האָט באַקומען אַ אַנדער פּנים, באַקומען חיות, געלעבט! די חסידים האָבן זיך געקוויקט מיט דער תורה, זיי איבערגעגעבן בקבלה זייערע קינדער און דעם רבינס שם איז געוואַקסן פון דור צו דור.

מער ווי אַ פּאָר יונגעלייטלעך, שאַרפע קעפּ האָבן פון אים ניט געהאַלטן. ער וואָלט זיכער קיינמאָל קיין רבי נישט געוואָרן ווען ר׳ בונעם, שוין דאַמאָלס אַ בלינדער פון אַלטקייט, וואָלט עטלעכע יאָר פאַר זיין פּטירה נישט געזאָגט ביים טיש, אַז מענדעלע האָט אים שוין איבערגעוואַקסן, זיצט אויף זיין הויקער. זענען די פּאָר ווערטער געווען געוואָרן, אַז די מיינסטע חסידים וואָס האָבן פון אים ניט געהאַלטן זאָלן אים אַ הויז אין קאָצק אויסבויען און פאַרבלייבן דער „אַלטער קאָצקער רבי״.

*

דער קאָצקער האָט פון חסיד געפאָדערט דעם מענטש און שפּעטער אַפילו — דעם איבערמענטש. יחוס האָט ניט קיין ווערט — דער עיקר איז יחוס עצמו.

ווען דער פּאַריסאָווער רבי איז אַמאָל געקומען צום קאָצקער, האָט ער אים געפרעגט: ווער ביסטו? — איך בין אַן אייניקל פון ייד הקדוש! ענטפערט דער פּאַריסאָווער.

— נאַ, האָסטו שוין ווידער אַ מיוחס, גיי!

עס פלעגט אָפּט זאָגען:

— איך האָב נישט קיין צייט מיך צו יחסנען.

דער וועג צום קאָצקער חסידות איז נישט געווען קיין לייכטער. דער קאָצקער האָט נישט געזוכט קיין גרויסן עולם, געטריבן פון זיך קוויטל שרייבערס, סגולה זוכערס. ער האָט געזוכט מענטשן מיט צעריסענע הערצער וואָס זוכן גאַנצ־קייט, וואָס שטרעבן נאָך דערגרייכונגען.

שלום אַש שילדערט אין „תהלים ייד" אַ סצענע בעת וועלכער דער קאָצקער צעשרייט זיך: פאַר יעדן מינדסטן שררה, פאַר יעדן קליינעם פּויער האָבן מיר מורא — און פאַר גאָט ניט! שנאָרערס, בעטלערס זענען מיר אויף דער וועלט. איך האָב געמיינט אַז כאָטש אין הימל וועלן מיר זיין שררות, דאָרט וועלן מיר קומען ווי פּריצים, ווי בנים, גאָרנישט צו פאַרלאַנגען — דאַמאָלט וואָלט זיך געלוינט צו פירן אַ בעטלער לעבן אויף דער ערד, כורעים ומשתחוים זיין פאַר יעדן פּויער, כדי מיר זאָלן זיין בני חורין אויף יענער וועלט! היינט, אַז אויך אויף יענער וועלט קומען מיר ווי שנאָרערס — וואָס טויג אַזאַ לעבן? ערגעץ וואו מוזן מיר דאָך פּריצים זיין!

און ווען דער חסיד ר' מרדכי יוסף קרעכצט אָפּ און פרעגט:

— קעגן גאָט פּריצים? און וואו איז דאָס צעבראָכענע האַרץ? עס שטייט דאָך: ממעמקים קראתיך ה'"?

ענטפערט דער קאָצקער:

— עס שטייט: „אני לדודי ודודי לי", ווען איך בין גאָטס פריינד איז גאָט אַ פריינד צו מיר — בעטלערס קענען קיין פריינד ניט זיין. ווער עס וויל אַ בעטלער זיין, גייט מיט אים, נעם זיי דיר צונויף און גייט! שנאָרערס דאַרף איך ניט, איך דאַרף האָבן חסידים בני חורין, וועלכע קענען אין מלחמה גיין, די שוואַכע זאָלן אין דער היים זיצן אָדער צו אים גיין: צו מרדכי יוסף.

די שאַרפע קעפּ זענען פון אים ניט אָפּגעטראָטן, דער גרעסטער טייל חסידים איז אָבער אַוועק מיט מרדכי יוספן, וועלכן דער שאַרפער דרך פון קאָצקער איז שוין פון לאַנג ניט געפעלן געוואָרן.

אין אַ געוויסן פּרייטיק צונאַכטס, נאָך אַ לאַנגער הפסקה פון ניט באַווייזן

זיך, ווען דער גאַנצער עולם, אָנגעפּאָרן פון די שטעטלעך צו הערן דאָס נייע דער־וואַרטעטע וואָרט, באַווייזט זיך דער קאָצקער, קומט אַריין און לעשט אויס מיטן שטריימל די שבת ליכט, פאַרטייטשנדיק דעם פּסוק „וישלח יעקב מלאכים אל עשיו אחיו״ — ווי לאַנג נאָך וועט מען אונדז דערציילן מעשיות ווי אַזוי יעקב שיקט מלאכים צו זיין ברודער עשיו! דאַן האָט ער זיך אַריינגעלאָזט אין אַ חקירה וועגן אונטערשייד פון עבודה מיראה און עבודה מאהבה און האָט אויסגערופן:

— איך האָב פאַר גאָר ניט קיין מורא!

אין דעם מאָמענט הערט זיך דאָס קול פון ר׳ מרדכי יוסף:

— אוי לאזנים שכך שומעות! לאָמיר זיך ראַטעווען!

— דרך ארץ! שרייען אַנדערע, און מרדכי יוסף ענטפערט:

— כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב (ברכות).

חסידים צעפאָרן זיך — אין קאָצק בלייבן ווייניק חסידים. דאָס רוב פאָרט קיין איזשביצע צו מרדכי יוספן. אַ טייל קומט צוריק — מרדכי יוסף האָט געקאָנט אָפּרייסן פון קאָצק אָבער געפעלט אויטאָריטעט צו האַלטן די חסידים אַרום זיך.

דער קאָצקער שליסט זיך אָפּ אין גאַנצן פון דער וועלט. יצחק מאיר, דער חידושי הרי״ם, דעם קאָצקערס שוואָגער פרווט נאָך איינהאַלטן דעם הויף. אַזוי האָט ער זיך אָפּגעזונדערט 19 יאָר.

דער קאָצקער איז נפטר געוואָרן דאָנערשטיק, פּרשת משפטים, כ״ב שבט תרי״ט. דעם קאָצקער שטול פירט אָן ווייטער זיין זון (פון דער ערשטער פרוי) ר׳ דודל. גזע קאָצק צעוואַקסט זיך: פולאָווו, לוקאָווו, סאָקאָלאָווו.

✶

פאַר דער צווייטער וועלט מלחמה איז געמאַכט געוואָרן אַ פרווו צו באַנייען די קאָצקער דינאַסטיע ווען אַלס קאָצקער רבי און רב איז געקרוינט געוואָרן ר׳ מענדעלעס אַן אור אייניקל, ר׳ יאָסעלע מאָרגנשטערן (ברודער פון די סאָקאָלאָווער און פולאָווער רביים). מען האָט געהאָפט דורכדעם רעסטאַורירן אַלט־קאָצקער חסידות — עס איז אָבער שוין ניט געווען די אַמאָליקע השפעה און אויטאָריטעט.

איז געקומען היטלער און האָט בעסטיאַליש אַן ענדע געמאַכט צום פוילישן יידנטום און צו דעם אַזוי באַרימטן גזע קאָצק.

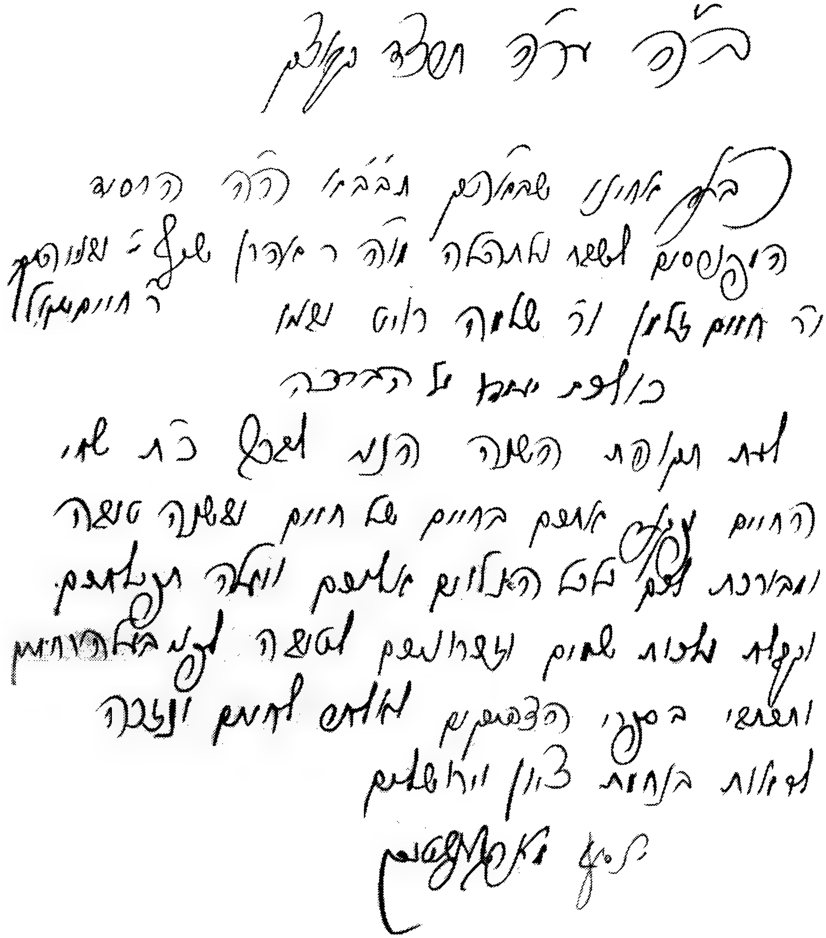
דב טשארני (הרצליה)

הכתרתו של ר' יוסלה מורגנשטרן כרב בקוצק

לאחר פטירת הרב ר' משה'לה היתה קוצק שרוייה תקופה ארוכה ללא רב, וכרועיה הרוחניים של העדה שימשו 2 מורי הוראה: ר' בעריש ור' הרש גדליה'ס. הדיין ר' בעריש מילא גם תפקיד של רב רשמי כלפי השלטונות הפולניים, בעיקר בסידור העניינים הכרוכים ברישום לידות ונישואין והיחסים עם משרדי העירייה. ב־1914, כשנפטר ר' בעריש, נשאר בקוצק כמורה־הוראה יחידי, ר' הרש גדליה'ס. השלטון הפולני דרש שייבחר רב רשמי („מטעם"). כנהוג, שימשה דרישה זו עי־לה למחלוקת פנימית בעיירה בין מפ־לגות הציוניים ו„אגודת־ישראל", שכן כל אחת מן רצתה למנות לאיצטלא זו רב מאנשי שלומם. לבסוף הסכימו הצדדים לערוך בחירות ובהן ניצח מועמדה של „אגודת־ישראל", ר' יוסלה מורגנשטרן, נכדו של ר' מנדלה מקוצק, שהתגורר אותה שעה בוואַרשה ועסק שם בפרקמטיה (שני אחיו, נכדי ר' מנדלה מקוצק כיהנו אז כאדמו"רים בסוקולוב ובפולאָוו). ר' יוסלה מורגנשטרן הסכים לקבל את הצעת המשלחת לעלות על כסא הרבנות בקוצק. ביום שהגיע לעיר נתקבל ר' יוסלה מורגנשטרן בכבוד גדול ע"י בני העיר, שהקימו לכבודו שערי־כבוד מקושטים, ויצאו בהמוניהם להקביל את פניו בשורות ערוכות, הגבאים ו„פני העיר" בראשונה וילדי החדרים ובני הישיבה מאחריהם, כולם לבושי בגדי שבת ויום־טוב. אפילו ה„פריץ" של העיר, ז'ולטבסקי, חילק כבוד לרב, מצאצאי ר' מנדלה המפורסם, ושלח לקראתו מרכבת־פאר רתומה ל־4 זוגות סוסים... ר' יוסלה מורגנשטרן הובל בתהלוכה חגיגית לבית הכנסת ושם הוכתר כרב לקהילת קוצק באופן רשמי, לאחר ברכותיהם של באי־כוח כל המפלגות וראש העיר, מר גורצ'ינסקי.

לאחר זמן קצר נפטר אחי הרב, האדמו"ר מפולאָוו. בהיות הרב ר' יוסלה מורגנשטרן בבית הקברות בשעת הלווית אחיו, הוקף ע"י קהל החסידים מיד לאחר סתימת הגולל שקראו פה אחד: מזל טוב! ובצורה זו הכריזו על הרב מקוצק כעל יורש האדמו"ר מפולאָוו.

מכתבו של האדמו"ר האחרון מקוצק, יוסלה מורגנשטרן לחסידיו בישראל (בשנת תרצ"ד)
אַ בריוו פון לעצטן קאָצקער רבין צו זיינע חסידים אין ישראל

וכך הוחזרה העטרה ליושנה. נכדו של ר' מנדלה שנתמנה לכתחילה כרב בקוצק המשיך במסורת סבו וכיהן גם כאדמו"ר. קוצק חידשה ימיה כקדם ומאות חסידים התחילו לנהור אליה מקרוב ומרחוק, כדי לזכות להסתופף במחיצתו של הרבי מצאצאיו של ר' מנדלה ולהאזין לדברי תורתו. ר' יוסלה מורגנשטרן שימש בשני כתרים, כתר הרבנות וכתר האדמו"רות. נפטר בוורשה לפני מלחמת העולם השנייה. תנצב"ה.

בליטמאַן יעקב (בוענאָס־איירעס)

דער לעצטער קאָצקער רבי

נאָך ר׳ מענדעלעס טויט האָט פאַרנומען זיין שטעלע דער עלטסטער זון ר׳ דודל, אָבער קאָצק האָט שוין ניט געהאַט דעם זעלבן גלאַנץ און פראַכט פון אַמאָל. איין מאָל אין יאָר, כ״ב שבט, צום יאָרצייט פון ר׳ מענדעלע לעבט אויף קאָצק איבער אַ נייס, ווען עס קומען זיך צונויפֿאָרן די אייניקלעך, רביים מיט חסידים פון כמעט גאַנץ פוילן און אויסלאַנד.

אַ לאַנגע צייט איז קאָצק געבליבן ניט נאָר אָן אַ רבין, נאָר אויך אָן אַ רב. אין שטאָט פלעגן זיין צו דעם צוועק 2 דיינים אָדער מורי־הוראות — ווי הערש דיין, הערשל גדליהס. אין יאָר 1924 האָט אָבער די פוילישע רעגירונג פאַראָרדנט, אַז אין פאַרלויף פון 6 מאָנאַטן, דאַרף אויפגענומען ווערן אַ ראַבינער, אין פאַל ווען ער וועט ביז יענער צייט ניט אויסגעקליבן ווערן, וועט די רעגירונג אַליין באַשטימען דעם ראַבינער. אין שטאָט האָבן זיך פאַרשפרייט פאַרשיידענע קלאַנגען — אַ טייל האָבן מורא געהאַט אַז דער ראַבינער וועט זיין אַ מאָדערנער פרייזיניקער מענטש. האָט מען זיך דעמאָנט אַז אין וואַרשע לעבט אַ ייד אַ סוחר, ר׳ יוסף מאָרגנשטערן, וועלכער שטאַמט פון דעם „גזע מענדעלע״ (ר׳ מענדעלעס אַן אור אייניקל, ברודער פון די סאָקאָלאָווער און פולאָווער רביים) — האָט מען אים אויפֿגענומען אַלס רב אין שטעטל (שפּעטער ווערט ער „געקרוינט״ אויך אַלס רבי) געדענק איך ווי אַ פּאָר טעג נאָכאַנאַנד זענען אָנגעקומען קאַראַוואַנען מיט חסידים כדי מקבל פנים זיין דעם נייעם קאָצקער רב — אַפילו דער „פריץ״ פון שטאָט, זשולטאָווסקי, האָט אַרויסגעשיקט אַ דעקאָרירטע קאָטש געשפּאַנט צו 4 פערד... אַלס זייטיקער צושויער האָב איך זיך דאַן דערמאָנט וואָס חז״ל זאָגן: מי שלא ראה שמחת בית השואבה — לא ראה שמחה מימיו. עס האָט זיך געפילט ממש אין דער לופט וואָס קאָצק איז געווען — און וואָס זי וויל איצט ווערן — אַ קליינינקייט קאָצק! *

אָבער די רעסטאַוראַציע פון אַלט־קאָצק האָט שוין דאַן ניט געקענט האָבן אַזאַ שטאַרקע ווירקונג אויף דעם געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן לעבן אין שטעטל (איבערהויפּט פון דער יוגנט) וועלכער האָט דאַן געבליט אין כמות און אין איכות.

---

* בכלל האָט דער נאָמען „קאָצק״ אַ גרויסע השפּעה. נאָך היינט, זייענדיק אין אַזאַ כרך ווי בוענאָס־איירעס, ווען איך שטעל זיך פאָר אַלס קאָצקער, מעסט מען מיך אָפּ מיט פאַרוואונדערונג, אַזוי ווי מען וואָלט געזוכט ביי מיר אויפן קאָפּ די שווערע חסידישע שטריימל... געווען אַפילו פאַלן ווען רמאים האָבן מיסברויכט דעם נאָמען קאָצק. אַזוי האָבן חיקעלע און הערשל יאַצעק (באַקאַנטע לצים פון קאָצק) דערשינען אין בערלין אַלס דער קאָצקער רבי מיט זיין משמש און געמאַכט אַ נישקשה׳דיקן פדיון...

נייע צייטן — נייע פייגל, נייע פייגל — נייע לידער. די שווערע פעסטונג פון פרומקייט, אין וועלכער עס האָט ניט געקאָנט אַריינדרינגען אַ נייער פרייער געדאַנק, איז שוין לאַנג געווען צעטרייסלט און די קינסטלעכע אויפלעבונג פון חסידישן צענטער אין קאָצק האָט שוין ניט געהאַט די אַמאָליקע השפעה און קאָמפּעטענץ

ניגוני קוצק

די קאצקער געזאנגען

יוסף סלע

צרור ניגוני קוצק

גירסא דינקותא אינה משתכחת. שיר, זמר וניגון, שהאוזן קלטה בימי הילדות, מהדהדים ומזמזמים בכל עת ובכל שעה, כאשר הנך מעלה זכרונות ודמויות מן העבר הרחוק מבחינת הזמן אך קרוב ללב, כאילו רק תמול שלשום האזנת להם.

זר הניגונים המובאים בזה הם חלק מניגונים רבים שחסידי קוצק היו שרים אותם בהזדמנויות שונות בשטיבל: בתפילת שבת (בקבלת שבת וכן בתפילות של יום שבת), ב„זמירות", ב„שלוש־סעודות", „מלוה מלכה" וכן בשמחות אחרות.
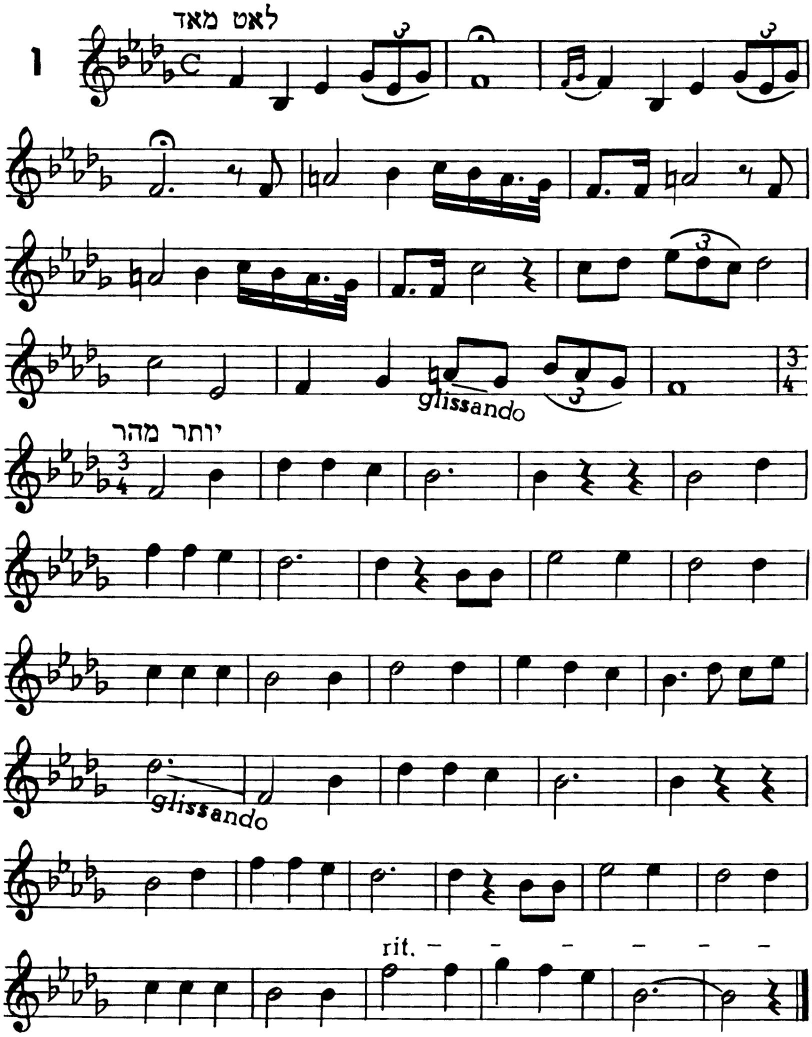
האם אפשר לומר שניגונים אלה הם ניגונים של חסידי קוצק?

לאמיתו של דבר הושרו ניגונים אלה ע"י חסידים של „שטיבלעך" אחרים, ובכלל אין זה דבר קל לקבוע את זהות יוצרם ומלחינם. ודאי שניגונים רבים נתגלגלו ממקום למקום, מחצר רבי אחד לשניה ורובם — מקורם שונה — „גלגולו של ניגון". אך למעלה מכל ספק, שבימי ילדותי, היו ניגונים אלה מושרים בעיירתי בפי חסידי קוצק — ויהא מקורם אשר יהא.
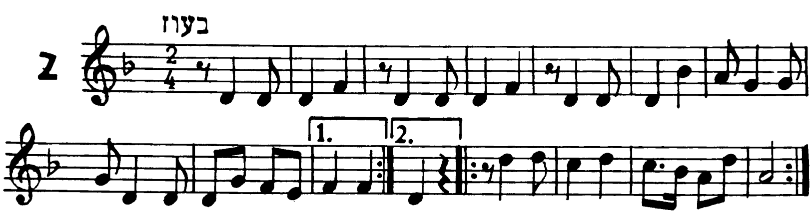
ביחוד נחרתה בזכרוני דמותו של ר' יואל חזן, שניחן בקול צלול וחזק ונהיה לחזן העיירה. ר' יואל שלא היה חסיד ולא מתנגד, היה תמיד מתפלל כשליח ציבור בביהכנ"ס, בבית המדרש ותמיד בין חסידי קוצק בכל שמחת יחיד או של הציבור היה מנעים זמירות בקולו הנלבב. בהיותו מחונן בשמיעה מוסיקלית בלתי רגילה היה תופס וצד כל ניגון, חדש ומנחילו לחסידים בשעת סעודת „מלוה מלכה", עד שהניגון היה נעשה שגור בפי כל. ר' יואל ידע להעלות כל ניגון וזמר לדרגת יצירה, לשזר ולהתאים כל ניגון לתפילה ולהיפך.
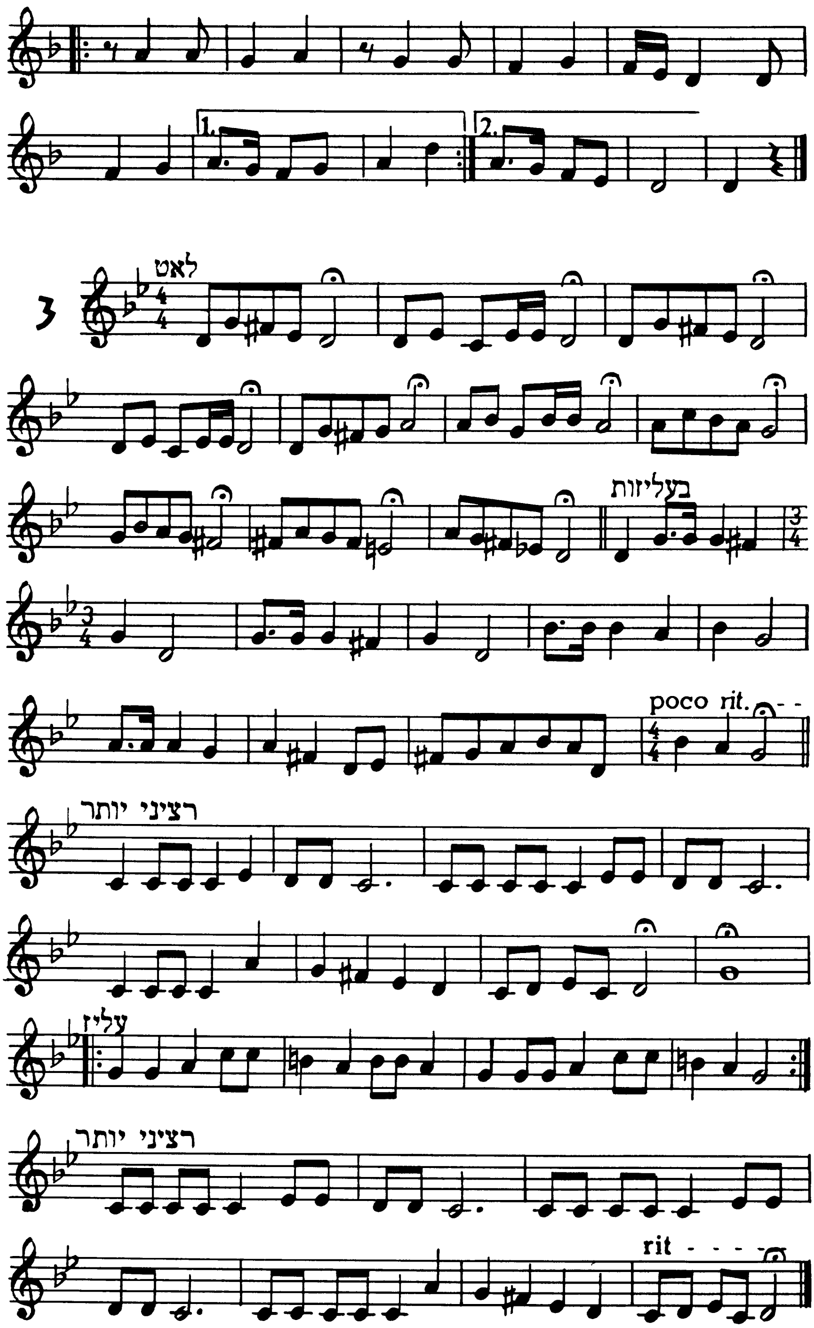
השתדלתי לשחזר את ניגוני קוצק ולהציל אותם מנשיה באותה צורה כפי שנחרתה בזכרוני.

1
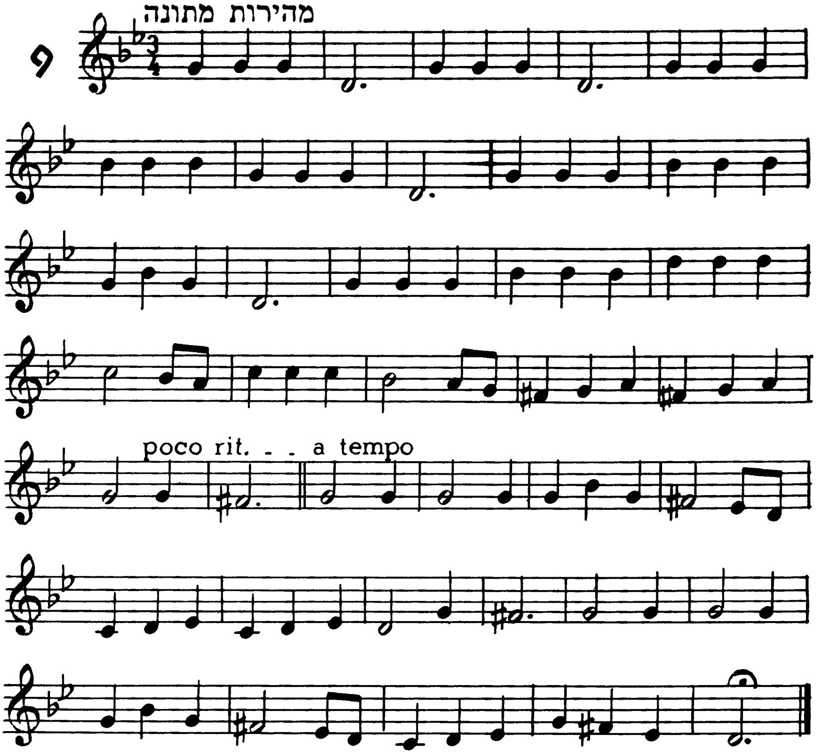

2

3
לאט
בעליזות
poco rit.
רציני יותר
עליז
רציני יותר
rit
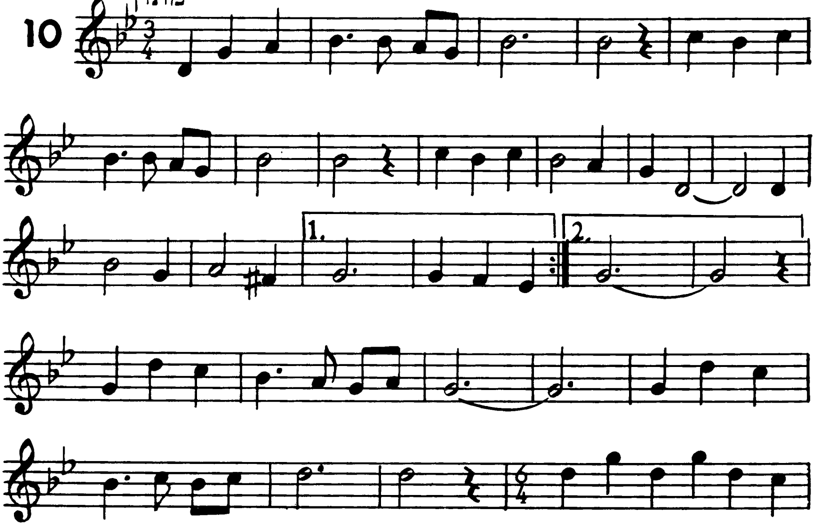
מהירות מתונה
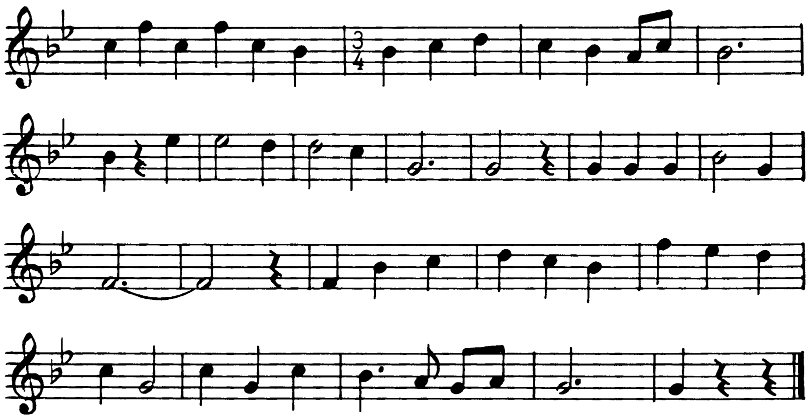
9
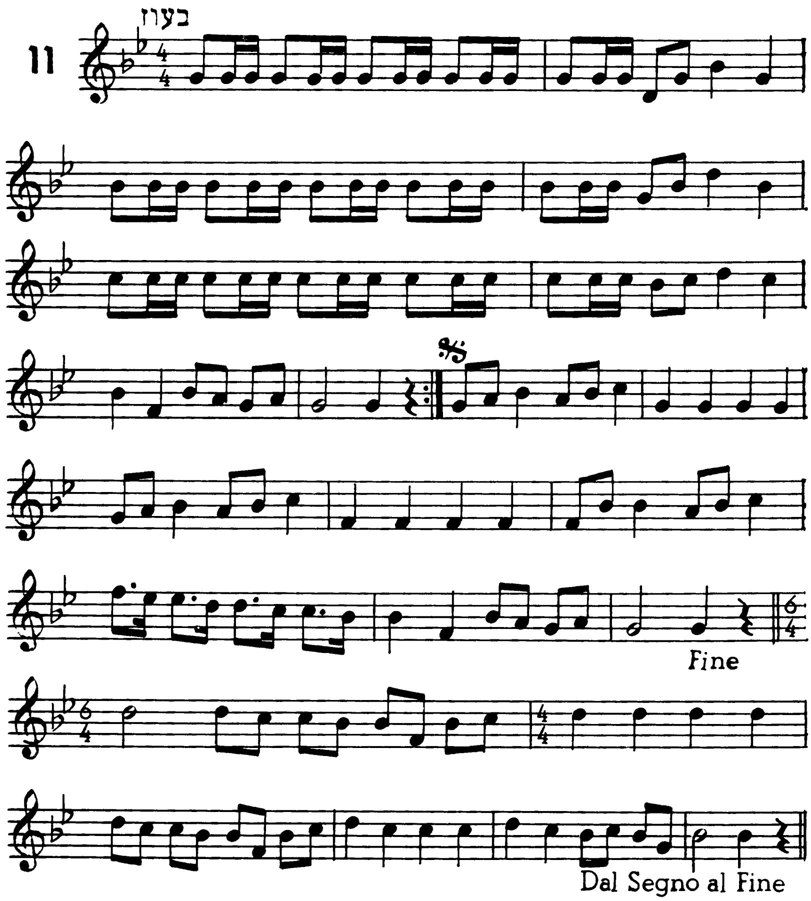

מתון

10
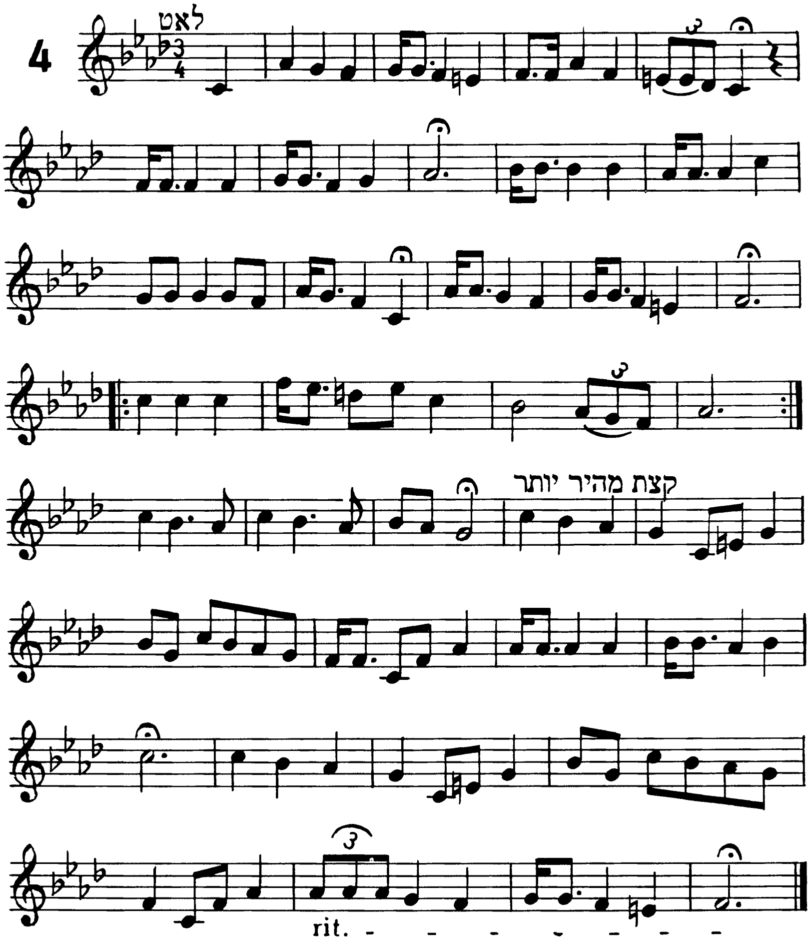

11
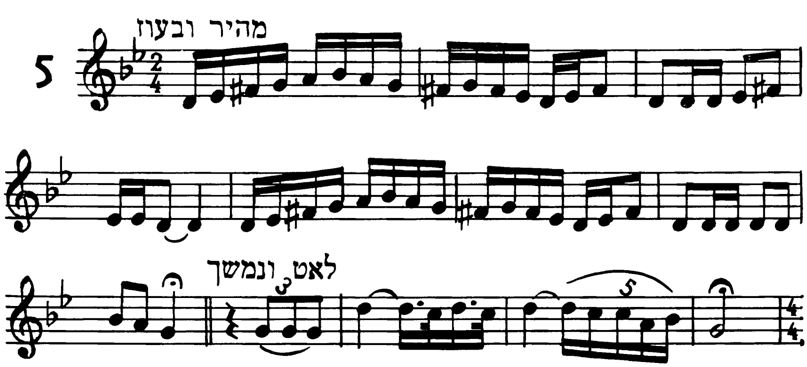

מן העבר הקרוב
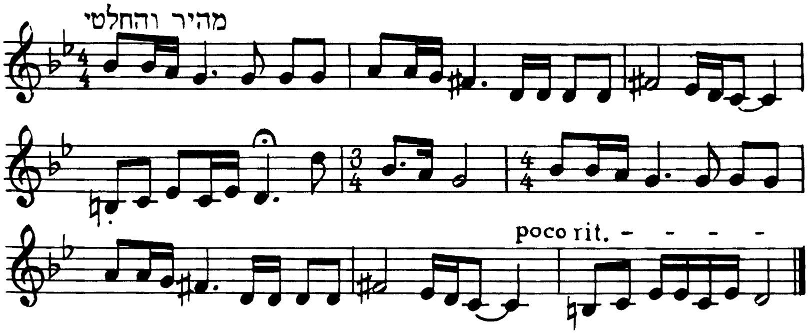
פון נאענטן עבר

4
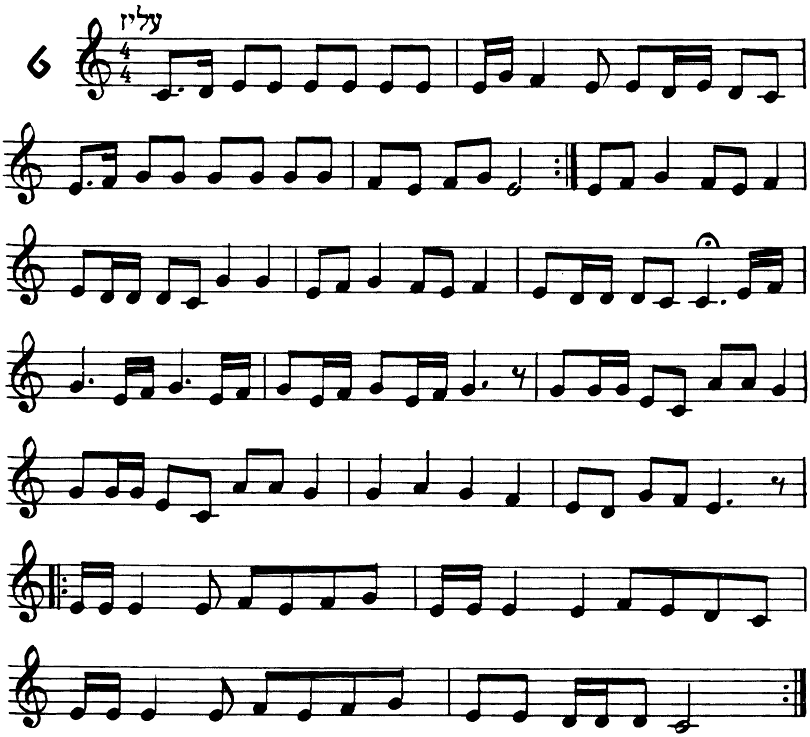

5
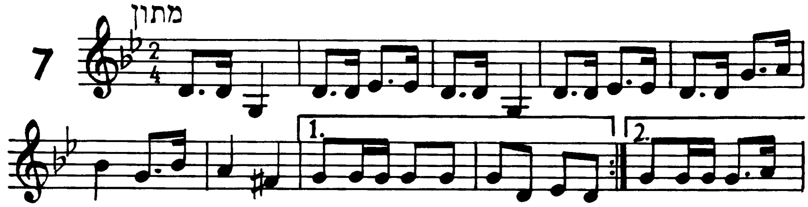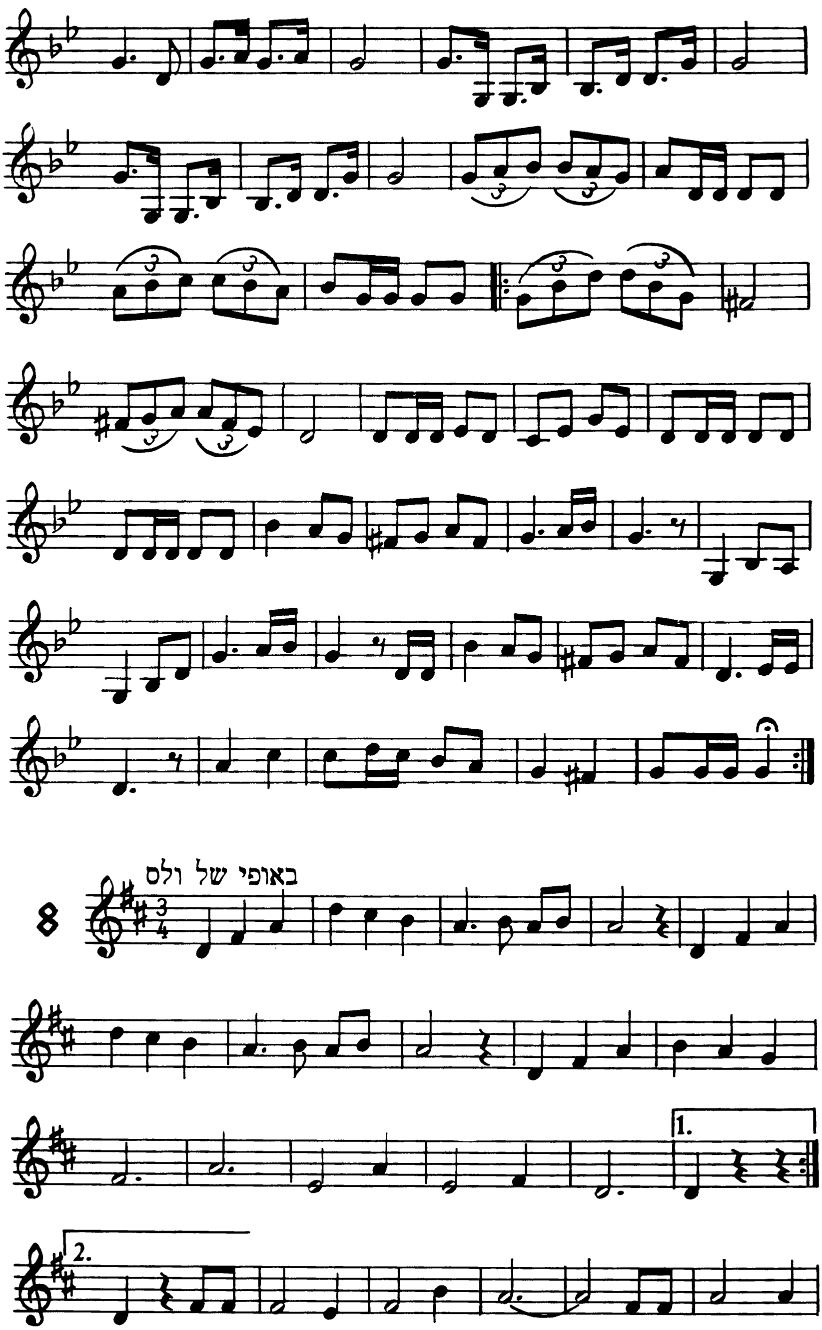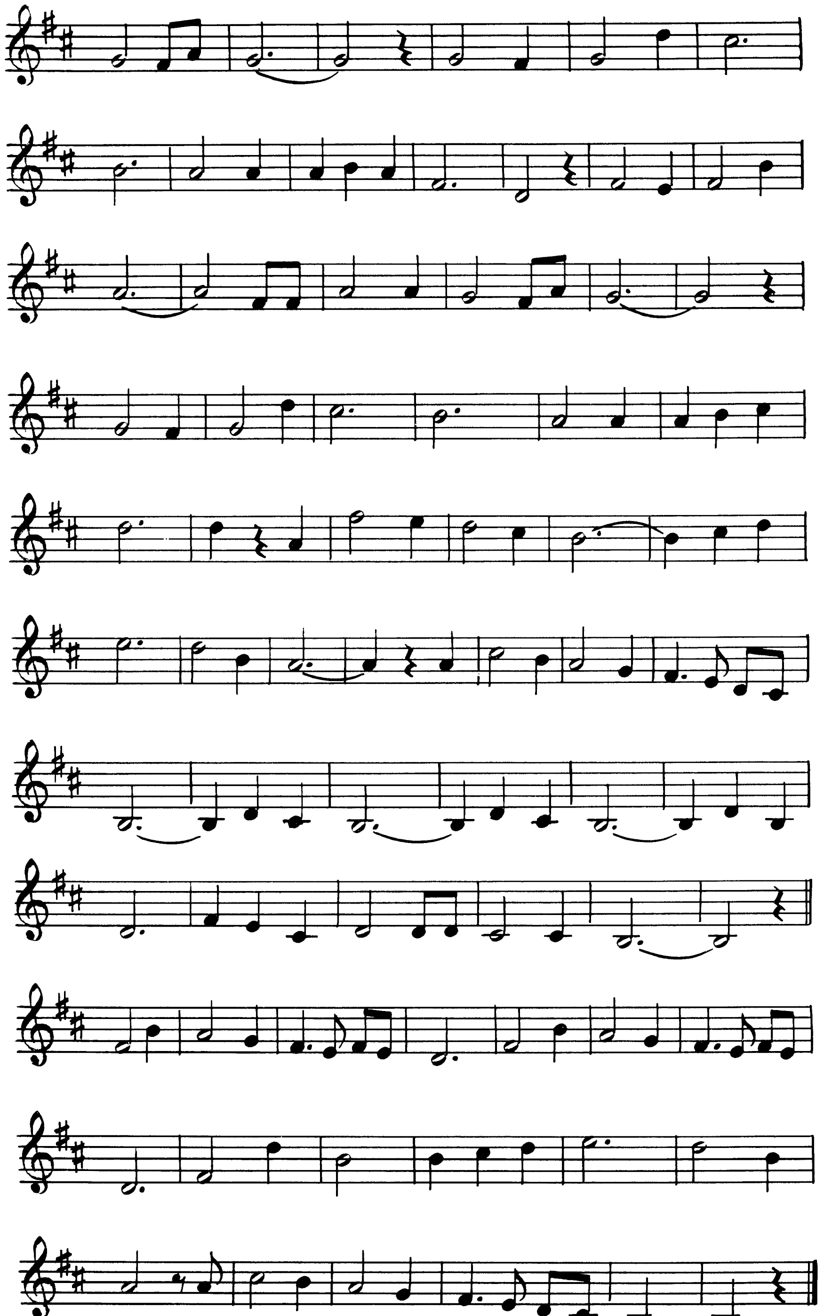

6

7

8
באופי של ולס

יוסף סלע — יושע שולשטין (עין החורש)

דמויות ומאורעות

כשאני מעלה בדמיוני קטעי זכרו־נות מעברה של קוצק, מעשים ומאורעות, אישים ודמויות, תמונות ואגדות — הרי לי ולכשמותי מבני דורנו, שמבשרם חזו זאת, אין הם בחינת עלים בלים ומעשיות משכבר, אלא פרשיות־חיים, כעין דברים שארעו בימינו זה מקרוב. דומה, אך את־מול היה זה, כאשר תינוקות דבית־רבן עוד למדו תורה ב„חדרים" אצל „מלמדים" של קוצק, ואלו הבנות „הלכו" ל„שקולה" של הגויים, להבדיל, ולמדו יחד עם שקצים ושיקסעס. אגודות ציוניות עוררו געגועים לארץ־ישראל שבחומש, הסירו מ„לשון הקו־דש" אצטלת הקדושה ועשאוה שיחת חולין...

בעלי מלאכה שבעיירה התאגדו באגודות משלהם — הקימו צרכניה קואופ־רטיבית, קופת גמ"ח, וחברת „הכנסת כלה" שמתפקידה לשדך ולחתן יתומים ויתומות כדת משה וישראל... חסידי קוצק חלמו חלום ישן על „החזרת עטרה ליושנה" ולא נחה דעתם, עד שמצאו נצר מגזע הרבי ר' מנדלה, חבשו לראשו כתר רבנות ואדמו"רות ככתוב: „חדש ימינו כקדם"...

מעלעל אני בדפי העבר ואינני משלים עם השכחה, אדלה נא כמה טפות מהים הגדול.

*

קוצק, אעפ"י שנתברכה בזכרונות העבר ובאישים חשובים, כגון, הרבי ר' מנדלה, מייסד ה„שושלת הקוצקאית" ולהבדיל ברק יוסלביץ — גבור מלחמת השחרור של העם הפולני, — מונים היו אנשיה את השנים ואת המאורעות על פי „השריפה" שפרצה בעיירה, לפניה או לאחרי השריפה. וכשאמרת „שריפה" — לא אמרת עדיין ולא כלום, שכן זקני הדור היו שואלים מיד: — כוונתך לשריפה

הראשונה או לשנייה? בדורות האחרונים נהגו אמנם המתקדמים שבתושבי העיירה להציץ בלוח שבועי — לא לשם קביעת שבתות ומועדים נזקקו לו, הואיל ודבר זה מסור היה בידיהם מאז ומעולם, אלא כדי לדעת מה מזג אויר עתיד להיות ביום פלוני שבשבוע האלמוני, רוחות, שלגים או גשמים. וכשהיתה משתבשת לפעמים האצטגנינות של הלוח ונבואתו לא נתקיימה, גרם לכך בוודאי מן דהוא ש„איבד עצמו לדעת ע״י תלייה״ רחמנא ליצלן, שבעטיו השתוללו רוחות סוערות במשך שלושה ימים ולילות רצופים, כי הרי זה ידוע אליבא דכל הדעות... ליצנים וריקנים שבדור העדיפו את הלוח היומי על ה„שבועי״ משום הליצנות ודברי הבדיחותא שמעבר לכל דף יומי הנתלש עם ערוב היום.

קרן זוית היתה ועליה כל הודה וזיווה, ראשיתה ואחריתה — פנת בית הכנסת ובית המדרש, אחריתה על שום מה? שנוהג היה בקוצק ללוות את המת לדרכו האחרונה ע״י בית הכנסת.

בשבתות ובמועדים נהרו לכאן כל העדה, נסתיימה התפילה — חוזרים יראי שמיים ואנשי מעשה לבתיהם, עקב בצד אגודל, שלא להכשל חלילה בפסיעה גסה בשבת — והרחובות הסמוכים לכאן משחירים משפעת הקפוטות, משי ואטלס.

לא הרחק מכאן משכן בית המרחץ הפותח שעריו בערב שבת גם לאפיקורסים „חובבי הזעה״ ויש אומרים שגם „ערלים״ לא היו מדירים רגליהם ממנו...

✶

אתא בוקר, שלמה השמש פוסע וצועד מבית לבית ומקיש במין ידית נטויה מקוצרת של מקל. שלוש דפיקות בתריס, משמע: יש להזדרז לעבודת הבורא, שתי „מכות״ סמוך לשקיעת השמש בערב שבת מבשרות את זמן „הדלקת הנרות״, עד היום פועמות נקישות אלו באזני בן קוצק...

עלה השחר. באפלולית הבוקר, מופיע ראשון מן הסימטא הסמוכה ברל באַרד (ברל הזקן) חוטב העצים, יהודי גמלוני שזקנו זקן־ישישים לבן, יורד על פי מדותיו, וחצוי לשניים, מונה את צעדיו האיטיים כשגרזן בידו האחת, ובשנייה משור ארוך ששיניו המלוטשות מבריקות, כביכול, ששות אלי מלאכת הנסירה...

משה גריצקי, העגלון, האביס והשקה כבר את צמד סוסיו, ומכניסם לעול הרתמות שמשני צדי הייצול, מתיר וקושר ומחזק את רצועות הרתמות בכל כוחו כשהוא נתמך בברך רגלו הימנית. הוא נוטל את המושכות ומשליכן לעבר העגלה המלאה נוסעים זה מכבר, היושבים בהולים, בלב כבד: דרך ארוכה לפניהם, מלווה טלטולים מרובים, המזומנים להם עד שיגיעו לרדזין העיר — ומשם עוד כברת דרך הגונה לתחנת הרכבות. אמנם דרך יותר נוחה בכרכרות הקלות של עגלוני רדזין.

די גראָבע שרה (שרה השמנה) עוסקת כבר בזריזות בלתי רגילה בערוגות גנתה הזעירה המצמיחה מכל טוב: בצל ירוק, צנוניות אדמדמות, אפונה, מלפפונים וחמניות. לא אחת התגנבו לכאן מעבר לגדר ילדי העיירה ועשו בה שמות.

והנה חדרו של ר׳ אברהם השוחט. עומד הוא ועוסק ב„כוונה״ במלאכת הקודש. בידים אמונות הוא תופס את התרנגולת, תוקע בזריזות את ה„חלף״ בין שיניו. בידו האחת אוסף את כנפי העוף, ובשנייה משמיט את ראשה לאחוריה, מורט כמה נוצות מצווארה כדי שלא ייפגם חלילה ה„חלף״ שהוא מוציאו מבין השיניים ומעבירו ביעף על הגרגרת, והלהב הנוצץ תקוע שנית בין שיניו של ר׳ אברהם שוחט, מוכן ומזומן לחזור למלאכתו בעוף הבא המקרטע בידו וחוזר חלילה. יש ותרנגול אמיץ, גבר בין גברים, נמלט מידי השוחט, מתרוצץ וקופץ בגרגרת השחוטה למחצה, מדלג על פני החצרות הסמוכות וקורא בקולי־קולות, כרוצה לאמור: יהודים, בני רחמנים! הביטו וראו מה עולל לי מלאך המוות הזה — הלא שחוט שחטני... עומדים אז הרואים ומלחשים זה לזה — „גלגול״, אין זאת כי אם אדם חוטא נתגלגל בשכווי זה, הבא לעולם הזה על מנת לתקן את חטאיו שחטא עוד בזמן היותו אדם ב„גלגול״ הקודם, וכי מי יודע? שמא אכל חס וחלילה „דבר־אחר״ בשעתו — לא משחיטת ר׳ אברהם שוחט...

בסמטא אחרת, סמוך לר׳ יקותיאל הסופר סת״ם, התגורר אברהמ׳לה „די רויטע קו״ (פרה אדומה). כינוי זה בא אליו משום יסוד האש האדמוני שבפניו, כאלו לא פני יהודי המה. יהודי גברתן, בריא־גו, וזקוף־קומה — שעתו היתה מגיעה בזמן שדליקה פרצה בעיירה או בסביבותיה. מיד עם שמיעת תרועת החצוצרה של מכבי האש היה מתעורר לחיים, חובש כובע הנחושת הנוצץ לראשו האדום ואץ בכל כוחותיו ל„שׂוּפה״ (צריף מכבי האש). סוס ראשון שנזדמן לו בדרכו — היה מחרימו, מתירו מן העגלה, קופץ עליו בזריזות ורוכב בדהרה לשם. האכר — בעל הסוס, היה נשאר כהמום, פוער פה ומשתאה למראה, ואוי לו אם ניסה להביא את אברהמ׳לע „פרה אדומה״ מלקחת את הסוס... אברהמ׳לע היה מנחית אז עליו מכות נאמנות ומכבדנו בנחת זרועו „למען ידעו״ — הראיתם? — היה טוען כלפיו, — הראיתם מימיכם גוי חצוף כזה? הכפר שלו עלול לעלות באש ואלו הוא לא נע ולא זע...

ר׳ יקותיאל, סופר סת״ם, היה בודק מזוזות שנפסלו, מוכר ציציות ו„ארבע כנפות״, סדור „קרבן־מנחה״ וטייטש־חומש, מי שנפשו חשקה ב„מעשה־ביכל״ או רומאן של שמ״ר — אנא, יטריח את עצמו לאלתר׳ל הסופר, הגר ברחוב המעלה. כשהגעת לשם מובטח לך כי לא תצא בידים ריקות. אלתר׳ל יפרוש בפניך מיד את כל ה„מציאות״ שבאמתחתו, וילחש באזניך כי הנה אך עתה קבל למכירה את הספר שכולם ציפו לו, זהו „ספר הגורלות״ שם תוכל לדעת, מה צפוי לגורלך בצורה

פשוטה וברורה. הנה לפניך הדף השחור בספר, עגול לבן במרכז הדף, ובו מצויירים 12 מספרים כמו בלוח השעות של השעון. קח כדור לחם זעיר, שנלוש היטב, זרוק אותו על הלוח בזהירות רבה, שים לב למספר, שעליו או סמוך לו נפל הכדור, ועיין בדף אחר שבספר, לפי המספר שבו נפל הכדור, וקראת את הכתוב כתשובה לשאלתך: התהיה עני או עשיר? היחזור הבעל אל חיק אשתו העגונה? המזומן לך למות על מטתך בביתך — או, הס מלהזכיר, על מטת זרים בנכר?

*

בדרך לטחנת הקמח — נפחיה של אברהם הנפח. הוא מנגד פרסות לסוסים, גלגלים לעגלות, צירי ברזל וכיוצא בזה. נערים מתקהלים בפתח הנפחיה ומסתכלים במפוח המלבה את האש בגחלים. אברהם הנפח מפוייח תמיד עד שחור, ידיו לא נחות אף לרגע, מעלה ומוריד את קורנסו הכבד על הברזל הלוהט ורוקעו כאלו היה דונג רך. שביבי־אש מתעופפים מסביב, כבים ונעלמים, נקישות הקורנס הקצובות באות בזו אחר זו, על הברזל ועל הסדן חליפות, מלוות אנחות גבורה של אברהם. יש וסוס מתעקש וממאן להתפרזל; אברהם הנפח נגש אז לסוס העקש כשצבת הנפחים בידו, לופף בה את אוזן הסוס, כאלו לוחש לו מה צפוי לו אם יעמוד בעקשנותו. הסוס מוסר אז בהכנעה את רגלו לידי אברהם ואינו מורידו חזרה לקרקע אפילו לאחר הפרזול, — כרוצה לומר: אם לא תורידו לי את הרגל לא אתן לפרזל את הרגל האחרת...

בטחנת הקמח של האחים זקליק לא נקבעו מזוזות למשקופי הפתחים, — כך ספרו בעיירה — ושדים מתרוצצים שם כל הלילה באין מפריע. מעשה והטוחן ראה בלילה „שד" בצורת פרה או שור, מסתובב בין הרצועות והגלגלים... סמוך לאידיהם של הגויים עובדת הטחנה יומם ולילה. הטוחן הגוי, אינו פושט בגדיו המקומחים, משתטח על גבי שקי קמח וישן שינה טרופה. באחד הלילות — מספרים — היה מעשה והטוחן הגוי עמד להעביר את הרצועה על הגלילים, באותו הרגע תפסו השד בשולי בגדיו וסחבו בין הרצועה לבין הגלגל. הלז התחיל להסתובב עם הגלגלים עד שנעצרו המכונות — ופרחה נשמתו של אותו טוחן. וודאי שלטוחן היהודי לא אירע מעולם כדבר הזה, הס מלהזכיר; הרי דיו אם יקרא את הפסוק „שמע ישראל" והשדים המבוהלים יתפרחו לכל עבר מפחד יושב במרומים...

אלתר חיה ביניס עומד בחנות המכולת של זוגתו חיה ביני, ומוכר קומץ גבינה, מעט חמאה ומעשה מאפה. חיה בינה טורחת אותה שעה בפנים מלוהטות על יד התנור, מוליכה ומביאה את המרדה בידה המאומנת, אופה היא „גריטשענע באָבעלעך" (רקיקי כוסמת) מרוחים בשמן, שטרודל, לחם־שקדים, לקח וכיוצא בזה. מכאן היא מצווה לאלתר בעלה: שקול מעט גבינה לקונה! השמעת? אלתר נשמע לה, חותך את חריץ הגבינה בחוט „כשר" ושם אותו בכף מאזני הנחושת החלודים,

כשעל הכף השנייה הוא מניח כמשקל שכנגד — מטבע בצורת „עשיריה" מנחושת עוד מימי ניקולי.

והנה אחד מאנשי החולין שבעיירה נטול יחוס ו„זכות אבות", ידוע ומפורסם בכנויו „דאָס לאָמע הענטעלע" (היד המשותקת), על שום מום שבידו השמאלית עוד מימי ילדותו. אך לא היה כלל בכנוי זה משום גנאי — אדרבא, היו בו חבה, כבוד ואף השתוממות, שכן היה „דאָס לאָמע הענעטעלע" החייט המעולה שבעיר, אשר לאו כל אדם זוכה לתפור בגדיו אצלו. כשהיה נראה ברחוב — לעתים נדירות, כי חס על זמנו — בדרכו לאחד הגבירים בענין מערך מלבושים לבנו החתן שהגיע לפרקו — לוהו עיני המסתכלים בהערצה מתוך חבה. מראהו החיצוני דל וכחוש, נמוך קומה, בעל פנים צנומים... אך כבר אמרו חז"ל: אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו...

המשא ומתן עם הגביר מסתיים במהירות. מחר יעבירו החיט והשוליא את מטלטליהם — המכונה, המספריים והמגהצים — לביתו של הגביר ואחד החדרים ייהפך לבית מלאכה ממש, לתקופה קצרה. הגביר יתפאר בכך כי חייט זה יתפור בגדיו. אחרים שהסתפקו לעת עתה ב„סתם־חייט" מ„מדרגה ראשונה" התפללו בחשאי בלבם, שאף הם יזכו להזמינו בקרוב לביתם... בעלי המלאכה שבעיר אף הם הציצו בו ביראת־הכבוד, שכן זכו כי אחד שלחם צמח ועלה לגדולה הודות ל„מעשי ידיו להתפאר". הבו גודל לחייט „דאָס לאָמע הענטעלע" המהולל והמכובד בפי כל אנשי העיירה, מקטן ועד גדול, עני ועשיר גם יחד.

לאחרונה נודע ברבים, והדבר נעשה לשיחה בפי כל, כי אברהמ׳לה שערער (בעל המספרה) התחיל אף הוא לעסוק במלאכת התפירה. שמועה זו, שאברהמ׳לה שערער נהפך לחייט והיה ל„מלבוש ערומים" הכתה גלים בעיירה. קטני אמונה לא נרתעו ולא חסו על זמנם עד הגיעם לפתח ביתו של המספרה והציצו מבעד לדלת הפתוחה של המספרה לראות ולהווכח, אם דמותו המוכרת לא נראית שם עוד... אך עובדא היא: ששלושת בניו של ראובעלע חיים קרייצמאנס (ראובן חיים קריצמן) שנקראו בפי כל: „מאָטעק", „ישראל" ו„שמחה׳לה" הצעיר שבהם — מגונדרים במעילים חדשים וחדישים, שאך זה עתה יצאו מתחת ידו של אברהמ׳לה שערער! והראיה — חוטי הכליבה עדיין מלבינים על בגדיהם, שכן לא הספיקו להוציאם לפני הדלקת הנרות; בשבת זו חל „בר־מצוה" של הצעיר שבהם. שידוד מערכות זה היה לפלא בעיני תושבי העיירה, שהרי אברהמ׳לה שערער ידוע היה כעוסק במלאכות אחרות לגמרי, כגון תספורת וגילוח ראש לכל דורש, גילות זקן — לאפיקורסים בלבד, ואלו השומר על פאותיו מובטח לו שלא ייגע בהם בקצה מספריו. מלבד זאת היה ידוע אברהמ׳לה שערער כ„פעלדשער" (חובש) ורופא חולים של העיירה, האץ רץ אפילו בחצות הלילה למי שחש בבטנו, או למי שצמרמורת אחזתו — כשמקלו בימינו ואמתחת החובשים בשמאלו. אמתחת זו —

ספק ארנק ספק מזוודה, הכילה מכשירי רפואה ותרופות מוכנות, כגון שמן קיק, כוסות רוח, עלוקות וכד׳. יש ואחד החולים היה מתאונן על כאב שיניים, אז יזמינהו אברהמ׳לה למרפאת השיניים שבמספרה, שם מושיב אברהמ׳לה את החולה על כסא התספורת, מטיל את ראשו אחורה על כרית הכסא שאך זה עתה שימשה למלאכת הגלוח, נגש לארון המרפאה התלוי ממול הראי, מחטט ומוציא משם צבתות מצבתות שונות, המבריקות ונוצצות ומטילות אימה ופחד בבעל „השן הכואבת". יש אומרים: שמיד עם הישמע צלצול המכשירים הנוצצים הללו, היו פוסקים הכאבים והחולה מבקש לדחות את עקירת השן לפעם אחרת...

אברהמ׳לה שערער בטוב לבו אינו נעלב ואינו רוגז — אדרבא: מגלה הוא הבנה ל„פאציינט" הבהול. הוא עוזר לו להתגבר על מכאוביו — בהכניסו צמר גפן טבול ביי"ש או בספירט 96% לתוך השן, לאחר מכן הוא נפרד מהחולה בברכת „רפואה שלמה", ויהי רצון שלא נדע מכאב שיניים, חס ושלום, (החולה עונה לעומתו) — הלואי, רבונו של עולם...

אך כשהפציינט עומד כבר על סף היציאה, מחייך אברהמ׳לה ומזכיר לו — שאם חלילה וחס יתקפוהו הכאבים שנית, הוא מוכן לקבלהו לבקור, אפילו בחצות הלילה — דפיקה קלה בדלת והוא יקום לעזור לו ואל יתבייש — למען השם...

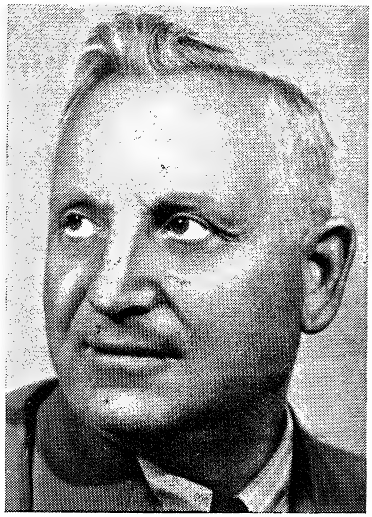
העליתי בזכרוני נשכחות מפשוטי העם שבעיירה, שלא נקראו בשמות אבותיהם ושמות אבות אבותיהם כמנהג הגבירים המופלגים, או בני תורה ויראי שמיים. וודאי היו בעיירה גם יהודים חשובים ונכבדים, כגון, פנחס איצל׳ס ה„מלמד" שתלמידיו, נערי קוצק, היו מסיימים אצלו את הש"ס עם תוספות והמהרש"א עוד לפני הגיעם ל„בר־מצוה" או למשל — מנדל חיים שאול׳ס, בעל תפילת „מוסף" לראש השנה ויום כפור בשטיבל דחסידי קוצק — על אף קולו הצרוד, ועוד רבים אחרים.

אך אני התכוונתי להיות לפה, ולספר מקצת מן המעט — על יהודים מכל ימות השנה, ללא „יחוס" ו„זכות אבות" — שחייהם עברו תחת שמי קוצק בשמחה ויגון, צחוק ועצב, פשטות וגדולה כאחד.

דוד ראַק (תל־אביב)

אין קאַצק פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה

חדרים און מלמדים

קיין מאָדערנע שולן פאַר קינדער זענען נאָך דאַן אין קאָצק ניט געווען — אַלע האָבן געלערנט אין חדרים. אַ שעה אין טאָג פלעגט מען לערנען שרייבן רוסיש און חשבון ביי מענדל שילדקרויט.

פון מיין קינדהייט געדענק איך קאָצקער מלמדים: ר׳ יעקב יצחק בצלו־מענפעלד, אַן איידעלער ייד, וואָס האָט ממש ניט געקאָנט ריידן הויך אַ וואָרט. ער האָט מיט אונדז געלערנט רוהיג און שטיל. דאַקעגן אין דער צווייטער מלמד, ר׳ פנחס איצלס, געווען אַ שטרענגער און אַ כעסן. ביים לערנען פלעגט ער זיך בייזערן און שרייען, און גלייכצייטיק זיך בייסן די שפּיצן פון באָרד. אָבער טראָץ דעם פלעגט ער אונדז גאָרניט טאָן — זיין כעס האָט ער אויסגעלאָזן צו זיין זון אהרן, וואָס האָט געלערנט מיט אונדז: אים פלעגט ער קנייפּן נאָכאַנאַנד. ר׳ פנחס איצלס איז אָבער געווען אַ גרויסער למדן.

מיר פלעגן לערנען ביז שפּעט ביינאַכט ביי אַ נאַפּט לעמפּל מיט אַ צעבראָכן גלעזל, וואָס איז געווען פאַרקלעפּט מיט פּאַפּיר. ווינטער פלעגן מיר אַהיים גיין פון חדר ביי נאַכט מיט אַ לאַמטערנע. אין די קאָצקער גאַסן איז דאַן געווען שטאָק פינסטער.

אין דער ישיבה

ר׳ אברהם טשאַרני (אָדער אברהם ליטוואַק, ווייל ער האָט געשטאַמט פון בריסק), זייער אַ קלוגער און מיט אַ סך פאַרשטענדניש צו זיינע תלמידים אין דער ישיבה, האָט אונדז געגעבן יעדן טאָג אַ שיעור אין גמרא און פוסקים. ער האָט איינגעפּירט אַז די תלמידים זאָלן דאַוונען אין אַן אייגענעם מנין, אָן דער באַ־טייליקונג פון דערוואַקסענע.

ר׳ יהושע ליבערמאַן (שיע מגיד), אַן אָרנטלעכער און בעל מזג־טוב, פלעגט

לערנען מיט אונדז יעדן טאָג גמרא און תנ״ך. אויסער דעם, פלעגט ער נאָך מנחה לערנען אין בית המדרש די פרשה פון דער וואָך פאַר בעלי־מלאכות, אויסטייטשנ־דיק פאַר זיי די פסוקים מיט משלים און מעשיות.

ר׳ הערשל יצחק דעם רב׳ס, אַ למדן און אַ עילוי, פלעגט לערנען מיט אונדז שיעורים, מייסטנס בעל פה. איך געדענק אַן עפּיזאָד, ווען דער סאָקאָלאָווער רבי, ר׳ זעליג מאָרגנשטערן, איז געקומען קיין קאָצק צום יאָרצייט פון זיין זיידן ר׳ מענדעלע (כ״ב שבט) און איינגעלאַדן געוואָרן אין דער ישיבה אונדז פאַרהערן. זיצנדיק ביים טיש מיט אַ גרויסע פמליא רבנים, שוחטים און חסידים, האָט דער רבי אונדז אויסגעפרעגט (מיר האָבן דאַן געלערנט מסכת חולין) און מיר האָבן געענטפערט. אין דעם האָט זיך אָנגעהויבן אַ לומדישער ויכוח צווישן דעם סאָקאָלאָווער רבין און דעם ראש הישיבה ר׳ הערשל יצחק דעם רב׳ס, און קיינער פון זיי האָט ניט געוואָלט נאָכגעבן. האָט זיך דער סאָקאָלאָווער רבי אויפגעשטעלט און אָנגענומען ביי די געקרייזלטע פאות פון ראש־ישיבה און געזאָגט צו אים: האָסט פאות ווי „קרני ראם״... אויף דעם האָט דער ראש הישיבה גלייך געענטפערט: „בהם עמים ינגח״...

און צום סוף דאַרף דערמאָנט ווערן אויך ר׳ פנחס ליבפריינד (פיניע אייזן קרעמער), דער הויפּט גרינדער און גבאי פון דער ישיבה. ער פלעגט יעדן טאָג באַזוכן אַ פּאָר מאָל אין דער ישיבה, און זיין פּנים פלעגט שטראַלן, ווען ער האָט געזען ווי מיר זיצן און לערנען מיט געזאַנג און פרייד.

אין דער ישיבה, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1913, האָבן געלערנט צענדליקער בחורים פון קאָצק און דער סביבה. אין יאָר 1915, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט קריג, ווען עס זענען אָנגעקומען אין קאָצק פיל פּליטים פון דער אַרומיקער געגנט, האָט מען זיי איינגעאָרדנט אין דער ישיבה און מיר האָבן זיך פאַרנומען מיט באַזאָרגן זיי מיט עסן און טרינקען.

שבת

שבת איז שוין געווען קענטיק אין שטעטל פרייטיק נאָך מיטאָג, ווען די חסידים האָבן זיך באַוויזן אין גאַס, איילנדיק צו דער מקווה. די פרויען האָבן געערוימט און געוואַשן און באַשיט מיט זאַמד די פּאָל. די קינדער, אָנגעטאָן שבת׳דיק האָבן זיך אַרויסגעלאָזט מיט רעש אין די גאַסן.

שלמה דער שמש גייט איבער די הייזער און קלאַפּט מיט אַ הילצערנעם האַמער אין די לאָדנס — אַ סימן אַז עס איז צייט ליכט בענטשן. דער עולם גייט פּאַמעלעך אין די שטיבלעך, אין שול, אין בית המדרש. מאָטל איטשע מאיר׳ס דאַוונט פאַרן עמוד אין בית המדרש, און אין שול — יואל חזן. די בעלי בתים זיצן ביי דער מזרח וואַנט און ביי די זייטיקע טישן — בעלי מלאכות. איז געבוירן

געוואָרן יענע וואָך אַ ייִנגל אין שטעטל, רופט דער שמש פרייטיק צו נאַכט פון באַלעמער צום „שלום זכר".

שבת גאַנץ פרי פלעגט דער שמש רופן צום דאַווענען. אין דער וואָכן פלעגט ער קלאַפּן מיט זיין האַמער אויף יעדן פענסטער דריי קלעפּ, דאָס האָט געהייסן: צייט צו גיין אין שול אַריין; צוויי קלעפּ — אַ סימן אַז אימיצער איז נפטר געוואָרן, גרייט זיך צו אַ לוויה.

חסידים באַקן מצה „שמירה" ערב־פּסח

אויף פּסח האָט מען זיך שוין געגרייט אַ גאַנצן ווינטער. שוין חנוכה האָט מען געפּרעגלט שמאַלץ, איינגעזויערט בוראַקעס, געקויפט ראָזינקעס אויף אַרבע כוסות. נאָך פּורים האָט מען אָנגעהויבן באַקן מצות (ביי מיין זיידן ר' פאַליק גראָסמאַן ז"ל). די הכנות זענען געווען גרויסע: מען האָט געכשר'ט דער אויוון און די טישן וואָס האָבן געדינט צו וועלגערן די מצות, די קופּערנע בעקנס צום קנעטן די מצות טייג און די וואַלגער העלצער. אַכטונג געגעבן אויף די כשרות האָבן די מורי־הוראות, ר' בעריש און ר' הערשל גדליה'ס.

און האָט אַזוי האָט מען געבאַקן מצות: יעדער בעל־הבית האָט געבראַכט אַ פּוד, אָדער צוויי, מעל, אַ 20 פרויען און מיידלעך האָבן געוואַלגערט, געקנעטן און געראַדלט די מצות. בקיצור, אַ גאַנצע פאַבריק. פרומע יידן פלעגן באַקן זייערע מצות אין דער פרי אויפן ערשטן אויוון.

די מצות „שמירה" פאַר די גערער חסידים האָט מען געבאַקן ערב־פּסח נאָכן פאַרברענען דעם חמץ. אַ נאַכט פאַר דעם פלעגן די חסידים ברענגען וואַסער פון ברונעם צום באַקן די מצה שמורה. איך געדענק ווי 10 חסידים (יהושע גראָסמאַן, לייבל גראָסמאַן, בעריש דער מורה הוראה, הערש לייב, דער געלער מענדל און אַנדערע) האָבן געטראָגן איין עמער וואַסער — יעדער האָט געהאַלטן מיט אַ פינגער און אַזוי מקיים געווען די מצווה.

ביים באַקן די מצה שמורה זענען אַלע געווען אָנגעטאָן יום־טוב'דיק. די חסידים האָבן אַליין מיט די אייגענע הענט אויסגעפירט אַלע אַרבעטן. אַזוי, געדענק איך, ווי מיין פאָטער מיכאל ראַק ז"ל, איז געווען וואַסער גיסער; ר' יוסף מאיר ערליך — בעקן רייבער; חנה גיטל רויזעס מאַן — קנעטער. ביים וואַלגערן די שמורה מצות האָט מען מיט התלהבות געזאָגט הלל. יעדער פלעגט נעמען אַהיים 6 מצות שמורה, אויף די 2 סדרים.

אַ חתונה אין שטעטל

אַ חתונה האָט געדויערט, געוויינטלעך, אַ גאַנצע וואָך, און די הכנות דערצו האָבן זיך געצויגן חדשים. אויב דער חתן איז געווען פון אַ צווייטער שטאָט,

פלעגט מען אַנטקעגן פאָרן דעם חתן מיט מוזיק, ווען מען האָט אים געבראַכט צו דער חתונה. דער חתן פלעגט בלייבן ביי זיך מיט מענער און חברים, און די כלה, ביי אירע חברות מיט פרויען. נאָכהער איז דער חתן געקומען צו דער כלה צום „באַדעקן". דערביי האָט דער בדחן באַזונגען און אַלע פרויען האָבן מיטגעוויינט מיט דער כלה. די חופה פלעגט פאָרקומען ביי דער שול. דעם חתן האָט מען געפירט איבער אַלע גאַסן מיט כליזמרים. פאָרויס זענען געריטן חברה פון הכנסת כלה אויף פערד מיט פלאַקערס. עס איז געווען אַ מנהג אַרויס צו שטעלן אַ לאָמפּ אין פענסטער צו באַלייכטן די גאַס.

דעם חתן האָט מען אַוועקגעשטעלט אונטער דער חופה, און ער האָט זיך פאַרדעקט מיט אַ טאַשן טיכל די אויגן און געוואַרט ביז מען וועט ברענגען די כלה. די כלה פלעגט מען ברענגען צו דער חופה מיט מוזיק. בשעת מען האָט זיי צוריק געפירט פון דער חופה — פלעגט מען זיי אַנטקעגן טאַנצן מיט אַ חלה. מען האָט אַריינגעפירט חתן כלה אין אַ באַזונדער צימער און מען האָט זיי דערלאַנגט די „גאָלדענע יויך" נאָכן פאַסטן. אין דער זעלבער צייט האָט זיך אָנגעהויבן די סעודה ביי געדעקטע טישן. כלי זמרים האָבן געשפּילט און דער בדחן האָט געזאָגט „גראַמען". נאָך דער סעודה האָט מען געגעבן „דרשה געשאַנק" — צום ערשט די מחותנים פון חתנ׳ס צד, נאָכהער פון כלה׳ס צד. יעדער איינער האָט דערלאַנגט די מתנה דעם בדחן, וועלכער איז געשטאַנען אויף אַ טיש און אויסגערופן די מתנה און דעם נאָמען פון שענקער. נאָך יעדער אויסרופעניש האָבן די כלי זמר ווידער געשפּילט. אַזוי האָט עס זיך געצויגן ביז פאַרטאָג. דאַן האָט מען געטאַנצט דאָס „מצוה־טענצל": יעדער פון די מחותנים האָט געטאַנצט מיט דער כלה, און צום סוף האָט דער חתן געטאַנצט מיט איר, און אַזוי ביז אין טאָג אַריין. אויף צו מאָרגנס האָבן זיך אָנגעהויבן די „שבע ברכות". שבת האָט מען געפירט חתן־כלה אין שול אַריין. נאָך מיטאָג ווידער אויף די „שבע ברכות". די מחותנים ברענגען קוגעל מיט ביר און מען איז משמח חתן כלה.

אַזוי האָט אויסגעזען אַ חתונה אין קאָצק אין יענע טעג.

פערל די בריוון טרעגערין

די בריוו קיין קאָצק פלעגט מען ברענגען פון ראַדזין אויף אַ וואָגן פון 2 רעדער, געשפּאַנט צו אַ פלינקן פערד. פון דער פּאָסט האָט זיי גענומען פערל די בריוון טרעגערין און צעטיילט אין שטעטל. אינטערעסאַנט איז, אַז פערל האָט ניט געקענט לייענען די אַדרעסן — און דאָך האָט יעדער באַקומען זיין בריוו. איך דערמאָן זיך, ווי זי פלעגט אַריינקומען צו אונדז, און מיין מוטער, אַלטע פּאַליקס ז"ל, פלעגט איר איבערלייענען די אַדרעסן, און פערל פלעגט מאַכן אויף זיי אַ ספּעציעלן סימן. אַזוי האָט זי יאָרן געטיילט די בריוו אין קאָצק.

ביי אַ געווינעריןן

איז געבוירן געוואָרן מיט מזל אַ קינד — פלעגט די געווינערין ליגן אין בעט, פאַרהאָנגען מיט ליילעכער, און ביי יעדן אַריינגאַנג אָדער אויפן פענסטער האָבן געהאַנגען שיר המעלות׳ן. איז דאָס קינד געווען אַ בן זכר — פלעגן די חדר קינדער מיט דעם מלמד קומען לייענען קריאת־שמע ביים רך הנולד. די קינדער פלעגן באַקומען זיסוואַרג. פאַרן ברית פלעגט זיין אַ וואַך־נאַכט, מען פלעגט זאָגן תהילים און לערנען, עס זאָל אים ניט געשען קיין שלעכטס.

משה מיכאלי—רק (תל־אביב)

זכרונות משנות הילדות

דמויות, מראות וספורים מימי הילדות נחרתים עמוק בזכרון האדם ונשארים בו לאורך ימים. מדי פעם בפעם בפגישת רעים, אנו נזכרים בדמות זו או אחרת, שמעשיה משמשים כציון דוגמא וסמל להתנהגות דומה בחיינו היום יומיים. במיוחד צפות ועולות בזכרון דמויות אלה כאשר אנו נפגשים עם בני עיר שהיה להם קשר חי עם אותן הדמויות המוכרות. לכן ראיתי חובה נפשית להעלות אי־אלה דמויות מהעבר הבלתי נשכח ותקל לי היד אם במקצת אזכרן ולשבח אציינן.

החדר והאכסניה

ברחוב ווסולה, זה הרחוב רחב־הידים שמצדו האחד בתי־אבן וממול בתי־עץ, עמד בית קטן שבנייתו טרם הושלמה. היה זה ביתו של רבי איזיק מאיכר המלמד. בבית 2 חדרים, באחד מהם קיים את המלמדות והשני — חדר שינה וכן פינת המטבח. ארונות לא היו שם, שכן בגדי השבת של רבי איזיק ומשפחתו היו תלויים על הקיר, מכוסים סדין לבן, והכביסה כולה היתה מונחת ב„קופרט״ גדול (מין תיבה גדולה) המורכב על 4 גלגלים שעמד בפינת החדר. רבי איזיק — יהודי נמוך קומה, שמנמן, בעל זקן שחור, בריא־גוף שקולו החד נשמע בצליל ברור. המלמדות לא היתה אצלו קרדום לחפור בו. הוא למד תורה לשמה וראה בה שליחות עליונה. תלמיד שנעדר מהחדר, מיד שלח שליח לבית הוריו כדי לקבל פרטים על סיבת ההעדרות, ואם תלמיד הסיח את דעתו בלמודים — היה פונה אליו בתוכחת־מוסר כזו: „החושב אתה שאביך משלם לי עבורך חנם שכר־לימוד? וכי מה יהיה בעתידך, אם אין לך רצון ללימודים מצדך״.

אשתו, רחל־לאה, לא נפלה בטוב לבה מבעלה רבי איזיק. היא טיפלה בילדי החדר כאם, השגיחה עליהם, וריב כי נפל בין הילדים היתה עושה שלום ביניהם. משהגיעה שעת האוכל היתה עוברת על יד השולחן כשעיניה נתונות בכל צרור אוכל שנפרס. ואם לחמו של הילד היה בלי ממרח, הלכה והביאה מיד את הצנצנת עם השומן ובנוטלה את לחמו למריחה היתה אומרת לילד: „נכון! אמך שכחה היום למרוח את לחמך — אין דבר, אין דבר — אכול בתיאבון". בחורף היתה מגישה לילדים תה חם בשעת האוכל, ובימים הקרים משהגיעה שעת ההליכה הביתה, היתה עומדת בפתח הדלת, בודקת כל ילד אם לבושו הולם את מזג האויר בחוץ, ומי שלבושו היה דל הוסיפה לו בגד משלה. כשהשתוללו סופות שלג בחוץ היתה ראל־לאה מלווה את הילדים קבוצות קבוצות לפי מקומות מגוריהם. מחוץ למשק ביתה ועזרתה במלמדות לבעלה היתה רחל־לאה מקיימת בדירתה, בחדר השני, אכסניה לעניים — עוברי אורח. בכל יום שלישי בשבוע החלה מכינה את החדר, שוטפת הרצפה, מנקה אותו, מאווררת את המצעים כדי להכינם למחרת היום לקראת בואם של ראשוני העניים העירה. רחל־לאה היתה מקבלת בביתה את פני העניים בסבר פנים יפות ושואלת לשלומם ולשלום משפחתם, מכבדם במשקה חם וארוחה קלה שלא על מנת לקבל פרס. בהסבירה לשכנותיה ומכריה את חובת הטיפול בעניים היתה שגורה בפיה האמרה: „לרוב אושרנו — אנו נמצאים בטפולו הישיר של רבון העולמים והוא הדואג לנו בכל, אבל את הטפול בעניים הטיל עלינו, לכן מחובתנו לטפל בהם כדוגמת טפול רבון העולמים בנו". כי על כן ידועה היתה בקוצק רחל־לאה אשת רבי איזיק המלמד „כאם העניים".

דער געלער מענדל

כך קראו לו בעיר — בשל צבע שערותיו הצהובות. זוכר אני אותו היטב ואת אמרותיו וספוריו הערבים לאוזן וטובי הטעם. חסיד היה, שומר תורה ומצוות וגם התעניין בבעיות העולם הגדול. גר היה בדירה צנועה ברחוב השוק, התעסקות קבועה לא היתה לו והתפרנס מעבודות ארעיות, כגון: תווך, שדכנות, בוררות וכו׳ — אך מרוב „הפרנסות" התקיים בצמצום ושעתו היתה פנויה.

מדי יום ביומו, לאחר תפילת מנחה־מעריב, בהגיע האוטובוס מלוקוב עם הדואר והעתונים, היה רבי מענדל סר לביתנו כדי לקרוא בעתון על המתרחש בעולם. בקי היה בכל הנעשה במדיניות העולם. נתוחיו הפוליטיים היו מקוריים וחדורים הומור יהודי דק ומשעשע. רבי מענדל לא היה מסתפק בקריאת החדשות, הוא גם שקע בקריאת הרומנים והמאמרים שבעמודים הפנימיים. זוכר אני את הרומן בהמשכים „יושה־עגל", שהיה קורא בשעתו בקביעות.

לקריאה בעתון בביתנו היו לרבי מענדל שני שותפים קבועים והם הערשל ווערשניטער והירש־לייבעלע שטרן.

לשלושתם כמעט אותן „הפרנסות" בתוספת מכירת הגרלות ממשלתיות שהיו להירש־לייבעלע. שלושתם התעניינו בעתון מבחינה מקצועית, רצו לדעת על הנעשה בעולם כדי להעריך לפי זה נכונה את ערכם של הנכסים העומדים למכירה, ולייעץ לבעליהם להשלים עם המחיר המוצע להם ע"י הקונים.

רבי מענדל היה נחון בכשרון רב של שכנוע. דבורו היה בנחת ולכל דבר מצא בן־רגע סיפור או משל מן העולם היהודי או מן העולם החסידי. אחד מסיפוריו שנחרת בזכרוני, שלפיו נסב על אחד מרבני שושלת קוצק, נחרת עמוק בזכרוני: —

היה זה ב„שבת תשובה". הרבי ניהל כדרכו את השולחן, השמיע דברי תורה מתוך התעמקות ודביקות מיוחדת. פתאום נדם קולו. החסידים פערו את פיהם בתמהון וציפו לבאות. לא ארכה השעה והרבי קם מכסאו, הושיט ידיו כלפי חסידיו, הרים את קולו והתחיל מצעק ואומר: „אתה מעכב את בואו של המשיח!!" בקמטו את מצחו הנמוך מעט את קולו והמשיך: „ישעיהו הנביא אומר: למה לי רוב זבחיכם? יאמר ד' — שבעתי עלות אילים וחלב מראים... חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי... כי תרבו תפילה אינני שומע: ידיכם דמים מלאו. דמים — פירוש גזל ועושק הדומים בעיני הנביא לשפיכת דמים. ופירוש נוסף לדמים — כסף, ובעניני כסף אין אתם כשרים לגמרי, מרמים אתם איש את רעהו, לכן מעכבים אתם את בואו של המשיח". בין המקשיבים לדברי התוכחה של הרבי היה חלבן אחד. בשומעו דברי הרבי הרהר בנפשו ומצא כי דברי הרבי מכוונים אליו. החלבן חזר מדוכדך הביתה וסיפר לאשתו את אשר שמע מפי הרבי ושידלה בדברים, כי למען לא לעכב את בואו של המשיח יחדלו מיד למהול מים בחלב.

ביום ראשון של מכירת החלב הנקי, התלוננו מספר לקוחותיהם כי החלב החמיץ, למחרת היום התלוננו מספר יותר גדול של לקוחות על כך, ואז החזירו את החלב שהחמיץ וכן היה גם ביום השלישי ולמחרתו ביום הרביעי.

ביום החמישי עמדו החלבן ואשתו מיואשים בראותם כי מטה לחמם נשבר וחרפת רעב צפויה לביתם. החלבן, החסיד הקוצקאי הנלהב, החלטתו נחושה היתה לעמוד בנסיונו ולא לחזור לסורו. אולם כדי לקדם את פני הרעה החליט כי עליו להגיע עוד לפני רדת השבת לקוצק ולספר הכל לרבי. בהגיעו לקוצק רץ מבוהל לביתו של הרבי, וכשניצב כולו רועד מפחד, החל מספר: „זה 30 שנה אני חלבן וכל שנותי מכרתי חלב מהול בלא מעט מים. עשיתי זאת כדי לקיים את משפחתי ברוכת הילדים, למרות זאת שמי הלך לפני כחלבן הטוב ביותר בעיר. מאותו יום לאחר דברי התורה ששמעתי מפי הרבי החלטתי למכור חלב נקי — וכאן קרה האסון!..."

בשמעו הרבי את דברי החלבן — הרים ידיו כלפי שמים באומרו: „רבון העולמים — ידוע ידעתי כי עולם זה אוהב את השקר — אבל, כי שונא אמת הוא לא ידעתי".

„ראה שלום הצאן"

החיים היהודיים ודאגתם מחוץ לפרנסת בני ביתם התחילה עם דאגתם לחינוך בניהם. אך בעניין זה היו גישות שונות ליהודי קוצק. על פי רוב, ילדים בגיל 3—5 למדו בחדרים אצל מלמדים דרדקאים; מהשנה השישית ומעלה למדו אצל מלמדים חומש ורש"י גמרא עם תוספות. בפסח ובסוכות, לקראת ה„זמן" החדש, היו המלמדים מגייסים תלמידים חדשים. לא חסכו מאמצים כדי להצליח בימים הראשונים לקבל מספר תלמידים בני טובים.

עם חידוש הפעולה הציונית בקוצק בשנת 1924 חל מפנה בקוצק. ביוזמת חבר פעילים מהתנועה הציונית בעיר הוקם החדר הציוני בהנהלתו של המורה והמחנך אבוש רוזנברג — אחד המשכילים שבעיר ובעל תכונות מצויינות להוראה.

בחדר הציוני הונהגו סידורים מעין אלה הקיימים בבתי־הספר הממלכתיים. קיימו בו שעורי תורה, עברית (דיבור, קריאה וכתיבה), חשבון, ציור וזמרה.

אחרי כל שעור — הפסקה, ובכל יום הוקצבו מספר דקות להתעמלות. קירות החדר היו מקושטים בתמונות מנהיגים ציונים, תמונות מארץ־ישראל, וכן היו פינות „קרן הקימת" ו„קרן היסוד". כן התקיימו שיחות על אישים ונושאים ציוניים.

החדר הציוני היה לתפארת העיר. בתקופה של חצי שנה הוא הרחיב את תחום פעולתו ומ־8 תלמידים עם פתיחתו, הגיע ל־25 תלמידים.

כשבני קוצק קיבלו את פני הרב יוסלה מורגנשטרן, נינו של רבי מנדלה מקוצק, צעדו תלמידי החדר הציוני בשורות מלוכדות כשדגל ציוני בידיהם ובראש התהלוכה צעד המחנך אבוש רוזנברג. על חזיהם של השלישיה הראשונה בתהלוכה היתה צמודה סיסמה משולבת: „ראה — שלום — הצאן", הקוראת לרב הבא העירה לשים לב לחינוך הדור הצעיר.

יהושע טאַשעמקא (פּאַריז)

פון מיין יוגנט

(אין קאָצקער ישיבה)

נאָך דעם ווי איך האָב געלערנט ביי אַלע מלמדים אין קאָצק, האָט מיין מוטער מיך אַריינגעגעבן אין דער קאָצקער ישי־בה. ווי דער שטייגער איז דאַן געווען, האָב איך, ווי ס׳רוב תלמידים, געגעסן „טעג״. אין קאָצק האָב איך געהאַט אַ פאַרצווייגטע משפחה, אַזוי אַז עס איז מיר אויסגעקומען יעדן טאָג צו עסן ביי אַן אַנדערן קרוב (יקותיאל אלטפישער, מאָטקע פרידמאַן, וועלוול העשקעס, מלכה׳לע לייבל, בנימין גלעזערס א.אַ.). שבת פלעג איך עסן ביי מיין פעטער יהודה נגיד, וואו שבת פאַר נאַכט פלעגט מען פראַוון גרויסע שלוש־סעודות׳ן. מיינע מומעס און פעטער, ווי אַלע קאָצקער יידן, זענען געווען זייער צופרידן, וואָס אַ ישיבה־בחור עסט ביי זיי קעסט. אַנדערש האָבן אָבער זיך פאַרקוקט אויף דעם די ישיבה־בחורים גופא. איך געדענק עד היום אַ פּאָפּולער לידל צווישן די יונגע בחורמ׳לעך, וואָס האָבן נעבעך געמוזט עסן ביי פרעמדע טישן:

אָך און וויי צום באַטראָנשטשיקס יאָרן
וואָס איז פון דער היים אַוועק געפאָרן.
אוי וויי, מען ווערט פאַרלאָרן —
גלייכער מען ווערט נישט געבאָרן.

בעסער צו עסן אין דער היים
אַ שטיקל ברויט אַליין —
איידער אין דער פרעמד
פלייש מיט כריין.

אָבער אויסער די צרה פון „טעג״ האָט מען אויך געליטן פון דער שטרענגער דיסציפּלין, און בעיקר פון משגיח. איבער דעם פלעגן מיר אויך דאַן זינגען:

גרויסע צרות טוען מיר פאַרליידן.
אַז דער משגיח גיט אַ פּאַטש
מוזן מיר פאַרשווייגן.
אוי ווײ מען ווערט פאַרלוירן —
גלייכער מען ווערט ניט געבוירן. א.אַ.וו.

זייענדיק דער ייִנגסטער צווישן די בחורים, פלעג איך אָפט גיין קויפן די „באָבעלעך" ביי לאה נחמיה׳ס, וואָס האָט געוואוינט ניט ווייט פון דער ישיבה. מיט דער צייט בין איך געוואָרן געניט אין דעם מסחר — איך פלעג קויפן אַ סך „באָבעלעך" פאַר אַ ביליקן פרייז, און דער עיקר זיי זענען געווען פול מיט אייל...

ניט שטענדיק האָט געהערשט אַ מרה־שחורה שטימונג אין דער ישיבה. די יונגע בחורים האָבן זיך ערלויבט כל מיני קאַטאָוועס. אַזוי האָט איין מאָל מיין חבר פון דער זעלבער כיתה, שמחה ראָטבוים, צוגעקלעפּט די געלע באָרד פון אונדזער רבי׳ן (ר׳ יעקב יצחק) צום טיש מיט סמאָלע... און דאָס גלייכן אַנדערע שטיפע־רייען.

חנה בליטמאַן (אַרגענטינע)

די גרויסע שריפה אין קאצק (1927)

די גרויסע שריפה אין קאָצק אין יאָר 1927 איז ניט געווען די ערשטע אין דער געשיכטע פון דער שטאָט, אָבער לויט איר פאַרנעם און רעזולטאַטן האָט זי אי־בערגעשטיגן די פריערדיקע, און האָט זיך טיף איינגעקריצט אין זכרון פון די קאָצ־קער איינוואוינער.

ווי איך געדענק, האָט זיך די שרי־פה אָנגעהויבן אין אַ שיינעם זומער טאָג, 10 אַ זייגער אין דער פרי פון דער גרוי־סער מיל, וואָס האָט געהערט צו אַ פּאָר שותפים (לייבל קעסלברענער, דוד׳ל קויפמאַנס און אברהם זאַקאַליק). צום אומגליק האָט אויסגעבראָכן דאַן אַ שטאַר־

קער ווינט, און די גאַנצע שטאָט איז באַלד איינגעהילט געוואָרן אין אַ שוואַרצן וואָלקן פון רויך. אין געציילטע שעה׳ן האָבן אָפּגעברענט ¾ שטאָט, און פון זיי זענען געבליבן נאָר אַרויסשטאַרנצנדיקע שוואַרצע קוימענס, טראָץ די באַמיאונגען צו לעשן די שריפה.

פּיינלעכע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט צו מאָרגנס, ווען די נשרפים האָבן באַזוכט די פאַרברענטע פּלעצער, זוכנדיק עפּעס צו ראַטעווען פון אונטער די חורבות. עס איז באַלד אַנטשטאַנען אויך אַ שווערער הויז־פּראָבלעם פאַר די נשרפים: די פערטל שטאָט וואָס איז ניצול געוואָרן פון דער שריפה איז ניט געווען ביכולת צו אַבסאָרבירן די וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין אַ דירה. אַ סך זענען זיך צופאָרן אין אַנדערע שטעט. פון גרויס ענגשאַפט זענען אויסגעבראָכן עפּידעמיעס און באַלד זענען געפאַלן קרבנות פון דער שריפה (ווי אבא צובעק).

ביסלעכווייז האָבן אַ טייל איינוואוינער אויפגעבויט נייע הייזער, און די שטאָט האָט זיך באַרואיקט. אָבער אין אַלגעמיין, האָט זי זיך שטאַרק פאַר־אָרעמט. צום אומגליק האָט די פּוילישע רעגירונג דאַן אויסגעאיבט אַ שווערן שטייער־דרוק אויף דער יידישער באַפעלקערונג, און מען קאָן זאָגן, אַז קאָצק האָט שוין צו איר פריערדיקן מצב זיך ניט אומגעקערט.

כמעט אַ פּאָגראָם צוליב אַ משומדת

דער פאָלגנדיקער עפּיזאָד, ביי וועלכן איך האָב בייגעוואוינט, איז כאַראַקטער־ריסטיש פאַר די יידיש־קריסטלעכע באַציאונגען צו יענער צייט אין קאָצק.

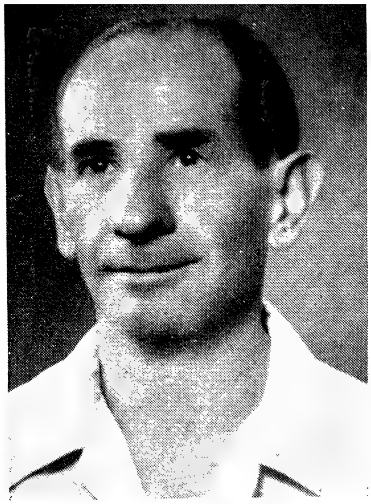
אין איינעם אַ העלן מאַרק־טאָג (אין קאָצק אין דער מאַרק־טאָג געווען דינסטאָג) האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג אַז אַ געוויסע יידישע פרוי (מיינס חנה׳לה) גייט זיך שמד׳ן. זעלבסטפאַרשטענדלעך איז אַזאַ אַקט אין קאָצק געווען אַ זעלטענער. באַלד האָט זיך געשאַפן אַ גרויס אָנגעלויף פון יידן, וועלכע האָבן געוואָלט זען די פרוי, אַגב אַ יידענע פון אַ פּאָר און פופציק יאָר. אין שטאָט האָט מען געוואוסט אַז די סיבה פון שמד איז אַ „ראָמאַנטישע״: שוין אַ סך יאָרן ווי זי איז אַוועק פון איר מאַן צו אַ געליבטן, אַ פויער מיטן נאָמען יאַנצאַק.

ווען די גויים, וועלכע זענען געקומען פון קאָצקער אומגעגנט צום מאַרק־טאָג, האָבן דערזען דעם יידישן המון, האָבן זיי געכאַפּט די דרענגער פון די פורען און געשלאָגן מיט זיי אויף רעכטס און לינקס. פיל יידן האָבן באַקומען טיפע וואונדן און פאַרבלוטיקטע פאַרלאָזן דעם מאַרק. די קריסטן האָבן צוטרעטן מיט די פיס דאָס ביסל סחורה פאַר די געוועלבער, און עס האָט געשמעקט אין דער לופט מיט אַ קליינעם פּאָגראָם.

אברהם ראָזענבלום (תל־אביב)

דאָרפסגייער

(קאָצקער פּרנסות)

איינע פון די פאַרשפּרייטסטע פּרנסות אין קאָצק איז געווען דאָס דאָרפסגייעריי. אמת, פּרנסה בריווח האָט מען פון דעם ניט געצויגן, דאָך האָט דאָס געהייסן פּרנסה — און די וואָס האָבן זיך דערמיט באַשעפטיקט האָבן זיך גערופן סוחרים. אַ טייל פון זיי האָבן זיך מיט דער צייט אַרויפגעאַרבעט און געוואָרן אָנגעזעענע בעלי־בתים אין שטעטל, דאָזערס און דעה זאָגערס — אָבער אין אַלגעמיין האָט מען זיי געהאַלטן פאַר באַלעבאַטישע קבצנים...

געהאַנדלט האָבן דאָרף גייער מיט מיט עופות, אייער און פּוטער א.אַ.וו. די אָרעמע (יתומים, אלמנות) פלעגן טראָגן פּעקלעך סחורה, ווי צום ביישפּיל: טאַשמעס, נאָדלען, בענדלעך צו שיך. די מער פאַרמעגלעכע האָבן געהאַנדלט מיט תבואה. דאָס אַלץ פלעגט זיך לאָזן אין די נאָנטע דערפער טאָג־טעגלעך, סיי אין די הייסע זומערטעג און סיי אין די קאַלטע פרעסט.

גאַנץ פרי, ווען ס'האָט נאָר אָנגעהויבן טאָגן, פלעגן די דאָרף גייער אויפ־שטיין און דאָס ערשטע — צו עבודת הבורא. גענומען דעם גראָבן אָנגעפּאַקטן טלית־זאַק אונטערן אָרעם און זיך געלאָזט, מידע ניט אויסגעשלאָפענע, אין בית המדרש. אָפּגעדאַוונט מיטן ערשטן מנין, קומט מען אַהיים, מען כאַפּט אַ כזית, זאָגט אָפּ שנעל דעם „תפילת הדרך״, מען פאַרוואַרפט דעם זאַק מיט סחורה אויפן פּלייצע — און גלייך אין וועג אַריין. געקומען אונטערן שטאָט פלעגן די דאָרף גייער אויסטאָן די שטיוול, צובינדן די אויערלעך און זיי אויך פאַרוואַרפן אויפן פּלייצע.

יעדער דאָרף גייער האָט געהאַט „זיין״ דאָרף וואו ער פלעגט האַנדלען: טאָלטשין, טורקעוויץ, גורקי, טכוזשעוו און אַנדערע. קומענדיק אין דאָרף פלעגן זיי טיף אָפּזיפצן און אויפהייבן די אויגן צום הימל: אפשר איז זיי באַשערט היינט אַ גוטער פאַרדינסט? אַ שווערער טאָג שטייט זיי פאָר. עס איז ניט געווען אַזוי

לייכט זיך אַרומשלעפּן אַ גאַנצן טאָג אין דאָרף און אויסשטיין צרות פון די הינט און די שקצישע שטיינער...

פּאַר נאַכט פלעגט מען צוריק קומען אין קאַצק. קודם כל — אין בית המדרש צו מנחה־מעריב, און צווישן דעם דאַוונען פלעגט מען אַריין כאַפּן אַ שמועס וועגן מסחר, פּאָליטיק א.אַ.וו. אין אַלגעמיין האָבן די דאָרף גייער געלעבט צווישן זיך זייער ברידערלעך; מען פלעגט זיך באָרגן אַ פּאָר גילדן און אַפילו טיילן מיט אַ פּאַפּיראָס... דער גרונט קאַפּיטאַל איז געווען אַ גמילות־חסד׳ל...

דינסטיק פלעגט מען ניט גיין איבער די דערפער — ס׳איז דאָך דער מאַרק־טאָג און די פּויערים פלעגן קומען מיט זייער סחורה און זיך אויסשטעלן אַרום סקווער. יידן פלעגן דאַן אַרומטאַפּטשען אין די בלאָטעס אויפן מאַרק צווישן די פּויערשע פורלעך, טאַפּן די תבואה, שיטן פון איין האַנט אין דער צווייטער, בלאָזן אין דער לופטן — און האָבן ווייניק פּרנסה.

איך דערמאָן זיך איינעם פון די דאָרף גייער: דוד העני מנשה׳ס, אַ יונגער־מאַן מיט אַ קליין געל בערדל, אַ גרויסער לץ. אַלע דאָרף גייער זענען ביי אים געווען אין קעשענע — ער האָט געהאַט אַ רשימה פון אַלע קבצנים אין שטעטל. האָט איינער פון די קבצנים אין שטעטל זיך אַרויף געאַרבעט — פלעגט אים באַלד דוד אויסמעקן פון דער רשימה. איז איינער געוואָרן, לא עליכם, אַ יורד — פלעגט אים דוד באַלד איינשרייבן אין זיין פּנקס. בעלי־בתים יורדים, וואָס זייערע טעכטער זענען געשטאַנען אין שידוכים האָבן ניט געוואָלט, פאַרשטייט זיך, מען זאָל וויסן וועגן זייער אמת׳ן מצב. אָבער פון דוד׳לען איז ניטאָ קיין פאַרבאָרגענע זאַך. „וואָס איז די חרפּה? — פלעגט ער טענה׳ן — אַ יורד? איז וואָס? פאָלג מיך און פאַר־שרייב זיך ביי מיר אין דער רשימה — וועט דיר לייכטער ווערן. ווייסט דאָך אַז צרות רבים איז חצי נחמה... צו וואָס דאַרפסט דו זיך פּלאָגן?...

אָבער דוד׳ל איז געווען צופרידן אויך ווען איינער פון זיינע „קליענטן״ פלעגט זיך „אויסשרייבן״ פון זיין רשימה. פאַרקערט, ער פלעגט פאַראיבל האָבן אויף די, וועלכע פלעגן זיך סטאַביל פאַרצייכענען ביי אים און ניט בייטן זייער פּאָזיציע...

אַ מסתפּק במועט

דוד בונים יאַנצעס דער דאָרף גייער, איז געווען אַ ייד וואָס האָט שטענדיק געהאַט גענוג. ער פלעגט זאָגן אַז וויפל גאָט גיט איז גענוג און מען דאַרף זיין צופרידן. „איז דאָ ווין — פלעגט ער זאָגן — מאַכט מען קידוש אויף ווין; איז ווין ניטאָ — מאַכט מען קידוש אויף חלה׳ס. ניטאָ קיין חלה׳ס — איז ברויט אויך רעכט; איז ניטאָ קיין ברויט — בראָט מען אָפּ 2 קאַרטאָפל און מען מאַכט קידוש, אַבי ניט אָנצוקומען צו לייטן״.

דוד בונים יאַנצעס מיט זיין פרוי רחל'ע נחמה'ס האָבן געוואוינט אין דעם קאָמענדאַנסקען געסל. פאַר דער גרויסער שריפה פלעגט ער זיך באַרימען, אַז אַ גאַנצן ווינטער באַנוצט ער ניט קיין האָלץ צום הייצן דעם אויוון. „פון איין זייט — פלעגט ער זאָגן — וואוינען די באַציאַנעס און פון דער צווייטער זייט די פלאַמעקעס און איך וואוין אין דער מיט — צו וואָס דאַרף איך הייצן דעם אויוון?". אַזוי פלעגט ער אויסלאַכן די רייכע וואָס האָבן קאָפּ דרייעניש מיט זייערע צימערן, אַן עס צימער, אַ שלאָף צימער, אַ קיך... איז דען ניט בעסער איין צימער, מען ווערט דאַן ניט מיד פון אַרומלויפן איבער די צימערן...

נאָך דער שריפה פון 1927 איז אָפּגעברענט געוואָרן דוד בונים יאַנצעס. ער האָט זיך אָבער אויפגעבויט איבער אַ נייס זיין כאַטקע — אָבער די רייכע שכנים זענען שוין ניט צוריק געקומען. עס האָט געבלאָזן פון אַלע זייטן. דוד בונים האָט פיל געליטן פון קעלט. ער האָט אָבער זיין מוט און הומאָר ניט פאַרלוירן. איין מאָל אין יאָר פלעגט ער זיך גוט אויסוואַרעמען — ערב פסח. ער האָט געהאַט אַ חזקה ביי רבקה'לע פסח משה'קעס צו באַקן מצות. דוד פלעגט קומען דאַן מיט זיינע צוויי פאַרשניצטע לאָפּאַטעס און זיך דאָרט אויסוואַרעמען פאַרן גאַנצן קאַלטן ווינטער.

מרים צובעק—פז (תל־אביב)

די משומדת'טע „מיינס חנה"

עס האָט אַ מאָל געלעבט אין קאָצק אַ תבואה סוחר, מיטן נאָמען שלמה. געהאַנדלט האָט ער מיט די פויערים אין די דערפער אַרום, געהאַט פרנסה בשפע און זיך געלעבט גליקלעך מיט זיין פרוי, וועלכע ער האָט זייער ליב געהאַט און איר גערופן תמיד „מיינס חנה". קיין קינדער האָבן זיי אָבער ניט געהאַט.

צווישן די פויערים, מיט וועלכע שלמה האָט געהאַנדלט איז געווען־איינער אַ קלוגער און כיטרער גוי מיטן נאָמען יונצאַק, וואָס האָט זיך מיט זיי זייער באַפריינדעט. ווען יונצאַק פלעגט פאַרש־פעטיקן אַהיים צו פאָרן — פלעגט ער שוין

געכטיקן ביי שלמה דעם תבואה סוחר. שלמה שטייט אויף גאַנץ פרי צו זיינע געשעפטן, איז ער צופרידן אַז זיין ווייב שלאָפט נאָך און בלייבט ניט אַליין אין שטוב.

נאָך דער גרויסער קאָצקער שריפה, אין 1927, ווען מער ווי אַ העלפט איינוואוינער זענען געבליבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ, איז „מיינס חנה" אויך געווען פון די אָפּגעברענטע. איז געקומען צו זיי זייער פריינד יונצאַק מיט אַ פערד און וואָגן, אַרויפגעלייגט דאָס ביסל בעטגעוואַנט און זיי אַרויסגעפירט צו זיך אין דאָרף, וואו ער האָט זיי אָפּגעגעבן אַ צימער ביי זיך אין הויז. ווען די אָפּגעברענטע האָבן אין אַ צייט אַרום אָנגעהויבן צוריק אויפבויען זייערע הייזער — האָט זיך אויך „מיינס חנה" מיט שלמה'ן אויסגעבויט צוריק זייער הויז און זיך צוריק געקערט אין שטאָט. די פריינדשאַפט אָבער מיט יונצאַקן האָט זיך פאַרשטאַרקט און ער איז געוואָרן ביי זיי אַן אָפטער גאַסט. אין די ווינטערדיקע קאַלטע שבתים, ווען יידן זענען געגאַנגען אין שול דאַוונען, האָט מען געזען ווי יונצאַק האַקט האָלץ נעבן שלמה'ס הויז, כדי איינצוהייצן ביי אים דעם אויוון.

אין יענער צייט איז געשטאָרבן די פרוי פון זייער פריינד יונצאַק. מיינס חנה האָט ניט געוואָלט, אַ פּנים, אַז יונצאַק זאָל פאַרפרעמדעט ווערן, חתונה האָבנדיק מיט אַ צווייטער, האָט זי אַוועקגעוואָרפן שלמה'ן אין דעם יידישן גלויבן און איז אַוועק חתונה האָבן מיט יונצאַקן. דאָס גאַנצע שטעטל איז געגאַנגען אויף רעדער: אין קאָצק זאָל אַזעלכעס פּאַסירן? און דערצו נאָך אַן עלטערע יידענע! „מיינס חנה" איז שוין דאַן געווען עטלעכע און פערציק יאָר אַלט. קאָצקער בעלי־בתים האָבן זיך באַראַטן, ווי אַזוי אָפּצוראַטעווען „מיינס חנה" פון שמד. דערוויסנדיק זיך, ווען „מיינס חנה" פאָרט צום שמד, איז מען איר אַנטקעגן געפאָרן, כדי צו רעדן מיט איר. ווען זי האָט זיי דערזען האָט זי צו זיי אַ זאָג געטאָן:

— יידן, פאָרט צוריק, איך וועל זיין שבת אין דער היים...

די יידן האָבן צוריק געבראַכט די גוטע בשורה, און דאָס גאַנצע שטעטל האָט מיט שמחה געוואַרט אויף „מיינס חנה"ס קומען. „מיינס חנה" האָט געהאַלטן וואָרט: פרייטיק איז זי טאַקע אַהיים געקומען. איר מאַן שלמה האָט זיך שטאַרק געפרייט מיט זיין טייערן גאַסט און איר זייער וואַרעם אויפגענומען. שבת־צו־נאַכט, ווען שלמה האָט געענדיקט דאַוונען אין שול, האָט ער פאַרבעטן צו זיך זיינע פריינד, זיי זאָלן גיין מיט אים זיך פרייען מיט זיין ווייב. ווען שלמה האָט געענדיקט מאַכן הבדלה, זאָגט ער צו זיין ווייב:

— גוט וואָך, חנה'לע! ביי יונצאַקן האָסטו אויך געהערט הבדלה? און מיט תמימות'דיקער פרייד זאָגט שלמה צו זיינע פריינד: נישקשה, מיין חנה'לע האָט חלילה קיין שלעכטס ניט געטאָן — ביי יונצאַקן אין שטוב שטייען 2 בעטן...

„מיינס חנה" האָט אָבער אַנדערש געטראַכט. צו מאָרגנס, ווען איר מאַן איז

אַרויס פאַר טאָג צו זיין מסחר, האָט „מיינס חנה" צוזאַמען גענומען אַלע ווערטפולע זאַכן (צווישן וועלכע עס זענען געווען אויך יונצאַקס וועקסלען) און געמאַכט אַ ויברח. גלייך נאָך דעם האָט זיך „מיינס חנה" גע'שמד'ט און חתונה געהאַט מיט יונצאַקן. מער פלעגט „מיינס חנה" אין שטעטל ניט קומען. זי האָט אָבער זייער ליב געהאַט די געשמאַקע פלעצלעך פון חוה דער בעקערין, פלעגט זי שיקן איר קריסטלעכן מאַן, יונצאַקן, צו חוה'ן כדי צו קויפן „טע פלאַצקי צאָ חאַנאַ לובי" — ווי יונצאַק פלעגט זאָגן.

ווי גרויזאַם איז דער גורל! אַלע אומשולדיקע קינדער און טייערע יידן פון קאָצק האָט היטלער אומגעבראַכט — און „מיינס חנה" איז געבליבן לעבן עד היום.

מרים שמחה (תל־אביב)

זלאַטקע

שטענדיק האָט זי ביי אונדז אַרויסגערופן אַ געלעכטער. אירע שמאַטעס, איר הילוך, איר אייביק זיצן אין דרויסן. ווען מיר האָבן, אַלס חדר יינגלעך, אויס־געלאַכט איר קאָמישן אויסזען, האָט זי, דוכט זיך, אויך הנאה געהאַט פון דעם. שטענדיק עלנט און אומעטיק — האָט דאָס לאַכן פון חברה קינדער שטיפער, דערוועקט אַ שמייכל אויף איר טרוקן פנים.

ווער איז געווען זלאַטקע, ווער זענען געווען אירע עלטערן, ווען איז זי פאַר'יתומ'ט געוואָרן, ווען און ווי אַזוי איז זי אומגליקלעך געוואָרן — דאָס האָבן מיר קינדער ניט געוואוסט און ניט געוואָלט וויסן און אַוודאי זיך דאַן ניט אינטע־רעסירט אויב עס וואַרט אויף איר אַ וואַרעמע היים, אַ גוטע ווערטשערע, אַ גלעט און אַ קוש פון טאַטע־מאַמע.

אייגנטלעך ווייס איך זייער ווייניק פון איר עד היום. פאַרוואָס דוקא האָט זי זיך ביי מיר אין זכרון אַזוי איינגעקריצט? אפשר דערפאַר, ווייל זייענדיק אין די אייזיקע וועלדער פון ווייטן צפון, נאַקעט און באָרוועס אין די גרויסע פרעסט, צעשראָקן, ניט וויסנדיק וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען — זענען מיר געווען זייער ענלעך צו זלאַטקען. שטייענדיק אין ריי נאָך אַ ביסל „יושקע" (זופּ) אָדער אַ שטיקל ברויט, אונטערהאַלטנדיק די האַנט אַז אַ ברעקל זאָל חלילה ניט אַראָפּ־פאַלן, לעקנדיק דעם ליידיקן קעסל פון זופּ מיט אַ „לאַנגע צונג" — פלעגן מיר זיך אָפּט דערמאָנען אין זלאַטקען...זייענדיק אין די לאַגערן האָבן מיר איר אַפילו מקנא געווען — האָט זי דאָך געהאַט אַן אייגן צימערל, און ווען דער הונגער האָט

איר געפּייניקט פּלעגט זי צוגיין צו דער טיר פון אונדזערע מלמדים (יעקב יצחק אָדער יצחק אייזיק) און מיט אַ שעמעדיקן שמייכעלע בעטן אַ ביסל עסן...

ווען מיר דערמאָנען זיך אין אונדזערע טייערע און זענען מקיים זייער צוואה פאַרן אַריינגיין אין די גאַז־קאַמערן: „פאַרגעסט אונדז ניט״ — לאָמיר אויך ניט פאַרגעסן די אומגליקלעכע זלאַטקע, און ענלעכע צו איר, די „מוכּי גורל״ און קרבנות פון די סאָציאַלע באַדינגונגען אין די שטעטלעך פון פּוילן.

מיר וועלכע האָבן זוכה געווען אַרויסרייסן זיך פון די נעגל פון דעם נאַצישן מערדער, דאַרפן אויסקריצן אויף אונדזער האַרץ אַלע טייערע נשמות וואָס האָבן ניט זוכה געווען, אונדזערע מוטערס און פאָטערס, שוועסטער און ברידער און אַלע קרובים און באַקאַנטע — און צווישן זיי אויך ניט פאַרגעסן די טראַגיש־אומגליקלעכע נשמות.

בל תיעדר מזכרוננו אף נפש מקהלתנו.

יעקב העריק (תל־אביב)

קאפל

בין השמשות ווען ס׳וועבט זיך
שטילע סודות׳דיקע פּיין,
הערט מען שרייען קאָפּעלס וואַלד־קול,
ס׳רייסט אין שטובן זיך אַריין.

היי! כ׳פאָר שוין צו דער פּאָסט צו,
ברענגט די פּעקלעך שוין אַרויס!
פון זיין שרייען ווערט געמונטערט
אינעם שטעטל יעדעס הויז.

ס׳טראָגן מענטשן אָנגעפּעלצטע
קערבלעך, פּעקלעך צו די פור,
בגניבה צו די פּאָסט צו
מאַכן פאָרלעך אַ שפּאַציר...

און קאָפּל איז מסדר
שטרוי־געזעסן נאָכאַנאַנד
ס׳קומען ווייבער אויך באַגלייטן
מיר די קינדער ביי דער האַנט.

און ס'האַלט אַלץ אין איין פאָרן.
דער קאָפּל בעל עגלה.
אויפן וואָגן „המבדיל" זאָגט ער
מוצאי שבת נאָך הבדלה.

ס'לעבט זיך קאָפּל גאָר אָן דאגות
אַבי בראָנפן איז פאַראַן.
צוויי חיות, קיין עין הרע,
און אַ גוטער פעסטער שפּאַן.

פאַר די שרעקן פונעם וואַלד
דאַרף מען קאָפּלען גאָר ניט זאָגן —
אַ צי די לייצן און זיי לויפן
ווי די רוחות מיטן וואָגן.

דער רויטער גאַרטל, אויף ס'פּנים,
אויף קאָפּלען עדות זאָגן,
אַז ער לעבט שוין לאַנגע יאָרן
אויף די קעלניע מיטן וואָגן.

אַנדערע צייטן אָנגעקומען
אויף די כוחות שוין נישט מער,
נישט די חיות ווי אַ מאָל —
ס'איז דער וואָגן פאַר זיי שווער.

נישט דער גאַרטל, נישט די רויטקייט,
ר'קען דאָס פאָרן נישט פאַרטראָגן,
נישט די סוחרים פון אַ מאָל —
העטאָ! ווישטאָ! שטופּ דעם וואָגן.

שטיל איז אין שטעטל.
פול מיט אומעט יעדעס הויז.
ס'גייען מענטשן פון צער געבויגן,
ס'ציט אַ פערדל זיך פאָרויס.

מ'זאָגט נאָך אים שבחים
ווען מ'גייט שוין פון לוויה:
געווען אַ גוטער בעל עגלה,
צו פאָרן אַ מחיה!

מפלגות, ארגונים ומוסדות

פארטייען און ארגאניזאציעס

גדליהו גרוסמן (תל-אביב)

התנועה הציונית בקוצק

אף על פי שקשיים רבים עמדו למכשול להחדרת הרעיון הציוני בקוצק החסידית והחרדית, היו בוודאי ציונים בודדים בעיר עוד בטרם 1916, בשנה שבה קמה והתארגנה התנועה הציונית בקוצק בשם „בני־ציון". בכל זאת משמשת שנה זו תאריך בהופעתה הגלויה של התנועה בעיר. מייסדי „בני ציון" היו יעקב הרץ, לייזער סעמיאַטיצקי, מיכאל רק והרב אברהם טשאַרני. לאגודה זו הצטרפו רבים מבין יהודי העיר מכל השכבות (סוחרים, חנוונים ובעלי־מלאכה) זקנים וצעירים, והרעיון הציוני הכה גלים והקיף גם חוגים דתיים שהתייחסו בחשד לכל ארגון מודרני. במשך זמן קצר הצליחה התנועה הציונית להרחיב את פעולותיה בחינוך, במוסדות הקהילה וחברות הצדקה. ראשי התנועה ייצגו את התושבים היהודים כלפי חוץ (בעירייה — יעקב הרץ וליזר סמיאַטיצקי) וכלפי פנים (הרב טשרני בין ראשי הקהילה), כן נמצאו בידי אגודת „בני־ציון" המוסדות לפעולה סוציאלית (כגון ג׳וינט ואחרים). הקופסה הכחולה של הקרן־הקיימת לישראל חדרה לכל בית יהודי, ואצל החסידים בסמוך לקופסת ר׳ מאיר בעל־הנס.

עם פרסום הצהרת־בלפור הגיעה ההתלהבות הציונית בעיר לשיאה. באותו זמן הוקם גם ביה"ס „תרבות" בעיר.

„בני ציון" ניהלו את כל הפעולה היומיומית באיסוף כספים לקק"ל ע"י ארגון נשפים והצגות וגביית תרומות בעיר. בבחירות לסיים הפולני הראשון השתתפו „בני־ציון" ופעלו לטובת רשימתו של יצחק גרינבוים. אסיפות הבחירות נתקיימו בבית הכנסת. רוב הקולות בעיר היו לטובת רשימה זו.

כשפרצה מלחמת רוסיה—פולין בשנת 1919 נפסקה הפעולה, וביה"ס העברי חדל אף הוא להתקיים (יעקב הרץ עלה ארצה והמורים גויסו לצבא הפולני), אך אחרי גמר המלחמה נתחדשה הפעולה הציונית בעיר. היו נסיונות להקמת הסתדרות „התאחדות" אך לא זכו לאריכות ימים. לעומת זה קמה אז תנועת „השומר־הצעיר" שבה התרכז כל הנוער התוסס בעיר והיא היא אשר חדרה וקיימה את הפעולה הציונית למשך שנים רבות עד פרוץ השואה.

באותה תקופה נפתח גם חדר מתוקן בהנהלתו של אבוש רוזנברג. הופצו בעיר ספרים ועתונים ציוניים (העתון היומי העברי „היום"). התקיים אף „מניין" של מתפללים ציונים, שבו היו התרומות לעליית התורה מוקדשות לקק"ל. כן היו מקריאים שם חדשות מארץ־ישראל לאחר התפילה. בבית הכנסת הגדול נתקיימו אסיפות פומביות שבה נאם הרב טשרני. יהודי העיר ראו בתנועה הציונית את דרכם לעתיד. כל ידיעה מהארץ על הקמת מושבה, כפר או קיבוץ היכתה גלים של שמחה, וכל ידיעה רעה ח"ו גרמה לצער. בזמן המאורעות בשנת 1929 תרמו יהודי העיר ביד מלאה לקרנות הציוניות.

רבים מבני העיר הגשימו את הרעיון הציוני ועלו ארצה בכל הדרכים, בסרטיפיקטים ובאניות מעפילים, והם חיים כיום בארץ ותורמים מחלקם לבניין המדינה והפרחתה.

בית ספר „תרבות" בקוצק

הרעיון להקמת בי"ס עברי בקוצק נולד אחרי מאבקים קשים ורציניים, כי לא היה זה דבר פשוט לפתוח בי"ס עברי מעורב לילדים ולילדות בקוצק החסידית והחרדית. עצם הפעולה דרשה מאמץ ועוז־רוח מאלה שנגשו להגשים את הרעיון הזה. הם עמדו בפני מאבק קשה הן מצד ההורים של בעלי הרעיון גופא והן מצד רוב אנשי העיר.

כן נתייצבה שאלת החזקת המוסד ואמצעים כספיים. בכל זאת כדאי לציין, שלמרות המכשולים נגשו היוזמים לפעולה, והם: הרב טשרני, מיכאל רק, יחיאל טאַשעמקי, יצחק אליה צוקרמן ויבלח"א — יעקב הרץ. אחרי הכרוז הראשון בשנת 1918 שקרא לרשום ילדים בביה"ס, הופתעו המארגנים מהפניות הרבות לקבלת ילדיהם לבית הספר גם מחוגי המתנגדים לרעיון הזה.

הקרן הראשונה למטרה זו באה מהכנסות נשף שנערך במיוחד לכך. לאחר שהושגה הדירה הראוייה לבי"ס הביא יעקב הרץ חבר מורים להוראה מן הקורטריום שע"י מרכז ההסתדרות הציונית בורשא.

תחילה מנה ביה"ס 4 כיתות יסודיות ובין המורים הראשונים היו גוטבטר ומרמלשטיין (שנשלחו ע"י הקורטוריום) וכן יעקב הרץ ואחרים מאנשי המקום. כעבור זמן קצר התפתח ביה"ס והוקם על ידו מטבח לתלמידים, שנעזר ע"י הג'וינט. הודות לקיום ביה"ס נשמעה השפה העברית ברחובותיה של קוצק והוא גרם להפצת השפה בחוגי הנוער בכלל. מורי ביה"ס קיימו פגישות עם הורי התלמידים, שנושאיהן היו בעיות חינוכיות. לאחר זמן עבר ביה"ס לבניין גדול יותר ואף הגדיל את מספר הכיתות; בין המורים נמנו אז סרני ומלרשטין.

לאחר שיעקב הרץ עלה ארצה והמורים גויסו לצבא הפולני נאלץ היה ביה״ס להיסגר. לאחר שנה, בערך, נפתח ביה״ס מחדש בהנהלתם של מוטל אלתרמן, יצחק אליה צוקרמן ויעקב סעמאַטיצקי.

גן־ילדים עברי

ביוזמת קן „השומר־הצעיר״ נוסד בקוצק גן־ילדים עברי בהנהלתו של משה סמולר, ששימש באותה תקופה כראש־הקן הקוצקאי. בין יתר הפעילים בגן נמנו דוד ליבפרוינד, ינטה מונצ׳רז׳. הגן זכה לפופולריות רבה בין תושבי העיירה ורכש לו עמדה מכובדת.

גן ילדים עברי בקוצק — דער העברייאישער קינדערגאָרטן אין קאָצק

חנה מילגרום־מונצ׳רז׳ (היפה)

„השומר הצעיר" בקוצק

ביום מן הימים החלה פתאום לנשוב רוח חדשה בנהר וויעפש המנומנם, המגלגל לאיטו את מימיו לויסלה. בלילות הקיץ התחילו להחליק על פניו סירות, ומהן בקעה שירה רווית־געגועים לארץ ישראל ולגדות הירדן הרחוקות. היו אלה בני הנוער הקוצ־קאי, שהתארגנו בקן „השומר הצעיר", שנוסד ב־1925 ע״י כמה מצעירי קוצק. תלבושתם הצופית של חברי התנועה עוררה תשומת־לב כללית בין יהודי העיירה וגוייה כאחד. כולם תמהו: האלה הם הצעירים היהודים, ילידי פרברי קוצק, כפופי־הגב וחיורי־הפנים? ואכן הקן, בהדרכת יצחק זיגלמן ודוד רוזנבאום לאחר מכן, התפתח וריכז בתוכו רבים מתלמידי בית הספר העממי וסתם נערים שזקפו קומתם וטיילו בחורשות רוסקביש, בילובז׳ג וסקראמאוויצה, שקועים בשירה נלהבת ובשיחות על המולדת הנכספת.

עם השריפה הגדולה נפסקה פעולת הקן זמנית, אך חודשה בשנת 1932. הקן נהפך למרכז הנוער בעיר (פעל בו אז משה סמוליאר). חבורות־חבורות ישבו ולמדו תולדות העם היהודי, גיאוגרפיה של ארץ־ישראל, צופיות, ערכי מוסר כללי ועברי. כן ערכו טיולים ונשפיות. התארגנו חוגים ללימוד השפה העברית, חוג דרמתי, מקהלה וספריה. המוני נוער התחנכו בשורות „השומר הצעיר" לאהבת ציון וחלוציות.

בשנת 1930 בא המשבר. רוב חברי הנהגת הקן עזבו את העיר (יוסקה שולשטין ואחרים עלו ארצה — משה בליטמאַן ודוד סמיאטיצקי נסעו לארגנטינה) אך החינוך החלוצי נתן אותותיו: מדי שנה יצאו צעירים להכשרה, שבה הכינו את עצמם לקראת חייהם בארץ.

בשנת 1933 חידש קומץ צעירים, בני 16—17, את פעולת הקן וחיי הנוער היהודי זרמו במרץ ואון עד לאותה התקופה בה הושמד לנצח הקיבוץ היהודי בקוצק.

ראשוני „השומר הצעיר" בקוצק — די ערשטע חברים פון „השומר הצעיר"

מושבת־קיץ של „השומר הצעיר" בבילובז'ג ע"י קוצק
אַ זומער קאָלאָניע פון „השומר־הצעיר" אין ביאַלאָבזשעג ביי קאָצק

דב טשרני (הרצליה)

ראשיתו של „השומר הצעיר" בקוצק

הסתדרות „השומר הצעיר" נוסדה בקוצק בשנת 1925 ע"י כותב השורות האלה, בהשפעת ביקורי ברדזין, העיר הסמוכה, שבה כבר היתה קיימת הסתדרות זו. אספתי בקוצק ילדים בגיל 14—15 ויחד עם חברי הקימונו את „הקן". המיפקדים של הקן התקיימו בחצר גדולה של יהודה טאַמעשקא (שבה גרה חברת הקן הפעילה, ינטה מונצ'רז'). במשך הזמן נצטרפו אלינו נערים ונערות יותר מבוגרים וקבלו עליהם את העבודה בקן. כעבור זמן קצר השגנו מועדון ולפתיחתו באו חברי ההנהגה הגלילית, כגון יצחק זיגלמן וחיים שלימאַק. בשנת 1926 הגיע אלינו דוד רוזנבוים כמדריך, וכיהן בעבודה זו עד השריפה הגדולה בשלהי 1927, שבה נשרף גם המועדון. אף על פי כן המשכנו בעבודה. נבחרה הנהגה מקומית (יעקב בליטמן, יעקב מונצ'רז', משה בליטמן, יושע שולשטיין) וחולקה העבודה לפי השכבות והגדודים, כמקובל. קוימה גם פעולה תרבותית כללית, היה חוג דרמטי וכן חוגים ללימוד העברית.

בשנים הראשונות היתה זו תנועת הנוער היחידה בעיר. מדי שנה היתה מתקיימת מושבת־קיץ בבילובז'ג הסמוך לקוצק, במקום יערות יפים ונהר ויפש. למושבה זו היו מגיעים שומרים מגליל פודלסיה ולובלין. בשנת 1930—32 עלו לארץ החברים הראשונים של הסתדרות „השומר הצעיר" בקוצק.

משה פרידמן (תל־אביב)

קן תוסס ומלא־חיים

קבוצת הצעירים שהחליטה להקים בקוצק קן של „השומר הצעיר" — דרכם לא היתה סוגה בשושנים. קשיים ומכשולים לרוב נערמו על דרכם וקמו להם מתנגדים על כל צעד ושעל. ביחוד התנהלו ויכוחים מרים עם ההורים, רובם שומרי מסורת ואדוקים. עצם ייסוד הקן היה בו משום מהפכה גדולה באופן החיים של הנוער היהודי בקוצק. יש לציין, שגם בית הספר הפולני העממי, שבו למדו רוב ילדי ישראל לפי חוק חינוך חובה של הממשלה, גם הוא התנקש בקיומו של הקן ע"י כל מיני נגישות, כגון עונשים והורדת ציונים וכו'. אך כל זה לא הפריע למרצם ולהתמדתם של מייסדי הקן.

בראשיתו היה הקן מורכב בעיקר מבנים שעסקו בתרגילי התעמלות ובצופיות,

כארגון נוער בלתי מוגדר מבחינה אידיאולוגית אבל בעל אופי ציוני. הפקודות ניתנו כבר אז בשפה העברית. לאחר זמן קצר התחיל הקן לרכז סביבו חלק גדול מהנוער המקומי. בגלל חוסר מועדון התקיימו הפגישות תחת כיפת השמים, בכבישים וביערות הסמוכים — ואף השלג והכפור העז בחורף לא היווה מכשול לפגישות אלה. נערכו טיולים (או „הפלגות" כפי שנקראו אז) למרחקים וכך בלינו בחיק הטבע מבלי שנהיה לראווה לעין כול בפעולותינו. אספות הקן היו מתקיימות בשבתות ובחגים, ואילו בימי חול אספות גדודים וקבוצות. לרוב היו אספות אלה נפתחות במפקד ואחריו שירה וריקודים ונסתיימו בשיחה על עניני דיומא, בעיות אקטואליות (במיוחד ארצישראליות) שנדונו בהרחבה.

קן השוה"צ בכנס ל"ג בעומר — אַ ל"ג בעומר טאָג אין השומר הצעיר

הצמאון לקריאה אצל חברי הקן היה רב ונוצלו במלואן הספריות שעמדו לרשותנו, כגון הספריה העממית ע"ש י. ל. פרץ, ספרית אגוד עובדי העור והספריה הנודדת של ההנהגה הראשית של השוה"צ. בהמשך הזמן נהפך הקן למרכז ההתענ־ינות והחיים של הנוער במקום. לא חסרו גם התנגשויות עם חלק מהנוער שהלך שבי אחר הסיסמאות של המפלגה הקומוניסטית שלחמו ברעיון הציוני. מטרתנו

הסופית היתה ברורה לכל נער ונערה: עלייה ארצה. אך הדרך להגשמה היתה זרועה התלבטויות ולא כולם יכלו לעמוד בהן.

הקן הקדיש הרבה ממרצו להחיאת החגים הלאומיים ובתוכם את יום ל״ג בעומר, שהיינו מבלים ביער הסמוך בפעולות ספורטיביות וצופיות. כשהיינו חוזרים בתהלוכה מסודרת דרך חוצות העיר, נתקבלנו באהדה ובהתענינות על ידי כל תושבי העיר (ואף על ידי ראש העיר הפולני). וכך הפך הקן לעובדא, שאין מער־ערים עליה. היינו הגוף היחידי שביצע את כל הפעולות הציוניות בעיר, כי ראינו בכך חלק מעבודתנו החינוכית והחלוצית.

כאן המקום להזכיר שתי משפחות בקוצק, שמהן שאבנו השראה ואומץ בעבודתנו: בית זיגלמן ובית משפחת מונצ׳רז׳. עדיין זכור לי בית משפחת זיגלמן, שהפך מקום ועד ומיפגש לנוער המתקדם והמשכיל שבעיר ובו התנהלו ויכוחים ושיחות על סופרי יידיש, על הספרות הקלאסית, על פילוסופיה ודראמטורגיה ועל כל הבעיות האקטואליות. מבית מתקדם זה אף יצאה היוזמה להצגות תיאטרון בהשתתפותם הפעילה של בני משפחה. דוד טבל מונצ׳רז׳ איש משכיל, שקט וצנוע היה מוכן תמיד להושיט עזרה ועצה לכל פעולה תרבותית ולכל נער המחפש דרכו בחיים. שנים אחדות מתקופת נעורי בליתי בבית זה. חיים מונצ׳רז׳ היה חברי לכתה בבית הספר, יענטה חברה בקבוצת הבוגרים בקן — והאם זלאטה, אשה יקרה ושופעת חיים, שלמרות עיסוקיה הרבים במשק בית וכלכלת המשפחה ידעה תמיד לשתף את עצמה במפעלי התרבות של הנוער. הקן מצא כאן את ביתו. כל תוכנית פעולה נידונה כאן, כל מסיבה הוכנה בבית זה וכן השירים, הדקלומים וההצגות וכו׳.

במאמצים רבים ובעזרת אוהדינו המבוגרים רכשנו לנו אולם, מדריך ומרכז. פעולתנו התרחבה יותר ואנו היינו תנועה פעילה ומרכזית בעיר. במשך הזמן הוכשרו מדריכים מבין חברינו בשביל הקבוצות הצעירות. קבוצת הבוגרים גדלה אף היא ונתעוררה הדרישה לצעדים ראשונים של הגשמה עצמית. חלק גדול יצא לקיבוצי הכשרה במקומות שונים בפולין. הימים ימי ה„ספר הלבן״ — וחברינו נידונו לישיבה ממושכת בקיבוצי ההכשרה ללא סיכוי לעלייה קרובה. חלק מחברינו עלו אז ארצה כמעפילים (ביניהם כותב השורות הללו) — אך, לדאבוננו, מעטים בלבד. אלה שנשארו בעיירה קבלו לידיהם את התפקידים הרבים והמשיכו במרץ רב — עד שפרצה מלחמת העולם השנייה והשואה האיומה שפקדה את יהדות פולין והושם קץ לנוער התוסס ומלא החיים, יחד עם כל יקירינו וקרובינו וכל יהודי קוצק.

משה סמוליאר (תל-אביב)

הנוער הקוצקאי במאבקו

על גדות הנהרות טישמניצה וויפש, במקום מפגשם והתמזגותם, חי את חייו זה דורות הישוב היהודי בעיירה הקטנה קוצק. ההיסטוריה יודעת לספר דברים מענינים על קורותיו של ישוב יהודי זה שנתפרסם בזכות כמה אישים ומאורעות. אני מתכוון רק להעלות קטע אחד מחייו ובעיקר מחיי הנוער הקוצקאי בו טפלתי והכרתיו מקרוב בשנות ה־30.

היה זה ביום סגריר של סתו 1932. הגעתי לקוצק כשליח תנועת השוה"צ. העיירה עשתה עלי רושם מדכא: השוק המרובע המוזנח במרכז העיירה, החנויות הריקות למחצה העידו על תלישות הישוב ממקורות פרנסה רציניים. הרגשתי שנתקעתי לפינה נידחת חסרת טעם וענין, ותוהה הייתי אם לא איטיב לעשות באורזי את חפצי ובחוזרי להכשרה שממנה יצאתי לשליחות זו.

הפגישה הראשונה

אך הפגישה הראשונה עם הנהגת הקן וחבר הפעילים השפיעה על רוחי ושנתה את דעתי מן הקצה אל הקצה. התברר שבעיירה זו ישנו נוער לוחם, אמיץ, מלא חדוות חיים ותשוקת יצירה — המצפה ליד מכוונת ומדריכה. התכניות שהותוו כבר בישיבות הראשונות (אירגון הקן והרחבתו, הקמת חוגים רעיוניים, ויסוד ספריה ואחרון אחרון — הקמת בית־ספר תרבות) העידו כמאה עדים שבעיירה זו גלום ים של מרץ ורצון ובקצת מחשבה ויוזמה ניתן כאן לפעול גדולות.

לא במעט השפיעה עלי בכיוון זה משפחת בליטמן, שביתם שימש לי אז אכסניה ידידותית לפי מיטב החמימות העממית. היתה זאת משפחת אנשי עבודה, ישרי־דרך ומתקדמים שחנכו גם את בניהם לעמל ולמעשים טובים. האתמוספירה של בית זה קבעה בהרבה את ראשית צעדי ומעשי בעיירה זו.

אך לא רק תכניות יפות לעתיד הועלו בפגישות הראשונות ע"י פעילי הקן, היה גם בידיהם דבר של קיימא: מסגרת אירגונית של קן השוה"צ במידה המניחה

את הדעת. במאמצים רבים קיינו פעילי המקום קן קטן על שכבותיו החינוכיות השונות הנהוגות בתנועה.

החברים יחיאל רוזנבלאט, גזיבץ׳ יוכבד, הבליטמנים, מונצ׳רז׳ יענטה ודוד ליבפריינד היוו את עמודי התווך של הבנין הזה. הרגשתי שהם תולים בי תקוות רבות אולי... כל התקוות. השאלה שנקרה במוחי היתה: האם אעמוד אני במבחן? האוכל לשאת בעול הזה? היעמדו החברים לימיני בביצוע המשימה של מדריך ומחנך הנוער במקום?

גדוד „העמק" של השוה"צ — אַ גרופּע שומרים אין קאָצק

הנוער

הנוער במקום הושפע מרוח הזמן. הוא היה כולו נתון בתהליך המהפכה הלאומית הגדולה שנתחוללה לנגד עניו והיה שקוע בה ברמ"ח אבריו. קוצק על עברה החסידי המפואר היתה בתקופה זו שסועה לשני גושים מגובשים, כל אחד בעל צביון, אופי ומסגרת חיים משלו. הדור הישן הקופא על שמריו וניזון מהמסורת שבעבר, כשהוא יונק ממקורות ה„חצר" הקוצקאית — היה ביטוי נאמן לתקופה שעבר זמנה. מצבו הכלכלי הירוד הגביר עוד ביתר שאת את ההרגשה של חוסר פרספקטיבה להמשך הקיום. לא היו בעיירה כל מפעלי תעשיה, בעלי המלאכה נאלצו להגר משם לערים הגדולות או לצאת ל„עונה" לוארשה, כדי להרויח פת לחמם. המשטר האנטישמי של פולין דאז נתן אותותיו, והניוון המשקי והכלכלי

אכל בכל פה. אין תימה, שהנוער לא ראה את עתידו במקום ותלה כל תקוותיו בתנועת הנוער שתשאנו אי פעם בכנפיה לעולם הגדול.

הנוער, מאידך, היה כולו מרד. הוא שלל בתכלית השלילה את ההווה ואת ההווי בעיירה זו על כל גילוייהם: הכלכלי, הרוחני והמוסרי. השקפותיו ומושגיו על אורחות החיים בחברה ובמשפחה היו מנוגדים למקובל וראדיקליים מאוד. ייתכן שבעיקר היתה זאת תגובה על השמרנות המיוחדת בה הצטיינה המשפחה בעיירה זו, ותגובה לדפוסי חיים נוקשים ומאובנים של חסידי קוצק. משום כך היה נוער זה תוסס יותר, רגיש יותר ולוחם ומהפכני יותר מן הנוער בעיירות ווֹלין, למשל. הקיטוב בין המחנות היה כאן חריף יותר ומנוגד יותר. הנוער שאף לפרוק את העול ולהשתחרר לחלוטין מהישן ובצורה בלתי פשרנית. נוער זה ברובו עוד הכיר את „החדר" בו עשה את ראשית צעדיו וחונך בו ברוח המסורת היהודית, ישר מבית־המדרש יצא עם נס המרד.

משנבעו הסדקים הראשונים בחומת יריחו של החיים היהודיים בקוצק וקרני השמש של העולם החדש והרחב חדרו לתוכה — הקיץ הקץ על מי המנוחות של חיי העיירה ועורער השלום בין שני הדורות. התנועה פרצה ושטפה כנחשול מים אדירים — ושוב לא הועילו המאמצים מצד אבות העיירה לרסנה ולהחזירה ל„מוטב" — הנוער הפך לגורם פעיל ומפעיל, חי נושא את עצמו, שהקרין מאורו על החיים הציבוריים והחברתיים בעיירה.

„השומר־הצעיר"

תנועת השוה"צ בקוצק הקיפה את מרבית הנוער בעיירה ואף ילדי בית־הספר מהכיתות הנמוכות מצאו בקן מקום חם, נעים לבילוי זמנם הפנוי בשירה, ריקודים ומשחקים בהדרכת המנהל, — דבר שלא היה בנמצא בבית־הספר הפולני, ב„חדר" המסורתי ואף לא בבית הטרוד בדאגות פרנסה.

אך הקן לא הצטמצם רק בהקמת אהלו הוא; עם גידולו, התבצרותו והתבססותו חרג ממסגרת הפעולות הרגילות של התנועה. הוא חלם על הפצת השפה העברית — בעיר ואף — הקמת בית־ספר „תרבות". אורגנו שעורי ערב לעברית, הוצא עתון קיר בעברית, בחוצות העיירה ובאספות צלצלה השפה והשירה העברית החדשה. השפה שמשה סמל ממשי לתוכן ציוני מעמיק, ביטוי לאהבת המולדת ומעשה מהפכני יום יום.

בעקשנות רבה חתר הנוער הציוני בעיר להקמת בית־ספר עברי. הוקם גן ילדים במגמה להכשיר את הקרקע למטרה זו, אך לא נסתייע הדבר. ייתכן ולא היה זה בכוחותיו של הנוער לבצע משימה כזו והישוב לא היה מסוגל לשאת בה. אבל עצם השאיפה והרצון העז לבנות מוסד כזה במקום מעיד על הרוח החדשה והנועזת שפעמה בלב הנוער הזה.

פעילי הקן אף יזמו את הקמת הספריה בעיר שהיתה צורך השעה. ספריה לחניכ הקן, לבוגרים ולשכבות החינוכיות. ללא תורמים ונדיבים, באמצעים עצמיים, ע"י צירוף פרוטה לפרוטה הקים הנוער בכוחותיו הוא את הספריה — מכשיר רב ערך להשתלמות והרחבת הדעת. היו בה ספרים ממיטב היוצרים בעברית וביידיש, ומדור הספרות הסוציאליסטית היווה בה חלק נכבד. ביראת כבוד ממש הובאו הספרים מוארשה. קטנה היתה הספריה, שהיתה היחידה בעיר, אך מעין רוח הקודש רחפה עליה. טפחו וטפלו בייצור רך זה, תוך דאגה רבה על מנת שלאורו יתחממו לבבות ויתחנכו דורות. איש באותם הימים לא פילל שבאחד הימים תתחולל בשמי אירופה סערה עזה, אשר תשמיד כל נבט וציץ רענן, תזרע הרס וחורבן ותצית אש גדולה, בה ישרפו לא רק היצירות הנעלות של סופרים, משוררים והוגים, אלא יושמד כל הישוב השקט מלא־געגועים וכיסופים לחיים חדשים, חופש ומולדת.

ויכוחים חמים בלילות קרים

מועדון התנועה ששכן ב„שוק" שימש אכסניה לכלל הנוער במקום ותדיר היה מלא מפה לפה. ידע הנוער הקוצקאי שבתוך כותלי מועדון זה מזומנת לו במה לחילוף דעות חופשי, ה„קעסטל־אָוונט" (ערבי שאלות ותשובות) נהפך לחלק בלתי נפרד מחיי הנוער. בלילות החורף הקרים האזין לויכוחים סוערים על בעיות היסטוריות, ספרותיות ואחרות. לפעמים היה אפילו חם מדי במועדון... בעיקר נסערו הרוחות בנושא הציונות ופתרון בעיית היהודית. השמאלנים ניצלו את היחס הליבראלי של חופש הויכוח ששרר במועדון זה והתקיפו את דרך הציונות־הסוציא־ליסטית בנוסח התעמולתי הזול. ייאמר לשבחם של חניכי הקן שעמדו בויכוחים לוהטים אלה כסלע מוצק בים סוער ונסער. ובאותם הלילות לא פילל איש שיבוא יום והמתנגדים הללו יחפשו עוגן והצלה בחופיה של „פּאַלעסטינע" זו שלעגו לה, אם כי יש להודות שמחבקי זרועות עולם אלה האמינו בכנות, באמונה שלמה, שבעולם של צדק ואמת ימצאו גם הם קן בטוח וחם להם ולצאצאיהם. אמונה זו נגוזה רק על סף בורות המוות.

קבר עזוב על אם הדרך

סמוך לקוצק ע"י כביש צדדי בואכה לעיירה מוטלת אבן גדולה מוזנחת, עטורת קוצים ודרדרים — הלא הוא קברו של הגבור היהודי ברק יוסלביץ. בקושי רב ניתן לפענח את האותיות החרותות על המצבה שהשתחקו מרוב שנים. המקום לא מטופח, פרוץ, ללא גדר. המצבה אף היא איננה ראויה לשמה. השלטונות הרשמיים הפולניים, שגבור זה הקריב את עצמו למען חרותם, נזכרו בו בשנת 1933 — 100 שנה למותו. נערכה תהלוכה רבת רושם. הרב הצבאי ערך תפילה ברוב פאר. העצרת רבת הרושם נסתיימה ולמחרת היום חזר המקום לקדמותו...

הקבר העזוב גרם לעלבון וכאב צורב לכל יהודי עובר אורח וביחוד בלב היהודי. קבר עזוב זה הנהו רק פרח בודד משיח השושנים הנהדר של גבורה יהודית פזורה ברחבי התבל, בה דרכה הרגל היהודית במשך דורות רבים של חיי הגולה. הזהו הגמול לחזיון מופלא של גבורה יהודית בגולה?...

קבר דומם זה שימש ביטוי מוחשי לגורלה של הקרבה עצמית של גבור יהודי על מזבח לא לו. ולא במעט השפיע חשבון היסטורי זה על התמורות שנתחוללו בקרב הנוער הקוצקאי והצטרפותו המלאה לתנועת השחרור היהודי. ככל שכאב הנוער היהודי במקום את עלבון הגבורה היהודית כן טפח בלבו יחס מיוחד לנושא זה.

מאבקו הטרגי של הנוער וגילויי גבורה

הנוער הקוצקאי עמד בכבוד במאבקו עם החיה הנאצית, כיאה לנוער שחונך על ברכי התנועה ולמד לקח היסטורי מעברו הטרגי של עמו. עת השטן השתולל ברחובותיה של עיירה זו והציף אותה בנהרי נחלי דם יהודי של זקנים, נשים וטף התפזרו בסביבה בדרכים ללא דרכים קבוצות ויחידים מהנוער היהודי בנשק ביד להגנה ולמעשה־נקם. בחורים אלה גילו גבורה, אומץ לב והקרבה עצמית יוצאת מהכלל למען להציל אחים ולנקום ברוצחים. מעשי הגבורה של הנוער הזה מחכים לגואלם. עשרות מהם נפלו אחרי קרב מר עם האויב ורק כוכבי השמים היו עדים לגבורתם ואומץ רוחם.

בלילות ההם בהם שוטטו בחורי קוצק ביערות וסדרו את חשבונם עם אויבים ובוגדים מקרב האוכלוסיה המקומית, הצילו יחידים ומשפחות שקננו במערות וביערות — צעדו רבים מהם בשורות הצבא האדום מסטאלינגרד לאורך הדרך הארוכה.

אלה מהלוחמים שזכו להשתתף בחג הנצחון הגדול על האויב האכזרי והצליחו להצטרף לבוני המדינה, יודעים לספר על דמות הלוחם היהודי ולהעלות ניצוצות ממאבקו הירואי וממעשי הגבורה שאין כדוגמתם. בסיפורים אלה עובר כחוט השני תיאור בלתי פוסק של גבורה יהודית שלובה ושזורה בזר הנפלא של לוחמי החופש והשוויון על עולם חדש ומחר יותר טוב. בדמם סימנו את שבילי הנצחון והגאולה.

ואכן זכה הנוער הזה בחייו ובמותו לתהילה ולתפארת.

סניף „החלוץ" בקוצק — דער „החלוץ" אין קאָצק

„החלוץ" בקוצק

„החלוץ" נוסד בקוצק בשנת 1929, והסניף הראשון נפתח בביתו של אבא צובעק. הסניף ריכז את הנוער מכל החוגים ומדי ערב התנהלו בו חוגים ללימוד השפה העברית וכן נשמעו הרצאות על נושאים כלליים, אך בעיקר, עסקו בהכשרה לעליה לא"י. בוגרי קן השוה"צ השתייכו אף הם מבחינה ארגונית ל„החלוץ", כדי להיכלל במסגרת היציאה להכשרה. כן נוסדה גם תנועת נוער בשם „החלוץ הצעיר".

בין פעילי „החלוץ" בתקופות שונות בקוצק, נמנו: צבי מדנס, מאיר צובעק, חנה מונצ'רז', נחמה ארליך, גרוניה גזשיוואטש, אסתר בלומנפלד ומנוחה קרייצמן.

הסתדרות „המזרחי" בקוצק

באותו זמן, כאשר נחלשה תנועת צעירי אגודת ישראל חידשה הסתדרות „המזרחי" את פעולתה ביוזמת ר' מיכאל ראַק, שהשקיע בה הרבה מרץ ומאמצים. עזרו על ידו בפעולה זו, ישראל זאקאליק, ראובן קרייצמן, שמואל גולדפינגר, משה זוננשין. לפי פנייתו של ר' מיכאל רק שיתף אתו פעולה כותב הטורים האלה

בהקמת „צעירי המזרחי". בועד הסניף היו: גדליה גרוסמן, יצחק אלטביר, יוסף אוברקליד, ליבל גולדמן, פיגה ווארשניטר ויהודית אלטביר.

רבה היתה פעולת הסניף. בכל ליל שבת התקיימו הרצאות והקראות, שנס־תיימו עפ"י רוב בויכוחים נלהבים. מדי שבת היה נערך ויכוח פומבי על בעיות שונות, שבו השתתפו גם חברי יתר הארגונים שבעיר. התנהלו גם שעורים לתנ"ך, מסיבות וכו'. בשנים האחרונות ארגנו גם מקומות הכשרה למתעתדים לעלות ארצה. צעירי המזרחי נעשו לגורם רציני ומתחרה לשאר ארגוני הנוער. ב־1935 עם עלות משפחת ראַק ארצה וחלק מהצעירים נדדו לוורשה וללובלין — חלה התפוררות בסניף. החברים נצטרפו לשורות „השומר הצעיר" ו„הנוער הציוני" ו„צעירי ציון" וכן לאיגודים המקצועיים שהיו קיימים בעיר (איגוד החייטים, עמד בהשפעת ה„בונד" והתפרים — הקומוניסטים). אם כי הסתדרות „המזרחי" (כולל „צעירי המזרחי") התקיימה עד פרוץ המלחמה, הרי השפעתה על הנוער בשנים האחרונות היתה מועטת.

גדליהו גרוסמן (תל-אביב)

„אגודת ישראל" בקוצק

ייסוד הסניף

הסניף של „אגודת ישראל" בקוצק נוסד ב־1921 ע"י ר' בעריש, מורה הוראה בקוצק והסביבה, מנכבדי חסידי גור. באספת היסוד שהתקיימה ב„שטיבל דחסידי גור" (בבית ר' ליבל גולדשטין) חתם ר' בעריש הראשון את שמו כחבר לאגודה ואחריו נצטרפו חסידי גור, כגון אבי ז"ל ר' ליבל גרוסמן, מנדל גולדשטין, ליבל גולדשטין, יוסף מאיר ארליך ואחרים. ייסוד הסניף של „אגודת ישראל" בקוצק עורר התנגדות בחוגי חסידי פולאָוו וחרדים אחרים שבקוצק, שראו בזה מעשה אפיקורסות וביטול תורה. ר' בעריש הביא אז לקוצק את ר' מאיר שפירא, הרב מלובלין, שהצדיק בנאום פומבי את ארגון הסניף ואת רעיון אגודת־ישראל בכלל, ובהשפעתו נספחו לסניף גם חסידי ראדזין (בראשם שלמה טופל) וחסידי לובלין (יוסף ליזר אסטמן ומשה דוד וינברג ואחרים).

הישיבה

מטעם סניף „אגודת ישראל" נוסדה באותו זמן ישיבה, שבה היו 3 כיתות לחמשים תלמידים. המלמדים בישיבה היו פנחס איצלס, דוד ליאק (תלמוד ופוסקים). בועד הישיבה היו ר' בעריש מורה־הוראה, יוסף ליב אַסטמאַן, אברהם שו"ב, יעקב וינריב, לוי זוסמן והרשל מרחבקה. מתלמידי הישיבה נשארו בחיים: גדליה גרוסמן,

יוסף סלע (שולשטין), דב טשארני (כולם בארץ) ואברהם מדנס בארגנטינה.

נוהג היה בישיבה לשלוח את התלמידים בכל יום שבת להיבחן אצל תלמידי חכמים שבעיר. כרגיל, היו הבוחנים משני סוגים: קפדנים ומקלים. ר׳ אברהם שו״ב היה בין המחמירים ובחן את התלמידים כמעט עד לתפילת מנחה בשבת, לעומתו היה ר׳ יעקב וינריב מכבד את התלמיד הנבחן בתקרובת קלה ובמשקה. אנו התלמידים העדפנו להיבחן, כמובן, אצל ר׳ יעקב וינריב. אך היום הקשה ביותר לתלמידים כשהזדמן האדמו״ר ר׳ זליג יצחק מורגנשטרן מסוקולוב לישיבה ובחן את התלמידים. בכלל בקרו בישיבה אורחים רבים, תלמידי חכמים, אדמו״רים ורבנים, והואיל וחברי ההנהלה השתדלו להראות להם את רמת הלימודים, היו האורחים בוחנים אותנו בהזדמנויות אלה.

ר׳ בעריש פטרונה של הישיבה

ר׳ בעריש מורה־הוראה היה פטרונה של הישיבה ודאג לצרכיה כאב לבניו. הוא דרש מהמלמדים לא להכביד את אכפם על התלמידים ולקבוע גם הפסקות למנוחה. כשהיה ר׳ פנחס איצלס מתלונן לפניו שהתלמידים שובבים — היה ר׳ בעריש דורש זאת לשבח ומרגלא בפומיה: מי שהוא שובב בנערותו יהיה בעל מרץ ויהודי טוב לכשיגדל, ואילו השקט עלול להיות ל„גולם״... ר׳ בעריש, חשוך ילדים היה ונפטר גלמוד ובודד בוורשה, ונבצר היה מאתנו, תלמידיו, ללוותו למנוחת עולמים.

„צעירי אגודת ישראל״

בעת ובעונה אחת עם ייסוד „אגודת ישראל״ הקימו הצעירים את הארגון „צעירי שלומי אמוני ישראל״ וקבעו את מועדונם באולם הישיבה (אצל הרשל סקרבניק), שבו פיתחו פעולה ארגונית ותרבותית ענפה, כגון ספריה גדולה ואולם קריאה, הרצאות, שיעורי ערב ללימודי קודש וחול, שיחות חברים, נשפי שאלות ותשובות. יש לציין, שלארגון זה הצטרף בתקופה ההיא כמעט כל הנוער החרדי והנוטים להם, והוא הקיף רוב מניין ורוב בניין של הנוער בעיירה (פרט למאורגנים באיגודים המקצועיים). פעולות הסניף לא הצטמצמו בקוצק — נערכו גם ביקורים בסביבה הקרובה (לוקוב וכו׳). כן נוסדה אז גם תנועת „בית יעקב״. בועד הסניף היו צדוק מרחבקה, מרדכי מרחבקה, שאול אלטביר, מאיר אבערקלייד, ישעיה שטרן, ישראל רזניקוביץ — וייבדל לחיים אהרן בן־יוסף (כעת בארץ).

אך הארגון לא האריך ימים ואחרי זמן קצר חלה התפוררות בסניף ורבים עזבוהו.

שמחה קרייצמן (תל־אביב)

בית״ר ארגאניזאציע אין קאצק

דער איבערגאַנג פון פנחס־איצל׳ס חדר און פון קאָצקער שטיבל צום ציוניזם — איז געווען זייער אַ געוואַגטער, דאָך האָט די קאָצקער יוגנט זיך מיט מסירות־נפש און התלהבות אַריינגעוואָרפן אין די פאַרשיידענע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן עקזיסטירט אין שטעטל.

דער אָנפאַנג פון ציוניסטישער טעטיקייט אין קאָצק קאָן גערעכנט ווערן פון יענעם צוזאַמענטרעף וואָס איז פאָרגעקומען נאָך פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה, אין אַ קליין צימערל ביי נח גרינהיים, וואו עס האָבן זיך פאַרזאַמלט יעקב הערץ, שמחה שיעלע קצבס און יצחק אליה צוקערמאַן; מיט דעם הייבט זיך אָן די היסטאָריע פון ציוניזם אין קאָצק. שפּעטער האָט די אָרגאַניזאַציע געוואַקסן און מיטגעצויגן מיט זיך פיל מיטגלידער (צווישן וועלכע עס זענען געווען מיכאל ראַק, אברהם טשאַרני, שייקע ווייסבראָט, ראובן קרייצמאַן, נטע בוימנפעלד, אַבוש ראָזענבערג און משה זאָנענשיין). צו יענער צייט האָט מען באַשלאָסן גרינדן אַ העברעאישע שולע. די לערער זענען געווען: יעקב הערץ, יצחק אליה צוקערמאַן און יונה זיגעלמאַן. געדענק איך נאָך דעם ערשטן חנוכה אָוונט אין דער שולע, ווען יעקב הערץ האָט אונדז איינגעחזרט דאָס באַקאַנטע לידל: „אָ, איר קליינע ליכטעלעך״...

די אַרבעט האָט זיך פאַרצווייגט. מען האָט געדונגען אַ גרויסן לאָקאַל ביי שמואל לייב אייזנמאַן און דאָרט איז שוין געווען אַן אמת׳ער „בית הספר״. עס זענען שוין געווען אמת׳ע לערער פון דער פרעמד, פּראָפעסיאָנעלע. דער לאָקאַל איז שוין געוואָרן קליין — האָט מען געדונגען אַ גרעסערן ביי איטשע בושטשיסקער און די פרייד ביי דער יוגנט איז געווען זייער גרויס.

אַזוי איז עס אָנגעגאַנגען ביזן אויסברוך פון קריג צווישן פוילן און רוסלאַנד (ענדע פון ערשטן וועלט קריג). דאַן הויבט זיך אָן די „ערשטע עלייה״ פון קאָצק. עס פאָרן אַוועק קיין ארץ־ישראל יעקב הערץ, לייביש קרייצמאַן, אליה טאָפּל א.אַ.

די „צווייטע עלייה״ האָט געבראַכט אין ארץ ישראל דוד ראַק, זיסל קרייצמאַן, פינטשע קרייצמאַן, יונה גאָלדפינגער, מיכאל ראַק און נאָך. עס הייבט זיך אָן די חלוצישע באַוועגונג אין שטעטל. עס שאַפן זיך נייע אָרגאַניזאַציעס „המזרחי״, „הנוער הציוני״, „השומר הצעיר״ — און פון דער צווייטער זייט די קאָמוניסטן, וואָס האָבן געקעמפט קעגן ציוניסטישן געדאַנק.

✶

צו יענער צייט האָט דער שרייבער פון די שורות צוגעטרעטן צו אָרגאַניזירן דעם בית״ר אין קאָצק. ניט לייכט איז אָנגעקומען דאָס גרינדן פון בית״ר אין קאָצק — איז דאָך די גאַנצע יוגנט כמעט שוין געווען אָרגאַניזירט אין די פאַרשיידענע פאַרטייען. איך געדענק ווי איך האָב זיך באַראַטן מיט הערשל מאַדאַנעס, יחיאל סטאַראַוויעשטשיק, יצחק מאיר ראָזענבלאַט און אַלטער זאַקאַליק אין איינער אַ שיינע לבנה נאַכט אויפן וועג וואָס פירט קיין וואַרשע, ביי צוויי גרויסע ביימער. אויף מיין ערקלערונג אַז איך גיי אויפשטעלן דעם בית״ר אין קאָצק, האָבן זיי געענטפערט אַז זיי געהערן שוין צום החלוץ, השומר הצעיר און מזרחי. דאָך האָבן צוויי פון זיי מיר צוגעזאָגט (אַלטער זאַקאַליק און יחיאל סטאַראַוויעשטשיק) העלפן מיר אין אָרגאַניזיר־טעטיקייט. שפּעטער האָבן זיך אָנגעשלאָסן נייע אָנהענגער, ביז דער „נוער הציוני״ איז פולשטענדיק איבערגעגאַנגען אין אונדזער אָרגאַניזאַציע, און זייערע לאָקאַל איז אַריבער אין אונדזער רשות. אונדזער טעטיקייט האָט זיך צעוואַקסן: מיר האָבן איינגעאָרדנט פאָרטראַגן און דיסקוסיע־אָוונטן, אויף וועלכע מיר פלעגן איינלאַדן אַלע אָרגאַניזאַציעס פון „השומר הצעיר״ ביז „מזרחי״.

דער בית״ר איז געוואָרן זייער פּאָפּולער אין קאָצק. פיל עלטערן האָבן געבראַכט די קינדער זיך פאַרשרייבן אין דער אָרגאַניזאַציע. דער לאָקאַל איז געוואָרן אין אַ קורצע צייט קליין פאַר אונדזער אַרבעט, און מיר האָבן געדונגען אַ גרויסן זאַל פון 3 צימערן (ביי בעריש סאָדע־וואַסער). מיר האָבן אויך געגרינדעט קורסן פאַר עברית (די לערער: אבוש ראָזענבערג, דער מדריך געלעס און יאַנקל שערמאַן). מיר האָבן אָנגעבונדן באַציאונגען מיט די שכנות׳דיקע בית״ר אָרגאַני־זאַציעס אין ראַדזין און אין לעווערטאָוו. מיר פלעגן אויך אָנטיילנעמען אין די כינוסים אין לובלין און אין וואַרשע.

אין 1936, אין דער צייט ווען עס האָבן אויסגעבראָכן די מאורעות אין א״י האָב איך באַקומען אַ באַפעל פון דער צענטראַלע פון דער אומלעגאַלער עלייה — עולה זיין קיין ארץ־ישראל, און איך האָב פאַרלאָזן קאָצק.

תנועת הפועלים היהודית בקוצק
יידישע ארבעטער באוועגונג אין קאצק

רחל ופנחס קריצמן (תל-אביב)

קוצק ב־1905

בהתחלת המאה הנוכחית היתה קוצק עיירה מבודדת ורחוקה מדרך המלך. לא רכבת ולא עתונים. אמצעי התחבורה היחיד היתה עגלת סוסים, שבה היו נוסעים לוורשה במוצאי־שבת אחר הבדלה כדי להביא את הסחורה בערב שבת לפני הדלקת הנרות.

בתחילת שנת 1900 החלו לנשב בגם בקוצק רוחות חדשות. עוף השמים הביא לעיירה בשורת הזעזועים המהפכניים שברחבי רוסיה, ואף בה החל להתרחש משהו. ב־1905 התקיימו גם בקוצק הפגנות, הורדת תמונת הצאר במקומות פומביים (במועצה המקומית, במשרד המונופולין וכו׳). המפגינים התנפלו על מחסני המשקאות החריפים ולאחר חילופי יריות עם המשטרה פוצצו המחסנים והיי״ש זרם ברחוב כמים... הרוח החיה בארגון ההתקוממות הללו היה בחור צעיר (ברוסאק) בנו של ברל בוצ׳ן, שפרנסתם היתה על חכירת גני־פרי אצל האכרים האמידים.

במשך תקופה קצרה אף השתלטו המורדים על העיר ולקחו את השלטון לידיהם. יום־יום התקיימו הפגנות עם דגלים אדומים; העשירים חויבו לשלם מסים והחנוונים אולצו לחלק מזון לעניים. תנועה זו הקיפה גם את הנוצרים שהיו מתאספים כל יום א׳ לתפילה בכנסיה. שלטון המורדים נמשך כמה שבועות עד בוא הקוזאקים ששמו קץ למצב זה ע״י הריגות, מאסרים וגירוש לסיביר. שני האחים פינקלשטין (בניו של ליבל בורקר) ממנהיגי המרד נהרגו באותו זמן.

שיע ערליך (אַרגענטינע)

„שטרייקערס"

די רעוואָלוציאָנערע כוואַליע וואָס האָט פֿאַרפֿלייצט די רוסישע אימפּעריע אין 1905, האָט געהאַט אַ השפּעה אויך אויף קאָצק, טראָץ דעם וואָס קיין פּראָלעטאַריאַט — לויט דער אָנגענומענער דעפֿיניציע — האָט דאָרט ניט עקזיסטירט; דאָס רוב מנין און רוב בנין פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין קאָצק איז דאַן באַשטאַנען פֿון קליינע בעלי־מלאכות (שוסטערס, שניידערס, סטאָליאַרעס א.אַ.וו.). דער אַרבעטס טאָג האָט זיך געצויגן פֿון זון אויפֿגאַנג ביז שפּעט אין דער נאַכט און דער געהאַלט איז געווען קליין. פֿאַרשטענדלעך אַז די האָרעפּאַשנע שיכטן זענען גענייגט געווען זיך אָנצוכאַפּן אין די רעוואָלוציאָנערע בשורה, וואָס איז אַריינגעדרונגען אויך אין פֿאַרוואָרפֿענעם שטעטל קאָצק. עס האָבן זיך געגרינדעט דאַן גרופּן, וועלכע האָבן זיך גערופֿן „שטרייקערס" — קיין אידעאָלאָגישן פּלאַטפֿאָרם האָבן זיי ניט געהאַט. דאָך האָבן זיי זיך ספּאָנטאַן אָרגאַניזירט און געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דער יידישער באַפֿעלקערונג אין יענער ברויזנדער עפּאָכע. צו יענער צייט האָט זיך פֿאָרמירט דער אָנפֿאַנג פֿון די אַרבעטער אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן שפּעטער עקזיסטירט אין קאָצק. פֿון דער סטיכישער, אַפֿילו נעגאַטיווער, רעוואָלוציאָנערע כוואַליע האָבן זיך אין די שפּעטערדיקע יאָרן געשאַפֿן פּאַרטייען מיט באַשטימטע אידעאָלאָגיעס, ווי דער „בונד", „פּועלי־ציון" (רעכטע און לינקע) און די גאָר לינקע אָרגאַניזאַציעס.

די פּאַרטייען האָבן געזאָרגט ניט נאָר פֿאַר אויסבעסערן די עקאָנאָמישע לאַגע פֿון די אַרבעטער אין קאָצק, נאָר אויך געפֿירט אַ ברייט פֿאַרצווייגטע קולטורעלע טעטיקייט. דער דאָזיקער פּאָזיטיווער פֿאַרמעסט פֿון דער יידישער אַרבעטער באַוועגונג אין קאָצק האָט דערגרייכט זיין העכסטן פּונקט אין די יאָרן צווישן די צוויי וועלט מלחמות.

יחזקאל שטערן (אַרגענטינע)

ארבעטער פארטייען אין קאצק

אין יאָר 1915, מיט דער דייטשער אָקופּאַציע און צוריקטרעטן פון דער צאַרישער אַרמיי קומט פאַר אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אין לעבנס־שטייגער פון שטעטל. קאָצק ווערט דאַן דער גרענעץ פּונקט צווישן עסטרייך און דייטשלאַנד. דער טייך וויעפּש טיילט אָפּ — קינסטלעך — די אַזוי נאָנטע שטעטלעך ווי מיעכאָוו, לעוואַרטאָוו א אַ. עס בליט דאַן דער „שמו־גל", אין וועלכן עס נעמען אָנטייל דער גרעסטער טייל פון דער סוחרישער באַפעלקערונג. די דייטשע אַרמיי פאָדערט אָבער באַשפייזונג און באַקליידונג — עס אַנטשטייען דאַן ווערקשטאַטן מיט אַ גרעסערע צאָל לוין אַרבעטער, וועלכע שטעלן שוין עקאָנאָמישע פאָדערונגען, באַגרענעצן דעם אַרבעטס טאָג, העכערע לוינען א.אַ.וו. דאָס רוקט אַרויס די נייטווענדיקייט פון פראָפעסיאָנעלער אָרגאַניזאַציע. אין אָנפאַנג אָן אַ טעאָרעטישן הינטערגרונד — שפּעטער פאָרמירן זיך אידעאָלאָגישע דיפערענצירונגען, פון וועלכע עס וואַקסן אַרויס אַרבעטער פאַרטייען.

די ענדע פון דער ערשטער וועלט מלחמה און די וואַלן צום ערשטן סיים — קאָנען פאַרעכנט ווערן אַלס דער אָנפאַנג פון אַ ריכטיקן פאַרטיי לעבן, קליין נאָך אין צאָל אָבער זייער לעבהאַפט און ברייזנד. אין דער שפּיץ פון די אַרבעטער פאַרטייען שטייען בחורים, צום ביישפּיל, אייזיק בערנהאָלץ (חיים נאָסקע׳ס זון) וועלכער האָט אָנגעפירט דעם „בונד". צווישן די לינקע פועלי־ציון געפינען זיך: חיים ברוך וואַרשניטער, משה פיערניק, אַהרן גלייכגעוויכט, חיים זאַקאַליק, ישראל שטערן, יצחק אייזנמאַן א.אַ.

כאַראַקטעריסטיש אַז אַלע פאַרטייען האָבן זיך דאַן קאָנצענטרירט ביי דער ביבליאָטעק.

שפּעטער שאַפן זיך אָרגאַניזאַציעס וועלכע טראָגן ניט קיין פאַרטייאישן כאַראַקטער, אָבער זאָרגן פאַר דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער פאַרבעסערונג פון די פאַרשיידענע שיכטן פון די באַפעלקערונג, ווי צ. ב. דאָס האַנטווערקער ליי־קאַסע,

גמילות חסדים קאַסע א.אַ. ערשט אין 1926 שאַפט זיך דער פּראָפ. פאַראיין אונטער דער אָנפירערשאַפט פון „בונד" מיט לייזער קליינמאַן, נחמיה זשעזשניקעוויטש, חאַצקל שטערן, וועלוול וואַרטאָווניק א.אַ. (אַן אַנדער טייל האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דעם לעדער־פאַראיין). דער פּראָפ. פאַראיין איז אייגנטלעך געווען אַ קאָנ־גלאָמעראַט פון פאַרשיידענע אידעאָלאָגישע ריכטונגען און האָט איינגעשלאָסן אין זיך אויך פאַרשיידענע פאַכן. די הויפּט אויפגאַבע פון פּראָפ. פאַראיין איז געווען פירן אַ קאַמף פאַר אָפּשאַפן די „יאָר־אַרבעט" און איינפירן דעם 8־שעה׳דיקן אַרבעטס טאָג. אויפן קולטור־געביט: שאַפן אַ ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון דער „קולטור ליגע" מיט אַ ברייט פאַרצווייגטע קולטורעלע טעטיקייט. נאָך אַ קורצער צייט צעפאַלט זיך דער נאָדל־פאַראיין. די השפּעה אויף דער אַרבעטער יוגנט אין שטעטל באַקומט די לינקע פּאַרטיי (קאָמוניסטן), וועלכע פירן זייער אַרבעט אונטערן שילד פון ספּאָרט־פאַראיין". אין דער אמת׳ן האָבן זיי געפירט אַ פּאָליטישע און פּראָפעסיאָנעלע טעטיקייט. זיי האָבן אויך געשאַפן אַ פּרעכטיקע ביבליאָטעק און געוואָרן דער שטאַרקסטער כוח אויף דער אַרבעטער גאַס.

תנועת ה„בונד" בקוצק — די „בונד" אָרגאַניזאַציע אין קאָצק

ערשט ווען די ביבליאָטעק איז קאָנפיסקירט געוואָרן און דער קלוב צוגע־מאַכט האָט זיך די אַרבעט אַרויסגעטראָגן אין גאַס, אַן אַרבעט פון וועלכע די פוילישע מאַכט אָרגאַנען האָבן קיין גרויס נחת ניט געהאַט.

עס איז געווען אַמאָל אַ ברויזנדע אַרבעטער באַוועגונג אין קאָצק, וועלכע האָט צווישן זיך געקעמפט — אידעאָלאָגיש — איבער דער העגעמאָניע אויף די מאַסן. די נאַצישע רוצחים האָבן אַלץ אויסגעגלייכט און פון דעם געלאָזן בלויז בלוטיקע קברים.

מענדל שלעפּאַכאָווסקי (כפר־יהושע)

דער „בונד" אין קאָצק

קאָצק, אַ קליין רואיק שטעטל, האָט געציילט פאַר דער מלחמה ביי 4000 יידישע איינוואוינער. ווי געוויינלעך אין אַלע שטעטלעך אין פוילן, האָבן אויך דאָ עקזיסטירט פאַרשיידענע פּאַרטייאישע ריכטונגען און אָרגאַניזאַציעס. די יוגנט האָט געפירט צווישן זיך הייסע דיסקוסיעס וועגן אַלע יידישע און וועלט פּראָב־לעמען. דאָ וועל איבערגעבן בלויז וועגן דער אַנטשטייאונג פון „בונד" אין קאָצק.

די באַדינגונגען אין וועלכע עס האָבן זיך געפונען די יידישע אַרבעטער אין קאָצק זענען געווען דאַן זייער שווערע. די אַרבעטס־שעה'ן זענען פון 6 אין דער פרי ביז 12 ביינאַכט. פאַרשטייט זיך אַז דעם אַרבעטער איז שוין ניט געבליבן קיין צייט צו לערנען אָדער לייענען. שבת פלעגט דער אַרבעטער גיין אין בית־המדרש אָבער אויך דאָרט האָט ער ווייניק געלערנט — ווייל שבת־צו־נאַכט האָט ער שוין געמוזט זיין ביים מייסטער. ניט בעסער איז עס געווען מיט דער אַרבעטער־יוגנט. 12 יאָריקע קינדער זענען געגאַנגען זיך לערנען אַ פאַך. דאָס האָט געדויערט, געוועגלעך, 3 יאָר, און אין דער זעלבער צייט האָבן זיי געמוזט טאָן אַלע שטוב־אַרבעט און שליחות'ן פון מייסטער. בכלל האָט די בירגערלעכע באַלעבאַטישע יוגנט זיך געשעמט מיט'ן בעל־מלאכה.

די איניציאַטיווע צו גרינדן דעם „בונד" אין קאָצק איז געקומען פון דעם נאָנטן שטעטל ראַדזין, וואו עס האָט שוין עקזיסטירט אַ באַוואוסטזיניקער אַרבע־טער־קלאַס מיט פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען און קולטור געזעלשאַפטן. פון ראַדזין איז געקומען אַ שליח פון „בונד", וועלכער האָט משפּיע געווען אויף נחמיה זשעזשניקעוויטש גרינדן אַ פּראָפעסיאָנעלן נאָדל־פאַראיין אין קאָצק.

די דערגרייכונגען פון „בונד" אין קאָצק זענען געווען פאָלגנדע: 1) דער פאַראיין האָט אויסגעקעמפט אַ 10 שעה'דיקן אַרבעטס־טאָג; 2) דער „בונד" האָט געשאַפן אַ „קולטור־ליגע" מיט א גרויסע ביבליאָטעק; 3) עס האָט זיך געשאַפן דורך זיין איניציאַטיוו א סאָציאַליסטישער האַנטווערקער פאַראיין (מיט יצחק קרייצמאַן אין דער שפּיץ).

דער „בונד" האָט עקזיסטירט אין קאָצק, גלייך ווי די איבעריקע פּאַרטייען (ציוניסטן, קאָמוניסטן, אגודה א.אַ.) ביז די היטלער בעסטיע האָט אַלץ פאַרניכטעט.

איך וויל דאָ דערמאָנען די טיכטיקע חברים פון „בונד": אברהם יאַנקל ביבולא, ליפּע וואַסערמאַן, מייטע ריטנער און ברוך קוויאט.

נטע קופּערשלאַג (היפה)

פּראפעסיאנעלע פאראיינען אין קאצק

די ערשטע יידישע אַרבעטער אָר־גאַניזאַציע האָט זיך געגרינדעט אין קאָצק אין 1926, אין אַ הינטער געסל אויף די בראָוואַרנע ביי שמואל וואַרטאָווניק אין הויז. די איניציאַטאָרן זענען געווען: נחמיה זשעזשניקאָוויטש, ישראל שילד־קרויט, יעקב קליינמאַן, מרדכי קופּערשלאַג, נטע פּעפּערקאָרן א.אַ. געוויינלעך זענען באַלד אַרויס צום שיין פאַרשיידענע פּאָלי־טישע מיינונגען, און עס האָבן זיך געשאַפן צוויי פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען: דער נ אָ ד ל ־ פ אַ ר א י י ן אונטערן איינפלוס פון ‚בונד', און דער ל ע ד ע ר ־ פ אַ ר א י י ן אונטער דער השפעה פון די קאָמוניסטן.

אין אַזוי גערופענעם „לינקן פליגל״ (קאָמוניסטן) זענען געשטאַנען אין דער שפּיץ — יעקב לייזער קליינמאַן, נטע פּעפּערקאָרן, מרדכי קופּערשלאַג א.אַ.ביידע פּאַראיינען האָבן געפירט אַ שטאַרקע טעטיקייט צווישן די אַרבעטער און זיך באַמיט זיי אַריינציען אין זייערע רייען. דער לעדער־פּאַראיין האָט גלייך אָנגע־פאַנגען אַ פאַרצווייגטע קולטורעלע טעטיקייט צווישן דער אַרבעטער יוגנט, וואָס האָט צו יענער צייט ניט באַזוכט קיין פאָלק־שולע אַפילו, נאָר געלערנט אַביסל אין די חדרים. עס האָבן זיך געשאַפן קורסן פאַר דער אַרבעטער יוגנט (מען האָט ספּעציעל געבראַכט אַ לערער פון פּינסק). אויסער דער קולטורעלער טעטיקייט האָט זיך אויך געפירט אַ לעבהאַפטע פּראָפעסיאָנעלע טעטיקייט, אַזוי, צום ביישפּיל, האָט מען אויסגעקעמפט אַ 10 שעה׳דיקן אַרבעטס־טאָג ביי די בעלי־מלאכות, און אויך אַן אָפּמאַך וועגן אָננעמען אַרבעטער נאָר דורך דעם פּאַראיין. דער אָפּמאַך איז געמאַכט געוואָרן אויף אַ האַלב־יאָר (פון פּסח ביז סוכות). אַן אָפּזאָג פון דער אַרבעט איז דערלויבט געווען ביז 6 וואָכן — און אויך נאָר דאַן ווען דער מייסטער האָט ניט געהאַט קיין אַרבעט. עס האָט זיך אויך געפירט אַ קאַמף איבער הוספות פאַר די אַרבעטער. עס האָט געהערשט אַ שטרענגע דיסציפּלין ביי די אַרבעטער, און ווער עס האָט ניט אויסגעפילט די פאַראָרדנונגען איז אויסגעשלאָסן געוואָרן פון פּאַראיין.

די פּוילישע מאַכט אָרגאַנען האָבן געקוקט קרום אויף דער פּראָפעסיאָנעלער טעטיקייט, זעענדיק אין דעם אַ פאַרמאַסקירטע קאָמוניסטישע אָרגאַניזאַציע. עס האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשיידענע שיקאַנעס, ביז די פּאָליציי האָט געשלאָסן די אָרגאַניזאַציע אויף 3 מאָנאַט אין יאָר 1930. דער פּראָפעסיאָנעלער פּאַראיין האָט אָבער פאָרגעזעצט די פּראָלעטאַרישע און פּאָליטישע טעטיקייט אונטערן נאָמען פון אַ „ספּאָרט פּאַראיין״ (ביי בערל קאָוואַל אויפן 2־טן שטאָק). אין 1931 האָבן די מיטגלידער פון ספּאָרט־פּאַראיין איינגעאָרדנט אַ יאָרצייט אַקאַדעמיע צום אָנדענקען פון לענינען, אָבער די פּאָליציי האָט זיך אַריינגעריסן אין זאַל און געזוכט פאַרדעכטיקן מאַטעריאַל (דאָס בילד פון לענינען איז ביי אַ צייכן פון חברים וועגן אָנקומען פון פּאָליציי גלייך פאַרברענט געוואָרן אין אויוון). עס האָט זיך דאַן אָנגעהויבן אַ רדיפה איבער די איינצעלנע חברים און דאָס האָט טאַקע געהאָלפן — די גרעסטע טייל יוגנט האָט אויפגעהערט אָנטייל נעמען אין דעם „ספּאָרט פּאַראיין״, און היות לויטן סטאַטוס האָבן געמוזט געהערן צום פּאַראיין 200 מיטגלידער, איז דער פּאָליציי געלונגען צו פאַרמאַכן דעם פּאַראיין.

די יוגנט האָט זיך אָנגעשלאָסן דאַן אין די אַנדערע אָרגאַניזאַציעס, ווי דער „בונד״ און „השומר־הצעיר״.

איינע פון די קולטורעלע דערגרייכונגען פון „לעדער־פּאַראיין״ איז געווען דאָס פאַרגרעסערן די ביבליאָטעק, צו וועלכער עס האָבן אָנגעהערט אַלע קרייזן

חברי „ספאָרט פאַריין" בקוצק
מיטגלידער פון ספאָרט פאַריין אין קאָצק

פון שטעטל. אין דער ביבליאָטעק האָט די יוגנט געקענט באַקומען צום לעזן די קלאַסישע יידישע ליטעראַטור ווי פרץ, שלום עליכם, שלום אַש א.אַ., איבערזעצונגען פון דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור, און אויך ווערק פון מאַרקס, טראָצקי א.אַ.

ביי דער ביבליאָטעק זענען פאָרגעקומען חברים־שמועסן און קעסטל־אָוונטן, וואו עס האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן יוגנט פון אַלע ריכטונגען. עס זענען אויך דאַן פאַרשפרייט געווען די גאַנצע טעגלעכע, וואָכנטלעכע און מאָנאַטלעכע צייטונגען און זשורנאַלן — כמעט יעדער יוגנטלעכער האָט געקויפט אַ צייטונג.

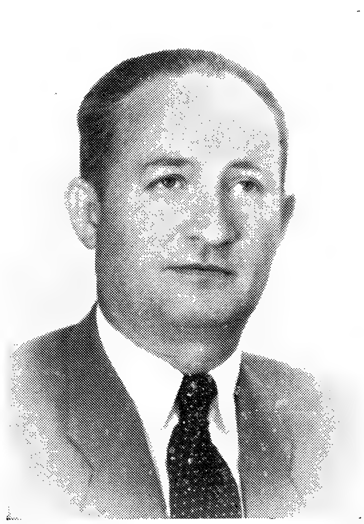
אין 1933 האָט די פּאָליציי ווידער אָנגעפאַנגען רודפ׳ן דעם „לעדער־פאַראיין", מיט׳ן אויסרייד אַז דער פאַראיין און די ביבליאָטעק דינען נאָר פאַר אַ צענטער פון קאָמוניסטישער טעטיקייט. דער פאָרזיצנדער שלום זיידשניצער און

דער סעקרעטאַר שלום גאָלדפאַרב זענען אַרעסטירט געוואָרן און די ביבליאָטעק (וועלכע האָט געציילט דאַן ביי 800 ביכער) איז פאַרחת׳מעט געוואָרן. עס איז אָבער געלונגען אַ טייל טעטיקע חברים איבערטוישן 400 ביכער פון דער ביבליאָטעק מיט צעריסענע שמות און תהלימלעך פון בית־המדרש, און אַזוי איז די ביבליאָטעק איבערגעשיקט געוואָרן קיין לוקאָוו צו דער רעוויזיע. די „לינקע פּאַרטיי״ (ווי זי האָט געהייסן דאַן) איז אַראָפּ אין אונטערגרונד, אָבער די פּאָליטישע טעטיקייט האָט זיך ווייטער געפירט.

אין 1934 האָבן אַ גרופּע חברים און חברות איינגעאָרדנט אַ שליטל אָוונט קיין ראַדזין, אין צוריקוועגס פאַרשפּרייט אויפרופן וועגן פייערן דעם אָנדענק פון דער פּאַריזער קאָמונע. עס זענען פאָרגעקומען נאָך דעם אַרעסטן און אַ טייל פון זיי האָט מען איבערגעפירט אין דער שעדלעצער טורמע. עס האָט אָבער געלונגען דורך איבערקויפן די פּאָליציי זיי באַפרייען. די אַרבעט האָט זיך ווייטער געפירט (שטרייקן און אַנדערע אַקציעס) ביז — דער קריג האָט פון אַלץ געמאַכט אַן ענדע.

ישראל רויטאפּעל (תל־אביב)

דער ערשטער שטרייק אין קאָצק

די לאַגע פון קאָצקער אַרבעטער און לערן־יינגלעך איז געווען בשפל המדרגה. דער אַרבעטס־טאָג אומבאַגרענעצט, דער לוין אַ נישטיקער, און נישט שטענדיק באַצאָלט. די מייסטערס פלעגן אָננעמען אַרבעטער און אָפּזאָגן אָן קיין שום קאָנטראָל.

דאָס אַלץ האָט זיך געענדערט מיטן אנטשטיין פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראייַנען, אין יאָר 1926. די אַרבעטער האָבן זיך אָרגאַניזירט און מען האָט דערקלערט אַ שטרייק כדי צו באַקומען די פאָלגנדע פאָדערונגען: 1) אַ 10 שעה׳דיקן אַרבעטס טאָג; 2) אַ חוזה וועגן אָפּזאָגן אַרבעטער. די מייסטערס האָבן זיך ניט געקענט שנעל דעצידירן איינשטימען אויף די פאָדערונגען און די אַרבעט איז

איבערגעריסן געוואָרן. אַ טייל אַרבעטער האָבן ניט פאַרשטאַנען אַז מיטן איבערייסן די אַרבעט וועלן פאַרבעסערט ווערן די באַדינגונגען און זיי האָבן פאַרגעזעצט זייער אַרבעט; קעגן זיי זענען אָנגעווענדט געוואָרן צוואַנג־מיטלען, און די אַרבעט איז איבערגעריסן געוואָרן אין אַלע ווערקשטאַטן. די פאַרוואַלטונג פון פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין האָט געשאַפן אַ פאָנד צו אונטערשטיצן די שטרייקערס. טאָג טעגלעך זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אויפקלערונגס־פאַרזאַמלונגען.

היות ווי דער שטרייק איז אויסגעבראָכן פאַר יום־טוב, און עס איז געווען פיל אַרבעט, האָבן די מייסטערס געמוזט נאָכגעבן און אָננעמען די פאָדערונגען. דער ערשטער מייסטער וואָס איז געקומען אין פאַראיין אונטערשרייבן די פאָדערונגען איז געווען הערשל יאַנקל אַבעס, און נאָך אים זענען געקומען אַלע מייסטערס (טראָץ דעם וואָס זיי האָבן באַשלאָסן אין זייער האַנטווערקער־פאַראיין זיך ניט אונטערגעבן).

דער קאָצקער מייסטער האָט אין אָנפאַנג ניט געגלויבט אַז די אַרבעטער וועלן זיך וואַגן אויף אַזאַ שריט — אָבער מיט דער צייט האָט מען זיך צוגעוואוינט צו די נייע באַדינגונגען, וועלכע זענען אָפּגעהיט געוואָרן ביזן אויסברוך פון דער מלחמה, כאָטש דער אַרבעטער־פאַראיין איז געשלאָסן געוואָרן, צוליב פאַרשיידענע סיבות נאָך אין יאָר 1929.

מוסדות ציבוריים בקוצק
געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס אין קאצק

די יידישע קהלה אין קאָצק

ווי אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, איז די „יידישע קהלה" אין קאָצק געווען די איינציקע אָנערקענטע פאָרשטייערין פון די יידישע איינוואוינער אין שטעטל. אירע הויפּט־אויפגאַבע איז געווען צו באַזאָרגן די רעליגיעזע באַדער־פענישן פון שטעטל, ווי רבנים, שוחטים, חזנים, שמשים, בתי־מדרשים, מקוה א.אַ.וו. אויך האָט די קהלה געזאָרגט פאַר סאָציאַלע הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע. די אַלע אויסגאַבן זענען געדעקט געוואָרן דורך אַ ספּעציעלן שטייער אויף די יידישע איינ־וואוינער, וועלכער איז באַטראַכט געוואָרן אַלס אַ הייליקער פליכט. דער שטייער איז אַרויפגעלייגט געוואָרן לויט אַ ספּעציעלע אויסגעוויילטע אָפּשאַצונגס־קאָמיסיע.

בנין הקהלה היהודית בקוצק — יידישע קהילה הויז אין קאָצק

די קהלה האָט זיך אויך באַשעפטיקט מיט אַלע פאָרמעלע אַקטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, ווי געבורטס־אַקטן, חתונה־אַקטן און טויט באַשיינונגען. די אַקטיווע לאַנג־יעריקע דאָזאָרעס זענען געווען: יואל קרייצמאַן, משה

דוד וויינבערג, יעקב מאַרכעווקאַ, שלמה טאָפּעל, חיים רעכטמאַן, ישראל זאָקאַליק, הערשל סקאַרבניק, יונה זיגלמאַן, מענדל גאָלדפינגער, אבא צובעק און דוד מאָנטשאַרזש.

„קופת גמילות חסד" בקוצק

בגמר מלחמת העולם הראשונה כשנתרבו הצרכים לעזרה הדדית, יזם קומץ בני עיר את הרעיון ליסוד קופת גמ"ח. לכתחילה התרכזה הקופה במתן הלוואות בסכומים שונים ללא כל רבית והוצאות. הקופה, שהיתה מסונפת למרכז קופות הגמ"ח בפולין, שאבה את מקורותיה הכספיים מתרומות בני העיר שנגבו ע"י מתנדבים, שאספו מדי שבוע אצל התושבים וכן מהלוואות מן המרכז. פעולותיה של הקופה היו מורגשות מאוד בעיר, שכן הושיטה עזרה בכל עת לכל מי שנזקק לה, אך בעיקר למעוטי היכולת בעיר, כגון לעגלון בנפול סוסו, מקור פרנסתו היחיד, או לאלמנה שנהפכה למפרנסת היחידה של בני־ביתה לאחר מות בעלה. כמו־כן באה הקופה בחלקה לעזרת בעלי־מלאכה וחנוונים זעירים. מבין הפעילים בקופה בשנים האחרונות זכורים לנו שלפכובסקי מרדכי, יהושע מלוטק, מנדל גולדפרב.

בענק אין קאָצק

אין שטאָט האָבן עקזיסטירט 2 בענק: די סוחרים־באַנק, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1908, אין אַ צייט ווען דער מסחר איז געווען בשפל המדרגה. די באַנק וועלכע איז געווען אַן אָפּטיילונג פון דער צענטראַלע אין וואַרשע, האָט פיל בייגעשטייערט צו דער אַנטוויקלונג פון מסחר אין שטאָט אויף אַ גרעסערן מאַסשטאַב.

די באַנק האָט דורכגעמאַכט פאַרשיידענע קריזיסן. עס זענען געווען יאָרן ווען די טעטיקייט איז איבערגעריסן געוואָרן צוליב מלחמה אָדער עקאָנאָמישע טעמים. טראָץ דעם האָט די באַנק ווידער באַנייט איר טעטיקייט נאָך דעם פּויליש־רוסישן קריג אין יאָר 1920. אין יענעם שווערן מאָמענט האָט זי פיל געהאָלפן דעם מסחר־קרייז וועלכער איז רואינירט געוואָרן פון דער מלחמה. צווישן אירע גרינדער און טוער זענען געווען לייזער סעמיאַטיצקי, יואל קרייצמאַן, שלמה טאָפּעל, שאול האַנדלסמאַן.

אין יאָר 1930 האָט די קאָאָפּעראַטיווע באַנק געצוואונגען צו שליסן די סוחרים באַנק. די דאָזיקע באַנק איז געווען אַן אָפּטיילונג פון די קאָאָפּעראַטיווע בענק אין פוילן, און אירע מיטגלידער זענען געווען פון אַלע קרייזן אין שטאָט. זי האָט אויסגעפירט אַלע באַנק אָפּעראַציעס און געטיילט הלוואות פאַר סוחרים, בעלי מלאכות און אַנדערע. די קאָאָפּעראַטיווע באַנק האָט געוואונען דעם צוטרוי

הבנק הקואופרטיבי בקוצק — די קאָאָפּעראַטיווע באַנק אין קאָצק

פון דער גאַנצער באַפעלקערונג און איז אויך געוואָרן אַ פאָלקס־שפּאָר־קאַסע, וואו יעדער האָט אָנגעטרויט זיינע אָפּשפּאָרונגען. דורכדעם האָט די באַנק דיס־פּאָנירט מיט גרעסערע סומען געלט און פאַרטיילט גרעסערע הלוואות פאַר אירע מיטגלידער. אין פאַרלויף פון איר טעטיקייט האָט זיך די באַנק אַנטוויקלט און פאַרגרעסערט אירע אָפּעראַציעס. אין באַנק האָט געאַרבעט אַ סטאַבילער פּערסאָנאַל אונטער דער אָנפירערשאַפט פון יונה זיגעלמאַן. עס האָבן דאָרט געאַרבעט אסתר רעזניק, שטערן, מאיר צובעק, אלתר פעלדמאַן. די גרינדער פון באַנק זענען געווען יונה זיגעלמאַן, מיכאל ראַק, אבא צובעק און — יבלח״א — פנחס קרייצמאַן.

דער בעלי־מלאכה קאָאָפּעראַטיוו

דער קאָאָפּעראַטיוו פון די בעלי־מלאכה איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1922 (ס׳איז גלייכצייטיק אַנטשטאַנען אַ גמילות־חסדים קאַסע און חברת עזרת חולים). די ערשטע גרינדער זענען געווען אלימלך קופערשלאַג, יעקב איגלא, שמואל וואַרטאָווניק, יעקב סטאַראַוויעשטשיק, אבא צובעק א.אַ.

דער קאָאָפּעראַטיוו האָט זיך פאַרנומען מיט צושטעלן ביליקע לעבנס מיטלען פאַר די חברים, כמעט אָן שום פאַרדינסט. די וואָס האָבן זיך גענייטיקט האָבן

באַקומען אויף באָרג און ניט שטענדיק געהאַט צו באַצאָלן, אַזוי אַרום האָט דער מאַנאַטלעכער געהאַלט פון אָנגעשטעלטן (אפרים פרוימאַן פון טכאָרזשעוו) אויפ־געגעסן דעם קרן. דער איינציקער אויסוועג איז געווען אַ נייע באַשטייערונג פון די חברים, וועלכע פלעגן זיך פאַרזאַמלען יעדע 6 מאָנאַטן. דער קאָאָפּעראַטיוו האָט עקזיסטירט ביז 1926 און דאַן איז געשאַפן געוואָרן די קאָאָפּעראַטיווע באַנק. אין דער פאַרוואַלטונג זענען געווען יונה זיגעלמאַן, לייזער איטשעס און טבל דוד מאָנטשאַרזש. די באַנק האָט עקזיסטירט ביז דעם אָנפאַנג פון קריג 1939.

חברה תהילים

אין קאָצק האָט עקזיסטירט אַ חברה תהילים. דאָס איז געווען אַ געזעל־שאַפטלעכער קרייז, וועלכער האָט געהאַט אַ ספּעציעלן מנין אין הויז פון אברהמ׳לע טאָפּעל. יעדן שבת בהשכמה האָט זיך דער קרייז צונויפגעקומען אין שטאָטישן בית־המדרש און צוזאַמען געזאָגט תהילים. אויך האָט דער קרייז געזאָגט תהילים ווען עס איז געווען אַ שווער קראַנקער אין שטעטל.

יעדן שמחת־תורה איז געוויילט געוואָרן אַ נייער „גבאי תהילים". אין די לעצטע יאָרן האָט זיך מטפל געווען אין דער חברה: חיים קרייצמאַן, הענעך מאַדאַנעס, ראובן קרייצמאַן, בערל גאָלדבערג, ישראל באָרנשטיין.

חברה קדישא

די חברה קדישא איז געווען אַן אינטעגראַלער טייל פון דער קהלה טעטי־קייט. יעדעס יאָר, הושענא רבה ביינאַכט, זענען זיך צונויפגעקומען חסידים און מתפללים פון אַלע שטיבלעך און בית המדרש, און דאָרט אויף אַ דעמאָקראַטישן אופן געוויילט די גבאים פון חברה קדישא, וועלכע האָבן זיך בהתנדבות פאַר־פליכטעט מטפל צו זיין בטהרת המת. דער אויסגעוויילטער גבאי ראשון פלעגט לכבוד דעם איינאָרדענען אַ יום־טוב׳דיקע סעודה מיט משקאות פאַר אַ טייל פון קהל.

צווישן די גבאים פון פאַרשיידענע תקופות זענען געווען: אברהם שוב, יהושע גראָסמאַן, מענדל גאָלדשטיין, לייבל גראָסמאַן, ישראל ברוך שולשטיין, יוסף מאיר ערליך, לייבל זאַקאַליק, צבי ויעקב מאַרכעווקאַ.

הכנסת כלה

אין קאָצק האָט עקזיסטירט אַ קרייז וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט העלפן אָרעמע כלות. די הילף האָט זיך אויסגעדריקט מיט שאַפן קליידונג און חתונה הוצאות, און צייטנווייז אויך נדן פאַר די דערמאָנטע כלות. אויך האָבן די מיט־

גלידער פון דער חברה זיך באַשעפטיקט מיט אַלע צוגרייטונגען צו משמח זיין די כלות יתומות אין זייער טאָג פון שמחה.

אין שפּיץ פון דער חברה זענען געשטאַנען: לייזער רעזניק, חיים יהושע זאַלצמאַן, חיים דוד גאָלדפאַרב, מרדכי פאַליק א.אַ.

עזרת חולים

נאָך דער גרויסער שריפה אין קאָצק אין יאָר 1927 האָט זיך געפילט אַ גרויס באַדערפניש אין הילף פאַר דער קראַנקער ליידנדער באַפעלקערונג. עס האָט זיך דאַן געגרינדעט דער קרייז פון „עזרת חולים״, וואָס זיין אויפגאַבע איז געווען זאָרגן פאַר אַ דאָקטער און רפואות, אָדער שיקן אין שפּיטאָל ווען עס איז נייטיק געווען. די חברה האָט געהאַט צו איר דיספּאָזיציע פאַרשיידענע רפואות, מכשירים, וועלכע מען האָט געקענט באַקומען צו יעדער צייט. די הילף איז געווען טעטיק 24 שעה אין מעת־לעת. אויך האָט די חברה געזאָרגט פאַר ספּעציעלע עסן פאַר די קראַנקע.

די חברים האָבן יעדן פרייטאָג זיך מתנדב געווען צו קלייבן אין די הייזער תרומות פאַר די עזרת־חולים קאַסע. אויך איז געזאַמלט געוואָרן ביי יעדער געלעגנהייט אין שול, אין בית המדרש און אין די חסידישע שטיבלעך, אויף חתונות און אַנדערע שמחות.

אַקטיווע מיטגלידער זענען געווען: איטשע גאָלדפאַרב, לייבל זאָקאַליק, ראובן חיים קרייצמאַן, שמאי גאָלדפאַרב און שמואל ווירובניק.

STOW. POMOCY LEKARSK. p.n. „EZRAS HACHOLIM WELINAS HACEDEK“ w KOCKU.

ZAPROSZENIE.

Niniejszem uprzejmie zapraszamy

Sz. P. ______________________

na przedstawienie amatorskie odbyć się mającą dnia 30 lipca 1932 r. w remizie Straży Ogniowej w Kocku.

Dano bedzie dramat w 4-ch akt

„MIRELE EFROS“

J. GORDINA.

Początek o godz. 9-ej wieczorem.

Z poważaniem

ZARZĄD.

PROGRAM

OSOBY:

Mirele Efros	Ch. Erlichówna
Josele jej syn	M. Goldfarb
Donie „ „	N. Perelman
Machla	G. Grynhajmówna
Rab Szalmy	~~Sz. Brat~~ [illegible]
„ Nuchemci	Sz. Gotesdyner
Chana Dwojra jego żona	Ch. S. Mącarzówna
Szajndel ich córka	Ch. Szyfmanówna
Szlomele	A. Kupiec

Reż. D. MĄCARZ.

הצגת „מירלה אפרת״ לטובת „עזרת חולים״
„מירעלע אפרת״ פאָרשטעלונג „לטובת עזרת חולים״

מגפה של קוצק
קאצקער בילדער

אגף של השוק.　　　אַ ווינקל פון קאָצקער מאַרק.

חצרו של ר' מנדלה מקוצק.　　　דעם רבינ'ס הויף.

ביתו של ר׳ יהונתן אייבושיץ (מנכבדי קוצק).   יהונתן אייבשיצעס הויז.

הפינה מ„השוק" המובילה לטחנת־קמח של האחים זאקאליק.
דער ווינקל פון מאַרק וואָס פירט צו דער מיל.

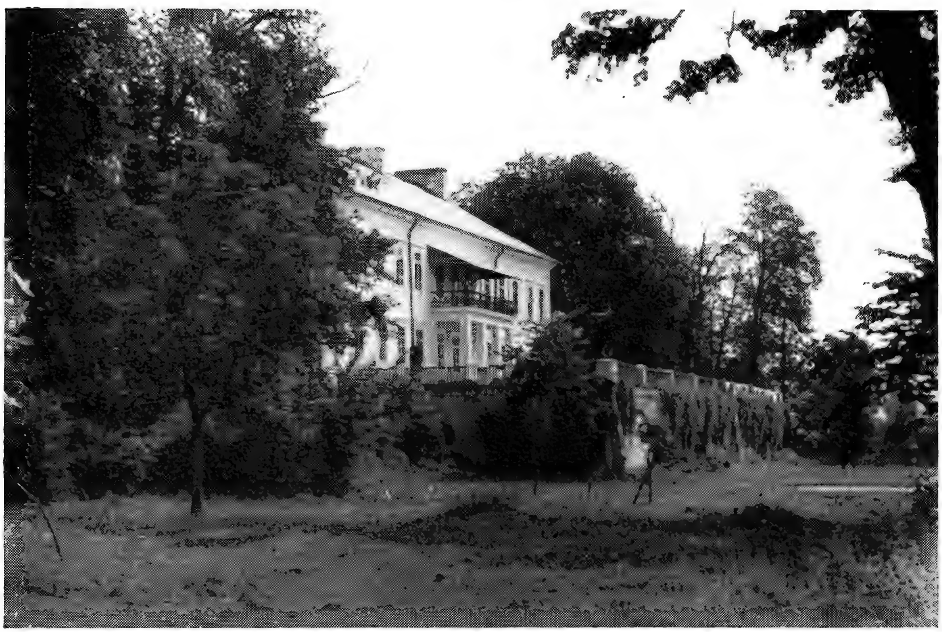
שורת חנויות בשוק.   אַ בליק אויפן קאָצקער רינעק

הגן הציבורי בקוצק.   דער סקווער אין קאָצק.

רחוב פאלאצובה.   די „רייטשיל".

האגף האחורי של ארמון ז'ולטובסקי.   אַ בליק אויפן כראָריעס פּאַלאַץ.

השדרה המובילה לגן הבוטאני של כראביה ז׳ולטובסקי.   דער וועג צום „אָגראָדניק״.

הכניסה לעיר מכביש לובארטאָוו.   אַ בליק אויף קאָצק פון לובאַרטאָווער שאָסיי.

הדרך לכפר גורקי ביציאה מהעיר.   דער וועג קיין גערקע.

הכביש המוביל לראדזין ביציאה מקוצק.   דער ראַדזינער שאָסיי.

הכביש לדמבלין (ביציאה מקוצק)
דער דעמבלינער שאָסיי ביים אַרויסגאַנג פון קאָצק

השדרה המובילה לקברו של ברק יוסלביץ׳
דער טאָלטשינער וועג אין ריכטונג פון בערעק יאָסעלעוויטשעס קבר

איך חרבה קוצק

קאצקער חורבן

יוסף סלע (עין־החורש)

זכור את אשר עשה לך!

ברטט של חרדה וקדושה אנו פותחים את מגילת החורבן של עדת יהודי קוצק, שצעדו את מצעדם האחרון בנתיב הכליון וההשמדה.

הנס לא קרה. היד הטמאה לא נגדעה. ב„שמע ישראל" על שפתותיהם ובאמונה שלמה בביאת הגואל יצאה נשמתם הטהורה.

את כל אשר להם, בגוף ובנפש, הורישו לניצולים אחריהם, הממשיכים את החיים וזוכרים את צוואתם: זכור את אשר עשה לך!

לא נשכח את בני עירנו, פשוטי העם, חוטבי העצים ושואבי המים, בעלי האומנויות, בעלי־בתים, סוחרים ובעלי עגלות, עניי העיירה ואורחים עוברי דרך, פליטי מלחמת העולם, הראשונים שעלו על הגרדום בעיירה. נזכור את כל חסידי קוצק, סוקולוב ולוקוב, אדמו"רים מצאצאי ר' מנדלה, השוכן באוהלו שבבית העלמין בקוצק.

נציב מצבת־עד לאמהות ופעוטותיהן בחיקן, שנסחבו באכזריות לדרכן האחרונה.

במותם נתנו לנו את החיים, שאותם אנו ממשיכים כבנים במולדת, לא כנטולי קרקע ופזורי גלויות.

מי יתן ויעמוד לנו הכוח למשא שליחותנו זו, והלוואי שנצא ידי חובה, ולו במעט מזעיר, למען בנינו ובנותינו והבאים אחרינו.

נספר להם כי יהודי קוצק שמרו על צלם האדם בכל ישותם, עמדו בקומה זקופה מול צוררים, חלאת המין האנושי, גם בנשק ביד כפארטיזאנים ביערות קוצק.

גברים ונשים, זקנים וטף, עטופים בגדי חג וקפוטת השבת, או מעילי עבודה מאובקים, יחד כל העדה — צעדתם לקץ רווי־הדם, הסבל והיסורים, אל השער בו יבואו צדיקים.

נזכור ונזכיר — לא נשכחכם לעולם!

יעקב אבירם־גז'ביין (עין־המפרץ)

חורבן קהילת קוצק

א. כיבוש העיר על־ידי הנאצים

קוצק עיירה למודת־קרבות: אין לך מלחמה שהתנהלה אי־פעם בשטחי פולין הקונגרסאית, שלא פקדה את קוצק. וכך קרה גם עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. לאחר שווארשה נכבשה על־ידי הנאצים, נמצאו עדיין כמה גדודים פולניים בסביבת קוצק, שעמדו נגד הפולש הגרמני, אך מלחמתם היתה לשווא. יומיים נערכה ההתנגשות במבואות העיר. חלק גדול ממנה נהרס, תושבים רבים נהרגו וכבר דרך המגף הנאצי ברחובות קוצק. מיד עם כיבוש העיר החלו הגרמנים ברדיפת היהודים, והאות לכך ניתן ב ש ר י פ ת ב י ת־ה כ נ ס ת.

ב. ה„יודנראט" והמשטרה היהודית

רק יהודים מעטים מתושבי קוצק הצילו את חייהם על־ידי בריחה לרוסיה. רוב תושבי העיר נשארו במקום וניסו „להסתדר" ולמצוא פרנסתם תחת השלטון החדש. בבוא החורף הראשון התחילו להגיע לקוצק פליטים מחוסרי־כל מן הערים שסופחו לרייך הגרמני וסיפורי זוועה בפיהם על הגירוש, השוד והרצח. יהודי קוצק הכניסו אותם לבתיהם, דאגו להלבשתם וכלכלו אותם במזון.

כמקשרים בין היהודים והשלטון הגרמני הוקמו ה„יודנראט" והמשטרה היהודית, שתפקידם היה לראשונה, לדאוג לכך, שכל יהודי מגיל 16—60 יצא יום־יום לעבודה.

מצבם הכלכלי של יהודי קוצק בחורף הראשון לכיבוש הגרמנים היה משביע רצון. אך עם בוא הקיץ הלך המצב והחמיר. החנויות נסגרו, או יותר נכון — „נחטפו" על־ידי הפולנים. חוקי נירנברג החלו לתת אותותיהם. היהודים היו תלויים בחסדם של איכרים פולנים ממכריהם וידידיהם, שהיו תומכים בהם ונותנים להם קצת מזון, כגון תפוחי־אדמה וכו'. הפליטים שבקוצק סבלו ממש חרפת רעב, וכתוצאה מכך פרצה מגפת הטיפוס שהפילה חללים רבים.

ג. מחנות עבודה

הנאצים נוכחו לדעת, שאין להשמיד את היהודים בשיטות כלכליות בלבד. ואז התחילו בהקמת מחנות ריכוז, בחושבם שעל־ידי ריכוז הגברים היהודים והעבדתם בפרך במחנות — תישאר המשפחה ללא משען ותגווע ברעב. רוב הגברים בגיל 60—16 נלקחו למחנות אלה. הצורה בה גוייסו היהודים למחנות היתה שפלה וערמומית כדרך הנאצים. ביום בהיר אחד יצא הצוו בקוצק, שכל גבר מחוייב להופיע בכיכר השוק, על־מנת להחתים את פנקס העבודה שלו (כל יהודי בגיל העבודה היה מצוייד בפנקס כזה מטעם משרד העבודה הגרמני). היתה זאת מלכודת: כל הגברים שהופיעו בשוק הועברו למחנה ריכוז. בפעם השנייה לא צייתו לצוו הזה, ואז פרצו גדודי ס.ס. במקלות בידיים לחדרים והוציאו משם את הגברים בכוח, שהועברו בין שורות והוכו עד זוב דם. תשושים ויגעים הועמסו על מכוניות והועברו למחנה כפייה בלובלין. קבוצת אנשים שגוייסה לעבודה ביערות ובמנסרה (וביניהם כותב השורות האלה) לא נשלחה למחנה ונשארה בעיר.

ד. הקרבנות הראשונים

בין שאר החוקים שהוציאו הגרמנים, נאסר על היהודים לעזוב את גבולות העיר קוצק. הקרבנות הראשונים נפלו מבין אלה, שנתפסו בעוון בקשת פת־לחם אצל האיכרים בכפרי הסביבה.

בשלהי קיץ של שנת 1942 החלו הנאצים בהשמדה המונית של היהודים על־ידי גירושם לתאי־הגאזים בטרבלינקה. משום־מה פסחו הגרמנים לראשונה על קוצק והחלו במלאכה זו בעיירות לוברטוב ומֶיִכוב הסמוכות לקוצק. ניצולי העיירות הללו, שהצליחו להימלט מצפרני התליינים, מצאו מקלט בקוצק אצל קרוביהם או מכריהם. באותם הימים עדיין לא האמינו המוני היהודים, שהגירושים הם למחנה מוות. נפוצו אפילו שמועות, שפלוני קיבל מכתב מקרוביו המגורשים, ע״י הנאצים. איך אפשר היה להעלות אז על הדעת, שהנאצים מתכוונים להשמדה גמורה של העם היהודי?

ה. טבח המוני בקוצק

ימים ספורים לאחר בואם של ניצולי העיירות הסמוכות לקוצק, נודע על כך לאנשי הגיסטאפו, שבאו בכתובות מדוייקות למקומות מגוריהם והוציאום, יחד עם הדיירים הקבועים, ישר לבית הקברות ושם רצחום נפש (מבין הנרצחים אני זוכר רק מעטים, כגון יעקב רכטמן ובנו הרשל, לייבל אוטשס, יואל קריצמן ועוד). נרצחו אז עשרים וכמה יהודים. אך הגיסטאפו לא הסתפקה בכך: באותו יום הופיעו חיות טרף אלה למנסרה, שבה עבדתי, וביקשו להביא למשרד כמה מאנשינו שעבדו ביערות בכריתת עצים (היו אלה אברהם בן ישראל זקליק, ועלוול בן לייבל זקליק, שלום ברוט ועוד שלושה ששמותיהם איני זוכר). ללא כל סיבה הוצאו להורג.

טבח שני היה באחת השבתות, כמה שבועות לפני גירוש היהודים מקוצק בשעות הבוקר נודע בעיר, שגרמני אחד נהרג בכפר טלצ׳ין הסמוך על־ידי שבויים רוסים שברחו מהשבי. קבוצת „עונשין״ של הגרמנים הקיפה מיד את הכפר, רצחה את תושביו ושרפה אותו כליל. אולם בזה לא אמרו די: בצהרי היום באו לקוצק ודרשו מהיודנראט והמשטרה היהודית למסור לידיהם 100 יהודים, כדי להוציאם להורג, בטענם שגם ליהודים יד בהריגת הגרמני. החל מקח וממכר בין היודנראט ובין הנאצים, והיודנראט התחייב לספק 50 איש. המשטרה היהודית אספה לשוק 50 יהודים, בעיקר מקרב הפליטים (ביניהם ישישים, בעלי־מום וכו׳). אולם גם זה לא ריווה את צמאונם לדם. הם פלשו לחדרים והוציאו את כל מי שמצאו. 200 איש הובלו באותו יום אל מחוץ לעיר ושם נרצחו (ביניהם נרצחה גם אחותי רבקה).

ו. גירוש יהודי קוצק

פעולות אלו הגיעו לשיאן עם גירוש היהודים מהעיר. וגם הפעם היה ה„יודנראט״ „פעיל״ מאוד. לראשונה נתקבלה הוראה להעביר 100 משפחות לפאר־טשב. ראשונים הועברו, כמובן, הפליטים. לא עברו כמה ימים וניתנה פקודה לגרש את כל תושבי המקום לגיטו בלוקוב. בקוצק גופא הוקם ברחוב היהודי (ulica żydowska) גיטו קטן, שבו הותר להשאר ל־120 גברים (בלי המשפחות) העובדים ביערות. בהיותנו בגיטו הגיעתנו הידיעה האיומה, שמשפחותינו גורשו מלוקוב לטרבלינקה. נותרנו, איפוא, אלמנים ויתומים, ובעוד אנו מתאבלים על יקירינו ציוו גם עלינו לעבור ללוקוב. המומים ומשותקים עלו האנשים על העגלות המובילות ללוקוב, בלווית 3 גרמנים צעירים מיוצאי פולין, פולקסדויטשה. עד היום איני תופס, כיצד השלמנו עם הגזירה, חבורה של גברים צעירים ובריאים מול 3 גרמנים בלבד... בדרך הם הורידו אנשים מעגלות (ביניהם שמואל סקארבניק) ורצחום בצידי הדרך, ללא כל סיבה. גזלו את רכושנו הדל, היכו ועינו — ואנו שתקנו. הסיבה אולי, היתה נעוצה בכך, שכל אחד מאתנו נשאר בודד וגלמוד ללא קרובי משפחה, שנרצחו כולם בטרבלינקי, וניטל מאתנו כל כושר התנגדות. אף זה מדרכי הנאצים: להשמיד חלק מהמשפחה ולשתק מפחד את הנותרים. רק מעטים בלבד, ללא קשר וארגון כלשהו, החלו להסתתר ביערות עם נשק ביד, ואף אלה הסתירו זאת מהאחרים, מפחד הלשנה.

ז. האקציות

מיד למחרת בואנו ללוקוב, השכם בבוקר, נודע שהגיטו מוקף על־ידי אוקראינים — ומתחילה ה„אקציה״. בגיטו קמה בהלה שאין לתארה. התחילה התרוצצות וחיפושים אחר בונקרים. אנו, זרים בעיר ללא קרוב ומכר, חשופים היינו לאויב ללא מחסה ומסתור. בלית־ברירה מצאנו — אני ואבי — מקלט מתחת למיטה

בחדר שבו לננו. נחבאנו שם והתכסינו במטלטלים שונים. הגרמנים (בעזרת המש־טרה היהודית והפולנית, וגם מכבי־האש הפולניים) פרצו לחדרים ואספו את האנשים לשוק. הם פוצצו קירות ובתים שלמים בחיפושיהם אחר בונקרים. אנשים נורו בחדריהם וברחובות. הגוויות התגלגלו כמו בחזית. הרגשנו שיד מרצחת תרה גם מתחת למיטה, במקום מחבואנו, אך, למזלנו, לא השיגתנו. ידענו שיש מיד לשנות את מקום המחבוא, ועלינו לעליית הגג באותו בית, שממנו כבר הורידו הנאצים כמה יהודים שהסתתרו שם. סידרנו שם מקום מחבוא מכוסה בגזירי עצים, שתושביו הכינו לקראת החורף. כעבור כמה דקות הופיע פולני ממכבי־האש על העלייה וגילה את מחבואנו. ידעתי שפירוש הדבר: מוות. העזתי לפנות אליו במתת כסף בתור כופר נפש והוא הסכים. הכסף נמצא אצל אבי, משום כך נאלצתי לגלותו. בראות הפולני שאנו שניים — דרש סכום כפול. מובן שלא עמדנו על המיקח וכך פדינו את נפשותינו.

ח. שרידי קוצק בגיטו לוקוב

חלפה האקציה והגיטו בלוקוב נשאר על תילו. אלה, שיד הנאצים השיגתם הועברו לטרבלינקה, והשאר המשיכו להיות בגיטו, בתוכם — אבי ואני. גויות הנרצחים התגלגלו בחדרים וברחובות והיה הכרח לקברם. ל„עבודה" זאת „התנדבנו" כמה אנשים מיוצאי קוצק. עסקנו בחפירת קברות המוניים. יום אחד נתפרסם צוו, שעל כל תושבי הגיטו לצאת לרחוב, כדי לקבל פנקסי מזון. הגיטו לא היה מוקף חיילים והאנשים האמינו, שאין כאן מעשה־מרמה ויצאו לשוק קרוב לחמש מאות איש. מיד הוקפו על־ידי הגרמנים והוצאו לבית־הקברות (מהלך 3 ק"מ מהעיר). היה זה בחודש ינואר והקור היה גדול. שם נצטוו כולם לפשוט את בגדיהם ובקבוצות של 50 איש נשכבו על האדמה. כל גרמני (מספרם היה גם־כן 50) ירה ביהודי אחד וכך נורו כולם. הקבוצה האחרונה נאלצה לעמוד ערומים ולחזות במעשה האימים עד הסוף. בטבח נורא זה נרצחו 500 יהודים (ביניהם ישראל זקליק ומשפחתו). אנו, כעובדי בית־הקברות, נצטווינו לקבור מיד את ההרוגים. חפרנו קברות עמוקים וארוכים, בהם הוטמנו המתים 5—6 בגובה וכוסו בעפר.

גרנו חבורה של 40 איש מיוצאי קוצק בתוך חדר אחד (בינינו היו שמואל צאַלעס הנגר, מנדל ריטנר, אריה גולדמן). כמובן, שסבלנו מטיפוס ומחלות עור שונות. קשה לתאר את החיים בגיטו. אנשים גוועו מרעב ומקור, ומאידך, היו אנשים ששתו יי"ש לשכרה והשכיחו בזה את מרי גורלם.

ט. הבריחה מן הגיטו

ימים ספורים אחרי מרד גיטו ווארשה חוסל גם הגיטו בלוקוב, שבו נכלאו השרידים מיוצאי קוצק. כמו באקציות הקודמות הוקף הגיטו גם הפעם על־ידי

אוקראינים והאנשים נצטוו לצאת לשוק. הפעם יצאו גם אנשי ה„יודנראט" והמש־טרה היהודית — והנאצים החלו במלאכת הרצח. גרי החדר שלנו ירדו לבונקר, שהוכן בלילות החורף, ובו נשארנו כל אותו היום. בלילה יצאנו על־מנת להשיג ידיעות על המצב, ואז נודע לנו, כי הפעם סיסמת הנאצים היא „יודן־ריין", כלומר, חיסול הגיטו לחלוטין, לבל יישאר ממנו שריד ופליט. למחרת הציע שלמה צבֶּהס (רוזנבלאט) לראשונה את רעיון הבריחה, אך אנו דחינו את הצעתו, ביודענו שאין לאן לברוח. אולם שלמה לא הסכים לחכות עד שהגרמנים יבואו לרוצחו וברח. גם אני, אריה גולדמן וישראל משה בן בריש רוזנבלאט (שהיה להם בקוצק ביח"ר למי־סודה) החלטנו לברוח מהגיטו. איני זוכר כיום מה גרם להחלטתנו, שהרי ידוע היה שלא נוכל להחזיק מעמד בים של אויבים מסביב. העדפנו להיהרג בזמן שרודפים אחרינו, מאשר להסתכל בפרצופו של הרוצח. גם המבוגרים שבנו — בתוכם אבי — עודדו אותנו והפצירו בנו שנברח, והצטערו על שאינם יכולים להצטרף אלינו מחמת גילם.

בערב עברנו את גדר הגיטו והסתתרנו בבית יהודי הרוס למחצה. חצי שעה לאחר זה פרצו הרוצחים לגיטו והחל החיסול הממשי של כל הניצולים. כולם נרצחו עד אחד. שכבנו בבית שמחוץ לגיטו, ראינו וגם שמענו כיצד נרצחים אחינו. תעלות הביוב נתמלאו דם. הרוצחים פוצצו את כל הבתים, ביניהם את הבית בו גרנו אנו, שרידי העיר קוצק (ביניהם — אבי ז"ל).

היה זה ב־3 במאי 1943.

י. הנדידה

עם ערוב היום עזבנו את הבית שבו הסתתרנו והתחלנו בנדידה, כשפנינו מועדות לסביבת קוצק ויערותיה. בלילות היינו נודדים ובימים מסתתרים ביערות ובשדות. את המזון השגנו אצל האיכרים בשיטות „פרטיזניות". לאחר יומיים הגענו לאיכר אחד מידידי משפחתנו מקוצק. האיכר קבלנו בסבר פנים יפות, האכיל אותנו מכל טוב והציע לנו לחפור בונקר ביער הסמוך לביתו, על־מנת שנוכל לבקרו בערבים ולקבל אצלו ארוחה חמה. הוא גם נתן לנו כלי־חפירה ולוחות — ובמשך יום אחד הקימונו את הבונקר. לא אשכח לעולם את חסדו של אותו איכר — אם נשארנו, אני ואריה גולדמן, בחיים, הרי זה במידה רבה תודות לטוב לבו. בבונקר הזה שכבנו שלושתנו (אני, אריה גולדמן וישראל רוזנבלאט) חצי שנה. את לילות החושך ניצלנו להשגת מזון אצל איכרי הסביבה הן בתור „פרטיזנים" והן „במשיכה". החורף התקרב, וידענו שהבונקר אינו מקום מחבוא בטוח, מה גם שעם רדת השלג הראשון נתגלינו על־ידי שומר היער. החלטנו, איפוא, לנדוד הלאה.

במשך שהותנו בבונקר הספקנו לקשור קשרים עם עוד קבוצות יהודים שהסתתרו בסביבה (ביניהם ברוך ליבפריינד ומשפחתו, משה קליינמן ומשפחתו,

אריה ושלמה וישניה, שמואל רובצ'ק ואחותו) ועם קבוצות רוסיות מזויינות. שלושתנו התחלנו לחשוב על השגת נשק. וכאן בא שוב לעזרתנו האיכר הידיד שלי. באחת הפגישות עם יתר הקבוצות החלטנו על איחוד קבוצות הפרטיזנים. היינו כבר מזויינים כראוי ואיכרי הסביבה התחשבו בכוחנו. היה גם מקרה של הלשנה, שכתוצאה ממנה נהרגו שמחה ליבפריינד, חיים יענקל הנהג והמשפחה הפולנית, שאצלה הסתתרו. המלשין ומשפחתו שילמו על כך אח"כ בחייהם.

י"א. כפרטיזנים ביער

עז היה רצוננו לפעולות נקם בגרמנים. חלק מקבוצתנו הצטרף לפלוגת פרטיזנים רוסיים, ואנו כקבוצת פרטיזנים יהודים התחלנו יחד אתם במעשי חבלה, כגון פיצוץ רכבות, שריפת גשרים, חבלה בקשר טלפוני, מארבים על גרמנים בכבישים. הגיעו הדברים לידי כך, שהנאצים פחדו לנוע בכבישים בקבוצות קטנות.

קרוב לשיחרורנו התארגנו בכפרים, שהיו בתחום „שלטוננו", קבוצות פרטיזנים פולנים פאשיסטיים .A.K, שמטרתן היתה ללחום נגד הגרמנים וגם נגד הפרטיזנים הרוסיים והיהודים. היינו נאלצים ללחום גם בהם, למרות שהם היוו כוח חזק ומזויין היטב. באחד הקרבות עם הקבוצות האלה נהרג חברנו לבונקר ישראל משה רוזנבלט.

המחבר יעקב אבירם (משמאל) בקבוצת חיילים יהודים לפני הוציאם להורג את המפקד הנאצי של מחנה „מיידאנעק".
דער מחבר פון די שורות (לינקס) פאַר'ן אויספירן דעם טויט אורטייל איבערן נאַציסן קאָמענדאַנט פון מיידאַנעק

י"ב. השיחרור

במשך כל הזמן לא חדלנו לקבל ידיעות ממקורות שונים על המלחמה. ידענו שהתבוסה של הגרמנים קרובה לבוא. עקבנו אחרי נסיגת הגרמנים והתקדמות הרוסים. ב־22 ביוני 1944 נהדפו הגייסות הפאשיסטיים מנהר בוג על־ידי הצבא האדום וקוצק וסביבתה שוחררו, ובתוכם גם אנו.

שכולים ובודדים — ללא הורים, אחים ואחיות — נשארנו לפליטה, שרידים בודדים מקהילת יהודי קוצק.

המלחמה המרה נסתיימה. אך אנו לא היינו מסוגלים להישאר בארץ זו, שבה הושמד עמנו, למרות שיווי הזכויות שהוענק לנו על־ידי המשטר הסוציאליסטי החדש בפולין — עינינו היו נשואות לציון.

בדרך־לא־דרך, כמעפילים, חתרנו והגענו סוף־סוף למקום מקלט במולדתנו המתחדשת.

גדליה גרוסמן (תל־אביב)

אחרית ימיה של קוצק היהודית

עם פרוץ המלחמה

ביום ה׳, 31 באוגוסט 1939, בשעות הערב, בדרכי לטחנת הקמח של האחים זאקאַליק, נתעכבתי על יד קבוצת אנשים, שנתקהלה ברחוב והקשיבה במתיחות לידיעות המסעירות הבוקעות מן המקלט (בחדרה של המורה סוניה ריכטנברג, בביתו של הרשל סקארבניק), שהיה מן היחידים בעיר. צמרמורת עברה בגופי: עד אז לא האמנתי שהמלחמה תפרוץ — אך לפי הידיעות הרגשתי שאנו כבר נמצאים במצב מלחמה. למחרת, ביום ו׳, 1 בספטמבר 1939, הופצצו הערים הגדולות. בכול הרס וחרבן. בצבא הפולני ובממשלה — התפוררות גמורה. פליטים רבים, וביניהם יהודים, החלו לזרום דרך קוצק לגבול המזרחי.

תושבי קוצק הגישו מיד עזרה לפליטים, ולא פיללו כלל, שגם עירם תהיה בקרוב מטרה לפצצות גרמניות מן האויר. ביום השבת, 8 בספטמבר, הגיחו לפתע אוירונים גרמניים לעבר עירנו. פצצה אחת, מן הראשונות, פגעה פגיעה ישירה בחצרו של האדמו"ר ורוב בני משפחתו נהרגו. בהלה איומה אחזה את העיר וכל הגברים, נשים וטף ברחו מיד לכפרים הסמוכים. במוצ"ש חזרנו, ויחד עם עוד יהודים (ביניהם חיים גז׳יוואץ׳), אספנו את איבריהם המרוסקים של בני משפחת הרבי, כדי להביאם לקבורה. בינתיים המשיכו החיילים הפולנים ועל ידו האספסוף

הנוצרי בהרס ושדידת החנויות היהודיות, שבעליהן התפזרו לכל רוח, ביערות ובכפרים. זרם הפליטים והחיילים הבורחים מן החזית הלך וגבר, בעיקר זוגות צעירים יהודים הנודדים ברגל לגבולות רוסיה. כמה מהם הכנסתי לביתי והאכלתים, ביניהם אנשי רוח וסופרים מווארשה ולודז׳.

עם כיבוש הגרמנים חזרו רוב התושבים העירה. נפוצו אז שמועות שהרוסים יתקדמו עד לובלין — וליהודים היתה הרווחה, אך לא לזמן רב. הצבא הרוסי נסוג לגבולותיו והגרמנים התפשטו על כל שטח פולין. חלק מהצעירים עזב את קוצק לכיוון הגבול הרוסי, אך בין הדור המבוגר נתחלקו הדעות. היו כאלה, שטענו כי בעזרת ה׳ לא תהיה לנאצים שליטה עלינו... היו גם שחזרו לאחר זמן מרוסיה לקוצק מרוב געגועים לבני משפחתם.

לאחר ששדדו את חנותי והציגוה ככלי ריק נסעתי לראַדזין כדי להביא סחורה חדשה. רבים בקשו ממני להיוודע מיהודי ראַדזין, האם הם נוסעים לרוסיה או לאו. יצאתי בשתי עגלות סוסים ואחרי 5 ק״מ בין היערות האנובקה וטחורז׳ב יצא מתוך היער קולונל פולני וחקר אותי על תנועת הצבא הגרמני בסביבה. עניתי לו שטנקים גרמניים מסיירים בקבוצות של שלוש או ארבע והמשכתי בדרכי.

כל הסביבה היתה מלאה חיילים פולנים, פרשים, טנקים וכו׳. בהגיעי לראדזין מצאתי שם תמונה מוכרת מקוצק: חיילים פולנים משוטטים בלווית אספסוף ושודדים את החנויות. קניתי בטחנת הקמח של אקהייזר כמה שקי קמח וגריסים וחזרתי לקוצק. סמוך לקוצק ראיתי 4 טנקים גרמנים בוערים באש ועל ידם כובעי פלדה מנוקבים. בחצות הגעתי לקוצק המלאה חיילים שודדים ומשתוללים. הכנסתי איך שהוא את הסחורה למרתף שבחנות וכסיתי אותה בתפוחי־אדמה.

הצבא הפולני התבצר בגבולות העיר והביא אתו נשק כבד, כמו־כן הקימו עמדות על הבתים הגבוהים בעיר. למחרת החלה ההפגזה של הגרמנים ואנו ירדנו למרתפים. בפרוזדור הארוך שבביתי נפגשתי עם לויטננט פולני, שהודה לי בגלוי לב שהמצב קשה ושהגרמנים מביאים תגבורת לסביבות ביאלובז׳ג ונהר וייפש. לא ספרתי על השיחה לאיש, כדי לא להגדיל את הבהלה. בינתיים מתגברת ההפגזה ופורצת מהומה בין החיילים — הם רצים לחפש בגדים אזרחיים... מצאנו את עצמנו לפתע בקלחת של מלחמה כבדה, בהרס בתים, בשריפות, פצועים והרוגים...

מסורת היתה בקוצק, שכל מלחמה פוגעת בה, ולא זו בלבד, אלא שעל ידה התרחשו מאורעות חשובים בזמן המלחמות. כך היה ב־1794 בזמן מרד הפולנים, כשנהרג סמוך לקוצק ברק יוסלביץ, וכן בשנת 1920 כשמקוצק התחילה נסיגת הבולשביקים מפולין, והוא הדין בשנת 1939, כשהנאצים הכריעו על ידה אחרוני הלוחמים הפולנים. יומיים ארכה המלחמה בסביבות קוצק ולאחר שנגרמו לצבא הפולני קרבנות רבים נכנע גדודו של הגנרל קלאֶבר והפרשים של גנרל בורטנובסקי נלקחו בשבי — ובזה תמה המלחמה בפולין והתחילה המלחמה ביהודים.

גזירות ראשונות

עם כניסת חיל היטלר לקוצק החלו מיד להוציא את התושבים מהבתים ולאספם ברחוב. בזמן החיפושים (אחר יהודים ואחר נשק) ספגו היהודים מכות אכזריות וזקניהם נגזזו (כך עשו ביום הראשון לאחים זאקאליק בעלי טחנת־הקמח) והכריחו אותם לעבוד עבודת־כפייה. כששרפו את בית הכנסת חשו יהודים לכבות את האש, אך נתקלו בגרמנים שהיכום וגזזו את זקניהם. לאחר כמה ימים הוציאו את לייזר סעמאַטיצקי, גזבר העירייה, ובצליפות שוט כפו עליו לטאטא את הרחוב, לצחוקם ולהנאתם של התושבים הפולנים שהתאספו לראות במחזה.

באותו יום באה אלי אשתו של בן־דודי שלמה גרוסמן וסיפרה בבכי שגרמנים עומדים להרוג את בעלה. מצאתי בביתה 5 גרמנים מה„פולקס־דויטשה" מסביבת קוצק, שהיו לקוחותיו של סבא שלי, ואני הכרתי אותם היטב (עם כניסת הגרמנים חולק להם נשק והם שלטו במקומות מגוריהם). דיברתי על לבם לחדול ממעשה זה, אך הם התעקשו, בטענם שבעת היותם במחנה ריכוז בקרטוז־ברזה באה גרמניה צעירה לקנות בחנותי ושלמה גרוסמן שהיה באותו מעמד אמר לא למכור לה, כי „יש לתלות את כל הגרמנים". על סמך עדותה הם רוצים להרוג אותו. התחננו אני ואחותי אסתר בלומה — אך ללא הועיל. צץ רעיון במוחי ובקשתי מהם שיתנו לו כמחצית השעה להכין מזון לבני ביתו ואני ערב שיחזור. הסכימו. מיד צוויתי לשלמה להסתלק ואני סרתי לחנותי. לאחר חצי שעה באו אלי בטענה ששלמה איננו ואני ערב לשובו. התפרצתי וצעקתי אליהם ברוב כעס: הלא תמול שלשום הייתם ככל האנשים וכיצד אתם מוכנים היום להרוג אב לשלושה ילדים, ובתוך כך זלגו עיני דמעות. לאחר חילופי דברים נרגזים עזבו את החנות ובן־דודי נמלט מידיהם. מאורע זה סיפק לי חומר רב למחשבה. הבנתי את המצב לאשורו. ראיתי כיצד חברים ומכירים מאתמול, שיחד דברנו על סוציאליזם ועל עולם יותר יפה, שינו בבת אחת את עורם ונהפכו לחיות־טרף...

למחרת ביום השבת, ביום התשיעי לכניסת הגרמנים, סגרו הגרמנים על הרובע היהודי בעיר והוציאו את היהודים מבתיהם לנקות את הרחוב מהבוץ. רבים מהיהודים השכיבו על הבוץ ברחוב הראשי (ביניהם יעקב הנדלסמן, יצחק אליהו פרלשטין ועוד) ודרכו עליהם במגפיהם. באותו זמן ישבתי בביתי דואג אם לא יוציאו גם אותי לרחוב. פתאום מופיעים ה„פולקס־דויטשה", מתיישבים ודורשים יי"ש. כיבדתי אותם ב„וודקה" ודג מלוח. כטוב לבם ביין אמרו: הצלת בן־אדם ממוות, אבל גם אנו ניצלנו, שכן היינו מצטערים כל חיינו שהרגנו את בן־דודך. אל תדאג, לשלמה לא יאונה כל רע. ועד היום לא מחוור לי אם אמרו זאת משום שעדיין לא היו רגילים במעשי רצח או בגלל היי"ש...

ה„יודנראט״

המצב בעיר החמיר. בזו אחר זו הגיעו פקודות על קונטריבוציות וגזירות מגזירות שונות. הרכוש היהודי נשדד; בתי היהודים הוחרמו; כל יהודי צריך לשלם שכר דירה גם בעד הבית השייך לו; כל יהודי חייב לענוד סרט לבן עם מגן־דוד על השרוול, כי שה„גיסטאפו״ תדע להבחין בין יהודי ולא יהודי.

באותם הימים ארגנו הגרמנים את ה„יודנראט״, שישמש להם מכשיר למלא את כל הוראות והגזירות שהוטלו על היהודים, כמו־כן ארגנו משטרה יהודית עם סרטים מיוחדים. שוטרים אלה התהלכו כל הימים באַלות ולא פעם הנחיתו אותן על גב יהודי שבור ורצוץ, על מנת למצוא חן בעיני אדוניהם ה„גיסטאפו״. משעה 7 בערב עד שעה 7 בבוקר אסור היה ליהודי לצאת מביתו לרחוב — אחרת צפוי לו מוות מידי הגרמנים. כדי להפחיד את הצבור היו הגרמנים יורים צרורות אש בלילות. 3 יהודים המשוחחים ביניהם ברחוב — הרי זו התקהלות שנותנים עליה את הדין.

כפי הנראה, לא הפיקו הגרמנים רצון מן ה„יודנראט״ המקומי ועל־כן הובא לקוצק על ידיהם יהודי בשם ספירשטין מעיר פוזן, שמונה לראש ה„יודנראט״ והמשטרה היהודית. ספירשטין זה הקפיד על ביצוע ההוראות בדייקנות, ולא פעם ספגו היהודים ממנו מכות מרצועה של עור, שהיה נוהג להחזיק בידו. ברנש זה גר אצל משפחת שטרן ברחוב גרבארסקה והיינו שכנים. פעם התלונן לפני שאינו מרוצה מהיודנראט והיה רוצה לארגנו מחדש ולמנות גם אותי כחבר ביודנראט. הוא התכוון לטובתי, שכן לחברי היודנראט היתה שליטה עצומה בעיר בתקופה הראשונה. התחמקתי מ„כבוד״ זה בטעני, שאין אני ראוי לתפקיד נכבד כזה, מה גם שאני עוד צעיר וכו׳. מאז לא חזר על דרישתו.

פליטים בקוצק

בימי חנוכה, בשנת 1940, הובאו לעיר בחשכת ליל שלג וכפור 1100 יהודים מגורשים מנשלסק, סרוצק וסובאלק, ביניהם זקנים וטף. העגלונים הפולנים הביאו אותם לרחוב, זרקו אותם ומטלטליהם מן העגלות. מיד פלחו את שלוות הלילה ברחוב ה„רינק״ יללות־בכי של תינוקות. לעולם לא אשכח את הלילה ההוא. אנשים הסתובבו בחושך כצללים. אלה שתמול שלשום היו אמידים ונכבדים בעריהם גורשו מבתיהם בחוסר כל. נערכו חיפושים בבגדיהם, שמא הם מסתירים משהו אצלם. מי שנמצא משהו בכליו — חוסל.

תושבי קוצק הכניסו מיד את האומללים לבתיהם, למרות שאף הם גרי בצפיפות. לדירתי, שהיתה למעשה רק חדר אחד, הכנסתי משפחה בת 4 אנשים מסרוצק. אחותי הכניסה לדירתה משפחה מנשלסק עם שלושה ילדים קטנים מוסרד

להם את מיטותיהם, והיא ושלוש בנותיה ישנו על הרצפה בפינות החדר. היא גם האכילה את הפעוטות ביחד עם ילדיה.

החורף היה קשה. הכפור חזק. אך אסור היה להביא עצים מהיער להסיק בחדרים. קשה להעלות על הנייר את המצב ששרר בחורף ההוא. אמהות ופעוטות בזרועותיהן התחננו לפת לחם. המאכל היחידי בעיר היה תפוחי אדמה מבושלים, וגם זה בצמצום.

הגרמנים והשוטרים היהודים היו מוציאים את הפליטים לעבודה בכפור, ללא בגדים חמים וללא אוכל. בזמן החיפושים היו התושבים מוצאים להם מקום מחבוא, ואילו הפליטים היו תמיד גלויים לעיני הגרמנים. אך היו בעיר כמה אנשים שהירפו נפשם בעזרתם לפליטים, כגון אשתו של יצחק אייזיק המלמד, שהיתה אוספת הפצי־לבוש ואוכל ומחלקת בין הפליטים כל החודשים ההם, או אסתר בלומה אחותי, שקנתה מאות ככרי לחם, קמח וגריסים וחילקה תוך סכנת־נפשות בין קרוביה ומכיריה, כן היתה מחלקת כתנות ושמלות וחתיכות בד לפליטים.

בינתים התחילו להטוף יהודים למחנות עבודה. מאית אנשים הוצאו לייבש את הביצות בשדות הגויים. תנאי העבודה היו איומים: עבדו בקור, שקיעים במים, ללא לחם. רבים גוועו מרעב ומקור; אלה היו מעשים בכל יום. היודנראט התחיל

יהודים בעבודת כפיה ביבוש ביצות בסביבת קוצק.
יידן ביי צוואַנגס־אַרבייט (טריקענען זומפּן).

להציק גם לי וקבלתי צו לצאת למחנה „אוסוביי״ (Osowoj) ע״י ראדזין. הודות למכיר פולני (ויטקובסקי) שהכניס אותו לעבודת העירייה — ניצלתי מידיהם. העיר התרוקנה כמעט מאנשים. כל הגברים מגיל 16—55 נשלחו למחנות; העוני גבר, ואתו מחלות הטיפוס שעשתה שמות. לעירייה הגיע ראש עיר חדש, צורר ישראל, ולא יכולתי יותר לעסוק בעבודה.

ראשית החיסול

בחדשי האביב של שנת 1941 נראו חיילים גרמנים ואתם נשק כבד נעים יומם ולילה בכל הדרכים והכבישים לכיוון מזרח — ויהי הדבר לפלא. הרי ביניהם ובין רוסיה שוררים שלום ושלווה — למה, איפוא, כל התכונה הזאת? הרגשנו שעומד משהו להתרחש בגבולות. ואכן ב־21 ביוני 1941 בשעות של אחה״צ שמענו התפוצצויות אדירות וטרטור אווירונים בלתי־פוסק. צל של תקווה התגנב בלבנו: הרוסים וודאי ישלמו להם מנה אחת אפיים... מה גדול היה הכאב כשנודע לנו מיד על התקדמות הגרמנים בכל החזיתות. ר׳ ישראל זאקאַליק היה מנחם אותי ואומר, מה שהגרמנים כותבים הוא שקר וכזב — אך לא כן היה במציאות. כבר הגיעו רבבות שבויים רוסים לסביבותינו, והגרמנים נהגו בהם באכזריות יתירה.

מחמת היותם עסוקים במלחמה, הרפו הגרמנים קצת מן היהודים ונשמנו לרווחה. אולם היה זה שקט שלפני הסערה. עם התקרב חורף 1941 יצאה הגזירה על פרוות ובגדים חמים. אחרי שהיודנראט אסף את כל הפרוות והבגדים היקרים, נערך חיפוש, שמא הסתיר מישהו איזו פרווה. אצל וולוול, חתנו של מנדל שמחה׳ס סוחר הדגים, מצאו פרווה קטנה — והרגוהו במקום. אח״כ ציוו הס״ס לאסוף 2 ק״ג זהב, והנשים התפרקו מתכשיטיהם ומסרו אותם ליודנראט. גזירה יוצאת וגזירה באה: מגפים, בדים לחליפות וכו׳. באביב 1942 שבעו כבר הגרמנים הון יהודים למכביר והתחילו תובעים גם את נשמותיהם. התחילו להטיל מכסות של יהודים למחנות עבודה (קרי מוות). באמצע הקיץ 1942 לא נראה כבר אדם צעיר בחוצות קוצק; גם אני הובלתי למחנה עבודה בטוראוו (ע״י מזריץ׳). אינני רוצה לזכור ולהזכיר את הסבל והעינויים. אנשים השתגעו מייסורים. הראו לנו את המקום שבו הוציאו להורג שתי בחורות יהודיות עטופות־טלאים (ממזריץ׳), ממחנה־נשים סמוך, על שביקשו פת־לחם מאכר... לבסוף הצלחתי לברוח מטוראוו וחזרתי לקוצק — אך גם שם לא הונח לי. מדי יום אספו זקנים וטף ברחוב ה„רינק״, הרביצו מכות, חלק מהם הובלו ולא חזרו עוד. בלילות הוציאו אנשים ממטותיהם וירו בהם. כך הרגו את ישראל שטרן ובנו אהרן בן ה־17. באמצע היום ירו ביו״ר היודנראט, דוד סטאַראָוויעשצ׳יק.

הרדיפות התגברו והאנשים התהלכו אבלים וחפויי־ראש, ללא תקווה ובאפיסת כוחות.

יום אחד, באותו קיץ, הגיעו לקוצק אנשי הגיסטאפו מרדזין והתחילו לירות באנשים ללא סיבה. הצלחתי להתחבא עד עבור זעם. בערב נודע על 17 יהודים שנרצחו (ביניהם וולוול טאַשעמקאָ, משפחת יעקב רכטמן ור׳ יענקל וויינריב שראיתי אותו באותו יום יושב בחנותו ומעיין בגמרא ועוד). העיירות מיעכאָוו ובאַראַנאָוו כבר היו „יודנריין״, והנאצים חשדו שכמה פליטים מעיירות אלה התחבאו בקוצק.

בשבת אחת, בקיץ 1942, הקיפו אנשי הגיסטאפו את העיר ודרשו לספק להם 200 יהודים כדי להוציאם להורג. אם לאוו — יעשו את המלאכה בעצמם. לאחר שהשוטרים היהודים סיפקו להם את הקרבנות, לא הסתפקו בזה ורצחו במגרש שברחוב גורצקה בדם קר 220 איש וקברו אותם בקרב אחים באותו המקום. כמה ימים לאחר מכן עוד פעפע דמם על הארץ.

בגיטו ברחוב ז׳ידובסקה

אבד כל ניצוץ של תקווה. הימים קודרים ושחורים מני־שחור. יהודים בהמוניהם מוצאים ללוקוב — ומשם לטרבלינקה. מה פירוש טרבלינקה — ידענו.

באחד הימים קבלה גם משפחתי צו מהיודנראט לנסוע ללוקוב. אמי ז״ל, בת שבעים היתה, אמרה לי: בני, למה אסע למות במיתה משונה ע״י גאזים, אתחבא במרתף הקטן שבביתך וכשיגיע זמני אסתלק מן העולם. אבי ז״ל היה אז כבר קרוב לשמונים, יהודי שמח בחלקו, זהיר במחשבה ובדיבור, שלא התרעם מעולם על מעשי ה׳, שכל חייו חי בבטחון — והנה ננעלו שערי הרחמים ונשפך עלינו כל זעמו.

200 עגלות שהובאו מהכפרים מחכות לקרבנות להובילם ללוקוב. בעיר מהומה ומבוכה. משפחות שלימות מנשקות את המזוזות בפעם האחרונה, והגיסטאפו מזרז בהן בצעקות וגידופים לעלות על העגלות. והנה כבר מגיעים הרוצחים על יד ביתנו. בדרך נס התחמקתי וברחתי בסכנת־נפשות אל מחוץ לעיר והתחבאתי בערימת תבן אצל פולני אחד ממכרי. עם רדת הלילה יצאתי ממחבואי. התקרבתי לביתי והנה הוא ריק, רהיטיו שבורים ואין בו נפש חיה. באותו רגע גמלה בקרבי ההלטה נחושה: לא ליפול בידי הקלגסים הנאצים — ויהי מה!

זמן מה עוד היינו בקוצק מרוכזים ברחוב ז׳ידאָווסקה בפקודת הגיסטאפו והמשטרה היהודית. ידענו שקרובים הימים של חיסול שארית הפליטה. והנה יצא צו שב־5 בנובמבר על הצעירים האחרונים שנותרו בעיר לנסוע לטרבלינקה. הגיע הרגע להוציא לפועל את החלטתי — לברוח. לאלה שהתייעצו אתי אמרתי גלויות: בוחר אני למות בכל המיתות שבעולם ובלבד לא להיות מובל כצאן לטבח. אני מוסר עצמי לגורל.

אור ליום 5 בנובמבר עזבתי את ביתי ויצאתי לדרך בלי פרוטה בכיס, עם קצת צורכי אוכל, במורד הרחוב של בית הכנסת (רחוב גורצקי). נכנסתי לפולניה מכירה (טאצ׳אלסקה), שהאכילה אותי ובירכה אותי לדרכי. בליל חושך זה שמתי פעמי לכפר גורקי. כשהגעתי לפרשת הדרכים במרחק 4 ק״מ מקוצק ישבתי לנוח על אבן גדולה מחוסר אונים. מרוב עייפות נרדמתי. כשהתעוררתי שמעתי קולות של בני־אדם המשוחחים לפי תומם. מסביב שלוות הגויים שאינם מוטרדים ע״י הנאצים בכפריהם השקטים — ואני נע ונד, ואיני יודע לאן ללכת. נזכרתי שבכפר טארקאוויץ גר אכר בשם דומין מיטורה, שהיו לי אתו עסקים מסחריים. נגשתי לאחד הבתים בכפר והנה אני רואה את מיטורה יושב על יד התנור ואתו כמה אכרים. כשראה אותי עומד בחוץ, קפץ ממקומו ושאל אותי מה חפצי. הסברתי לו את מצבי, אך הוא לא נענה לבקשתי. בקושי הסכים שאתחבא בחצר בתוך ערימת שחת. הלחם שבילקוטי קפא ולא טעמתי שום דבר. גם למחרת היום, בראותי שהוא מחלק אוכל לבהמות ולחזירים קראתי לו בשקט שאני רעב, ואז הגיש לי כמה תפוחי אדמה מהבליל שחילק לבהמות. כך עברו כ־6 ימים. לאחר מכן נסיתי בלילה לרדת מהערימה, אולם הרגלים לא זזו מהמקום. חכיתי עד שהאכר בא לאורווה ובקשתי ממנו שיעזור לרדת מהערימה. האכר הביא סולם ועזר לי לרדת. לאחר שהוכנסתי לבית חתכתי בסכין את המגפים והנה רגלי נפוחות כמו שני גושי קרח. אחרי כמה שעות, כשהוטב לי במקצת, עטפתי את הרגלים בסמרטוטים והתחלתי לזוז על ברכי בעזרת 2 מקלות לכפר וולקי רוזוואדובסקי, במרחק 6 ק״מ מטאַר־קאַוויץ׳. לכתחילה לא האמנתי שאוכל לעבור אפילו 50 מטר, אך ה׳ נותן ליעף כוח וזחלתי כל הלילה ועם אור היום הגעתי למקום שאחותי אסתר בלומה התחבאה בבונקר יחד עם ילדיה. אחותי התחילה לטפל ברגלי, עשו לי תחבשות, והאכר, שאצלו התחבאה, הביא כמה תרופות מהעיר עד שמצבי קצת השתפר. האכר דרש בלי הרף כסף, ואחותי הבטיחה לתת לו בדים. האכר נתרצה לקבל בדים אך דרש אותם מייד. נסתכנה אחותי ונסעה מלובשת כאכרה לכפר טחורזב, מעבר לקוצק, שם היו טמונים הבדים של אחותי. בדרכם חזרה הגיעו לכפר ביאלוברז׳ג. האכר פחד להעביר אותה דרך הכפר והבטיח לה לחכות מאחורי הכפר מן הצד השני. אחותי תעתה בדרך ולא מצאה את העגלה המחכה לה והגיעה עד טחנת הקמח של ז׳ולטובסקי, סמוך לקוצק, ושם הכירוה נערים פולנים שהתחילו לצעוק „יהודיה״. היא נמסרה על ידם לגיסטאפו ואחרי יומיים של עינויים קשים (דרשו ממנה שתסגיר עוד יהודים) הוציאוה להורג בככר ארמונו של ז׳ולטובסקי. בחצות הלילה נודע לנו על מותה מפי משה זוסמן ומשרה׳לה, וכולנו בכינו מר על אובדן אם ואחות, שכל חייה הקדישה לעזרת הזולת, ומרצה התוסס היה קודש לתנועה הציונית בקוצק. גם בימים הקשים של המלחמה הושיטה עזרה לנצרכים יותר מכפי

יכולתה, ובימים האפורים ביותר של גזירות קשות עמד בה רוחה לנחם אותנו ולעודדנו.

הגיעונו ימים קשים. האכר הציק לנו ודרש לעזוב את המחבוא. שרויים היינו ללא מזון. בעצם הימים האלה קיבלתי פתק מאחותי שרה, שהתחבאה בבונקר סמוך עם בני משפחתה, שאין היא מסוגלת לסבול יותר והיא תאבד עצמה לדעת. עדיין לא ידעה על מות אחותנו אסתר. עניתי לה ע"י האכר במלים אלה: דיננו כבר נחתם. כל יום שאנו חיים — הוא מתת חסד. מה שאירע לעם כולו — יקרה גם לנו. נהיה אדישים לגורל. אם המוות יאַחר — הדי זה לא באשמתנו ולא בזכותנו. טובים מאתנו הלכו. אין להיחפז ולבצע את הגזר־דין בידינו. נחכה לימים הבאים — — —

ב־2 בפברואר 1943 עזבנו, 6 אנשים, את הבונקר, והתחלנו בחיי נדודים, כשאנו מחולקים ל־3 קבוצות: יעקב אֶרליך עם בתו הצעירה מלכה'לה, משה זוסמן עם שרה'לה ואני עם לאה. בדומיה עלינו מהבור. נפרדנו ללא בכי וללא נשיקות, וגם ראשינו למעלה לא הרימונו: העולם — חושך, הלילה — גוש אפל, ואף השמים הסתירו אורם ממנו.

ללא שביל וללא דרך, בחשכת הלילה, התקדמנו לאורך נהר ווֶפּש בכיוון קוצק. הגענו לכפר וואלה סקראמאבסקה שבו גרו אכרים שהיו בקשרי מסחר עם הורי לאה. רצינו להכנס לביתו של אכר שעמד מבודד מן הכפר — אך הוא לא נתן לנו להכנס, כיוון שבאותו יום חיפשו אצלו יהודים... קפואים מקור ורעבים שבנו על עקבותינו והגענו לבית האכר מיטורה. פתחנו את בור תפוחי האדמה, נכנסנו לתוכו וסגרנו אחרינו את המכסה. אך האכר, שהיה חייב לי כסף, הרגיש בנו השכם בבוקר, פתח את הבור ודרש מאתנו בצעקות, כשהוא מנפנף במקל, לעזוב תיכף ומיד את המחבוא. בסוף נתרצה לתחנונינו והרשה לנו לשכב שם עד חשיכה. עם רדת הלילה הסתובבנו בסימטאות הכפר ולבסוף נפרדו דרכינו — לאה הלכה לאכרים בכפר ביקאווּשצ'יזני, שבו גרו אכרים מידידי אביה, ואני נסיתי ללכת לכפר טארקאוויץ. באמצע הדרך חזרתי בי, מחמת איזה חשד, והתעכבתי בחצרו של אכר בוואלה סקראמאבסקה, עליתי על ערימת הקש, התחפרתי בה וכך עבר הלילה. למחרת דרש ממני לעזוב את המקום ובקושי הסכים שאשאר עד הלילה. כך נשארתי שם כמה ימים. בלילות שמעתי טרטור של עגלות וראיתי שנסעו בהן גרמנים — רגעי מתיחות אלה מי יתנה!

יהודים מזויינים ביערות קוצק

באותם הימים נודע לי על כמה עשרות יהוד יקוצק (ביניהם וולוול זאַקאַליק ואשתו וילדם, בניו של איצ'ה בודזיסקר, בנו של אברהם אהרן מונצ'רז', הרש לייב ואשתו ועוד, שהיו בבונקר אצל פולני אחד (מחצינסקי) ברח' טולצ'נסקה ע"י

הדואר. לאחדים מהם היה נשק. בלילות היו יוצאים להשיג מזון אצל האכרים. נערים פולנים הרגישו בהם והלשינו לפני הס.ס., שהקיפו את הבונקר. בצאת היהודים משם לא הספיקו להפעיל את נשקם והס.ס. הרגו את כולם. יומיים נשארו גוויותיהם ללא קבורה והפולנים פשטו מהם את בגדיהם. מאיר זאקאליק, בחור בן 22, יפה וגבוה הצליח להימלט משם, אך נתפס ע״י הגרמנים. הם עינו אותו באכזריות במשך שבועיים עד שנפח את נשמתו. לפני מותו הכריז בקול רם לס.ס. שקרוב יום הנקם והם ישלמו ביוקר.

בתקופה זו היו 40 איש מזויינים ביערות וואלה אוסובינסקה וואושצ׳פלין (בין קוצק ולוקוב), שהטילו פחדם על כל הסביבה. ראש היחידה היה בעלה של רבקה ליבפריינד מקוצק, מי שהיה סמל בצבא הפולני. שומרי היער ו„ידידים״ פולנים סתם בלשו אחריהם ומסרו הכל לגרמנים, שהקיפו אותם לאחר הכנות ממושכות בכוח של כמה פלוגות ובנשק אוטומטי. בעלה של רבקה נהרג על יד המקלע וכולם נהרגו ולא נפלו בשבי.

כך נודע לי אז גם על מקרה, שאכר אחד, יוזף גרובי מרח׳ סטודולנא, תפס את חיים מנצ׳רז׳, בחור כבן 22, שהתחבא ביערות הנובקה, שע״י קוצק, כפת אותו בעגלתו ומסרו ישר לידי הגרמנים.

החלטתי לנסות את מזלי אצל אכר אחר (יוזעף צערסקי) בכפר זה. בחצות הלילה דפקתי בדלת ביתו. אשתו פתחה לי, נכנסתי וישבתי על יד התנור בדומיה, ולא הוצאתי הגה מפי. כבר לא צפיתי לשום דבר. ידעתי שהם עלולים לגרש אותי מהבית או להסגירני לידי הגיסטאפו. בשוויון נפש ואדישות שמתי ראשי על אבני התנור, אך לא נרדמתי. לפנות בוקר רמזה לי האשה לעלות לעליית הגג שבביתם והביאה לי לשם שמיכה חמה. פשטתי את מגפי הרטובים ואת מעילי הארוך הקפוא מקור. לאחר כמה שעות הביאו לי תפוחי אדמה מבושלים וחמים, בשר וחמיצה. היתה זו הפעם הראשונה לאחר חודשים, שטעמתי תבשיל חם. נתנו לי גם עתון וקראתי בו בשמחה על מפלת הגרמנים בסטלינגרד. נתעודדתי והתמלאתי רגשי תודה למשפחת אכרים זו — הם קנו את עולמם בשעה אחת. ביקשתי מהם להיוודע אצל קרוביהם בביקאווישצ׳יזני על מצבה של לאה, והוא מסר לי שהיא בחיים ונמצאת במקום בטוח. במה ארצה גוי זה — ואני חסר פרוטה? כתבתי מכתב ללאה והיא שלחה לי כמה מטבעות זהב ונתתי אותם לאכר.

לאחר כמה ימים נאלצתי לעזוב את מחבואי על העלייה (המרווח יחסית) ונכנסתי לבור צר שבסוף החצר. נסיתי להרחיב את הבור בחופרי באצבעותי. נפצעתי. קבלתי חום וכאבים חזקים — אך התגברתי על כך. כך שכבתי ימים ולילות במשך 4 שבועות, עד שנמאסו עלי החיים. החלטתי לעזוב את הבור ולצאת לאויר העולם.

בודד ביער

באמצע חודש מרץ 1943, בליל ירח בהיר, עליתי מבור הכלא. הבחנתי סימני לבלוב בעצים ודשא חדש, אביבי, על הארץ. פערתי את פי לרווחה וחפצתי לנשום לריאותי את כל אווירו של עולם. אין זאת, כי אם הבורא יצר את האביב למעני! מעכשיו חסל סדר בורות — חיה אחיה בשדות, ביערות ובשבילים...

כעבור כמה ימים הודיתי לצערסקי מטיבי על הכנסת האורחים ועזבתי את המקום. היה זה ערב חג הפסחא 1943. שקט שרר בכפר. אני צועד בבטחון, כאילו אין אני כלל יהודי שנמלט מגיטו קוצק ומבונקרים; אדם חופשי אני. פני מגולחים למחצה, מגפים בעלי סוליות־עץ לרגלי ומעילי הארוך, שהיה בעבר משמשני לתפילה בשבת, על שכמי; זה כל רכושי. סרתי לראשונה לביקור לידידי האכר שיוועק בוואלה סקראמאבסקה היה זה בשעות הערב המוקדמות. האכר קיבלני בסבר פנים יפות. ביקשני לשבת בפינה על מנת שבני משפחתו לא ישגיחו בי. האכר סיפר לי על מלחמת היהודים בוורשה בגרמנים, וכי אלפים מהם נופלים בידי היהודים... הוא כיבדני גם בחלב ועוגות של פסחא. השמועה על יהודים לוחמים הזרימה מרץ בעורקי ונתעודדתי. בהיפרדי ממנו לחש לי שיש ברשותו אקדח קטן עם שני כדורים והוא נותן לי זאת במתנה, בתנאי שלא אסגור אותו לגרמנים אם אפול בידיהם. עם צידה לדרך נפרדתי ממנו בידידות.

החלטתי ללכת למקום שאחותי מתחבאת. היה עלי לעבור את הוויעפש. השעה היתה חצות־לילה, המים קרים ככפור. עברתי את הנהר, היטבתי לבי בעוגות של פסחא ויחם לי. פוסע אני בשביל צר בין שיחים על יד הנהר. ליל אביב. שקט ודממה. לפתע אני מבחין במשהו מלבין על האדמה — קליפות טריות של ביצים. משמע, עברו כאן בדרך לא מזמן. זוחל אני לתוך השיחים ומקשיב — במרחק קטן ממני יושבים אנשים, משוחחים ומעשנים סיגריות. קפאתי על עומדי, ורק צפיתי לבוקר, ולאורו ראיתי דמויות של לובשי מדים ורובים על שכמיהם הולכים לכפר. נזדרזתי ללכת בעקבותיהם, על מנת להגיע לפני עלות השחר לבונקר של אחותי. השמש עלה ואני בתוך הכפר. האכרים עוד ישנים. אני מתגנב לתוך הגורן בזחילה ומתחבא בקש. אחרי כמה דקות יוצא האכר ומחפש משהו. אני יוצא מן הערימה ומודיע לו שאני אחיה של שרה ורוצה לראותה. בזחילה — לפי הוראותיו — הגעתי לבונקר שלהם, שמתחת לדיר החזירים. בבור — חושך, טחב. בתוך הבונקר אחותי שרה ובעלה ישראל רוטאפל וילדתם הניה. פניהם כפני מתים — ללא הכר. כבר 6 חודשים הם מבלים בבונקר והגיעו לידי אפיסות כוחות ממש. הייתי אתם כמה שעות והוברר לי, שכך לא יוכלו להמשיך. החלטתי להעבירם למקום יותר טוב. חזרתי לצערסקי וסידרתי אתו, בעד תשלום, לאכסן בעליית הגג את משפחת אחותי. אך הכסף מאַין יימצא? קראתי לבור את שני האכרים האחים, בעל יהבית, שהיו חייבים לנו זהב ועורות, ודרשתי מהם לתת מקום יותר טוב למשפחתי, ואם

לאוו — להחזיר את כספנו וסחורתנו. כמובן, שהגויים סירבו. לאחר שאיימתי עליהם בצורה חריפה, שאעשה הכל כדי להציל את 3 הנפשות — נכנעו והחזירו את הכל.

כעת היה עלינו להעבירם דרך נהר וויעפש. חילקתי אותם, כיעקב אבינו בשעתו, לכמה מחנות. בלילה הראשון העברתי את אחותי, בשני — את הניה, ילדתם בת ארבע, ולבסוף — את גיסי ישראל. במקום החדש, בעליית הגג, היה יותר מרווח; הגיעו לכאן רוחות היער והשדה ונשמע ציוץ הצפרים. הניה הפעוטה, לאחר שהותה 6 חודשים בבור אפל, לא יכלה להבין באיזה עולם היא חיה. היא שמעה קולות ילדים משחקים מבין סדקי העלייה. היא ראתה בעלי־חיים משונים... אי־אפשר היה להשתיק את קולות התמהון שלה, הבכי והצחוק... קשה היה להסביר לה, שילדי האכרים יכולים לשחק ולטייל והיא מוכרחה לשבת בקש ולשתוק.

כחיית השדה...

עזבתי את בני משפחתי, יצאתי ליער ושם סידרתי לי בונקר סמוך לנהר וויעפש. את האוכל הייתי משיג אצל האכרים, כדרך הפארטיזנים. לפי סבר פניהם הבחנתי במצב המלחמה: קבלוני האכרים בידידות — ידעתי שהיטלר נוחל מפלות, ולא — סימן שהוא הולך מחַיִל אל חַיִל... לפעמים מילאתי כרסי בעשבים ודשאים להשקיט רעבוני. הייתי ישן בתוך השיחים ובקמת השבלים הגבוהה. כשירדו גשמים נרטבתי עד העצמות. סידרתי לי מחבואים בכמה מקומות, כדי שהאכרים לא יתחקו על עקבותי. וכשהייתי מופיע מכיוונים שונים היו תמהים: הלא הגרמנים הרגו איש במקום פלוני והיו בטוחים שאני הוא ההרוג... במחשבתי הייתי חוזר על פרק העצמות היבשות שביחזקאל, או קטעים אחרים שבתנ"ך, כגון נחמו, נחמו, עמי. וכי על מה היה לי לחשוב ימים ולילות, בודד וגלמוד, כחיה בשדה? שנאתי את היום, שנאתי את אור השמש — אהבתי את הלילה.

יום אחד התהלכתי שקוע במחשבות ולפתע אני שומע יריות. התקרבתי לנהר בכוונה להטביע את עצמי אם יתפסוני הגרמנים. בערב נודע לי שקבוצת יהודים מזויינים עברו את הכפר ואחד מהם כבן 22 ניגש לשתות מים מהבאר. גרמני קלע בו מרחוק והרגו. לאחר כמה ימים שמעתי בצהרי היום יריות. אכרים סיפרו לי אח"כ שיהודים עברו את הנהר וויעפש וכנופיית רוסים שברחו מן השבי ירו בהם. שניהם נהרגו ואחד נפצע קשה. הרוסים צעקו אליו: יהודי מטונף, עוד תסבול הרבה עד שתמות. אכרי הסביבה הודיעו לגיסטאפו והם העבירו אותו למִכְּוב ושם המיתוהו. מקרה זה זיעזע אותי עד היסוד: גם הם, שבויים קומוניסטים, יורים בנו? אם כן אפס עוזר ואין תוחלת.

ימים קודרים

בלילות הייתי ישן בקמת השבלים בשדות ומשנה תמיד את מקום מחבואי. שימשתי כעין מקשר בין בני משפחתי שהיו מתחבאים בבונקרים שונים. חפשתי את מחבואו של יעקב אֶרליך ושתי בנותיו לאה ומלכה, ואחרי עמל רב עלה בידי למוצאם. ימים אחדים הייתי אצלם בבונקר מתחת לרפת ומסרתי על הפגישה הזאת לאחותי והם שמחו מאוד. אך מצבם הכספי היה בכל רע. ידעתי שאצל אכר אחד מצויים בדים שיהודים הפקידו אצלו לפני הגירוש מקוצק. יחד עם גיסי ישראל רוטאפל הלכנו אליו ודרשנו ממנו, שבמשך 20 רגע עליו להכין שני שקים עם בדים. בניו שעסקו אותו שעה בניפוץ פשתן נבהלו מאתנו וברחו דרך החלונות לשדה. האכר מסר לידינו את הבדים ובזה שלמנו לצערסקי, שהחביא את אחותי.

פעם, בבקרי אצל אכרים כדי להשיג מזון, שמעתי שהם מדברים על צערסקי, שיהודים מתחבאים אצלו. באותו לילה הודעתי להם, שהם מוכרחים לעזוב את המחבוא. באישון לילה לקחתי אתי את הילדה (הניה) והעברתי אותה על פני הנהר. החוף ממול היה גבוה והיא טפסה על שכמי ואני זרקתיה בתנופה על החול. אחרי כן טפסתי גם אני ועליתי ובשלום מסרתי אותה למחבוא של יעקב ארליך. בשביל אחותי ובעלה מצאתי מקום מקלט אחר בכפר ביקאוושציזני. באותו לילה העברתי את אחותי בסירה בעזרת מקל פשוט ששימש לי כמשוט. באמצע הדרך נתהפכה הסירה ואחותי נפלה לתוך המים. עד היום איני תופס, כיצד הצלחתי להצילה ולהעבירה לחוף... למחרת העברתי גם את גיסי ישראל. לאחר זמן סבלה הניה מגעגועים להוריה והמצב רוח בבונקרים היה ירוד. החלטתי לאחד את כל בני המשפחה והוסכם עם האכר שידלובסקי שגם אחותי ובעלה יצטרפו למשפחת ארליך.

הגיעו ימים של יאוש ורעב. הקור גבר והתחלתי ללון אצל האכרים בכפרים. פעמים הייתי לן ביער ולמחרת קם מכוסה בשלג. גברו הרציחות בין הפרטיזנים הרוסים והפולנים. שקלתי בדעתי האם להצטרף לפרטיזנים ביערות פולסיה, אך כשנזכרתי בבני משפחתי המתחבאים בבונקרים, החיים כמו על הר געש, נראתה בעיני ההליכה לפרטיזנים, בבחינת „אני את נפשי הצלתי". אך המצב החמיר והלך. האכרים היו מספרים על גופות יהודים המתגוללות בשדות, נקורי־עינים. היו יהודים שהתייאשו מחיים־לא־חיים אלה ומסרו את עצמם להורג. כך סיפרו על מאיר שליפקה, סוחר בהמות מקוצק, שנכנס באפיסות־כוחות לגיסטאפו וביקש שיהרגוהו... הרגשתי שהשרשרת מתהדקת סביבי. נוספה סכנה חדשה ביער: ארגוני הפרטיזנים הפאשיסטים הפולנים (א.ק.), שהיו הורגים כל יהודי שנקרה להם ביער. החלטתי גמלה בקרבי — לברוח. לדעתי זו נצטרף גם גיסי ישראל.

באותו יום שעסקנו בסידורים אחרונים ליציאה, סיפר מאַרחנו האכר, שע"י הגשר התנהל קרב בין קבוצת פרטיזנים עם 4 חיילים גרמניים שנסעו בג'יפ.

הגרמנים הצליחו לעבור את הנהר והג׳יפ נשאר בידי הפארטיזנים. האכר חושש שפעולת התגמול של הגרמנים לא תאחר לבוא. הוא סגר את מכסה הבונקר, שבו הסתתר גיסי, ונשארנו יום ולילה ללא לחם ומים, חרדים למה שעלול להתרחש כל רגע. בינתיים נשמע טרטור חזק של מכוניות כבדות. בהיותנו בטוחים שהגרמנים הגיעו להתנקם בכפר, נפתח המכסה והאכר שידלובסקי יורד לבור ומוסר לנו... שהרוסים הגיעו עם משוריינים והרי הם מתקרבים לנהר וויעפש...

היה זה ערב 22 ביולי 1944. נולדנו מחדש.

בקוצק המשוחררת

בעלות השחר יצאנו, אני וגיסי ישראל, לקוצק. רגלינו עומדות ברחוב ה„רינק״. תושבי העיר הפולנים, על נשיהם וטפם, יצאו לראות בפלא הגדול: יהודים חיים... נשים הסבירו לילדיהם הקטנים: אלה הם „זשידזי״, יהודים. בראותנו את הזעם הנשקף מעיני האספסוף שהקיפנו ומעיני השוטרים הפולנים (אנשי העולם התחתון בעיר), שמתי נפשי בכפי ופניתי בקול רם לשוטרים: למה אינכם מקימים שער כבוד לצבא שיקורסקי, חיל השחרור של פולין, העומד להגיע כל רגע? יחד עם השוטר נחלצנו מן ההמון, שראה בנו נציגים של הצבא, כביכול. אך כעבור כמה רגעים באו לקראתנו 4 חיילים רוסים ברובים מכודנים ובגידופים עסיסיים דרשו מאתנו להרים את הידים. הסברתי להם שאנו תושבי העיר שהיו 22 חודש בבונקרים וביערות — אך ללא הועיל. היינו מוכרחים ללכת אחריהם למפקדה לשם חקירה (המפקדה שכנה בבית קפה של הפולני קולצ׳ק ברחוב השוק). כך היתה פגישתנו הראשונה עם חיל ההצלה לעיני קהל גויים מרצחים ושודדים.

קצין המפקדה, איש מבוגר, בעל חזות פני יהודי, ציווה על החיילים להסתלק וכיבד אותנו ביי״ש. למשמע טענותי הנרגזות על „קבלת פנים״ זו בעיני קהל משתפי פעולה עם הגרמנים, ביקש סליחה וניסה להרגיענו, בטענו, שכאן המצב עוד לא בטוח וכי יש חשש שהגרמנים יחזרו. יעקב ארליך וישראל חזרו למשפחותיהם לבונקר ואני שוטטתי ברחובות ובסימטאות. נסיתי לשוחח עם מכירי — אך הם התנכרו ולא רצו לדבר אתי. לפנות ערב, רחצתי בנהר ושם פגשתי קבוצת יהודים מזויינים מסביבות קוצק. נכנסנו יחד לעיר וירינו כמה צרורות באוויר. נפש לא נראתה בעיר. מהחלונות הסתכלו בנו התושבים בחרדה. הלכנו למנהל בית הספר ולעוד 2 נכבדים והתרינו בהם, שהם ערבים לכל פגיעה ביהודי הבא לקוצק, ועליהם לסדר להם דיור ומזון.

שוטטתי ברחובות קוצק. הגעתי למקום שהיתה חנותי לפנים. לא יכולתי לזוז משם. גל חם ואדיר עברני — הורדתי ראשי ופרצתי בבכי ממושך. רציתי לשכב על האדמה ולבכות ללא הרף, רק לבכות ותו לא...

היה כבר ערב. הלכתי לחפש לי מקום מנוחה ללילה.

אנדרלמוסיה חדשה

אחרי יומיים באתי לעיר וכבר פגשתי בה את משפחת זיגלמן. איכשהו הסתדרנו בדירתה. יהודים שהיו עוברים את העיר, חיילים יהודים בצבא פולין — כולם אכלו ושתו אצלנו. היינו נותנים להם את מיטותינו וישנים בעצמנו על הרצפה. היה לכל אחד הרבה מה לספר. ישבנו, דיברנו, שרנו ורקדנו.

בתחילת חודש אוגוסט חזרו לעיר משפחת ארליך ורוטאפל וכן משפחת ד״ר פלומן מוורשה. ניחמנו אחד את השני. מעטים נשארנו — אך לא היו בינינו „קאפוס״ או מי שהתעלל בחברו בזמנים הקשים. בנשק ביד או בבונקר עברנו את הגלים הסוערים וסוף־סוף הגענו לחוף מבטחים — בתינו הרוסים ולבנו שסוע...

לאחר זמן קצר הוזמנתי ע״י מפקד הצבא הרוסי בעיר ושם הוצע לי לקבל את תפקיד מזכיר הפ.פ.ר. לראש העיר נבחר יוזף נאָוויצקי, סוציאליסט ידוע עוד מלפני מלחמת העולם. ביצענו יחד פעולות ארגוניות ובטחוניות. באותו זמן שוטטו בסביבה כנופיות פאשיסטיות, שלחמו במחתרת נגד הממשלה הפולנית הסוציא־ליסטית (נהרגו על ידיהם פקידי ממשלה ומהנדסים שעסקו בחלוקת קרקעות בעלי האחוזות לאכרים). בקוצק גופא נהרג אז לעין היום משה מונצרז׳, שחזר מרוסיה ושרת במשטרה. רובם של ההמונים הפולנים תמכו בפאשיסטים. לממשלת ביערוט היו קשיים עצומים, כי על כן היו הרוסים עסוקים בפעולות צבאיות והמוסדות הפולנים נאלצו ל„הסתדר״ בכוחות עצמם.

בגבור הרציחות בסביבת קוצק, יצא ליערות קצין רוסי גבוה (יהודי מקיוב) שהצטיין בכל החזיתות ואף היה פצוע כמה פעמים, על מנת לבער את קני הפורעים. קצין זה נהרג אף הוא בידי הכנופיות. נערכה לו לוויה צבאית, שבה השתתפו כל היהודים שנתלקטו בעיר וילדיהם הקטנים נשאו זר פרחים אחרי הארון.

פניתי לגנרל הרוסי שהשתתף בהלוויה בשם המטכ״ל, מה פשר הרציחות האלה, ולמה נותנים לנפול קרבנות יקרים כל כך. טענתי שהרוצחים מסתובבים בגלוי ואין נלחמים בהם ברצינות. לא קיבלתי ממנו תשובה מניחה את הדעת והתפטרתי מתפקידי כמזכיר הפ.פ.ר. פעם בזמן כנס משותף של התושבים, יהודים ופולנים, שבו ניגן המנגן הראשי את ה„מרסליזה״ על פסנתר הכנסיה, אמרתי בקול רם: שלושה מיליון יהודים נרצחו בפולין על ידי קלגסי היטלר בעזרתם הנדיבה של האוכלוסיה הפולנית. אך, כנראה, עדיין הפולנים לא שבעו דם. אך טועים אלה, החושבים שלא ישלמו בדמים על כך״. דברים אלה אמרתי, לאחר שבסביבת קוצק נהרגו חיה ווארום מקוצק ובחור אחד מפולאוו בלכתם לגבות חובותיהם מהאכרים.

הרוסים נתנו בתקופה ההיא אימון רב ביהודים ודרשו שהם יעמדו בראש המוסדות. ממני דרשו שאהיה אחראי על המשטרה החשאית בלובלין וכיוצא בזה. אך כמה עובדות פקחו את עיני, והתחלתי להתעניין יותר בשארית הפליטה שבאיזור המשוחרר. ראיתי יאוש רב ועוני ברחובות לובלין.

בועד יהודי פולין

באותו זמן התארגן בלובלין ועד יהודי בשטח המשוחרר. לכינוס הראשון שנתקיים בתחילת החורף 1944 באו 28 נציגים מ־13 ערים, ובה נכח גם ד״ר אמיל זומרשטין, מי שהיה שר בממשלת פולין בלובלין וכן ד״ר ברמן, מניצולי גיטו וורשה. במוסרי דו״ח על המצב באיזור קוצק, תיארתי את חיי היהודים הבודדים (13 במספרם), ביניהם ילדי קוצק והסביבה הנמצאים בעיר. ד״ר זומרשטין ניחם ועודד את הנציגים. אַל יאוש — אמר — אינכם בודדים. היישוב בארץ ישראל זוכר אתכם ובקרוב גם ישוחררו רבים ממחנות פוזן וגרמניה. באותו מעמד קיבלתי 5 אלפים זלוטי לעזרת יהודי קוצק.

בלובלין נפגשתי גם עם יהודי קוצק שמילאו תפקידים אחראיים, כגון את ליבל גולדמן, יעקב גז׳ביין, שמעון ומאליה רובאצ׳יק, ששימשו כסמלים במשטרת לובלין. בכלל היו היהודים מתרכזים כמעט ביחד בערבים אצל יעקב ארליך, שעבר לגור בלובלין. יהודי קוצק, שארית הפליטה, עזבו כולם את קוצק למרכזים יותר גדולים, מחמת הבדידות והשיעמום בעיירה וכן מפני הסכנה שנשקפה לחייהם מן הפולנים. אני המשכתי לבקר בקוצק, והייתי משנה כל פעם את האכסניה שלי, מטעמי ביטחון. פעם מצא אותי ראש העיר נאוויצקי הנ״ל והזמין אותי לישיבה. ראש העיר התלונן על כך, שהיהודים אינם עוזרים בשיקום העיר תחת המשטר הסוציאליסטי, אלא בורחים לערים גדולות. ביחוד טען כלפי, שאני עוזר ליהודים למכור את רכושם בקוצק ולקבל דירות בערים הגדולות.

בריתחת הוויכוח אף שלף אקדח מולי. למזלי היה גם ברשותי אקדח והסכסוך הסתיים איכשהו. הבינותי שגם בשבילי חסל סדר קוצק. הזדמן לי פעם נוספת לבקר בקוצק, כשטובה סקרבניק ביקשה את עזרתי בעניין מכירת נכסיה מבעלה מוני־ש. הפולני שהשתכן בחנותה אינו רוצה לשלם לה, מכיוון שהוא מקווה לרשת אותה חנם אין כסף. נסעתי אתה לקוצק ודרשתי מהפולני בתוקף או לשלם לה בעד החנות או לעזוב את החנות. אחרי משא ומתן קצר שילם לה 12 אלף זלוטי. לאחר זמן מועט פגשני ראש העיר נאוויצקי הנ״ל בלווית שוטרים אחדים לא מוכרים לי, וביקש ממני ללכת אתם לאסור את הכמרים שבכנסיה ויתר הפאשיסטים המתחבאים שם. הבחנתי שהם כולם שכורים ואין לי דרך לסגת. בבואנו לכנסיה הצעתי להם שאעמוד בחוץ כשומר על הנמלטים מהכנסיה. ברגע היכנסם פנימה נמלטתי דרך סימטא צדדית לנהר וויעפש ועזבתי לתמיד את קוצק, שבה עמדה עריסתי, עיירת־מולדתי שכה אהבתיה על יופיה ועל חוט של חן, טהרה וקדושה, שהיה מתוח עליה. עוד עומדים לפני עיני רוחי כחיים, זקני העיירה, צעיריה וילדיה. קולות ה„קאָצקער שטיבל״ וארגוני הנוער ומוסדותיו היו מנסרים תמיד בחלל עולמה. עוד היתה לי הזכות לאסוף 400 ספרים שנשארו מספריותיה, לסדר אותם ולהתבונן בדפים שעליהם היו חתומים שמות הקוראים, אותיות דאזלין ערטילאין, שנתייתמו ונשארו שם ללא מעיין.

בדרך ארצה

בהודש יולי 1945 עזבתי את קוצק והשתכנתי באופן זמני בלובלין. שם הוצע לי תפקיד של מנהל המחסנים לועד יהודי פולין (ע״י יו״ר הועד מר זליצקי, שמילא את מקום ד״ר זומרשטין), דחיתי את הצעתו כי עיני היו נשואות לציון. הפארטיזנים והלוחמים היהודים מקוצק עזבו את שירותם בפוליץ, נפרדו מהמשרות והתעודות המיוחסות, ובבריחה בלילות דרך גבולות צ׳כיה, גרמניה, צרפת העפילו לעלות ארצה. כאן נכנסו לשורות ההגנה, למלווי השיירות לירושלים, במצור, במלחמת השיחרור, בקיבוצים ובמושבות. תמצא אותם בכל הארץ עמלים בזיעת אפם ומוצאים לחמם מן הארץ. בחקלאות, בסדנא ובכל עבודה, ומחנכים את הדור הבא לחלוציות בהתלהבות קוצקאית.

קוצק תישאר להם תמיד כסמל מזהיר של צדק, יושר ואמונה.

מאַניה שלייפער־זיגלמאַן

דורך יסורים און פורעניות...

דער טאָג איז געווען עפּעס ניט ווי אַלע מאָל. דער זון־אונטערגאַנג, דאַכט זיך, געוויינלעך; דער זעלבער מאַרק, די זעלבע גאַסן — דאָך האָט זיך געמערקט אויף די מענטשנס פּנים׳ער אַן ענדערונג. מען האָט געפילט אין דער לופט אַז די לאַגע אין אַן אָנגעשטרענגטע און ערנסטע.

אָט געדענק איך דעם לעצטן אָוונט פון אויגוסט 1939. די נאַכט איז צוגעפאַלן און עס איז ניט געווען דערלויבט אָנצינדן קיין ליכט. ביי די הייזער, וואו עס זענען געווען ראַדיאָ אַפּאַראַטן, זענען געשטאַנען גרופּן מענטשן און זיך צוגעהערט צו די קאָמוניקאַטן, וועלכע זענען איבערגעגעבן געוואָרן פון איינעם צום צווייטן. מען האָט זיך מער נישט געקענט נאַרן: די מלחמה איז געהאַנגען אין דער לופט! דעם 1־טן סעפּטעמבער איז שוין אַלץ געוואָרן קלאָר און קאָנקרעט. דער שוואַרצער

שטיוול האָט איבערגעטראָטן די גרענעצן פון פוילן און געטראָגן מיט זיך פּאַר־ביכטונג און טויט.

✶

שבת גאַנץ פרי, דעם 8־טן טאָג פון קריג. דאָס שטעטל איז איינגעהילט אין שלאָף און עס הערשט אַן אויסערגעוויינלעכע שטילקייט. דער וועטער שיין, ווי אין די ערשטע טעג פון באַרימטן פּוילישן גאָלדענעם הערבסט. ביי אונדז אין שטוב איז קיינער שוין ניט געשלאָפן; מיר זענען אַרויס פאַרן הויז עפּעס ווי מיט אַ פאָרגעפיל. עס זענען אַרויסגעקומען נאָך אייניקע שכנים, און ביסלעכווייז איז דער גאַנצער מאַרק געוואָרן פול פון קליינע גרופּן, וועלכע האָבן געשמועסט וועגן דער לאַגע. באַלד זענען דערשינען אַעראָפּלאַנען אין פאָרעם פון אַ דרייעק, וועלכע האָבן אויסגעזען ווי פייגעלעך וואָס פליען העט ווייט אין דער הויך. די מענטשן זענען געשטאַנען און געקוקט, גלייך ניט זיי מיינט מען. נאָך אייניקע מאָל אַרום־קרייזלען איבערן שטעטל, האָבן זיי זיך געגעבן אַ לאָז אַראָפּ און גלייך אָנגעהויבן באָמבאַרדירן. איך האָב געזען פון דערווייטנס ווי די באָמבעס פאַלן... מען האָט זיך אין אָנפאַנג ניט פאָרגעשטעלט ווי גרויס עס איז דאָס געפאַר. די ערד האָט זיך געטרייסלט; עס איז געוואָרן אַ טומל, און מענטשן האָבן אָנגעהויבן אַנטלויפן פון שטעטל.

אין אַלע זייטן איבער די גערטנער און פעלדער האָבן זיך געלאָזט שורות מענטשן. מען האָט געזוכט אַביימל, עטוואָס גרינס, אַבי זיך צודעקן פון דעם שונא׳ס אויג.

מיר זענען אַנטלאָפן אין דער זייט פון גודקער פאָלוואַרק. דערשראָקענע מיט קלאַפּנדיקע הערצער, האָבן מיר זיך באַהאַלטן אין אַ ראָוו און געקוקט מיט פּחד איינער אויפן צווייטן. מיר זענען דאָרט געווען צוזאַמען, איך, מיין מוטער מיטן פאָטער, דער ברודער מיינער און ריווטשע ראָטבוים־מאַנטשארזש, וועלכע אי געווען דאַן ביי אונדז מיט אירע צוויי קינדער. פון די זייטיקע ראָווס באַדעקט מיט בלעטער האָבן אַרויסגעקוקט אויגן און געקוקט אין דער הויך. די אַעראָפּלאַנען האָבן דערווייל געטאָן זייערס. אַרומגעקרייזלט אייניקע מאָל, און דאַן געוואָרן אויף אייניקע מינוטן שטיל, און נאָכהער האָבן ווייטער געקרייזלט... עס האָט אַזוי געדויערט אַ גאַנצן טאָג ביז עס איז געוואָרן פינצטער. דאַן האָט דאָס ברומען אויפגעהערט און מען האָט דערפילט, אַז זיי האָבן פאַרלאָזט דאָס שטעטל. ביסלעכ־ווייס האָט מען אָנגעהויבן אַרויסקריכן פון די לעכער נאָכן ערשטן שווערן טאָג. ניט געגעסן, ניט געטרונקען, שטאַרק מידע, האָבן מיר זיך צוריק געקערט אין אונדזערע וואוינונגען. גלייך האָט מען זיך דערוואוסט וועגן דער טראַגעדיע, וואָס האָט פּאַסירט אין רבינס הויף — כמעט די גאַנצע משפּחה איז אומגעקומען אונטער די באָמבעס, און צוזאַמען מיט זיי פיל חסידים, וועלכע זענען אַרויס נעבן הויז

באַהאַלטן זיך אין די גריבער און דאָרט טאַקע געפונען זייער טויט.

דאָס איז געווען דער ערשטער טייערער קרבן אין קאָצק וואָס איז געפאַלן פון דער בעסטיאַלישער דייטשער אַוויאַציע.

מען האָט מער שוין דאָ ניט געקענט פאַרבלייבן; יעדער האָט זיך פאַרפּאַקט אַ קליין פּעקל און גאַנץ פרי פאַרלאָזט דאָס שטעטעלע, אין די דערפער און קאָלאָניעס אַרום. די קנאַלן פון די נעכטיקע באָמבעס האָבן נאָך אָפּגעהילכט אין אונדזערע אויערן. גלייך מיט אַלע זענען מיר אויך אַוועק אין אַ קאָלאָניע. דאָרט האָבן מיר געהערט אַז די רויטע אַרמיי גייט פאָרויס און דערנעענטערט זיך צום זוייסל. ווען מיר האָבן זיך נאָך איינִיקע טעג צוריק געקערט אַהיים, האָבן מיר זיך דערוואוסט אַז זי ציט זיך גאָר צוריק ביז צום בוג...

עס האָט, ווייזט אויס, געוואָלט דער גורל, אַז ביי קאָצק זאָל זיך פאַרענדיקן די מלחמה פון פוילן. וואַרשע האָט זיך שוין געהאַט אונטערגעגעבן, דאָס פוילישע מיליטער האָט שוין געלייגט דאָס געווער — און דאָך האָבן נאָך די איינוואוינער פון קאָצק געמוזט אַדורכמאַכן אַ ביסל שרעק אונטער די פליענדע קוילן. עס האָט זיך געפונען אַ גענעראַל מיט אַ דיוויזיע מיליטער, וועלכע זענען געווען אָפּגעריסן פון די איבעריקע אַרמיי און ניט געוואוסט פון דעם אמת׳ן צושטאַנד (אָדער אפשר האָבן זיי יאָ געוואוסט און געוואָלט נאָך פירן דעם שלאַכט). זיי האָבן באַלאַגערט אונדזער שטעטל און פון צוויי זייטן, פון מערב און דרום, געשאָסן צו די דייטשן מיט שווער געווער.

געווען איז דאָס סוכות צייט. עס האָט מיט אַ מאָל אָנגעהויבן קנאַלן די שווערע אַרטילעריע, און גלייכצייטיק הונדערטער קליינע שאָסן פון מאַשין ביקסן; דאָס שטעטעלע האָט געציטערט; די מענטשן זענען איינגעבויגענע געלאָפן פאַר־באַהאַלטן זיך הינטער די דיקע ווענט פון די געמויערטע הייזער. מיר זענען אויך געלאָפן זוכן אַ פּלאַץ וואו זיך צו באַהאַלטן פון די שווערע אַרטילעריע. דאָ און דאָרט האָט מען געזען אַרויספּלאַצן וואָלקנס רויך... איך בין געלאָפן מיט ריוועטשען, און מיר זענען אַריין אין אַ קעלער. פון דעם טומל האָבן מיר ניט באַמערקט אַז דער דאַך איז באַדעקט מיט שטרוי. דער קעלער איז געווען אַ טיפער, אָנגעפּאַקט פול מיט מענטשן, און מיר האָבן זיך דאָרט געפילט זיכער, ווייל מיר זענען דאָך געווען אונטער דער ערד. פּלוצלונג האָבן מיר דערזען איבער אונדז פלאַמען און גלייך דערפילט אַז דער דאַך איבער אונדז ברענט! מענטשן האָבן אָנגעהויבן שנעל אַרויסלויפן פון קעלער, שטעלנדיק זיך איינער אויפן צווייטן, ווייל קיין לייטער איז דאָרט ניט געווען. מיר האָבן געזען אַז מיר זענען פאַרלוירן. מען האָט אונדז פון דאָרט אַרויסגעשלעפּט פאַר׳חלש׳טע, און איך ווייס ניט ווי עס האָט זיך געפונען גלייך כוח ביי אונדז ווייטער צו לויפן.

אָוונט האָט דאָס שיסן אויפגעהערט. איך האָב אָפּגעזוכט מיין משפחה.

מענטשן האָבן זיך גרופירט שטילערהייט און באַראַטן, וואָס טוט מען ווייטער. זייער פיל האָבן פאַרלאָזט דאָס שטעטל קיין טשעמערניק. פאַר אונדז איז געשטאַנען ריוּוטשע מיט די צוויי קליינע קינדער און מיט פאַרוויינטע אויגן געפרעגט: מיינע טייערע, ווי לאָזט מען זיך אין אַזאַ שטרעקע מיט צוויי קליינע קינדער? מיין פאָטער האָט איר באַרואיקט: זאָרג ניט, מיר וועלן דיך ניט פאַרלאָזן, מיר וועלן זיך אויסזוכן עפּעס אַ זיכערן פּלאַץ. מיר האָבן שנעל געשפּאַנט איבער די גאַסן און אָנגעקומען אין הויז פון אַלטן רבי׳נס הויף, וואו עס האָבן געוואוינט די שולשטיינס די גזשיוואַטשעס און אויך גרשון בראַנשטיין. מיר האָבן אָנגעקלאַפּט ביי משה שולשטיין. מען האָט אונדז גלייך געעפנט און מיט אַן אָנגענעמע שטימע האָט ער אונדז איינגעלאַדן אין דעם זיכערן צימער. קיין פענצטער זענען דאָרט ניט געווען, פון אַלע זייטן פאַרמאַכטע ווענט, ווי אין אַ פעסטונג. דאָס צימער איז געווען איבערפילט, אָן אַ ביסל לופט. מיר זענען גלייך אַנידער געפאַלן אויף דער פאָל, מידע פון אַ גאַנצן טאָג און איינגעדרימלט (דער ברודער מיינער איז ניט געווען מיט אונדז — ער איז אַוועק קיין טשעמערניק). גאַנץ פרי, ווען עס האָט גענומען טאָגן, האָבן זיך גלייך באַנייט די קנאַלן פון דער אַרטילעריע און זענען געוואָרן פיל שטאַרקער. מיר זענען געזעסן מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם און געציטערט נאָך יעדן קנאַל. שוין דעם צווייטן טאָג ניט געגעסן. מען האָט אונדז דערלאַנגט אַ ביסל וואַסער זיך צו דערכאַפּן דאָס האַרץ. די לופט איז געווען שטאַרק ענג, און מען איז געווען מיד פון שרעק, הונגער און דאָרשטיק פון דער היץ.

דאַן האָט אויפגעהערט דאָס שיסעריי און מיר האָבן געוואוסט אַז עס איז צוגעפאַלן די נאַכט. מען האָט געעפנט אַ טיר און באַמיט אַרויס קוקן אויף דער גאַס. מען האָט ווידער געזען קליינע גרופּן מענטשן, וועלכע זענען אַרויס געוואויר ווערן די לאַגע. מען האָט אונדז דערציילט, אַז עס זענען דאָ פיל פאַרברענטע הייזער. צומאָרגנס זענען מיר אויך אַזוי אָפּגעזעסן אַ טאָג מיט שרעק. ווען מיר האָבן זיך ווידער אויפגעכאַפּט אין דער פרי און מער ניט געהערט שיסן, האָבן מיר פאַרשטאַנען אַז איצט וועט זיין עפּעס ניייעס.

פלוצלונג האָט זיך דערהערט אַ שטאַרק קלאַפּן אין דער טיר. קיינער האָט ניט געהאַט קיין מוט צו עפענען. דאָס קלאַפּן איז אָבער געוואָרן זייער שטאַרק. מיר האָבן געזען ווי די טיר צוברעכט זיך.

עס האָט ווער געעפנט.

אַ סאָלדאַט מיט אַ ווילד פּנים, מיט פאַרביסענע ציין און פאַרגלאַנצטע אויגן האָט זיך באַוויזן אין דער טיר, אין דער האַנט אַ ביקס גרייט צום שיסן. עס האָט זיך דערהערט אַ שטאַרקע שטימע: אַללע הערויס!

מען האָט אָנגעהויבן איינציקווייז אַרויס גיין אויף דער גאַס. דאָס ליכט האָט אונדז פאַרבלענדט, נאָך צוויי טעג זיצן פאַרשפּאַרט אין דער פינצטערניש.

צווי סאָלדאַטן האָבן אונדז רעווידירט צי מיר האָבן ניט קיין וואָפן און גלייכ־צייטיק צוגענומען וואָס עס איז זיי געפעלן. מען האָט אונדז אויסגעשטעלט אין אַ שורה, איינציקווייז, און געפירט צום מאַרק. דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן די פאַר־געזען פירן שורות מיט מענטשן צום מאַרק. דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן די פאַר־שטעלונג. מען האָט אַלע איינוואוינער אויסגעשטעלט אין צווייען און געהייסן מאַרשירן אין דער זייט פון דער פּאָטשטאָווע גאַס, און נאָכהער אויסער דער שטאָט. מען האָט געהייסן זינגען. אונטער דער שטאָט האָט מען געזען די דייטשע סאָלדאַטן. זיי זענען געזעסן אָנגעשפּאַרט אָן סנאָפּעס שטרוי, געלאַכט פון אונדז און געשפּילט אויפן אַקאָרדיאָן: יעשטשע פּאָלסקאַ ניע זגינעלאַ... דאַן האָבן זיי אויסגעשטעלט די מענער באַזונדער און פרויען באַזונדער. די פרויען האָט מען געהייסן גיין אַהיים. מיר זענען אַוועק מיט צעבראָכענע הערצער. מיר האָבן זיך עטוואָס דערוווייטערט, אָבער גלייך זיך צוריק געקערט און געוואָלט וויסן וואָס וועט זיין מיט די מענער. מען האָט גלייך צוטיילט יידן באַזונדער — קריסטן באַזונדער, און מען האָט זיי אַריינגעזעצט אין די צווי געביידעס, וואָס מען האָט געבויט פאַר אַ שולע אויפן נאָמען פון בערעק יאָסעלעוויטש, ביי ענדע פון וואַרשעווער גאַס. אין איין געביידע די יידן און אין דער אַנדערער — די קריסטן. צומאָרגנס האָט מען די קריסטן אָפּגעלאָזט אַהיים, און די יידן גענומען צו פאַרשיידענע אַרבעטן.

די שטאָט איז געווען ווי אויסגעשטאָרבן. די געשעפטן געשלאָסן; די לאָדן פאַרמאַכט; די גאַסן פוסט. עס האָט געהערשט אַ שטילקייט, וועלכע איז פון צייט צו צייט איבערגעריסן געוואָרן דורך די באַפעלערישע שטימע פון די דייטשן. אין איניקע טעג אַרום זענען אָנגעקומען זייער פיל דייטשע מאָטאָריזאַציע און באַדעקט געדיכט דעם גאַנצן מאַרק פון עק צו עק. דאָס שטעטל האָט דערפילט אויף זיך דעם יאָך. עס איז שוין מער ניט געווען אַ דערציילונג סתם — עס איז געווען די שווערע ווירקלעכקייט. פאַר די יידן האָבן זיך אָנגעהויבן די אמת׳ע צרות: מען האָט געשלעפּט יעדן טאָג אויף אַרבעט, מען האָט אַרויסגענומען פון די וואוינונגען עלטערע מענטשן, געברענט זיי די בערד, אויסגעטאָן נאַקעט, באַגאָסן מיט וואַסער אין די קאַלטע ווינטער טעג א.אַ.וו.

איך געדענק איין מאָל, אין אַ רעגנדיקן פרימאָרגן, האָט מען אויסגעשטעלט אַ שורה פון בחורים אין מאַרק און געמאַכט מיט זיי איבונגען. מ׳האָט געהייסן זיי זיך לייגן מיט די פּנים׳ער אין בלאָטע און ווען זיי זענען שוין געווען געבוג פאַרשמירט, האָבן זיי געמוזט אויפהייבן די הענט און לויפן אַרום און אַרום דעם מאַרק. איך האָב אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער און דערקענט צווישן זיי צווי פּנים׳ער: יעקב האַנדלסמאַן און יחיאל ראָזנבלאַט.

פיל יונגע לייט האָבן נאָך דעם זעלבן טאָג פאַרלאָזט די שטאָט. מען האָט געשפּאַנט צום בוג, „שוואַרצן" די גרענעצן צום ראַטן־פאַרבאַנד.

די לאַגע איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג ערנסטער. אין אַ שיינעם פראָסטיקן ווינטער טאָג, אָנפאַנג דעצעמבער, ווען איך בין צוריק געקומען פון דעם ניט געלונגענעם שוואַרצן די גרענעצן, האָב איך געפונען אין מיין שטעטל הונדערטער היימלאָזע יידן פון אויסגעזידלטע שטעטלעך אין פוילן (סוואַלק, נאַשעלסק און סעראָצק). יונגע, אַלטע, מענער, פרויען און קינדער זענען אַרויסגעוואָרפן געוואָרן פון זייערע היימען באָרוועס און נאַקעט, געטריבן אין דער וועלט אין די פראָסטיקע ווינטער טעג און אין דער פינסטערניש פון דער נאַכט. דאָס בילד איז געווען גרויזאַם. מיר האָבן דאַן זיך ניט פאָרגעשטעלט אַז דאָס איז אַפילו ניט דער אָנפאַנג... אונדזער שטעטל האָט זיי וואַרם אויפגענומען. מען האָט צוטיילט אין יעדער שטיב דערוואַקסענע און קינדער; אין ליידיקע צימערן האָט מען אַריין געזעצט משפחה׳ס און מען האָט זיי אויסגעהאַלטן. די קאָצקער איינוואוינער גופא האָבן שוין דאַן ניט געהאַט קיין פרנסה, און מען האָט געלעבט פון דעם, וואָס עס איז פאַרבליבן פון פריער.

דאַן איז אַרויס דער באַפעל פון טראָגן די „יודנבאַנד״. אַלע יידן, פון 16 יאָר אָן האָבן געמוזט טראָגן איבערן לינקן עלנבויגן אַ ווייסע לענטע, 10 סמ. די ברייט, אויף וועלכע עס איז געווען אויסגענייט אַ בלויער „מגן דוד״. דאָס ערשטע מאָל אָנטאָן די לענטע, וועלכע האָט זיך גערופן „יודן־באַנד״, איז אָנגעקומען זייער שווער. נאַכהער האָט זיך אָנגעפאַנגען דאָס כאַפּן אויף אַרבעט.

עס איז געווען שוין זומער 1940. אַ זייער שענער זומער טאָג. דייטשן זענען דאַן געווען ווייניק אין שטעטל. עס האָט זיך מיר פאַרגלוסט אַרויסגיין פון שטוב צו דער טישמיעניצע, געניסן אַ ביסל פון דער לופט, פון דער זון און פון דעם טייכל. ווען איך האָב זיך אומגעקערט אַהיים, האָט זיך געהערט אַ שיסעריי פון ביקסן אין שטאָט און פיל יידן זענען געלאָפן פון דאָרט.

— גיי ניט אין שטאָט, מען כאַפּט אויף אַרבעט. אַנטלויף! באַהאַלט זיך! — האָט מען גערופן צו מיר. איך בין געלאָפן גלייך מיט אַלע ביז נאָך דער בריק אין זייט פון וואָלאַ און געווען דאָרט ביז פאַרנאַכט. איך האָב שוין זייער אומגעדולדיק געוואָלט וויסן וואָס הערט זיך און כ׳בין אַוועק אין שטאָט. דער פאָטער מיטן ברודער זענען נאָר וואָס געהאַט אַרויס פונעם באַהעלטעניש.

איך האָב זיך דערוואוסט דאָס די דייטשן האָבן באַלאַגערט די שטאָט און אַוועקגענומען זייער פיל יידישע מענער אין לאַגער. דער קלאַפּ איז געווען זייער גרויס; אין גאַס האָבן זיך באַוויזן פרויען מיט פאַרוויינטע פנים׳ער. מען האָט געוואָלט וויסן וואו פירט מען זיי און וואָס איז דער צוועק פונעם כאַפּן.

נאַכהער האָבן זיך שוין כסדר איבערגע׳חזר׳ט די כאַפּערייען צום לאַגער. זיי פלעגן נאָך דעם שוין כאַפּן אין מיטן דער נאַכט. זיי פלעגן אַרומרינגלען דאָס

שטעטל מיט זשאַנדאַרמעריע, אָנהויבן שיסן מיט אַ מאָל, כדי אַרויסרופן אַ פּאַניק און אַרויסנעמען די מענער וואו זיי זענען נאָר געווען. מיר זענען שוין ניט געשלאָפן גאַנצע נעכט; מיר פלעגן זיצן אין דער פינסטער ביים פענסטער און זיך אַלע מאָל טוישן, כדי אונטערהערן וואָס טוט זיך דרויסן. האָט מען געהערט פאַרדעכ־טיקע טריט אָדער אַ רויש פון אַ וואָגן פון דערווייטנס — האָבן מיר אויפגעוועקט דעם פאָטער מיטן ברודער און זיי זענען געווען גרייט צו באַהאַלטן זיך אָדער אַנטלויפן. זייער פיל נעכט זענען זיי איבערהויפּט ניט געשלאָפן אין שטוב נאָר באַהאַלטן זיך אין שטרוי אין די נאָענטע דערפער.

די מענער האָבן באַקומען אַרבייטסקאַרטן אין רויטער פאַרב. יעדער ייד וועלכער איז נאָך ניט געווען פאַרכאַפּט צום לאַגער האָט געמוזט האָבן אַזאַ קאַרטע ביי זיך.

איין מאָל איז אַראָפּגעקומען דער שעף פון אַרבעטס אַמט פון ראַדזין (צו וועלכן קאָצק האָט דאַן געהערט) מיט באַהעלפערס און אַדורך געפירט אַ רעגיס־טראַציע. דעם יודנראַט האָט מען באַפוילן מודיע זיין אַלע יידן, מענער פון 16 יאָר אָן, אַז זיי זאָלן אַרויסקומען אין מאַרק, כדי אָפּצושטעמפּלען די אַרבעטס־קאַרטן. וועט מען נאָכהער טרעפן אַ ייד אָן אַן אָפּגעשטעמפּלטע קאַרטע — וועט ער גלייך אָפּגעשיקט ווערן אין לאַגער. דער שעף איז אַרויס אין מאַרק און געוואַרט צוזאַמען מיט זיינע באַהעלפערס אויף די קרבנות.

די לאַגע איז געווען אַ שווערע: אַרויסגיין אין גאַס — אפשר נאַרן זיי אָפּ און ווילן נאָר אַרויסציען די מענטשן פון די הייזער; ניט אַרויסגיין? וואָס טוט מען נאָכהער מיט אַ ניט געשטעמפּלטע קאַרטע? יעדער האָט געטאָן לויט זיין באַשלוס. עס האָבן זיך באַלד באַוויזן אין מאַרק יידן אין אַ גרעסערער צאָל. דאַן האָט דער שעף באַפוילן מיט אַ שטאַרקע שטימע:

— זאָלן זיך די שווייגען אויסשטעלן!

נאָכן אויסשטעלן זיך האָט ער אויסגעקליבן די וועלכע זענען אים געפעלן געוואָרן און זיי אַוועקגעפירט. דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל ווען עס האָט זיך זיי איינגעגעבן אָפּנאַרן.

אַ געוויסע צאָל יידן האָבן געאַרבעט אין וואַלד ביים שאַבן קלעצער. דער פּלאַץ האָט געהייסן אַ „גוטע פּלאַצוווקע״: די מענטשן זענען געווען נאָענט פון שטאָט און פון דער היים.

די פרויען האָט מען גענומען צו פאַרשיידענע אַרבעטן, ווי רייסן האָפּן, רייניקן דעם גראַפס שלאָס, וועלכער איז געווען באַזעצט מיט דייטשן, רייסן גראָז א.אַ.וו.

איין מאָל, גאַנץ פרי, דעם זעלבן זומער, האָט מען דערהערט שיסן. מען איז גלייך געלאָפן אין די באַהעלטענישן. מען האָט ניט געוואוסט וואָס דאָס באַדייט: כאַפּן אויף אַרבעט האָט דאָס ניט אויסגעזען — דער פאַרנעם איז געווען אַ צו קליינער. דייטשן אין שטאָט האָט מען געזען — אָבער ניט קיין זשאַנדאַרמעריע, די שוואַרצע קעלנער פון דער געסטאַפּאָ, וועלכע האָט געוואָרפן דעם גרעסטן פחד. מען האָט ניט געוואַגט אַרויס אין גאַס, נאָר געוואַרט און געוואָלט וויסן, וואָס באַדייטן די שאָסן. דאָס איז געווען די ערשטע אַקציע. זיי זענען אַריין אין פאַרשיידענע וואוינונגען, אַרויסגענומען מענטשן און זיי געשאָסן. צווישן די וואָס איך געדענק זענען געווען יעקב וויינריב, לייבל גאָלדשטיין, הערשל רעכטמאַן, וועלוול טאַשעמקאָ, שלום בראַד, שמאי קליינמאַן און אַנדערע. קרבנות האָבן אָנגעהויבן פאַלן טאָג טעגלעך. ווען מען האָט געטראָפן איינעם עטלעכע טריט אויסער די גרענעצן פון שטאָט — האָט מען געשאָסן; אַן אַ יודנבאַנד — געשאָסן; און אַזוי פאַר יעדער קלייניקייט.

די באַדינגונגען זענען געוואָרן ערגער פון טאָג צו טאָג. פון וואַרשע האָבן אָנגעהויבן אָנקומען קאָצקער, וועלכע האָבן פאַרלאָזט מיט יאָרן צוריק די שטאָט און זיי האָבן איבערגעגעבן גרויליקע גרוסן: מענטשן גייען אין גאַס און פאַלן פון הונגער; מען דעקט זיי צו מיט אַ צייטונג און מען גייט ווייטער. די עפּידעמיעס און פאַרשיידענע קראַנקהייטן זענען זייער גרויס.

און אָט איז אַ בילד, וואָס איך וועל אין מיין לעבן ניט פאַרגעסן:

איין מאָל, בייטאָג, זענען מיר געזעסן אין שטוב און געגעסן דאָס, וואָס איז נאָך געבליבן. פּלוצלונג באַווייזט זיך ביי אונדז אין טיר אַ געשטאַלט, עפּעס אַ סילועטקע פון אַ מענטש, הויט און ביינער, וועמענס פּנים דערמאָנט דעם טויט.

ער איז אַזוי געשטאַנען אין דער טיר און געזאָגט: גוט מאָרגן. אַ ציטער איז אונדז אַדורך: ווער איז דאָס? וואָס קאָן דאָס זיין פאַר אַ געשטאַלט? — איר דערקענט מיך ניט? — זאָגט ער שטיל. מיר האָבן דערקענט דאָס באַקאַנטע קול פון דוד מאַנטשאַרז. — איר קוקט מיך אָן? אַזוי זעען אוי סדי מענטשן אין וואַרשע. מיין פאָטער האָט זיך מיט אים האַרציק דערפרייט און מיר אַלע האָבן געוויינט (די קינדער זיינע, יענטע און חיים, זענען שוין געווען פון פריער אין קאָצק).

דער הונגער האָט ניט אויסגעמיטן אויך אונדזער שטעטל, און צוזאַמען מיט אים — די עפּידעמיעס.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן אין די גאַסן שורות פון היימלאָזע, אָפּגעריסענע, מיט ווייסע אויסגעבלייכטע פּנים׳ער, פאַרצווייפלטע אויגן און

אַראָפּגעלאָזטע קעפּ. ניט דרייסט פלעגן זיי זיך פאַרהאַלטן ביי אַ טיר, עפּעטן שטיל און שעפּטשען: — שענקט עפּעס, איך בין הונגעריק...

די, וועלכע האָבן נאָך געהאַט עפּעס, פלעגן ניט אָפּזאָגן: אַ קאַרטאָפל, אַ שטיקל שוואַרץ ברויט, אָדער אַ פּאָר מטבעות. איך געדענק עד היום די פּנים׳ער — איך קאָן זיין ניט פאַרגעסן...

די קלייניקע קינדערלעך מיט די באָרוועסע פיסעלעך און צעריסענע קליידער, פון וועלכע מען האָט דאָ און דאָרט אַרויסגעזען אַ קליין העמטל אָדער פיסל... אין די ווינטער טעג פלעגן זיי אַרומגיין אויפן קאַלטן שניי, און ווען זיי האָבן זיך גוט אָנגעפרווירן האָבן זיך געמאַכט וואונדן אויף זייערע פיס. אַזוי זענען זיי געגאַנגען און דאָס בלוט האָט געריגען פון די וואונדן. זייערע שיינע פּנים׳ער זענען געוואָרן אויסגעלאָשן ביסלעכווייז, ווי ליכט, וועלכע ברענען און גייען אויס...

דער הונגער איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג גרעסער. דערצו נאָך דער קאַלטער ווינטער און עס איז אויסגעבראָכן אַ שרעקלעכע עפּידעמיע פון „פלעק טיפוס״. קאָמיסיעס זענען אַרומגעגאַנגען אונטערזוכן די וואוינונגען. מען האָט געשלעפּט דאָס בעטגעוואַנט צו דיזנפעקציע און געשוירן די קעפּ פון די יידישע טעכטער, אַפילו פון די געזונטע און ריינע. דער טיפוס האָט געבושעוועט, פיל זענען געשטאָרבן פון דער עפּידעמיע, צווישן וועלכע איך געדענק: זעלדע ראַט, ביילע שפּילבערג, איר ברודער בנימין שפּילבערג און פיל אַנדערע.

עס איז אַרויס אַ באַפעל אָפּצוגעבן די פוטער מאַנטלען. ווער עס האָט געהאַט אַ פּעלץ, אַ פוטערנעם קעלנערל, אַפילו אַ קנעפּל פון פוטער האָט געמוזט אָפּגעבן די דייטשן. אין מיטן ברען פון פוילישן ווינטער, האָט אַן אַלט פּעלצל אָדער אַ פוטער קעלנערל נאָך אַביסל געהאָלפן דערהאַלטן די נשמה. מען האָט נאָך ניט אָפּגעאָטעמט פון נעכטן, און שוין אַ פרישער באַפעל פון דעם היינט.

מען האָט אָנגעהויבן טראָגן דאָס פוטער אויפן באַצייכנטן פּלאַץ. מאַנכע האָבן באַהאַלטן אין באַהעלטענישן, די דייטשן זאָלן ניט האָבן פון דעם קיין נוצן. די דייטשן האָבן ניט געהאַט קיין צוטרוי און אין פיל ערטער אַדורכגעפירט רעוויזיעס. אויך דאָ איז ניט אַדורך אָן אַ קרבן: ביי וועלוול שפּילבערג (שטריקנ־מאַכער) אין שטוב האָבן זיי געפונען אַ קליין שטיקעלע פוטער. ער האָט אויפן פּלאַץ באַקומען די קויל.

מען איז געווען גאַנץ דערשלאָגן. קיין ראַדיאָ האָט מען ניט געהאַט; קיין שום ידיעות פון דער וועלט זענען ניט דערגאַנגען; פאַר יידן איז געווען אַ צייטונג אין דער פוילישער שפּראַך, וועלכע האָט געטראָגן דעם טיטל: גאַזעטאַ זשידאָווסקאַ.

די צייטונג איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין קראָקע איין מאָל אין מאָנאַט און דאָרט זענען געווען שטאַרק באַגרענעצטע נאַכריכטן פון לאַנד. פאַרשטייט זיך, אַז וועגן אַלץ, וואָס די דייטשן האָבן אָפּגעטאָן טאָג טעגלעך איז אין דער

צייטונג ניט געווען דערמאָנט. עס איז עפּעס אַ מאָל יאָ אַריינגעפאַלן צו אונדז אַ צעטעלע פון דער „אונטער ערד", אָבער וויייניק זענען מיר פון דעם געוואויר געוואָרן.

מיין ברודער פלעגט פון צייט צו צייט באַקומען קאַרטלען פון וואַרשעווער געטאָ. די שרייבערין פון די קאַרטלען איז געווען טאָשיאַ אַלטמאַן, די באַוואוסטע קעמפּפערין פון געטאָ, צוזאַמען מיט מרדכי אַנילעוויטש. זי האָט געשריבן, אַז דער ברודער זאָל זיך איין קורבן גרייטן צום אָפּפאָרן, מיט פאַרשיידענע דערציילונגען וועגן מומע, באָבע און אַנדערע קרובים. מיין ברודער האָט אַלץ גאַנץ דייטלעך פאַרשטאַנען, און דאָס געהאַלטן שטאַרק אין געהיים. וואַרשיינלעך האָט אין יענע שטרענגע צייט געזאָלט אָפּגיין אַן אומלעגאַלע עליה פון פוילן. אויף וואָס פאַר אַן אופן — איז געווען פאַר אונדז אומפאַרשטענדלעך.

אין זומער 1941 האָט זיך אָנגעהויבן אַ זייער גרויסע באַוועגונג אויף מזרח זייט. ביי טאָג און ביינאַכט האָט מען געזען פאָרן דייטש מיליטער. קיינער האָט ניט געקענט פאַרשטיין. די פריינדשאַפט צווישן דייטשלאַנד מיט רוסלאַנד איז דאָך אַזוי גרויס.

עס איז אָבער אַלץ קלאָר געוואָרן, ווען אין דעם באַוואוסטן פרימאָרגן 22.6 האָבן מיר דערהערט דאָס אָפּהילכן פון די שווערע קנאַלן. מיר האָבן געזען, געהערט און שוין גאַנץ דייטלעך געפילט: מלחמה.

פאַרשיידענע געדאַנקען: אפשר דאָך... מען איז געשטאַנען אויף דער וואַך, ניט געשלאָפן ביינאַכט. מיר האָבן געהאָפט, אַז אָט וועלן די קנאַלן ווערן שטאַרקער. עס דערנענטערט זיך דער פראָנט, מיר וועלן זיך מוזן באַהאַלטן — און נאָכהער... אָבער ליידער! דאָס שיסעריי האָט זיך דערווייטערט, און מיר זענען ווידער געבליבן אָן האָפנונג. מיר האָבן שוין געוווּסט אַז די דייטשן גייען פאָרויס מיט אַ בליץ שנעלקייט.

זייער פיל סאָלדאַטן פון דער רויטער אַרמיי זענען אַריינגעפאַלן אין געפאַנגענשאַפט ביי די דייטשן. די דייטשן האָבן געשאַפן פאַר די רוסישע געפאַנגענע זייער גרויסע לאַגערן אויף די פוילישע טעריטאָריעס. עס זענען אונדז דערגאַנגען קלאַנגען, אַז אין דעם לאַגער, וועלכער האָט זיך געפונען אונטער פולאַוו, איז פאָרגעקומען אַ בונט און זייער פיל פון זיי זענען זיך צעלאָפן אין די אַרומיקע וועלדער. מען האָט דערציילט אַז מען זעט פיל פון זיי אין די וועלדער מיט געווער. עס האָבן ווידער אָנגעהויבן שוועבן ברויזנדע געדאַנקען ביי זייער פיל יונגע... אָ, וואו נעמט מען געווער צו קענען אַוועק אין וואַלד...

אין דער זעלבער צייט האָבן די דייטשן דערקלערט אַז זיי מאַכן אין אונדזער ראַיאָן דריי „יודנשטעט": פּאַרטשעוו, לוקאָוו, און מיענדזירזעץ לובעלסקי.

אין די דריי שטעט וועלן זיי קאָנצענטרירן די יידן, און דאָרט וועט זיי זיין דער־לויבט צו וואוינען. פון אַלע אַנדערע שטעטלעך מוז מען אַריבערפאָרן אַהין.

מיט דעם פאָרויסמאַרש פון דער דייטשער אַרמיי אין טיף רוסלאַנד האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער פאַרניכטונג. מיר האָבן געפילט אַז די לאַגע איז אָן אַן אויסוועג. איך געדענק ווי איך בין איינמאָל אַריין אין שטוב און געטראָפן מיין פאָטער מיט פאַרוויינטע אויגן.

— וואָס טוט זיך מיט דיר פאָטער, פאַר וואָס וויינסטו?

— די לאַגע — האָט ער געענטפערט — איז זייער אָן ערנסטע. מאָניעק וועט גיין אין וואַלד מיט געווער גלייך מיט אַנדערע בחורים, און וואָס וועט זיין מיט דיר און מיט דער מוטער?

איך האָב אים באַרואיקט, אָבער גלייכצייטיק געוואוסט אַז דער פאָטער מיינער איז גערעכט.

די יוגנט, ספּעציעל די בחורים, ווען זיי פלעגן זיך צונויפטרעפן האָבן צווישן זיך געשמועסט וועגן געווער, וועגן אַ מעגלעכקייט צו נעמען נקמה. פיל פון זיי האָבן זיך טאַקע געשאַפן געווער.

פסח, 1942. עס זענען אונדז דערגאַנגען קלאַנגען וועגן לובלין. דאָרט קומט פאָר אַ טראַגישע אויסזידלונג פון דער געדיכטער יידישער באַפעלקערונג. די ערשטע ידיעות האָבן אָנגעוואָרפן אַ געפערלעכן פחד. מען שיקט זיי אַרויס — וואוהין שיקט מען זיי? מען האָט באַכגעשיקט מענטשן געוואויר צו ווערן ווי איז די לעצטע סטאַציע פון די אויסגעזידלטע, אָבער אָן אַ נוצן. די דייטשן האָבן געזאָגט, אַז מען פירט זיי איבער אין ערטער וואָס וועלן זיין באַזעצט בלויז פון יידן. די פאָלגן פון די לעצטע ידיעות האָט מען דערקענט אויף אַלעמען. מיין פאָטער האָט אַ זיפץ געטאָן... איך האָב געוואוסט אַז עס איז זייער שלעכט.

דאָס איז געווען דער לעצטער פסח פון זיין לעבן. ער האָט אונדז פאַרלאָזט אויף אייביק; מיר זענען געוואָרן גאַנץ דערשלאָגן און מוטלאָז.

ביסלעכווייז האָט מען אָנגעהויבן שמועסן וועגן טרעבלינקע און אויך וועגן אַנדערע פאַרניכטונגס פלעצער. די מענטשן האָבן ניט געוואָלט גלויבן: וואָס הייסט עס מען נעמט מענטשן און מען ברענט זיי? ווי קען דאָס מעגלעך זיין? די ידיעות האָבן זיך אָנגעהויבן באַשטעטיקן.

מען האָט דערציילט אַז נאָך מעזריטש איז אַדורך געפאָרן אַ טראַנספּאָרט מיט יידן אין פאַרשלאָסענע וואַגאָנען. זיי זענען געפאָרן פון פראַנקרייך און געפירט מיט זיך פלעשער מיט שאַמפּאַן. אָפּשטעלנדיק זיך אין שטאָט האָבן זיי געפרעגט ביי די יידן וואָס זיי האָבן באַגעגנט: איז נאָך ווייט צו דער שטאָט טרעבלינקע? אומגליקלעכע, זיי האָבן אַפילו ניט געוואוסט וואוהין מען פירט זיי.

ענדע זומער 1942, האָט מען ביי קאָצק געשאָסן אַ דייטשן סאָלדאַט. די־

בייעס האָט זיך בליץ שנעל פאַרשפּרייט איבער דער שטאָט. מען האָט געוואוסט אַז עס וועט ניט אַריבער גלאַט.

מיר האָבן געמאַכט ביי אונדז אין שטוב אַ באַהעלטעניש. מיר האָבן געגראָבן אַ גאַנצע נאַכט אַ גרוב אונטער דער שאַנק אין שלאָף צימער; דער אַריינגאַנג אין גרוב איז געווען דורך אַ שופלאָד פון דער שאַנק, וועלכן מען האָט צוגערוקט און פאַרדעקט מיט אַ ברעט. אין דער זייט איז געווען אַ קליינע עפענונג פאַר לופט און אַ ביסל ליכט. די דייטשע סאָלדאַטן פלעגן קלאַפּן מיט די שטיוול איבערן גאַנצן צימער, צי מען פילט ניט עפּעס אַ הוילקייט אונטער די ברעטער פון דער פּאָל. האָבן מיר געמאַכט דערפאַר דאָס באַהעלטעניש אונטערן שראַנק.

עס איז געווען אַ שבת, סוכות צייט, אייניקע טעג נאָכן אַטענטאַט אויפן דייטש. ביי אונדז אין שטוב זענען געווען אַ פּאָר יוגנטלעכע: ברכה קרייצמן, רבקה גזשעביען, פינקל קורמאַן און יעקב קופּיעץ. מיר האָבן געשמועסט וועגן דעם וואָס איז געשען. מען האָט זיך באַמיטריידן מיט הומאָר, ווי מיר האָבן דאָס געטאָן אין די ערגסטע צייטן... נאָכער זענען זיך אַלע צעגאַנגען. באַלד האָבן זיך געלאָזט הערן שאָסן, מ׳האָט דערפילט דאָס געפאַר, מיר האָבן שנעל געעפנט די טירן מיט די פענצטער, די דייטשן זאָלן מיינען אַז מיר זענען אַנטלאָפן, און שנעל אַראָפּ אין דעם גרוב. איך, מיינע מוטער, דער ברודער און דעם ברודערס אַ חבר, יעקב.

ניט שטיין, ניט זיצן און ניט קיין לופט. די מוטער איז דאַן געווען פאַרקילט און מיר האָבן זי צוגעהאַלטן און געבעטן זי זאָל איינהאַלטן דעם הוסט. מען האָט געהערט די גאַנצע צייט אַ שטאַרקע שיסעריי. אַזוי האָט געדויערט אַ גאַנצן טאָג. מיר האָבן ניט געוואוסט וואָס עס קומט פאָר איבער די גאַסן פון אונדזער שטעטל.

עס איז שוין געווען נאָך מיטאָג, ווען מיר האָבן דערהערט אַ מענלעכע שטימע: מאַניע, מאַניעק, ווי זענט איר?

מיר האָבן דערקענט די שטימע פון יענקעלע גזשעביען, און גלייך אַרויס פונעם באַהעלטעניש.

— וואָס איז?

— איר האָט אפשר געזען מיין רבקהן?

— דיין רבקה איז היינט ביי אונדז געווען מיט דעם קליינעם ברודערל, ישראלקע און איז אַוועק געגאַנגען.

ער איז שנעל געגאַנגען זוכן די שוועסטער.

מיר זענען אַרויס אויף דער גאַס. וואָס פאַר אַן אומגליק! איבער 200 קרבנות! מיר האָבן זיך צוגעהערט פאַרשיידענע שוידערלעכע איינצלהייטן. גלייך האָבן מיר זיך דערוואוסט אַז רבקה גזשעביען לעבט שוין ניט מער. איך האָב אויפגעציטערט: נאָך היינט פרי איר געזען און גערעדט מיט איר. איך בין אַוועק

המקום בו נהרגו ונקברו למעלה מ־200 יהודי קוצק.
ביי דער סטאָדאָלע וואו עס זיינען געשאָסן און באַגראָבן געוואָרן איבער 200 קרבנות פון קאצקער יידן.

אויפן גרופן קבר פון דעם שוידערלעכן טאָג: אונטער אַ סטאָדאָלע אויף דער גורקער גאַס, אַ בערגל, אָנגעשיט אַ ביסל העכער מיט ערד און פאַרשמירט מיט ווייסן קאַלך. איבער דעם אַלעמען ברויזן אַרויס פלעקן פון בלוט. איך האָב אויסגעשריען און פאַרמאַכט די אויגן. עס איז ניט מעגלעך איבערצוגעבן וואָס איך האָב דאָרטן געזען. דאָס בלוט האָט געשפריצט פון דער ערד, דאָס פרישע, נאָך ניט פאַרגליווערטע, וואַרימע בלוט פון די אומשולדיקע, וועלכע האָבן נאָך היינט גאַנץ פרי געלעבט און גע׳חלומט איבערצולעבן די מלחמה און היטלערן.

עס האָט זיך אָנגעהויבן די „אויסזידלונג". מען האָט איינגערעדט אַז מען פירט נאָר אין די „יידנשטעט". די ערשטע אויסזידלונג איז פאָרגעקומען קיין פאַרטשעוו. די ערשטע זענען אַרויסגעפאָרן די היימלאָזע, וועלכע זענען אָנגעקומען צו אונדז פון אַנדערע שטעט אין אָנהויב פון דער מלחמה. ווייניק זענען זיי שוין פאַרבליבן אין דער צאָל. פיל פון זיי זענען פאַרכאַפּט געוואָרן אין די לאַגערן, אייניקע געפאַלן פון דער עפּידעמיע, און די רעשט — פאַרלאָזן די ערשטע דאָס שטעטל.

דער מאַרק איז אָנגעפילט געוואָרן מיט פערד און וואָגנס, וועלכע מען האָט צוגעשטעלט פאַר דער אויסזידולנג. די היימלאָזע האָבן זיך אַרויף געזעצט און מען האָט זיי געפירט אין ריכטונג פון פאַרטשעוו. אַ טרער איז געפאַלן פון די אויגן, דאָס האַרץ האָט זיך שטאַרק פאַרקלעמט... פאַר וואָס שווייגט די וועלט, וואו קען מען באַקומען אַן ענטפער?

אין אייניקע וואָכן אַרום איז פּאַרגעקומען די אויסזידלונג קיין לוקאָוו. מען האָט ווידער צוגעשטעלט פערד און וואָגנס; דאָס מאָל זענען געפאָרן קאָצקער איינוואוינער.

קיין לוקאָוו איז די אויסזידלונג פּאַרגעקומען אין אייניקע טראַנספּאָרטן. דער באַפעל איז געווען אַז קאָצק מוז זיין אין אַ קורצער צייט „יודנריין", און מען האָט געוואוסט אַז דאָס וועט אויסגעפילט ווערן. נאָך אַ טאָג, צוויי און קיין ייד טאָר זיך מער דאָ ניט געפינען. אָבער וואָס וועט זיין דאָרט אין לוקאָוו?

איך בין געשטאַנען מיט מיין מוטער ניט ווייט פון אונדזער הויז, ווען עס איז צו אונדז צוגעקומען מעכלה גזשעביען און געזאָגט:

— שרה'שי, דו פאָרסט נאָך ניט, זיי מיר געזונט און גלייכצייטיק אַרויס־גענומען פון ערגעץ אַ שטיק שאַרבן פון אַ קאָפּ באַדעקט מיט האָר. די שוואַרצע לאָק פון איר טאָכטער רבקה זענען געווען גאַנץ אויסגעווייקט מיט טרערן, וועלכע האָבן אָן אויפהער גערונען פון אירע אויגן... זי איז אָפּגעפאָרן.

די פורן האָבן פאַרלאָזט דעם מאַרק און מיט זיי די איינוואוינער פון אונדזער שטעטעלע, וועלכע האָבן דאָ לאַנג געוואוינט, געאַרבעט, געהאַנדלט, געלעבט ווי איינער האָט געקענט. עס איז נאָך פאַרבליבן אַ קליינע צאָל וועלכע האָט געדאַרפט היינט־מאָרגן אָפּפאָרן.

צומאָרגנס אין דער פרי האָבן זיך אַרויסגעכאַפּט אייניקע פון די אויסגע־זידלטע און געקומען פאַרסאַפּעטע: אין לוקאָוו איז פאַרגעקומען אַן אַקציע. די גרויליקע ידיעות האָבן אויפגעטרייסלט די נשמה. די סאַדיסטישע באַרבאַרישע אויפפירונג, דאָס שלאָגן, קאָפּן, האַקן מיט די קעפּלעך פון די קליינע קינדער אין די ווענט, און נאָכהער די וואַגאָנען...

אין דער זעלבער צייט האָט זיך ביי אונדז אין שטוב באַוויזן אַ באַקאַנטער קריסט און ער האָט דערקלערט אַז ער וויל אונדז קומען צו הילף און נעמען איינעם פון אונדז צו זיך. מיר האָבן אָנגענומען דעם פאָרשלאַג און באַשטימט, אַז די מוטער וועט גיין צו אים. איך האָב נאָך ניט געהאַט באַשטימט וואָס צו טאָן.

אייניקע האָבן זיך געמאַכט פּוילישע דאָקומענטן און אָפּגעפאָרן אַלס אַריער. מיידלעך זענען אָפּגעפאָרן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. איך האָב זיך געפונען אין אַ געביידע אויף דער פּאַלאַצאָווע גאַס מיט נאָך פיל יונגע מיידלעך און בחורים. די געביידע איז געווען אַרומגעצוימט מיט שטעכיקן דראָט. די אַרבעט איז באַ־שטאַנען פון שאָבן קלעצער. מיר האָבן גערעכנט ווי אַמשנעלסטן פון דאָרט צו אַטנלויפן, מיר האָבן נאָר געוואָלט באַשליסן וואוהין צו גיין. מיין ברודער איז אויך דאָרטן געווען.

פאַרנאַכט, ווען עס איז פינצטער געוואָרן, אויפן צווייטן טאָג פון אונדזער געפינען זיך דאָרט, האָט זיך אַריינגעגנבעט אַ קריסט, וואָס האָט געאַרבעט פריער

ביי דעם גראַף און אונדז געוואָרנט צו אַנטלויפֿן נאָך היינט, ווייל מאָרגן „זידלט" מען פֿון דאַנען אויס אין לאַגער.

אַ גרופּע בחורים: פּסח קרייצמאַן, חנוך קרייצמאַן, אברהם קופּיעץ, אהרון קאָרמאַן, יידל פייגענבלאַט און אַנדערע, פֿון וועלכע איך געדענק נישט די נעמען, זענען אַנטלאָפֿן אין וואַלד מיט געווער. זיי האָבן געהאַט פֿריער צוגעגרייט אַ בונקער. אַ צווייטע גרופּע איז געגאַנגען אין באַהעלטעניש צו מאַכצינסקין (דאָס איז געווען זייער אַ גרויסער בונקער).

מיין ברודער האָט באַשטימט צו פֿאָרן אויף אַרישע פּאַפּירן. ער האָט געוואָלט זיך קענען אַריינקריגן קיין וואַרשע און דאָרט אָנבינדן קאָנטאַקט מיט זיינע חברים.

עס איז אויף מיר אָנגעפֿאַלן אַ פּחד פֿאַרן וואַלד אין ווינטער. איך האָב געוואוסט אַז עס איז צו שווער פֿאַר מיר, איך וועל גיין צו דער מוטער.

איך האָב צוגערעדט דעם ברודער ער זאָל אויך מיט מיר גיין, אָבער ער האָט זיך ניט געוואָלט באַהאַלטן. איך האָב אים ניט געקאָנט איבערצייגן און מיין טייערער ברודער האָט מיט מיר זיך געזעגנט און איז אַוועק פֿון מיר. געווען איז דאָס די לעצטע נאַכט פֿון אָקטאָבער 1942. איך בין געבליבן שטיין מיט אַ פֿאַר־קלעמט האַרץ, איך האָב געוואָלט שרייען: מאָניעק, מאָניעק! מען האָט מיך אַ שלעפּ געטאָן ביי דער האַנט: וואָס טוסטו? וואָס שרייסטו? איך האָב געפֿילט אַז איך גיי אַראָפּ פֿון זינען. פֿאַרוואָס האָב איך אים געלאָזט אַוועק גיין פֿון מיר?

עס איז געווען 3 ביינאַכט. די פֿינצטערניש האָט אָנגעהויבן אַ ביסל נאָכלאָזן און איך האָב געפֿילט אַז אויב איך גיי ניט איצט אַרויס פֿון דאַנען, וועט נאָכהער זיין צו שפּעט. איך האָב גענומען דעם קליינעם רוקזאַק, און אין האַנט אַ קליין פּעקל מיט עסן. שטיל זיך געזעגנט מיט די וואָס זענען נאָך פֿאַרבליבן, אונטערגעהויבן די דראָטן און אַרויס אויף די פּאַלאַצאָווע גאַס.

די שטילקייט אַרום איז פֿון צייט צו צייט איבערגעריסן געוואָרן דורכן אָפּקלאַנג פֿון די טריט פֿון דער וואַך ביים שלאָס. דער שלאָס איז געווען באַלאַגערט מיט שוצפּאָליציי. דער סאָלדאַט האָט מאַרשירט מיט שווערע טריט אַהין און צוריק אויפֿן וועג, וואָס האָט געפֿירט אין שלאָס. ווען די טריט זענען געוואָרן שטילער, האָב איך פֿאַרשטאַנען, אַז דער דייטש געפֿינט זיך איצט טיפֿער אין שלאָס. איך בין שנעל אַריבער דעם טויער אין די פּאַלאַצאָווע. איך בין געלאָפֿן אויף די שפּיץ פֿינגער אָן אָטעם ביז צו דער קירכע און נאָכהער זיך פֿאַרקערעוועט אין דער זייט פֿון גערקער גאַס. צו דעם האָבן מיר צוגעהאָלפֿן די גומענע שטיוול וועלכע איך האָב געטראָגן. ווען איך בין אַריין אין גערקער גאַס האָבן איך דערהערט שווערע טריט פֿון דעם פּאַטראָל, וואָס האָט געהיטן די יידן זאָלן ניט אַנטלויפֿן.

איך האָב זיך באַהאַלטן אונטער אַ הויז און ווען דער פּאַטראָל איז פֿאַרביי, בין איך געלאָפֿן ביז צום קריסטלעכן בית־עלמין. דאָרט האָב איך זיך אַ ווײַלע

אָפּגערוס, אָבער גלייך האָט מיר ווידער גענומען קלאַפּן דאָס האַרץ. עס האָט זיך מיר געדאַכט אַז פון יעדן בוים קומט אַרויס אַ זשאַנדאַרם, יעדער קוסט האָט מיך איבערגעשראָקן, און טראָץ דעם וואָס איך בין געווען שטאַרק מיד, האָב איך גע־מוזט גיין: אָט אָט הייבט שוין אָן צו טאָגן. איך בין צוגעקומען צום דורכגאַנג איבערן וויעפּרש. די בריק איז אָבער געווען אויפגעריסן. אַנשטאָט די בריק איז געלעגן אַ שמאָל ברעט. דער פּחד אַז נאָך אַ ביסל הייבט אָן צו טאָגן און דער געדאַנק אַז איך טאָר ניט שטיין בלייבן אַזוי אין מיטן פעלד, האָט מיר געגעבן מוט און איך בין אויף אַלע פיר געקראָכן איבערן ברעטל ביז איך בין אַריבער דאָס וואַסער. נאָכהער האָב איך נאָך געבלאָנדזשעט אויף די פעלדער און ניט געקאָנט געפינען די וועגלעך, אָבער ענדלעך בין איך אָנגעקומען אויפן באַשטימטן אָרט.

ווען איך בין אָנגעקומען צום קריסט האָט שוין אָנגעהויבן טאָגן; דער הונט האָט געבילט, און באַלד האָט זיך באַוויזן דער אייגנטימער. מיין קומען איז געווען אומגעריכט, אָבער ער האָט מיך גלייך געפירט צו מיין מוטער. איך בין געווען אַזוי מיד אַז איך בין גלייך אַנידערגעפאַלן און איינגעשלאָפן אויף אַ גאַנצן מעת־לעת.

ווען איך האָב געעפנט די אויגן איז די ערשטע פראַגע פון מיין מוטער געווען, וואו איז משה (מיין ברודער). איך האָב איר דערציילט.

די מוטער האָט געוויינט: פאַר וואָס האָסטו אים ניט מיטגענומען אַהער? מיר זענען געוועןביידע זייער אָנגעווייטיקט.

דערווייל איז די לאַגע ביי אונדז געוואָרן זייער ערנסט. מיר זענען געזעסן אויפן בוידעם איבער די בהמות שטאַל, אָבער דאָס איז ניט געווען קיין רעכט באַהעלטעניש.

טאָג־טעגלעך האָט אונדז דער קריסט דערציילט נייעס, אַז מען האָט געטראָפן און דערפער באַהאַלטענע יידן, אַז מען האָט געשאָסן די אייגנטימער און פאַרברענט זייערע פאַרמעגנס. ער איז געווען זייער פאַרזאָרגט — און איך מיט מיין מוטער ניט ווייניקער. מיר האָבן אים געבעטן מאַכן אַ בעסער באַהעלטעניש.

איין מאָל, גאַנץ פרי, האָט ער אויסגעגראָבן אַ קליין גריבל באַדעקט מיט ברעטער און נאָכהער אַרויפגעשיט ערד. אַריינקריגן זיך דאָרט האָט מען געקענט נאָר דורך אַ קליינע עפענונג פון דעם חזירים שטאַל. די גרוב איז געווען זייער קליין, מיר האָבן זיך ניט געקענט אויסציען צו ליגן און ניט זיצן פריי, נאָר אַראָפּ־בייגן דעם קאָפּ.

נאָך אייניקע טעג האָבן מיר דערפילט אַז עס איז אוממעגלעך דאָס איבער־צוטראָגן. פון דעם חזיר־שטאַל האָט אַריין געריגען דאָס שמוץ און די לופט איז געווען געפערלעך: עס איז ניט געווען מיט וואָס צו אָטעמען.

איך האָב באַקומען שטאַרק פּחד און געפילט ווי עס זעט אויס זיין באַגראָבן ביים לעבן.

אין יאַנואַר 1943 האָט מען אין דער סביבה, וואו מיר האָבן זיך געפונען, דערהרגעט אַ דייטש. דער קריסט מיט די גאַנצע משפחה זענען אַנטלאָפן פון שטוב — זיי האָבן זיך זייער געשראָקן פאַר די פאָלגן. און איך מיט מיין מוטער, וואָס האָבן מיר געקאָנט מאַכן? ווער וועט אונדז אַריינלאָזן?

מיר זענען געזעסן; דאָס עסן האָט זיך אויסגעלאָזט און זיי זענען נאָך ניט דאָ צוריק. שוין 12 שעה ניט געגעסן, 24, שוין 48 שעה... עס איז מיר געוואָרן זייער שלעכט. די מוטער האָט מיך אַרויס געשלעפּט אויף די אויבערפלאַך — סיי ווי ניט געווען וואָס איינצושטעלן. עס איז געווען אַ פּראַסטיקע ווינטער נאַכט. איך האָב גלייך אָנגעהויבן אָטעמען די פרישע לופט און גלייכצייטיק דערפילט דעם שטאַרקן הונגער.

פּלוצלונג האָט זיך באַוויזן דער קריסט. ער האָט שוין געגוי געוואוסט די לאַגע, אָבער ער האָט זיך פאַרענטפערט: עס איז אוממעגלעך געווען צו קומען. ער האָט זיך אַרויסגעכאַפּט, ווייל ער האָט געוואוסט, אַז מיר וועלן שטאַרבן פון הונגער. מיר האָבן באַקומען עסן.

איך האָב געפילט אַז מיר מוזן אַרויס פונעם גרוב, ווייל מיר וועלן לאַנג ניט בלייבן לעבן. ענדע יאַנואַר זענען מיר ווידער אַרויף אויפן בוידעם איבער די בהמות. דער ווינטער איז געווען זייער אַ קאַלטער. מיר האָבן שוין בעסער געוואָלט ליידן קעלט, איידער דערשטיקט ווערן אָן לופט. קיין לייטער איז ניט געווען; עסן פלעגט אונדז ברענגען די 13 יעריקע טאָכטער פון קריסטלעכן בעל הבית. ווען זי האָט געגעבן אַ הוסט, האָבן מיר דערקענט דעם צייכן. איינע פון אונדז פלעגט צוגיין אויפהייבן אַ ביסל שטרוי און אַראָפּנעמען דאָס עסן. אַזוי זענען מיר ביידע געזעסן אָנגעטאָן אין די ווינטער מאַנטלען, וועלכע האָבן שוין ניט געהאַט קיין צורה פון קיין בגד. רעדן האָבן מיר ניט געטאָרט; אַלץ איז געגאַנגען אויף סימנים מיט די הענט...

פעברואַר 1943. אַ שניי, אַ זאַווערוכע. מען הערט ווי די ווינטן וואָיען. עס האָט געבלאָזן פון אַלע זייטן. דער בוידעם קלאַפּט און טרעשטשעט. מיר האָבן זיך ביידע איינגעטוליעט. די זאַווערוכע ווערט וואָס אַמאָל שטאַרקער. מיט אַ מאָל איז געוואָרן ליכטיק — דער שפּיץ פון דאַך איז אַוועק מיטן ווינד און מיר זענען געבליבן אָן אַ דאַך. עס האָט זיך מיר געדאַכט אַז מען זעט אונדז פון אַלע זייטן. מיר האָבן געבעטן דעם קריסט ער זאָל פאַרריכטן דעם דאַך, ער האָט אָבער מורא געהאַט אַז עס זאָל ניט פאַלן אויף אים אַ פאַרדאַכט. ער האָט אונדז געהייסן זיך שטאַרקן ביז עס וועט ווערן וואַרעם. מיר האָבן זיך געשטאַרקט, אָבער עס איז ניט אַזוי פּשוט צו שלאָפן אונטערן בלויזן הימל אין אַזאַ טעמפּעראַטור.

ווען מיין מוטער איז געשלאָפֿן האָב איך געוואַכט, זי זאָל ניט פֿאַרפֿרוירן ווערן. ווען איך בין געשלאָפֿן, האָט מיין מוטער געוואַכט.

די נייעס וואָס מיר האָבן באַקומען זענען געווען זייער שלעכטע. עס האָט אויסגעזען אַז די לאַגע אין אָן אַן אויסוועג. אין די לאַנגע קאַלטע ווינטער נעכט זענען מיר געזעסן אין דער פֿינצטער און געטראַכט אָן אויפֿהער... דער ווינטער איז אַוועק, און דער פֿרילינג 1943 האָט זיך דערנענטערט.

אַלץ אַרום אונדז האָט אויפֿגעוואַכט צום לעבן; גאַנץ פֿרי האָבן די פּאַס־טושקעס אונטערזינגענדיק אַרויסגעטריבן די בהמות. די פּויערן זענען אַרויס אין פֿעלד אַקערן; די פֿייגעלעך האָבן געזונגען און די קינדער האָבן זיך געשפּילט... און מיר? מיר זענען געזעסן און געטראַכט...

ווען עס איז געוואָרן וואַרעם האָט מען אונדז פֿאַרמאַכט דעם דאַך. מיטן אָנקומען פֿון זומער האָבן מיר דערפֿילט געוויסע ענדערונגען. יעדן אויף דער נאַכט האָבן מיר געהערט באַוועגונגען פֿון מענטשן אַרום אונדז; געהערט בילן אַלע הינט פֿון דאָרף, מיר האָבן ניט געקאָנט פֿאַרשטיין וואָס קומט דאָ פֿאָר. נאָך אייניקע מאָל נאָכפֿרעגן, האָט מען אונדז דערציילט, אַז דאָס זענען פּאַרטיזאַנער, וועלכע פֿאַרלאָזן ביינאַכט די וועלדער און קומען צו די פּויערים נאָך פֿאַרשיידענע נייטיקע זאַכן און נעכטיקן אויך אַמאָל דאָרט איבער. איך האָב איין מאָל געהערט ווי די פּויערים האָבן צווישן זיך געשמועסט, אַז עס זענען פֿאַרהאַנען אין דער סביבה פֿיל יידישע פּאַרטיזאַנער. איך האָב געהערט וועגן פֿאַקטן ווי זיי האָבן זיך נוקם געווען אין די פּויערים, וואָס האָבן אויסגעגעבן אָדער געטאָן שלעכטס יידן. כ'האָב אָנגעהויבן קלערן אַנדערש. אין האַרץ האָט אויפֿגעטויכט אַ פֿונק פֿון האָפֿנונג...

איינמאָל נאָכמיטאָג, ענדע זומער, אין דער צייט פֿון קאָפּן קאַרטאָפֿל, ווען קיינער איז ניט געווען פֿון די פּויערים אין דער היים, האָב איך זיך שטיל צו גערוקט צו אַ ווינקל פֿון דאַך, צורוקט אַ ביסל דאָס שטרוי אויף אַזוי פֿיל, מען זאָל דאָס ניט באַמערקן פֿון דרויסן און געקוקט אויף דער וועלט. איך האָב געזען פֿון דערווייטנס ווי די פּויערים אַרבעטן אין פֿעלד. נעבן זיי זענען געשטאַנען זעק מיט אָנגעשיטע קאַרטאָפֿל. מיט אַ מאָל האָב איך אין גאַנצן אויפֿגעציטערט. נעבן דער אָבאָרע, אויף אַ שמאָל וועגל, זענען געגאַנגען אין אַ שורה אַ גרופּע בחורים מיט ביקסן. אין מיטן העלן טאָג אַזוי פֿריי! איך האָב דערקענט צווישן זיי באַ־קאַנטע: משה וואַרום און נאָך אים ישראל האַנדעלסמאַן, רויזע צירלס מאַן. עס זענען געגאַנגען נאָך אייניקע, וואָס איך האָב ניט געקענט. איך האָב געוואָלט צו זיי רעדן, אָבער גלייך זיך אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון, אַז עס קאָן אונדז עמיצער באַמערקן און דאַן זענען מיר פֿאַרלוירן. איך האָב געשוויגן און זיי זענען פֿאַר־שוואונדן.

אין אייניקע וואָכן אַרום אין אַ געוויסן אין דער פֿרי, הערן מיר דעם צייכן

וואָס איז באַשטאַנען פון באַקאַנטן הוסט. דעם פויערס טאָכטער, איר פּנים בלאָס און די אויגן שטאַרק דערשראָקענע. שטילערהייט, אין איין אָטעם, זאָגט זי, אַז מיר זענען איצט אַלע פאַרלוירן. דאָס דאָרף איז פול מיט דייטשע זשאַנדאַמעריע. וואָס טוט מען? מיין האַרץ האָט אָנגעהויבן שטאַרק קלאַפּן. נאָך אַ מינוט האָט זיך באַוויזן דער פויער. ער איז אַרויף זען ווי אונדז צו באַהאַלטן. ער האָט אונדז פאַרלייגט אין אַ ווינקל מיט אייניקע סנאָפּעס שטרוי; געמאַכט אַז מען זאָל גאָרנישט דערקענען. מיר זענען ביידע געלעגן מיט גרייס שרעק. מיט אַ מאָל האָב איך געפילט דאָס מיין האַרץ ווערט מיר צעשפּרונגען פאַר שרעק: איך האָב דערהערט די שפּראַך וואָס איך האָב שוין אַ לענגערע צייט ניט געהערט... ניט ווייט פון אונדז זענען געווען דייטשן. איך האָב גענוי געהערט זייער שרייען און די באַפעלערישע טענער... כ׳האָב איינגעהאַלטן דעם אָטעם און זיך שוין פאַרגע־שטעלט אין געדאַנק ווי מען נעמט אונדז אַראָפּ פון דאַנען.

אַזוי האָט געדויערט אַ געוויסע צייט און נאַכהער איז געוואָרן שטיל. מיר האָבן געוואַרט מיט אומגעדולד. אין אַ פּאָר שעה אַרום איז אַרויפגעקומען די טאָכטער און אונדז דערציילט, אַז די דייטשן זענען געקומען נעמען תבואה.

דאָס גאַנצע הויז איז געווען זייער פאַרביטערט נאָכן שווערן טאָג, וואָס זיי האָבן איבערגעלעבט. מען האָט זיי געהערט כסדר זיפצן.

עס איז אָנגעקומען דער ווינטער און ווידער איז געוואָרן שווער. מיר האָבן געהאַט שוין ווייניקער כוח ווי מיט אַ יאָר צוריק. ווידער די לאַנגע ווינטער נעכט, די קעלט און פינצטערניש... גאַנצע נעכט האָבן געבילט די הינט — מיר האָבן געוואוסט אַז דאָס באַוועגן זיך מענטשן. מען האָט גערעדט, געשאָסן... גאַנץ אָפט פלעגן קומען אַנטלאָפענע פון אַנדערע דערפער, וואו עס האָט עפּעס פּאַסירט. דאַן האָבן מיר געמוזט הונגערן. עס איז אוממעגלעך געווען צוברענגען עסן...

אונדזערע קליידער זענען געוואָרן שטאַרק צוריסן. וועגן וואַשן זיך האָבן מיר נאָר געטרוימט... דער פויער האָט כסדר געברומט — ווער האָט עס געוואוסט אַז דאָס וועט אַזוי לאַנג דויערן? ווי קען מען אויסהאַלטן אין שרעק אַזוי לאַנג? ווער ווייסט וואָס וועט זיין? מיר וועלן אַלע אומקומען. ער האָט אונדז דערציילט אַז די יידן פון קאָצק זענען שוין אַלע אומגעקומען; זייער פיל פויערים האָבן דערהרגעט יידן, וואָס זענען געווען באַהאַלטן ביי זיי, און די קערפּערס אַריין געוואָרפן אין וואַסער. מען האָט זייער פיל יידן געפונען אין די טישמיענציע מיט אָפּגעהאַקטע קעפּ — מיר האָבן שוין אויפגעהערט פרעגן נייעס...

אַזוי איז אַדורך אַ וואָך נאָך אַ וואָך און עס האָט זיך אָנגעהויבן דערנענ־טערן דער פרילינג, וועלכער האָט אויך ניט אָנגעזאָגט קיין פאַרבעסערונג.

עס איז געוואָרן וואַרעמער. מיין מוטער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיטן גע־דאַנק, זי מוז אַראָפּ פון בוידעם און געוואויר ווערן די לאַגע. געווען איז דאָס

אָנפּאַנג זומער, אַ זונטיק אין דער פרי; דער פּויער מיט דער פרוי זענען אַוועק אין דער קירכע; די מוטער האָט באַשטימט אַז איצט גייט זי אַרויס געוואויר ווערן... איך האָב איר אָפּגערעדט — זי האָט אָבער ניט געוואָלט הערן. זיך אַראָפּ־געלאָזט אויף אַ דיקן שטעקן וואָס איז געשטאַנען אין דער אָבאָרע, און איז אַוועק געגאַנגען. איך בין געזעסן אַ גאַנצן טאָג אַליין. עס זענען מיר אַדורך פאַרשיידענע געדאַנקען און איך האָב געהאַט זייער גרויס צער וואָס איך האָב געלאָזט די מוטער גיין; איך האָב געוואַרט אויף איר צוריק קומען מיט גרויס אומגעדולד. די פּויערים זענען צוריק געקומען פון שטאָט און ניט געוואוסט וואָס דאָ איז פאָרגעקומען. עס איז געוואָרן פינצטער און די מוטער איז נאָך ניטאָ. עס איז שוין געווען זייער שפּעט ווען איך האָב געהערט שטיל זיך עפענען די טיר פון דער אָבאָרע.

די מוטער האָט געשעפּטשעט איך זאָל איר העלפן צוריק אַרויף. כ׳האָב איר אַראָפּגעוואָרפן דאָס אָנטון און זי האָט דאָס צוגעבונדן צום דראָנג, און אַזוי איז זי נאָך גרויס מאַטערן צוריק אַרויף אויפן בוידעם — איך האָב אָפּ־געאָטעמט פריי...

די מוטער איז געווען זייער דערשראָקן און שטאַרק באַדויערט וואָס זי האָט געטאָן. גלייך ווי זי איז אַרויס אויפן וועג מיט איר צוריסענעם אָנטאָן, האָט מען איר דערקענט אַז זי איז אַ „זשידוווקע״. מען האָט איר אָנגעהויבן נאָכגיין און נאָכקוקן. זי האָט געטראָפן עפּעס אַ פּויער וועלכער האָט איר געזאָגט: — וואו גייסטו! מען דערקענט דאָך אַז דו ביזט אַ יידישע? אפשר ביזטו הונגעריק, וועל איך דיר געבן עסן — אָבער דו מוזט גלייך אַוועק און זיך באַהאַלטן! ער האָט איר דערציילט דאָס זעלבע וואָס דער פּויער האָט אונדז איבערגעגעבן. זי האָט אויך געטראָפן אַ יונג מיידל, אַ קריסטין, וועלכע האָט איר געוואָרנט פאַר איר דרייסטקייט זיך צו באַווייזן אין ריכטונג פון שטאָט. זי האָט דערציילט אַז אין שטאָט זענען פאַראַנען פיל דייטשן. די מוטער איז אַוועק אין אַ זייט, זיך באַהאַלטן און געווען דאָרט ביזן אָוונט.

עס זענען ווידער אַדורך אייניקע וואָכן.

מיט אַ מאָל זענען פאָרגעקומען געשעענישן אויף וועלכע מען האָט זיך גאָר־נישט געריכט. מיר האָבן אַליין אויסגעפילט די בייעס — די לופט האָט זיי געבראַכט. עס האָבן זיך געלאָזט הערן באָמבאַרדירונגען, עקספּלאָזיעס, שיסערייען. די ערד האָט זיך געטרייסלט, די אָבאָרע האָט אונטערגעטאַנצט מיט אונדז צוזאַמען, מיר האָבן זיך דערוואוסט וועגן די גרויסע אָפענסיווע פון די רוסישע אַרמיי און וועגן איר פאָרויסמאַרש. די שיסערייען זענען געוואָרן נענטער און נענטער. מען האָט באָמבאַרדירט אַלע אַרומיקע גרעסערע שטעט אַרום אונדז. אַזוי האָט דאָס געדויערט גאַנצע נעכט.

איך האָב צורוקט אַביסל דאָס שטרוי און אַרויסגעקוקט. אַרום און אַרום

פלאַמען, — איין גרויס פייער! אויפן הימל צענדליקער גרויסע שטערן אין פאַר־שיידענע פאַרבן. דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט. די פויערים האָבן זיך צוגע־גרייט גריבער, פלעצער זיך צו באַשיצן. מיר זענען געווען אָבער אָן פחד, ניט געשראָקן זיך פאַרן פייער, — מיר האָבן געוואוסט, עס דערנענטערט זיך די ענדע.
עס איז אַדורך אַ קורצע צייט און מיר האָבן זיך דערוואוסט אַז לובלין איז געפאַלן, און דאַן איז געקומען אונדזער באַפרייאונג. איך האָב אַרויסגעקוקט און געזען פורן מיט רוסיש מיליטער. ווי שווער איז דאָס געווען צו באַגרייפן! צי איז דאָס די ווירקלעכקייט? איך בין געבליבן אין גאַנצן אַ צעמישטע... צי איז דאָס מעגלעך אַז מיר זאָלן נאָך קאָנען זיין אויף דער פריי, גלייך מיט מענטשן זיך באַוועגן...

מיר האָבן פאַרלאָזט דעם פלאַץ מיט די מענטשן, וועלכע האָבן אונדז געגעבן דאָס לעבן.

טראָץ דעם וואָס מיר זענען געווען אָפּגעוואוינט פון גיין, זענען מיר נאָך גרויסע מאַטערניש אָנגעקומען אין אונדזער שטעטל. מיר זענען אַריין צו אונדז אין וואוינונג און געבליבן שטיין. מיר זענען געזעסן און געקוקט איינע אויף די צווייטע: פוסט, לער, ניטאָ קיינער. ניטאָ קיין יידן. אַלע אונטערגעבראַכט, אויס־

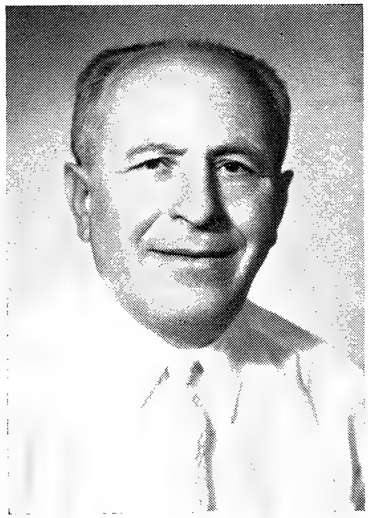
נאָך אייניקע טעג זענען אָנגעקומען איינצלנע, וועלכע האָבן אויף פאַר־שיידענע אופנים איבערגעלעבט די מלחמה. מיר האָבן זיך געפונען אין קאָצק אייניקע מאָנאַטן. עס האָבן זיך געהערט קלאַנגען, אַז אין פאַרשיידענע שטעטלעך זענען אויסגעהרגעט געוואָרן יידן, וועלכע האָבן איבערגעלעבט די קריג, דורך די באַנדעס פון א. ק. דער יידישער קאָמיטעט אין לובלין האָט געפאָדערט די יידן זאָלן אַרויספאָרן פון די קליינע שטעטלעך. איך מיט מיין מוטער זענען נאָך געבליבן די לעצטע. מיר האָבן זיך אויך שוין געגרייט פאַרלאָזן דאָס שטעטל.

עס איז געווען אַפּריל 1945, 12 ביינאַכט. איך בין געזעסן, געשריבן בריף צו מיינע קרובים. די מוטער איז שוין געשלאָפן. איך האָב געהערט עס איז צו־געפאָרן אַ פור און זיך אָפּגעשטעלט ביי אונדזער הויז. עמעצער איז צוגעגאַנגען און אָנגעהויבן רייסן די טיר פון פאַרקאַן, און ווען די האָט זיך געעפנט, האָבן זיי מיט כוח געוואָלט עפענען די טיר פון דער ווערענדע און זיך אַריינקריגן אין שטוב. גלייכצייטיק האָבן מיר געהערט שרייען און שעלטן: פשיאַ קרעוו יאַק זשידזי שיען זאַמקנעלי! איך האָב געזען אַז מיר זענען אויפסניי פאַרלוירן. איך האָב אויפגעוועקט די מוטער. זי האָט געזאָגט: מאַניע, בייג זיך אַראָפּ, זיי וועלן נאָך אַריינשיסן... עס איז מיר געפאַלן אַ געדאַנק. מיר הבן זיך אויסגעטאָן די שיך. איך האָב געעפנט די טיר פון פראָנט און מיר זענען אין איין אָטעם געלאָפן. איך האָב זיך באַהאַלטן ביי די ראָזענבלאַטס אויפן בוידעם, די מוטער איז געלאָפן אויף אַ צווייטן פלאַץ. גאַנץ פרי האָבן מיר זיך אָפּגעזוכט. אַריין אויף אַ וויילע אין שטוב און נאַכהער שנעל פאַרלאָזט דאָס שטעטל.

יעקב ערליך (תל־אביב)

אונטער די נאַציס

די ערשטע יאָרן פון דער מלחמה

שבת, דעם 2־טן סעפּטעמבער 1939, האָבן זיך באַוויזן אין קאָצק די ערשטע ייִדישע היימלאָזע, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון דעם שטאַרקן באָמבאַרדירטן דעמבלין. האָפנדיק געפינען אין קאָצק אַ מקום מקלט. אַ גאַנצן וואָך נאָכאַנאַנד האָט זיך געצויגן דער שטראָם פון די אַנטלויפנדע: מיליטער, ציווילע, פרויען און קינדער. פרייטיק, דעם 8־טן סעפּטעמבער, זענען דערשינען דייטשע אַעראָפּלאַנען; מורא האָבנדיק פאַר דער נאָענטער באָמבאַרדירונג האָב איך שבת פרי אַוועקגעפירט מיינע 3 קינדער צו אַ קריסט אין וואָלע סקראַמאַוואָסקע (אַ דאָרף נאָענט פון קאָצק) און צוריק געקומען קיין קאָצק. באַלד האָבן אָנגעהויבן פאַלן באָמבעס איבערן שטעטל. און איך מיט מיין פרוי אסתר בלימה ז"ל, זענען אַנטלאָפן צו די קינדער. ווען אין אָוונט איז שטילער געוואָרן, זענען מיר צוריקגעפאָרן קיין קאָצק, כדי צו ראַטעווען אַ ביסל סחורה פון פייער; צוליב די באָמבעס האָבן זיך צעשפּרייט שריפות אין שטעטל. דאָרט האָבן מיר זיך דערוואוסט אַז אין רבינ'ס הויף זענען געפאַלן 15 ייִדן, די ערשטע קרבנות פון דער מערדערלעכער באָמבאַרדירונג.

די ערשטע טעג סוכות האָט דאָס פּוילישע מיליטער נאָך אַרויסגעוויזן אַ ווידערשטאַנד, און קאָצק איז געשטאַנען אין פלאַמען. הושענא־רבה האָבן די דייטשן אָקופּירט דאָס שטעטל און באַלד צוזאַמענגענומען אַלע איינוואוינער, כדי זיי אונטערזוכן. די דייטשן האָבן באַלד אָפּגעטיילט די ייִדן פון די קריסטן; צוגענומען אַלע פּערזענלעכע זאַכן ביי די ייִדן און זיי אַוועקגעגעבן די קריסטן. אַזוי האָט מען געהאַלטן אַלע ייִדן (מענער) ביי דער שולע אויפן נאָמען פון בערעק יאָסעלעוויטש אַ גאַנצן טאָג און אַ גאַנצע נאַכט. צומאָרגנס ערשט האָט מען זיי באַפרייט.

נאָך אַזאַ „ברוך הבא" האָט די ייִדישע באַפעלקערונג גלייך דערפילט אַז עס קומען אָן שווערע, ביטערע צייטן. צעשראָקענע און פאַרזאָרגטע האָבן מיר זיך

אומגעקערט אין אונדזערע היימען. באַלד האָבן די קריסטלעכע איינוואוינער, צוזאַמען מיט די דייטשן, אָנגעהויבן ראַבירן די געשעפטן און הייזער. אין גאַס פלעגט מען כאַפּן יידן צו קערן די גאַסן. דעם זעלבן טאָג האָבן די דייטשן פאַרברענט די שול מיטן בית המדרש.

מקום בו עמד ביהכ"נ בקוצק שנשרף ע"י הנאצים, כעת הוקמה שם נפחיה.
דער פּלאַץ פון די פאַרברענטע שול אין קאָצק, יעצט שטייט דאָרט אַ קוזשניע.

באַלד נאָך דער אָקופּאַציע האָבן די דייטשן נאָמינירט אַ יודנראַט, און אים געמאַכט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר צוזאַמענקלייבן די קאָנטריבוציע פון 25 טויזנט זלאָטיס, וועלכע זיי האָבן געפאָדערט פון די קאָצקער יידן. מען האָט גלייך צונויפגעזאַמלט די דערמאָנטע סומע, און געהאָפט אַז דערמיט איז מען פטור געוואָרן פון אַלע צרות.

דעם צווייטן שבת האָט די דייטשע קאָמענדאַנטור באַפוילן אַלע יידן טראָגן אַ ווייסן באַנד מיט אַ בלאָען מגן־דוד אויפן אַרבל; פאַרבאָטן אַרויספאָרן פון שטעטל און נאָך אַנדערע שיקאַנעס און דערנידערונגען (ווי זיך אויסלייגן אויפן מאַרק מיטן פנים אין בלאָטע).

אין יאָר 1940, חנוכה־צייט, זענען אָנגעקומען קיין קאָצק ביי 1.100 היימלאָזע פון סוואַלק, סעראָצק און נאַשעלסק, אַלע אָרים און בחוסר־כל; מער ווי 20 זלאָטעס איז ניט ערלויבט געווען צו האָבן מיט זיך. אין קאָצק האָט זיך גליי

געשאַפן אַ ועד, וועלכער האָט איינגעאָרדענט די היימלאָזע ביי די איינוואוינער. איך האָב אויפגענומען אַ פאַמיליע פון 5 פערזאָן און זיי אויסגעהאַלטן צוזאַמען מיט מיין הויז־געזינט.

פורים יענעם יאָר האָט מען נאָך געמאַכט אַביסל פורים׳דיק; פסח האָט מען געבאַקט מצות און געפרואווט מאַכן אַ יום־טוב׳דיקע שטימונג, טראָצדעם וואָס מען האָט גוט געפילט די סכנה וואָס שוועבט איבער אונדזערע קעפּ. אין דעם זעלבן יאָר האָט מען אַוועקגעפירט פיל יונגעלייט קיין ביאַלע־פּאָדלאַסקי אויף שווערע אַרבעט. אַ סך יידן האָט מען אַריבערגעפירט אויף אַרבעט אין לאַגער „אסאבוי" ביי ראדזין.

1942 — קאָצק ווערט „יודנריין"

אין מאָנאַט יולי 1942 האָט זיך געפילט אין קאָצק אַ געוויסע אָנטשפּאַנונג. די אָפטע שיסערייען פון די דייטשן האָבן אויפגעהערט. אייניקע האָבן אָנגעהויבן האָפן, אַז מען וועט דעם קריג איבערלעבן... ליידער, איז דאָס געווען אַן אילוזיע. אינגיכן האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פויזע אין דער נאַצישער פאַרניכטונגס־פּאָליטיק איז נאָר אַ צייטווייליקע: טרעבלינקע איז געווען דאַן איבערפולט מיט יידן — האָבן די נאַציס איבערגעריסן אויף אַ געוויסע צייט די אַקציעס.

צו יענער צייט האָבן זיך פיל קאָצקער יידן געפונען אין דעם לאַגער „אסאבוי" ביי ראדזין. דער יודנראַט האָט געוואָלט שיקן שפּייז אַהין, איז אָבער ניט געווען ווער זאָל דאָס אַריבערפירן. אַרויספאָרן פון שטאָט איז געווען פאַרבאָטן. גרשון בראנשטיין, אַ מיטגליד פון יודנראַט, האָט זיך פרייוויליק געמאָלדן איבערפירן דאָס שפּייז אין „אסאבוי". פאָרנדיק צוריק פון לאַגער, וואו ער האָט דאָס שליחות אויסגעפירט, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אין מעזריטש דאָרט האָט אים די געסטאַפּאָ געכאַפּט און דערמאָרדעט.

פון טאָג צו טאָג איז די לאַגע געוואָרן ערגער. עס זענען דערשינען נייע גזירות (צווישן אַנדערע האָבן די יידן געמוזט אָפּגעבן זייערע פוטערס). עס האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן קלאַנגען, אַז מען פירט אַרויס יידן פון לובלין און פון אַנדערע שטעט — און מען דערשיסט זיי. מיר האָבן געפילט, אַז קאָצק וועט ניט זיין קיין אויסנאַם. באַלד האָבן זיך באַוויזן יידן וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון מיעכאוו (אויך פון ליסאביקי); די אַרומיקע שטעטלעך זענען שוין געווען „יודנריין". די אַנטלאָפענע האָבן מיר באַהאַלטן אין אונדזערע הייזער, טראָץ דעם לעבנס־געפאַר (עס האָט געדראָט מיט דערשאָסן ווערן).

פאַר סוכות האָבן די דייטשן באַפוילן, אַז אין קאָצק דאַרפן בלייבן נאָר 2000 יידן, און די איבעריקע וועלן אַריבערגעשיקט ווערן קיין פּ אַ ר ט ש ע װ. אין ערשטן טאָג סוכות האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אין טאַלטשין (6 קילאָ־

מעטער פון קאָצק) האָט מען דערשאָסן 2 דייטשע זשאַנדאַרן. עס איז אונדז באַפאַלן אַ גרויס שרעק, ווייל אין סאראקאמלע (אַ שטעטל ביי קאָצק) האָט מען אויסגעשאָסן אַלע יידן נאָך אַן ענלעכן אַטענטאַט איבער דייטשע זשאַנדאַרן.

חול־המועד סוכות זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן אַ טייל יידן קיין פּארטשעוו, און אין קאָצק זענען פאַרבליבן ביי אַ צוויי טויזנט יידן. אין אַ קורצע צייט שפּעטער, איז דערשינען אַ באַפעל, אַז קאָצק מוז ווערן „יודנריין", און אַלע יידן מוזן פאַרלאָזן די שטאָט.

די יידן האָט מען געשיקט קיין לוקאָוו. אין איינעם אַ טראַנספּאָרט זענען געפאָרן צווישן אַנדערע שרה'קע זאקאליק און יחזקאל בלומענפעלד. קומענדיק קיין לוקאוו, האָבן זיי זיך דערוווּסט, אַז אַלע יידן ווערן דערשאָסן — זענען זיי אַנטלאָפן צוריק קיין קאָצק. דאָרט האָבן זיי פּאָליאַקן געכאַפּט און איבערגעגעבן צו די דייטשן, וועלכע האָבן זיי דערשאָסן אויפן אָרט. איך האָב דאַן מיין פרוי מיט מיינע 3 קינדער באַהאַלטן ביי אַ קריסטין. אין לעצטן טאָג פון די טראַנספּאָרטן בין איך אויך אַוועק זיך באַהאַלטן.

שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז ווען קאָצק איז שוין געווען „יודנריין", איז דאָרט נאָך פאַרבליבן איין ייד, אברהם זאקאליק, ווייל דער קריסט וואָס האָט צוגענומען ביי אים די מיל, האָט אויסגעפּועלט ביי די דייטשן אַז אברהם זאָל פאַרבלייבן אין קאָצק אַלס פאַכמאַן אין דער מיל. אברהם האָט געאַרבעט אַ לענגערע צייט אין קאָצק, ביז ער האָט זיך דערוואוסט, אַז זיינע טעג זענען געציילטע — מען וועט אים אינגיכן דערשיסן. ער האָט באַלד זיך צוגעגרייט אַרישע פאַפּירן און אָפּגעמאַכט מיטן אַפּטייקערס זון יאש גאנשיראווסקי ער זאָל אים איבערפירן קיין דעמבלין; פון דאָרט האָט ער געהאָפט זיך איבערכאַפּן קיין וואַרשע און דאָרט איבערלעבן דעם קריג. איין איינעם אַן אָוונט האָט דעם אפּטייקערס זון אים גענומען אין זיין טאַקסי מכלומרשט צו פירן קיין דעמבלין; ער האָט אים אָבער אַוועקגעפירט קיין ראדזין און איבערגעגעבן צו דער „געסטאַפּאָ".

אין באהעלטעניש

ווען איך בין געקומען צום קריסט וואו מיין פאַמיליע האָט זיך אויסבאַהאַלטן, האָב איך שוין ניט געטראָפן מיין פרוי אסתר בלימה ז"ל, נאָר בלויז מיין יינגסטע טאָכטער מלכה'לע מיט גדליה גראסמאנען. פון זיי האָב איך זיך דערוואוסט, אַז מיין פרוי איז געגאַנגען צו אַ באַקאַנטן קריסט, און שרה'לע מיט לאה'לע געפינען זיך ביי אַ צווייטע קריסטין. אין מיטן נאַכט איז געקומען שרה'לע מיט אַ געוויין און דערציילט, אַז זשאַנדאַרן האָבן געכאַפּט אסתר בלימה'ן און איר דערשאָסן.

2 מאָנאַטן זענען מיר געווען פאַרבאַהאַלטן ביי דעם קריסט — מער האָט ער ניט געוואָלט; ער האָט מורא געהאַט פאַר די דייטשן. מיר זענען זיך צוגאַנגען:

איך מיט מלכה׳לען, לאה׳לע מיט גדליה גראסמאַן און שרהלע מיט משה זוסמאַן. מיר האָבן אַ גאַנצע נאַכט געזוכט אַן אָרט וואו אַריינצוגיין, אָבער די קריסטן האָבן ניט געוואָלט אונז אַריינלאָזן צו זיך. ענדליך האָט איינער מסכים געווען פאַר געלט אונז אויסבאַהאַלטן. נאָך אַ געוויסער צייט האָט ער אָנגעהויבן דראָען, אַז אויב מיר וועלן ניט אַוועקגיין, וועט ער אונז איבערגעבן די דייטשן. עס האָט ניט געהאָלפן אונזער געלט, געוויין און געבעטן — מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן. אין אונזער פאַרצווייפלטער לאַגע האָבן מיר זיך פּרובירט ביי אַ צווייטן קריסט, וועלכער האָט אונז אַריינגעלאָזן און עסן געגעבן. נאָכדעם האָט ער אָבער געפאָדערט מיר זאָלן פאַרלאָזן זיין הויז — ווייל ער האָט מורא פאַר דער דינסט. מיר האָבן געענטפערט, אַז מיר האָבן ניט וואו צו גיין — סיידן זיך טרינקען אין וויעפּש. דאַן האָט ער זיך פאַרשטענדיקט מיט אַ שכן, מיינער אַ באַקאַנטער (יאש שידלאווסקי), וועלכער האָט באַלד מסכים געווען אונז אויפנעמען.

דער גוטער קריסט האָט אונז אויסבאַהאַלטן אויפן בוידעם, געבראַכט אונז שפּייז, און מיר זענען געווען ביי אים 10 מאָנאַטן. ער האָט אונז אויך געבראַכט, צו אונדזער גרויסער פרייד, מיין טאָכטער לאה׳לע.

אין יולי 1944 האָט אונז דער קריסט אָנגעזאָגט, אַז די רוסן זענען אָנגעקומען און מיר זענען שוין פריי! דאַן האָט ער אונדז ניט געראַטן באַלד אַרויסגיין אויף דער פריי, ווייל עס איז אַ סכנה דערשאָסן צו ווערן פון די פּאָליאַקן. ערשט נאָך עטלעכע וואָכן האָבן מיר געוואַגט אַרייסגיין אויף דער פרייער וועלט.

רחל וויינשטיין (תל-אביב)

מיינע איבערלעבענישן אין די היטלער צייט

עס ציטערן מיר די הענט ווען איך הויב אָן שרייבן מיינע דערינערונגען און איבערלעבענישן אין קאָצק בעת דער גרויזאַמער וועלט מלחמה. פאַר מיינע אויגן גייט פאַרביי אַ קאַליידעסקאָפּ פון טיפן און געשטאַלטן פון דער נאָבעלער יידישער קהילה פון קאָצק.

כ׳בין געקומען קיין קאָצק אין יאָר 1935 אַלס כלה פון מ ע נ ד ל ו ו י ש נ י ע, מיין שפּעטערדיקער מאַן. שנעל זענען פאַר־פלאָסן מיינע רואיקע שיינע יוגנט יאָרן אין קאָצק, וואו עס האָט דאַן געשפּרודלט אַן אימפּולסיוו געזעלשאַפטלעך יידיש לעבן, סיי אין די רעליגיעז־חסידישע קרייזן, סיי אין די וועלטלעכע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס, מיט זייערע איבערגעגעבענע טרייע עסקנים. אין קאָצק האָט זיך דאַן שטאַרק אָנגעזען די לעבהאַפטע ציוניסטיש־חלוצישע טעטיקייט. אין מיין זכרון איז פאַרבליבן י ו נ ה ז י ג ע ל מ אַ ן ז״ל, אַ געטרייער און מסירות־נפש־דיקער געזעלשאַפטלעכער טוער, פאָרשטייער אין שטאָט־ראַט, מיטגליד פון דער לייטונג פון דער ליי־קאַסע א.אַ.וו.

שווער זיך צוגעוואוינען צו דעם געדאַנק, אַז די טייערע יידישע משפחות, קרובים, פריינד און באַקאַנטע זענען אומגעקומען און פאַרפייניקט געוואָרן דורך די בלוט־דורשטיקע נאַציס, ימח שמם וזכרם.

די ערשטע באָמבעס אין קאָצק

דער זומער 1939 איז געווען אַ שווערער. מען האָט געפילט ממש אין דער שטיקנדיקער לופט דעם אָנקומענדיקן קריג. די אַטמאָספערע איז געווען פול מיט פולווער, און שווערע בלייערנע כמאַרעס האָבן פאַרדעקט דעם בלויען הימל... גרופּעס מענטשן האָבן כסדר דיסקוטירט וועגן מלחמה. מען האָט געמאַכט פאַר־גלייכן מיט דער ערשטער וועלט מלחמה, זיך געטרייסט אַז די סכנה איז ניט אַזוי

נאָענט אין געפלאַנט ווי זיך צו באַהאַלטן און אויסהיטן זיך. עס האָט זיך קיינעם ניט פאַרגעשטעלט, אַז עס קומט אָן אַ שוידערלעכע קאַטאַסטראָפע, וואָס וועט פאַרניכטן דעם יידישן לעבן אין פוילן און אין אייראָפּע בכלל.

קאָצק האָט דערפילט די מלחמה גלייך אין די ערשטע טעג פון איר אויסברוך. שבת דעם 8־טן סעפטעמבער 1939 פאַרטאָג, איז די קאָצקער באַפעלקערונג דער־שיטערט געוואָרן פון די אויפרייס באָמבעס פון דער היטלערישער מערדערלעכער אויאַציע. די ערשטע קרבנות זענען געפאַלן אין קאָצקער רבינ׳ס הויף, וואו עס האָבן זיך דאַן געפונען אַ סך חסידים פון די אַרומיקע שטעטלעך, פון וועלכע דאָס רוב איז אומגעקומען צוזאַמען מיט דעם קאָצקער רבינס משפחה. די באַפעלקערונג האָט פון גרויס שרעק איבערגעלאָזן די ברענענדיקע שטאָט און אַנטלאָפן אין די אַרומיקע וועלדער. 2 וואָכן האָבן געדויערט די קאַמפן ביז די דייטשן האָבן איינ־גענומען קאָצק, און דאַן האָבן זיך די יידן צוריקגעקערט צו זייערע חרובע היימען, ניט אַנעענדיק וואָס דערוואַרט זיי ביי דער נאַצי אָקופּאַציע.

די דייטשע ווערמאַכט האָט באַלד אַרויסגעגעבן פאַרשיידענע פאַראָרדענונ־גען, ווי בלאָקירן די באַנק־קאָנטעס און די פאַרמעגנס אין די סייפן, רעקווירירן די יידישע וואוינונגען. עס ווערן אויפגעריסן באַלד די יידישע געשעפטן, די סחורות רעקווירירט, און מיט דער הילף פון דער פוילישער באַפעלקערונג ווערט אַלץ צעראַבירט. די מענער פון שטעטל, יונג און אַלט, ווערן אויפגעפאָדערט דורך די דייטשן זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַרק. די היטלעריסטן האָבן באַלד אָנגעהויבן פייניקן די פאַרזאַמלטע, ווי צום ביישפּיל: מיט שער מאַשינקעס האָבן זיי אויס־געשאָרן אויף די יידישע קעפּ די פאָרם פון אַ האַקנקרייץ, און דערביי געשלאָגן און געזידלט. ביי די פרומע יידן האָבן זיי אָפּגעשוירן באָרד און פּיאות. צום סוף האָבן זיי געצוואונגען דורך קלעפּ צו שפּייען איינער דעם אַנדערן אין פּנים און שרייען אַז די מלחמה איז אויסגעבראָכן צוליב יידן. אַזוי האָבן זיי אָפּגעהאַלטן די פאַרזאַמלטע יידן אויפן מאַרק אַ גאַנצן טאָג אָן עסן און טרינקען.

די „אקציעס"

די לאַגע אין קאָצק ווערט פון טאָג צו טאָג ערגער. אין שטאָט זענען אָנגע־קומען די ס.ס.־טרופּען, וועלכע האָבן אָרגאַניזירט די „אַקציעס" פון אַרויסשיקן יידן אין די גאַז־קאַמערן. די דייטשן פאָדערן פון יודנראַט אַלץ גרעסערע קאָנטי־גענטן און קאָנטריבוציעס, און דערביי פירן זיי אויס אויך אינדיווידועלע מאָרדן ווי שיסן דורך די פענצטער.

די ערשטע עטאַפּן וואו מען האָט צרויסגעשיקט די אומגליקלעכע זענען געווען: ראַדזין, אָסאַוואַ און אַנדערע ערטער, וואָס זענען געהאַלטן געוואָרן אין געהיים

די ערשטע צייטן פלעגן אָנקומען ידיעות דורך אומוועגן פון די קאַצעטני־קעס. שפּעטער איז פאַרלוירן געוואָרן יעדער שפּור פון זיי. מיין מאַן, וועלכן איז געלונגען דאַן צו אַנטלויפן פון אַזאַ עטאַפּ, האָט דערציילט ווי מען האָט צונויפ־געזאַמלט די אומגליקלעכע יידן אין ראַדזינער שול און זיי אַריינגעשפּאַרט ווי בהמות אין אַ געפערלעכער ענגשאַפט. דאָרט האָט מען זיי געהאַלטן אָן לעבנס־מיטל און וואַסער, שטייענדיק, ווייל עס איז ניט געווען קיין פּלאַץ וואו צו זיצן אָדער ליגן. עס האָבן זיך דאָרט אָפּגעשפּילט האַרצרייסנדע סצענעס.

אָט שטייט פאַר מיינע אויגן דער זאַמל־פּונקט פון די געפייניקטע קאָצקער יידן, וועלכע זענען נאָכהער אויסגעמאָרדעט געוואָרן אויפן בית־עולם. איך וויל דאָ דערמאָנען די מאַסן־קברים פון קאָצקער יידן אין וועלכע מען האָט אַריינגע־וואָרפן דערמאָרדעטע קינדער, פרויען און מענער.

די לאַגע פון די לעבעדיקע יידן אין קאָצק איז אויך ניט געווען בעסער. מענטשן האָבן זיך באַוועגט ווי שאָטנס, מיט געלע אויסגעהונגערטע פּנימער און פלאַמענדיקע צעשראָקענע אויגן. עס האָט געהערשט אַ פולקאָמע דעפּרעסיע. מאַכטלאָז און מוטלאָז — האָט זיך ניט דערוועקט ביי זיי דער מינדסטער ווילן צו קעמפן. אָן ווידערשטאַנד האָבן זיי געוואַרט אויף זייער ריי, און פּאַסיוו זיך אונטער־געגעבן זייער גורל. די נאַציס האָבן גוט געקאָנט די מעטאָדע פון דערפירן מענטשן צו אַ פיזישן און פסיכישן צוזאַמענברוך. עס איז געווען גענוג אַז עטלעכע דייטשן זאָלן שפּאַצירנדיק מיט אַ שיכנדיקן אויטאָמאַט זייען טויט צווישן טויזנטער יידן, וואָס האָבן ניט געוואַגט זיך קעגנשטעלן.

מיט אַרישע פּאַפּירן

אין סעפּטעמבער 1942 האָבן די דייטשן באַשלאָסן צו מאַכן די שטאָט קאָצק „יודן־ריין". די לעבנגעבליבענע זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין לוקאָוו, און נאָר אַ קליינע גרופּע יוגנטלעכע זענען פאַראָרדנט געוואָרן צו בלייבן אין קאָצק. עס איז מיר דאַן געלונגען צו באַקומען, ביים וואויט פון טאָלטשין, אַ מעטריקע אַלס אַ קריסטין מיטן נאָמען יאַנינאַ יעראָשימיוק און איך בין אָפּגעפאָרן, צוזאַמען מיט אַ קליין קינד פון 14 מאָנאַטן, קיין וואַרשע.

מיין וועג קיין וואַרשע איז אַדורך מיט טרויעריקע איבערלעבונגען. אין צוג דעמבלין—וואַרשע בין איך דערקענט געוואָרן דורך די קריסטלעכע פּאַסאַזשירן אַלס אַ יידישע. באַלד האָבן זיי מיך אָנגעהויבן טעראָריזירן. פון גרויס פאַרצווייפ־לונג האָט איך זיך געוואָלט וואַרפן דורכן באַן פענסטער. דאַן האָט אַן עלטערער קריסט זיך אַריינגעמישט. אמת, זאָגט ער, קיין יידן פאַרטראָגט ער ניט, אָבער אַ מוטער מיט אַ קינד וויל ער ראַטעווען. איך בין געפאַלן אין חלשות. מען האָט מיך אָפּגעראַטעוועט און פאַרשיידענע שאַנטאַזשיסטן האָבן ביי מיר אויסגעפּרעסט

געלט. איך האָב אַפילו דעם באַן־קאָנדוקטאָר געמוזט אָפּגעבן אַ מתנה פון מיין מאן: אַ גאָלדענע בראָשקע מיט בריליאַנטן.

אַזוי בין איך ווי אַ פאַרפאָלגטע חיה, אויסגעמאַטערט און רעזיגנירט, אָנגע־קומען אין וואַרשע.

אין וואַרשע

אין יאָר 1942 האָב איך געוואוינט צוזאַמען מיט מיין יונגע טעכטערל אין פּראַגע אויף טאַרגאָווע גאַס 78 ביי אַ קריסטלעכע פרוי מיטן נאָמען עווא קעלישעק, פאַר אַ געוויסן חודש־אָפּצאָל און מתנות.

מיין טאָג־טעגלעכער לעבן האָט אויסגעזען אַזוי: די קריסטן פלעגט מיך פאַרשליסן אין הויז אין דער פרי ביי איר אַוועקגיין צו דער אַרבעט, און אַזוי בין איך געזעסן אַ גאַנצן טאָג ווי אין אַ תפיסה, מיד און דערשעפּט פון לאַנגוויי־ליקייט, פול מיט שרעק און דריקנדע געדאַנקען. ביי יעדן שאָרך אויף די שטיגן בין איך געווען גרייט זיך איבערצוגעבן אין די הענט פון געסטאַפּאָ. נאָך די שלאָפלאָזע נעכט און די קאָשמאַרנע אָפּגעריסענע חלומות, פלעג איך קוקן אומעטיק אין דער פרי ווי די זון גייט אויף און ניט געהאַט קיין מוט אויפצושטיין פון בעט. יעדער טאָג האָט מיר אויסגעזען ווי דער לעצטער. איך האָב איבערהויפּט פאַרלאָרן דעם באַגריף פון צייט. ווען איך פלעג דערהערן דעם באַקאַנטן סקריפּן פון שליסל, האָב איך זיך דערמאָנט אַז עס איז שוין פאַרנאַכט. באַלד פלעגט די קריסטן קומען און ברענגען פיל נייעס, וואָס פלעגן מיר צערודערן. זי פלעגט דערציילן וועגן שרעקלעכע סצענעס און בילדער, ווי די דייטשן ברענגען אום יידן, וועלכע באַ־האַלטן זיך אויף דער אַרישער זייט, און איר כוונה איז געווען, אַז עס איז כדאי איך זאָל פאַרלאָזן איר דירה. איך האָב שוין דאַן געוואוינט ביי איר 3 חדשים (דעצעמבער 1942—פעברואַר 1943). די אַטמאָספערע ביי אונדז איז געוואָרן זייער דריקנד. איך האָב באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די דירה. איך האָב איר געבעטן אַז זי זאָל ערגעץ איינאָרדענען מיין קינד.

ווען זי האָט ניט געוואָלט דאָס אויספירן, האָב איך איר דערקלערט, אַז איך וועל דאָס הויז ניט פאַרלאָזן ביז זי וועט ניט איינאָרדענען דאָס קינד. דאַן האָט זי געבראַכט איר קוזין פון מעזריטש, וועלכער האָט ביי מיר גענומען 300 זלאָטעס, צוזאָגנדיק איינאָרדענען דאָס קינד, בתנאי אַז דער אַדרעס פון קינד מוז בלייבן אין געהיים פאַר מיר. דאָס צושיידן זיך מיט מיין פּיצל קינד איז געווען אַזוי האַרצרייסנד, אַז אַפילו די קריסטן זענען געווען גערירט ביז טרערן.

אַלס אַ דינסט אין גראָכאָוו

נאָכן אַוועקגעבן דאָס קינד בין איך אַריינגעפאַלן אין אַ האַלב באַוואוסטלאָזן צושטאַנד. ווידער בין איך געווען גלייכגילטיק און גרייט אַריינצופאַלן אין די

הענט פון געסטאַפּאָ: זאָלן זיי אַן ענדע מאַכן צו מיינע יסורים. נאָר אַ קליינע האָפענונג האָט געצאַנקט אין מיין באַוואוסטזיין: אפשר וועל איך נאָך איבערלעבן און זען מיין קינד (ערשט נאָך דער באַפרייאונג האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דעם קינד האָט דער קריסט דאַן אונטערגעוואָרפן אויף זאַמקאָווסקאַ גאַס מיט אַ צלם אויפן העלדזל. די דאָרטיקע איינוואוינעריז, יאַדזשאַ ניעפּאָגאָדאַ, האָט דעם קינד גענומען צו זיך, געטויפט און אַ נאָמען געגעבן באַרבאַראַ ניעפּאָגאָדאַ, און געהאַלטן עס ביי זיך ביז 1945).

אַרויסציענדיק זיך פון דער דירה אין פּראַגע, האָט מיר די פרוי קעלישעק איינגעאָרדנט אַלס דינסט אויף גראָכאָוו ביי דער פאַמיליע ווזשעסינסקי. דער בעל־הבית איז געווען אַ הומאַניטאַרער מענטש, אַן אינהאַבער פון אַ פאַבריק פון מעבל מיט עטלעכע צענדליק אַרבעטער. אָפּזייענדיק ביי זיי 3 חדשים האָט ער מורא געקריגן, די אַרבעטער זאָלן ניט אויסגעבן די דייטשן אַז אַ יידישע פרוי אַרבעט ביי אים, און מיר געמאָלדן אַז איך קען ווייטער ביי אים ניט בלייבן. ער האָט אויסגעדריקט זיין באַדויערן, צוגעזאָגט מיר העלפן, און אויסצאָלנדיק מיר עטלעכע טויזנט זלאָטעס (מער ווי עס האָט מיר געקומען) האָט ער זיך מיט מיר געזעגנט. גלייך נאָכדעם האָב איך זיך צוריקגעקערט צו דער קריסטין קעלישעק.

ביי מיין שוועסטער אין שעדלעץ

ביי דער פרוי קעלישעק האָב איך געפונען אַ בריוו, אין וועלכן מען האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז מיין שוועסטער און מוטער געפינען זיך אין אַ בונקער נעבן שעדלעץ. מיין מוטער איז פון צרות בלינד געוואָרן. איך האָב באַשלאָסן צו פאָרן צו מיין פאַמיליע כדי צו שטאַרבן צוזאַמען. אין שעדלעץ האָט מיר מיין פאַמיליע צוגערעדט, איך זאָל גלייך פאָרן קיין וואַרשע כדי לעבן צו בלייבן צוליבן קינד. אויף דער אַרישער זייט אין וואַרשע זענען דאָך פאַראַן מער שאַנסן איבערצולעבן ווי אין אַ בונקער ביי שעדלעץ. איך בין טאַקע צוריק געפאָרן קיין וואַרשע, און אויפן צוג זיך באַקענט מיט אַ מאַסאַזשיסטקע, וועלכע האָט זיך פאָרגעשטעלט אַלס אַ פאָלקס־דייטשקע. זי האָט מיר גלייך דערקענט אַלס יידין און האָט מיר צו־געזאָגט צו ראַטעווען (זי האָט, ווייזט אויס, געהערט צו אַ אונטערערדישער אָרגאַ־ניזאַציע און געהאַט פיל פאַרבינדונגען). זי האָט ווירקלעך מיר געמאַכט א דאָקומענט מיטן נאָמען יאַנינאַ פלימעצקאַ און באַקומען פאַר מיר באַשעפטיקונג ביי איינעם ליטמאַנאָוויטש, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט אַ ריי פאַבריקן און געהאַט פיל אַרבעטער. איך האָב געאַרבעט זייער שווער אין זיין פריוואַטער ווילע און מיינע נערוון זענען געווען זייער געשפּאַנט. די בענקשאַפט נאָכן קינד האָט מיר פאַרפאָלגט טאָג און נאַכט. פון מיין אַרבעטס פּלאַץ בין איך געווען אַן עדות צום וואַרשעווער געטאָ אויפשטאַנד און געזען ווי יידן אָנגעטאָן אין טליתים

שפרינגען אין פייער, כדי ניט אַריינפאַלן אין די נאַצישע הענט. נאָך דעם פּוילישן אויפשטאַנד אין וואַרשע בין איך צוזאַמען מיט אַנדערע „וואַרשעווער באַנדיטן" אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. דאָרט בין איך געווען באַשעפטיקט אין אַ ריי אַמוניציע פאַבריקן, און שפּעטער אין אַ האָטעל אין מאַקלענבורגער געגנט, ביז אָנפאַנג מאַי 1945, ווען די רוסן און אַמעריקאַנער האָבן אונדז באַפרייט פון די נאַצישע נעגל.

✶

20 יאָר זענען פאַרביי פון יענער צייט. אין מיינע חלומות דערשיינען נאָך עד היום די געשפּענסטער פון דער דאָזיקער גרויזאַמער עפּאָכע. די דאָ באַשריבענע פראַגמענטן זענען נאָר אַ טייל פון די שוידערלעכע איבערלעבענישן, וואָס איך האָב אַדורכגעמאַכט אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט מלחמה אונטער דער נאַצי אָקופּאַציע.

ישראל רויטאַפּעל (תל־אביב)

אין לאגער „אסאוואי"

ענדע אַפּריל 1942, האָבן די דייטשן אַרויסגעפירט פיל קאָצקער יידן (און צווישן זיי דעם שרייבער פון די שורות) אין לאַגער „אָסאָוואָי" (ביי ראַדזין). דער שטח פון לאַגער איז געווען אַרומגעצוימט מיט שטעכעדיקן דראָט און איז געווען זייער שטרענג געהיט דורך די דייטשן. די מענטשן זענען איינגעטיילט געוואָרן אין 2 סטאָדאָלעס, וווּ עס זענען געווען נאָרעס צום שלאָפן, 60 צענטימעטער די הויך. דאָרט האָט יעדער באַקומען אַן אָרט צווישן 2 שכנים, אין אַ ריי פון 20 מענטשן. דאָ איז געווען דער אַפּרו־פּלאַץ נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט, וועלכער איז באַשטאַנען פון אויסטריקענען זומפּיקע פעלדער. מיט פיל יאָרן צוריק איז דאָרט געווען אַ טייכל מיטן נאָמען ביאַלקע, וועלכער אָבער איז שוין שטאַרק פאַרוואַקסן געוואָרן מיט זומפּ־פלאַנצן. צו דער אַרבעט פלעגן מיר גיין 7 ק"מ אין זומפּן ביז 1 מעטער טיף. קומענדיק אויפן אָרט, מידע פון שלעפּן זיך אין די בלאָטעס. פלעגט יעדער איינער פון אונדז באַקומען אַ שטח פון 20 קוואַדראַט מעטער — זיין אַרבעטס־נאָרמע אויפן טאָג. אויף יעדער 10 מענטשן איז געווען אַן אויפזעער. ווער עס האָט ניט געמאַכט די נאָרמע דורכן טאָג, האָט באַקומען ביז 50 שמיץ מיט אַ קאַנטשיק. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז דער וואָס האָט ניט געענדיקט דעם טאָג — האָט אויך צומאָרגנס ניט געענדיקט.

[illegible] — אין לאַגער [illegible]

נאָך אַזאַ טאָג קאַטאָרזשנע אַרבעט, צוריקקומענדיק ווידער דורך די בלאָטעס אין לאַגער, האָט יעדער באַקומען ביז 200 גראַם ברויט מיט אַ האַלבן ליטער זופּ, אין וועלכע עס האָט זעלטן אַרומגעשווימען אַ קאַרטאָפל. דער הונגער איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט געלעקט די אויסגעגאָסענע זופּ אויף דער ערד.

פון טאָג צו טאָג האָט זיך פאַרקלענערט דער צאָל מענטשן. ניט אַלע האָבן געקענט אויסהאַלטן די שרעקלעכע באַדינגונגען. די אַרבעט איז אָבער געגאַנגען ווייטער — און סוף 1942 האָט מען געענדיקט טריקענען די פעלדער.

אַ רואיק שיין טייכל איז זיך געפלאָסן וואו עס זענען אַמאָל געוועזן זומפּן — אַ טייכל וואָס האָט איינגעשלונגען פיל יידישע בלוט אין זיך.

מאָטל סעמיאַטיצקי (קאַנאַדע)

אויסזידלונג פון די יידן אין קאצק דורך די דייטשן אין יולי 1942

לזכרון עולם אבינו הקדוש ר׳ אליעזר סעמיאַטיצקי פאַרפייניקט אין טרעבלינקע דורך די דייטשן ימח שמם, מיט זיין פרוי פעסיה מיין שטיפמוטער און די צוויי ליכטיקע קינדער, גיטעלע גוטקאַ און בן ציון ע״ה, מיין עלטערער ברודער יעקב, אומ־געבראַכט אין קאָברין.

וואָס איז דאָס פאַר אַ געדרודער היינט
אויפן אַלטןברייטן קאָצקער מאַרק?
ס׳איז דאָך אַ פּראָסטער מיטוואָך באַר
ניט קיין יריד טאָג, ניט קיין טאַרג.

וואָס פאָרן זיך צונויף פון אַלע עקן
פאָדוואָדעס, פערד, וואָגן און געשפאַן?
יאָגן פויערים אַזוי זיכער אַזוי ברייט.
וואָס ווערט דאָ געגרייט? וואָס איז דאָ פאַראַן?

וואָס באַוועגן זיך שאָטנס אין מורא און שרעק,
שאַרן זיך פינצטער צוזאַמען און באַזונדער?
ס׳איז דאָך מיין פאָלק, מיינע שוועסטער און ברידער,
דריי דורות, טאַטעס, מאַמעס און קינדער!

ס׳האָט אַ באַפעל דער יודענראַט באַקומען
אַז קאָצק, אַלט־קאָצק, מוז „יודענריין" זיין.
ווי מיט אַ האַק אָפּגעהאַקט, און שוין!
אַ שאָד אַ וואָרט: אַ העלפט מוז היינט גיין!

יאָמערן פענצטער — בליקן זוכן באַשייד:
אוי וואוהין פירן וועגן אויף פיין און לייד?
שטום איז דער ענטפער פון אַלעם אַרום,
דער באַפעל איז אין איין וואָרט: זיין גרייט!

אָט קומען שוין אַ ריי פּאָליציאַנטן — געסטאַפּאָ
מיט רויטע מאָרדעס, ווי חיות פרעך.
מישן זיך צונויף אין דעם לעצטן אַקט
מערדער גזלנים און קרבן אין שרעק.

טוליען זיך צוזאַמען משפּחות גאַנצע,
דריי דורות קאָצקער — צום לעצטן פאַרלענד.
וועקן זיך אויף דראַנגען, בוילן זיך פויסטן
און אַרום וואַקסן אין רייען באַגנעטן ווענט.

און עס ווערט ניט שוואַרץ דער הימל.
אַרום אַ ליכטיגער העלער יולי־טאָג...
פעלדער מיט זעטיקייט און פרייד
טראָגן ווייטער גאָטס־ברכה און גאָב.

האָט דער אַשמדאי מיטן שוואַרצן קרייץ
ווי אַן אָפּמאַך מיט דער וועלט שטיל און איידל:
איך וועל רויבן, מאָרדן, שעכטן —
און דו שוויַיג! אָדער דריי מיט דער צונג ווי אַ דריידל...

*

קאָצק, ווער קען דיך פאַרגעסן, אָ קאָצק!
שטאָט פון מיין געבוירן ,פון רבין ר׳ מענדעלע.
פאַרפולט דאָס בית החיים האָבן באָבעס און זיידעס,
ווי ליב און הייליק איז מיר דיין יעדער זעמדעלע!

שוין יאָרן אויף יאָרן
ווי יידיש קאָצק זיך מערט און וואַקסט.
פורמאַנעס, בעלי־מלאכהס, קצבים, גראָבע יונגען
און צדיקים, רבנים, למדנים ווי ס׳פּאַסט.

געלעבט האָט זיך פון פאַרצייטן אַן עדה
צוזאַמענגעקנעטן פון פסולת און שמן.
געהאַלטן שטאַט האָבן אַפילו די גרעבסטע,
יראת שמים אויף יעדנס בערד און פּיאות און ברעמען...

אברהם שוחט דער הויכער, אַ בליק פון אַן אָדלער,
וואָס פלעגט טאָגן און נעכטיקן ביי יעדן קראַנקען.
פלעגט נאָר דער חולה זיין האַנט מילד דערשפּירן —
זענען אין אים באַלד אַריין די הייל̃נדע געטראַנקען.

משה'לע דער יונגער רב, קאָצקער רבינס איידעם,
דער עילוי מ־ט פאַרשטענדעניש פאַר אָרעם און רייך,
וואָס האָט אין די הייסע זומער־טעג
אַזוי שטאַטיש געשפּאַנט צום שטעטלדיקן טייך...

שלמה טאָפּעל, דער גרויסער סוחר,
אַ ייד אַ גבור, אַ הדרת פּנים,
וואָס אָן אים וואָלט דאָס שטעטלדיקע בילד
געוועזן אַ שטייגער ווי כעלם אָן נאַראָנים...

ברידער ישראל און לייבל זאַקאַליק,
פּשוטע יידן און אונטערנעמערס גרויס,
געבויט מילן, שטאָט־עלעקטראָווניע,
אַוועקגערוקט דאָס שטעטל אויף יאָרן פאָרויס.

און דאַן לייזער איטשעס — אַ ייד אַ פּיקח,
פול תורה און חכמה — אַ האַרץ פון אַ טויב.
דער שטאָלצער נאַציאָנאַלער ר' לייזער ע"ה,
ווען סיי ייד סיי קריסט האָבן געזונגען אַ לויב.

און דאַן, און דאַן און דאַן...
ווער קען זיי ציילן, ווער קען זיי מעסטן.
אַ יידיש דורותדיק שטעטל פאַרוואָרצלט
טיפן — געשטאַלטן פון שענסטן און בעסטן.

יונה זייגערמאַכער, דער באַנק בוכהאַלטער
שטאָטישער קולטור־טוער, פון ערשטער מדרגה,
אַלץ האָט געשטימט: וויסן און פּינקטלעכקייט
ווי אויף זיין טיש דאָס ווערק פון אַ זייגער.

איצט יוגנט! גאָט מיינער, וואָס פאַר אַ יוגנט!
אַן אַלט יידיש שטעטל מיט שטרויענע דעכער
און אַזאַ דראַנג נאָך קולטור:
אַזאַ דראַנג נאָך „אויב נישט נאָך העכער"...

ציוניסטן, בונדיסטן, לינקע, רעוויזיאָניסטן —
אַלץ שאַרפע מוחות פאַר געפעכטן.
פאַרנאַכט, נאָך דער אַרבעט, קומט זיך אַלץ צוזאַמען
אין י. ל. פרץ ביבליאָטעק הערן באַריכטן.

און דאָס בעסטע — „השומר הצעיר"
געפלאַקערט מיטן ריינעם יוגנט־שיין
און מיט געזאַנג און פרייד
עולה געווען אויף אַרבעט און פיין.

אָט דאָס אַלץ איז געווען יידיש שטעטל
ביז הערבסט ניינצן ניין און דרייסיק,
ווען מיט אַמאָל, אין אַ הייסן סעפּטעמבער טאָג
איז אַלץ שטיין געבליבן ווי געקרייציקט.

קיין ווינטל — קיין לופט אָטעם:
די היץ פון דער הויך פאַרעט אַראָפּ. פון אונטן אַרויף,
און אין מיטן: העלמען, געקאָוועטע שטיוול —
היטלער איז אַריין אין וויסטן געלויף!

אריה גאָלדמאַן (תל־אביב)

דאס אומשולדיקע פארגאסענע בלוט

קאָצק איז זיך געלעגן רואיק און שטיל צווישן טייך און וואַלד, ווייט פון דער גרויסער וועלט און האָט צומאָל ניט געהערט אַ פּיין פון אַ באַן. דאָך איז דער נאָמען קאָצק געווען פּאָפּולער אומע־טום. עס איז פאַראַן אַפילו אַ ווערטל: קיין קאָצק פאָרט מען ניט — קיין קאָצק גייט מען... מען האָט טאַקע אַהין עולה־רגל געווען, ווי פאַרצייטן קיין ירושלים.

אַ מזל האָט קאָצק געהאַטט צו מלח־מות: וואו נאָר אַ שלאַכט איז אונדזער שטעטל קאָצק געווען אין דערמיט. אַזוי ביי די צייטן פון בערעק יאָסעלעוויטש, אין 1914 און אויך אין 1939.

די ערשטע באָמבעס

געוועזן איז דאָס שבת אין דער פרי, אין איינעם פון די ערשטע טעג נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה. צופעליק בין איך דאַן געווען ביים קאָצקער רבין. פאַרן דאַווענען האָט דער עולם אַ סך געשמועסט וועגן דער מלחמה. ווען איינער האָט אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג, אַז די דייטשן וועלן אַוודאי פאַרנעמען גאַנץ פוילן — האָט דער רבי זיך אָפּגערופן:

— איידער אַריינפאַלן אין די דייטשע הענט — זאָל מיך בעסער טרעפן אַ באָמבע!

אין אַ שעה אַרום, נאָכן דאַווענען, איז טאַקע געפאַלן די ערשטע באָמבע אין הויף פון רבין — אַ גרויסער טייל פון זיין משפחה זענען צעריסן געוואָרן אויף שטיקלעך. אַ גאַנצן טאָג האָט געדויערט די באָמבאַרדירונג. ערשט מוצאי־שבת איז אונדז געלונגען, נאָך שווערער מי, צונויפזאַמלען די איברים פון די הרוגים. חברה־קדישא האָט זיי געוואָלט מקבר זיין ביים אוהל פון ר' מענדעלע, ווי עס פאַסט פאַר קאָצקער אייניקלעך; דער וולאָדאַווער רבי, זייער זיידע, וועלכער איז ניצול געוואָרן, האָט אָבער געפסקנט אַז מען זאָל זיי באַגראָבן ביים פאַרקאַן. אַזוי האָט מען געלייגט די קדושים וטהורים באַזונדער — דין בלייבט דין!

קאָצק אין פּלאַמען

די שטאָט האָט אויסגעזען נאָך דער באָמבאַרדירונג ווי נאָך אַ חורבן. די געשעפטן צעפּראַלט און אויפגעריסן דורך פּויליש מיליטער און סתם גנבים. די איינוואוינער זענען זיך צעלאָפן אין די דערבייאיקע דערפער, און זיך אומגעקערט נאָר שפּעטער, ווען עס האָט אויפגעהערט די באָמבאַרדירונג.

די ערשטע טעג סוכות האָבן זיך ווידער באַוויזן אין קאָצק פּוילישע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן, ווייזט אויס, ניט געוואוסט אַז וואַרשע איז שוין געפאַלן. זיי האָבן געפּאָדערט אַפּראָוויזאַציע פּאַר אַ גרויסע מחנה מיליטער, וואָס גייט שטעלן אַ ווידערשטאַנד די דייטשן. ד״ר לאַנקיעוויטש, דער דאַמאָלסדיקער בירגערמייסטער פון קאָצק, האָט זיי אויפגעקלערט די אמתע לאַגע, און אַז זייער קאַמף האָט קיין תכלית ניט. מען האָט אים אָבער אָנגענומען פּאַר אַ פאַררעטער און שיער ניט דערשאָסן. זיי האָבן זיך דווקא געגרייט מלחמה האַלטן! במשך פון דער נאַכט זענען פיל איינוואוינער ווידער אַנטלאָפן, מורא האָבנדיק פאַר די שלאַכטן. ווען די דייטשן האָבן זיך דערנענטערט קיין קאָצק האָבן זיי ניט געוואוסט פון די פּוילישע מיליטערישע הכנות, און עס זענען טאַקע געפאַלן פיל דייטשן. צומאָרגנס זענען זיי געקומען מיט אַ פאַרשטאַרקטן כוח און שווערע ארטילעריע. קאָצק איז דערווייל געשטאַנען אין פּלאַמען. עס האָבן אויסגעבראָכן גרויסע שריפות און דער קאָשציאָל איז אויפגעריסן געוואָרן.

מיר אַנטלויפן קיין טשעמערניק

מורא האָבנדיק פאַרן מאָרגנדיקן טאָג האָבן מיר פאַרלאָזט קאָצק און אַוועק קיין טשעמערניק, מיטנעמענדיק בלויז די פרויען מיט די קינדער. די נאַכט איז געווען שטאָקפינסטער; די וועג האָבן מיר געמאַכט ביים ליכט פון די שטערנס און ביים שיין פון די אויפרייסנדע ראַקעטעס. ערשט פאַרטאָג, הושענא־רבה, זענען מיר אָנגעקומען קיין טשעמערניק. אין שטעטל איז געווען שטיל און רואיק ווי פאַרן מבול. יידענעס זענען געגאַנגען מיט עופות צום שוחט; מענער האָבן זיך געאיילט אין מקווה אַריין — ערב יום־טוב! מען האָט זיך אָבער באַלד פאַראינטערעסירט מיט אונדז און איטלעכן איינגעאָרדנט אַן אָרט אויף יום־טוב.

באַלד נאָך יום־טוב האָבן מיר פאַרלאָזן טשעמערניק צוריק קיין קאָצק.

די דייטשן פאַרברענען קאָצקער שול

נאָענט פאַר קאָצק האָט מען אונדז מודיע געווען, אַז דער דייטשער פּאַטראָל אונטערזוכט אַלע יידן און רעקווירירט אַלץ וואָס מען פאַרמאָגט (געלט, צירונג און מלבושים). די מענער האָבן גלייך איבערגעגעבן די טאַשן צו די פרויען, מיינענדיק אַז די דייטשן וועלן ניט וואַגן אונטערזוכן די פרויען. די אילוזיעס זענען אָבער באַלד צערונען ביים ערשטן „ברוך הבא״ פון דייטשן פּאַטראָל. זיי

האָבן ברוטאַל אונטערזוכט די פרויען און אָפּגעגעבן אַ טייל פון די ווערטפולע זאַכן צו די אַרטיקע קריסטן, וועלכע האָבן שוין געוואַרט אויף דעם. מיר האָבן דאָס אויך אַראָפּגעשלונגען, אַבי וואָס גיכער זיין אין דער היים. קומענדיק אין קאָצק און זעענדיק די הייזער ליידיק, אויפגעריסן, טיר און פענצטער אָפן — האָבן מיר שוין אויף קיין גרויסע גליקן ניט געוואַרט. די גאַסן זענען געווען באַלאַגערט פון דייטשע מיליטער און דער מאַרק איז געווען פול מיט אויטאָס און טאַנקען ווי אויף אַ יריד.

באַלד האָבן די דייטשן באַפוילן, אַז אַלע יידן מוזן גיין צו צוואַנגס־אַרבעט. אין דער פרי פלעגט מען כאַפּן יידן (אַפילו 70 יעריקע, ווי לייבל יאַנקעלס, ישראל ברוך א.אַ.) און געהייסן זיי שלעפּן קוישן מיט שווערע שטיינער; דערביי האָבן די דייטשן זיי אונטערגעיאָגט: יודע, שנעלער, שנעלער... די יוגנט האָט אַנגעהויבן לויפן קיין רוסלאַנד. מען האָט געגנבעט דעם בוג און אַריבער קיין בריסק און סאַרני.

אין שטאָט איז דערווייל געוואַקסן די נויט. יידן איז פאַרבאָטן געוואָרן צו האַלטן געשעפטן — אַלץ איז אַריבער אין קריסטלעכע הענט. דורך דער איניציאַטיוו פון די אָרטיקע קריסטן האָבן די דייטשן אונטערגעצונדן די שול און דעם בית המדרש. יידן האָבן געוואָלט שפּרינגען אין פייער און ראַטעווען די ספר־תורה׳ס. האָבן אָבער די דייטשן ניט געלאָזט צוגיין און געשלאָגן מכות רצח.

אַ גאַנצע נאַכט האָבן די פלאַמען פון דער ברענענדיקער שול און פון דעם בית־המדרש העל באַלויכטן די קאָצקער געסלעך. אַ טיפע פינצטערניש און טרויער האָבן אונדז איינגעהילט — כמעט ווי ביים חורבן בית המקדש.

דער בלוטיקער טאָג

דעם ערשטן טאָג סוכות 1942 זענען שוידערלעך אומגעקומען אין קאָצק 250 יידן דורך די דייטשע רוצחים.

באַלד אין דער פרי האָט זיך פאַרשפּרייט אַ ידיעה, אַז מען האָט דערהרגעט אַ דייטשן זשאַנדאַרם נעבן דאָרף טאָלטשין, 5 קילאָמעטער פון קאָצק. אַ גרויסע שרעק האָט אַרומגענומען די יידישע איינוואוינער, ווייל מען האָט געוואוסט אַז די דייטשן וועלן זיך נוקם זיין אין די קאָצקער יידן. אַ טייל יידן האָבן גלייך אָנגעהויבן פאַרלאָזן די שטאָט; מען איז געלאָפן אין פעלדער און וועלדער, וואו די אויגן טראָגן, אַבי זיך צו פאַרבאַהאַלטן; די פּאַניק איז געוואַקסן. אַרום 11 אַזייגער איז אָנגעקומען אַ גרויסער אויטאָ מיט דייטשע זשאַנדאַרמעריע און פאַרפאָרן גלייך צום „יודענראַט"; די שטאָט איז גלייך אַרומגערינגלט געוואָרן מיט דייטשע פּאָליציי. מען האָט זיך באַלד דערוואוסט, אַז זיי פאַרלאַנגען ניט קיין געלט (דאָס האָבן זיי שוין פון לאַנג צעראַבירט) נאָר 600 יידן צום שיסן

אַלס נקמה פאַרן געהרג׳טן דייטש. אויב דער יודענראַט וועט ניט צושטעלן די קרבנות, וועלן זיי אַליין כאַפּן די מענטשן צום שיסן.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ מיאוסע טראַנזאַקציע: דער יודענראַט האָט פאַר־געשלאָגן 50. נאָך אַ שעה אונטערהאַנדלונגען איז מען געקומען צו אַ פשרה: דער יודענראַט מוז צושטעלן ביז 3 אַזייגער נאָך מיטאָג 200 יידן! דער יודענראַט האָט רעכט אויסצוקלייבן צו דעם צוועק אַלטע, קאַליקעס און היימלאָזע...

אַזוי איז עס געשען. די יידישע פּאָליציי צוזאַמען מיט די דייטשע זשאַנדאַרן האָבן אָנגעהויבן די אַרבעט. מען האָט געקליבן מענטשן ווי פאַרפוילטע קאַרטאָפל... איך וויל נאָר דערמאָנען אַ פּאָר קרבנות: דער לאָמער שמאי קאַשעמאַכער, דער לאָמער וועלוול בלעכער מיט זיין פרוי און נאָך. מען האָט אַלע אויסגעזעצט אין מיטן מאַרק ביים סקווער. עס האָט געהערשט אַ מוראדיקע שטילקייט. מען האָט שוין אַפילו ניט געוויינט. עס איז שוין קיין כוח צו דעם ניט געווען. אַלע האָבן געוואוסט וואָס עס דערוואַרט זיי... יאסל גזשיוואַטשעס צוויי יונגע שיינע טעכטער האָבן זיך ניט געוואָלט שיידן פון די עלטערן און צוזאַמען מיט זיי געגאַנגען צום טויט: הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו!

די 200 יידן (נאָך 50 יידן זענען געפאַלן ביים פּרובן זיך אַרויסרייסן פון שטאָט) האָט מען אַרויסגעפירט אונטערן שטאָט, אויפן וועג צום קריסטלעכן בית־עולם, נעבן אָליווניאַקס סטאַדאָלע און דאָרט האָט מען זיי אַלע אויסגעשאָסן. מיר האָבן געהערט אין שטאָט די געשיסעריי, וואָס האָט געדויערט בערך אַ שעה.

נאָך דער ברוטאַלער רציחה האָבן די דייטשן פאַרלאַנגט אַז מען זאָל זיי גלייך באַגראָבן. איך בין געווען פון די וואָס זענען אַרויס צו דער אַרבעט. מיר זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג, פון וואַנען עס האָבן זיך געהערט די שאָסן, דאָרט האָבן מיר געטראָפן די יידישע פּאָליציי.

מיר ברענגען צו קבורה די קאָצקער קדושים

עס איז געווען שוין טונקל, און מיר האָבן אָנגעהויבן צו ברענגען צו קבורה — — —

צומאָרגנס, נאָך אַ שלאָפלאָזע נאַכט, האָט מען געהערט פון כמעט יעדן הויז געשרייען און געוויינען: דאָ האָבן געפעלט עלטערן, און דאָרט שוועסטער און ברידער. מיר זענען נאָך געווען באַשעפטיקט מיט ברענגען צו קבורה די וועלכע זענען געפאַלן אַנטלויפנדיק פון שטאָט.

פיל צייט זענען מיר שוין ניט געבליבן אין קאָצק נאָך דעם בלוטיקן טאָג. אַלע טאָג פלעגן מיר גיין באַזוכן דעם גרויסן בית־הקברות. פיל טרערן האָבן מיר פאַרגאָסן אויף זייער בלוט, וואָס די ערד האָט ניט געקענט איינזאַפּן.

אינגיכן איז געקומען אַ באַפעל, אַז אַלע יידן מוזן אַריבערפאָרן קיין לוקאָוו.

אין לוקאָווער געטאָ

ווען עס איז אַרויס דער באַפעל, אַז קאָצק מוז ווערן „יודנריין" — זענען אַ טייל אַנטלאָפן אין די אַרומיקע וועלדער, אָדער צו באַקאַנטע קריסטן. אָבער דאָס איז געווען אַ קליינע מינדערהייט. די איבעריקע האָבן ניט געהאַט קיין ברירה און געוואַרט איבערגעשיקט צו ווערן אין לוקאָווער געטאָ.

פרייטיק, דעם לעצטן טאָג פון איבערפירן קיין לוקאָוו, זענען אָנגעקומען אין קאָצק פיל קריסטלעכע פורן. עס האָט געהערשט ביי זיי אַ גרויסע שמחה — אַ קליינינקייט, מען באַגלייט די לעצטע יידן פון קאָצק...

שוין פאַרן אַרויספאָרן האָבן די דייטשן דערשאָסן שלמה טאפעלן, דעם פּרעזעס פון יודענראַט און דעם סעקרעטאַר מיט זיין מוטער און 2 שוועסטער. די אָנפירונג איבער דעם צוג פון די פורן איז געווען ביי 3 ס. ס. לייט. דער צאָל פון די אַרויסגעשיקטע יידן — 700. דער טאָג איז געווען אַ כמורנער, פון צייט צו צייט האָבן געקאַפּעט טראָפּנס, ווי די הימלען וואָלטן אויך געוויינט אויף אונדזער חורבן. די ס. ס. לייט האָבן געשלאָגן מיט שטעקנס אויף די קעפּ. ווען מען האָט אויסגעשפּאַנט די פערד אויף פּאַשע ביים זאַקרעגנט ראדזין—לוקאוו האָט זיך אָנגעהויבן די אמת'ע מערדערלעכע אַרבעט. זיי האָבן אַראָפּגענומען שמואל סקארבניקן פון פור און דערשאָסן אויפן אָרט, און אויך אַ יונג מיידל — דבורה טריף.

פאַר לוקאָוו איז אָנגעקומען פּוילישע פּאָליציי אונדז צו בעגלייטן אין שטאָט. די נאַכט איז צוגעפאַלן און עס איז באַלד פינסטער געוואָרן. מיר זענען געפאָרן דורך אַ וואַלד און די רוצחים זענען אַוועק פאָרויס, מורא האָבנדיק פאַר נקמה.

אין געטאָ זענען מיר אָנגעקומען פרייטיק צו נאַכט, און גלייך האָבן אונדז ווידער מקבל־פּנים געווען שטעקנס פון דייטשע זשאַנדאַרן און געסטאַפּאָ רוצחים. מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין אַ קליין און מיאוס געסל אין לוקאָוו — קאַנאַלאָווע — וואו עס זענען שוין געווען קאָנצענטרירט ביי 40.000 יידן פון פוילן און אויך פון אויסלאַנד. אין צימער וואו מען האָט אונדז אַריינגעפירט, איז געווען אַזוי ענג, אַז מען האָט געמוזט שטיין אויף די פיס אַ גאַנצע נאַכט.

די אַקציע אין לוקאָווער געטאָ

צומאָרגנס אין דער פרי, שבת, האָט זיך דערהערט אַ געוויש פון פרישע אָנגעקומענע. מען האָט דערציילט, אַז דער געטאָ איז אַרומגערינגלט מיט אוקראַינער. די פּאַניק איז געוואָרן זייער גרויס; מענטשן האָבן זיך געלאָזט לויפן וואו די אויגן טראָגן, אַבי זיך אַרויסרייסן פון געטאָ. באַלד איז געוואָרן אַ געשיסעריי און שוין זענען געפאַלן טויטע אין די גאַסן. די געשרייען און געוויינען זענען געגאַנגען עד לב השמים. מיר, אַ גרופּע קאָצקער (שמואל לייב אייזנמאַן,

פעסיא, איטשע חיים ברוך מלמד׳ס זון מיט די גאַנצע פאַמיליע, מיין שוועסטער און איר מאַן לייבל רובינשטיין, חיה זיסל און אַנדערע *), זענען געלאָפן צו אַ בונקער. די מענטשן אינעווייניק האָבן אונדז ניט געוואָלט אַריינלאָזן, ווייל ער איז געווען פיל געפּאַקט. נאָר ווען מיר האָבן געדראָט, אַז מיר וועלן זיך פון אָרט ניט רירן — האָט מען אונדז אַריינגעלאָזן. עס איז באמת ניט געווען דאָרט וואו זיך צו רירן מיט די פיס אָדער מיט די הענט. אַזוי זענען מיר געזעסן־געשטאַנען ביז אויף דער נאַכט.

די שיסערייען אין די גאַסן האָבן ניט אויפגעהערט אַ גאַנצן טאָג. מיר האָבן געהערט די געוויינען און געשרייען פון אונדזערע נאָענטע, עלטערע און קינדער. די נאַצישע רוצחים האָבן זיך דערמיט ניט באַגנוגענט — זיי האָבן אויך געזוכט אין די בונקערס. ניט ווייט פון אונדז האָט אויפגעריסן אַ בונקער, און מיר האָבן געוואַרט, אַז אַ ליאַדע מינוט וועט מען ענדיקן אויך מיט אונדז. פלוצעם האָט זיך דערהערט אין דער ענגשאַפט פון בונקער אַ קרעכצן פון אַ קראַנק קינד. פאַר גרויס שרעק ניט אַנדעקט צו ווערן האָט מען געפאָדערט ביי דער מוטער זי זאָל דערשטיקן איר קליין קינד — — —

ביינאַכט, ווען די מערדער האָבן פאַרלאָזן דעם געטאָ, איז געוואָרן שטילער און מיר זענען אַרויס פון בונקער אויסגלייכן די פאַרשטייפטע איברים. אויף די גאַסן האָבן זיך געוואַלגערט טויטע קערפּערס פון באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע. צווישן אַנדערע האָבן מיר דאָרט דערקענט די קערפּערס פון אברהם שוחט, יצחק פּיעפּשאָוניק (אוליארזש) א. אַ.

די מאַסן קברים

צומאָרגנס נאָך דער אַקציע, האָבן זיך אַרומגעדרייט אין די גאַסן נאָר די יידישע פּאָליציי און סאַניטאַרן. די איבערגעבליבענע יידן האָבן זיך באַהאַלטן אין די הייזער־באַהעלטענישן און בונקערס. דערווייל איז פאַרעפנטליכט געוואָרן אַ באַפעל פון יודנראַט, אַז אַלע מוזן זיך צושטעלן אין גאַס, כדי צו באַקומען קאַרטן. די וועלכע וועלן ניט האָבן קיין קאַרטן וועלן דערשאָסן ווערן, 700 יידן (צווישן זיי פיל קאָצקער) האָבן זיך צוגעשטעלט, זענען אַרומגערינגלט געוואָרן דורך זשאַנדאַרן און אָפּגעפירט געוואָרן אין מאַגיסטראַט. דאָרט האָט מען זיי אויפגע־האַלטן אַ גאַנצע נאַכט, און צומאָרגנס געפירט אויפן בית הקברות, וואו מען האָט זיי נאַקעטערהייט דערשאָסן ליגנדיק אין רייעס פון 50 מאַן. דעם זעלבן טאָג האָט מען אויך דערשאָסן די באַגרעבער פון בית הקברות. לויטן פאָרשלאַג פון

---

* מיין ברודער ישראל איז דערמאָרדעט געוואָרן אין אַ פריערדיקער אַקציע.

יודנראַט האָבן די איבערגעבליבענע קאָצקער זיך אונטערגענומען צו באַגראָבן די הרוגים. עס האָבן געאַרבעט ביי דעם: דער שרייבער פון די שורות, אברהם גזשעב־יען מיט זיין זון יעקב (איצט אין ישראל), נחום קרייצמאַן, אַלתר זאקאליק, מנדל ריטנער, שלמה יאָסקעס, משה ליבפריינד, שמואל צאלעס און ישראל משה ראַזענבלאַט (בעריש סאָדא־וואַסער׳ס זון). ווען מיר זענען געקומען אויפן בית־הקברות איז אונדז פינסטער געוואָרן אין די אויגן. הונדערטער מענטשן אין די בלויזע העמדער, מיט צעריסענע גופים, זענען געלעגן אויסגעלייגט אין גלייכע שורות ווי סאָלדאַטן. פאַר שרעק און גרויל האָבן מיר קיין מוט ניט געהאַט צו דער אַרבעט. מיר האָבן מיט די לעצטע כוחות געגראָבן גריבער פון 30 מעטער די לענג און 3 מעטער טיף און דאָרט מקבר געווען אונדזערע ברידער און שוועסטער.

אַזוי האָבן זיך איבערגע׳חזר׳ט די שחיטות. דעם צווייטן פרייטיק האָט דער יידנראַט ווידער באַפוילן זיך צושטעלן אין גאַס. דאָס וואָס איז געווען — האָבן זיי פאַרזיכערט — וועט שוין ניט פאָרקומען. אדרבא, די דייטשן זענען פאַראינטערע־סירט אַז די איבערגעבליבענע זאָלן בלייבן לעבן... צום באַשטימטן טערמין האָבן זיך צוגעשטעלט נאָך מער ווי פריער (פון זיי אַ העלפט קאָצקער). ביינאַכט האָט מען זיי ווידער געהאַלטן אין מאַגיסטראַט. עס האָט זיי געהיט בלויז איין שומר, אַ קריסט. דאָך האָט קיינער דעם מוט ניט געהאַט זיך אַנטקעגן צו שטעלן. צווישן

עצמותיהם של קדושי קוצק לאחר חיסול גיטו לוקוב.
ביינער פון די אומגעקומענע קאצקער יידן נאכן ליקווידירן דעם לוקאווער געטאָ.

די קרבנות נאָך דעם טאָג איז אויך געווען מיין שוועסטער זיסל מיט מיין ברודערס אַ קינד.

די נאַצישע רוצחים האָבן צוגעגרייט אַ נייעם גרויסן מאַסן־קבר אין מאלצאנאוו (3 קילאָמעטער פון לוקאוו אויפן וועג קיין קאָצק). הונדערטער מענטשן זענען דאָרט באַגראָבן געוואָרן, 5 מאַן איינער אויפן צווייטן. די ערד פון אויבן איז געווען נאַס פון בלוט. ווען מיר פלעגן באַשיטן מיט ערד די קברים, פלעגט צומאָרגנס די ערד ווידער זיין אָנגעזאַפּט מיט בלוט.

אפשר איז דאָס געווען אַ פּראָטעסט פון דער ערד און אַ רוף צו נקמה פאַר די אומשולדיקע קרבנות, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע חיות.

שמעון רובצ׳ק (עין המפרין)

ביערות קוצק

(מפי פארטיזנים קוצקאים)

עם גבור הרעב בגיטו וארשה, גמ־רה משפחתנו אומר באביב 1941 לחזור לקוצק, כור מחצבתנו. לפי השמועה עדיין היה שבר בעיירות הקטנות. באותו זמן טרם היה גיטו בקוצק, אך גזירות לא חסרו: בערבים היה אסור ליהודים לצאת לרחוב וכל הגברים עבדו ביערות עבודת כפייה. מפעם לפעם היו מוציאים להורג על כל עבירה קלה. יצאתי את קוצק והת־גוררתי אצל פולני במרחק 10 ק״מ מהעיירה (אחותי ואמי נשארו בקוצק) ועבדתי אצ־לו. באותו חוה התגוררו עוד 3 משפחות יהודיות ומצבנו היה „עדין״, הואיל ואַ־סור היה ליהודים להימצא בכפרים. כך המשכתי לעבוד אצל הפולני עד גירוש היהודים מקוצק, בקיץ 1942, ללוקוב (ובחלקם לפרצ׳ב). אמי, יחד עם עוד 15 איש, ירדה למחבוא בתוך העיר, שכניסתו

הסוותה יפה והוכן בו לחם לזמן־מה (אצל שלמה טופל). אחותי ירדה לבונקר אצל מחצינסקי. נתפסתי אז ע"י הגרמנים וסודרתי לקבוצת 15 הבחורים שעסקו בקבורת ההרוגים. בימים עסקנו בעבודה זו ובלילות סגרו אותנו בבית־הספר תחת משמר. לאחר שהוזהרנו שעומדים ל„חסלנו" התפזרנו למחבואים שונים. אני נצטרפתי לאמי במחבואו של שלמה טופל (11 בנובמבר 1942). המקלט היה מלא וגדוש זקנים וצעירים, הלחם אזל והאנשים סבלו רעב. הואיל ואני לא הייתי מוכר לתושבים הפולנים הייתי מצליח לקנות בלילות כמה ככרות לחם. אך הבעייה העיקרית היתה השגת מים: נשיאת דליי־מים בלילות עוררה מיד השדות, וביחוד כשירד השלג והעקבות הובילו ישר למקלט. המצב במחבוא היה ללא־נשוא ויהודי זקן אחד, ישעיהו בלכרז, לא החזיק מעמד ויצא בגלוי לרחוב. הגרמנים תפסו אותו, עינוהו קשות ודרשו ממנו שיראה את מקום המחבוא. בפחד רב שמענו את צעדי הגרמנים המובילים את הזקן סמוך למקלטנו, אך הוא הראה על מרתף אחר ולא גילה אותנו. לאחר שהמרתף ההוא היה ריק מאדם ירו בו הגרמנים והרגוהו.

עזבתי את המחבוא הזה ונצטרפתי לבונקר של מחצינסקי (יחד עם יעקב טופל), שבו היתה אחותי. ליהודים היה שם נשק ובלילות היו יוצאים להביא מזון. היו שם כ־40 איש. המקלט היה מתחת לרצפה של חדר, שבו גרו פולנים. באותו זמן הסתובב בכפרים על יד קוצק פולני אחד, סטשק גוז, שהגרמנים הרגו את כל משפחתו על שנתן מקלט בביתו לשבויים רוסיים. בודד, מזויין, עזר לקבוצות יהודים להסתתר תמורת כסף. החלטתי לעבור יחד עם אחותי לכפר אנפול הסמוך, שבתיו מפוזרים זה מזה ונוח היה להסתתר בהם בין ערימות הקש. לאחר כמה ימים נודע לנו שהגרמנים גילו את המחבואים אצל מחצינסקי וטופל. ממחבואו של מחצינסקי ניצלו רק שנים, ואחד (מאיר זקליק) נתפס חי על ידי הגרמנים, שהכריחו אותו להובילם למחבואים בכפרנו כשהוא ערום ויחף. אנו ישבנו בבית בודדים (גם הפולנים ברחו) ושמענו איך הגרמנים מגיעים במזחילות לא הרחק מאתנו, אך זקליק לא הראה על ביתנו. אחד מניצולי מחצינסקי, בחור מראדזין, שהיה אתנו, יצא החוצה וכיוון את רובהו (שלא ירה) מול הגרמנים במזחלת. הללו ירדו מהמזחלת ושכבו על הארץ מפחד — וכך ניצלנו.

החלטנו ללכת לראדזין. בדרך היה מחבוא ביער ובו יהודים מזוינים, שקבלו אותנו יפה והציעו לנו להצטרף אליהם ו„להשיג" נשק. כששכבנו לישון הקיפו הגרמנים את היער וברחנו משם.

חזרתי עם טופל לסביבות קוצק. באנו לעיירה ונכנסנו למחבוא הפרוץ ושהינו שם כמה ימים. בלילות היינו „סוחבים" קליפות תפוחי־אדמה מהבליל שהאכרים הכינו לחזירים.

לאחר כמה ימים נפגשנו שוב באכר סטשק גוז, שעסק בארגון פלוגות בודדות מזויינות מאלה שהסתובבו ללא מקלט. הצטרפנו אליו ואף קבלנו נשק

ממנו (היינו בקבוצה אני ואחותי, יצחק „נותן התורה" ועוד גוי אחד).

היינו ידועים בסביבה כפארטיזנים פולנים (לא כיהודים). סטשק היה לבוש במדי קצין פולני עטור מדליות. אחותי כתבה על מכונת־כתיבה כרוזים ופקודות ובזכותם השגנו בקלות אוכל ובגדים. באותו זמן פעלו בסביבה גם קבוצות שבויים רוסיים מזויינים, שעסקו בהתנפלויות על גרמנים, שריפת תבואותיהם, השגת נשק וכו'. הם ביקשו להיפגש אתנו.

באחד הערבים באביב 1943 כשיצאנו להשיג מיצרכי מזון אצל האכרים, הבחנו בבית אחד אש בוערת על הכירים — ודאי מתבשל שם איזה תבשיל. נכנסנו ודרשנו אוכל, אך האכר הודיע שהאוכל מיועד לפארטיזנים רוסים, העומדים להגיע כל רגע. יצאנו לאפלת הלילה לחכות לפארטיזנים. לפתע נשמעו קריאות „הרימו ידיכם!" ואחד הפארטיזנים ניגש לזהותנו. לגודל תדהמתנו ושמחתנו הכרנו בפארטיזן את חברנו הטוב ינק *).

בקיץ זה עצבנו את המחבוא ביער ועברנו לסביבת אֲגמים ובריכות־דגים, שהיתה מוסתרת יפה בקני־סוף. במרכז אחד האגמים, על אי צף הקימונו אוהל מקני־סוף ושם קבענו את משכננו. בלילות היינו יוצאים להשיג מזון. כן עסקנו במציאת מקלטים בעבור היהודים שנמלטו מגיטו לוקוב. היינו מוסרים אותם לידי אכרים פולנים ומזהירים את מאַרחיהם בלשון תקיפה ובנשק ביד, שהם אחראים להם. באופן זה ניצלו כמה קבוצות יהודים (ביניהם ברוך ליבפריינד ומשפחתו — כעת באורוגוויי). נמצאו אכרים שמסרו את היהודים לגרמנים (מהם זכורים לי: האחיות גולדפינגר, חיים יענקל הנהג עם שני בניו, פייבל „קאַשע־מאַכער"), ואלה באו על ענשם.

כשנתארגנה אז המחתרת הפולנית A. K. היו ראשית מעשיה, כידוע, רציחת יהודים ורוסים. כשהם החלו לפעול בסביבה שלנו הורע מצבנו והחלטנו לעבור את הבוג כדי להצטרף לפארטיזנים הרוסים ה„סדירים". בסיס A. K. היה מעבר לנהר וויעפשׁ, מזרחית־דרומית לקוצק (הכפרים ווליה, טרגוביצה, פיאסק) והקבוצות הרוסיות שפעלו שם הושמדו על ידי אנשי A. K. ערב אחד, בהיותנו בכפר פויזדוב, יצאנו את הבית ובו בזמן יצאה קבוצה מזויינת מהבית השכן. תחילה חשבנו שהם רוסים, אך כשהתקרבנו אליהם הבחנתי ביניהם את בן דודי, משה וואַרום, איש קוצק. נתברר שאחותו גרה בכפר פיאסק עוד מלפני המלחמה (במקום בסיס A. K.). בתחילת המלחמה גרשו אותה (עם בעלה ותינוקת) לקוצק. הם הצליחו לברוח והסתתרו כל הזמן ביערות, ושם הצטרף לקבוצת רוסים.

---

* יעקב אבירם — היה בין אלה שהובלו ללוקוב עם חיסול הגיטו בקוצק. גוייס שם כ„קברן" ונשאר עד האקציה האחרונה. הצליח להימלט ערב החיסול, הסתתר ביערות ופעל כפארטיזן. כעת חבר קיבוץ „עין המפרץ".

אחותו עם התינוקת נשארו אצל אכר פולני. מובן שמשה וואַרום הצטרף מיד אלינו, ופעולתנו הראשונה היתה לחדור לקן ה־.A. K, כדי להציל את אחותו וילדתה משם ולהעבירם למקום אחר.

קבוצת פרטיזנים ביערות קוצק, ביניהם: שמעון רובצ׳ק (כותב המאמר), משה וארום ויצחק גלבך.

אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער אין די קאָצקער וועלדער, צווישן וועלכע עס געפינען זיך שמעון רובאצ׳עק (דער מחבר פון דאָזיקן אַרטיקל), משה און יצחק געלבאך.

מאז לא זזה ידו מתחת ידי (וואַרום כעת בארץ). בדרכנו פגשנו את קבוצת הפארטיזנים המפורסמת מפארצ׳ב „חיל" (נזכרת ב„ספר הפארטיזנים") ואף נפגשנו עם מפקדם יחיאל. לכתחילה חשבני שהם אנשי .A. K וכך נראינו אנו בעיניהם. הקפנו את המזחלות שלהם ודרשנו מהם שייכנעו. רק כאשר שמעו שאנו משוחחים בינינו אידיש הותר הסבך. לקבוצה זו היה נשק רוסי שהוצנח אליהם מטעם מפקח הפארטיזנים הפולנים הקומוניסטים שהיו כפופים למוסקבה. שמם יצא לתהילה והרוסים העריצו אותם. בחורים אלה היו גם אחראים על מחנה יהודים זקנים, נשים וילדים שהיה בקירבה. בדרך למפקדה הרוסית התקיפו אותנו גרמנים ופרץ קרב שבו השתתפנו גם אנו. לאחר שיצאנו מהכיתור הובלנו למפקדת הפארטיזנים הריסים.

בחורף 1943 נצטרפתי איפוא לפלוגת פארטיזנים רוסים שהיתה שייכת לבריגאדה ע"ש דזרז'ינסקי שמנתה קרוב לאלף איש, בעיקר שבויים רוסים שהוצנחו ע"י המפקדה. הואיל ואנו הכרנו יפה את סביבות קוצק הוטל עלינו לחזור ולפעול שם (פעולת הפארטיזנים הרוסים הצטמצמה רק עד הבוג). חזרנו איפוא לגוב האריות — לבסיסי ה־A. K. תפקידנו היה לפוצץ רכבות, לרשום תנועת המכוניות של הגרמנים, תפיסת שבויים והובלתם למטה, מארבים על קבוצות גרמנים בכבישים, מיקוש ועוד. בפעולות אלה השתתף גם משה וארום. קיימנו קשר עם הקבוצה של יצחק „נותן התורה" (12 איש) שהוטלו עליהם תפקידים מיוחדים. בחור זה מקוצק, בעל הכינוי המוזר, היה מפורסם בסביבה בגבורותיו ובאומץ לבו. פעם רכב בלילה על סוסו ואכר אחד תפס את רובהו. יצחק לא איבד עשתונותיו וירה מהרובה שהיה נתון בידי האכר. הלה ברח ויצחק ביצע את תפקידו. הוא הצטיין בפלוגה כסייר. באחד הימים התקפנו מכונית שבה נסעו מודדים גרמנים. לאחר שהגרמנים נהרגו התיישבו הפארטיזנים במכונית והתחילו לנסוע בכביש לאור היום. בינתיים הגיע ג'יפ עם גרמנים. יצחק שרכב על סוסו כסייר סמוך לכביש רצה להודיע לנו על כך, אך סוסו התעקש ולא רצה לעבור את התעלה. הגרמנים ריכזו את האש על יצחק אך לא פגעו בו. בשמענו את היריות יצאנו מן המכונית. באותו רגע חלף הג'יפ על פנינו. פתחנו עליהם באש. שנים נהרגו והנהג נפצע. העלינו את הג'יפ באש.

פעם הפלנו אוירון גרמני ביער. הגרמנים חשבו שקרתה להם תקלה, וכי המטוס נחת נחיתת־אונס. לאחר שהוברר להם מה המצב, פתחו עלינו באש מאקדוחים. ענינו באש ואחד הגרמנים הרים ידיו וזרק את האקדח. בינתיים הופיע יצחק „נותן התורה" על סוסו. הגרמני הרים את האקדח בחזרה וירה ברוכב. יצחק ירד מסוסו והמשיך לירות בגרמנים.

בחור אמיץ־לב זה נפצע מכדור שנפלט מרובהו ומחמת חוסר תרופות מת ביער.

*

על הפלוגה שלנו הוטל להעביר דיפלומט רוסי ממוסקבה שנשלח לשם משא ומתן עם ה־A. K. רכבנו כל הלילה עד שהגענו לכפר אחד. הסתדרנו ב־3 בתים ושכבנו לנוח. תושבי הכפר מסרו לגרמנים על בואנו והם הקיפו את הבתים הקיצוניים שבהם לנו. כשהרגשנו בהם כבר נתקרבו הגרמנים על יד החלונות, מוכנים להטיל בנו את רימוניהם. נכנסנו לקרב עם הגרמנים שארך כל הלילה ולמחרתו עד הערב. פרצנו את המצור והתחלנו לסגת. בינתיים הגיעה אלינו תגבורת ואז החלטנו לחזור ולאסוף את ההרוגים. יחד עם התגבורת מנינו כ־200 איש. גם הגרמנים ריכזו תגבורת והלכו בעקבותינו. 3 ימים הלכנו ללא אוכל ושתיה, כשהגרמנים הולכים אחרינו, מבלי שנבוא לכלל מגע קרבי. ביצענו את תפקידנו ולווינו את השליח עד מפקדת ה־A. K.

כשהצבא הרוסי הלך והתקרב לבוג, ריכזה הבריגדה את הפלוגות וחילקה להן תפקידים חדשים. עלינו הוטל ללכת לסביבות צ'נסטוכובה. עברנו שוב את סביבות קוצק. בדרך נכנסנו בקרב שנמשך יומיים עם הגרמנים (בסביבות קוז'ניץ). בהיותנו בעיירה זו נפגשתי שוב עם בן־דודי משה ווארום שנקלע לפלוגה אחרת. שימשתי אז ביחידה של רובה אנטי־טנקי ובקרב זה נהרג מספר 1 והצטרכתי לסחוב את הרובה לבדי. התבצרנו בחורשה, התחפרנו וחכינו לבוא הגרמנים. ובאמת אחרי שעה קלה התקרבו אלינו טנקים. לתמהוננו הרב ראינו שאלה הם טנקים של הצבא הרוסי...

*

בצבא הרוסי נחשבנו כחטיבה מיוחדת בפני עצמה. הוטל עלינו אז לעבור את הבוג. לבסוף פיזרו אותנו וצירפונו באופן סדיר לצבא הרוסי. פולנים יוצאי השטחים המזרחיים ורוסים שידעו לדבר פולנית הועברו לצבא הפולני.

נשלחתי לקורס קצינים ושם נפגשתי עם קוצקאי אחד (קופל), שסיפר לי שבלובלין נתאספו שרידי היהודים שהיו בקבוצות פארטיזניות והם משמשים שם עכשיו במשטרה. מפיו נודע לי שגם אחותי נמצאת בלובלין. שוחררתי מהצבא והועברתי למשטרה (וכן גם ווארום). בלובלין הייתי עד דצמבר 1945 ובקרתי גם בקוצק כמה פעמים.

גראסמאן גדליהו (תל־אביב)

קאצקער יידן אונטער דער נאצי אקופאציע

(פונקן פון העראאישן ווידערשטאַנד)

ווי נאָר די דייטשן זענען אַריין אין קאָצק, האָבן די יידן אין שטעטל גאַנץ גוט געוואוּסט וואָס דאָס באַדייט פאַר זייער גורל. מען האָט דאָס מיט די ליפּן נישט געוואָלט אַרויסזאָגן, אָבער אין האַרצן האָט יעדער געפילט דעם גרויזאַמען צוקונפט. יידן וואָס האָבן שטענדיק געלעבט מיט בטחון, אמונה און האָפנונג האָבן געהאָפט אויף סייעתא דשמיא. מען האָט געפילט אַזאַ מצב וועט לאַנג נישט אַנהאַלטן: אָדער מען וועט די נאַציס אַדורכלעבן, אָדער זיי וועלן אונדז בייקומען, און מען האָט דאָך געגלויבט אַז מען וועט אויסהאַלטן די יסורים. יידן מיט שאַרפע גמרא קעפּ האָבן אויפגעוויזן מיט כל׳ערליי טעאָריעס און סטראַטעגיעס אַז היטלער׳ס סוף איז נאָענט. אָבער טיף אין האַרצן האָט מען אַנדערש געטראַכט...

היטלערס פאַרניכטונגס מאַשין האָט דערווייל געטאָן איר אַרבעט. די נאַציס האָבן זיך באַמיט אַראָפּרייסן ביים ייד און מענטש דעם צלם אלהים. אָבער קאָצקער יידן האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן. ווען די נאַציס האָבן געטריבן, איז מען געגאַנגען מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ. מען האָט אויסגעמידן דעם בליק פון דייטש — און מען איז ווייטער געווען ביי זיך ייד און מענטש. מען האָט אַנגענומען די יסורים ווי אַן אָפּקומעניש פאַר זינד. דער גוף האָט זיך געלייטערט אין ליידן, כדי די נשמה זאָל ווערן ריינער און געלייטערטער. דער מאָראַל ביי די קאָצקער יידן איז נישט געפאַלן.

*

אָט געדיינק איך ווי אין מיטן אַ העלן פרילינגס־טאָג אין יאָר 1942 האָבן קאָצקער יידן באַצאָלט מיט 17 קרבנות, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט אַרויסגעבן יידן פּליטים פון אַנדערע שטעט, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי זיי. פאַר נישט אויספילן דעם נאַצישן באַפעל זענען דאַן דערמאָרדעט געוואָרן יעקב וויינריב, וועלכן די נאַציס האָבן אַוועקגענומען פון דער גמרא אַן איינגעהילט אין אַ טלית, יעקב רעכטמאַן, וועלוול טאשעמקא א. אַ. — —

און אָט נאָך אַ ביישפּיל פון פּאַסיוון ווידערשטאַנד, וואָס האָט געקאָסט בלוטיקע קרבנות. ווי באַוואוּסט האָבן די דייטשן אויסגעמאָרדעט אַלע יידישע זעלנער פון דער רוסישער אַרמיי, וועלכע זענען אַריינגעפאַלן צו זיי אַלס געפאַנ־גענע. 4 יידישע זעלנער זענען אַנטלאָפן פון אַ געפאַנגען־לאַגער און האָבן זיך באַהאַלטן אין קאָצק. מען האָט גלייך זיי איבערגעטאָן אין ציווילע בגדים, באַקומען פאַר זיי דאָקומענטן אַלס קאָצקער בירגער, און אין אַ צייט נאָכדעם

זענען זיי צוזאַמען מיט אַנדערע יידן, אַװעקגעשיקט געװאָרן אין אַרבייטסלאַגער אין טוראװו ביי מעזריטש. דאָרט האָט אַ פּױלישער אױפזעער דערהערט װי יידן רעדן צװישן זיך רוסיש. ער האָט װעגן דעם גלייך געמאָלדן דעם „געסטאַפּאָ”. דער לאַגער איז באַלד אָפּגעשלאָסן געװאָרן און די דייטשן האָבן געפּאָדערט, אַז די יידן זאָלן אַרױסגעבן די װעלכע רעדן רוסיש, אױב נישט — װעט מען אַלע אױסשיסן .קײנער האָט נישט פאַראָטן די רוסישע יידן, און דערפאַר טאַקי האָבן די דייטשן געשאָסן אױפן אָרט 12 קאָצקער יוגנטלעכע. — —

און אָט אַ ביישפּיל װי קאָצקער יידן האָבן פאַרטיידיקט זייער כבוד אַלס ייד. געװען איז דאָס גלייך נאָך דער אָקופּאַציע, װען דער בלוטיקער פּרצוף פון נאַצי איז נאָך נישט געװען אַזױ בולט. װי באַװאוסט געפינט זיך ביי קאָצק דער דײנקמאָל אױפן קבר פון בערעק יאָסעלעװיטש. ביי אַ טייל פון דער פּױלישער באַפעלקערונג איז דער קבר געװען שטענדיק װי אַ דאָרן אין אױג. װי קומט עס אַז אַ יידישער פּולקאָװניק זאָל קעמפן פאַר פּױלנס באַפרייאונג? זיי האָבן, אַלזאָ, מיט דער הילף פון די דייטשן געפּלאַנט צושטערן דעם דײנקמאָל. יידן האָבן אײנגעריסן װעלטן, מיט מתנות און געלט געפּועלט אַז מען זאָל מבטל מאַכן די גזירה. דער קבר און די מצבה זענען געבליבן ביזן היינטיקן טאָג — אָבער אין קאָצק איז היינט נישטאָ קיין איין ייד. — —

דער נאַצי הױבט אָן באַװײזן זײנע נעגל. רציחות, הונגער, טיפוס, טױט־לאַגערן. אָבער דייטשע אָפיצירן װילן זיך װײלן. די פּאַליאַקן אָרדנען אײן פאַר זיי אװנטן און פאַרװײלונגען, בראָנפן גיסט זיך װי װאַסער, פרױען, טענץ... ביי פּײװול זאַקאַליק אױף גאַרבאַרסקי גאַס איז פאַראַן אַ בילד־שײנע טאָכטער, דאָבע. א דייטשער אָפיציר װאַרפט אױף איר אַן אױג, און אַז עס גײט נישט מיט גוטן, פּרובירט ער מיט געװאַלד. דער אַלטער פּײװול פאַרטיידיקט דער טאָכטער און דער דייטש צעשנײט מיטן באַגנעט דעם אַלטן פאָטערס האַנט. — —

פון זון אונטערגאַנג ביז זון אױפגאַנג טאָר זיך אַ ייד נישט געפינען אין גאַס. טרעפט מען װעמען אין די שעה׳ן — װערט ער דערשאָסן אױפן אָרט. אָבער װען מען באַקומט אַ ידיעה פון אַן אונטערגרונט־צייטונג אָדער פון אַ געהײמער ראַדיאָ־סטאַציע אַז היטלערס חיילות פאַרשפּילן אױפן פראָנט — װערט די נײעס בליץ־שנעל פאַרשפּרייט פון שטוב צו שטוב. מוטיקע יונגעלײט באַזוכן פון שטאָט צו שטאָט און גיבן איבער ידיעות פון געהײמע קװעלן. — —

עלטערע יידן זיצן און לערנען תורה. מען זוכט רמזים און גימטריות. לױט אַלע סימנים, באַװײזן זיי אַז עס מוז קומען אַ שנעלער סוף אױף היטלערן. מיט געװאַלד װילן זיי ברענגען די ישועה װאָס גיכער.

היטלערס סוף איז טאַקי געקומען, אָבער צו שפּעט.

משה קליינבױן (תל־אביב)

וואו געטאגט דארט ניט גענעכטיקט

(עפּיזאָדן און זכרונות)

דעם 22־טן מערץ 1939 בין איך מאָ־ביליזירט געוואָרן אין דער פּוילישע׳ אַרמיי און געווען דאָרט (צוזאַמען מיט אַלטער זאקאליק) 7 מאָנאַטן. מיטן אויסברוך פון דער מלחמה בין איז געווען 6 וואָכן אזי אַ געפאַנגען־לאַגער אין טאָרן. דאַן האָט מען מיך באַפרייט און איך בין געקומען אין קאָצק.

קומענדיק אין קאָצק האָב איך געט־ראָפן די יידישע באַפעלקערונג דערשלאָגן און מוטלאָז. ד ידייטשן פלעגן דאַן כאַפּן די יידן און זיי אָפּשערן די בערד, האָבן פיל יידן אַליין אָפּגעשאָרן די בערד. ס׳איז געווען זייער טרויעריק צו זען פרומע קאָצקער יידן אין אַזאַ מצב. אָבער דאָס איז ניט געווען די ערגסטע צרה. די דייטשן האָבן אויך געכאַפּט צו דער אַרבעט, און דערביי געשלאָגן מכות־רצח. דער „יודנראַט" האָט גלייך צוגעשטעלט מענטשן צו די דייטשן, כדי זיי זאָלן זיי ניט שלאָגן — אָבער עס האָט ווייניק געהאָלפן: זיי פלעגן אויסגעפונען פרישע פיינעגונגען ווי, צום ביישפּיל, נויטן די יידן זיי זאָלן וואַשן איינער דעם צווייטן מיט קאַלט וואַסער פון אונטערן פלומפּ, א. אַ. וו. אַ טייל מענטשן זענען אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד, אָבער נאָכער האָבן זיך אייניקע אומגעקערט. אין 1940 זענען צוריק געקומען פון רוסלאַנד שמאי קליינמאַן, יוסף בראַט און שלום מיט זיין פרוי.

אין 1941 האָט מען אַרויסגעשיקט פיל יידן קיין ראדזין (אויך די וואָס האָבן געהאַט אַרבעטס־שיינען). אָנקומענדיק קיין ראַדזין, האָט מען אונדז אַריינגעטריבן אין שול. ראַדזינער יידן האָבן אונדז געבראַכט טיי מיט ברויט. די דייטשן האָבן אָבער באַלד אונז אָנגעהויבן פייניקן. מען האָט אונז געהייסן לויפן הין און צוריק, פון איין וואַנט צו דער צווייטער. מיר זענען געווען ביי 300 יידן, און לויפנדיק זענען מיר געפאַלן איינער אויפן אַנדערן. דאַן האָבן אונז די דייטשן נאָך באַוואָרפן מיט שטיינער און ביר פלעשער. צומאָרגנס האָט מען אונז אַוועקגעפירט קיין ביאַלי־פּאָדלאַסקי אין אַ לאַגער.

אין 1942 (ראש חודש תמוז) זענען געקומען „געסטאַפּאָ" לייט אין קאָצק, געכאַפּט 21 יידן (צווישן זיי חיים קליינמאַן, שלמה קליינמאַן, יאַנקל יואלס, יאַנקל רעכטמאַן, הערשל רעכטמאַן) און אַוועקגעפירט אויפן בית־עולם. דאָרט האָט מען זיי אַריינגעפירט אין אַ אוהל אַריין, און זיי איינציקווייז אויסגעשאָסן. דאַן האָבן זיי אויך גענומען 2 יידן פון די אַרבעטערס אין וואַלד (שלום בראט און נאָך איינעם).

אַ וואָך פאַר סוכות האָט מען אָנגעהויבן אַרויסשיקן יידן קיין פּאַרטשעוו. נאָך סוכות האָט מען אונז געמאָלדן אַז קאָצק דאַרף ווערן „יודנריין". יעדע נאַכט האָט מען אַרויסגעשיקט פון אַ אַנדער גאַס. ווען אונזער גאַס האָט געדאַרפט ווערן „יודנריין", זענען מיר אַוועק קיין פאגיזדאוו, דורך זייטיקע וועגן. דאָרט זענען מיר געווען 8 טאָג.

דערוויסנדיק זיך אַז אין קאָצק איז דערלויבט צו בלייבן נאָר 120 אַרבעטער, האָב איך באַשלאָסן זיך צוריקקערן קיין קאָצק. די שטאָט איז געווען ליידיק פון יידן. אַלץ איז געווען פאַרמאַכט. די פּוילישע איינוואוינער האָבן אַרויסגעפירט די מעבל פון די יידישע הייזער. איך האָב דאָרט געטראָפן שלום גאלדפאַרב (וועלכער האָט מיר דערציילט אַז זיין פאָטער חיים דוד איז דערמאָרדעט געוואָרן מיט נאָך יידן אויפן וועג פון לוקאוו קיין קאָצק) און יצחק זאַלץ. לאַנג בלייבן אין קאָצק האָב איך ניט געקענט, ווייל מען האָט מורא געהאַט דאָרט מיך אויפצוהאַלטן. איך ביז געוואָרן אַ וואַלד־מענטש, זיך אויסבאַהאַלטן ביי קריסטן, און געמוזט פון צייט צו צייט בייטן די פּלעצער צוליב מסירות.

זומער 1943 האָב איך זיך געטראָפן מיט 2 קאָצקער יידן: פסח ראזענבלאַט און פייבל גדליה׳ס, באַוואָפנטע מיט געווער. צומאָרגנס זענען זיי געפאַלן אין סערקאמלער וואַלד. ענדע 1943 האָט מען אונדז געמסר׳ט. די זעלבע נאַכט, איידער מיר זענען אַנטלאָפן, זענען געקומען צו אונזער קריסט 2 רוסן. אין דער פרי זענען דערשינען 25 געסטאַפּאָוצעס און געפרעגט דעם בעל־הבית, ווער געפינט זיך ביי אים אין שטוב. ווען ער האָט געזאָגט אַז 2 רוסן זענען געקומען ביינאַכט האָבן די דייטשן גלייך געשאָסן און איין רוס איז געפאַלן באַלד. דער צווייטער איז אַרויף אויפן בוידעם און אַראָפּגעוואָרפן אַ האַנט־גראַנאַט. איין דייטש איז פאַרוואונדעט געוואָרן. די דייטשן האָבן אונטערגעצונדן דאָס הויז און דער רוס איז אַראָפּ פון בוידעם און אַנטלאָפן. ווען די דייטשן זענען געלאָפן נאָכן רוס — זענען אַנטלאָפן פון הויז דער קריסט מיט זיין פרוי און קינדער. אָבער די דייטשן האָבן זיך צוריקגעקערט און געזוכט נאָך מענטשן אין הויז. ביינאַכט זענען מיר אַוועק פון דעם באַהעלטעניש, וואו מיר זענען געווען 14 מאָנאַטן. דאַן זענען מיר אַוועק צו אַנדערע קריסטן. אָבער די לאַגע איז געוואָרן ערגער: מען האָט אונז ניט געלאָזט נעכטיקן אין די סטאָדאָלעס. ס׳איז געווען אַ קאַלטער ווינטער און עס

פלעגט שנייען געדיכט אַ גאַנצן טאָג אין וואַלד. אַזוי זענען מיר אַריבער די לעצטע חידשים פון דער מלחמה באַפרייאונג. וואו מיר האָבן געטאָגט דאָרט האָבן מיר ניט גענעכטיקט...

מסיפורי השואה

(מעשים שהיו)

טוב לי כי עוניתי...

כשכבשו הנאצים את קוצק, התחילו מיד פושטים ברחובותיה, תופסים את היהודים, מכים אותם, מגלחים זקניהם ומענים בכל מיני עינויים קשים. באותה שעה ברחו כל היהודים מן השוק כדי להימלט מידי הרוצחים. פגשו בדרך את ר' דוד לאַק, אמרו לו:

— חזור בך, הרחוב מלא נאצים משתוללים.

ענה ר' דוד: כל ימי השתוקקתי לעזור לאחי ועכשיו שמצווה זו באה לידי, אחמיצנה? אלך לשוק והם יכוני, וממילא לא יכו יהודי אחר במקומי...

למחרת פגשו את ר' דוד ופניו מכוסים פצעים וחבורות, זקנו מגולח וכולו אין בו מתום. שאלוהו:

— מה ראית שנתת גווך למכים?

ענה ר' דוד:

— אדרבה, טוב לי כי עוניתי, שכן לולא היו מתעללים בי, היו מכלים זעמם ביהודי אחר, נמצא שעזרתי לאחד מאַחי.

לא אמר „קדיש"...

כשהגרמנים כבשו את קוצק חלה ר' ראובן בר' חיים ברוך ושכב על ערש דווי. ביום א' דסוכות תש"ב אספו הנאצים 250 יהודים מתושבי קוצק ופליטי העיירות הסמוכות ורצחום נפש בּיריות. באותה שעה שכב ר' ראובן בביתו, והיה אומר פרקי תהלים. כיוון שהגיע לפרק כ' ופתח: „למנצח מזמור לדוד יענך ה' ביום צרה", נכנסו הנאצים לביתו ומצאוהו שוכב. שאלוהו הרוצחים למה הוא שוכב. אמר להם: חולה אני. ציוו עליו לפתוח פיו, כדי לבדוק אם אמנם חולה הוא. כשפתח ר' ראובן את פיו, ירו הנאצים לתוכו ויצאה נשמתו בטהרה.

למחרת הובל למנוחות. היה שם באותו מעמד בנו חיים אברהם. מירר חיים אברהם בבכי וצעק מקירות לבו: רבונו של עולם, הבט משמים וראה, כי היינו ללעג ולקלס — לא, לא אומר „קדיש"!

וחיים אברהם, שירא שמים היה, לא אמר קדיש!

בכל אשר ילכו — נלך...

כשנכנסו הנאצים לביתו של ר׳ יוסף גז׳יואץ׳ בקוצק להוציא אותו ואת אשתו להורג, ביקשו שתי בנותיהם ללכת אתם. חסו הנאצים על הבנות, שיפות היו, ואמרו:

— חבל שבנות יפות כאלה יוצאו להורג.

ענו הבנות:

— בכל אשר ילכו הורינו — נלך גם אנו.

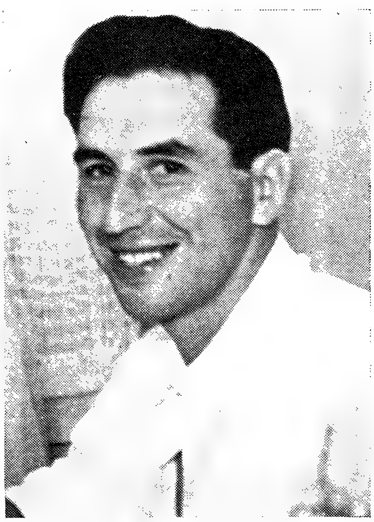
שילבו כל ארבעתם את זרועותיהם זה בזה ויצאו לדרכם האחרונה.

וכך, חבוקים ושלובים איש ברעהו, נורו האב והאם על הבנות.

(נמסר מפי **יעקב ארליך**)

משה אבירם גז׳בין (תל־אביב)

צרור מכתבים מימי השואה

חבילת עלים ובלים, מכתבים וגלו־יות שהצהיבו, שנשלחו מקוצק בראשית ימי השואה — נשמרה אצל אחד הניצו־לים (משה גז׳בין — ת״א), שעבר בתקופה ההיא מקוצק ל„ריכוז״ השוה״צ בוילנה. כידוע שימשה אז וילנה הליטאית מקום ריכוז לנוער חלוצי, שצפוי היה להשמדה פיזית בשטחי הכיבוש הגרמני. הנוער הלך בדרכים משובשות, עבר גבולות והתרכז בוילנה על מנת לעלות משם לארץ — אחדים אף הספיקו לצאת לדרכם לפני כיבוש הרוסים.

במכתבים אלה, הכתובים פולנית במ־קורם, ניכרת היטב אוירת טרם ההשמדה, כשנדמה היה, שעדיין לא כלו כל הקצין והתקווה לעלייה עוד נצנצה באופק... שפת הרמזים (האדון „לא טוב״, הדודה „נחמה״ ו„עלייה״) מגלה טפח מפרפוריהם, רגשותיהם ומעשיהם של הצעירים במאמץ עליון להינצל מהמלכודת המתהדקת...

קוצק, יולי 1940

משה!

את מכתבך קבלנו ומודה אני לך, אחי, שהנך זוכר איתנו. כן, משה, לא פעם הנני נזכרת בדודה נחמה שלנו, שהיתה אומרת עליך: עוד תמול שלשום היה ילדון — וכבר בגר! מהללת אני אותך על כתיבתך: אפשר להבין הכל מה שאתה כותב... האם זה כבר הסוף? הנני יושבת וחושבת שעות על גבי שעות אודות הכל. מרגישה אני בזמן האחרון כאבים נוראים. אני כבר מזדקנת ואתה רק מתחיל את חייך... אך אסור להיות סנטימנטלי, ההגיון והשכל אומרים שיש לחפש את החיים — והחיים הם לא בקוצק.

בפעם הראשונה ערכנו את ה„סדר" בלעדיכם (ידיעה בעקיפין, שגם אחותי עברה לצד הרוסי — מ. ג.). לך היה בוודאי נעים בוילנה — אבל לנו היה קשה. הסתובבתי כמי שנטרפה עליו דעתו, למרות שהכל היה כרגיל בכל פסח — גם מצות לא חסרו; רק אתם חסרתם. כל אחד מאתנו זכר עליכם ונאבק עם עצמו בגבורה שלא להעלות את שמכם על דל שפתיו — אחרת היינו פורצים מיד בבכי — — (כאן חתך הצנזור את המכתב — אולם מעבר השני של הגליון נשאר הקטע דלקמן — מ. ג.) לפני רבע שעה ביקר אצלנו מנדל ברונשטין והראה לנו מכתב ממך ובו חדשה חשובה ומשמחת. אסתר נישאה לאיש... אבא בכה שלא זכה להיות „בחופת" בתו. על אמא מוטב שלא תשאל — — — (ושוב חתך הצנזור — מ. ג.).

רבקה גז'בין

קוצק, 22.VI

(גלוייה מחבר פעיל ב„השומר הצעיר")

שלום משה!

בקבלי את גלוייתך התפלאתי קצת שהתקיימה מועצה. מה שנוגע לי — הרי בדרך כלל, מצבי לא רע בזמנים הללו. האדון קן מרגיש את עצמו טוב והוא מתחיל לעבוד, ייתכן שנקבל עבודה אצל האדון לא טוב — אך בוודאות טרם נדע.

אצלנו כבר החל החום... בזמן החופש אנו מטיילים... אנו מדברים הרבה על אודותיכם. הנני מתגעגע מאד ל„חברה" (כך בפולנית — והכוונה לחברי קיבוצו „הבוקע" שהגיע ל„ריכוז" בוילנה). ד"ש לכל המכרים. תראה שהמשפחה שלנו תכתוב גם כן.

מנדל

טרני, 16.VII.40

(לאחר שהרוסים כבשו את וילנה גברה ההרדה ב„ריכוז" קבוצי השוה"צ ואנשיו, שלא ייחשבו בעיני הרוסים כ„ציונים אנטי־מהפכניים" — בקשתי עצה מגיסי דוד ליבפריינד לאן לברוח ועל כך הוא עונה לי — מ.ג.).

בסרני התרכזה מושבה של קוצקאים, אני ואסתר (אחותי — מ. ג.), הרשל קרייצמן, באשה, דוד מילטייך ואשתו, דוד איידלמן ואשתו, יעקב צובעק, יהושע גלייכגעוויכט ועוד. היו עוד „חברה", כמו שמחה מדנס, לוציה, מרדכי ועוד. הם רצו לחזור לקוצק — אך לא הצליחו. מה שידוע הוא, ששמחה, מרדכי, לוציה, שלום גולדפרב, אברהם הנדלסמן, חיים קופרשלאג, מרדכי וארטובניק ועוד הרבה נמצאים כבר אצל הדובים הלבנים (מלים אלה נמחקו מגוף המכתב, אך ניתנות עדיין לקריאה, מעליהן רשום בכתב־ידה של אחותי אסתר „איננו יודעים את מקום הימצאם". באמת נשלחו הצעירים הללו למחנות עבודה בצפון הרחוק). הרבה לכתוב אינני יודע, בפרט היום, כאשר אני לא מרוצה כלל מכל התתונה... (הכוונה לשינוי שחל בוילנה עם כניסת הרוסים). אמנם יש לי אשה — אך היא לא נותנת לי לדבר מלה... הנני מוכרח להיות אלם, עוור וחרש, היא נותנת לי פקודות ואומרת לי זה אסור וזה מותר... חס אני על אסתר, לולא זאת הייתי מתגרש... משה, אתה עודך נער — אל תתחתן... יותר טוב אב חורג מאשר אשה כזאת (שורות אלה מוסרות ברמז על ההלך־רוח בין הפליטים בשטח הכיבוש הסובייטי)...

דוד

(למכתב זה הוסיפה אחותי „אלינו הגיע אדון „לא טוב". הידיעות מקוצק אומרות ששם „יותר שקט" אך בוודאות אי־אפשר לדעת, שכן משם לא מגיע כבר אף אחד).

קוצק, 12.8.40

שלום משה!

תסלח שלא כתבתי לך מיד, כי האדון חאַפּע מגיע כל פעם אלינו. אצלנו ללא שנוי. חיים טוב, אני עובד בגן־ירק והולך מדי פעם אל הנחל. מה אצלך? האם תחסלו את הריכוז בוילנה.

דודה „עליה" איננה כבר. אין לי מה לכתוב, כי לא הבנתי את הגלויה הקודמת. אם אתה יודע משהו על אדון חדש, כתוב!

מנדל

ד"ש לכל החברה

קוצק, 12.1.41

(לאחר שהודעתי להורי על עלייתי ארצה)

אחי ובן יקר!

סוף־סוף אחרי תקופת סבל קשה וארוכה ואחרי שזלגו הרבה דמעות מעינינו, והרבה דאגות כרסמו לבנו — הגיע מכתבך, משה. למה שתקת עד כה מאז החגים — אתה יכול לשער לך מה יכול היה לקרות מאז. כבר שנה שעזבת אותנו — כיצד

יכולת להיות בלעדינו. ועכשיו שוב עם דודה עליה ונחמה — למה אינך מודיע הכל באופן מפורט, אינך משער כמה זה משפיע עלינו. מי יתן וכל מחשבותיך ומעשיך יהיו מכוונים בדרך האמת. מי יתן ומכתבי אחותך והוריך ייחרתו צזכרונך, כדי שבדרך למטרה יוקל על לבך, בהיזכרך שאנו איננו עוזבים אותך בזכרוננו אף לרגע — הנך מבין אותי, אחי. הננו שמחים שיכולת להגיע ולהגשים את חלומותיך. כל העיירה מדברת אדותיך. אנו כמו מטורפים, ספק משמחה ספק מצער... קשה לגמור את המכתב, אין הלב נותן. איני רוצה לגרום לך צער בסנטימנטים חביבי, בראש מורם תקח מהחיים מה שניתן, כיאה לגבר אמתי, תתגבר על כל הקשיים אפילו לחרוש בין קוצים — האם אתה מבין אותי?.. בינתים הנני גאה שיש לי אח כזה.

אחותך **רבקה**

שמחה מדנס (תל־אביב)

מן הפח אל הפחת

(במחנה עבודה בצפון הרחוק)

היה זה באחד מימי שלהי הקיץ, שכמותו רבים בחודשי אוגוסט—ספטמבר בקוצק. השמים תכולים־בהירים; ריחות השדה נישאים מרחוק ומגיעים לעיירה; בסביבות ה„ארמון" מצייצות הצפורים, בנתרן מעץ לעץ; מפעם לפעם פולחת את האויר קריאתם־צריחתם של הטווסים המתהדרים.

לכאורה זרמו החיים כרגיל בקוצק השקטה והרומנטית. אך משום־מה הורגשה אוירה מחושמלת בכול; עצב היה נסוך על פני האנשים, הנצמדים למקלטי־הרדיו המעטים בעיירה, שמהם נשמעות קריאות גיוס והוראות הג"א. פה ושם נראו כבר מגוייסים במדי צבא, המתייצבים בתחנות האיסוף.

אולם בטרם כבשה האוירה המלחמתית את העיירה — כבר באה ההפצצה הראשונה, המביאה אתה הרס וחורבן לקוצק. נפלו הקרבנות הראשונים בחצר הרבי.

*

עם כניסת החיילים הגרמנים החלו הרדיפות והגיוסים לעבודה בזוייה בלווי מכות. זכור לי יום אחד כשהסיבונו לארוחת בוקר, והנה מתפרצים לביתנו שני חיילים גרמנים ובצווחות סוחבים אותי החוצה. ברחוב כבר עמדה קבוצת יהודים עם כלי עבודה בידיהם. הובלנו לבית המרחץ העירוני, כדי לנקות ולהכין את האמבטיות בשביל הגרמנים. היה זה יום מפרך, רצוף גידופים ומכות אכזריות.

בלבי גמלה ההחלטה: לברוח ויהי מה! באותם הימים החלו להתארגן קבוצות קטנות של בני נוער קוצקאי במטרה לברוח לצד הרוסי, שממנו הגיעו ידיעות מעודדות על חיים יותר חופשיים ויחס אוהד מצד הרוסים.

מתקופה זו ואלך נשארו אצלי כמה רשימות לפי התאריכים, והנני להעלותם כהווייתם.

23.10.1939. החברים בורחים לצד המזרחי של הבוג. בבוקר ניגשתי למ. ג. אבא עטוף טלית ותפילין מציץ בפחד מעליית הגג. עדיין אין הם יודעים מה צפוי לנו וקשה ההחלטה. גם אני מתלבט אם לעזוב את אבא ורייזלה (אחותי). סוף־סוף אני ה„בוגר" והמפרנס.

24.10. התייעצתי עם אבי. לדעתי עלי ללכת ולהמתין שם עד יעבור זעם. א. ב. מוכן להצטרף. בערב אנו אורזים קצת חפצים וצידה לדרך — אנו מוכנים.

25.10. הבוקר קמתי מוקדם. בלילה לא עצמתי עין. כולי שקוע בהרהורים על העתיד הבלתי ידוע... הדבר הקשה ביותר — הפרידה. לא יכולתי לעצור בפני דמעותי החונקות... כלום זוהי פרידה לנצח?

בין הסימטאות פילסנו לנו דרך לעבר לוברטוב. בשעה מוקדמת זו הדבר כרוך בסכנה. הגענו לגשר על נהר טישמניצה, העפנו מבט אחרון על עיירתנו, בה נולדנו, חונכנו, גדלנו, חלמנו על עתיד טוב יותר...

26.10. לננו בלובלין אצל בן־דוד. למחרת יצאנו לדרך לחפש תחבורה הצטרפנו לעגלה הנוסעת לפארצ׳ב, בה יהודים המובילים מזון מלובלין לפארצ׳ב. בהתקרב העגלה לשערי לוברטוב, נודע לנו מפי הגויים על גירוש יהודי לוברטוב, חיפושים והחרמות. בגלל פרצופי ה„טוב" נפל עלי הגורל להעביר את העגלה דרך העיר. נוסעי העגלה ממשיכים דרכם ברגל. על מנת לחזק את סימני ה„אריות" שלי, הריני מחווה קידה כלפי הכנסיה, כיאה לנוצרי אדוק...

יודה?! — עוצר אותי חייל גרמני. אני מעמיד פני תם. פולנים מתקהלים סביבנו. לבי הולם בחוזקה ואני ממשיך לשחק. הצלחתי לשכנע גם את הפולנים, והם המליצו על „כשרותי" בפני שומרי החוק החדשים. לעת ערב נתקבצו כל נוסעי העגלה, סחוטים ומרוטים — ואנו המשכנו בדרכנו.

27.10. הגענו לסלבטיץ׳ בערב שבת. עיירה קטנה. משמרות הגרמנים מאיצים בתושבים להיכנס לבתיהם — עוצר! פה ושם נדלקים נרות שבת. אנה נפנה? משפחה יהודית מקבלת אותנו בסבר פנים יפות. נרדמנו מיד על מצע קש מרוב עייפות.

28.10. מארחינו המליצו להתקשר עם פולני, אשר יעבירנו, תמורת תשלום הגון, בסירה את הנהר בוג. רבים כאן הזרים, אשר פניהם מועדות לעבר הנהר, העובר כמעט בתוך העיירה. רק פסיעה מפרידה בין התהום והחופש!

הלילה אנו עוברים את הגבול! נתאספנו בביתו של הגוי ומצפים, חרש,

חרש אנו מתקרבים לחוף הנהר. ברעדה קפצנו לתוך הסירה. הצטופפנו, עצרנו נשימה... כל רשרוש עלול להסגירנו לידי שומרי הגבול שמשני עברי הנהר. והנה הגענו לקצה השני של הנהר. התפזרנו בשדות. אני ואברהם צמודים זה לזה, יד ביד, למען לא נאבד אחד את רעהו בחשכת הלילה. בזחילה עברנו דרך ארוכה בשדות חרושים. מרחוק נשמע טרטור המכוניות העוברות על הכביש הקרוב. עם עלות השחר התקרבנו לעיירת הגבול שבצד הסובייטי — דומצ׳בו. אברהם מצא שם מכרים והם קבלונו בחמימות. אחרי מנוחה קצרה והחלפת רשמים הגענו ל„תכלית״: מה לעשות עכשו? תחילה עלינו להתערב בין הבריות, פן יכירונו וישלחונו למאורת הנחשים. גמרנו אומר לנסוע מיד לבריסק. יצאנו לתחנת הרכבת. ברחובות שוררת עליזות. מנגינות רוסיות בוקעות מהרמקולים ומעיני האנשים מנצנצת תקוה...

29.10. לפנות ערב הגענו לבריסק. תחנת הרכבת הומה מאדם; אי אפשר לעבור בין הרובצים על ריצפת התחנה. הבקענו לעצמנו דרך. פגשנו מכרים מראדזין, מביאלה ומיתר העיירות הסמוכות: חבריב מימים עברו, מכרים מ„מושבות קיץ״, מכינוסים, מתקופה הנראית כבר רחוקה וזרה... אין איש יודע לאן לפנות ומה לעשות הלאה. בינתיים אוזלות פרוטותינו האחרונות — הרעב מתחיל להציק. הסתדרנו איכשהו ללינת לילה.

30.10. הגיעו לאזנינו שמועות על אפשרות להירשם לעבודה במפעלים ברוסיה. ללא היסוסים נרשמנו. אנו מצפים להתארגנות השיירה, בבריסק אין אפ־שרות להסתדר מרוב פליטים.

כעבור כמה ימי נסיעה ברכבת־משא ללא מים הגענו למקום המיועד לנו בעיירה בביאלורוסיה. כאן פגשנו אנשי קוצק רבים, שהגיעו לפנינו וסודרו למ־קימות עבודה שונים. בבתי אוכל המיועדים לפועלים פגשנו את יוסף ברוט, יצחק קרייצמן, יצחק הרש אוברקליד, משה יעקב הסנדלר, מאיר צובעק ועוד. ביום בהיר אחד, בבואנו למסעדה, לא מצאנו יותר את אנשי קוצק (לאחר זמן נודע לנו, כי הם חזרו לקוצק ונספו ע״י הגרמנים. גם במוחנו החלה לכרסם מחשבה על שיבה לקוצק.

תנאי העבודה היו קשים. עבדנו במכרות מלט, וה„נורמות״ אשר הוטלו עלינו בוצעו בקושי גם ע״י רוסים מבוגרים הרגילים לעבודה קשה, והרי אנו היינו עלמים רכים, בני 17, שמעולם לא החזקנו מכוש בידינו... אצבעותינו מלאו אבעבועות, בגדינו (היחידים לעורינו) נתרפטו ונקרעו, ולקנות חדשים לא השיגה ידנו.

עמדתי בקשר הדוק עם חברים במקומות אחרים, ונודע לי על אפשרות לעבור לליטא, ומשם להגיע לארץ־ישראל (ליטא עדיין היתה אז חופשית). התחנה הרא־שונה בשובי מרוסיה היתה סארנו. בלכתי ברחוב לפנות ערב, הופתעתי לפגוש את דוד ליבפריינד עם אסתר גז׳ביין כשהם מטיילים שלובי־זרוע... לשמחתנו לא היה גבול. מפיהם נודע לי על קוצקאים רבים הנמצאים בעיירה. השתקעו בה דוד־

איידלמן, דוד מילכטייך, הרשל קרייצמן ובאשה בורנשטיין. כולם קיבלוני בלבביות רבה.

מפיהם נודע לי על נסיונות־נפל של כמה חברים לעבור לליטא. משה זיגלמן, מנדל ברונשטיין, הרשל רכטמן ומשה גז׳ביין ניסו לעבור כמה פעמים ולא הצליחו (מלבד משה גז׳ביין). בכל זאת החלטתי לנסות מזלי ויהי מה. בהגיעי לבריסק נודע לי על שובם של יתר החברים לקוצק, לאחר שלא הצליחו לעבור לליטא ובבריסק לא יכלו להשתקע.

15.6.40. יום חם ונעים, התרחצתי בנהר בוג ונהניתי מהמראה היפה מסביב. מצבי לא היה משופר: מכרתי בשוק את כל חפצי על מנת לקיים את עצמי. בשכבי שם בלילה, מוכן ל„פעולה״ — והנה חיילי נ.ק.וו.ד. מולי, המצווים עלי להתלבש וללכת אחריהם. מסך הברזל נפל — ברגע שהמטרה היתה כה קרובה. כעבור זמן קצר אני מוצא את עצמי בין כותלי הכלא בבריסק, סגור ומסוגר מאחורי בריח. החלו חקירות על גבי חקירות.

בתאי „דרים״ ארבעים וכמה אנשים. אין אפשרות לצעוד כמה צעדים. האשנב הקטן פתוח בצמצום והמחנק גדול. הרעב מציק. הכנים רומשות על הגוף עדרים, עדרים. זה שבועות לא התרחצתי ולא החלפתי בגד. חום הקיץ מדכא.

ובעיקר מעיקה השאלה: מה חטאי, ומה פשעי? קירות בית הסוהר סגרו עלי מכל צד ואי־אפשר להיחלץ מחיבוקם. לילות ללא שינה, ימים של פחד מתנהלים בעצלתיים, ללא סוף. יום־יום אותה מנת־לחם דלה ומרק דליל. בזהירות אנו מקבלים אותם שלא להפיל פירור או לאבד טפה...

דרך האשנב הצר של תאי ניתן לי להשקיף על השמים בלבד. תחת שמים אלה חיים אנשים חופשיים, לא כפותים, יוצרים ובונים. והרי אנו נחוצים להם... בתאי אין יושבים פושעים — כולם אנשים אשר רצו להציל נפשם מצפורני הנאצים ונפלו מהפח אל הפחת. האומנם צעירים אלה, ללא עוול בכפם, דינם להיות רתוקים לכבלים? דלתות הברזל אילמות וחרשות. הלנצח?

באחד הלילות האפלים נשמעו חריקות הבריח ודלתות התא נפתחו לרווחה. אני נמצא ברחבת בית הסוהר ומביט על הכתלים מבחוץ. האין זה חלום? אילו יכולתי לגעת בכוכבים ולשתפם בשמחתי...

החל המסע בקרונות חתומים, ללא מזון ומים, בצפיפות ובקור. מנקרת המח־שבה במוחי, לאן מובילים אותנו? אנו נעים צפונה, צפונה. הכפור חודר לעצמות. טייגה אינסופית מגלה את מקום הימצאותנו. איזו בהירות קודרת! משני צידי המסילה עצי אורן וליבנה בערבות שלג נצחי. עד מהרה התבררה תכלית נסיעתנו: עבודת כפייה. עלינו לחפש נפט, לגרש דובים לבנים, לכרות יערות עד.

החלה העבודה ביערות. קבוצות קבוצות סודרו ל„בריגדות״ ועלינו למלא „נורמות״, ולא — לא נקבל תשלום. ומהו? — מנת אוכל זעומה, הנקבעת לפי

ה„נורמה". והיה אם מלאת את המכסה — קבלת מנה מלאה, הרחוקה מלהיות משביעה. מי שלא מילא — קיבל פחות מן המעט...

באחד הערבים הגיעה משלחת מטעם מינהלת המחנה ובראשם רופא. לאחר שבדקו את אנשי המחנה, הוקראו שמות של כחמישים איש (ביניהם משה ניסנבוים מרדזין וכותב השורות הללו), ניתן להם ציוד ובגדים, ועד מהרה נתברר לנו, כי נבחרנו לאכספדיציה לטייגה, במקום שם טרם דרכה רגל אנוש, על מנת לעבוד בקידוחי נפט. לתפקיד „נכבד" כזה זכינו הודות לכושר בריאותנו הטוב.

יצאנו ופילסנו לנו דרך בתוך הטייגה. סללנו „כביש" מעצים, ואחרינו החל להגיע הציוד. בדרך „נשרו" מקבוצתנו אנשים, שלא יכלו לעמוד בתנאים כה קשים. בגלל חוסר מיבנים של ממש (הואיל ומדי כמה ימים התקדמנו בתוך היער העבות), נאלצנו להתגורר באהלים (בטמפרטורה של 40—50 מעלות מתחת לאפס!). כאן היינו „חופשים" — כי לאן יכולנו לברוח?

21.12.40. סוף־סוף הגענו למקום המיועד, ועלינו להקים כאן מחנה קבוע. על שאלתנו איפה נגור? נשמעה התשובה הנצחת: „כפי שתסתדרו כך תחיו"... קראנו למקום הזה צ׳וץ׳, על שם הנהר בקרבת המקום. החלה המלחמה בין האדם ובין איתני הטבע. שלגים, כפור יערות־עד, אספקה בלתי־תקינה, חוסר תחבורה, מרחקים עצומים... אט אט נידלדל המחנה. מחלת הצפדת הפילה קרבנות רבים, האנשים נתמעטו — ובמקומם הגיעו הדשים. „המתים לקבורה והחיים לעבודה" — היתה הסיסמה. עד מהרה נתפרסם צ׳וץ׳ כמחנה מוות. היו שהעדיפו לקצץ אצבעות מרגליהם ובלבד לא להישלח לצ׳וץ׳.

28.8.41. האמנה הפולנית־סובייטית (בין שיקורסקי לסטאלין) באה לנו כנס מן השמים, ברגע האחרון ממש יצאנו מנבכי הטייגה. מקבוצת הראשונים, 80—90 איש, נשארו פחות מ„מנין". חברים יקרים רבים, שציפו להינצל בבורחם מהגרמנים, מצאו את מותם ביערות ובערבות. במערב נשרפו אחינו בכבשנים הנאציים על עוון היותם יהודים, וכאן הם גוועו מרעב ומקור.

יזכרו השרידים שזכו להגיע לחוף מיבטחים במולדת, את אשר עוללו לנו. הבה נעשה כמיטב יכולתנו לבל יאונה זאת לעולמים.

הערשל קרייצמאַן (קאַנאַדע)

א באזוך אין קאצק באלד נאך דער באפרייאונג

אין די ערשטע טעג פון דער צווייטער וועלט מלחמה, בין איך ניט געווען אין קאָצק. דאָרט בין איך אָנגעקומען אין זעלבן טאָג, ווען די דייטשן האָבן אַריינ־מאַרשירט אין קאָצק מיט זייערע שוואַרצע שטיוול און טויטע שאַרבן אויף זייערע היטלען.

ווען מען האָט עס געקענט איינפאַלן, אַז דאָס איז דער מאַרש פון טויט, פאַר־ניכטונג און פאַרטיליגונג פון אונדזער ליבן שטעטל און פון פוילישן יידנטום בכלל.

אין צוויי וואָכן אַרום האָבן מיר — איך און מיין ברודער יצחק — פאַרלאָזט קאָצק און אַוועק קיין בריסק. מיין ברו־דער יצחק האָט שטאַרק געבענקט נאָך דער מוטער, האָט ער זיך אומגעקערט קיין קאָצק און, זעלבסטפאַרשטענדלעך, אומגעקומען דאָרט און באַגראָבן געוואָרן אין אַ מאַסן־קבר.

ווען איך האָב פאַרלאָזן קאָצק, איז דאָרט געווען מיין גאַנצע משפחה, אויסער מיין ברודער שמואל (שפּעטער האָט מען מיר דערציילט, אַז אין יאָר 1940 האָט מען אים געזען אין לעמבערג). מיין שוועסטער צירל האָב איך געטראָפן אין סאַרנע אין יאָר 1941 ווען זי איז צוריקגעקומען פון רוסלאַנד. מיר זענען דאָרט געווען צוזאַמען ביי 3 מאָנאַטן.

צוויי מאָנאַטן פאַר דעם קריגס אויסברוך צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד, האָט מען מיך אַריינגעצויגן אין רוסישן מיליטער, כדי דורכצומאַכן די מאַנעוורעס. אַזוי בין איך שוין געבליבן אין מיליטער אין דער גרויסער וועלט־מלחמה.

✶

זייענדיק אין יאָר 1945 אין דעם פּולק וועלכער האָט פאַרנומען די געגנטן לובלין און וואַרשע, האָב איך געהאַט די געלעגנהייט צו באַזוכן קאָצק צוויי טעג נאָך דער באַפרייאונג. מיין באַטאַליאָן איז געשטאַנען 10 קילאָמעטער אונטער לעוווערטאָוו און איך האָב דאָרט באַזוכט עטלעכע מאָל.

פון קרוב 5.000 יידן, וועלכע קאַצק האָט געציילט פאַר דער מלחמה, האָב איך דאָרט געטראָפן נאָר אַ פּאָר יידן — שרה זיגעלמאַן מיט איר טאָכטער, יעקב ערליך מיט זיין טאָכטער און גדליה גראסמאַן. דאַגעגן האָב איך געפינען אַלע גויים גאַנצע און צעפרידענע, אָנגעפּאַקט מיט יידיש האָב און גוטס.

דער קריסט פּיאָנטעק, אונזער אַ שכן, האָט מיר דערציילט אַז מיין ברודער יצחק מיט נאָך יינגלעך זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך דעם גאַיאָוועץ אין ביאַלאַבזשעגער וואַלד אין טאָג פון דער באַפרייאונג פון קאַצק. ער האָט מיך אויך געוויזן זייער קבר. מיר האָבן אויפגעגראָבן און נאָך געפונען זייערע קערפּערס גאַנצערהייט. איך האָב דערקענט מיין ברודער יצחק, הענעכן, און דעם דריטן דעם יינגסטן, האָב איך ניט דערקענט.

מיין עלטערנס הויז האָב איך שוין ניט געטראָפן. דער פּלאַץ איז געווען ליידיק, און די ציגל זענען געווען אויף ראָוואצקעס הויף.

ביי מיין אָנקומען אין קאַצק, זענען פיל קריסטלעכע שכנים אַרויסגעקומען מיך אַנקוקן, אָבער מערסטנטייל זיך אַפילו ניט באַגריסט צו מיר. פיל האָבן זיך געקרימט און געברומט אונטערן נאָז... עס האָט זיך געמערקט קלאָר זייער אַנטוישונג: האָט מען דאָך געזאָגט אַז די דייטשן האָבן אויסגעראָטן אַלע יידן... איך האָב געפרעגט מאַניעק ראַוואצקי (אַ שכן, מיט וועלכן איך האָב זיך צוזאַמען געהאָדעוועט), אויב ער ווייס וואו זענען אונדזערע מענטשן און וואָס האָט מיט זיי פּאַסירט, האָט ער מיר געענטפערט: איך בין ניט געווען זייער היטער און דאָס איז ניט געווען מיין פליכט. קיינער פון אונדזערע אַמאָליקע גוטע פריינט האָט מיך ניט פאַרבעטן צו זיך אויף אַ טרונק וואַסער... אייניקע מינוטן בין איך געבליבן שטיין אַליין מיט מיין פערד, אויף וועלכן איך בין געריטן. אַזוי האָט אויסגעזען מיין צוריקקער קיין קאַצק און די אויפנאַמע פון די קריסטלעכע שכנים!

אויף צוריקוועגס האָב איך געטראָפן אַ באַקאַנטן, פּיאָטער שטשעפּאַנסקי. ער האָט מיר געזאָגט, מעשה גוטער ברודער, אַז איך דאַרף טרינקען לחיים אויב איך בין אַרויס לעבעדיק פון קאַצק, און אַ צווייט מאָל זאָל איך ניט ריזיקירן דאָס לעבן... איך האָב באַלד דערפילט, אַז די דייטשן האָבן געהאַט וואונדערבאַרע שותפים און העלפער צו זייער בלוטיקער אַרבעט.

*

איך האָב ניט געטראָפן קיינעם, וואָס זאָל מיר דערציילן גענויע פאַקטן וועגן אומקום פון די קאַצקער יידן. איך האָב געהערט אַז מען האָט אַלע יידן אַרויסגעשיקט קיין לוקאָוו אָדער פּאַרטשעוו, וואו מען האָט זיי דערמאָרדעט, אונטער דער ביי מיל האָב איך געפונען אַן אָרט, וואו מען האָט נאָך דערקענט בלוט פלעקן. דאָרטן האָבן די נאַצישע מערדער אויסגעשאָסן אַלטע מענטשן, קינדער, קראַנקע און קאַליקעס — און אויך די היימלאָזע.

זייענדיק אין לעווערטאוו האָב איך געטראָפן משה רימארזש מיט זיין פרוי. משה׳לע קויפמאנען האָבן ערמאָרדעט די .A. K אויף אַן אכזריות׳דיקן אופן.

איך האָב אויך געטראָפן אונדזער קוזין שמואל׳ן אין קאָצק. וועלכער איז געווען אין פוילישן מיליטער, און אונדזער קוזינע אסתר רחל קרייצמאן.

זייענדיק אין ס אַ ר נ ע האָב איך דאָרט געטראָפן פיל קאָצקער איינוואוינער, צווישן זיי מיין קוזין משה יצחק קרייצמאן מיט זיין פרוי, אונדזער קוזין דוווטשע מילכטייך מיט זיין פרוי. אברהם גזשעביענס טאָכטער אסתר מיט איר מאַן און שיע איידעלמאַנס זון דוד מיט זיין פרוי, און באַשע בארנשטיין, ישראל ברוכ׳ס אייניקל (זיי האָבן געוואוינט אין הויז פון קאָצקער שטיבל).

אברהם ראזענבלום (תל־אביב)

א חלום

געווען בין איך אין שטעטל קאָצק,
און צוריקגעקומען פון דאָרט בשלום.
געזען דאָרט אַלץ ווי אויף דער וואָר —
דאָך איז עס נאָר אַ פיינלעכער חלום!

אַט שטיי איך אין מאַרק איינער אַליין.
קיין יידן, קיין קרעמער — שאַ שטיל.
קיין טרעגער, קיין זעקלעך —
נאָר גויים אַרום, אַזוי פיל.

לויף איך גלייך אין גערקער געסל
זען וואָס מאַכט מיין אַלטע מוטער.
טרעף איך גאָר דאָרט גויים שיכורים
שרייען ווילד ווי דער ניט גוטער..

וואָס איז דאָ? וואו זענען די יידן?
אַ יידישע שטוב, אַ כשר'ער טיש?
ס'איז דאָך היינט פרייטיק, ערב־שבת
מען הערט גאָר ניט האַקן פיש...

וואָס שלאָפן די בעקערייען?
באַקט מען היינט ניט קיין חלות?
וואָס שוויגן עפעס די קצבים?
וואָס באַדייטעט דאָס אַלעס?

אַלץ איז ווי אויף דער וואָר,
דאָך עפעס אַ גרויסער וואונדער!
איז איצט טאָג אָדער נאַכט,
וואָס שלאָפן נאָך די קינדער?

אַ וואונדער! איך שטוין און מורמל,
פרעג שאלות כסדר —
מען זעט ניט קיין רבין
קיין קינד און קיין חדר.

וואו זענען די קבצנים
צעוואַרפן אין אַלע עקן —
וואו איז דער בלינדער יצחק
מיט זיין גרויסן שטעקן?

ס'איז דאָך היינט פרייטיק,
דאָס שטעטל האָט געקאָכט און געלעבט.
ווייבער צעפלאַמטע אין קיך —
דער טשאָלנט איז שוין פאַרקלעפּט.

פאַרנאַכט אין בית המדרש
מ'איילט פון יעדער געסל.
ביי לייטן שבת שוין געמאַכט,
ס'פונקלט וויין פון געלן מענדלס פעסל.

חרוב איז דאָס שטעטל,
דער בית המדרש צעלייגט.
דרייען זיך הינט אין די גאַסן,
שיכורים אין רינשטאָק אויסגעווייקט.

*

אויף אליוואניאַק'ס ווענט
220 יידן געשאָסן.
נאָך קענטיק די בלוט־פלעקן
וואָס בעסטיעס האָבן פאַרגאָסן.

יעדער טריט זאָגט עדות
פון מאָרד, פיין און שאַנד.
די גאַסן פול מצבות —
די נעמען גוט באַקאַנט.

ברוך יוסף פיערניק (פראַנקרייך)

קאצקער אין פראנקרייך בעת דער דייטשער אקופאציע

1. אויף „הכשרה" אין דרום־פראַנקרייך

אין פרילינג 1920, ווען איך בין אַלט געווען 13 יאָר, האָט אונדזער פאַמיליע פאַרלאָזט קאָצק און אַריבער קיין וואַרשע, וואו מיר האָבן איבערגעלעבט די צרות פון דעם רוסיש־פוילישן קריג. איך, צוזאַמען מיט מיינע ברידער משה און מרדכי, האָבן באַשלאָסן זיך לערנען אַ פאַך און ניט זיין קיין ישיבה־בחורים (אָדער „בענק־קוועטשער"). שניידעריי — האָבן די עלטערן ניט מסכים געווען, בין איך געוואָרן אַ היטלמאַכער. אין 1925 האָב איך זיך אָנגעשלאָסן אין „החלוץ", און דעם זומער 1926 בין איך געווען אויף הכשרה אין טראַווניק, נעבן לובלין. די עלייה איז געווען דאַן זייער באַגרענעצט און עס איז געווען זייער שווער צו באַקומען אַ „סערטיפיקאַט". דער „החלוץ העולמי" האָט געמאַכט אַ פרווו צו שיקן חלוצים אויף הכשרה קיין דרום־פראַנקרייך — און איך האָב באַשלאָסן צו פאָרן דאָרט אויף הכשרה, טראָצדעם וואָס מיין פאָטער איז געווען שטאַרק ברוגז אויף מיר. „אין פּאַריז זענען אַפילו די שטיינער טריף" — האָט ער געטענה'ט. אין 1929 בין איך אָנגעקומען אין פראַנקרייך אַלס חלוץ, דורך דער פאַרמיטלונג פון „יעאַס".

6 מאָנאַטן האָב איך געאַרבעט ביי פאַרשידענע פויערים און פאַרמער אין דרום־פראַנקרייך, זיך שטאַרק אָנגעליטן — ביז איך בין אַוועק קיין פּאַריז, וואו איך האָב געפונען אַ גרופּע „שומרים" (צווישן וועלכע איז אויך געווען ה' פישער, דער שפּעטערדיקער אַמבאַסאַדאָר פון ישראל אין פּאַריז). דאָרט האָב איך אויך געטראָפן פיל קאָצקער לאַנדסלייט, ווי משה סקאַרבניק, נחמיה זשעזשניק מיט זייך פרוי מרים א. אַ. אַפזייענדיק אַ יאָר אין פּאַריז האָב איך אָבער געמוזט עוקר זיין פון דאָרט, ווייל אַלס לאַנדווירטשאַפטלעכער אַרבעטער האָב איך געהאַט רעכט נאָר צו וואוינען אין דער פּראָווינץ. פון 1930 האָב איך ווידער געאַרבעט אין די וויינגערטנער פון דרום־פראַנקרייך, זיך אויסגעלערנט גוט לאַנדווירטשאַפט, שוין גערעדט און געשריבן גוט פראַנצויזיש און כמעט געוואָרן אַ תושב. אָנפאַנג 1934 האָב איך זיך נאַטוראַליזירט און אין אָקטאָבער דעם זעלבן יאָר געהייראַט מיט מיין פרוי וואָס איז געקומען צו מיר פון וואַרשע. 2 וואָכן שפּעטער האָט מען מיך גענומען צום מיליטער דינסט, וואו איך האָב זיך אויסגעצייכנט. אין פרילינג 1936 האָב איך מיט מיין פרוי זיך איבערגעקליבן קיין פּאַריז וואו איך וואוין ביז היינט. אין פּאַריז האָבן מיר געפונען אַ בליענדע קאָצקער געזעלשאַפט און ביי אונדזער אָפטע פאַרזאַמלונגען דערמאָנען מיט האַרציקער בייטקשאַפט די פאַרגאַנגענע יאָרן

אין אונדזער שטעטל. געפונען האָבן זיך דאָן אין פּאַריז אברהם וועלניאַזש (געשטאָרבן נאָך פאַר׳ן קריג), וואַרשניטער, וואָס האָט פיל געהאָלפן די קאָצקער לאַנדסלייט. אַ מענטש מיט אַ גאָלדן האַרץ, אומגעקומען אויף דעפּאָרטאַציע. לייביש קרייצמאַן מיט זיין פרוי גוטשע ראַטבוים, אַן איבערגעגעבענער ציוניסט, דער איניציאַטאָר פון „קאוואַ״ (דער געמיינזאַמער קבר פון קאָצקער אין פּאַריז) — אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פרוי אויף דעפּאָרטאַציע, יעקב שיע דוד׳ל מיט זיין פרוי (דעפּאָרטירט), אויך די פאַמיליע זילבערשפּאָרן איז אומגעקומען אויף דעפּאָרטאַציע, ווי אויך יוסף ראַטבוים מיט זיין פרוי, וועלכע זענען שפּעטער אַנגעקומען קיין פּאַריז (אויך דעפּאָרטירט).

עס זענען אויך דאָן געווען קאָצקער, וועלכע זענען, ברוך השם, ניצול געוואָרן און געפינען זיך מיט אונדז אין פּאַריז עד היום, ווי שמחה ראַטבוים, שיע טאַשעמקאַ, נחמיה זשעזשניק, גדליה קנאַפּפער, משה סקאַרבניק, אליהו לייביש, חנה און גיטל שטשעטשיניאַרזש (לייזער צאַלקעס) קינדער, שמחה פרידמאַן (יואל הזנ׳ס זון). אפשר האָב איך פאַרגעסן אייניקע קאָצקער פון יענער צייט, זאָל מען מיר דאָס מוחל זיין.

2. אַלס אַ סאָלדאַט אין דער וועלט־מלחמה

אַזוי האָבן מיר געלעבט אין פּאַריז ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין 1939 איז ביי אונדז געבוירן געוואָרן אַ טאָכטער — און דעם זעלבן טאָג האָבן די היטלער חיילות אַריינגעמאַרשירט אין טשעכאָסלאָוואַקיע. דער פּרעזידענט איז געוואָרן שוואַרץ און די מלחמה האָט באַלד אויסגעבראָכן (2.9.1939). דעם זעלבן טאָג בין איך מאָביליזירט געוואָרן אין דער פראַנצייזישער אַרמיי. 6 וואָכן זענען מיר געווען אויף דער איטאַליענישער גרעניץ, געוואַרט אויף זייער אַטאַקע — און דערווייל האָט היטלער געמאַכט אַ תל פון פּוילן... האַלב נאָוועמבער, האָט מען אונדז ענדלעך טראַנספּאָרטירט אויפן מזרח פראָנט, אין דער באַרימטער מאַזשינאָ־ליניע, וואו איך בין אָפּגעווען דעם גאַנצן ווינטער 1940—1939. עס איז געווען דאָן אַ קאַלטער ווינטער מיט שטאַרקע פרעסט, די פראַנצויזן האָבן אָבער ניט מוותר געווען אויף אַ גלעזל וויין — מען האָט אונדז געגעבן וויין אין פאָרם פון רויטע שטיקער אייז! פון צייט צו צייט האָבן מיר געשאָסן מיט אונדזערע קאַנאָנען צו די דייטשן. אָבער ווען מיר האָבן געשאָסן אַ שעה — פלעגן די דייטשן ענטפערן אַ מעת־לעת — אַ מאָדנע מלחמה!

דעם 10־טן מאַי האָט זיך אָנגעהויבן די אמת׳דיקע מלחמה. אונטער דער שטאַרקער אַטאַקע פון די דייטשן האָבן זיך צוזאַמענגעבראָכן אַלע פראַנצויזישע פראָנטן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ הונערהערטע פּאַניק און מיר האָבן געוואַנדערט מיט די קאַנאָנען פון איין וואַלד צום צווייטן, כדי כאָטש צו איינהאַלטן אַ ביסל דעם

מאַרש פון די דייטשן. 13 טעג האָבן מיר זיי אָפּגעהאַלטן ביים טייך סאָם. ביינאַכט פלעגן זיי בויען בריקן כדי אַריבערצופירן זייערע פּאַנצער־דיוויזיעס און מיר פלעגן פאַרניכטן די בריקן מיט די טאַנקן. צום סוף האָבן זיי געבראַכט פיל אַוויאַציע און באַמבאַרדירט אַן אויפהער און מיר האָבן געמאַכט אַ ויברח. נאָך עד היום פאַרשטיי איך ניט ווי בין איך אַרויס אַ לעבעדיקער פון דעם גהינום — ממש אַ נס! דעם טאָג האָבן די דייטשן געוואונען דעם קריג מיט פראַנקרייך — דאָס וואָס איז געווען נאָכדעם ביז דעם אונטערשרייבן פון וואָפנשטילשטאַנד (24־טן יוני 1940), איז נאָר געווען אַ מין שפּיל פון קאַץ און מויז און ניט קיין ריכטיקע שלאַכטן. אונדזער אויפגאַבע איז געווען נאָר ניט אַריינפאַלן אין די דייטשישע הענט און דאָס האָבן מיר געמאַכט בשלימות.

3. מיט דער געלער לאַטע אין פּאַריז

די „מאָדנע מלחמה" האָט זיך שוין פאַרענדיקט און איך בין נאָך געווען אין אַ מיליטערישן צענטער אין דרום־פראַנקרייך ביז ענדע סעפּטעמבער 1940. פון מיין פרוי און קינד אין פּאַריז האָב איך ניט געהאַט קיין ידיעות — פראַנקרייך איז צעטיילט געוואָרן אויף צוויי. די מיליטערישע מאַכט האָט מיך — אַלס ייד — ניט געקענט דעמאָבאַליזירן און שיקן קיין פּאַריז, מיין שטענדיק וואוין־אָרט. אָנפאַנג 1941 האָב איך אין אַ געוויסער נאַכט, גייענדיק אין בלאָטעס ביז די קני אַדורכ־געשוואַרצט (מיט דער הילף פון פראַנצויזישע קוילן גריבער) די גרענעץ און צומארגנס בין איך שוין געווען ביי מיר אין פּאַריז. די שטימונג אַ דערדריקענדע. יידן לעבן אין שרעק. די רייכערע זענען אַנטלאָפן, געבליבן בלויז אַרבעטער, בעלי־מלאכות. די דייטשע סאָלדאַטן זענען געווען סוחרים, קויפן אַלץ וואָס איז מעגלעך. עס הערשט אומעטום דחקות. דעם 7־טן יוני 1942 ווערט איינגעפירט די גזירה פון דער געלער לאַטע מיטן מגן־דוד. די פראַנצויזישע באַפעלקערונג האָט אָבער סימפּאַטיזירט מיט די יידן, טראָץ דער אַנטיסעמיטישער גרויל פּראָפּאַגאַנדע פון די דייטשן. אין פּריז האָט מען געזען גלחים וואָס האָבן געטראָגן געלע לאַטעס. אין מעטראָ פלעגט מען אָפּטרעטן זיך־פלעצער פאַר די וואָס טראָגן די געלע לאַטעס. ווען איך בין געקומען דעם ערשטן טאָג אין פאַבריק צו דער אַרבעט מיט דער געלער לאַטע — האָבן אַ סך אַרבעטער מיר געדריקט די האַנט מיט טרערן אין די אויגן...

4. פּאַריזער יידן ווערן עקספּאָרטירט אין די טויט־לאַגערן

עטלעכע טעג נאָך דער גזירה פון דער געלער לאַטע, האָבן די דייטשן דורכגעפירט אַן אַבלאַווע אין דעם 11־טן באַצירק און צוגענומען אַלע יידן, אַלט און יונג, מענער און פרויען. זייער ווייניק מענטשן זענען צוריקגעקומען פון דער אַבלאַווע. דער 16־טער יולי 1942 איז דער טאָג פון גרעסטן אומגליק פאַר דעם

פּאַריזער יידנטום! צענדליקער טויזנטער יידן האָט מען אויפגעכאַפּט און זיי עקספּאָרטירט אין די פאַרשידענע טויט־לאַגערן — די ווייניקע וואָס זענען ניצול געוואָרן זענען זיך צעלאָפן און פּאַריז איז געוואָרן כמעט יודן־ריין. איך האָב אָבער ניט געהאַט וואו און מיט וואָס צו לויפן — בין איך געגאַנגען טאָג טעגלעך צו דער אַרבעט, און געמוזט צוזען מיט האַרצווייטיק ווי די דייטשן ליידיקן אויס די וואוינונגען פון די דעפּאָרטירטע, שלעפּן אַרויס די אָרעמקייט פון יידישע אַרבעטער פאַמיליעס, אַפילו אייזערנע בעטן מיט קיך געשיר איז געווען פאַר זיי אַ סחורה. אַ געוויסן שבת, גייענדיק אויפן בולוואַר מאזשענטא, האָב איך געטראָפן אַ גרופּע ציווילע דייטשן, אַנגעפּרעסענע מענער און פרויען, מיט דעם גאָלדענעם האַקן־קרייץ אין לאַץ, וויכטיקע פּאַרטיי־טוער מסתמא, און זעענדיק מיר, זאָגט איינער מיט חידוש: „גיבט דאָס נאָך יודן אין פּאַריז?" איך האָב באַלד צוגעאיילט מיינע טריט און באַמערקט ווי צוויי פון זיי האָבן זיך געוואַקלט: לויפן נאָך מיר אָדער ניט... אין דעם ערשטן געסל בין איך פאַרשוואונדן און אָן אָטעם אַהיים געקומען — געמעגט זיכער גומל־בענטשן.

די ערשטע קאָצקער פאַרזאַמלונג אין פּאַריז נאָך דער מלחמה

אָבער טראָץ די ליגנערישע פּראָפּאַגאַנדע פון די דייטשן, פילט מען שוין אַז זייער סוף איז נאָענט, עס ווערט באַקאַנט זייער מפּלה אין סטאַלינגראַד. אונדזער איינציקע האָפנונג: זען מיט די אייגענע אויגן היטלערס סוף. דערווייל ליידן מיר הונגער און דחקות, קוים איז אונדז דערלויבט צו אָטעמען די פרייע לופט. אונדזערע פריינט און באַקאַנטע זענען געכאַפּט געוואָרן דורך מסירות — מיר בלייבן אַליין. ענדליך דעם 6־טן יוני 1944 דעבאַרקירן די אַלירטע אין נאָרמאַנדיע. די לופט אַלאַרמען ווערן אָפטער — כוואַליעס פון אַמעריקאַנער אַעראָפּלאַנען פליען אונאויפהערליך. די דייטשן לויפן אין די בונקערס זיך צו באַהאַלטן — אַ סוף צו זייער לעגענדאַרישער העלדישקייט, זיי האָבן מורא! מיר קומט אויס זיצן 6 שעה פאַרמאַכט אין „מעטראָ" אין אַ לופט־אַלאַרם, אָבער דאָס פאַרשאַפט מיר גרויס פאַרגעניגן. אין גאַנצן לאַנד דערשיינען די פּאַרטיזאַנער, צווישן זיי פיל יידישע יונגע לייט, וועלכע נעמען נקמה אין די היטלעריסטן פאַר זייערע דעפּאָרטירטע עלטערן און פאַמיליעס.

דעם 25־טן אויגוסט 1944 איז פּאַריז באַפרייט געוואָרן פון נאַצישן יאָך און מיר האָבן זיך דערפילט ווי ניי געבוירן. ערשט איצט האָבן מיר דערזען ווי גרויס איז אונדזער חורבן! פון אַלע אונדזערע פריינט און באַקאַנטע וואָס זענען דעפּאָרטירט געוואָרן זענען נאָר איינצעלנע צוריקגעקומען. אונדזער גאַנצע משפּחה אין פּוילן איז אומגעקומען. אַ געוויסן טאָג זע איך אין דער פּרעסע אַ מעלדונג וועגן אַ פאַרזאַמלונג פון „קאָצק־זשעלעכאָוו" אין פּאַריז. איך בין גלייך אַוועק אַהין

און דאָרט געטראָפֿן נחמיה זשעזשניק, נאָך אין מיליטער בגדים, נאָר וואָס צוריק־געקומען פֿון געפֿאַנגען־לאַגער — מיר האָבן זיך אַרומגעכאַפּט און צעקושט ווי ברידער. נאָך 8 יאָר האָב איך באַגעגנט דעם ערשטן קאָצקער! ביסלעכווייז האָבן זיך צוזאַמענגעקומען אַלע אַנדערע קאָצקער וואָס לעבן היינט אין פּאַריז. פֿערשטייט זיך, אַז עס איז געווען פֿיל צו טאָן און העלפֿן. עס זענען אויך אָנגעקומען פֿרישע פֿון די דייטשע לאַגערן, וואָס זענען געווען אין פּאַריז אַ קורצע צייט און זיך צופֿאָרן אין אַלע עקן וועלט. מיר האָבן געטאָן וואָס איז מעגלעך געווען זיי צו העלפֿן.

יאָרן גייען פֿאַרביי און מיר קאָצקער לאַנדסלייט אין פּאַריז האַלטן זיך געאייניקט, ווייל מיר ווייסן, אַז, ליידער, זענען מיר די לעצטע קאָצקער יידן. מיר האָבן דורכגעמאַכט אין לעבן אַ לאַנגן און שווערן וועג, ווען פֿון דער טראַדיציאָנעלער וואָרעמער היים אין קאָצק זענען מיר מגולגל געוואָרן ווער אין פּאַריז, ניו־יאָרק, אַרגענטינע און איצט זייער פֿיל אין ישראל. לאָמיר שטענדיק געדיינקען די טויזנטער פֿון אונדז וואָס זענען אומגעקומען, ווער אויף קידוש השם, ווער מיט געווער אין דער האַנט און ווער איז די היטלעריסטישע טויט־לאַגערן.

ערע זייער אַנדענק! וויצרור בצרור החיים את נשמתם!

יהושע טאשעמקא (פֿראַנקרייך)

אין פראנקרייך בעת דער דייטשער אקופאציע

1. איך בעהאַלט זיך אין ניס (NICE)

ווען די דייטשן האָבן אקופּירט פּאַריז, בין איך אַוועקגעפֿאָרן קיין ניס (Nice) און באַקומען אַרבעט. אַ קורצע צייט נאָכדעם, זענען אין ניס אָנגעקומען לייבוש קרייצמאַן מיט זיין פֿרוי און זייער טאָכטער שרה. ווען די איטאַליענער זענען אַריין אין ניס איז די לאַגע געוואָרן לייכטער, און עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז פֿיל יידן זענען פֿאַראַן אין ניס. באַלד נאָכדעם זענען אָבער געקומען די דייטשן, און די לאַגע איז געוואָרן ערגער. איך האָב געדונגען אַ דירה פֿון 2 צימערן מיט אַ קוך וואָס מיין באַלעבאָסטע האָט געהאַט אויפֿן באַרג אין ניס, און צוזאַמען מיט די פֿאַמיליע קרייצמאַן האָבן מיר זיך אַרויפֿגעצויגן אין דער דירה. 2 מאָנאַטן האָבן מיר זיך אויסבאַהאַלטן אין דער דירה. מיר האָבן אויך צוגעגרייט אַ באַהעלטעניש אין פֿאַל ווען די דייטשן וועלן קומען זוכן ביינאַכט. אונדזער באַלעבאָסטע איז אָבער מיט דער צייט געוואָרן אונצופֿרידן מיט אונדזער

אַנוועזנהייט אין דער דירה, ווייל די דייטשן האָבן געדראָט מיט שווערע שטראָפֿן, די וועלכע וועלן באַהאַלטן יידן.

איין טאָג איז אונדזער באַלעבאָסטעס פֿאַרשוואונדן אויף אַ גאַנצן טאָג. באַלד נאָכמיטאָג ווען איך בין אַראָפּגעגאַנגען פֿון ערשטן שטאָק, האָב איך געהערט קלאַפּן ביים טויער פֿון הויף: די דייטשן זענען דאָ! איך בין באַלד אַריין אין מיין באַהעלטעניש אונטער דעם גרויסן שפּיגל. דער דייטש לויפֿט שוין און רייסט די טירן און קלאַפּט ביי מיר אין שפּיגל. עטלעכע דייטשן זענען אַרויף אויפֿן ערשטן שטאָק און באַלד האָבן זיך דערהערט געשרייען. איינער פֿון זיי איז אַראָפּ צו מיין צימער און זאָגט אָן דעם דייטש, וואָס האָט מיר געזוכט, אַז זיי האָבן שוין געפֿונען די יידן אויבן.

איך האָב געהערט ווי מען האָט אַרויסגעפֿירט די משפּחה קרייצמאַן, איך האָב נאָך געהערט ווי די פֿרוי קרייצמאַן זאָגט: נו, שאַ, מען קאָן נאָך פֿון דאָרט אויך צוריקקומען... ליידער, זענען זיי שוין ניט צוריקגעקומען.

אַזוי בין איך געלעגן ביז ביינאַכט, און דאַן האָב איך זיך אַרומגעוואַלגערט אַ פּאָר טעג אין ניס. די לאַגע איז געווען זייער געפֿערלעך: די דייטשן פֿלעגן כאַפּן מענטשן אין די גאַסן. איך האָב באַשלאָסן אַוועקגיין אין די בערג, און דאָרט בין איך פֿאַרבליבן אין גרויסע צרות ביז דער באַפֿרייאונג.

2. אין די בערג

אין זייער פּרוּוו זיך צו ראַטעווען האָבן אַלע יידן אין פֿראַנקרייך זיך געמאַכט פֿאַלשע דאָקומענטן. איך האָב באַצאָלט 20 גאָלדענע דאָלאַרן און באַקומען אַ פֿראַנצויזישן פּאַספּאָרט, מיט אַ פֿאַלשן קריסטלעכן נאָמען, זשאַן אַלאָס, אַגב אַ נאָמען פֿון מיינעם אַ געוועזענעם בעל־חוב. דעם נאָמען האב איך אויסגעקליבן, כדי עס זאָל מיר זיין לייכטער צו געדענקען ביי אַן עווענטועלער אויספֿאָרשונג ווי איך הייס, און ווי הייסן מיינע עלטערן. דאָך האָב איך גאַנצע טעג געחזרט מיין נייעם נאָמען איך זאָל ניט פֿאַרגעסן.

האָבנדיק די דאָקומענטן, בין איך געגאַנגען צו מיינעם אַ באַקאַנטן, אַ אָנפֿירער פֿון אַ פֿאַרטיזאַנער גרופּע און אים אַלץ דערציילט. ער האָט מיר געראָטן פֿאָרן קיין פּאָ, וואו ער האָט פֿאַרבינדונגען, און מיר מיטגעגעבן אַ בריף צו זיינעם אַ חבר, אויך אַ פֿאַרטיזאַנער.דעם זעלבן טאָג בין איך אַוועקגעפֿאָרן קיין פּאָ, מיט דער באַן אַלס היימלאָזער. דאָרט האָט מען מיר איבערגעגעבן צו אַ פּויער. ביינאַכט פֿלעגן מיר זיך צוזאַמענקומען ביים אָנפֿירער פֿון די פֿאַרטיזאַנער און געהערט לאָנדאָנער קאָמוניקאַטן. מיר זענען געווען פֿאַרבונדן מיט דער פֿראַנצויזישער פּאָליציי, וועלכע פֿלעגט אונדז איבערגעבן אַלע נייטיקע ידיעות. איך בין אָבער ניט געווען צופֿרידן מיטן פּויער, ביי וועלכן איך האָב געוואוינט:

ער האָט מיר צו פיל אויסגעניצט צו די שווערסטע אַרבעטן. איך האָב געפונען טרבעט אַלס אַ שניידער אין אָרעסי, 4 קילאָמעטער פון פּאַ, און פלעג דאָרט אַלע טאָג פאָרן אויף אַ ראָווער. זוען די לאַגע איז געוואָרן געפערלעך אין יענער געגנט, האָט מען מיר איבערגעפירט אין מאָנפעזאַ, אין די בערג, 40 קילאָמעטער פון פּאַ, וואו די פּאַרטיזאַנער האָבן כמעט געהאַט די איינציקע שליטה. ד יערשטע נאַכט האָב איך געגעכטיקט ביים שעף, וועלכער האָט מיר איבערגעגעבן אַז די צייט איז איצט זייער קריטיש: די דייטשן אָרדנען איין אַלע נעכט איבערפאַלן איבער די דערפער און שיסן אויס די מענער. אין יענער געגנט זענען געווען 2־ערליי גרופן פּאַרטיזאַנער: פראַנצויזישע און פוילישע. איך האָב געהערט צו די פראַנצויזישע. ביינאַכט פלעגן מיר אָנצינדן פייערן, און די אַעראָפּלאַנען האָבן אונדז פּאַראַשוטירט געווער. אין אַ פּאָר טעג שפּעטער נאָך מיין אָנקומען, זענען געקומען פוילישע פּאַרטיזאַנער קאָנטראָלירן מיינע פּאַפּירן, מורא האָבנדיק אַז איך בין אַ דייטשער שפּיאָן. איך האָב זיי באַוויזן מיינע אמת'ע פּאַפּירן און זיי דערציילט אַז איך בין אַ ייד און דאַן האָבן זיי זיך באַרואיקט.

3. די באַפרייאונג

איין טאָג האָבן די גלאָקן אָנגעהויבן קלינגען, און מען האָט געמאָלדן, אַז די דייטשן אַנטלויפן פון פראַנקרייך און פּאַ איז שוין באַפרייט! די יונגע פּאַרטיזאַנער האָבן זיך גלייך אָנגעשלאָסן אין דער אַלירטער אַרמיי, וועלכע האָט זיך דערנענטערט צו פּאַריז, און די עלטערע האָבן געזוכט אַ מעגלעכקייט זיך אומקערן צו זייערע היימען. איך האָב באַקומען אַ שיין פון דער פּאַרטיזאַנער־שעף און אויף מיין ראָווער צוריקגעפאָרן נאָך פּאַ. מאַסן מענטשן האָבן געשטראָמט צופוס קיין פּאַ. פיל בוימער זענען געלעגן אויפן שאָסיי כדי צו שטערן די דייטשע טאַנקען. אויפן וועג האָבן מיר געזען פיל געהאָנגענע דייטשן.

4. מען אַרעסטירט מיך אַלס דייטש

אָנגעקומען אין פּאַ, האָב איך די ערשטע נאַכט גענעכטיקט אין אַ האָטעל. אין מיטן נאַכט קלאַפּט מען אין טיר. עס קומען אַריין 4 ציווילע באַוואָפנטע מיט רעוואָלווערן, וועלכע מעלדן זיך אַלס פּאָליציי און באַפוילן מיך מיטגיין מיט זיי אין קאָמיסאַריאַט, כדי צו רעווידירן מיינע פּאַפּירן. נאָך אַ פּאָר שעה וואַרטן, רופט מען מיך אַריין צום שעף, וואו איך דערוויס זיך, אַז איך בין אַ דייטש... דער חשד האָט זיך באַזירט, היות איך בין בלאָנד און אַלע דייטשן זענען בלאָנד... עס האָבן נישט געהאָלפן מיינע יידישע אויסלענדישע פּאַפּירן, ווייל צו יענער צייט האָבן זיך די דייטשן צוגעגרייט יידישע פּאַפּירן. אַ נס וואָס איך האָב געדיינקט דעם נאָמען פון פּאַרטיזאַנער שעף אין פּאַ. אַזוי אַרום בין איך באַפרייט געוואָרן פון חשד אַלס דייטש. דער שעף האָט מיך אָבער געוואָרנט איך זאָל אַנטלויפן, ווייל אַסך ליידן

איצט אומשולדיק. צו מאָרגנס בין איך אַרויסגעפאָרן פון פּאַ און אויפן וועג זיך אָנגעשלאָסן צו אַ גרופּע פּראַנצויזן, וועלכע האָבן זיך באַפרייט פון אַ לאַגער. אַזוי זענען מיר אָנגעקומען קיין טאַראַסקאָן און מיר האָבן געגעבן באַקאַנט בײַ די פּאַרטיזאַנער מיליציע. עס זענען כסדר געקומען נײַע גרופּן פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן בײַנאַכט באַלד אויסגעפירט אַ עקזעקוציע איבער פאַרעטער.

צומאָרגנס, האָבן מיר באַקומען אַ מיליטערישן אויטאָ, וועלכער האָט אונדז צוריקגעפירט קיין ניס. זעענדיק אַז מײַן דירה איז פאַרנומען דורך אַנדערע אײַנוואוינער, האָב איך מיך געמעלדעט צו מײַן באַקאַנטן פּאַרטיזאַנער־שעף, וועלכער האָט גלײַך באַפוילן מיר איבערגעבן מײַן דירה. דער ייִד האָט שוין אַזוי אויך גענוג געליטן — האָט ער געזאָגט. דאָס איז געווען די ערשטע נאַכט נאָך דער באַפרייאונג ווען איך בין געשלאָפן רואיק אין מײַן דירה.

5. אַ פּרעס אײַזן מיט בריליאַנטן

צומאָרגנס בין איך אַרויפגעגאַנגען אויפן באַרג, וואו מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן מיט דער פאַמיליע קרײַצמאַן. קומענדיק אין דער וואוינונג טרעף איך דער באַלעבאָסטעס אַן אייניקל, אַ ייִנגל פון אַ יאָר 16, וועלכער דערציילט מיר, אַז זײַן באָבע איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך אומבעקאַנטע. איך האָב אָנגעהויבן צוזאַמענקלויבן מײַנע זאַכן, וואָס זענען געבליבן נאָכן חורבן, און שטויס זיך אָן אויף צוויי פּרעס־אײַזנס, מײַנע און קרײַצמאַנס. איך האָב פּרובירט די פּרעס־אײַזנס בײַם עלעקטרישן קאָנטאַקט, און גענומען, זעלבסטפאַרשטענדלעך דעם פּרעס־אײַזן וואָס האָט געברענט. דעם צווייטן האָב איך איבערגעלאָזן אין דער דירה בײַם פּראַנצויז. אין אַ צײַט אַרום האָב איך שוין זײַענדיק אין פּאַריז אין מײַן פּאַריקער דירה, זיך דערוואוסט פון סימאָן ראַטבוים, אַז אין צווייטן פּרעס־אײַזן האָט קרײַצמאַן אַרויסגענומען דאָס אינעווייניקסטע און דאָרט אַרײַנגעלייגט בריליאַנטן. אַזוי איז ייִדיש האָב און גוטס פערלוירן געגאַנגען...

נאָך עד היום שטעלן מיר זיך פאָר די טרויעריקע בילדער פון דער צײַט אונטער דער דײַטשער אָקופּאַציע. אָבער פון אַלע איבערלעבונגען איז מיר אומפערגעסלעך געבליבן אי זכרון די סצענע ווי די דײַטשן האָבן אַרויסגעפירט די פאַמיליע קרײַצמאַן. פון מײַן באַהעלטעניש האָב איך געהערט די רואיקע פול מיט בטחון, שטימע פון גוטשע קרײַצמאַן, וועלכע האָט געבעטן בײַ די דײַטשן, אומפערגעסלעך געבליבן אין זכרון די סצענע ווי די דײַטשן האָבן אַרויסגעפירט די דײַטשע סאָלדאַטן: אָבער, זי ברויכן דאָך גאָרניכטס. קרײַצמאַן שרײַט אוממענטש־לעך, און גוטשע זאָגט צו אים: נו, שאַ, מען קאָן דאָך אויך פון דאָרטן צוריקקומען...

אַלע יאָר פאָר איך קיין ניס און גיי אַהין וואו מיר האָבן געוואוינט צוזאַמען. איך שטעל זיך אַוועק דאָרט אויף אַ פּאָר מינוט, ווי אויף קבר אבות, און זאָג קדיש צו זייער אָנדענק.

אישים ודמויות

קאצקער טיבן

אישים ודמויות

ר׳ יהונתן איבושיץ

ר׳ יהונתן איבושיץ היה בנו בכורו של ר׳ בונם איבושיץ, שגידלו מנעוריו לתורה ולמעשים טובים. בעודו צעיר התפרסם ר׳ יהונתן בידיעותיו המרובות בתורה, וקהילות רבות בפולין הזמינוהו לכסא הרבנות. אך הוא בחר לחיות באוירה של קוצק ולא רצה לעשות תורתו קרדום לחפור בו. ר׳ יהונתן עסק במסחר היערות והצליח בו מאד, ובביתו היו תורה וגדולה במקום אחד. ביתו בן שתי הקומות שברחוב השוק היה הגדול בעיר וכולו אומר כבוד.

ר׳ יהונתן שימש כתובת לכל הנצרכים בעיר. מי שבתו הגיעה לפרקה ואין לה נדוניה, פנה לר׳ יהונתן והוא הוציאו ממצוקתו; חולה שהיה זקוק לרפואה או למאכל מיוחד — ר׳ יהונתן היה מספק לו את הדרוש. ידו היתה פתוחה תמיד לעני ולדל. חנוונים רבים שניהלו את עסקיהם בעיר נעזרו ע״י ה„גמילות חסד״ שלו. ועם היות טרוד בעסקים, קבע גם עתים לתורה בכל יום.

בסוף ימיו לא עצר כוח להתפרנס מהמסחר, ובלית ברירה קיבל את כסא הרבנות בעיר לושיץ. בתחילת שנת 1900 נפטר בלושיץ ושם נקבר.

יהי זכרו ברוך!

ר׳ הרשל בר׳ גדליה — מורה הוראה בקוצק

בר־אוריין, שנתמזגו בו תורה וחכמה. היה עד לבואו של ר׳ יוסלה מורגנשטרן הפוסק והדיין היחידי בעיר. בכל סכסוך בין אדם לחברו, גם מחוץ לדיני תורה, היה שיפוטו נבון וחכם עד ששני הצדדים נתרצו תמיד וקיבלו את הדין. למרות שקידתו הרבה בלימוד התורה, יצא מדי יום ביומו לחוצות העיר כדי לשמוע על הנעשה בחיים היהודיים, הוא התעניין בכל פרט ובכל מאורע שאירע בעיר. אדם כי יחלה — היה ר׳ הרשל מבקרו, שואל בשלומו ומברכו בהחלמה מהירה. ואם היה זקוק לעזרה ידע להפנות למי שצריך ולארגן את העזרה הדרושה. בגלל הליכותיו אלו נתחבב על כל שכבות העם והכל אהבו אותו אהבת־אמת.

למרות אדיקותו ידע לדבר על לב המתנגד בלשון רכה ובמתינות. הוא חיפש תמיד את שביל הזהב בחיים, ובזה טמון היה סוד הצלחתו אצל כל השכבות.

יהי זכרו ברוך!

ר׳ בעריש מורה הוראה

ר׳ בעריש היה בעל קומה בינונית וזקן לבן יורד על פי מידותיו. על פניו היו נסוכים תמיד צער ושמחה בערבוביא — צער גלות השכינה ובת־צחוק של יהודי מאמין ובעל „בטחון״.

ר׳ בעריש היה מתפלל יום־יום בין „פני העיר״ בקיר המזרח ע״י ארון הקודש, אך לבו היה נתון ל„עמך״, לפשוטי־עם הנאבקים על פת־לחם. הוא היה להם ידיד־נפש בעת־צרה ומלמד אותם תורה בכל ימות השבוע, בין מנחה למעריב, פרק במשניות ומדי שבת בבוקר — חומש ורש״י לפני התפילה. ממנהגו זה לא שינה אף בימי שלג וקור או בגשמים שוטפים. כל שבת היה שלמה השמש דופק על תריס חלונו ומעוררו לקום ל„עבודת הבורא״. גם תלמידיו ושומעי לקחו, שאהבו את הסברותיו המתובלות במשלים ומדרשים, היו קמים ו„מתגברים כארי״ ורצים לבית המדרש הגדול לשמוע את ה„שיעור״. אף לומדים מופלגים היו נוהגים להטות אוזן לדברי תורתו, כי לר׳ בעריש היתה דרך מיוחדת בלימודו והכל היה נראה כתורה אחת, מסודרת ומקובצת.

אחרי קבלת־שבת היו המתפללים נגשים

לר׳ בעריש ומברכים אותו ב„שבת טובה״, ואף הוא היה מחזיר להם ברכה בפנים שוח־קות — ובמיוחד היה מסביר פניו לילדים הקטנים המתלווים אל הוריהם.

ביום פטירתו לבשה העיר קוצק אָבל ורבים חשו בו ביום לוארשה, ששם נפטר, אדם קדוש וצנוע, סמל האמונים ואהבת ישראל — יהי זכרו ברוך!

יהי זכרו ברוך!

איטשה ברוך גולדפינגר

היה בן־תורה ודעתו מקובלת על יהודי העיר. מן החסידים הנלהבים של הרבי מגור. היה בין קבוצת היהודים הנכבדים בעיר, כגון ר׳ יהונתן איבושיץ ובנימין גולדשטין. כל ימיו ישב על התורה והעבודה ועסק במעשים טובים ובצדקה. נפטר בשנת 1915.

יהי זכרו ברוך!

השו״ב אברהם שרפהריץ

ר׳ אברהם השו״ב היה יהודי תלמיד־חכם, קפדן ומחמיר, שעסק במקצוע השחיטה ובדיקה כל ימיו. בעניני שאלות טריפה וכשר היו מתגלעים ויכוחים בינו ובין הרבי ר׳ יוסלה. הרבי היה מקיל בשאלות קורקבן או מעיים של עוף — אך ר׳ אברהם השו״ב היה מחמיר ועומד על דעתו, והיה מוציא מן הא־רון עשרות ספרים כדי להוכיח את צדקתו. אולם כשם שהיה קפדן בתורה, כך היה רחמן, נדיב לב ומוכן לעזור לזולתו. הוא לא חס על כחותיו וזמנו ומכתת רגליו אצל העשירים כדי לקבל מהם נדבה לעניים. בחו־רים שרצו ללמוד תורה ולא היה להם ממה להתקיים — פרנסתם היתה עליו. כן כלכל את נכדי בנו שנהרג בסקרניביץ וכן בעניים אחרים.

מתוך לימוד עצמי קנה לו ר׳ אברהם שו״ב ידיעות מסויימות ברפואה. בתקופה ההיא לא היה רופא בקוצק ור׳ אברהם היה פוקד את החולים, מתעניין במצבם וידע לייעץ להם ברפואות. כשנודע לו על אדות איזו תרופה בראדזין או בווארשה היה נוסע לשם ומביאה לחולה. ר׳ אברהם לא חיכה כלל שיקראו לו לחולה, בעצמו היה בא אליו ומטפל בו במסירות ובנאמנות עד שרפא לו.

יהי זכרו ברוך!

יואל קרייצמאן

געוועז יאָרן־לאַנג דער ראש הקהילה, אַ דאַנק זיינע פעאיקייטן. אַ ייד מיט חכמה, האָט ער פאַרשטאַנען צו פירן אַ שיין ברייט הויז, וואו יעדער האָט געפונען זיין ווינקל.

יואל קרייצמאן איז געוועזן פון די גרעס־טע סוחרים אין שטאָט, געהאָלפן מענטשן מיט עצות, מיט אַ גמילות־חסד. אין שטאָט האָט מען זיך באַצויגן צו אים מיט דרך־ארץ. געשטאָרבן אין וואַרשע אין יאָר 1929.

יהי זכרו ברוך!

ישראל מענדל טאפעל

אַ ייד מיט אַן הדרת־פנים, האָט געפירט אַ גרויס סוחר׳יש הויז. זיין שטוב איז געוועזן אַ צוזאַמענטרעף־פונקט פון די חסידישע קרייזן אין שטאָט.

אַ מכניס־אורח אין פולן זין פון וואָרט: אַ הויז וואָס איז געוועזן אָפן פאַר אָרימע און קראַנקע. ביי אים אין שטוב איז אויך געוועזן אַ מקום תפילה ולימוד פון די גערער חסידים. געשטאָרבן אין קאָצק.

יהי זכרו ברוך!

משה דוד וויינבערג

איש משכיל, בעל מידות טובות, שמראהו החיצוני אמר כולו הדר, היה שנים רבות בין מנהיגי היהדות בקוצק. נמנה עם החברים היהודים הראשונים במועצת העיריה. נבחר כל השנים מחדש כנציג יהודי בהנהלת העיר ושימש גם זמן רב כיושב־ראש הקהילה היהודית בעיר. כלפי חוץ ייצג את האינט־רסים היהודים בגאווה וכבוד.

יהי זכרו ברוך!

יהושע פאליקס גראסמאַן

געוועזן אַ לאַנג־יעריקער מיטגליד אין ועד הקהילה און אַ פאַרשטייער אין מאַגיסט־ראַט. אַליין אַ בעל נכסים, האָט ער דאָך געפונען צייט פאַר געזעלשאַפטלעכע טעטי־קייט. אַ דאַנק זיינע פאַרבינדונגען מיט די מאַכט אָרגאַנען, האָט ער שטענדיק געטאָן טובות צו אַלע וואָס האָבן זיך געווענדעט צו אים.

זייענדיק פיל באַשעפטיקט, האָט ער דאָך קובע עתים געווען צו לערנען תורה.

געשטאָרבן אין זיינע מיטעלע יאָרן, אין יאָר 1922.

יהי זכרו ברוך!

ר׳ שלמה דוד ויסמן

געבוירן אין קאָמארובקע, אַ שטעטל אין ליטוויש פוילן. אַ ייד אַ בעל תורה. אויסגע־צייכנט זיך מיט גוטע מידות. אין זיין צייט, איז אין קאָצק ניט געווען קיין פאָלקס שולע פאַר יידישע קינדער, האָט ר׳ שלמה דוד געלערנט מיט זיי תורה און גמרא, און בעיקר רעכענען און שרייבן: יידיש, פויליש און רוסיש.

באַרימט אין שטעטל מיט זיין קאליגראַ־פישע האַנטשריפט. אויך דערוואָקסענע מענטשן האָבן גענאָסן פון זיינע ידיעות.

שטענדיק גרייט צו העלפן, סיי צו לערנען שרייבן און סיי מיט שרייבן אַ בריוו צו די קרובים נאָך אויסלאַנד. באַליבט אין גאַנצן שטעטל פאַר זיין זויבערקייט און צניעות.

געשטאָרבן אין קאָצק בשיבה טובה.

יהי זכרו ברוך!

אבי לייבל גרוסמן

יהודי תלמיד חכם ובעל מידות טובות. עסק ימים ולילות בתורה ומדרשים. כשהיתה מתעוררת פלוגתא בין תלמידי חכמים בעיר באיזו סוגיא בתלמוד ופוסקים היה אבי הפו־סק האחרון. אך הוא היה גם מעורב במילי דעלמא: כשהיה פורץ סכסוך כספי בין הסוחרים היה אבי הבורר היחידי וכולם סמכו עליו.

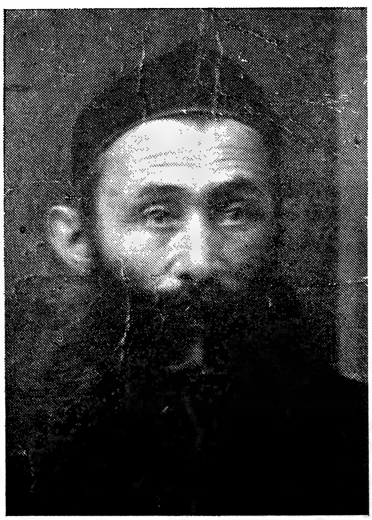
ליבל גרוסמן היה גבאי „חברא קדישא". השתייך לחסידי גור והיו יוצאי ונכנס אצל ה„שפת אמת" ז"ל. כל ימיו לא ידע שנאה וקנאה והיה דן כל אדם לכף זכות. במסחר שמר על יושר ואמת, ונתן צדקה לנצרכים.

את פרנסתו מצא בכבוד מטחנת הקמח שבבורקי (ע"י ראדזין). בשנת 1915 נשרפה הטחנה ואבי ירד מנכסו. הוא מכר אז את ביתו הגדול שברחוב השוק והתפרנס מחנות מכולת קטנה, אך אם עם זאת לא התרעם על גורלו וקיבל הכל באהבה. היה ממשיך ללמוד תורה בהשכמה, כמנהגו. יחד עם ר׳ בריש קורש ארגן את סניף „אגודת ישראל" בקוצק. בשנת 1942 נשלח לטרבלינקי עם הגירוש האחרון של יהודי קוצק ושם נספה.

יהי זכרו ברוך!

ג.

ר׳ ישראל-ברוך שולשטין

ר׳ ישראל־ברוך שולשטין היה יהודי נכבד, חסיד נלהב ומלהיב. הוא היה הרוח

חהיה בשטיבל דחסידי קוצק, שבו נתייחד לו מקום כבוד בכותל המזרחי. מסירותו לעניני החסידות והחסידים היתה רבה מאוד. הרבי מסוקולוב בבקוריו בקוצק היה מתאכסן בביתו. כן היה נוהג ר׳ ישראל־ברוך לארגן נסיעות לרבי בימים נוראים. ר׳ ישראל ברוך היה גם מחונן בלב רגש ובעל תפילה מצויין, תפילתו בשחרית דראש השנה היתה נלהבת ומשפיעה על המתפללים בלהטה. הוא ניחן בקול יפה והיה מנעים זמירות וניגונים חסי־דים על יד שולחנו של הרבי.

ר׳ ישראל־ברוך שהתפרנס ממסחר הת־בואה, היה לפרקים דחוק בפרנסה, אעפ״י כן שמר על משלוח ה„פדיון״ לרבי כמנהגו בימים שפרנסתו היתה בשפע.

איש רעים וחביב על הבריות היה ר׳ ישראל־ברוך והיה מתעניין במעמד הפרנסה של כל אחד מ„אנשי שלומנו״. שמחה בבית אחד החסידים — הרי הוא טורח בכל מאודו לכנס את כל החברים להשתתף בה. בכל מעשה שעשה לטובת הרבים פעל תמיד בלב שלם ונפש חפצה ולא חס על זמנו וממונו.

יהי זכרו ברוך!

מיכאל רק

יליד לושיץ היה. עם היותו יהודי דתי הקפיד על כל חג שבמסורת, הה מראשוני חובבי ציון ונתפס לציונות המדינית מיד עם הקונגרסים הראשונים. עם ייסוד תנועת „המזרחי״ נצטרף אליה והיה אחד ממנהיגיה. בלהטו הציוני היה בין ראשוני המקימים של התנועה הציונית בקוצק. באותם הימים נחשב דבר זה כפירצה בחומת הקנאות החסידית ורבים התנגדו לו, אך הוא עמד על דעתו בעוז נפש.

בשנת 1919 היה בין מייסדי בית־הספר ״תרבות״ בקוצק. במרוצת השנים, כשנסגר בית־הספר „תרבות״, יזם והקים חדר־מתוקן, שכנויו בעיר היה „החדר הציוני״ בהנהלתו של אבוש רוזנברג. מיכאל רק היה גם מורשה הקק״ל. כל השנים וראש לכל המוס־דות הציוניים בעיר. הוא גם נאה קיים ובעצ־מו היה רץ לחתונות ונשפים עם הקופסה הכחולה כדי לאסוף פרוטות לקק״ל. בהתלה־בותו סחף אתו את „אברכי המשי״ שבעיר לפעילות ציונית. בעזרת גיסו ר׳ ישראל זא־קאליק, הרב טשארני ועוד ייסד סניף ל„המזרחי״ בקוצק, אשר מספר חברי

„המזרחי״ ו„צעירי המזרחי״ הגיע בו למאות בשנים 30—1935. מחמת התלהבותו ומסירו־תו לפעולה הציונית, נכנע לו הנוער החילוני גם כשדרש לשמור על מנהגי המסורת בהו־פעות כלליות של פעילות ציונית בעיר.

בשנת 1936 חיסל את עסקיו המרובים ופרנסתו הבטוחה ועלה ארצה עם משפחתו מתוך אהבת ציון שבערה בלבו. בארץ היה חבר פעיל בארגון ברית־ראשונים וציונים ותיקים ובתנועת „המזרחי״.

נפטר בט״ז חשון ת״ש — אך לא זכה לראות בהתגשמות חזון מורו ורבו הרצל — מדינת היהודים.

יהי זכרו ברוך!

יואל ריטנער, דער שטאט־חזן

יואל ריטנער האָט געהאַט זייער אַ שיינע שטימע און גרויסע ידיעות אין חזנות, כאָטש ער איז ניט געווען מוזיקאַליש געשולט. ביי דער שול האָט ער אָרגאַניזירט אַ חזנישן כאָר פון יונגעלייט, וועלכע האָבן געזונגען מיט אים אין די ימים־נוראים, ווי אויך ימים־טובים.

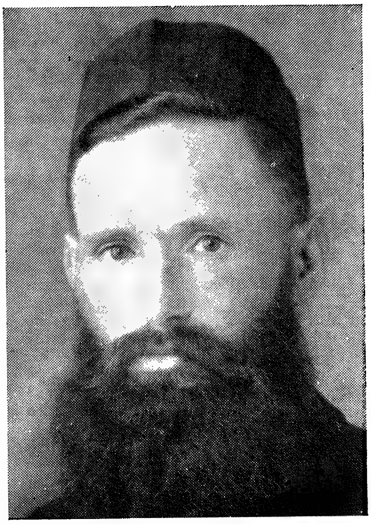
יואל חזנ׳ס תפילות האָבן צוגעצויגן פיל יידן, אויך ניט פרומע. ער איז געווען אַ ייד מיט אַן הדרת־פנים. שטענדיק לוסטיק און פריילעך, פלעגט ער גיין און ברומען אַ שטיל זמר׳ל, טראָץ דעם וואָס זיין פרנסה איז ניט געווען בריווח. געוועזן באַליבט אין אַלע קרייזן.

יהי זכרו ברוך!

ישראל זאקאליק

במאמצים עצמיים וללא כל עזרה שהיא הצליח להתבסס מבחינה חומרית ע״י הקמת טחנת קמח המונעת במוטור, הראשונה בעיר מסוג זה, יחד עם אחיו לייבל. במזגו הנוח ובכושרו הרב לקשירת יחסים הצליח לפתח את מפעלו ובמרוצת הזמן אף להרחיבו, בהקימו תחנת־חשמל שהאירה את קוצק, בתיה ורחובותיה.

עם הכרזת קוצק למעמד של עיר היה ישראל זאקאליק בין החברים היהודים הראשונים במועצה בהיות איש מקובל על המוסדות הממשלתיים הפולניים. ליהודי העיר הוא שימש כבתובת בכל עת צרה והיה בא לעזרת המבקש.

היה בין ראשוני הציונים בעיר, בין פעילי ביה״ס „תרבות״ ועם הקמת ה„מזרחי״ היה בין פעיליה.

עם כיבוש קוצק ע״י הנאצים הופעל עליו לחץ לקבל תפקידים ב„יודנראַט״, אך הוא דחה זאת בשאט־נפש, כי לא רצה לשמש כלי שרת בידי הנאצים. נספה ע״י הנאצים בשנת 1942.

יהי זכרו ברוך!

יעקב מרכווקה

חסיד הרבי ממארקישוב. מבין האישים הבולטים בפעולות ציבוריות בעיר. היה שנים רבות יו״ר ועד הקהילה היהודית

וביתו שימש מרכז לפעולה תורנית. בין מייסדי סניף „אגודת־ישראל" בעיר. נספה בשואה בשנת 1942.

יהי זכרו ברוך !

שאול האנדלסמאן

סוחר עורות אמיד. היה כל חייו מעורה בחיים הצבוריים. שנים רבות שימש כנציג היהודים בהנהלת העיריה ובקהילה היהודית. מקובל בחוגי הסוחרים ונציגם בועדות ממשלתיות. זכורה עמידתו האיתנה בשנת 1920 בזמן מלחמת פולין עם הרוסים, כשהגן על האינטרסים החיוניים של היהודים במסירות־נפש, עד שרצו להוציאו להורג. הוא ניצל רק אחר התערבות והשתדלויות.

יהי זכרו ברוך !

שלמה טופל

בן משפחה ענפה בעיר. עסק רוב ימיו במסחר. היה חבר במועצת העיריה וחבר ועד הקהילה היהודית. מבין פעילי אגודת־ישראל" וראש הישיבה בעיר. נספה בשואה בשנת 1942.

יהי זכרו ברוך !

אבא צובעק

אדם בעל מדות טובות, חי מיגיע כפיו. עסקן ציבורי המקובל על כל השכבות בעיר. נציג בעלי מלאכה במועצת העיריה. מבין מייסדי ה„בנק הקואופרטיבי" ופעיליו. נפטר בשנת 1928.

יהי זכרו ברוך !

הענעך בן זישע מאדאנעס

בעל הדרת־פנים. נוח לבריות, נעים־הליכות. מוכן תמיד לעזור לזולת.

היה ממייסדי אגוד הסוחרים בקוצק. עם התארגנות הסתדרות ה„מזרחי" ע"י הרב א. צ'רני ומיכאל ראק (שהיו ידידיו) מצטרף ר' הענעך לשורותיה.

מבין מייסדי ה„חדר המתוקן" של „המזרחי" בקוצק. בסוף שנות השלשים (לפני מלחמת העולם השניה) כאשר המסחר היהודי הוחרם ע"י הפולנים, הורגש השפל הכלכלי בעיר ואנשי המסחר היו מתבטלים מאונס, היו נוהגים להתאסף בחנותו לשיחת חולין על עניני דיומא וקריאת עתון.

הענעך היה גבאי „חברת תהילים". היה מזמין מדי שבת בבוקר אחרי אמירת התהילים לשתיית תה — אשר הובא מהאופה — לפני תפילת שחרית.

בת־צחוק היתה תמיד נסוכה על פניו. בעל קול ערב. כזה ראינוהו תמיד. ברגעים הקשים שבשנות המלחמה היה תמיד מוצא בדיחה או אימרה קולעת למען להרים את המוראל של הסובבים אותו.

בעת חיסול גטו לוקוב, שם הושמדו רוב יהודי קוצק — נדם קולו הערב וצחוקו הלבבי נפסק לנצח.

יהי זכרו ברוך !

ראובן בן חיים קריצמאן

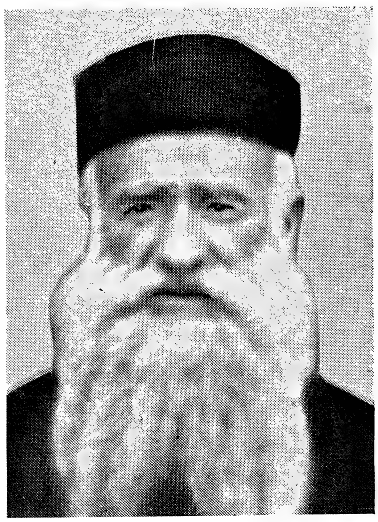
טראָץ דער שטרענג רעליגיעזער דערציאונג ביי זיין פאָטער חיים קריצמאַן, געפינט ער דאָך דעם וועג צו וועלטלעכע בילדונג און טרעט אַריין אין די רייען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין קאָצק. געוועזן זייער איינגעלעבט אין יידישן לעבן און אַרומגערינגלט מיט פריינט און חברים. גרייט שטענדיק יעדן צו קומען מיט הילף.

פון די ערשטע גרינדער און טוער פון „עזרת־חולים" און „גמילות חסד" קאַסע אין שטאָט.

אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין טאָכטער חוה און זון הרשיל דורך די נאַציס אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

נח מאיר בליטמאן

נח מאיר בליטמאַנס הויז איז באַוואוסט געוועזן אַלס צוזאַמענטרעף פון פראָגרעסיווע יוגנטלעכע. ער האָט אויך דערלויבט זיינע קינדער צו דערווערבן וועלטלעכע וויסן און צו נעמען אַן אָנטייל אין יוגנטלעכן געזעלשאַפטלעכן לעבן, טראָץ דעם וואָס ער איז געוועזן אַ רעליגיעזער ייד. זיין עקאָנאָמישע לאַגע האָט דורכגעמאַכט פול קריזיסן, טראָץ דעם האָט ער געגעבן זיינע קינדער בילדונג.

אומגעקומען דורך די נאַציס אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

וועלוועל וועלטשער

וועלוול וועלטשער געהערט צו די אַמאָליקע חסידישע געשטאַלטן פון קאָצק. ער האָט אָבער שטענדיק געשטרעבט צו קומען קיין א"י, און אין יאָר 1936 טאַקי עולה געווען צוזאַמען מיט זיין גאַנצע משפחה, וועלכע געפינט זיך איצט אין ישראל.

מיטן גרינדונג פון קאָצקער קאָמיטעט אין ישראל איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס חבר פון ועד. געווען איינער פון די טיכטיקע חברים וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט שאַפן הילף פאַר די איבערגעבליבענע יידן אין קאָצק. געווען טעטיק אין „ארגון יוצאי קוצק" און כל ימיו זיך עוסק געווען בתורה ובמעשים טובים.

נפטר געוואָרן אין תל־אביב.

יהי זכרו ברוך!

שמואל גאלדפינגער

איינער פון די פאָרשטייער פון די קאָצקער האַנטווערקער אין אַלע אינסטיטוציעס. אַ פאָרשטייער אין ועד הקהילה. אַ באַקאַנטע ציוניסטישע שטוב אין קאָצק און אַ צוזאַמענטרעף פונקט פאַר די יוגנט.

געווען איינער פון די גרינדער פון הסתדרות המזרחי" אין שטאָט און פון אירע אַקטיווע חברים.

אומגעקומען דורך די נאַציס אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

משה גזשיוואטש

דערצויגן געוואָרן אין אַ שטרענג־רע־ליגיעזע הויז, אין גייסט פון תורה און טראַדיציע. ער וואַרפט זיך אָבער אַריין אין וועלטלעכע לימודים. זיין באַשעפטיקונג איז געווען וואַלד־מסחר. פיל אינטערעס גע־האַט אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן, און איז געווען באַליבט אין אַלע קרייזן. אומגע־קומען דורך די נאַציס אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

אביש רוזנברג

בן מוטל ודינה רוזנברג, שהתפרנסו מח־נות קטנה. אם כי למד ב„שטיבל", כדרך הצעירים באותו זמן, היה הראשון שהכניס ספרי השכלה מעיר ראדזין הסמוכה ועורר את הצעירים לצאת מחוץ לעיר לטיולים, לשיחות ולוויכוחים. למד בכוחות עצמו ונסחף בזרם ההשכלה וסייע הרבה להפצתה בעיר. הוא השתתף גם בכל פעולות התר־בות ובלימוד השפה העברית, ועשה הרבה להרחיב את אופקי הנוער מעבר לד' אמות העיירה, שבה היו שרויים. לומד ומשתלם בספרות ופילוסופיה, שימש כמנהיג הרוחני של הנוער המתקדם. ניחון גם בנטיה לציור.

בשנת 1915 נשא לאשה בת עשירים בכפר הסמוך לדמבלין ושם מצא מנוחה לנפשו: ללימודים והשתלמות. לאחר שחותנו נרצח בכפר ע"י פורעים עבר לקוצק ושם ייסד

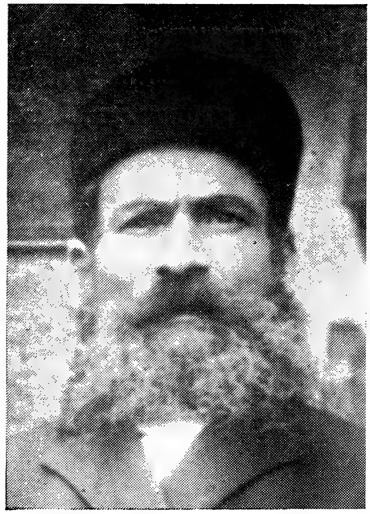
עם יעקב שרמן, צעיר משכיל מבריסק, בית־ספר שבו למדו את הלשון והספרות העברית. חי בדחקות ובשנת 1932 מת בגיל 40 ונקבר בקוצק. השאיר אחריו אשה ושלושה ילדים, שניספו בידי הנאצים.

יהי זכרו ברוך!

ראובן בן שמואל קרייצמאן

אין קאָצק האָט מען אים גערופן ראובן שמואל'ס. האָט געפירט גרויסע מסחרים — זיין געשעפט איז געווען אין צענטער פון שטאָט — אָבער אויך נישט פאַרגעסן צו העלפן ארימעלייט. ווען אַ הונגעריקער איז אַריין צו אים אין שטוב, איז ער אַרויס אַ זאַטער. איבערהויפט האָט זיך אויסגעצייכנט זיין פרוי גאָלדע מיט איר אָפענער האַנט און גרויס צדקה פאַר אַרימעלייט.

פון זייער משפחה איז פאַרבליבן אַ טאָכ־טער אין פראַנקרייך און אַ זון, וועלכער האָט

געקעמפט מיט די נאַציס אויף אַלע פראָנטן. האָט זיך אויך באַטייליקט אין דער מלחמה ביי קאָצק אויף דער זייט פון דער פוילישער באַפרייאונגס אַרמיי.

זעענדיק דעם חורבן אין קאָצק האָט ער עמיגרירט קיין קאַנאַדע.

יהי זכרו ברוך!

לייזר סעמיאַטיצקי

איש משכיל ובן־תורה שייסד לראשונה באַנק בקוצק בשנת 1908 והיה מנהלה במשך שנים רבות. חוט של חן היה תמיד משוך עליו וצחוק לבבי האיר את פניו. את שלושת בניו חינך ברוח הציונית. עוד בזמן שלטון הרוסים עמד על משמר האינטרסים של יהודי קוצק, וכן נהג גם בזמן הכיבוש הגרמני בשנת 1915. מזמן שפולין קמה לתחייה שי־מש נציג קבוע של התושבים היהודים בעי־רייה וידע לעמוד בפרץ נגד גילויי האנטי־שמיות. למרות רצונם של הפולנים נבחר כגזבר העירייה והיה לעזר רב ליהודים בה־קלת המסים, וביטול גזרות ואפליות. במשך הזמן רכש לו יחס כבוד גם מצד הפולנים.

עם כיבוש קוצק ע״י הנאצים הסיתו הפולנים את הגרמנים כנגדו, והוא סבל רדיפות ומכות בגלל מסירותו ליהודים. בשנת 1944 נשלח ע״י הנאצים ללוקוב בדרך לטרבלינקה ושם נספה.

יהי זכרו ברוך!

יונה זיגלמאן

הגיע לקוצק החרדית מראדזין הסמוכה והשפעתו ניכרה מיד על הנוער הקוצקאי בהשכלה ובפעולות תרבותיות־חברתיות. בנו־עם הליכותיו השפיע גם על המבוגרים. היה בין מייסדי ביה״ס העברי הראשון בעיר, ובת־קופה הראשונה שימש גם כמורה למתימטיקה בתוכו.

בשלהי מלחמת העולם הראשונה, כשהורע המצב הכלכלי בעיר, אירגן יונה זיגלמן את אגודת בעלי המלאכה והיה בין המייסדים של ה„באנק הקואופרטיבי״. הוא ניהל את הבאנק עד למלחמת העולם השנייה. כל השנים היה חבר מועצת העיריה והשתתף בפעולות

המוסדות. בכלל לא היתה אף פעולה חברתית ותרבותית שיונה זיגלמן לא יקח בה חבל ולא יתרום ממרצו.

היה מעורה בחיי העיר ומקובל על כל החוגים. בזמן שלטון הנאצים התרחק מכל הפעולות ולא שיתף פעולה בשום מוסד שי־כול היה לעזור לנאצים. לבו לא ניבא לו טובות, ואמנם כרע נפל בטרם השיחרור. יום לוויתו היה יום אבל בעיר.

יהי זכרו ברוך!

דוד טבל מאנטשארזש

פון די פּראָגרעסיווע קאָצקער יידן, גע־נומען אַ גרויסן אַנטייל אין קולטורעלן לעבן אין שטעטל. זיינע אַרטיסטישע פּייאי־קייטן ברענגען אים צו גרינדן אַ טעאַטער־גרופּע, אין וועלכער ער דינט אַלס רעזשיסער און אַקטיאָר. זיין שטוב איז געווען אָפן פאַר די יוגנטלעכע, וועלכע האָבן געזוכט אַ וועג צו קולטור און פּראָגרעס.

אַלס אַ מענטש מיט באַוואוסטזיין און איבערצייגונג און נאַציאָנאַלער ווערדע איז

ער געווען אַ פאַרשטייער פון יידישן לעבן אין קאָצק. געווען אַ מיטגליד אין שטאָט־ראַט. אומגעקומען דורך די נאַציס אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

נטע בומפלד

רצה הגורל ונטע בומפלד מהיוזמים הראשונים להוצאת ספר־זכרון זה לא זכה לראות את גמר העבודה. נלקח מאתנו בשעה שהיינו זקוקים לו ביותר. התכונן לתרום מפרי עטו וזכרונותיו לספר הזכרון.

איש משכיל, מראשוני התנועה הציונית בקוצק ופעיל במוסדות העירוניים. למרות עסקיו המרובים במסחר ובחיי הצבור, קבע עתים ללימוד תנ״ך וספרות כללית.

נטע בומפלד נולד בשנת 1889, קיבל חינוך מסורתי כרגיל בימים ההם, אך בכל זאת נמשך להשכלה כללית מבלי להזניח מסורת אבות. גם בזה הלך בדרכי אביו שהיה תלמיד־חכם ובקי בהוויות העולם. כשרבי יוסלה מורגנשטרן הוכתר בקוצק

כרבי קירב אותו והתיעץ אתו על כל בעיות העיר, למרות שהיה אדם מתקדם.

נטע בומפלד היה מן הציונים שלא רק נאה דורשים אלא גם נאה מקיימים. בשנת 1932 עזב את קוצק — והוא מן האמידים בעיר — ועלה ארצה. כאן הוא עבד בכל העבודות: בבניין ובנגרות, ועבר את כל שלבי ההתאקלמות. בעבודה מפרכת הקים את ביתו מחדש למשפחתו אשר העלה בשנת 1935. ביתו היה פתוח לכל הקוצקאים שעלו ארצה, היה מעודד אותם במצבים קשים ומדריכם בעצות טובות בצעדיהם הראשונים.

היה מקובל על כל מכיריו. פעל בארגון יוצאי קוצק בא״י ועם הידיעה הראשונה על חורבן קוצק ארגן עזרה לשרידי העיר. גם בין מייסדי קופת גמ״ח ע״ש קדושי קוצק. פעל למען הקק״ל ו„חבל ימי לישראל״ עד יומו האחרון. גם בארץ קבע עתים לתורה.

נפטר ביום ו׳ כ״ה בסיון תש״ט. הספידו בשם יוצאי קוצק ועדת הספר (שהיה חבר בה) מר יעקב הרץ, שפעל אתו ביחד בשדה החינוך העברי בקוצק.

יהי זכרו ברוך!

אברהם ליבפריינד

אברהם ליבפריינד איז געווען באַקאַנט אין קאָצק אַלס שטאָטישער פעלדשער, וועל־כער איז שטענדיק גרייט געווען העלפן אָרימע קראַנקע. בייטאָג און ביינאַכט האָט מען אים געזען אין די פינצטערע געסלעך לויפנדיק היילן קראַנקע. מיט זיין ליבליכן שמייכל האָט ער געווירקט אויפן געמיט פון קראַנקן. תמיד געטראָגן ביי זיך רפואות פאַר אָרימע חולים.

אויסער פעלדשעריי האָט ער זיך באַשעפ־טיקט מיט שניידעריי און אויך געאַרבעט אַלס פריזירער.

אַ גוט האַרציקער פאָלקס־מענטש. געווען באַליבט אין אַלע קרייזן אין קאָצק.

יהי זכרו ברוך!

שמואל ווארשניטער

איינער פון די אינטערעסאַנטסטע טיפּן פון דער אַרבעטער יוגנט אין קאָצק. נאָך זייער יונג, ווערט ער פאַר׳יתומ׳ט פון זיין מוטער און פאַרלאָזט קאָצק. אַלס זייענדיק 14 יאָר קומט ער קיין וואַרשע, אַרבעט

שווער אויך זיין ברויט און דאָרט שליסט ער זיך אָן אין דער אַרבעטער־באַוועגונג. ער ווערט געטרודפט פון דער מאַכט, פאַרלאָזט

וואַרשע און קומט אָן אין פאַריז. דאָרט איז ער טעטיק אין געזעלשאַפטלעכע און סאָציאַלע אינסטיטוציעס. אויך אָרגאַניזירט ער די קאָצקער עמיגראַנטן אין פראַנקרייך.

אונטער דער נאַצי־אָקופּאַציע געפינט ער זיך אין דער אונטערגרונד באַוועגונג, אָרגאַניזירט הילף פאַר פרויען און קינדער פון די נאַצי קרבנות ביז זיין אַרעסט אין 1942, ווען ער איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַציס.

יהי זכרו ברוך!

מרדכי מארכעווקע

מרדכי מארכעווקע איז געווען אַ געשטאַלט וואָס ס׳איז שווער צו פאַרגעסן. אַ בחור אַן „עילוי", אַ שאַרפער קאָפּ, שטענדיק עוסק געווען אין תורה ועבודה, אָבער געווען בעהאַוונט אויך אין וועלטלעכע ליטעראַטור. שטרענג רעליגיעז, אָבער אַ משכיל.

פלעגט ליב האָבן צו דיסקוטירן איבער רעליגיעזע און ליטעראַרישע פּראָבלעמען. געהאַט אויך אָראַטאָרישע פעאיקייטן.

אַ שטענדיקער פאַרוואַלטונגס־מיטגליד אין „צעירי אגודת ישראל".

אומגעקומען דורך די נאַציס אין יאָר 1942.

יהי זכרו ברוך!

דוד ליבפרוינד

דוד היה בחור בעל מרץ ואיש מעש. בן להורים עניים, הוא מקדיש את כל מרצו וזמנו לתנועה הציונית־חלוצית ומשתתף בכל פעולות הקק"ל וקרן־היסוד. מן הצעירים ב„השומר־הצעיר", אך מהר עלה והגיע לתפקיד ראש הקן.

עם כיבוש העיר ע"י הנאצים עבר לרוסיה עם בת זוגו אסתר גז׳בין. הכובש הנאצי משיג אותם על אדמת רוסיה ושם הם נספו בשואה.

יהי זכרו ברוך!

יעקב מונצ'רז'

בחור כארז, גביה ורחב־כתפיים, תמיד שמח ועליז וידע לשמח גם אחרים. כשנוסד בקוצק הקן הראשון של „השומר הצעיר" נבחר יעקב כראש־הקן. לאחר נשואיו עם ריבטשע רושבאום עבר לגור לווארשה. מדי פעם בפעם היה מבקר בקוצק. עם כיבוש הנאצי חזר עם אשתו ושני ילדיו לקוצק. ניספו ע"י הנאצי. יהי זכרם ברוך!

יהי זכרו ברוך!

יעקב ליזר קליינמן

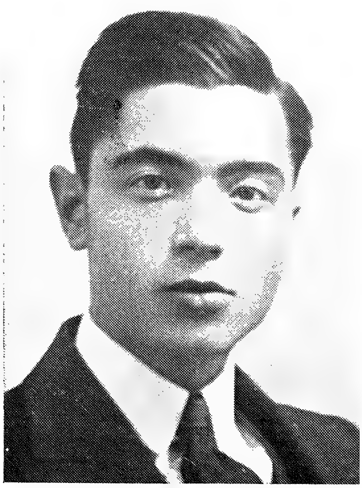
בן לחיים קליינמן. ממקצועו — רצען. עוד משחר ילדותו שקדן בלימודיו. התעמק במיוחד בספרי מארקס ואנגלס ונהיה לחסיד נלהב לתורת הקומוניזם. בימים עבד אצל אביו ובלילות למד תורה לפועלים והשתלם בעצמו. קליינמן היה הראשון שייסד אגודות מקצועיות בעיר (אגודת העור, החייטים ועוד) ודאג לספריה לפועלים. תחת לחץ עבידתו והשתלמותו ופעולתו העסקנית נשבר גופו והוא סבל ממחלה. אך גם אז לא עזב את פעולתו בין הפועלים למרות רדי־פות המשטרה הפולנית.

קליינמן היה מכובד בעיני כל תושבי העיר ביושרו ובמלחמתו למען האיש הקטן. היה נציג הפועלים בעיריה והגן בעוז ובחרוף נפש על שיפור תנאיהם וחייהם. הוא היה גם מרצה משובח — אך היה מפסיק באמצע בגלל מחלתו — ורבים היו מקשיבים לדבריו. למרות היותו חסיד הקומוניזם השתתף בהרצאות על נושאים ציוניים והיה משתתף בויכוחים בהגיון ובשפה ברורה.

מת באביב ימיו בשנת 1937.

יהי זכרו ברוך!

יחיאל טאשעמקי

בן ליודל טאשעמקי, סוחר תבואות בקוצק. למד בחדר וב„שטיבל" כדרך כל הבחורים בתקופה ההיא. אך יחיאל היה בעל נפש תוססת ולא הסתפק בכך. בהיותו בגיל קרוב לעשרים — הריהו כבר בין ראשי המדברים בעיר. בחור גבוה, יפה־מראה, משכיל, משמיע דבריו בחברת מבוגרים ממנו וכולם

מטים לו אוזן קשבת ומקבלים דעתו. בין הראשונים שלחמו על נציגות יהודית במוס־דות הממשלתיים והעירוניים. ביחד עם יעקב הרץ יבל"ח ארוכים. ייסד בי"ס „תרבות" בקוצק, מאורע חשוב בעיר שלא היה מהדב־רים הקלים: לפרנס מורים מקצועיים מן החוץ ולהחזיק בי"ס של 4 כיתות בשפה העברית.

יחיאל היה שוקד על השתלמותו ועשה ימים ולילות קודש להשכלה רב־גוונית. היה גם מנגן על כנור משירי ביאליק לפני התל־מידים בכיתות, שהיו מחבבים אותם מאד. הוא ארס את דבורה, בתו של לייבל זאקא־ליק, אך מחלה קצרה תקפתו והוא נקטף באביב חייו בשנת 1922 והוא אך בן 24.

יהי זכרו ברוך!

מנדל גולדפרב

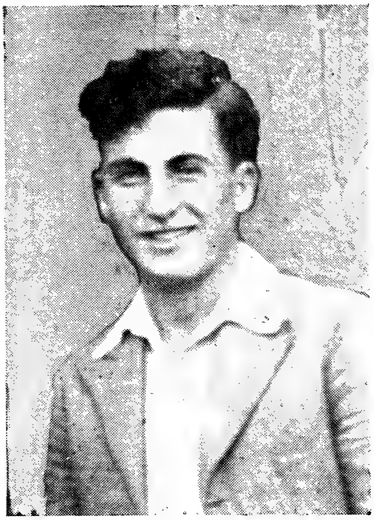
עסקן של בעלי־מלאכה בעיר. יזם ויסד את „ארגון בעלי מלאכה" בעיר ושימש כנ־ציגם בועד הקהילה היהודית וכחבר במועצת העיריה.

היה בין הפעילים ב„קופת גמילות־חסד". ניספה בשואה בשנת 1942.

יהי זכרו ברוך!

יחיאל רוזנבלט

עלם נעים־הליכות ויפה־מראה היה יחיאל ומקבל כל אדם בחיוך על פניו. עוד משחר נעוריו נתפס לרעיונות מהפכניים ובמזגו החם הסתער על הרחוב הקוצקאי כדי לכ־ביש את הנוער לדרך הציונות החלוצית. כשנוסד „השומר הצעיר" בעיר הריהו בשורה הראשונה של קבוצת הפעילים. במרוצת

הזמן הוא נעשה למדריך שכבה ואח"כ עומד בראש הקן בקוצק. ביתו של יחיאל נהפך לסניף של הפעילה הציונית־חלוצית בעיר. שליחי התנועה או חברים מערים אחרות שהזדמנו לקוצק מצאו אצלו אכסניה לבבית.

כנציג „השומר הצעיר" היה חבר בועדת הקק"ל וקרן היסוד ושימש כמזכירה. היה מקובל גם על נוער מזרמים אחרים.

נספה בשואה בשנת 1942.

יהי זכרו ברוך!

ל ז כ ר ם

צום אנדענקונג

יזכור השם
את נשמת
הקדושים
והטהורים
שנפלו על קדוש השם
ועל קדוש העם
בעיר - קאצק
פלך — לובלין
ת נ צ ב ה

לזכר עיירתי

מאת **שמחה מדנס**, תל־אביב

יגון כבד נפל עלינו,
זכר קדושים קורא בזעם.
כולנו מבכים, דואב לבנו,
ותפילה בפינו לאל הרם:
רבון עולם, חוס על העם!

למה זה עמך תשכח,
קלוש ופזור־ביתו זנח
דם טהור נשפך כמים
ואין תגובה משמים.
שיניים חורקות, תובעות נקם,
ידיים שלובות — עתיד נרקם.

קומו עצמות מתרדמה,
וקרמו עור, הזרימו דם.
צבא ישראל קם, גואל האדמה,
קץ לנרדפים, ראש מורם.

יעקב הערץ (תל־אביב)

אַ מצבה

פון אויגן פאַרגליווערט טרערן טריפן
וויפון אַ יאָרצייט ליכט אַ טראָפּן פאַלט.
אַ מצבה די קברים נישט־קברים
אַ מצבה אַ סקעלעטן געשטאַלט.

אַ מצבה די וואָס האָבן
שיין געטראַכט, געחלומט שטיל,
געגלויבט אין אַ האַנט וואָס פירט
טיילט מיט רחמים אוצרות פיל.

אַ מצבה פאַר די אַלע
אויך די הייזלעך ווי די פרומע,
געבוקט זיך און געגלויבט
ס׳איז אַ גאָט דאָ פון נקמה.

די טייוולאַניש אומגעברענגטע
געפייניקטע גיהנום־פיין,
די מצבה זאָל פאַר ווייטע
ווייטערע דורות זיין.

מצבה יחידה ששרדה מבית הקברות של קהילת קוצק
די איינציקע מצבה וואָס איז געבליבן פון קאָצקער בית־עלמין

משה מיכאלי־רק (תל־אביב)

זכרם לנצח

דפי הספר הזה אינם חולין. כל אות ותג ספוגים דמעות. מכל מלה בוקעת המיה חרישית של נשמות טהורות — ספר קינות הוא על חורבן עירנו קוצק.

בדממת הלילה עולות בזכרוני כל אותן הדמויות היקרות אשר לא השלימו את מעגל חייהן. כחיה עומדת לפני העיר כולה ואני משוטט ברחובותיה ושביליה, נעצר פה ומציץ שם, מסייר בחצרות שבהן שיחקתי בילדותי עם חברי, מתעכב בפינת המיפגש שע״י המספרה של ברוך ליבפרוינד, שם נהגו יהודי קוצק להתאסף בכל יום לשיחת־חולין ולשמיעת חדשות ונצורות בעולם הגדול, ובעיקר בעולמנו היהודי. בהמשך סיורי אני מגיע לפרוזדור האפל שע״י ביתו של ישראל־ברוך, שדרכו הלכתי ללמוד ב„שטיבל הקוצקאי״. לא פעם רואה אני בדמיוני את יהודי קוצק בתפילת הימים הנוראים, כשאימת יום הדין על פניהם, ותפילתם המבקשת רחמים בוקעת שערי שמים. והנה תפילת „יזכור״ המלווה בבכי מר ודמעות רותחות...

לא אטפס מעלה כדי לקטוף מענפיה הגבוהים פרי הילולים. ארד לקוצק דלמטה על אנשיה והווי חייה. רובם של יהודי קוצק התהלכו בפשטות, הצטיינו באהבת ישראל, אהבת הכלל והפרט, ודאגו לחולה ולכושל, ליתום ולעני. לא אשכח לעולם את מרת רחל־לאה אשת המלמד יצחק־אייזיק, שהיתה ידועה בעיר בכינויה „אם העניים״. ביתה הלא־מרווח שימש אכסניה לכל העניים עוברי אורח, והיא היתה מסורה להם כאם לבניה. נזכר אני באותם בעלי־מלאכה המזדרזים לגמור עבודתם בערב־שבת, מי בסנדלריה, מי במאפיה, כדי לעבור על פתחי הבתים, זוגות־זוגות, לאסוף תרומות ל„עזרת חולים״ או „גמילות־חסדים״.

בכל אשר אפנה, בדמיוני, אפגוש קרובים וידידים, חברים ומכרים, סוחרים ובעלי־מלאכה, משכילים ופשוטי־עם. כל אלה אשר ביחד היוו אגודה אחת שנקראה „יהודי קוצק״, וכולם נטבחו באכזריות ע״י הנאצים.

יהא ספר זה נר־תמיד לנשמותיהם וזכרם לא ימוש מאתנו לעולמים!

משה אבירם־גז'בין (תל־אביב)

איי כ ם?

טרם נקף יובל שנים מאז שהיתי במחיצתכם, נהגתי כמנהגיכם ושיתפתי עצמי במלחמותיכם — וכבר אתם נשקפים אלי כמו מבעד ערפלי־חלום, רחוקים ולא מוחשים, לא מעלמא הדין...

אייכם, רבנים נשואי־פנים וחסידים נִהבים? בעלי עגלות ו„עמי־ארצות" מלמדים ואפיקורסים, אברכי משי הסמוכים לשולחן חותניהם, עשירים ופרולטארים?

נפשי מבקשת אתכם, חסידי קוצק, הזיגלמנים והמונצ'רז'ים, דוד'ליך ומשה'ליך, בריש פראַדל'ס ופנחס איצל'ס, לוזר גלוק וחיים צ'ווק, משה גריצקי וזלטקה מוכת הגורל, מוטה'ליך ושפטליך ועוד ועוד — את כולכם אבקש ולמצוא לא אוכל תחת השמים הרחבים...

בחזון לילה עולה דמותכם לפני, ונפשי מרגוע לא תדע.

אלפי החסידים אשר נהרו לקוצק לשמוע מפי הרבי דברי אלהים חיים, לרוות בהם צמאונם ולהזין את נשמתם — היכן ריקודיכם בחוצות העיר קוצק וניגוניכם הבוקעים עד לב השמים? ולהבדיל — הזיגלמנים והמונצ'רז'ים, מבשרי המהפכה בעיירה, ש„סטו" מהדרך הישרה ונשאו על שכמם את ניצני התרבות היהודית במהדורה חדשה, שהפכתם את סיסמת החסידים „ברוך ה' יום יום" לסיסמא מודרנית: „דאג היום לעתיד ולמחר", שהרסתם חומות עתיקות והקימותם חדשות במקומן — אייכם?

ואייכם אתם, חיל הסבלים והעגלונים הרובצים ימים ולילות ליד עגלותיכם למצוא טרף לנפשות משפחותיכם?

כמו חיים מתיצבים לעיני רוחי המלמדים ובראשם פנחס איצל'ס. עוד אשמע קולכם המהדהד בהלכות הגמרא וה„פשטל'ך, בהכינכם את ה„דרשה" של הבנים לעלייתם לספר־תורה בהגיעם ל„בר־מצווה"... אותם הבנים אשר גידלתם ורוממתם והם — פשעו בכם...

והנה בריש פראַדל'ס וחבריו, המנשקים בוקר וערב את המזוזה ב„קוצקר שטיבל" המתפללים בהתלהבות אין־קץ ליד העמוד, משתחווים וכורעים ותוקעים בשופר ולעומתם — אברהמל'ה שערערס ושכמותו, אלה המבורכים בשפע מקצועות, רופאים מומחים לכל מדווי הגוף, בעזרת כוסות־רוח ושמן־קיק, מטפלים בשינים כואבות של הכפריים בצבתות — ובשעת הפנאי עוסקים גם בחייטות...

והנה זלאטקה וחברותיה, שצמותיהן כבר הלבינו ועדיין לא נישאו לאיש, המציצות בהחבא על הזוגות הצעירים המפליגים בטיולים עם דמדומי ערב הרחק מן העיירה...

והנה כל יהודי העיירה, חנוונים וחוזרים על הכפרים, המתרוצצים כל השבוע ובנפשם יביאו לחמם — אַך משמגיע ערב־שבת נהפכים לבני מלכים...

כולם, כולם קמים ועומדים לפני בדמותם ותוארם, כמו חיים אראם — ונפשי לא תדע מרגוע.

גדליה גרוסמן

לדמותו של הרבי ר' אברהם יוסף מורגנשטרן

ברצוני להוסיף כאן קוים אחדים לדמותו של האדמו"ר האחרון מהשושלת הקוצקאית, הואיל וזכיתי ללמוד תורה מפיו יחד עם עוד שלושה בחורים. עוד זכור לי, כיצד קיבל אותי הרבי בסבר פנים יפות. ביחוד נתרשמתי מדיוקנו החיצוני — גבה־קומה, קלסתר־פנים זוהר ושופע חן, עינים שחורות יוקדות וזקן שחור יורד על פי מידותיו. היינו לומדים יום יום עד שעת הצהרים. שיטתו בלימוד היתה בנעימות ובהביבות, וכשנתגלעי חילוקי דעות בלימודים עשה זאת בצניעות ובענוה, כדי לא לפגוע בתלמיד. התקשרתי אל הרבי בלב ונפש, אכן היה איש שמשכמו ומעלה גבוה מכל אדם — אציל רוח, נדיב לב, מכניס אורחים ונותן צדקה בסתר. אין פלא איפוא שנתחבב על כל תושבי העיר — דתיים ולא דתיים, על יהודים ונוצרים. תמיד היו עוברי אורח, ולאו דוקא מחסידיו, ממתינים לו בבית מדרשו. כשהיה יהודי עני מתאונן שאין לו פרנסה, היה הרבי נכנס אתו לחדר צדדי, מריק את כיסיו ונותן לו. סכסוך כי יפרוץ בין סוחרים או בין בעלי־מלאכה, היו סומכים שני הצדדים על הבוררות של הרבי.

הרבי היה מעודד את כל מי שנכנס אתו לשיחה ומפיח בו רוח של תקוה. בעת השריפה הגדולה בקוצק בשנת 1927 ביטל הרבי את השיעורים וארגן ועדה לעזרת הנשרפים ופעל הרבה לשיקומם. כשפרצו מאורעות תרפ"ט בא"י אירגן הרבי ועדה מכל החוגים (ציונים ואנטי־ציונים, דתיים וכו') לעזרת הנפגעים. הוא הטיל מכסה מיוחדת על יהודי העיר למטרה זו — עליהם היה לתרום סכום השווה להוצאות לשבת.

לא היה מוסד חינוכי וסוציאלי בעיר שהרבי לא עמד בראשו. הוא אף השתתף בייסוד בי"ס מקצועי ע"ש ברק יוסלביץ'. בספרייתו בת אלפי הספרים היו גם ספרים ממקצועות הפילוסופיה, רפואה ואסטרונומיה, ועל כמה מהם היתה חתימתו של סבו הרבי ר' מנדלה.

מכל קצוות פולין נהרו אליו חסידים במאות ואלפים. בישיבה שהוא ייסד והחזיקה על חשבונו למדו בחורים מקוצק ומערים אחרות.

בשנת 1938 נפטר בורשא, בהיותו שם בריפוי ושם גם נקבר. רוב בני משפחתו נהרגו בזמן הפצצת הגרמנים ב־1939.

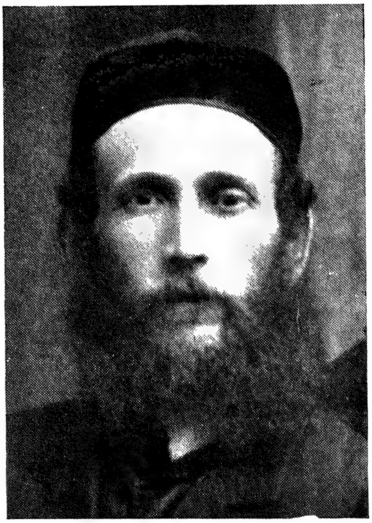

בית המדרש והסוכה של האדמו"ר מקוצק ששרדו עד היום בקוצק.
דער בית המדרש און די סוכה פון קאָצקער רבי'ן וואָס איז פאַרבליבן אין קאָצק עד היום.

דב טשרני (הרצליה)

הרב אברהם ישראל איסר טשרני

(לזכר אבי)

הרב אברהם ישראל איסר טשרני נולד לאביו ר׳ יהודה ואמו בלומה בבריסק דליטא בשנת 1878. בילדותו למד בחדר ובבית המדרש בריסק והצטיין בשכלו החריף והבהיר. כשבגר והתבלט בכשרו־נותיו עבר ללמוד לישיבת סלובודקה המ׳ פורסמת, והיה מלא וגדוש תורה. ר׳ משה גולדפינגר, מנכבדי קהילת קוצק, לקח אותו לחתן לבתו עפ״י המלצת ראש הי־שיבה, וכך איקלע העילוי הליטאי למצודת החסידות בקוצק.

עד שנת 1916 היה ר׳ אברהם ישראל איסר סמוך על שולחן חותנו ועסק כל ימיו בתורה ועבודה. באותה תקופה ייסד יחד עם ר׳ פנחס ליבפריינד (אייזענקרעמער) ור׳ יהושע מגיד ישיבה שבה למדו תלמידים רבים מקובק והסביבה.

ב־1916 עלה על כסא הרבנות בעיר סרוקומלה הסמוכה לקוצק, ובמשך שלש שנות כהונתו בעיר זו הקים שם לתחייה את מוסדות הקהילה והתרבות, שהיו שקועים עד אז בתרדמה עמוקה. בשנת 1919 מתה עליו אשתו והוא עזב את סרוקומלה ועבר לגור בחזרה בקוצק, שבה התחתן שנית.

מאז בואו לקוצק הצטיין ר׳ אברהם ישראל איסר בפעולתו הציונית והצי־בורית. הרעיון הציוני עדיין לא מצא לו מהלכים רבים בין אדוקי קוצק ורק מתי מספר נתפסו לו. ר׳ אברהם ישראל איסר היה מן החברים הראשונים שהטיף בפומבי לרעיון הציוני בדרשותיו בקוצק מדי שבת בשבתו. כמובן, לא חסרו מפריעים מצד חברי „אגודת ישראל״ שהיו מתקיפים אותו בשאלות, כיצד „המזרחי״ משתף פעולה עם הציונים האפיקורסים. אך הוא היה משיב להם תשובה כהלכה על יסוד מאמרי חז״ל ופסוקי התורה. באחת מדרשותיו הזכורה לי, הביא ראייה מפורשת מפרשת השבוע (בשלח) שאין לבדוק עכשו בציציות העוסקים בציונות, שכן נאמר: „ויאמר ה׳ אל משה מה תצעק אלי — דבר אל בני ישראל ויסעו״, והכוונה היא — אמר — אין עכשו השעה כשרה לתפלה ולצעקות ולחשבונות, אלא יש לעלות ולבנות את הארץ למען עם ישראל!

לר׳ אברהם ישראל איסר חלק רב בייסוד בית הספר „תרבות" בקוצק יחד עם העסקנים יעקב הרץ ויחיאל טשרני; לא היה אף מפעל ציוני בקוצק שלא עמד בראשו. שליחי הקרנות והמפלגות הציוניות היו באים לביתו ומתייצבים אתו ומבקשים עזרתו בפעולתם.

בגלל סיבות משפחתיות עזב ר׳ אברהם ישראל איסר טשרני את קוצק ועבר לגור לבריסק דליטא, עיר מולדתו. גם כאן נחשב בין הרבנים המכובדים שבעיר. היה מורה בביה"ס „תחכמוני" (שיעור גמרא ותנ"ך) ועמד בראש „המזרחי". בחושו המעשי וקסמו האישי הצליח לפשר ולגשר בין תושבי העיר וזכה להכרה והוקרה כללית.

נספה בגיטו בריסק — יהא זכרו ברוך!

יעקב בליטמאן (אַרגענטינע)

שיע מגיד

(לזכרו)

מיין רבי שיע מגיד, איז געווען אַ ייד פון מיטעלען וואוקס, ברייט־פּלייציק, אָבער אַ חלוש, און געהאַט אַ הדרת־פּנים׳דיקע באָרד און אַ וואונדערבאַרן שמייכל אין זיינע קלוגע אויגן. געווען איז ר׳ שיע אַ למדן, אַ מייסטער אויף אויפקלערן די פערוויקלסטע סוגיא אין תלמוד. יעדן שבת פלעגט ער האַלטן דרשות אין בית־מדרש פאַר אַ פול געפּאַקטן עולם. דערפאַר, טאַקע, האָט מען אים גערופן שיע מגיד.

ווען איך בין אַלט געוואָרן 11 יאָר, בין איך אָנגענומען געוואָרן אין שיע מגיד׳ס חדר. עס איז ניט געווען אַזוי לייכט. כדי צו אָנגענומען ווערן ביי ר׳ שיען אין חדר האָט מען געדאַרפט זיין אָדער אַ גבירישער זון, אָדער האָבן אַ שם אַלס אַ בעל־כשרון.

שוין דער חדר גופא פון שיע מגיד איז אַנדערש געווען פון אַלע חדרים: אַ גרויס צימער מיט אַ פענצטער צום הויף, פול ליכט און זון. דער הויף ריין, ציכטיק מיט שאָטנדיקע ביימער. זומער לערנט מען גאָר אין דרויסן. דער לאַנגער טיש שטייט דאַן אין שאָטן פון די ביימער. דער רבי, אויבנאָן, איז מסביר, און די בחורים זיצן שטיל. ענדיקט דער רבי פרעגט ער, אויב עס זענען פאַראַן פראַגן. פרעגן די בחורים — שיינט דאָס פּנים ביים רבין: אַ סימן, אַז מען פאַרשטייט. ניט — ווערט ער טרויעריק: ס׳הייסט די בחורים זענען גלייכגילטיק. וואָרעם דער אופן לערנען פון ר׳ שיען איז פאַרשטיין און אויפקלערן אַנדערע, דערמיט באַווייזט דער תלמיד אַז ער איז תופס די שקלא וטריה. דער עיקר — זיין ערלעך מיט זיך און

זיך ניט לאָזן אָפּנאַרן. יעדע וואָך „זאָגט״ איינער פון די תלמידים דעם שיעור, אַנאַליזירט און דערקלערט די פּראָבלעמען, וואָס ווערן דאָרט באַרירט.

ר׳ שיע האָט געהאַט אַ באַזונדערע הנאה אויפשטיין פרי און מעיין זיין אין אַ ספר צוזאַמען מיט אַ תלמיד. ניט יעדער האָט אָבער זוכה געווען צו דעם. נאָך היינט געדענק איך דעם פריידיקן ציטער און גאווה, ווען ר׳ שיע האָט מיך איינגעלאַדן צו אַזאַ פרימאָרגן שיעור. גליקליך האָב איך זיך געשאַרט 4 אַזייגער באַגינען מיט אַ לאָמטערן אין דער האַנט צו ר׳ שיעס וואוינונג...

יאָרן זענען אַוועק. אַנדערע ענינים און פּראָבלעמען האָבן געיִרשנט דעם פּלאַץ פון די תלמוד סוגיה׳ס — אָבער ר׳ שיע מגיד׳ס געשטאַלט און זיין אופן באַנעמען זאַכן און דערשיינונגען, זיין פערטיפן זיך (הפוך בה והפוך בה) — האָבן זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון.

אַ שווערע קרענק האָט אים פּריצייטיק פון לעבן אַוועקגענומען — כבוד זיין אָנדענק!

יוסף פרידמאַן (פראַנקרייך)

א קולטורעל־געזעלשאפטלעכע הויז

(צום אָנדענק פון מיין חבר יונה זיגלמאַן)

יונה זיגלמאַן, אַ נידעריקער מיט צוויי גוטמוטיקע לעבעדיקע אויגן און אַ שמייכלענדיק פנים, איז געווען אַן עכט יידישער פאָלקס מענטש, מיט אונערשעפּלעכן ווילן צו באַרייכערן די קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס אין קאָצק. יונה זיגלמאַן איז געווען אַ גוואַלדיקער ליבהאָבער פון מענטשן, און גלייך ווי ער איז אָנגעקומען מיט זיין פרוי שרה׳לע אין קאָצק זיין געבורטסשטאָט — ראַדזין) איז זייער הויז געוואָרן אַ קולטורעל־געזעלשאַפטלעך צענטר פאַר דער פּראָגרעסיווער יוגנט אין שטעטל. יעדער יוגנטלעכער האָט געוואוסט אַז זיין הויז

איז אָפּן פאַר אים, און נאָך אַ טאָג שווערע אַרבעט אָדער זאָרגן — פלעגט מען זיך אַריינכאַפּן צו יונה זיגעלמאַנען, כדי איינזאַפּן אַ ביסל די קולטורעלע גייסטיקע אַטמאָספער: דאָ האָט מען געזונגען אַ יידיש פאָלקס־ליד, דאָ האָט מען געכאַפּט אַ שמועס וועגן ליטעראַטור א. אַ. וו.

יונה זיגלמאַן האָט געוואוסט צו שאַפן אַרום זיך אַ סביבה, אין וועלכער ער איז געווען אי לערער אי שילער. אַליין אַ ליבהאָבער פון אַלץ וואָס איז קולטורעל שאפעריש, האָט ער שטענדיק געלערנט, געזוכט קענטניש און וויסן, און זיך געטיילט מיט חברים און יוגנט.

באַזונדערס איז געווען גרויס זיין חלק אַלס רעזשיסער פון דראַמאַטישן קרייז. ער האָט פיל געפאָדערט און ניט איינגעגאַנגען אויף קאָמפּראָמיסן. ווען דער דראַמאַטישער קרייז האָט דאַן אויפגעפירט זאַכן ווי „דער דאָרפס יונג", „יאנקל דער שמיד", „חאַשע די יתומה" א. אַ. וו. — האָט יונה זיגעלמאַן זיך באַצויגן צו דעם זייער ערנסט, און זיין איינשטודירן איז געשטאַנען אויף אַ קינסטלערישער הויך.

ער איז אויך געווען אַ געזעלשאַפטלעכער מיטאַרבעטער אין פאַרשידענע אינסטיטוציעס אין קאָצק; איז געווען דער גרינדער און לייטער פון האַנטווערקער־באַנק א. אַ. וו.

אין באַציאונגען מיט מענטשן, איז ער געווען אַ קשה לכעוס ורך לרצות. שטענדיק גרייט געווען צו העלפן, אַפילו פאַרנאַכלעסנדיק זיין פרנסה. קיינמאָל ניט מיד געווען, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַ געזעלשאַפטלעכן ענין.

חנה מילגרום מונצ' (חיפה)

דוד טבל מאנטשארזש

(לזכרו של אבי ז"ל)

מי מהקוצקאים אינו זוכר את האיש רב־הפעלים והמעש בשדה התרבות והחברה בעיר? מי אינו זוכר את ההצגות וההופעות שהיה מארגן ומבצע במסירות ואהבה? אכן, יש לזקוף לזכותו במידה רבה את התעוררות החיים הצבוריים והתרבותיים ואת התחזקות הפעולה הציונית בימים ההם בקוצק. מחונן במרץ רב לקח חבל בייסוד הספריה, בארגון חוגים ובעיקר — בהקמת להקת חובבים. הוא עצמו היה הבמאי, עורך התפאורות, הלחשן ולפעמים גם שחקן. עודני זוכרת את ההצגות שהשתתפתי בהן יחד עם אבי: „מירה'לה אפרת", „בן הכפר", „קרויצר

סונטה" ועוד... לא פעם היתה להקתנו מופיעה גם בעיירות הסמוכות וזוכה לתשואות רבות.

בית אבא בקוצק היה בית־ועד לכל שוחרי החיים הצבוריים־תרבותיים ה„חילוניים" שבעיר, והיה פתוח לרווחה למבקרים מכל שכבות העם. אבא לא היה בעל דעות „חופשיות" מנעוריו, להפך: כבנו של „ליזר גדול" למד ב„חדר" כמנהג הימים והתעתד בנעוריו להיות רב בישראל, כשהוא שוקד על התורה והעבודה בהתמדה. לא לחינם נפלה עליו עיניו החדה של נטע בליטמאן ממיעכוב שלקח אותו אחר כבוד כבעל לבתו היפהפיה (היא אמי זלאטה ז"ל). בהיותו סמוך על שולחן חותנו, כנהוג, היתה לו לזרא אווירת הלימודים וחוסר המעשה. וביום בהיר אחד עבר עם אשתו וילדיו, שנולדו בינתיים, לקוצק. כאן נכנס בעול הפרנסה והיה עוסק במלאכות שונות. אך לא שכח את תלמודו ומדי פעם בפעם היה יחד עם גיסו (שלמה הירשבין) צולל בים הפירושים והביאורים במשך ערבים ארוכים. אך משום־מה נעשו ה„פירושים" מדי פעם נועזים וחופשיים יותר... אז מתחילה פעולתו הציבורית והציונית הרב־גוונית. לכתחילה — בחוגים מצומצמים שהיו מתכנסים בביתם של שרה ויונה זיגלמן ובהם גברים ונשים בצוותא, דבר שהיה „יוצא דופן" בקוצק וגרם באמת לסערה מצד האדוקים. בחוגים אלה שבהם נתגבשה הכרתם הציונית של כמה וכמה פעילים בעיר, היה אבא ז"ל הרוח החיה. גם כאשר גדלו הילדים ונכנסו לתנועת „השומר הצעיר" היה האב בין מדריכיהם.

אך חוץ מפעולתו התרבותית שימש גם כנציג הציבור במוסדות שונים ובין היתר כיהן גם כ„לאווניק" (חבר מועצת העיריה). בכל הופעותיו ופעולותיו התחבב מאד על הקהל, כי היה נוח לבריות, רצוי ודורש טוב לכל אדם.

ותיזכר לטובה אמי זלאטה ז"ל, שבהיותה שקועה וטרודה במשק ביתה, בטיפול בילדיה וגם בפרנסת הבית, ליוותה בהסכמה אוהדת את עבודתו הצבורית של בעלה ואף היתה מתגאה בו בסתר.

בשמחה ובקנאה ליווה אבי ז"ל את העולים ארצה. גם הוא שאף כל ימיו לכך, אך מצבו הכלכלי לא איפשר לו זאת. עם עלייתי בשנת 1936 גברו הסיכויים להתגשמות חלומו — אך לדאבון לב לא יצא הדבר לפועל.

בסערה האיומה שעברה על יהדות פולין נספה גם אבי ונותרו רק זכרונות על אישיותו היקרה, שלא ימושו ממני לעולם.

ברוך יוסף פיערניק (פאריז)

צבי פיערניק ז״ל

(אַ מצבה מיין פאָטער)

געבוירן אין 1880. ווערנדיק אַלט 18 יאָר האָט ער חתונה, ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער צייט, און עסט קעסט ביי שווער און שוויגער. ער פרווּט זיך נעמען צו מסחר, אָבער איז נישט מצליח. מיט זיין גאַנצן טעמפעראַמענט וואַרפט ער זיך אַריין אין עולם החסידות, ווערט אַ הייסער אָנהענגער פון קאָצקער דרך: זיין ערליך צו זיך אַליין, זיך נישט בויגן פאַר אַ רייכן און גיין זיין וועג מיט אמת און ענייוות, אָן פּחד, און האַסן דעם שקר.

ווען ר׳ יוסלה מארגענשטערן ווערט רבי אין קאָצק ווערט צבי פיערניק די רעכטע האַנט ביי אים, און דער רבי באַראַט זיך מיט אים אין ענינים פון חסידות און תורה. אַזוי איז ער געגאַנגען זיין װעג ביזן סוף, שטאָלץ און מוטיק, מיטן ברען פון אַלטן קאָצקער אין זיין הארץ.

ערלעך צו זיך און צו אַנדערע, האָבן מענטשן טאַקי געוואוסט אים צו שעצן מיט ליבע. זיין כּוח איז געווען אַראָפּרייסן די מאַסקע פון מענטשן, באַווייזן דעם שקר. נישט מורא געהאַט פאַרן רייכן חסיד, נישט געשטרעבט צום עגל הזהב אָדער צום כבוד פון מזרח־וואַנט.

מיט די פּטירה פון רבין ר׳ יוסלה, פאַרלאָזט ער קאָצק און גייט איבער אין וואַרשע, וואו ער איז אומגעקומען דורך די נאַציס דעם 5־טן טאָג אין חודש אייר, תש״א.

יהי זכרו ברוך!

שמחה מדנס (תל־אביב)

לייזר מדנס

(לזכר דודי)

נולד 6.1.1888 — נפטר 6.8.1949, (ט׳ תמוז תש״ט)

היה זה באחד מלילות החורף בשנת 1905 בזמן מלחמת רוסיה—יפן, במחנה הצבא החונה „אי־שם״ בפולין הכבושה על ידי הצאר. כבר השמיע החצוצרן את תרועת השֵנה, המשמשת אות לחיילים להימצא במיטותיהם. בקסרקטינים כבר כבה האור. שקט ושלווה שררו מסביב ופ־כל דומם וחי. רק קריאות החיילים העומ־תיתי השלג הנופלים לאיטם כיסו בלובנם דים על המשמר „עמוד״, „מי שם״ הפריעו מדי פעם את הדממה.

עמדת משמר אחת, שעליה הופקד חייל יהודי, המשיכה כל הערב בשתיקתה. המפקד הרוסי שערך סיורו בין העמדות ידע היטב מיהו החייל העומד שם על המשמר — הלא בבוקר אותו יום חלק לו מכות נאמנות בלווי חירופים וגידופים אנטישמיים. אך בהתקרבו לעמדה מצא במקום החייל רק את רובהו הנשען על פתח המחסן... על קריאותיו „הי, חייל, אייך״ — לא קיבל כל תשובה. רק כעבור כמה ימים נתקבלה במחנה חבילה על שמו של אותו סמל רוסי. בפה פעור קרא המפקד במכתב, שהיה רצוף לחבילת הבגדים הצבאיים: „כחייל הלוחם למען ארצך ולמען זכויות עמו באימפריה הצארית, לא אשלים עם מכות וגידופים אנטישמיים. החלטתי איפוא לחפש חיי דרור במקום אחר״ — על החתום: לייזר מדנס.

✶

לייזר מדנס נולד בקוצק. הוריו אידיס וזישה — ככל ההורים באותם הימים — נהגו בילדיהם בלשון תקיפה וביד קשה, למען ימשיכו בדרכי המסורת והאדיקות הקוצקאית. אולם לייזר לא היה כיתר בני גילו; משחר ילדותו אהב את החופש והדרור ולא יכול היה להסתגל לכבלי העיירה החסידית והקנאית, וביחוד לאוירה המחמירה של איצ׳ה ברוך גולדפינגר; המורד שבנפשו חיפש לו פורקן במקום אחר.

הוא עזב את קוצק בעודנו נער ועבר לווארשה, שם התפרנס מעבודות שונות, ובתוכן ממקצוע התפרות. בווארשה נסחף לייזר עם זרם החיים החדשים. עם פרוץ מלחמת רוסיה—יפן גוייס לייזר לצבא הרוסי. סבל מהאנטישמיות. אך לא איש כלייזר ישלים עם אפליות והשפלות. הוא ערק מהצבא, ויחד עם חברו גאלדוואסר מראדזין, יצא לדרך רחוקה ובלתי־נודעת. כעבור חודשים רבים, עשיר הרפתקאות, הגיעו לארגנטינה, ארץ האפשרויות והתקוות הרבות. לאחר שנות סבל וקשיי קליטה התאקלם לייזר בארץ החדשה, נשא אשה והוליד בנים והיה לסוחר מצליח.

בשנת 1927, אחרי ה„שריפה הגדולה" בקוצק, הגיע לייזר מדנס לביקור בעיירת־ילדותו, צור מחצבתו. אך הפעם הופיע לייזר כאיש מסחר ותעשייה ידוע מבואנוס איירס, כ„סיניור מדנס". הוא מצא את עיירתו חרבה, חרוכה ושרוייה בדחקות ובעוני. זכורה עדיין התמונה, כשלייזר עומד על המרכבה באמצע ה„רינק" וסביבו יהודי קוצק, קרועים ובלואים, מחוסרי קורת־גג. ידו של לייזר היתה פתוחה לנזקקים ולא השיב ריקם כל יד מושטת. תמונה זו חזרה גם בבית המדרש ובכל מקום שפנה. כקרובים כרחוקים נהנו כולם מעזרתו. אולם נוסף לעזרתו הכספית עזר לייזר לכל אדם שרצה להגר מפולין לארגנטינה. ובבואם שם אף עזר להם להסתדר. הוא גם ביקר אצל הרב והאדמו"ר מקוצק ר' יוסלה מורגנשטרן והבטיח לעזור בהקמת מקווה חדש והיגייני. בהיפרדו בירך אותו הרבי בדרך צלחה. בבואו לגדיניה כדי לעלות על האוניה נתברר שהוא איחר, ומאוכזב ציפה שם להפלגה הבאה. אך לאחר כמה ימים נתקבלה ידיעה שהאוניה ההיא טבעה בלב ים. מובן מאליו שבעיירה ראו בזה יד הרבי, שהצילה את חייו...

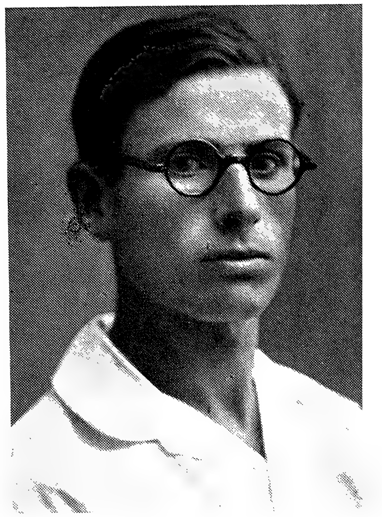
לאחר מלחמת העולם השנייה, בהיוודע בעולם חורבן יהודי פולין, מיהר לייזר מדנס עם רעיתו שרה לבקר בקוצק. בתוכניתו היה לחפש שרידי משפחתו הענפה, ולאחר מכן לבקר בישראל לשם הקמת מפעלים והשקעת כספים. ואמנם הצליח לייזר למצוא באירופה את השרידים היחידים ממשפחתו: בן־ציון בורשטין מראדזין ובת דודה מקוצק, שרה רוט, שעמדה על סף ההתמוטטות הנפשית (כעת בארגנטינה בביתם). מזועזע ממראה החורבן של יהודי פולין, לקה לייזר במחלה ובהיותו בדרכו ארצה, התגברה יותר ונאלץ לחזור הביתה ולאחר זמן קצר נפטר. בארץ הוקמה על שם המנוח מעבדה בוטאנית באוניברסיטה העברית בירושלים, ובניו ממשיכים בביצוע תוכניותיו להשקעת הון והקמת מפעלי תעשייה בישראל.

יהי זכרו ברוך!

גדליהו גרוסמן

אחי מתתיהו

(לזכר אחי)

הוא היה גדול ממני בשלוש שנים ואין פלא שתמיד התבוננתי במעשיו ושתיתי בצמא את דברי פיו. בגיל רך מאוד כבר היה חובב ציון, בהשפעת אחינו המבוגר מאיר גרוסמן שהכניס לביתנו ספרים עבריים, כגון שירי ר׳ יהודה הלוי וביאליק; מפיו של מאיר שמענו את שירי הים של יהודה הלוי והם שנטעו בלבנו עוד בשחר ילדותנו את האהבה לציון. מתתיהו היה כבן 8 בזמן הכרזת באלפור, והוא תאר אז בפני את א״י בצבעים יפים וקוסמים. כבן 14 הלך ברגל לראדזין, כדי לרכוש ספרי לימוד ודקדוק בעברית וש־ נינו למדנו מתוך הספרים האה. כשהתאר־ גנה תנועת „השומר הצעיר" בקוצק, היה בין הראשונים שהתמסרו לה בלב ונפש. מתתיהו לא היה רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים: כל בוקר היה ממהר לכפר ביאלובז׳גי הסמוך לעבוד אצל אכרים בעבודה חקלאית, כדי להכשיר עצמי להיות אכר בארץ. בגלל המצב הכלכלי נסע אח״כ לוארשה ומצא שם את דרכו לתנועת „על המשמר" מיסודו של יצחק גרינבוים. באותה תקופה עבד גם במוסדות ציוניים בוארשה אך לא מצא סיפוק בזה — שאיפתו היתה לעלות ארצה. בהיותו בעל אופי נזירי הסתפק בלחם צר, מים לחץ ובלבוש דל, ופרס מלחמו לרעב ולנצרך. בחודש מרץ 1932 התגשם חלומו והוא עלה ארצה. הוא עבד בכל עבודות הקשות, כגון בנין וכו׳ והיה גם חבר בקבוץ. הוא היה שולח אלי לקוצק ספר עברי שהופיע בארץ וכן את העתונות היומית. בשנת 1936 עברתו רוח אחרת: הוא נסע לספרד בזמן מלחמת האזרחים. במכתבו אלי הצדיק את מעשהו זה, בטענו שהוא לוחם למען הסוציאליזם, ובכך משתלב במלחמה נגד הריאקציה והפרעות בפולין... אחרי נצחון של פרנקו נכלא אחי במחנה מוקף גדר־תייל בפירניאים שבצרפת, והתאכזב אז מהסוציאליזם של ליאון בלום. לוחם אחד שהשתתף יחד אתו בקרבות בספרד כתב לי אח״כ: „אזכור את אחיך מתתיהו כל ימי חיי. בזמן שהפשיסטים התקיפו אותנו נשארתי פצוע בשדה. אחיך, הקצין היחידי שלא ברח, סיכן את עצמו, הוציא אותי על גבו והכניסני לבית החולים — וכך ניצלתי".

אחרי כיבוש צרפת בידי הנאצים, בימי מלחמת העולם נמצא אחי במחתרת הצרפתית. הנאצים אסרו אותו במחנה דרנסי ומשם שוחרר ע״י המחתרת, אך נתפס שוב ב־1943 ונשלח לאושויץ. יו״ר ארגוני היהודים בצרפת שהיה יחד אתו במחנה, סיפר אח״כ שאחי נהרג ע״י גרמנים מהס. ס., לאחר שהוא בא לעזרת צעירה אשר עונתה על ידיהם.

כך עברו חייו הטהורים, קדושים ומסורים לעזרת הזולת. במעשה נקמה נגד הנאצים נפח את נשמתו. יהא זכרו ברוך.

דב טשרני (הרצליה)

אריה טשרני

(לזכר אחי)

אריה טשרני נולד בקוצק בשנת 1907 להוריו אברהם ורבקה. בילדותו למד ב„חדרים" ואחר־כך מפי תלמידי־חכמים שבביהמ״ד דחסידי קוצק והושפע הרבה מרוח החסידות. כך המשיך לעסוק בתורה עד מות אמו.

מאז חל שינוי באורח מחשבותיו וחייו והוא הצטרף לתנועת „השומר הצעיר" ואח״כ ל„פועלי־ציון". שימש זמן־מה גם כמזכיר של „איגוד בעלי־מלאכה". לאחר שעזב את קוצק ועבר לבריסק המשיך את פעילותו בשורות פוע״צ ועמד לעלות לא״י, אך לא זכה להגשים את שאיפתו — פרצה המלחמה והוא נתפס בצפורני היטלר. נספה בגיטו בריסק.

היה בעל מזג טוב, עדין ונעים הליכות.

יהא זכרו ברוך.

אסתר ארזי (חיפה)

אלה שלא זכו

(לזכר בני משפחתי שניספו)

דומות היו משפחותינו בעיירה בגו־לה, שהיו משופעות בבנים ובבני בנים לאי־לנות עתירי ענפים ושורשים. אנו, שנש־ארנו בחיים אחרי עלות הכורת על מש־פחותינו, משולים לזלזל בודד וקטן שנש־אר לפליטה מאותו אילן ענף ורב־פארות.

דרך מקרה נשארנו אנו בחיים. ולאו דווקא החזקים והגבורים שבינינו — כך, כנראה, רצה הגורל. במקרה שלי כב־מקרים רבים אחרים, זכיתי בחיים תודות להחלטה גורלית — החלטתה של בת למשפחה חסידית מהעיירה קוצק לעזוב את עיר מולדתה ואת בני משפחתה, שכה היתה קשורה אליה ולנוע מעבר לים כדי לעלות לארץ ישראל. ואכן, כרוכה היתה החלטה זו ביסורים רבים: רבות סבלתי למראה צער ההורים, אשר ניסו בכל כוחם להניאני מצעד זה. אַחי, ובמיוחד אחי הצעיר משה, הבינו לרוחי, שכן שאיפותינו זהות היו, והשתדלו לעזור לי בכל יכולתם לבצע את תכניתי. עזבתי את הבית בלב שבור והגעתי לקבוץ ההכשרה חולה ומדוכאה. הטרידה אותי המחשבה שאני גורמת צער רב להורי ולא מצאתי לי מנוח. אחרי שנות עבודה בקיבוץ ההכשרה עליתי ארצה. ובהגיע מכתבי הראשון מהארץ למשפחתי בגולה היה הדבר להם כחג (לצערי הגדול אבי ז״ל לא זכה לזאת).

מונחים לפני מכתבי אחי, מלאי געגועים ואהבה לארץ ישראל, המביעים את כמיהתם הרבה אליה. במכתב ברכה לנשואי כותב אלי אחי משה: „הרבה משאיפות בני הגלות התגשמו אצלכם. שאיפות הנוער לבנות את ביתו בהרי ציון וירושלים, צריכים אתם להיות מאושרים שהגעתם לכך, והלואי שנזכה שהשם ארץ־ישראל יתגשם במלואו ושתקום מדינה עברית במלוא מובנה, בית יהודי אמתי — ואז תהיה הגאולה שלמה״.

באחד המכתבים מחודש מאי 1939 פונה הוא בשאלה לבעלי:

„מבקש אני שתכתוב לי את דעתך לאחרי ששהית שנה בארץ: האם באמת הארץ מוכשרת לפתור את בעיית היהודים הכאובה בעולם כולו? האם הארץ

זקוקה לנו, והאם יש בה מקום ליהודים כה רבים הזקוקים לה"... כחדשיים לפני פרוץ מלחמת העולם כתב לי אחי משה:

„מרגישים כבר אצלנו את ריח המלחמה ואיש אינו יודע במה זה עלול להסתיים". לאחר הופעת הספר הלבן הוא כותב לבעלי ומבקש שימסור לו תמונה ברורה מהמצב בארץ.

„האם באמת המצב כה רציני ומתוח, ואיך מקבל הנוער החלוצי בארץ את הספר הלבן ואיך השפעתו בכלל על הישוב היהודי בארץ".

מכל מכתבי אחי מהגולה אלינו הרגשנו שאחינו בגלות חיים בנפשם את חיי הישוב בארץ. על כל בעיותיו, וכאילו הם חלק חי מהישוב היהודי בארץ ישראל.

גדול כאבי שאף אחד מבני משפחתי לא זכה להגיע ארצה ולהגשים את שאיפותיו.

אנו שזכינו לחיות חיים חופשים במדינת ישראל, במולדתנו המשוחררת, נעלה על ראש שמחותינו את היקרים לנו שקיוו, חלמו, שאפו — ולא זכו להגיע למחוז חפצם.

אבא שלי

אבא שלי, — בעבורי הטוב שבאבות,
כמוהו לא פגשתי עוד.
לעתים פנקני —
אך ראשית לימדני:
בשתיים האמן: בחזון
האנושות ובריבון.

אבא שלי, חביב וישר
התפרנס בכבוד ולזולת עזר.
סחורתו ממין מובחר,
אף זכה לברכת אכר.
חרמש משובח לעונת הקציר,
להב מושחז לחרוש הניר.

אבא שלי, חסיד ונבון,
כולו אמונה ובטחון.
היה גבאי ב„חברת תהלים" —
בחל בדברים בטלים.

שחר עוד פרוש על היקום —
לבית המדרש השכים קום.

אבא שלי, תמיד ער ונרגש
בשובו מבית המדרש.
את פרקו שם הוא שנה
וגם התפלל „בכוונה".
בדרך, בעניני דיומא התווכח,
עליז, תוסס וקולח...

אבא שלי שב הביתה ומזמר,
השולחן ערוך ודולק הנר.
לעתים אליו נלווה אורח —
להכניס אורחים אבא שמח.
אהבה וחדוה שררה בביתנו
עת היה אבינו במחיצתנו.

אבא שלי, היכן נקבר?
אפרו לשמים פוזר...
לא הובא לקבר ישראל.
תנוח נשמתו בקרבת אל.
זכרו לנצח ישמר בלבי.
הלא היה זה אבא שלי!

הבן

משה זיגלמן

(לזכר אחי)

לא אשכח לנצח את הרגע בו עזבני בפעם האחרונה. כמו חי הוא ניצב לעיני בהופעתו העדינה ומבטו שבו נשקף טוב־לבו.

הוא אהב את החברה, חבר טוב ומ־סור בכל לבו לקן „השומר־הצעיר" שאליו השתייך. אם כי היה עדיין רך בשנים, הצטיין בכושר הדיבור ולא פעם נאם בר־בים על בעיות שונות. בפרוץ המלחמה היה רק בן שבע־עשרה.

כשהגרמנים החלו בפעולת ההשמדה והיהודים נאלצו לעזוב את קוצק, עמדו בפני אחי שתי דרכים: או להתחבא יחד אתנו, או להיות שותף להמונים היהודים בגורלם — לייסורים ולתקוות.

הוא בחר בדרך השניה והלך לוארשה. שם כרע, נפל. כיצד — לא אדע עד היום.

יהא זכרו ברוך!

מניה

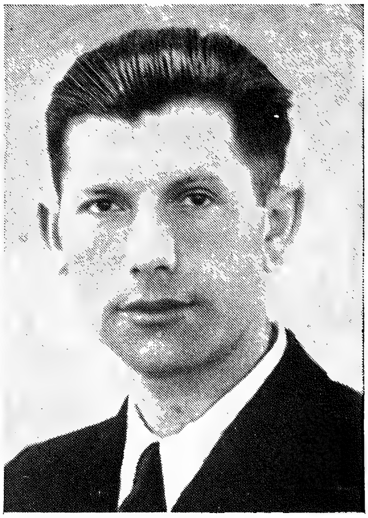
לזכר אחותי אהובתי שחייה נקטפו בנעוריה בידי צמאי דם.

אפרוח קטן, נחמד
חפש אמו בדד.
ולד רך ויקר
תפניק בקש מגוף נפטר,
יבב על חיוך שנקפד.
רשעים ערלי לב כפלד
יאבו בגוף הילד.
יה! פקוד מותה!
זכור ילדי בית רבן.
לנצח שמור זכרה
הויה! אַל נשכחנה.

ש. מ.

אליעזר קליינמן (תל־אביב)

לזכר משפחתי

ווי באַוואוסט האָבן די היטלעריסטי־שע מערדער אַרויסגעטריבן אַ גרויסן טייל פון די קאָצקער יידן אין לוקאווער געטאָ, און דאָרט זיי מיט די לוקאווער יידן אויסגעמאָרדעט. אַלע קדושים האָט מען באַגראָבן אין אַ מאַסן קבר אין מאַלצענאוו. אין יאָר 1947 האָב איך געזען מיט גרויס צער דעם זאַמדיקן פּלאַץ וואו עס ליגן אונדזערע טייערע. אַלץ איז דאָרט הפקר, די ביינער וואַלגערן זיך אַרום, דאָ און דאָרט שאַרבנס פון קדושים. פּוי־לישע קינדער האָבן דאָרט געזוכט גאָלדענע ציין... די רעגירונג האָט נישט געפונען פאַר נויטיק אָפּצוצאָמען דעם גרויסן ברידער קבר פון 10.000 לוקאווער און קאָצקער יידן. וועט נאָך ווער אַ מאָל אויפשטעלן פאַר זיי אַ דיינקמאָל?

אַ פּאָר ווערטער וועגן מיין משפחה. מיין פאָטער מאָטל מאיר׳ס קליינמאַן, איז געווען אַ בכבוד׳יקער ייד, וועלכער פלעגט אָפט דאַווענען פאַרן עמוד אין בית המדרש — ער האָט געהאַט אַ פיינע שטימע. איך געדענק נאָך זיין צוריקומען שבת פון דאַווענען און זיין הילכיקן „גוט שבת". געוואוינט האָבן מיר דאַן ביי מיין זיידן, און דער פעטער פלעגט זיך דאַרפן אַביסל זיך איינבויגן ביים איבערטרעטן די שװעל. ביי מיין זיידן האָבן זיך אויסגעהאָדעוועט בכבודיקע קאצקער, ווי מאטל, רחל ישראל׳קע שולשטיין, איקעס מוטער חנה און שימע מיין פעטער... דער פעטער מאטל פלעגט אַלע יאָר זאָגן „לשנה הבאה בירושלים" פאַר גאַנץ קהל — אָבער גאַנץ ווייניק פון דער משפחה האָבן זוכה געווען צו דעם. בכלל, ווער וועט געדיינ־קען די אַלע קאָצקער יידן, און ווי אַזוי קאָצק האָט אויסגעזען. —

זאָל כאָטש דער בוך זיין אַ זכרון און אַ דיינקמאָל פאַר זיי אַלע.

יוסף זשעזשניקעוויטש (בית-יהושע)

פון מיינע זכרונות

דאָס געשטאַלט פון די קאָצקער קדו־שים וואָס זענען אומגעקומען דורך דעם נאַציישן באַרבאַריזם שוועבט נאָך פאַר מיינע אויגן און פאַרהילט אַלעס. איך דערמאָן זיך אָבער אויך געוויסע עפּיזאָדן פון קאָצקער לעבן.

אָט געדענק איך ווי מיר לערנען אין קאָצקער שטיבל. ביינאַכט לערנען מיט אונדז יונגעלייט, איידעמס אויף קעסט, ווי יצחק אלי פערלשטין, ישראל ראזנ־קראנץ, מרדכי מארחאווקע. אין גאַס לאַכט מען אַ ביסל פון אונדז: חסידימלאך גייען... ברוך ראזענבערג מאַכט אונדז אָן צרות — ער פאַרהערט אין תוספות, און טאַמער ווייסט מען נישט, שרייט ער: פויער־יינגען...

אין יאָרן שפּעטער — אַ ברויזנדע יוגנט אין קאָצק, אַ גרויסע ביבליאָטעק מיט די נייעסטע ביכער פון די בעסטע שרייבער אין יענער צייט. ס׳קומען פאָר פאָרלע־זונגען, און מען זעצט פאָר די דיסקוסיעס אויפן גאַס.

שפּעטער — כמאַרעס שוואַרצע איבער אייראָפּע. אין פוילן וואַקסט דער אַנטי־סעמיטיזם; די באַרימטע לאָזונג פון גענעראַל סקלאדקאווסקי: בויקאָטירן מעג מען, שלאָגן נישט... פּיקעטן ביי די יידישע קראָמען און סטראַגאַנעס. דער אָנפירער אין קאָצק אַ געוויסער אושאַק, אַן אינהאַבער פון שפּייז געוועלב. די יידישע יוגנט שטעלט אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד. די כוליגאַנעס באַקומען אַ מיאוסן פּסק און פון דאַן אָן ווערט שטיל אין שטעטל.

עס דערנענטערט זיך דאָס יאָר 1939. מלחמה שטימונג. אַ מהומה. מען באָמבאַרדירט דעם רבינ׳ס הויף. יענעם טאָג וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. מיר קלייבן צונויף די הרוגים, הענט און איברים באַזונדער, און ברענגען לקבר ישראל.

עס איז אָבער נאָר דער אָנפאַנג פון די צרות. 5 חברים גייען מיר אַוועק קיין בריסק. מען שטראָמט פון גאַנץ פוילן. איך קער מיך צוריק קיין קאָצק. געשלאָפן יענע נאַכט ביי מיין מייסטער ישראל רויטאפּעל (היינט אין ישראל). אַ גאַנצע נאַכט

אַרומגערעט די סיטואַציע — איך האָב אים איבערצייגט אַז מען דאַרף אַנטלויפן. צומאַרגנס פאַרלאָז איך מיין געבורטס־שטעטל קאָצק און קום קיין בריסק. עס זענען אַוועק פיל פון קאָצק — אָבער אַ גרויסער טייל האָט זיך אומגעקערט און ליידער פאַרניכטעט געוואָרן.

עס איז מיר שווער אַרויסצוברענגען אַלץ וואָס איך האָב איבערגעלעבט. פון קאָצק איז געבליבן נישט מער ווי אַ ביסל אַש. מיינע אויגן — ווי קוואַלן פון טרערן...

נחמה ארליך (תל־אביב)

מיין היים

געהאַט האָב איך אַ גוטע וואַרימע היים. דער טאַטע, אַ הויכער ברייט־פּלייציקער ייד מיט אַ לאַנגע ווייסע באָרד, די מאַמע אַ הויכע שוואַכע פרוי. געווען זענען אין שטוב ברידער, שוועסטער און אייניקלעך, פון וועלכע פיל האָב איך נישט געקענט.

מייט טאַטע האָט זיך פאַרנומען מיט אויסאַרבעטן אייל, ד. ה. אַן אָליאַרניע. געאַרבעט האָט מען מיט אַ קעראַט, וואו אַ פערד האָט זיך געדרייט אַ גאַנצן טאָג. די קינדער פלעגן זיך קריגן צווישן זיך, ווער וועט זיצן אויפן עק פון ברעט כדי צו קענען פאָרן אַרום און אַרום.

דער טאַטע איז געווען זייער פרום. ער פלעגט אָפּזיצן האַלבע נעכט און לערנען תורה. אין קאָצק האָט מען אים גערופן רב יוסף מאיר. דער טאַטע האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ דאָקטאָר און מען פלעגט רופן דעם פאָטער צו קראַנקע. ער פלעגט זיך פאַרנעמען מיט אָפּשרייבן „ראָזן" (שושנים), און סתם קוויטלעך. פלעגט נאָר קומען ראש־חודש אלול, אַזוי פלעגן אָנקומען מענטשן פון פאַרשיידענע שטעט צו מיין פאָטער ער זאָל שרייבן פאַר זיי קוויטלעך צו לייגן אויפן קבר פון רב מענדעלען. געטאָן האָט ער דאָס מיט גרויס ערפורכט און געגלויבט אַז דאָס איז אַ גרויסע מצוה.

אַמשטרייטנגסטן אָבער איז ביי אונדז אָפּגעהיטן געוואָרן דער יום־טוב פסח.

איך געדענק נאָך עד היום וואָס עס האָט זיך אָפּגעטון ביי אונדז די וואָך פון ערב־פסח. די מצות האָבן געמוזט זיין פון ערשטן אויוון, ביי וועלכע דער טאַטע אַליין האָט געבראַכט דאָס וואַסער. ער פלעגט בייזיין ביז דעם ענדע באַקן און אַכטונג געבן, אַז אַלץ זאָל זיין בסדר.

איך אָוונט פון בדיקת חמץ פלעגט אונדז פשוט אַ שרעק באַפאַלן פון דער שטרענגער פּראָצעדור: דאָס צוטיילן די שטיקלאַך ברויט אין פאַרשיידענע ווינקע־לעך, און דאָס אויפזוכן מיט אַ שטיקל ליכט. אַלץ האָט געמוזט אויסגעפירט ווערן פּינטלעך.

ערב פסח. די שטוב איז אויפגעפוצט. געקאָכט, געבאַקן. די קינדער אין נייע שיך און נייע קאַפּאָטעס — אַלץ גלאַנצט. דער טאַטע קומט פון שול און מ׳זעצט זיך צום סדר. אַלץ פירט זיך לויט אַלע דינים און מנהגים. אַ סך מענטשן זענען געשטאַנען שפּעט ביי אונדזערע פענצטער און זיך צוגעהערט צו די סדר־געזאַנגען...

פון דעם אַלץ זענען נאָר געבליבן זכרונות, טרוימען. פאַרשוואונדן אויף אייביק...

שמחה מדנס (תל־אביב)

והיה כי ישאלך בנך

(לזכר הסבים והסבות שלא חזו בנכדם)

יבוא יום וילדך ישאל:
מהי התמונה?
התמונה עוזרת להסביר,
פעוטך לנצח יזכור.
התמונה מאפשרת להכיר
היכן המקור...

הזמן משכיח כאב
מרפא יסורים,
דמעות ודאבון לב.
בינתיים חולפים הימים
ואינך שם לב
שכאן שרשים עמוקים —
ושם הסבתא והסב
בנכר בין הרגבים.

היתה קוצק פעם
והיא כבר איננה.
היה סב אברהם
ועיניו אותו לא תראינה.
ונכדו רמי־רם
בתמימותו ישאל — למה ?

לעתים נהייתי נבוך
משאלת הבן.
מדוע אני חנוך —
על שם הסבא הזקן ?
היודע מחמדנו תובל
בהיר־השער ותכול העינים
שסבו לחנק הובל
לאור השמש ותכלת השמים ?

אתה החמוד והחסון
סבך היה טוב וישר.
בהיותו עגלון,
נפח, נגר או סנדלר
היה ירא שמים ונבון.

הנכם נכדי המעונים.
זכיתם להיות מאושרים
ושמרו בלבבכם הגחלת.
זכרו סבים וסבות בשמי התכלת,
כאשר אצבעכם על התמונה תחליק.
חייהם ומותם לא היו לריק!

ר' יעקב יצחק בלומנפלד ז"ל

(קוים לדמותו)

אבי ז"ל היה תלמיד חכם מלא וגדוש ידיעות בתורה ופוסקים, ואת ידיעותיו הרבות השתדל להקנות לתלמידיו, אך לא רק לימודי תורה ודת הרביץ להם — הוא השתדל גם להנחות את תלמידיו בדרכו, דרך אדם נוח לבריות, טוב־לב, הרואה בעין יפה כל אדם, ללא הבדל מוצא והתעסקות. ואכן רבים מתלמידיו סיפרו לי, שעד היום מורגשת אצלם השפעתו זו בדרך חייהם.

בהיותו יהודי אדוק, קשה היה לבניו לעזוב את דפוסי החיים החסידיים ולהת־נהג כיהודים מתקדמים, כרצון רוב בני הנוער הקוצקאי. הוא התנגד בתוקף לדר־כם החדשה ואף הציק להם, אך מסירותו האבהית העדינה שימשה להם פיצוי לכך.

ואף שנפרדו דרכינו בעניינים אלה, לא היה אבי ז"ל מטיל מורא בבני־ביתו, כמנהג יהודים אדוקים בעיירות פולין. יחסו של אבי ז"ל לילדיו דומה היה ליחס האבות לבניהם כאן בארץ. תמיד שררו בינינו יחסים לבביים וחפשיים.

יחידה נשארתי מכל בניו ובני בניו הרבים, ויחד עם תלמידיו, שנפוצו בכל קצווי תבל, אזכרהו באהבה ובהערצה.

יצחק גלבך, הפרטיזן הגיבור מקוצק

יצחק גלבך, או בכינויו המוזר „יצחק נותן התורה", הפך בעיני הקוצקאים ששרדו בחיים לכעין דמות אגדתית. צעיר יהודי, ראש קבוצת פארטיזנים, לוחם יחידי ללא־חת מול עשרות ומאות נאצים ופאשיסטים, הדוהר תמיד על סוסו בדרך לא־דרך כדי להציל יהודים נרדפים ולנקום את נקמתם.

יצחק גלבך, עלם שחום־פנים ורזה, נולד בעיר קוצק להוריו דוד ואסתר, שמצאו את פרנסתם בצמצום ובדוחק בכפרים הסמוכים לקוצק. כשסיים יצחק את ביה"ס העממי התחיל לעבוד כחשמלאי בטחנת החשמל של האחים זאקאליק בקוצק. איש לא שם לב לבחור המטפס על עמודי החשמל ומזרים אור לבתי קוצק והסביבה.

כשפרצה המלחמה היה יצחק גלבך צעיר כבן 18, שאיש לא התעניין בגורלו. אך בסערת הימים ההם, כשהשמדת היהודים הגיעה לשיאה וקוצק והעיירות הסמו־כות נתרוקנו מיהודים — נתפרסם שמו של הצעיר האלמוני בין כל אלה שהסתתרו בבונקרים וביערות. השמועה נתפשטה שיצחק נודד ביערות ובדרכים בסביבות קוצק כשהוא מזויין בנשק אוטומאטי וברימונים. נודד היה יצחק גלבך מכפר לכפר ומחפש את היהודים במחבואים ובבונקרים, כדי להגיש להם עזרה.

יצחק גלבך הטיל אימה על האכרים ותושבי הכפרים הפולנים בסביבות קוצק. פולני שהעז להלשין בפני הגרמנים על יהודי עובר־אורח, ידע שקיצו קרב. וכך נורה ונהרג על ידו לאור היום פולני שהסגיר את אחותי אסתר בלימה לידי הס.ס. וביתו ורכושו עלו באש. יצחק בישר לנו את הגאולה ואת סופו של היטלר.

מאימת הפרש היהודי הגיבור היו האכרים הפולנים נותנים מזון ליהודים מעונים ונרדפים. אף בעיניהם היתה דמותו של יצחק אגדתית, ובראותם אותו רוכב על סוסו היו מתחבאים ונעלמים כדי לא להיפגש אתו פנים אל פנים. גם הסיירים הגרמנים נמנעו מלהיפגש אתו, שכן הרבה להפיל מהם חללים. יצחק ארגן חבורות פרטיזנים יהודים ורוסים והיה עובר בראשו לאור היום בדרכי קוצק—לובלין ללא פחד ומורא.

רצה הגורל האכזר והמר שדווקא שבוע ימים לפני שחרור קוצק פגע כדור תועה בידו השמאלית. יצחק לא שם לב לפצע הקל, אך חבריו האיצו בו שירפא את ידו. רופא פולני מעיר אדאמאוו „טיפל" בו, אך במקום לרפאו הרעיל הרופא האנטי־שמי את דמו ובייסורים קשים הוציא את נשמתו. יצחק שניצל מפגזים ומרגמות נפל טרף בידי רופא זקן ושפל.

באותם הימים נהרגו גם שני בחורי קוצק — ישראל משה רוזנבלט ונתן רימרז' — שלחמו כפארטיזנים במשך 20 חדשים. שלושת הפרטיזאנים היהודים מקוצק מצאו את מותם בשבוע האחרון לפני השחרור ונקברו בשדות סמוך לקוצק השדודה והחרבה.

ישמשו שורות אלו גלעד לזכרם במקום מצבה על קברם. חרותים יהיו לנצח על לוח לבנו. יהי זכרם ברוך!

ג. ג.

יעקב ארזי (חיפה)

לזכרם

מאז הגיע היום הנורא
לב כל יהודי נמלא פחד ומורא.

כחיות הם הרגו ללא רחם
תינוק, עולל גם אם.

פה ושם נשמעו יריות
ואמהות נשארו שכולות.

ופתאום נשמעה זעקה נוראה
זעקה מפי אם שכולה.

הם נטבחו לאלפים, למאות
ככבשים תמימים לשיני אריות.

הוי האדמה רווית הדמים
דמם של נשים עוללים וגברים.

כיצד תבלעי כל זאת בדממה?
איך לא תבושי להעלים הזועה?

ואז למראה הסבל והיסורים
קמו הצעירים בלבבות סוערים.

בחרון, ברמה, בלהט־נקם
להגן על כולם ולנקום על הדם.

מעטים מול רבים
הם נלחמו בגרמנים.

מקל מול תותח
רובה מול אקדח.

אל נשכח את הזועה שנעשתה
וכן לא הגבורה שנתגלתה.

נעלה את זכרם של הקדושים והגבורים —
לזכרון עד לכל הימים!

יעקב ארזי בן 11½ כיתה ו׳ ב׳,
בית ספר לאו באֶק, חיפה
נכדו של יעקב יצחק בלומנפלד.

הקוצקאים בארץ ובתפוצות
קאצקער אין ישראל
און אין אויסלאנד

הקוצקאים בארץ

ה„עלייה הראשונה" מקוצק, רישומיה ידועים היו בעיר. היו מספרים על ר' דוב'צה שעלה ארצה לפני 100 שני סוהשתקע בירושלים עם כל משפחתו (בתו הנשואה לר' יוסקה רוזנבלט סוחר הבדים נשארה בקוצק). כן היתה ידועה בעיר עלייתו של ר' יצחק רפופורט, נכד ר' מנדלה מקוצק, לפני 60 שנה, שהיה גם „משולח" לאחר־מכן ואסף כספים לעזרת היישוב בארץ.

אך בתקופתנו אנו היה הראשון שפתח בעליית יהודי קוצק לישראל יעקב הרץ שעלה ארצה בשנת 1920 אחרי עבודה פוריה ומסורה בשדה הציונות והחינוך העברי. בבואו ארצה גר בסימטאות יפו, עבד בעבודות בניין והיה באותו זמן חבר ה„אופירה הישראלית" שבהנהלתו של גולינקין, ואף שימש כגזברה תקופת־מה. המוסיקאים בארץ ניבאו לו עתיד מזהיר. הוא למד בקונסרבטוריום האיטלקי במילאנו, גמר את לימודיו והשתקע בתל־אביב. באותו זמן עלה ארצה גם אברהם נחתומי ממייסדי תיאטרון ה„אהל" ושחקניו הקבועים. הוא גם מחבר הספר „בצל הדורות" שהופיע בעברית ובאידיש. כעבור שנה עלה ארצה יעקב טופל ומשפחתו למרות מוצאו מבית עשירים, וויתר על כל עזרה מצדם וכל שניו עבד בעבודות בניין. נפטר בשנת 1957.

משנת 1931 התחיל לזרום גל גדול של עולים מקוצק שבאו מהכשרות ומת־נועות החלוציות, ביניהם: יושה שולשטין (סלע), מתתיהו גרוסמן, פנחס קרייצמן, דב טשרני, נטע בומפלד, אברהם ורבקה רוזנבלום, שמעון מרחבקה, וולוול וועלצ'ער, נעמי קריצמן, חנה מונצרז', נחמה ארליך, ישעיה הורביץ, מיכאל רק, אהרן בן־יוסף, יהונתן גולדפינגר, יחזקאל גולדפרב (עכשיו בקבוץ תל־יוסף), גרוניה מרגלית, צבי מדנס, אסתר בלומענפעלד (ארזי), משה פרידמאן, פסח איזנמאן, מנוחה קרייצמאן.

עם פרוץ המלחמה העולמית הגיעו ארצה: שמחה קריצמן, אברהם סרטני, משה גז'בין, מרים צוביק, נטע קופרשלג, שמחה מדנס, ועם גמר המלחמה בשנת 1946 העפילו ארצה: יעקב קסלברנר, גדליה גרוסמן, יעקב גז'בין, שמעון רובאצ'ק, שמעון זיגלמן, שרה ומניה זיגלמן, אריה גולדמן, יעקב ארליך ובנותיו לאה ומלכה, רחל וינשטין, יוכבד איילפישר, רוטאפל ישראל, משה ובנימין גרינהיים, המשפחות רז'ז'ניקביץ (יוסל וחנה) ומשפחת זיסקינד ונדרמן (במושב בית־יהושע), האחים פלדמן מנדל ואלתר (בכפר יונה), משפחת רייזר , רבקה טופל (בעכו), זילברשטין מוליה (ברמלה), לייביש קורצאנד (בכפר יבנה), משה קלינמן (רמלה), קלינמן משה ואשתו חוה (בתל־אביב), פסח זאקאליק, רוזנבלאט יצחק, שילדקרוט

ישראל, רכטמן יצחק, וירובניק טוביה, שלפכובסקי מנדל (כפר יהושע), שוכמאכר ישראל, וישניה שלמה ואריה (בקיבוץ שמרת), איזנמן דוב (כפר מנחם), גולפרב גיטל (רמת־רחל), רבקה גולדפינגר ועוד. כיום נמצאים בארץ קרוב ל־500 נפש מיוצאי קוצק, חלקם בקיבוצים ובמושבות ורובם בתל־אביב ובחיפה. כולם אנשי עמל, העובדים בשדה ובבניין ובפקידות ונותנים את חלקם בהפרחת מדינת ישראל.

ג. ג.

קאצקער אין ישראל

די „ערשטע עלייה" פון קאָצק האָט איבערגעלאָזן אַ רושם אין שטעטל. מען פלעגט דערציילן וועגן ר' דוווטשע וואָס איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל נאָך פאַר 100 יאָר און זיך באַזעצט אין ירושלים מיט זיין גאַנצער משפחה (זיין טאָכטער, ר' יאסקע ראזענבלאַטס דעם מאנופאַקטור־סוחר'ס ווייב, איז געבליבן אין קאָצק). אַזוי איז אויך באַקאַנט געווען די עלייה פון ר'יצחק ראַפּאַפּאָרט, ר' מענדעלע קאָצקער'ס אַן אייניקל, וועלכער איז נאָכער געווען אַ „משולח" און געקליבן הילף פאַר ארץ־ישראל'דיקע יידן.

אָבער אין אונדזער צייט האָט דער ערשטער געעפנט די עלייה פון קאָצקער יידן יעקב הערץ וואָס איז געפאָרן קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1920 נאָך אַן איבער־געגעבענע און פרוכטפולע אַרבעט אויפן געביט פון ציוניזם און העברעאישע דערציאונג. קומענדיק אין לאַנד האָט ער צוערשט געוואוינט אין יפו'ער געסלעך, געאַרבעט ביי בוי־אַרבעט און איז גלייכצייטיק אַ מיטגליד אין דער „ארץ־ישראל־דיקע אָפּערע", אונטער דער אָנפירערשאַפט פון גאלינקין, און איז אַ געוויסע צייט געווען איר קאַסירער. די מוזיקאַלישע קרייזן האָבן אים פאָראויסגעזאָגט אַ גלענצענדע מוזיקאַלישע צוקונפט. ער האָט שטודירט אין אַן איטאַליענישן קאָנסערוואַטאָריום, געענדיקט דאָרט און זיך באַזעצט אין תל־אביב. צו יענער צייט איז אויך געקומען אין ארץ־ישראל אברהם נחתומי, איינער פון די גרינדער פון אַרבעטער־טעאַטער „האהל" און פון זיינע שטענדיקע אַרטיסטן. ער איז אויך דער פאַרפאַסער פון בוך „בצל הדורות" (דערשינען אויך אין יידיש). אין אַ יאָר אַרום איז געקומען אויך יעקב טאפּל מיט זיין פאַמיליע. נישט קוקנדיק וואָס ער האָט געשטאַמט פון אַ רייכן הויז, האָט ער מוותר געווען אויף יעדער הילף פון איר זייט און געאַרבעט זיין גאַנץ לעבן ביי בוי־אַרבעט. געשטאָרבן — 1957.

אין יאָר 1924 האָט אָנגעהויבן שטראָמען אַ גרויסע כוואַליע פון קאָצקער עולים, וועלכע זענען געקומען פון „הכשרות" און חלוצישע באַוועגונגען, צווישן

זיי: יאשע שולשטיין (סלע), מתתיהו גראסמאן, פנחס קריצמאן, דוב טשארני, נטע בימפעלד, אברהם ורבקה ראזענבלום, שמעון מארכעווקא, וולוול ווערטשער, נעמי קריצמאן, חנה מאנטשארזש, נחמה ארליך, ישעיה הורביץ, מיכאל רק, אהרן בן־יוסף, יהונתן גאָלדפינגער, יחזקאל גאלדפארב (תל־יוסף), גרוניה מרגלית, צבי מאדאנעס און אַנדערע.

שולחן הנשיאות באזכרה לקדושי קוצק ע״י ארגון עולי קוצק בישראל בהשתתפות האורח יוסף פרידמן מצרפת.
אַ אזכרה־אָוונט צום אָנדענק פון די קדושים פון קאָצק אין ישראל, מיט דער באַטייליקונג פון יוסף פרידמן (פראַנקרייך)

מיטן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה קומען אָן אין ארץ־ישראל: שמחה קריצמאן, אסתר ארזי, מנוחה קריצמאן אברהם סרטני, משה פרידמאן, משה גזשעביען, מרים צובעק, נטע קופערשלאג, שמחה מאדאנעס. ביים ענדע קריג, אין יאָר 1946, זענען געקומען אומלעגאַלע אַלס „מעפילים״, יעקב קעסעלברענער, גדליהו גראסמאן, יעקב גזשעביען שמעון רובאטשעק, שרה און מאניע זיגעלמאן, אריה גאלדמאן, יעקב ארליך און זיינע טעכטער לאה און מלכה, רחל וויינשטיין, איילפישר יוכבד, ישראל רוטאפל, משה און בנימין גרינהיים, די פאַמיליעס רזשעזשניקאוויטש יאסל און חנה, די פאַמיליע וונדרמן זיסקינד (בית יהושע) די ברידער מנדל, אלתר און גרשון פעלדמאן, די פאַמיליע רייזער (עכו), מוליע זילבערשטיין (רמלה) קורצבאנד לייביש (כפר יבנה), קליינמאן משה (רמלה),

קלייננמאַן משה און זיין פרוי חוה (תל־אביב), פסח זאקאליק, יצחק ראזענבלאט, ישראל שילדקראש, יצחק רעכטמאן, טוביה ויראבניק, מנדל שלעפאכאווסקי (כפר יהושע), ישראל שוכמאַכער, שלמה און אריה ווישניא (קבוץ שמרת), דב און פסח אייזנמאן (קבוץ כפר מנחם), גיטל גאלדפארב (רמת־רחל) און נאָך אַנדערע.

אין ישראל לעבן יעצט קרוב ביי 500 נפשות וואָס שטאַמען פון קאָצק, אַ טייל אין קיבוצים און דערפער, די מערהייט אָבער אין תל־אביב און חיפה. אַלע לעבן פון אַרבעט, אין פעלד, ביים ווערקשטאַט און אַלס אָנגעשטעלטע, און נעמען אָנטייל אין אויפבוי און אויפבלי פון מדינת ישראל.

אירגון יוצאי קוצק בישראל

עם קבלת הידיעה הראשונה על שרידי יהודי קוצק שנשארו בחיים ממכתבו של יעקב ארליך ביום 22.10.44, אשר פורסם בעתונות הישראלית, שבו הוא מוסר כי מהקהילה היהודית בקוצק נשארו בודדים בלבד — התכנסו יוצאי קוצק בישראל לאסיפה דחופה ביום 3.3.45 בביתו של דוד רק. באסיפה זו נמסרה אינפורמציה על ידיעות שנתקבלו על שרידי היהודים בקוצק וכמו כן קריאתם לעזרה. בכנס זה הוחלט על הקמת ארגון ובחרו בועד שבו נכנסו בומפלד נטע, וולציר זאב, מיכאלי

כנס יוצאי קוצק בישראל — אַ צוזאַמענטרעף פון קאָצקער אין ישראל.

משה, קריצמן פנחס, רק דוד, כמו כן נאסף בין הנוכחים סכום כסף להושיט את העזרה הראשונה המבוקשת ונשלחו חבילות מזון ובגדים. באותו מעמד הוחלט לפנות ליוצאי קוצק בתפוצות כדי לשתף אותם בעזרה הדרושה. מאותו זמן שימש הארגון כתובת לאלה שעלו ארצה אחרי השואה. ועד הארגון ערך פגישות קבועות שבהן דן בבעיות ארגון וקיים קשר מתמיד עם יוצאי קוצק הנמצאים בחו״ל.

כנס־אזכרה ראשון לקדושי קוצק התקיים בשנת 1951 בתל־אביב, שבו השתתפו כל יוצאי קוצק בישראל ובתוכם שרידי היהודים בקוצק שבמשך הזמן עלו ארצה. יו״ר הועד מר נטע בומפלד ז״ל הספיד את הקדושים. גרוסמן גדליהו וגולדמן אריה ספרו על השואה והמאבק של יהודי קוצק בתקופת השואה ובמחתרת, כיצד עשרות צעירים יהודים מקוצק ללא תקוה וסיכוי לא נכנעו להיטלר, יצאו ליערות קוצק המפורסמים, סבלו, לחמו והפילו קרבנות בצוררי היהודים. בכנס זה הוחלט על הקמת „קופת גמ״ח״ והתרמת חברים. כן הועלה רעיון להנצחת קדושי קוצק על ידי הוצאת ספר זכרון שבו יבוא לידי ביטוי חיי יהודי קוצק בעבר, לבטיהם ומאבקם בתקופות שונות וכמו כן בתקופת השואה. הוחלט להוציא חוזר לכל יוצאי עירנו בארץ ובחו״ל להמצאת חומר לספר קוצק. כן נבחר ועד חדש לאירגון יוצאי קוצק והם: בומפלד נטע, גרוסמן גדליהו, זיגלמן שרה, לאק אהרן, פרידמן משה, קריצמן שמחה, רק דוד. כנהוג מתכנסים יוצאי קוצק בישראל מדי שנה בשנה לכנס אזכרה ביום ט״ז שבט, שהוא תאריך חיסול הקהילה היהודית בקוצק.

קאצקער לאנדסמאנשאפט („ארגון יוצאי קוצק״) אין ישראל

גלוך ווי עס איז דערהאַלטן געוואָרן די ערשטע ידיעה וועגן די איבערגעבליבענע קאָצקער יידן דורך יעקב ערליכ׳ס בריוו (פון 22.10.44), וועלכער איז פאַרעפענט־לעכט געוואָרן אין דער ישראל׳דיקער פּרעסע, וואו ער מעלדעט אַז פון דער קאָצקער יידישער קהילה זענען געבליבן נאָר איינצעלנע — האָבן די געוועזענע קאָצקער יידן אין ישראל איינגעאָרדנט אַן עקסטרע פאַרזאַמלונג אין הויז פון דוד ראַק. אויף דער פאַרזאַמלונג איז איבערגעגעבן געוואָרן אַן אינפאָרמאַציע וועגן די איבערגע־בליבענע יידן אין קאָצק און אויך וועגן זייער ווענדונג צו הילף. גלייכצייטיק איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַן „ארגון יוצאי קוצק״ און אַ קאָמיטעט, צו וועלכן עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן: בומפלד נטע, וועלטשער זאב, מיכאלי משה, קרייצמאַן פנחס, ראַק דוד. צווישן די אָנוועזנדע האָט מען צוזאַמענגעקליבן אַ סומע געלד פאַר די ערשטע הילף און אויך פעקלעך שפייז און בגדים. עס איז אויך באַשלאָסן געוואָרן צו ווענדן זיך צו אַלע געוועזענע קאָצקער אין אַלע לענדער

מיט אַ הילפסרוף פאַר די איבערגעבליבענע יידן אין קאָצק.

פון דאַן דינט דער „ארגון" אַן אַדרעס פאַר די נייע עולים וועלכע זענען געקומען אין לאַנד נאָך דער מלחמה. דער קאָמיטעט אָרדנט איין באַשטימטע צוזאַמענטרעפן וואו מען באַהאַנדלט די פּראָבלעמען פון ארגון, און עס ווערט אָפּגעהאַלטן אַ שטענדיקער קאָנטאַקט מיט אַלע געוועזענע קאָצקער אין אויסלאַנד.

דער ערשטער אזכרה־צוזאַמענטרעף לזכר קדושי קוצק איז פאָרגעקומען אין 1951 אין תל־אביב, אין וועלכן עס האָבן אָנטייל גענומען אַלע געוועזענע קאָצקער און אויך די נייע אָנגעקומענע. דער פאָרזיצענדער, נטע בלומפעלד ז"ל, האָט מספּיד געווען די אומגעקומענע, גראַסמאַן גדליה און גאלדמאַן אריה האָבן דערציילט וועגן דעם אומקום פון קאָצקער יידן און זייער קאַמף אין אונטערגרונט. זיי צענדליקער יידישע בחורים פון קאָצק, אָן האָפנונג און צוקונפט, האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן היטלערן, און זענען אַרויס אין די באַרימטע קאָצקער וועלדער, געקעמפט און זיך נוקם געווען אין שונא.

אויף דעם צוזאַמענטרעף איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ גמילות חסדים קאַסע און חברים באַשטייערונגען. עס איז דאַן אויך באַשטימט געוואָרן צו פאַר־אייביקן די קאָצקער קהילה דורך אַ ספר־זיכרון, אין וועלכן עס זאָלן קומען צום אויסדרוק דאָס לעבן פון קאָצקער יידן אַמאָל, זייער ראַנגלענישן און קאַמפן אין פאַרשידענע עפּאָכעס און דער עיקר אין דער צייט פון דער מלחמה. עס איז באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצושיקן אַ בריוו צו אַלע געוועזענע קאָצקער אין ישראל און חוץ־לארץ, זיי זאָלן צושיקן מאַטעריאַל צום בוך. גלייכצייטיק איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייער ועד פון דער קאָצקער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל: בומפעלד נטע, גראַסמאַן גדליהו, זיגעלמאַן שרה, לאק אהרן, פרידמאַן משה, קרייצמאַן שמחה, ראָק דוד.

געוועגלעך קומען זיך צונויף אַלע געוועזענע קאָצקער אין ישראל צו אַ יערלעכן אזכרה־אָוונט אין ט"ז שבט, וואָס איז די דאַטע פון דער ליקווידאַציע פון דער יידישער קהילה אין קאָצק.

קאצקער אין ארגענטינע

שוין כמעט 50 יאָר ווי דער ערשטער קאָצקער ייד האָט זיך פאַראַנקערט ביי די ברעגן פון בוענאָס־איירעס. געווען איז דאָס אין 1908, ווען לייזער מאדאנעס ע"ה האָט זיך אונטערגענומען אַזאַ געוואַגטן שריט — זיך אַרויסלאָזן אין אַזאַ ווייטן וועג. אָנקומענדיק אין אַרגענטינע האָט ער געהאַט גרויסע שוועריקייטן, דאָך האָט ער זיך איינגעבירגערט און אין פאַרלויף פון יאָרן געשאַפן די אייגענע פירמע מאדאנעס. צוגלייך מיט דער עקאָנאָמישער טעטיקייט האָט ער

זיך אויך אָפּגעגעבן מיט העלפן די קרובים און זיי אַריבערפירן קיין אַרגענטינע. לייזער מאדאנעס איז געוואָרן דער אַדרעס פון קאָצקער. די פריש געקומענע וועאָדן זיך צו אים — און קיינמאָל ווערן זיי נישט אַנטוישט. צו די איבערגעבליבענע פון דער לעצטער מלחמה, האָט ער אַרויסגעוויזן אַ גאַר מענטשלעכע, כמעט פּאַטערלעכע באַציאונג.

אין 1913 הויבן זיך אָן באַווייזן נאָך קאָצקער אין אַרגענטינע: ירחמיאל זאַקאַליק, מענדל חיים סטרינעס, משה מאדאנעס, שלמה ווייסגראַס א. אַ. (דער עלטסטער קאָצקער אין אַרגענטינע איז היינט צו טאָג — ירחמיאל זאַקאַליק).

אַן אזכרה פאַר די קדושי׳ם פון קאָצק אין בוענאָס־איירעס (ארגענטינע)
טכס אזכרה לקדושי קוצק בבואנוס־אירס (אַרגענטינה).

די ערשטע וועלט מלחמה (1914) רייסט איבער דעם שטראָם. מיט דער באַפרייאונג פון פּוילן (1920), ווען עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די האָפענונג אַז פּוילן וועט זיך באַצען הומאַניש צו דער יידישער מינדערהייט, איז נאָר אַן אילוזיע — קומען איינצעלנע קאָצקער אין אַרגענטינע (אַ טייל האָט דאַן עמיגרירט קיין צפון אַמעריקע אָדער עולה געווען נאָך א״י). ירחמיאל בנימין גראַבאַרזש, גאָלדשטיין באַמיט זיך צו יענער צייט לינדערן דיליידן פון די

אַנגעקומענע עמיגראַנטן דורך וואָרט און טאַט, און פרווווט שאַפן אַ געזעלשאַפט־לעכע סביבה; לייזער מאדאנעס ברייגט אַראָפּ נייע משפחה מיטגלידער: שפּרינצע מאדאנעס, אריה גאלדפינגער, שפּעטער מענדל גאלדפינגער, מענדל מאדאנעס — יינגע בחורים מיט ווייניק דערפאַרונג אין לעבן, וועלכע ווערן איינגעשלונגען אין אַרגענטינער גרויס־שטעטישקייט.

פון 1927 קומט אָן אין אַרגענטינע אַ נייער עלעמענט מענטשן מיט אַ געזעלשאַפטלעכן באַגאַזש, מיט אַ דעפינירטן קוק אויפן לעבן: יעקב טאָפּעל — וועלכער האָט בייגעשטייערט ביים קריסטאַליזירן אַ מאָדערן געזעלשאַפטלעך לעבן

גילוי לוח־זיכרון לקדושי קוצק בארגנטינה — אַנטהילונג פון דעם אָנדענק־טאָוול נאָך דער דערמאָרדעטער קאָצקער קהילה.

אין קאָצק, שיע ערליך — טעטיק פון יונגווייז אָן אין דער ציוניסטישער אָרגאַני־זאַציע, שאַפט גלייך מיט די ערשטע זאָרגן פאַר פרנסה אַ גייסטיק־געזעלשאַפטלעכע סביבה. ער וווינט אין אַ געגנט („מאטאדעראס") וואו עס קאָנצענטרירן זיך רעליגיעז־געשטימטע יידן, גלידערט זיך איין אין זייער סביבה און פאַרוואַנדלט שפּעטער די סביבה אין אַ מאָדערן־יידישע מיט אַלע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס (מגבית, קק"ל א. אַ. וו.). 1930 קומען אָן משה בליטמאַן, דוד סעמיאַטיצקי.

1935 — יעקב בליטמאַן. 1936 — אברהם מאדאנעס. 1938 — חאצקל שטערן, שפעטער — חנה בליטמאַן, הערשל בליטמאַן. אין 1931 קומט אָן נטע טאפעל, וועלכער פאַרבלייבט נישט אין בוענאס־איירעס און פאַרקלייבט זיך אין אַ ווייטע פראָווינץ („קאַריענטעס") און איז דאָרט זייער טעטיק אין נאַציאָנאַל־ציוניסטישן לעבן (צוזאַמען מיט זיין שוועסטער אסתר טאפעל).

די צווייטע וועלט מלחמה רייסט איבער דעם שטראָם פון קאָצקער אין אַרגענטינע, נאָר אין 1948 געלינגט עס לייזער מאדאנעסן אַריבערצובריינגען שרה ראַט, וועלכע ווערט פון אים פאָטערלעך באַהאַנדלט; ס'קומען אויך: יצחק העלפנ־בוים מיט פרוי און קינד און צום סוף — גוטשע טאפעל.

דער פאַרשידענער עלטער פון די עמיגראַנטן, זייער פאַרשידענער לעבן, צוגאַנג, דאָס צעוואָרפנקייט איבער ווייטע שטאָט־קוואַרטאַלן — האָבן נישט געשאַפן די נויטיקע באַדינגונגען צו אַ געמיינזאַמען צוזאַמענלעבן. מיטן רוף פון די חברים און לאַנדסלייט פון קאָצק אין ישראל אַרויסגעבן דעם יזכור־בוך — האָט זיך די לאַגע געענדערט צום גוטן. דער ערשטער קול קורא האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג און פאַרפרעמדעטע אַ ביסל האָבן זיך דערנענטערט. אַקטיוו אין דער דאָזיקער אַקציע זענען געווען: מינדל גאָלדפינגער, מעדל גאָלדפינגער, חאצקל שטערן, שיע ערליך, פאַמיליע בליטמאַן א. אַ.

ס'האָט אויפגעוואַכט דאָס פינטעלע קאָצק — אַ סענטימענט וואָס איז געווען באַהאַלטן אין אונטערבאַוואוסטזיין. צוזאַמען מיט דער בוך־אַקציע האָבן מיר אויפגעשטעלט אַ טאָפל ביי דער מצבה פון לייזער מאדאנעס אין דאַנקבאַרקייט פאַר זיין האַרציקער באַציאונג צו אַלע קאָצקער.

י. בליטמאַן (בוענאָס־איירעס)

שמחה ראַטבוים (פראַנקרייך)

קאצקער אין פראנקרייך

וואוין־רעכט און אַרבעטס־רעכט

אָנקומענדיק אין 1926 אין פראַנקרייך האָב איך דאָרט געטראָפן ווייניק קאָצקער. אברהם וועלניאַזש ע"ה, שמואל גדליה וואַרשניטער (אומגעקומען אין קריג) און ישראל מענדל און זיין איידעם. אין אַלגעמיין האָבן די קאָצקער פיל גע־ליטן די ערשטע צייט, ביז זיי האָבן זיך דערשלאָגן צו אַ פּאָזיציע אין לעבן. ביי מיין אָנקומען זענען זיי שוין געווען „אויף אַ וועג". ישראל מענדלס איידעם איז געווען אַ

אייגענטימער פון אַ טאַקסי, שמואל וואַרשניטער — אַן אייגענטימער פון אַ געוועלב, אברהם וועלניאַזש האָט זיך נאָך געראַנגלט אויף זיין פּרנסה.

איך אַליין האָב דאַן נאָך נישט געהאַט קיין פאַך. האָט מען מיך געראַטן גיין אין סינדיקאַט און זיך פאַרשרייבן אַלס פּרעסער. אויף מיין טענה, אַז איך האָב ביז קיין אַנונג פון דער אַרבעט — האָט מען מיך אויסגעלאַכט: אַלע טוען אַזוי; מען וואַרפט זיי אַרויס אַמאָל, ביז זיי לערנען זיך אויס דעם פאַך... אַזוי איז דאָס טאַקע געווען און דורך פאַרשיידענע טריקן, מיט גרויסע צרות, האָב איך זיך אויסגעלערנט די אַרבעט. אָבער אויסער אַרבעט—איז נאָך געווען אַ פראַגע פון פּאַפּירן. נישט יעדער האָט זוכה געווען צו באַקומען פּאַפּירן מיט רעכט אויף אַרבעט. ערשטנס האָט מען געדאַרפט האָבן אַ פּאַס מיט אַ וויזע, — און דאָס האָבן טאַקע זייער ווייניק פון אונדז געהאַט. נישט האָבנדיק קיין פּאַס, האָב איך זיך געפּיי־ניקט דריי יאָר, איידער איך האָב באַקומען וואוין־רעכט — און נאָכער ערשט האָט זיך אָנגעהויבן די פּרשה אַרבעטס־רעכט. אַזעלכע „טוריסטן" ווי מיר האָבן באַקומען אַ שטעמפּל אויף דער קאַרט ד'אידענטיטע „וואוינרעכט אָן אַרבעטס־רעכט" — וואָס האָט באַדייט, אויב די הונגערסט, מעגסטו נאָגן דעם פינגער...

די קאָצקער לאַנדסמאַנשאַפט („סאָסיעטע")

ווען מענדל ישראל משה'ס זון איז געשטאָרבן (זיינע שוועסטער האָבן אים געבראַכט אַ קראַנקן אויף צוקער פון וואַרשע) — האָט זיך געשטעלט די פראַגע: וואו ברענגט מען אים צו קבורה? אין פּאַריז איז נישט פאַראַן אַ באַזונדער יידישער בית־עולם; נאָר אַן אַלייע טיילט אָפּ די קריסטליכע פון די יידישע מצבות. דערצו קאָסט אַ קבר אַ סך געלט. מיט גרויס מי האָבן די ווייניקע קאָצקער עמיגראַנטן געקויפט ביי אַ סאָסיעטע (אַ חברה) אַ שטח פאַר אַן אַלגע־מיינעם קבר. דורך דעם עפּיזאָד האָט זיך דערוועקט דער געדאַנק וועגן גרינדן אַ קאָצקער לאַנדסמאַנשאַפט.

ווען עס איז אויסגעבראָכן די גרויסע שׂריפה אין קאָצק און 300 פאַמיליעס זענען געבליבן אָן אַ דאַך — האָבן אינדזערע לאַנדסלייט געשיקט קיין קאָצק 15 טויזנט פראַנק, וואָס איז געווען זייער אַ גרויסע סומע.

באַלד נאָכדעם האָט זיך געגרינדעט אינדזער קאָצקער „סאָסיעטע". וועלכע האָט געפירט אַ געוויסע קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע אַרבעט. ערשט עטלעכע יאָר שפּעטער האָבן מיר זיך פאַראייניקט מיט דער זשעלעכאָווער געזעלשאַפט, און זייט דאַמאָלס טראָגן מיר דעם נאָמען „קאָצק־זשעלעכאָווער סאָסיעטע".

אין דער צייט פון דער מלחמה

די קאָצקער לאַנדסמאַנשאַפט האָט פיל געליטן פון דער צייט פון דער

צווייטער וועלט־מלחמה — פיל זענען געפאַלן אַלס דעפּאָרטירטע אין די טויט לאַגערן. איך, צום ביישפּיל, בין געבליבן נאָר מיט מיין ניכטע פון דער גאַנצער משפחה; אַנדערע זענען געבליבן גאַנץ אַליין, כמעט קיינעם איז ניט געלונגען צו ראַטעווען זיין משפחה.

איך בין פאַרהאַלטן געוואָרן דעם 25־טן סעפּטעמבער 1941, און אָפּגעשיקט געוואָרן אין אַן אַרבעטס־לאַגער (מיט יידן פון דייטשלאַנד, עסטרייך און פוילן) אין דעם אַזוי גערופענעם „פרייען פראַנקרייך" פון אונבאַזעצטן געביט. די אַרבעט איז באַשטאַנען אין האַקן שטיינער, שניידן ביימער אין וואַלד, ברענען קוילן, און אַרבעטן ביי שאָסייען — און ביי דעם אַלעמען הונגערן... דער לאַגער האָט געציילט 200 יידן און דער קאָמענדאַנט, אַ געשמדטער ייד פון עלזאַס, וואָס איז געווען אַ סך ערגער פון אַ גוי אין באַציאונג צו אונדז. נאָך 18 חודשים אָפּמאַטערנדיק זיך אין לאַגער איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן קיין ני ס. דאָרטן האָבן מיך די איטאַליענער אינטערנירט און אָפּגעשיקט אין די בערג ביי דער איטאַליע־נישער גרענעץ מיט נאָך 700 יידן, מענער, פרויען און קינדער. ווען מוסאָליני איז געפאַלן האָט זיך דאָס איטאַליענישע מיליטער צוריקגעצויגן פון פראַנקרייך און אונדז מיטגענומען מיט זיך. אויפן 5־טן טאָג זענען אַריין אין שטעטל דייטשן און האָבן צוגענומען 400 יידן, פון וועלכע נאָר צוויי זענען צוריקגעקומען לעבעדיק. די וואָס האָבן געקאָנט האָבן זיך געראַטעוועט אין די בערג. נאַקעט און באָרוועס אין שניי פון אַנדערטהאַלבן מעטער די הויך אין די חודשים סעפּטעמבער־יאַנואַר זענען מיר געווען אין די בערג. דאַן בין איך אַוועק קיין רוים, און דאָרט געהאַט פרישע צרות ביז דער באַפרייאונג. אין משך פון דער צייט האָב איך פאַרלוירן 40 ק"ג פון מיין געוויכט, די האָר און די ציין. מיטן אָנקומען פון דער יידישער בריגאַדע האָב מיר אָנגעהויבן גיין אַ ביסל בעסער. איך האָב געאַרבעט אין דער העברעאישער מיליטערישער צייטונג „לחייל". צו יענער צייט האָב איך דערקענט ליפּצעס און נפתליס זין אַלס מיליטער לייט.

אין 1945 האָב איך זיך צוריקגעקערט אין פראַנקרייך. פון מיין גאַנצער פאַמיליע האָב איך שוין קיינעם ניט געטראָפן, אויך פון אונדזערע לאַנדסלייט זענען ליידער נישט פיל געבליבן.

קול קורא של הקוצקאים בצרפת

חשובער לאַנדסמאַן און פריינט,

ווי עס איז אייך שוין באַקאַנט האָבן אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל, וואָס זענען איבער הונדערט מענטשן (די גרעסטע גרופּע לעבנגעבליבענע קאָצקער אין דער וועלט) אונטערגענומען אַן אַקציע פאַר אַרויסגעבן אַן יזכור־בוך פון קאָצק.

מיר די גרופּע קאָצקער אין פּאַריז זענען אין ענגן קאָנטאַקט מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל און מיר האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער אַקציע פֿאַר דעם יזכור־בוך. לײַדער זענען מיר אַ קליינע צאָל אין פּאַריז, און טאַקע צוליב דעם קען קיין איינציקער אָפּשטאַמיקער פֿון קאָצק נישט בלײַבן שטיין אין דער זײַט פֿון דער דאָזיקער אַקציע. װעלכער פֿון אונדז, װאָס דערמאָנט זיך זײַן יוגנט אין קאָצק, פֿילט נישט קיין װײטאָג אין האַרצן, װיסנדיק, אַז דאָס אַלץ איז חרוב געװאָרן אויף אייביק!

מיר, די גרופּע קאָצקער אין פּאַריז, זענען אין ענגן קאָנטאַקט מיט אונדזערע לעצטער רינג פֿון דער גאָלדענער קייט.

עס ליגט אויף אונדז דער חוב צו פֿאַראייביקן דעם אָנדענק פֿון קאָצק, בכדי, אַז די צוקונפֿטיקע דורות זאָלן װיסן, װאָס עס איז געװען דאָס לעבן אין קאָצק און איר טראַגישער אונטערגאַנג.

מיט פֿרײַנטלעכע גרוסן פֿאַר דער איניציאַטיװ־קאָמיסיע פֿון די קאָצקער לאַנדסלייט אין פּאַריז.

ברוך פּיערניק

יוצאי קוצק בצרפת — קאָצקער לאַנדסלײַט אין פֿראַנקרײַך.

קוצק בימינו

(מרשמי עתונאי פולני)

כביש וארשה—לובלין מתעקל הצידה בזוית ישרה. בפינה עומד בית אדום גדול־מידות. המולת פיהם של מאות ילדים מעידה כמאה עדים — כאן בית ספר. אנו בקוצק. יום שוק. קומץ ביצים, גבינה, שמנת, ערימת כובעים. „יריד" דל — כאן פודלשיה, חורשות קרחות וחולות.

האכסניה העממית „מגישה" עד הצהרים תה. מכאן ואילך — משקאות חריפים יותר. בקירבתה צצו ועלו חנות לפירות, בית־תה, ואפילו — בית קפה. כשביקשתי בו „משהו חם" גרמתי שם למבוכה. אחרי מועצת ייצור קטנה בין בעלת בית הקפה ואשה אחרת הוגש לי לאחר 20 רגעים מין מוהל שכזה, שדומה היה דווקא לתה.

בחדר הראשון, שבו אני יושב, נמצא מזנון עם כמה אצטבאות עשויות לוחות לא מהוקצעים ועליהם 2 צנצנות חרדל וכמה שקיות עם סוכריות. על הדלפק — ככר לחם ונתח קותל חזיר. מעט מאד דרוש למסחר, הזמנות האכרים הן פשוטות וכמעט שיגרתיות. רבע קילו קותל חזיר (10 זלוטי) וככר לחם. הקונים נכנסים לחדר השני בזה אחר זה, ונועלים אחריהם את הדלת בקפדנות. אך לשוא הזהירות. מדי רגע מופיע מישהו כשהוא מתנדנד על רגלים כושלות ולא בטוחות.

— צריך להתחמם — לוחש לי ישיש אחד הסולד מה„תה" שלי. ואכן, ניכר שהוא לא שתה תה...

לאושרנו אין תמונה זו משקפת את חיי יום־יום בקוצק. יש עבודה בפ. ג. ר. א׳ פ. או. מ. ב„כותנה הפולנית" ובכמה חנויות ומשרדים. יש גם קצת חוסר עבודה, ובעיקר — שיעמום בק"ג ובטונות האופף את העיירה בת 3000 תושבים.

זר כי יבוא— מהווה כאן מאורע. כל מכתב ממרחקים — סנסציה. על „אותו" מכתב סיפרו לי כבר כמה אנשים. מניין להם? אין זה מענייני. המכתב היה מרחוק — מתל־אביב. כותב שמחה מדנס בשם ועד עולי קוצק בישראל. מכינים ספר על קוצק, זו שמלפני המלחמה ושל המרטירולוגיה היהודית בזמן הכיבוש. מבקשים תמונות, תעודות.

ב„אנציקלופדיה המצוירת החדשה" של ארצט, שהופיעה ב־1939 בערך „קוצק" מוסבר לאמור:

„העיר יושבת על נהר וויעפש, מחוז לובלין, 24 ק"מ מתחנת הרכבת (קשיוודה): 4462 תושבים; ארמון מהמאה ה־18; נפל בה מות גבורים הפולקוב־ניק ברק יוסלביץ (גלעד)".

בנעורי קראתי ספר של וואלרי פשיבורובסקי „ברק על יד קוצק". נחרתה בי אז דמותו המשופמת וכובעו הגבוה של ברק יוסלביץ, מפקד בצבא פולין. לא

פעם חזרתי בדמיוני לדמות זו. בזמן התקוממות גיטו וארשה ואח״כ בחזית, כשהחובש של הגדוד, זילברט, העיב באומץ לבו כמה וכמה „אולאנים״. כמה פצועים נשא על כתפיו בסערת הכדורים והפצצות? לא מעט זילברטים בגדוד היו, כמובן, בריות קטנוניות, כמו בכל מקום.

בברק יוסלביץ נזכרתי בסתו המוקדם של שנת 1947, כאשר באתי בפעם הראשונה לקוצק. ראש העיר דאז לא נתן לי לצאת מאפיטרופסותו, עד אשר היה בטוח שהבינותי אותו כהלכה. ומעשה שהיה כך היה: בשנים 8—1927 נוסד „ועד אזרחי לבניית בית־ספר עממי ומקצועי לזכר הפולקובניק ברק יוסלביץ בקוצק״. התכוונו לגמור את בניינו במלאת 120 שנה למותו. הועד היה גדול, מכובד, אנדקו־סאנציה, ריכז בתוכו אצילים וקצינים, וגם יועצים עירונים יהודים מקוצק, עסקני תרבות. הבי״ס צריך היה לקום מתרומות. אותו בי״ס שבכניסה לעיירה, אותו בית אדום, השלד שלו הוקם עוד לפני המלחמה. בזמן הכיבוש נפסק הבניין. מייד לאחר המלחמה החליטו עסקנים אחדים לסיים את הבנייה. השלטונות — בפולניה העממית — לא ראו בעין יפה את איסוף התרומות לצורך זה, אך גם לא אישרו את ההוצאות הדרושות לכך.

— ובכן, מה עלינו לעשות? — ראש העיר החזיק בדש בגדי בסיירנו בבנין הלא גמור. לאחר מכן הראה לי את הדרך לביאלובז׳ג, שבקילומטר השני בה עומדת מצבת זכרון במקום שבו טמונות עצמות הפולקובניק.

באותו אחר־הצהריים פסעתי בדרך החול למצבת הזכרון, ובצל העצים קראתי את החוברת על ברק, שכתב אחד מחברי הועד האזרחי מלפני המלחמה, מנהל ביה״ס לעתונאות ד״ר ארנסט לונינסקי.

תקופת חלוקת פולין. בקרטינגן, בעיירה ליטאית השייכת לאציל רודזקיביץ גדל הנער ברק. מלחמות נערים בחרבות־עץ, משרת באכסניה, סרסור אצל מַסַלסקי. נסיעות בחוץ לארץ. פריז. ברוסל.

התקוממות קושציושקו. שעת המיבחן.

באפריל 1794 — כותב לונינסקי — נרשם בלשכת המפקד לעיר ווארשה, שבני עדת משה, ברק יוסלביץ ויוסף אהרונוביץ, הודיעו על נכונותם של אחדים מבני אמונתם להגן על ארץ המולדת.

כעבור חצי שנה מופיעה „בעתון הרשמי״ הודעת קושציושקו על היערכותו של גדוד יהודי בהנהגת ברק ובעקבותיה — קול קורא של ברק לבני עדתו.

ההגנה על וארשה בפני התקפת סובורוב, אח״כ נע ונד על פני גליציה. בית הסוהר. ובסוף — השתתפות ממושכת, בקור וברעב, במסע נפוליאון. נחלקו הדעות לגבי מסע זה — ויש הרואים אותם כולו שלילה — אך דומברובסקי, וויביצקי, גודבסקי ויוסלביץ האמינו בתום־לב, שפעולתם במרחקים, באפנינים ובסן־דומינגו, בספרד ובגרמניה תקרב את יום גאולת פולין ממדכאיה.

ברק, חייל בצבא קושציושקו, נלחם בטוסקאניה, נוטל חלק במסע הרעב למילנו, איטליה, אוסטריה, פרוסיה, אוסטרליץ, קרבות ללא סוף. בהגיעו לסרוקומלה מודיע לו הסייר, שחיל הפרשים האוסטרי חונה על יד קוצק על נהר וויפש, וברק קופץ על סוסו בכוון לשם.

בן־כמה טדק כיום? אולי כבר התחתן? אז, ב־1947 היה בן 14—13. „כאזרח קוצקאי" הרגיש מחובתו למלא תפקיד של מורה דרך. כשהגענו לשוק, הראה לי סימטה קטנה.

— היודע אדוני, כאן היתה לפנים אכסניה. כאן נפל הפולקובניק המהולל ברק יוסלביץ. פולני טוב היה, אם כי יהודי.

הצטחקתי. מקורית היתה הגדרתו של טדזיק, ויותר קולעת מאשר נימוקים מחוכמים, הנשמעים „לפעמים" בשנה כך וכך ליסוד ממשלה סוציאליסטית בפולניה. לדאבוננו... לפעמים תכופות. אולי משום כך נזכרתי בדמותו של ברק, מפקד גדוד צבא פולין, אביר הצלב „וירטוטי מיליטארי"?

✶

היה זה ב־5 במאי 1809. ברק יוסלביץ דהר מסרוקמלה לקוצק, שבה חנו הגדודים האוסטריים. הלם בהם תוך התקדמותו, פיזר לכל עבר את פרשי האויב, שאריתם נסו לצד הגשר.

אחד הקצינים האוסטריים הודיע על כך למפקדה וברגע האחרון נחסם הגשר בפני הפולנים. הסוסים הזדקפו והעלו קצף. מחלקתו של ברק נסוגה לשוק, אך הגדודים האוסטרים כיתרוהו מעברים. ברק נקלע בסערת הקרב לחצר האכסניה. חיש מהר נסגר השער על בריח והוא נפל במלכודת. לוינסקי מתאר את הקטע האחרון של חייו בחוברת הנ"ל כך:

„מכותר מכל צד הכה על ימין ועל שמאל, לא נשמע לקריאה לרדת מהסוס ולהיכנע. זמן רב ארכה התגרותו עם המוות, עד ששם לו קץ פרש אוסטרי שהלם ברומח בראשו. ברק צנח מהאוכף ונפח נשמתו מתחת לפרסות הסוס".

✶

זה כאן. במלאות 100 שנה למותו הקים בעל אחוזה בקוצק האציל ז'ולטובסקי גלעד זה: „פה נטמן ברק יוסלביץ, נולד 1760, מת 1809".

✶

ועכשיו בימינו. בית הספר סואן, הומה. מזכרת עד. אלא... ששמו של ברק אינו מתנוסס עליו.

למה?

עונה מזכיר מ. ר. נ. מפני שקבעו מספרים לבתי"ס ולא שמות.

ייתכן. הכל הוכנס לסכימות, למספרים. אולם הרי בני בווארשה לומד בבי"ס ע"ש ירוסלאוו דומברובסקי? הכיצד?

טוען יו״ר המ. ר .ב.:

— יודע אתה, כבר חשבתי על כך. היה פעם רחוב על שם ברק יוסלביץ. גם בי״ס היה צריך לקום על שמו. עכשיו, מלבד האבן אין כלום. אך הרי קוצק מפורס־מת בגלל עובדה היסטורית זו ולא רק בפולין. הוא מראה על המעטפת הכחולה־אדו־מה של „אותו״ מכתב.

— ואולי איזה טיפש עלול היה לראות בעין רעה כתובת „ע״ש ברק יוסלביץ״ על בית הספר.

✶

שוחחתי עם אנשים רבים בקוצק — לפני עשר שנים ועכשיו. דברנו על ברק. כיצד נפל בקוצק, על יהודים פרולטריים שגרו כאן והתענו במצוקה כשכנים הקתולים.

„אנטישמיות? אולי בווארשה. אצלנו — לא. אולי פה ושם... טוב תעשו אם תקראו את שמו של ברק על ביה״ס.

✶

התכוונתי לשיחה מעניינת עם שכני הנעים. אספר לו מה ראיתי ושמעתי בקוצק.

— אַחֶרֶת — ענתה לי אשתי — לפני שלושה ימים נסעו לישראל. בכו...

ווי זעט אויס קאָצק היינט?

(איינדרוקן פון אַ פוילישן זשורנאַליסט)

דער שאָסיי וואַרשע־לובלין פאַרקערעוועט זיך שאַרף אין אַ זייט. אין ווינקל שטייט אַ רויט הויז, ברייט און גרויס. אַ גערויש און געפילדער פון הונדערטער קינדער זאָגען עדות גלייך — דאָ איז אַ שולע. מיר זענען אין קאָצק. אַ מאַרק טאָג, אַ פּאָר אייער, אַ שטיקל קעז, סמעטענע, אַ פּעקל היטלען. אַן אָרימער „יריד״ — דאָ איז פּאָדלאַשיע, אויסגעקראָכענע ווערלדלעך און זאַמדן.

די פּאָלקס־קרעטשמע „דערלאַנגט״ טיי נאָר ביז מיטאָג. שפּעטער — שאַרפערע געטראַנקען. נעבן זיך זענען אויסגעוואַקסן אַן אויבס־קראָם, אַ טיי־הויז און אַפילו אַ קאַוויאַרניע. ווען איך האָב געבעטן דאָרט „עפּעס וואַרעמעס״, זענען זיי דאָרט געוואָרן גאַנץ אומרואיק. נאָך אַ קורצער פּראָדוציר־באַראַטונג צווישן דער באַלעבאָסטע פון קאַוויאַרניע און עפּעס נאָך אַ פרוי האָט מען מיר דערלאַנגט נאָך 20 מינוט עפּעס אַזאַ מין געמישעכץ, וואָס האָט דווקא אויסגעזען ווי טיי.

אין ערשטן צימער, וואו איך זיץ, געפינט זיך אַ בופעט מיט אַ פּאָר פּאַליצעס פון נישט געהעבלעוועטע ברעטער און אויף זיי 2 סלאיקלעך מיט זענעף און אַ

פאָר פּאַפּירלעך מיט צוקערקעס. אויפן טאָמבאַנק — אַ לעבל ברויט און אַ שטיקל געריכערטער חזיר. דער מסחר פאַרלאַנגט דאָ זייער ווייניק, די הצטרכותן פון די פויערים זענען פשוטע און כמעט שאַבלאָנע. אַ פערטל קילאָ חזיר (10 זלאָטיס) און אַ לעבל ברויט. די קונדן גייען אַריין אין צווייטן צימער איינער נאָכן אַנדערן, און שליסן צו די טיר זאָרגפעלטיק. ס'איז אָבער אומזיסט זייער פאָרזיכטיקייט — אַ ליאַדע מינוט דערשיינט פון דאָרט עמעצער וואָס שטייט קוים אויף זיינע פיס...

— מען דאַרף זיך אַ ביסל אָנוואַרעמען — שעפּטשעט צו מיר אַן אַלטיטשקער, וואָס קוקט מיט פאַראַכטונג אויף מיין „טיי". מען פילט טאַקי גלייך, אַז ער האָט קיין טיי נישט געטרונקען...

צום גליק שפּיגלט נישט אָפּ דאָס בילד דעם טאָג־טעגלעכן לעבן אין קאָצק, עס איז פאַראַן אַרבעט אין פּ. ג. ר. אָדער אין פּ. או. מ. אין די „פּוילישע בוימוואָל" און אין עטלעכע געשעפטן און אַמטן. אמת, ס'איז אויך דאָ אַביסל אַרבעטסלאָזיקייט, און דער עיקר — לאַנגווייליקייט, אין קילאָס און אין טאָגען, וואָס דריקט אויפן שטעטעלע מיט אירע 3000 איינוואוינער.

קומט אַ פרעמדער אין שטעטל, איז עס אַ געשעעניש. אַ בריוו פון דערווייטן — אַ סענסאַציע. וועגן „יענעם" בריוו האָבן מיר שוין דערציילט עטלעכע מענטשן. פון וואַנען ווייסן זיי? דער בריוו איז פון ווייט, אַזש פון תל־אביב. שרייבט דאָרט מאדאנעס אין נאָמען פון „ועד עולי קוצק בישראל". מען גרייט צו אַ בוך וועגן קאָצק, פון דער פאַר מלחמה'דיקער און פון דער יידישער מאַרטי־רעלאָגיע אין צייט פון דער אָקופּאַציע.

אין דער „בייער אילוסטרירטער ענציקלאָפּעדיע" פון אַרצט, וואָס איז דערשינען אין 1939, ווערט דערקלערט „קאָצק" אָט אַזוי:

„די שטאָט ליגט ביים טייך וויעפּש, לובלינער פאָוויאַט, 24 קילאָמעטער פון אַ באַן סטאַציע (קשיוודע); 4462 איינוואוינער; אַ פּאַלאַץ פון 18־טן יאָר־הונדערט; דער פּולקאָווניק בערעק יאָסעלעוויטש איז דאָרט געפאַלן ווי אַ העלד (אַן אָנדיינקונגס שטיין).

אין מיין יוגנט האָב איך געלייענט אַ בוך פון וואַלערי פּשיבאַראָווסקי „בערעק ביי קאָצק". דאָס בילד פון בערעק יאָסעלעוויטש מיטן הויכן היטל און גרויסע וואָנסע איז מיר געבליבן אין זכרון ביז היינט. נישט איינמאָל איז מיר דאָס בילד געקומען אין געדאַנק: ביים וואַרשעווער געטאָ אויפשטאַנד און נאָכער, אויפן פראָנט, ווען דער סאַניטאַר פון פּולק, זילבערט, האָט איבערגעשטיגן מיט זיין העלדנמוט אַ סך „אולאַנער". וויפל פאַרוואונדעטע האָט ער געטראָגן אויף זיינע פּלייצעס אונטער אַ רעגן פון קוילן און באָמבעס? אמת, נישט ווייניק זילבערטס אין פּאָלק זענען געווען קליינליכע נפשות, ווי עס טרעפט אומעטום, ביי אַלע מענטשן.

אין בערעק יאָסעלעוויטשן האָב איך זיך דערמאָנט בשעת אַ געוויסן הערבסט, ווען איך בין געקומען דאָס ערשטע מאָל אין קאָצק. דער בורמיסטש האָט מיר דאַן נישט אָפגעלאָזן, ביז ער איז געווען זיכער אַז איך פאַרשטיי ריכטיק דעם עניין. די מעשה איז אַזוי: אין 8—1927 האָט זיך געגרינדעט אין קאָצק „אַ בירגערליכער קאָמיטעט צום גרינדן אַ פאָלקס־שולע און אַ פאַך־שולע אויפן נאָמען פון פולקאָווניק בערעק יאָסעלעוויטש". געוואָלט האָט מען ענדיקן דעם בנין צום הונדערט צוואַנציקסטן יאָרצייט פון בערעק יאָסעלעוויטש. דער קאָמיטעט איז געווען אַ גרויסער, אימפּאָזאַנטער, ענדעקא־סאַנאַציע, כראַביעס און אָפיצירן, אויך יידישע לאַווניקעס פון קאָצק און קולטור־טוער. די שולעס האָבן געזאָלט געבויט ווערן פון נדבות. יענס רויט הויז ביים אַריינפאָר אין שטעטל, די נישט פאַרענדיקטע געביידע, שטאַמט טאַקע פון דעם קאָמיטעט. אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע האָט מען איבערגעריסן דאָס בויען. באַלד נאָך דער מלחמה האָבן עטלעכע עסקנים אין קאָצק באַשלאָסן פאַרענדיקן דעם בנין. דער רעגירונג — אין דעם דעמאָקראַטישן פוילן — איז נישט געפעלן געוואָרן דאָס קלייבן נדבות אויף דעם צוועק, זי האָט אָבער נישט באַשטעטיקט די הוצאות.

— אַלזאָ וואָס טוט מען? — דער בורמיסטש האַלט מיך ביים קנעפּל פון מאַרינאַרקע בשעת מיר באַזוכן אין דער נישט פאַרענדיקטער געביידע. נאָכער ווייזט ער מיר דעם וועג קיין ביאַלאבזשעג, וואו אויפן צווייטן קילאָמעטער שטייט אַן אָנדיינקונגס מצבה אויפן אָרט וואו מען האָט באַגראָבן דעם פולקאָווניק.

אין זעלבן נאָכמיטאָג האָב איך געשפּרייזט אין זאַמדיקן וועג צו דער מצבה, און אין שאָטן פון די בוימער געלייגנט אַ בראָשור וועגן בערעקן, וואָס האָט אָנגעשריבן איינער פון דעם בירגערליכן קאָמיטעט פון פאַר דער מלחמה, ד"ר ערנסט לונינסקי, דירעקטאָר פון דער זשורנאַליסטן־שולע.

די עפּאָכע פון פוילנ'ס צעטיילונג. אין קרעטשינגען, אַ ליטוויש שטעטל וואָס געהערט צום כראַביע רודזקעוויטש וואַקסט אַ אינגל, בערעק. קינדערשע געפעכטן מיט הילצערנע שווערדלעך, אַ משרת אין אַן אכסניה, אַ מעקלער ביי מאסאלסקין. רייזעס איך אויסלאַנד. פּאַריז. בריסעל.

קאָשטשיושקעס אויפשטאַנד. אַ שעה פון אויספּרווו.

אין אַפּריל 1794 — שרייבט לונינסקי — ווערט פאַרצייכנט ביים וואַרשעווער קאָמענדאַנט, אַז בערעק יאסעלעוויטש און יוסף אהרונאוויטש, „פון משה'ס גלויבן", האָבן געמאָלדן וועגן דער גרייטשאַפט פון אַ טייל פון זייער רעליגיע אָנהייגער צו פאַרטיידיקן דאָס פאָטערלאַנד.

אין אַ האַלב יאָר אַרום ווערט פאַרעפענטלעכט אין דער „אָפיציעלער צייטונג" קאָשטשיושקעס מעלדונג וועגן שאַפן אַ יידישן פּולק אונטער דער אָנפירונג

פון בערעק יאסעלעוויטש — און גלייכצייטיק אַ „קול קורא" פון בערעק צו זיין געמיינדע.

בערעק באַטייליקט זיך אין דער פאַרטיידיגונג פון וואַרשע קעגן סוואראווס אַטאַקע, נאָכער וואָגלט ער איבער גאַליציע. טורמע יאָרן. צום סוף — מיטגעמאַכט נאַפּאָלעאָנס מאַרשן, אין קעלט און הונגער. פאַראַן אַ מחלוקת וועגן דעם מאַרש — אַ טייל זענען אים כולו חייב — אָבער דאָמבראַווסקי, וויביצקי, גודעווסקי און יאסעלעוויטש האָבן געגלויבט בתמימות, אַז זייער טעטיקייט אין דער ווייט, אין די אַפּענינען און סאַן־דאָמינגא, אין שפּאַניען און דייטשלאַנד וועט דערנענטערן די גאולה פון פוילן פון אירע דערדריקער.

בערעק, אַ סאָלדאַט אין קאשטשיושקעס אַרמיי, קעמפט אין טאסקאניע, נעמט אָנטייל אין הונגער־מאַרש קיין מילאַן, איטאַליען, עסטרייך, פּרייסן, אסטערליץ — מלחמות אָן אַ סוף. קומענדיק אין סעראקאמלע מעלדעט אים דער אויסשפּירער, אַז די עסטרייכישע קאַוואַלעריע געפינט זיך ביי קאָצק, נעבן טייך וויעפּש און בערעק שפּרינגט אַרויף אויף זיין פערד אין יענער ריכטונג.

ווי אַלט איז היינט טאַדעק? אפשר האָט ער שוין חתונה געהאַט? דאַן אין 1947 איז ער געווען אַ יינגל פון 14—13 יאָר. אַלס אַ „קאָצקער בירגער" האָט ער געפילט זיין פליכט מיר דינען ווי אַ וועג־ווייזער. ווען מיר זענען צוגעקומען צום מאַרק, ווייזט ער מיר אַ קליין געסל.

— אָט דאָ, — זאָגט ער — איז אַמאָל געווען אַ אכסניה. דאָ איז געפאַלן דער באַרימטער פולקאָווניק בערעק יאסעלעוויטש. אַ גוטער פּאָליאַק געווען, טראָצדעם וואָס ער איז געווען אַ ייד.

איך האָב געשמייכלט. טאַדזשיקס דעפיניציע איז געווען אָריגינעלער, און צוטרעפנדער ווי אַ סך געקליגטע אַרגומענטן, וואָס מען הערט נישט איינמאָל אין יאָר אַזוי פיל זייט דעם אַנטשטיין פון אַ סאָציאַליסטישער רעגירונג אין פוילן. ליידער הערט מער דאָס צו אָפּט...אפשר דערפאַר האָב איך זיך דערמאָנט אין בערעקס געשטאַלט, אין דעם קאָמענדאַנט פון דער פוילישער אַרמיי, דעם ריטער פון קרייץ „ווירטוטי מיליטאַרי"?

***

געווען איז דאָס דעם 5־טן מאַי 1809. בערעק יאסעלעוויטש האָט גאַלאָפּירט פון סעראקאמלע קיין קאָצק, וואו עס האָבן גערוט די עסטרייכישע פולקן. ער האָט צעקלאַפּט און צעטריבן דעם פיינדס קאַוואַלעריע, אַ טייל זענען אַנטלאָפן אין ריכטונג פון בריק.

איינער פן די עסטרייכישע אָפיצירן האָט געמאָלדן וועגן דעם אין דער

עסטרייכישער קאָמענדאַטור און אין דער לעצטער מינוט איז דער בריק בלאָקירט געוואָרן פאַר די פּוילישע סאָלדאַטן. פערד האָבן זיך אויפגעשטעלט אויף זייערע הינטערשטע פיס, ווייסע שוים אויף זייער לייבער. בערעקס אָפטיילונג האָט זיך צוריקגעצויגן אין מאַרק. אָבער די עסטרייכישע פּולקן האָבן אים אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן. אין געווירבל פון קאַמף איז בערעק פּלוצעם אַריין אין הויף פון דער אכסניה. שנעל ווערט פאַרריגלט דער טויער און בערעק איז אַריינגעפאַלן אין פּאַסטקע. לונינסקי שילדערט דעם לעצטן פראַגמענט פון בערעקס לעבן אָט אַזוי:

„אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן האָט ער געשניטן אויף רעכטס און אויף לינקס, נישט געוואָלט הערן וועגן אונטערגעבן זיך און אַראָפּגיין פון פערד. אַ לאַנגע צייט האָט ער זיך געריצט מיט׳ן טויט ביז אַ עסטרייכישער רייטער האָט אים מיטן שפּיז געטראָפן אין קאָפּ. בערעק האָט זיך אַראָפּגעגליטשט פון זאָטל און אויסגעהויכט זיין אָטעם אונטער דעם פערדס פּאָדקאָווע״.

דאָ איז עס. 100 יאָר נאָך בערעקס טויט האָט דער כראַביע זשולטאַווסקי, באַלעבאָס פון אַ גוט ביי קאָצק, אויפגעשטעלט די מצבה: „דאָ ליגט בערעק יאסעלעוויטש, געבוירן 1760, געשטאָרבן 1809״.

**
*

און היינט רוישט די שולע און שפּרודלט. אַן אָנדיינקונג צו בערעקן. נאָר דער נאָמען פון בערעקן זעט זיך עפּעס ניט אויף דער געביידע...

פאַרוואָס?

ענטפערט דער סעקרעטאַר פון מ. ר. נ. — „ווייל אַלע שולען האָבן היינט צאָלן, נישט קיין נעמען״.

מעגליך. אַלץ איז היינט סכעמאַטיש, צאָלן, ציפערן. אָבער מיין זון לערנט דאָך אין וואַרשע אין אַ שול אויפן נאָמען פון יאראסלאַוו דאמבראָווסקי? ס׳טייטש? טענה׳ט דער פאָרזיצער פון מ. ר. נ.:

— איך האָב טאַקי אויך געטראַכט וועגן דעם. געוואָלט אַ מאָל אַ גאַס אויפ׳ן נאָמען פון בערעק יאסעלעוויטש. דאַרף טאַקי די שולע אויך טראָגן זיין נאָמען. אויסער דעם שטיין פון דער מצבה איז גאָרנישט געבליבן. קאָצק איז דאָך באַרימט צוליב בערעקן און נישט נאָר אין פּוילן. און ער ווייזט מיר דעם רויט־בלויען קאָנווערט פון „יענעם״ בריוו.

— אָבער אפשר וועט עפּעס אַ נאָר נישט פאַרטראָגן דעם אויפשריפט „אויפן נאָמען פון בערעק יאסעלעוויטש״...

***

איך האָב געשמועסט מיט אַ סך מענטשן אין קאָצק — פאַר 10 יאָר און איצט. מיר האָבן גערעדט װעגן בערעקן, װעגן פּראָלעטאַריער ייִדן װאָס האָבן דאָ געלעבט און זיך געמאַטערט גלייך װי זייערע שכנים, די קאַטאָליקן.

„אַנטיסעמיטיזם? אפשר אין װאַרשע. ביי אונדז — נישטאָ. אַ הוץ דאָ און דאָרט... ס'װאָלט טאַקי געװען פיין אויסקריצן בערעקס נאָמען אויף דער שולע.

***

איך האָב זיך צוגעגרייט צו דערציילן מיין גוטן שכן װאָס איך האָב געזען און געהערט אין קאָצק.

— האָסט שוין פּאַרשפּעקטיקט — זאָגט מיר מיין פרוי — ערשט פאַר דריי טעג זענען זיי אַװעקגעפאָרן קיין ישראל. זיי האָבן געװיינט...

י ד ו ש ם

אברהם נחתומי

גבורה און קדושה

עס זענען פאַרהאַנען אויף דער וועלט, פאַרוואָרפענע ווינקעלעך, וועלכע האָבן זוכה געווען אַריינגעפלאָכטן צו ווערן אין דער אונשטערבליכקייט.

אַ פאַרוואָרפן ווינקעלע, וועלכע פאַרנעמט אַ ברייט־בכבודיקן אָרט אויף דער „מזרח־וואַנט" פון דער גרויסער וועלט, איז דאָס קליינע שטעטעלע קאָצק.

זוכה געווען האָט דאָס שטעטעלע, צוליב צוויי גרויסע בערג — אַ באַרג „גבורה" און אַ באַרג „קדושה": ר' מענדעלע טאָמאַשאָווער — „דער קאָצקער" זכרונו־לברכה, און דער פאָלקאָוויניק פון יידישן לעגיאָן — דער העלד בערעק יאָסעלעוויטש.

זאָלן שטיין בלייבן שטעט, מדינות, מיט זייערע „קאנקארדען", „פיקאדילעס", אַפילו דאָס האַרץ פון ניו־יאָרק — דער „טיים־סקווער" מיט זיינע מיליאָנען ליכטער, וואָס פאַרבלענדן די אויגן פון מענטש און וועלט. איך וועל אַריינגיין אינעם שטעטעלע קאָצק, ווי אין יענעם אלול'דיקן פאַרטאָג, וועל אַרויסנעמען אַ געשעעניש וואָס פינקעלט אין מיין זכרון ווי אַ בליץ, איז אויך טיף איינגע־וואָרצלט אין דעם שורש פון מיין נשמה, — און האָט געלייגט דעם שטעמפל אויף מיין „איך".

אָט דאָס געשעעניש, וואָס בעט זיך ממש איך זאָל דאָס דערציילן, איז מיין ערשטער קבלת־פנים.

אין דעם קאָצקער מאַרק איז אַ ברונעם געשטאַנען, אַ טיפער, אַ ברייטער. אַן אייזערנע קייט מיט צוויי הילצערנע קובלעס האָט זיך געוויקלט אויף אַ ראָד אַרויף און אַראָפּ, ווי די „עולים" ו„יורדים" אויף יעקב אבינו'ס לייטער.

די שליטה איבער דעם ברונעם האָבן געהאַט די דריי קאָצקער וואַסער־טרעגער — מענדל דער לאַנגער, יאָסל דער רויטער, און ישׂשכר דער דאַרער.

ווי פרי מ'זאָל נישט אַרויסגיין אין מאַרק, ווי שפעט מ'זאָל נישט אַהיים גיין — זענען די דריי וואַסער־טרעגער ביים ברונעם געשטאַנען, ווי יעדער איינער וואָלט אַ שטיק ברונעם געווען.

זיי זענען געשטאַנען ווי אַריינגעוואָקסענע, איינגעבויגענע, ווי זיי זאָלן צום ברונעם „כורעים" פאַלן, די אייזערנע קייט אַראָפּגעלאָזט — אַרויפגעשלעפּט, און בשעת־מעשה אינעם ברונעם אַריינרעדן, אַריינשרייען, אַ „ווידער־קול" פלעגט פון דער טיפעניש אַרויפקומען, אָפּענטפערן, זיך פאַרשפרייטן איבערן

מאַרק, אַריינרייסן אין די גאַסן, אין די שטובער. קיינער האָט נישט פאַר־שטאַנען וואָס זיי רעדן, קיינער האָט נישט געוואוסט וואָס דער ווידער־קול צו־ענטפערט, און איין מאָל איז געשען.

עס איז געווען די לעצטע נאַכט פון חודש אלול. גלייך נאָך „חצות״, ווי מ׳האָט נאָר געענדיקט זאָגן „סליחות״, האָט מען אָנגעהויבן מאַכן די לעצטע הכנות צו פאָרן פונעם דאָרף וואָלע אין קאָצק אויף „ימים־נוראים״.

אין וואָגן האָט מען אָנגעפּאַקט מיט כל־טוב. אויפן צווייטן וואָגן האָבן זיך אַריינגעזעצט דאָס גאַנצע בני־בית און מיר זענען געפאָרן.

איך בין נאָך דאַמאָלס אַ קינד געווען, דריי אָדער פיר יאָר אַלט און דאָס געשעענע שטייט אַזוי לעבעדיק פריש פאַר מיינע אויגן, ווי עס וואָלט אָט נאָר־וואָס געשען.

בשעת מיר זענען אָנגעקומען אין שטאָט, אַריינגעפאָרן אינעם מאַרק, האָט קוים וואָס אָנגעהויבן טאָגן. מ׳האָט קיין לעבעדיקן נפש אויף דער גאַס נישט געזען. מיט אַמאָל זענען דריי געשטאַלטן ווי פון דער אלול׳דיקער נאַכט אַרויס און געגאַנגען. עס האָט אויסגעזען ווי זיי זאָלן אונדז אַנטקעגן קומען.

די דריי געשטאַלטן זענען די דריי וואַסער־טרעגער געווען. געגאַנגען פונעם ברונעם צו דער גרויסער שול, אָנפילן די קופערנע „כיורים״ לכבוד יום־טוב, און גאָר אָן אויפהער גערעט, נייַן! געברומט, איינער האָט ווי געפרעגט און די צוויי אָפּגעענטפערט — מיט אַ ברום אָפּגעענטפערט.

די מאַמע דערזעענדיק אַז מ׳קומט אַנטקעגן מיט „פולן״ האָט אַ רייב געטון די הענט און געזאָגט: רבונו־של־עולם! אַזוי ווי די קובלעס זענען פול, אַזוי זאָל זיין אַ יאָר פול נחת און פרייד, ישועות ונחמות פאַרן גאַנצן פאָלק ישראל!

אמן! האָט דער טאַטע ווי סתם אין דער וועלט אַריין אַ זאָג געטון. און גלייך נאָך אַ מאָל אמן, נאָך דעם צווייטן אַ דריטן, און גאָר אָן אויפהער אויף די ברימענדיקע וואַסער־טרעגער געקוקט — ווי דער טאַטע זאָל דעם אמן זיי זאָגן.

צו ערשט האָב איך דאָס נישט פאַרשטאַנען, נאָר בשעת זיי האָבן זיך דערנעענטערט, פאַרבייגייענדיק דעם וואָגן, האָב איך געהערט ווי דער לאַנגער מענדל זאָגט מיט זיין ברומענדיקן קול:

— ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם מלביש ערומים!..

אמן! האָבן ביידע — יאָסל דער רויטער פון איין זייט, און דער דאַרער יישכר פון דער אַנדערער זייט אָפּגעענטפערט.

נאָך דעם אָמן האָט דער לאַנגער מענדל ווייטער געברומט.

— ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם זוקף כפופים!..

ביידע האָבן זיך אַ הויב געטון, אויסגעגלייכט די איינגעבויגענע רוקנס, אמן אָפּגעענטפערט און ווייטער געגאַנגען.

איך האָב פאַרשטאַנען: בשעת דער לאַנגער מענדל וועט ענדיקן זאָגן „ברכת־הבוקר״ וועט דער רויטער יאָסל אָנהויבן. נאָך אים — נאָך יאָסל דעם רויטן, יששכר דער דאַרער, איינער וועט זאָגן און די אַנדערע צוויי אָפּענטפערן.

דאָס איז געווען מיין ערשטער קבלת־פּנים.

איך בין אינעם שטעטעלע געקומען, געבליבן, און אַוועק. איך בין אַוועק, און דאָס שטעטעלע מיט זיך מיטגענומען. אָט דערפאַר פלעג איך ליבן האָבן דערציילן מעשה׳לעך פונעם שטעטל, פון די מענטשן.

נישט איינמאָל האָט מען מיר עצות געגעבן איך זאָל דאָס אָנשרייבן, ביי מיר איז אָבער קיינמאָל דער אינערליכער דראַנג דערצו נישט געווען. האָב איך דאָס ממילא ניט געטון. נאָר בשעת איך בין איינמאָל נאָך אַ רייזע איבער דער וועלט געקומען אינעם שטעטל, און צווישן אונדז איז געלעגן אַ מרחק פון יאָרן, דערזעענדיק ווי די מאָרגן און איבערמאָרגנדיקע „בשר־ודם׳לעך״, שטייען בלאַסע פאַרגליווערטע, ווי די נעכטיקע און אייערנעכטיקע, האָט אין מיר ווי אָנגעהויבן זינגען אַ „נעילה״־ניגון, און איך האָב אויף זיי אָנגעהויבן רחמנות האָבן. פון גרויס רחמנות האָט זייער אַ קלעם געטון ביים האַרץ, און עס האָט וויי געטאָן. און דער ווייטאָק האָט געזוכט אַ „תיקון״. דאָס מאָל האָט זיך ווי אויסגעהאַמערט דער ווילן צו דערציילן, צו שרייבן. איך האָב דערציילט און געשריבן.

איך האָב דערציילט פון קאָצק — קאָצק דאָס יידישע שטעטעלע, דעם רבינ׳ס הויף, די מחלוקת׳ן אַרום די „טישן״. דערציילט איבער דעם מאַרק, איבער די גאַסן, געסעלעך, איבער דעם בית־המדרש, איבער דער שול, איבער דעם פּאָליש, איבער די באָד, איבער דעם בית־עולם, איבער מתנגדישע מנינים און חסידים־שטיבלעך. איך האָב דערציילט איבער חתונות, בריתן, לוויות, זיך ווידער ווי אויפסניי געטראָפן מיט די „פּריזבע־ווייבער״, שמד׳קעס, גבאי׳טעס, שניידער שוסטער, בעקער־יונגען, חדר־קינדער און פּריזיוואָניקעס.

איך האָב דערציילט איבער מיין רבין יעקב־יצחק: פון אַלע מלמדים ביי וועלכע איך האָב געלערנט, און סתם מענטשן וועלכע לעבן פון יענער צייט אין מיין זכרון, איז ער דער איינציקער וועלכן איך קאָן אָנרופן דער אמת׳ער עסטעט.

זיינע קליידער זענען שטענדיק געווען ריין, ציכטיק, גאָר אָן אַ שום פּגימה. דאָס בלאַסע פּנים ווי איינגעראַמט אין אַ בלאָנד־האָריקע ראָם, די פינגער צאַרטע מיט שמאָלע לאַנגע נעגל ווי די לאַנגע וואַלד־ניס. אונטער דער ווייסער האַנט־הויט האָבן זיך געשנירלט בלויע דינע אָדערן.

זיין קול איז געווען הייזעריג אָבער זייער וואַרים. עס האָט זיך געהערט ווי פון דער טיף. בשעת ער האָט גערעט, האָט זיך געדאַכט ווי מען ווערט אַרום־געהילכט מיט אַ ווייכן סאַמעט, דאָס קול האָט ווי געגלעט, געבעטן, גערופן.

ווי אַ צוגעבינדענער בין איך אין חדר געזעסן, געלערנט, און צוגעהערט

צום לערנען פון אַלע אַנדערע קינדער. נישט דאָס לערנען האָט מיך צוגעצויגן, נישט דעם חדר האָב איך ליב געהאַט, נאָר אים, דעם „רבין" האָב איך ליב געהאַט — דערפאַר בין איך דאָרט געזעסן.

די צייט וואָס כ'האָב געלערנט ביים רבין ר' יעקב־יצחק לעבט אין מיר ווי אַ געפיל פון אַ מידן, וועלכער לייגט זיך אַוועק אין אַ שיינעם זומער־טאָג, אויף אַ גרינער „לאָנקע", אַריינגעגנורעט אין פריש־געשניטענעם היי, און הערט מיט אָפענע אויגן אַ געריוש פון זילבערן וואַסערל, וועלכעס ציט זיך און ציט זיך ווי אַ לאַנגער דינער פאָדעם.

איינמאָל אין אַ ל"ג־בעומר טאָג, האָט דער רבי מיך אָנגענומען פאַר דער האַנט און געזאָגט:

— קום, מיר וועלן אַרויסגיין שפּאַצירן.

די גאַנצע צייט האָט דער רבי געהאַלטן מיין האַנט אין זיינער, ער איז געגאַנגען און זיך צוגעזונגען. איך בין טריט נאָך טריט אים נאָכגעגאַנגען, זיך איינגעהערט צום זינגען, ביז ער האָט אַ זאָג געטון: — קום מיר וועלן זיך אַוועקזעצן.

ווי מיר האָבן זיך נאָר אַוועקגעזעצט, האָט ער אַרויסגענומען אַ מוטעל־פּערלנע מעסערל און אָנגעהויבן שניצן אַ צווייגעלע. עס האָבן בלויז געדויערט אַ פּאָר מינוטן ווי פון דעם צווייגעלע איז געוואָרן אַ פייפערל. מיט דעם פייפערל האָט ער אָנגעהויבן נאָכמאַכן די פייגעלעך, וועלכע זענען געשפּרונגען פון בוים צו בוים, פון צווייג אויף צווייג.

עס איז געווען שווער צו דערקענען און אונטערשיידן צווישן מענטש און פייגעלע. עס האָט זיך געדאַכט: אָט־אָט הויבט ער זיך אויף און שפּרינגט פייפנדיק ווי אַ פייגעלע, פון צווייג אויף צווייג, פון ביים צו בוים.

בשעת איך האָב אים געפרעגט: רבי, וואָס זינגען אַזוי די פייגעלעך? האָט ער מיר געענטפערט: זיי זאָגן „שירה". אַלע חיות, בהמות, און עופות — האָט ער געזאָגט, זינגען „שירה" צו גאָט, און גאָט זיצט אויף אַ פייערדיקן שטול, מלאכים שטייען אַרום אים און זאָגן אויך „שירה" און שפּרינגען „קדוש", „קדוש" פאַר'ן כסא־הכבוד. און גאָט לאַכט. פון געטלעכן געלעכטער צושפּרייטן זיך וואָלקן אויף דער וועלט, טראָגן אין זיך טל און רעגן, מאכן אָנטרינקען גראָזן, בלומען, און זיי וואַקסן, בליען. פון דעם בליען ווערט באַשאַפן אַ ריח, וועלכער צעשפּרייט זיך אויף קינדערס פנימער ווען זיי שלאָפן, מאַכט זיי שמייכלען. און דעם קינדישן שמייכל נעמט גאָט צוזאַמען, באַשאַפט פון דעם טראָפּן צו היילן קראַנקע און טרויעריקע מענטשן.

נאָך חצות, ווען אַלע שלאָפן, נידערט אַראָפּ דער מלאך רפאל אויף דער ערד, צוטיילט די טראָפּן צווישן קראַנקע און טרויעריקע, דעם צווייטן מאָרגן זינגען

ווידער פייגעלעך, עס עפענען זיך בליעכצן, בלומען פאַלן ווי „כורעים" און זינגען ווידער שירה.

פון יענעם ל"ג בעומר טאָג אָן האָב איך אָנגעהויבן ליבן פייגעלעך, שפּעטער געבענקט נאָך זייער פרייהייט, און ביז היינט ציט מיך אין וואַלד און אין פעלד.

דאָס שטעטעלע און די מענטשן האָבן זיך געצויגן פאַר מיינע אויגן ווי אַ שנירל פּערל, זייער גיין און שטיין, זייער טרוימען און דיינקען, זייערע בעמען און צו נעמען, ווי למשל:

יאָסעלע בערקעס, דוד'ל סערקעס, משה־יידע שפּרינגער, יואל חזן ענגער, זלמן יאש, אברהמאלע סקאש, חיים פּויק, סנדר'ל פּלאג, הערשל יאציק, גדליהו פלאציק, חיים טשוואק, לאזער גלאק, אבושל דריידלער, שמחה ויידל.

יעדער צוגעפּאַסט צו זיין זיווג, מיט טעם און גראַם, ווי דער בעל־„אקדמות" אַליין וואָלט זיי אויסגעזינגען.

אַלע מיינע יאָרן האָב איך געפילט ווי איך שטיי און שפּיגל זיך אין די צוויי גרויסע בערג — „גבורה" און „קדושה". איך האָב געפילט ווי איך זאָל אין מיר טראָגן אַ ירושה פון די דורות, וועלכע זענען צווישן די צוויי בערג געבוירן, געלעבט און געוואָקסן. דער ווייטער „אַמאָל" איז פאַר מיר געלעגן אויסגעשפּרייט ווי אַ שאָטן — דער שאָטן פון די דורות.

דעם שאָטן, האָב איך פאַראייביקט. צוזאַמענגענומען יעדעס ברעקעלע, יעדעס פּיצעלע וועלכע האָבן זיך צוזאַמענגעלייגט אין צוויי הונדערט פּופציק בלאַט, זיי געהייליקט און אָפּגעשטעמפּלט מיטן נאָמען „אין שאָטן פון דורות". דאָס איז געבליבן דער שאָטן פון די דורות!..

פון די צוויי בערג „גבורה און „קדושה" זענען צוויי אַנדערע בערג ליגן געבליבן — אַ באַרג אַש און אַ באַרג חורבן. אַ באַרג אַש און אַ באַרג בית־עולם. ניין! איין קבר — אַ באַרג קבר.

בשעת עס נעמען זיך צוזאַמען די קינדער און אייניקלעך פון יענע קדושים, יעדער איינער ברענגט זיין שטיין אויפצושטעלן די הייליקע מצבה, ברענג איך ווי יעדער איינער מיין שטיין.

איך וואַש די הענט ווי אַ ירא־שמים און זאָג בדחילו־ורחימו:

יתגדל ויתקדש זכרם לעולמי עד!..

הדים ראשונים לשואת קוצק בארץ

בקוצק לא נשאר מנין

יוסף וולר מחיפה מרח' זבולון 15, קיבל אתמול מכתב שנשלח לפני חודש וחצי ע"י יעקב ארליך, יושב ראש הועד היהודי בקוצק, המודיע, שממשפחת וולר לא נשאר אף אחד בחיים. בעיר היו לפני המלחמה 3.300 יהודים ועתה לא נשאר בה אף מנין לתפילה.

הכותב ושתי בנותיו, לאה ומלכה, נשארו בדרך נס בחיים, הוא שואל לכתבתה של אחותו נחמה ארליך הנמצאת בארץ ומפרט את שמות השרידים הנמצאים בקוצק. המעוניינים יכולים לפנות לפי הכתובת הנ"ל.

„הצפה", יום ו' — י' אדר תש"ה — 23.2.1945

בין ניצולי קוצק

מרשימת היהודים הניצולים בקוצק (פורסמה ב„משמר" ביום ד') נשמטו השמות: שרה זיגלמן ובתה מלכה.

„משמר", יום א' — כ"ו אדר תש"ה — 11.3.1945

הבו עזרה ליהודי קוצק

במכתב שנתקבל מקוצק נאמר:

נשארו רק בודדים ביניהם: יעקב ארליך, בעל חנות מנופקטורה עם שתי בנותיו מלכה ולאה; גדליה גרוסמאן; ישראל רויטאפל ומשפחתו; שרה־הניה גרוסמאן; יעקב קופיץ (יחידי); יעקב גז'ביין (יחידי); ברוך ליבפריינד ומשפחתו; משה קליינמן ואשתו; חוה קליינמן מווישניה; 2 ילדים של גרשון מווישניה.

והנה היום הגיעו אלינו: חיה ווארום וילדתה מאַטעלע ומשה ווארום; מאלה רובאצ'ק ואחיה; לייבל רוזנבלום (יחידי מכל המשפחה).

על המעוניינים לפנות לפי הכתובת: וולף יעקב ארליך, הועד היהודי. דואר קוצק — ליד לוקוב, רחוב גרברסקה 33.

אחים יהודים!

קודם הכירו אותנו לפי „הטלאי הצהוב". כיום מכירים אותנו לפי בגדינו הקרועים והבלואים, בלי כתונת לעורנו וכיסוי לגופנו; יחפים וערומים עומדים אנו לקראת החורף. הבו עזרה ליהודים שנותרו בפולין!

בברכת ציון

הועד היהודי בקוצק

יו"ר: יעקב ארליך

„משמר", יום ד' — כ"ב אדר תש"ה — 7.3.1945

קופת גמ"ח ע"ש קדושי קוצק

בכנס אזכרה בשנת 1953, הוחלט על הקמת „קופת גמ"ח ע"ש קדושי קוצק" הקופה הזו מתנהלת ע"י ועד ארגון יוצאי קוצק. מטרתה — להושיט עזרה לזקוקים לה למטרות קונסטרוקטיביות בלי רבית ובתשלומים נוחים. פעילי הקופה הם לק אהרן, פרידמן משה, קריצמן שמחה ורק דוד.

א „גמילות חסדים קאַסע אויפן נאָמען פון די קדושי קוצק"

אין דעם אזכרה־צוזאַמענטרעף אין יאָר 1953, איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ „גמילות־חסדים קאַסע אויפן נאָמען פון קדושי קוצק". די קאַסע ווערט פאַרוואַלטעט דורכ'ן קאָמיטעט פון „ארגון יוצאי קוצק". איר ציל — העלפן די נויטבאַדערפטיקע עולים פון קאָצק צו קאָנסטרוקטיווע צילן, אָן פראָצענט און אין באַקוועמע באַדינגונגען. די אַקטיווע מיטאַרבעטער אין דער קאַסע זענען: לאק אהרן, פרידמאַן משה, קריצמאַן שמחה און רק דוד.

מצבה במרתף השואה לקדושי קוצק

בישיבת ועד ארגון יוצאי קוצק ביום 24.1.56 הוחלט להקים מצבה לקדושי קוצק במרתף השואה שבהר ציון בירושלים. ביום א' ט"ז בשבט תשי"ז עלו יוצאי קוצק בישראל למרתף השואה שבהר ציון בירושלים והקימו את המצבה. עם אמירת פרקי תהילים ו„אל מלא רחמים" הוכנסה המצבה למרתף השואה בין שאר המצבות לזכר קהילות שנשמדו.

א מצבה פאַר די קדושי קוצק אין „מרתף השואה"

אויף דער זיצונג פון „ועד ארגון יוצאי קוצק" דעם 24.1.56 איז באַשלאָסן געוואָרן אויפשטעלן אַ מצבה פאַר די קדושי קאָצק אין „מרתף השואה" אויפן הר־ציון אין ירושלים.

זונטיק, ט"ז שבט תשי"ז, זענען עולה געווען געוועזענע קאָצקער אין ישראל צום „מרתף השואה" אויפן הר־ציון אין ירושלים און אויפגעשטעלט דאָרט די מצבה, געזאָגט תהילים און געמאַכט „אל מלא רחמים" צום אָנדיינק פון די קדושים. די מצבה איז אַריינגעשטעלט געוואָרן צוזאַמען מיט די איבעריקע מצבות צום אָנדענק פון די פאַרניכטעטע קהילות.

רשימת קדושי קוצק

שנספו בידי הצורר הנאצי משנת 1939 עד 1944. השמות הובאו כאן לפי רחו־בותיה של העיר, וייכללו בזכרון הקדושים גם שמות אנשי עירנו שהושמדו ואשר מסיבות שונות לא הגיעו לידנו. ת.נ.צ.ב.ה.

ברוברנה

אוברקלייד לייזר
אוברקלייד סילקה
איזנמן שמואל לייב
איזנמן צירל
איזנמן איטה
איזנמן פסיה
איזנמן משה, אשתו והילדים
אפשטין שלמה
אפשטין חנוך
אפשטין גילה
אפשטין צבי
אפשטין פסיה
אפשטין שרגה
אפשטין משה
אפשטין מנשה
ארליך יוסף־מאיר
ארליך רחל
ארליך חיה
ארליך ברוך־יוסף
ארליך חנה
ארליך אסתר
ארליך משה

ביגניץ אברהם
ביגניץ רחל
ביגניץ אלתה
בידרמן אסתר והילדים
בידרמן משה
בידרמן שרה

בלומן (גרינהיים) מרים
בלומן אברהם
בלומן שמואל
בלוטמן נח־מאיר
בלוטמן אסתר־ינטה
בלוטמן שרה
בלוטמן חיים־יעקב
בלוטמן מלי
בלוטמן חיה
בלוטמן אלי
בנימין זינדלס ואשתו
ברוד מאיר
ברוד דוד
ברוד ישראל
ברוד אשר

גובלש ישראל אשתו והילדים
גולדברג חיים, אשתו והילדים
גולדפרב אברהם־לייב
גולדפרב פייבל
גולדפרב פרומה והילדים
גולדפרב וולוול
גולדפרב גיטל
גולדפרב פסיה
גולדפרב דבורה
גולדפינגר אלטה
גולדמן טובה־רויזה
גולדמן מאיר

גולדמן ישראל
גולדמן פסיה
גולדמן פייגה
גולדמן רוזה
גולדמן מאיר
גולדמן גדליהו
גולדמן משה
גולדמן יהונתן
גולדמן אלקה
גולדמן לייבל
גולדמן מאיר
גולדשטין מנדל
גולדשטין אשתו
גולדפינגר שמואל
גולדפינגר שפרינצה
גולדפינגר שרה
גולדפינגר לאה
גולדפינגר בלומה
גולדפינגר אליעזר
גולדפרב הרשקה
גולדפרב רויזע
גולדפרב היה
גז׳בין אברהם
גז׳בין מכלה
גז׳בין רבקה
גז׳בין ישראל
גרינהיים חיים הרש
גרינהיים חוה
גרינהיים גיטל
גרינהיים לאה

גרינהיים ליביש
גרינהיים מתתיהו ואשתו
גרינהיים אליעזר

דורפלויף אברהם
דורפלויף גניה
דרומר מרים
דרומר בינים ואשתו
דרומר חיה
דרומר ישראל
דרומר רישא

הירשביין שלמה
הירשביין שרה
הירשביין מרים
הירשביין בלומה
הירשביין חנה־לאה
הירשביין יהודית
הירשביין חיים
הרמן ברל לייב
הרמן ביילה והילדים

וולצ׳ר סימה
וולצ׳ר יוכבד
וינברג לייבל
וינברג ציפה
וינברג משה
וינברג יוסף
וינברג ישראל
וירובניק אברהם לייב ואשתו
וירובניק יהושע ואשתו
וירובניק שמואל לייב אשתו והילדים
וסרשטרום מנחם
וסרשטרום בינה

וסרשטרום ברוך
וסרשטרום הניה
וסרשטרום אברהם
וסרשטרום רחל
ורטובניק שמואל
ורטובניק חיה
ורטובניק מרדכי
ורטובניק יצחק

ז׳ז׳ניק לייבקה
ז׳ז׳ניק צביה
ז׳ז׳ניק אברהם
זיידנשנידר הניה
זיידנשנידר רחל
זיידנשניידר יעקב־משה
זיידנשנידר פסח
זיידנשנידר שלום
זיידנשנידר יצחק
זיידנשנידר טובה
זיידנשנידר אדלה
זיידנשנידר צבי
זיידנשנידר אליעזר
זיידנשנידר שרה
זיפנטרגר בריל, אשתו והילדים
זקליק חנוך
זקליק אסתר
זקאליק משה, אשתו הילדים

יגלה ברוך
יגלה שלמה זלמן
יגלה שמואל
ידומובסקי איטשע־מאיר
ידומובסקי הרשל
כץ יעקב

כץ זיסיל
כץ אנס והילדים

ליבפרינד דוד
ליבפרינד אסתר

מקובסקי יחזקאל
מקובסקי טובה
מקובסקי הדסה
מקובסקי לייביל
מקובסקי סוחה

נירנברג יצחק ואשתו
נירנברג שמואל
נירנברג חוה
נירנברג אסתר־לאה
ניסנבוים ישראל־יצחק
ניסנבוים פייגה־פרל
ניסנבוים משה
ניסנבוים יעקב
ניסנבוים שיינדל

סקרבניק נחמה
סקרבניק רוזה והילדים

פוז׳ורובטציק שמואל
פוז׳ורובטציק שפרינצה
פוז׳ורובטציק ישראל
פוז׳ורובטציק לייבל
פוז׳ורובטציק וולוול
פוז׳ורובטציק משה
פוז׳ורובטציק פרידה
פוז׳ורובטציק מרים
פיגנבלט יצחק
פיגנבלט אסתר

פיפשובניק מרדכי
פיפשובניק סימה
פיפשובניק שמואל אברהם
פיפשובניק אשתו והילדים
פישבום צפורה
פישבום יצחק
פלדמן מרדכי, אשתו והילדים
פלדמן דוד ואשתו
פלדמן דוד־וולף
פלדמן חנה
פלדמן טובה
פרידמן אברהם ואשתו
פרינדליך משה
פרינדליך אסתר
פרלמוטר אסתר
פרלמוטר פרל
פרלמוטר מלכה
פרלמוטר יודיל

צוביק סילקה
צוביק מאיר
צוביק יחזקאל
צוביק רייזיל
צוביק יעקב
צוביק שרה
צובק מרדכי
צובק אלתה
צובק לייבל
צובק ראזע
צובק מרים
צובק שרגא
צובק שפרה
צובק הנצ׳ה והילדים
צובק יעקב
צובק שרה והילדים

צובק שלמה
צובק רחל
צובק רייזל
צובק אבא
צובק משה
צוקר שרה
צוקר רוזה
צוקר מאיר
צימרמן רבקה
צימרמן גננדל
קופמן שבע
קופמן נחה
קופמן יוסף
קורמן יצחק
קורמן מרים
קורמן שיינדל
קורמן אהרון
קורמן פרנקל
קורמן שלמה
קורמן שרה
קלינמן מיכאל
קלינמן אליעזר
קלינמן שיינדל והילדים
קלינמן הדסה
קלינמן חיים־יהושוע
קלינמן חנה
קלינמן מוטל ואשתו
קליינמן יוסף ואשתו
קניז׳ניק יעקב
קניז׳ניק דבורה והילדים
קריצמן יצחק
קריצמן אסתר והילדים

רובין חיה
רובין ראובן

רובין שרה
רובין יודיל
רוזנבלט משה יעקב
רוזנבלט קיילה
רוזנבלט מנדל
רוזנבלט בתיה
רוזנבלט דוד
רוזנבלט יעקב
רוזנבלט לאה (קניז׳ניק) והילדים
רוזנברג חיים ברוך
רוזנברג יצחק
רוזנברג פסיה והילדים
רוזנטל זינויל
רוזנטל צרזיל
רוזנטל אסתר
רוטאפל ישעיהו
רכטמן חיים
רכטמן מלכה והילדים
רכטמן יטה
רכטמן מרדכי

שוכמכר שרה
שוכמכר מרים
שוכמכר גרשון
שוכמכר ראובן
שוכמכר אטל
שוכמכר פיגה
שוכמכר פרידה
שטרן משה
שטרן חנה והילדים
שלפיכובסקי יהושע
שלפיכובסקי חוה־שרה
שלפיכובסקי מרדכי
שלפיכובסקי אברהם

שלפיכובסקי בתיה־לאה
והילדים
שפילברג וולוול
שפילברג אסתר
שפילברג שרה
שצ׳ציניז׳ לייבל
שצציניאז יהושע, אשתו
והילדים
שצ׳ציניז׳ חיה והילדים
שרמן יעקב
שרמן רבקה והילדים

ברק־יוסלביץ

אלטביר שאול
אלטביר טובה והילדים
אליעזר הסבל ומשפחתו
אלקנבום מנחם
אלקנבום טובה
אלקנבוים ישראל־בר
אלקנבוים מינדל
אלקנבום מוטיל
אלקנבום בלציה
אלקנבום אליעזר
אקרמן הירש מאיר
אקרמן רבקה

בורנשטין ישראל
בורנשטין פרל
בורנשטין אליעזר
בורנשטין בתיה
בורנשטין רחל
ברונשטין גרשון
ברונשטין חנה
ברונשטין מנדל

ברונשטין יעקב
ברונשטין הרשל

גולדבנד משה
גולדבנד שיינדל
גולדבנד זליג
גולדבנד רבקה
גולדבנד שבע והילדים
גולדבנד פסח והילדים
גולדברג ברל אשתו והילדים
גולדפינגר אהרן
גולדפינגר שלמה
גולדפינגר מרים
גולדפינגר חיים ואשתו
גולדפינגר חנה
גולדפינגר אברהם
גולדפרב יצחק
גולדפרב שפרה
גולדפרב מנדיל
גולדפרב מרים
גולדפרב פסח
גולדפרב גולדה והילדים
גולדפרב שרה והילדים
גולדפרב רייזיל
גולדפרב פסה
גולדפרב איסר
גולדפרב גולדה
גולדפרב מרדכי
גולדפרב סימה
גולדפרב צירל
גולדפרב אברהם יצחק
גולדפרב טוביה
גולדפרב שמאי, אשתו
והילדים
גזיואץ משה שמואל

גזיואץ חנה מיטה
גזיואץ יוכבד
גזיואץ חיים
גזיואץ גיטל והילדים
גזיואץ יוסף
גזיואץ רחל
גלייכגויכט ישראל
גלייכגויכט לייזר
גלייכגויכט שרה לאה

הרב הרץ דוד מנדיל
הרבנית הרץ חנה
הרץ שרה יטא
הרץ משה
הרץ בנימין
וינברג חנה
וינברג רבקה
וינריב מנדיל
וינריב חיה והילדים
וישניה הרשיל
וישניה חיה והילדים
וישניה וולויל
ורשניטר אברהם

זילברגלד פנחס, אשתו
והילדים
זילברגלד פיגא
זילברגלד אהרן, אשתו
והילדים
זילברמן רבקה
זילברמן גרוניה

זילברמן נתן
זילברמן תרצה
זילברמן שלמה

זקליק יודל ואשתו

טופל שלמה
טופל אלטה
טופל משה
טופל יעקב
טופל שרה והילדים
טריף יוסף
טריף רייזל
טריף דבורה
טריף בלציה
טריף משה
טריף טובה
טריף זכריה

ליבפרינד שמחה
ליבפרינד אברהם
ליבפרינד רחל
ליבפרינד אברהם
ליבפרינד גולדה
ליבפרינד יוכבד
ליבפרינד הרשיל
ליבפרינד רבקה

מיגדל מנדיל
מיגדל חיה שרה והילדים
מיגדל מאיר
מונצאזש יעקב
מונצאזש ריבה והילדים
מונצאזש איטשה
מונצאזש רחל והילדים
מלץ בנימין
מלץ טובה
מרכבקי הרשל

מרכבקי יעקב
מרכבקי רויזה
מרכבקי מרדכי
מרכבקי יצחק
מרכבקי אברהם
מרכבקי מלכה
מרכבקי שפרה והילדים

סטרובישצ׳יק דוד
סטרובישצ׳יק מרים
סטרובישצ׳יק פסיה
סטרובישצ׳יק שרה־לאה
סטרובישצ׳יק מנדל
סטרובישצ׳יק יוסף־לייזר
סטרובישצ׳יק ציפה והילדים
סטרובישצ׳יק יעקב
סטרובישצ׳יק הניה
סטרובישצ׳יק יחיאל, אשתו
והילדים
סטרובישצ׳יק מנדל
סקרבניק יחזקאל
סקרבניק חנה
סקרבניק סנדר
סקרבניק שיינדיל

פוטרמן שמחה
פוטרמן שרה והילדים
פורמאכר אליעזר
פורמאכר אסתר
פורמאכר לאה
פייביש בעל התה ואשתו חוה
בתו רייזל
פריינדליך מוטל ואשתו
פריינדליך הרשיל

פריינדליך שלמה
פריינדליך מנדיל
פריינדליך יצחק
פרלשטין יעקב דוד
פרלשטין דבורה פרל
פרלשטין משה
פרלשטין יצחק־אלי
פרלשטיין אסתר והילדים
פרלשטין אסתר
פרלשטין הרשל
פרלשטין אברהם

צימרמן לאה
צימרמן מוטיל
צימרמן אלטה
צימרמן ישראל

קויאט אברהם לייב
קויאט אטל והילדים
קויאט ברוך
קויאט יעקב
קויאט שלמה
קופרשלג מרדכי
קופרשלג שרה והילדים
קורצהאנד השל, אשתו
והילדים
קליינמן שמואל
אשתו והילדים
קליינמן מוטיל ואשתו
קרייצמן ראובן
קרייצמן מלכה
קרייצמן ברכה
קרייצמן פסח
קרייצמן זיסל
קרייצמן חנוך

קרייצמן מוטל
קרייצמן חנה והילדים
קרייצמן חיים
קרייצמן חנה
קרייצמן בריש
קרייצמן טובה
קרייצמן משה־יצחק, אשתו והילדים
קרייצמן דוד
קרייצמן אסתר
קרייצמן משה
קרייצמן נחום
קרייצמן אסתר אלקה
קרייצמן נפתלי
קרייצמן נחמה
קרייצמן יצחק
קרייצמן יעקב
קרייצמן יעקב

רוזנבלט בלומה
רוזנבלט טובה
[redacted]
רוזנבלט פסח
רוזנבלט מרים והילדים
רוזנבלט לייזר
רוזנבלט טובה והילדים
רוזנברג בריש
רוזנברג תרצה
רוזנברג יונה
רוזנברג אשתו והילדים
רוזנמן יוסף
רוזנמן מאשא
רוזנמן ישעיהו
רוטנברג משה

רוטנברג אשתו והילדים
ריטנר מנדיל
ריטנר רחל
ריטנר משה
ריטנר בונים
ריכלדר משה
ריכלדר אברהם

שטרן הירש לייב
שטרן נחמיה
שטרן ישעיהו אשתו
שלפכובסקי רחל והילדים
שלפרובסקי מרדכי אשתו והילדים
שרפהרץ משה
שרפהרץ דבורה והילדים
שוכמכר פיגה
שולשטין ישראל־ברוך
שולשטין אשתו יוכבד
שולשטין משה
שולשטין הסה
שולשטין גיטל
שולשטין חיה
שולשטין פרל
שולשטין יצחק מאיר (איטשי)
שולשטין פרומיט אשתו 2 ילדיהם
שולשטין יששכר
שיפר מנדל
שיפר ברוך־דוד
שיפר רבקה
שיפר חיה
שיפר יוסף

גארברסקה

אוברקליד משה
אוברקליד לובה
אוברקליד שמחה
אוברקליד יעקב
איזנמן יצחק
איזנמן שרה
איזנמן אליהו
איזנמן יעקב
אסטמן מאיר יחיאל אשתו והילדים
אסטמן משה יעקב
אסטמן בילה והילדים

בידרמן מתתיהו
בידרמן מלכה
בידרמן פסיה
בידרמן הניה

גדאנקין דוד, אשתו והילדים
גדאנקין שמואל
גולדברג (ז׳קאליק) חנה
גולדברג וישה
גרוסמן לייביל
גרוסמן סימה
גרוסמן מתתיהו
גרוסמן חיים
גרוסמן מנוחה
גרוסמן שלמה
גרוסמן לאה
גרוסמן חנוך
גרוסמן אסתר
גרוסמן אסתר
גרוסמן לאהט׳שי

גרוסמן אברה'מלי
גריצמכר אפרים
גריצמכר חוה
גריצמכר חיים
גריצמכר מנדיל
גריצמכר הירש

דבש שמעון
דבש סילקה
דבש מירל
דבש רחל
דבש הירש
אשתו והילדים
דבש שמואל, אשתו
והילדים
דורפלוף פישל
דורפלוף אברהם
דורפלוף נח

ונדרמן בריש
ונדרמן לייביל
ונדרמן ישראל
ונדרמן אסתר
ונדרמן אברהם אהרן
ונדרמן בריינדיל
ונדרמן דוד
ונדרמן חנה
ונדרמן חיים
ונדרמן לאה גיטל
ונדרמן שמואל יונה
ונדרמן אריה
ודינסקה ארקה ואשתו
ודינסקה שבתאי
ודינסקה אשתו והילדים
וישניה אהרן

וישניה מנדל
וישניה חוה והילדים

ז'זניקוויץ לייזר
ז'זניקוויץ מכלי
ז'זניקוויץ שרה
ז'זניקוויץ רחל
זילברשטיין פייוול, אשתו
חנה והילדים
זלצמן יעקב, אשתו
והילדים
זלצמן חנה
זלצמן רחל
זלצמן לייביש
זלצמן זלדה אשתו והילדים
זאקאליק ישראל ואשתו
זאקאליק לייביל
זאקאליק חיה שרה
זאקאליק וולוול
זאקאליק חיים
זאקאליק חיים אשתו
והילדים
זאקאליק הרשיל אשתו
והילדים
זאקאליק פייביל, אשתו
והילדים
זאקאליק דובה
זאקאליק אסתר
זאקאליק ניסן
זאקאליק פייגה
זאקאליק אלתר
זאקאליק אברהם
זאקאליק מאיר
זאקאליק וולויל, אשתו
והילדים

זאקאליק רוזה

טבצניק בוציה
טבצניק רחל
טבצניק חנינא
טבצניק פסח
טבצניק יצחק
טופל יעקב
טופל שרה והילדים
טיטלריז יהושע
טיטלריז אברהם
טשמקה משה
טשמקה נחה
טשמקה מנדל
טשמקה שרה

יגלה יעקב, אשתו והילדים

לובלינרמן מנדיל
לובלינרמן חיים
אשתו והילדים
לובלינרמן פרידה
לובלינרמן מרים
ליברינד חיים
ליבפרינד יהודית
ליבפרינד שמחה
ליבפרינד דוד
ליבפרינד אסתר
לנדסברג מוטיל
לנדסברג אסתר
לנדסברג אסתר
לנדסברג אסתר
לנדסברג שרה
לנדסברג יואל

מונצזש חנה

מונצזש שרה לאה
מונצזש לייזר
מיגדליק ישראל, אשתו
טובה והילדים

ניסנבום חנוך
ניסנבום ברכה
ניסנבום אפרים
ניסנבום אברהם
ניסנבום חיה והילדים
ניסנבום לאה והילדים

סטולר יצחק ואשתו
סטולר מלך
סטולר צפורה
סקרבניק הרשיל ואשתו
סקרבניק דוד
סקרבניק מוניש
סקרבניק שמואל
סקרבניק שיינדיל

פיינגזיכט ישראל
פיינגזיכט רחל
פיפשובניק לייבקה
פיפשובניק סימה והבת
פלדמן יעקב
פלדמן אסתר
פלדמן צינה
פלדמן מוטיל אשתו
והילדים
פרידמן מנחם
פרידמן רחל
פרידמן יונה
פרידמן שמואל
פרידמן גיטל

צובק יעקב
צובק רבקה
צובק טובה
צובק אלטה
צובק שלמה
צובק פייביל
צימרמן פליק
צימרמן, אשתו והילדים
צימרמן גציל, אשתו
והילדים
צרבונברודה אברהם
צרבונברודה, אשתו והילדים
צרבונברודה שמואל

קופרשלג ישראל
קופרשלג דוד, אשתו
והילדים
קופרשלג הניה
קופרשלג מרדכי
קופרשלג אשתו והילדים
קופרשלג אברהם
קופרשלג ישראל
קופרשלג שרה, מלכה
והילדים
קופרשלג מאיר
קופרשלג יעקב
קופרשלג רחל
קופרשלג מלך
קופרשלג טובה
קופרשלג מרדכי
קופרשלג מיכאל
קופרשלג אברהם
קופרשלג אטל
קופרשלג מטל
קופרשלג פיגה

קופרשלג יואל
קריצמן נח
קריצמן חוה והילדים
קריצמן יהושע
קריצמן מוטיל
קריצמן דוד
קריצמן שמואל
קריצמן חיה, ריבה
והילדים
קרפנשיף אברהם וולוול
קרפנשיף חיה פיגה והילדים

רוזנברג שרה
רוזנשין אלתר
רוזנשין חיה בינה
רוזנשין יהושע, אשתו
והילדים
רוטאפל שלמה
רוטאפל מרים
רוטאפל בנימין
רוטאפל פנחס
רוטאפל אברהם
רוטאפל נח
רוטאפל צ׳רנה
רוטאפל אברהם
רוטאפל בונים
רוטאפל שרה
רוטנברג משה, אשתו
והילדים
רוטנברג מרים
ריטנר ציפה
ריטנר משה
ריטנר אסתר
רייכבוך וולויל
רייכבוך מרים והילדים

ריכטנברג יעקב

שטרן ישראל, אשתו והבת
שטרן אהרן
שטרן בוצ'ה
שטרן חיה
שטרן מאלי
שטרן מיכל
שטרן אברהם
שטרן פיגא והילדים
שטינקריצר וולויל
שטינקריצר וולויל ואשתו
שימיאטיצקי לייזר,
אשתו והבת
שימיאטיצקי פרומה
שימיאטיצקי משה־חיים
שליפקה אברהם ואשתו
לאה גיטל
שליפקה אלי'
שליפקה שמואל
שצצינארז'ש אברהם
שצציניארז'ש מוטיל
שצציניארז'ש יואל
שצציניארז'ש שרה
שצציניארזש מרים
שרפהרץ אהרן
שרפהרץ (זקאליק) דבורה

וסולה

איזנברג פייביל
איזנברג חנה והילדים
איזנברג עזריאל
איזנברג יהושע, אשתו
והילדים

אילפישר יעקב, אשתו
והילדים
אסתר טובה־לאהס
אסתר מתתיהו
אסתר אהרן
אפרים הסבל, אשתו
והילדים
אקרמן יעקב, אשתו
והילדים

ביבולה אברהם יעקב
ביבולה מוטיל, אשתו
והילדים
ביבולה יצחק, אשתו
והילדים
בלומנפלד טמה
ברוד ישראל
ברוד פייגה
ברוד שלום
ברוד שרה
ברוד יוסף

גולדפינגר אהרן, אשתו
והילדים
גולדפינגר מרדכי ואשתו
גולדפינגר משה
גולדפינגר משה, אשתו
והילדים
גולדשטיין דוד
גולדשטין אלטה חיה
גולדשטין צלובה
גולדשטין שרה
גולדפרב חיים איטשע
גולדפרב מינדל
גז'יואץ יעקב מנדל
גז'יואץ פרידה

הלפנבום חנינא, אשתו
הלפנבום שרה
והילדים
הלפנבום טובה
הלפנבום ברוניה
הנדלסמן בנימין, אשתו
והילדים
הרב אונגר אליעזר
הרבנית מורגנשטרן אשת
האדמו"ר והילדים
הרב מורגנשטרן ישראל
הרבנית שרהלי והילדים
הרבנית פיגהלי והילדים
מורגנשטרן בונים
הרמן משה, אשתו
והילדים

וירובניק יצחק
וירובניק חיה
וירובניק חיים־בר, אשתו
והילדים
זאקאליק מנדיל
זאקאליק מלכה והילדים
יגלה ברוך, אשתו והילדים

ליבמן אברהם
ליבמן שינדל והילדים
ליבמן אייזיק
ליבמן חנה
ליבמן שלמה
ליבמן בוציה
ליפמן שרה והילדים
ליפמן משה
לנגמן פנחס דוד
לנגמן פיגה

לנגמן אלטה
לנגמן ריבה
לנגמן יעקב שלום
לנגמן בילה
לנגמן חנה יטא
לנגמן שבע
לק דוד
לק איטה והילדים
לק רחל
לק גולדה

מונצז׳ש משה
מונצז׳ש אברהם
מונצז׳ש שרה
מונצז׳ש הירש לייב
מונצז׳ש גיטל והילדים
מונצז׳ש מרדכי
מייכר יצחק אייזיק
מייכר רחל לאה
מייכר פרידה
מייכר גיטל
מנדיל הסבל, אשתו והילדים

פיפשובניק יצחק
פיפשובניק יצחק
פיפשובניק רחל
פיפשובניק גיטל והילדים
פיפשובניק שלמה ואשתו
פרידמן מנחם
פרידמן רחל
פרידמן יונה
פרידמן שמואל
פרידמן גיטל

צימרמן פלק, אשתו והילדים
צימרמן גצל, אשתו והילדים
צרבונברודה שלמה

קורצהאנד ברל ואשתו
קורצהאנד איטשה, אשתו והילדים
קורצהאנד משה, אשתו והילדים
קנופפר פנחס, אשתו והילדים
קנופפר יעקב
קסלברנר מוניש
קסלברנר זלדה והילדים
קרפנשיף אברהם וולויל
קרפנשיף חיה פיגה והילדים

רוזנברג ברוך, אשתו והילדים

שולמן יצחק
שולמן שרה והילדים
שולמן שמואל
שולמן וולויל, אשתו והילדים
שולמן שלמה
שולמן חוה והילדים
שולמן משה, אשתו והילדים
שולמן לייב אשתו והילדים
שטפר פייביל, אשתו
שרפהרץ אברהם (שו״ב) ואשתו
שרפהרץ שלמה (שו״ב), אשתו והילדים

זידובסקה

אוברקליד חיים יהודה
אוברקליד מיכל
אוברקליד שמואל
אוברקליד שמחה
אוברקליד רחל והילדים

בלומנפלד יחזקאל
בלומנפלד טריינה
בלומנפלד לאה
בלומנפלד זכריה
בלומנפלד צדוק
בלומנפלד יוכבד
בלומנפלד משה
בלומנפלד בלצ׳ה
בלומנפלד נח
בלומנפלד זכריה
בלומנפלד טובה
בלומנפלד ישעיהו
בלומנפלד גרשון
בלומנפלד צירל
בלומנפלד מלכה
בלומנפלד אהרן
בלומנפלד סימה
בלומנפלד גדליהו
בלומנפלד בלצ׳ה

גולדפרב חיים דוד
גולדפרב שרה
גולדפרב שאול
גולדפרב לאה
גולדפרב פייבל
גולדפרב יהושע
גולדפרב מנדיל

וישניה גרשון
וישניה צירל
וישניה מלכה
וישניה משה

טשרני פולה
טשרני אסתר
טשרני ברכה
טשרני אריה

לובלינרמן חיים
לובלינרמן חיים
לובלינרמן פרידה והילדים

מילר חנניא
מילר בלה והילדים
מילר חיה פיגה
מילר משה
מילר שיינדל
מילר יעקב
מילר יוסף

ניסנבום איטשה מאיר
אשתו והילדים
ניסנבום נח, אשתו והילדים

פוטורק וולויל
פוטורק עטיל והילדים

צימרמן פסח
צימרמן ידידיה אשתו
והילדים
צימרמן אהרן יהודה, אשתו
והילדים

צימרמן חיים בר, אשתו
והילדים
צרוונברודה וולויל, אשתו
והילדים

קלינמן חיים
קלינמן חנה
קלינמן שמאי

רובינשטין משה יצחק,
אשתו והילדים
רובינשטין לייביל
רובינשטין חנה זיסל
רוזנברג ראובן
רוזנברג חנה
רוזנברג דינה
רוזנברג שרה פיגא
רוזנברג אסתר
רוזנברג סלצ׳יה
רוזנברג מוטיל
רוזנברג ברכה
רובציק משה
רובציק מלכה והילדים
רכטמן משה
רכטמן חנה והילדים

שטינפוטר משה, אשתו
והילדים
שצציניארזש יעקב, אשתו
והילדים
שצציניארזש מרדכי
שצציניארזש יהודה
שצציניארזש בלה
שצציניארזש חיה שרה

שצציניארזש שמואל
שצציניארזש שושנה
צרוונרודה וולויל, אשתו
והילדים

פאלאצואוא

בליטמן יוסף
בליטמן נתן

גולדפינגר דוד
גוטרמן לייביל, אשתו
והילדים
גוטרמן אברהם
גוטרמן ישראל
גוטרמן גיטל
גולדפרב חיים יצחק
גולדפרב מינדל
גולדפרב זיסיל

וארום מאיר ואשתו
וארום הרש
וארום חיה
ויס ישראל מנדיל
ויס פיגה
ויס קופל
ויס לייביש
ויס מרים

זילברשטין שמואל
זילברשטין פיגה
זילברשטין קיילה
זילברשטין מלכה לאה
זיסרמן יואל, אשתו
והילדים

זלץ יצחק
זלץ מלכה
זלץ אברהם
זלץ יוסף

טופל ברכה
טופל אלקה
טינקלרוט משה
טינקלרוט שרה והילדים

ליבפרינד טובה
ליכטברוט זבולון, אשתו
והילדים
ליכטברוט שלום

מונצז'ש יעקב
מונצז'ש רבקה והילדים
מונצז'ש יצחק
מונצז'ש רחל והילדים
מונצז'ש חיים
מונצז'ש מנדיל

פיגנבלט גדליהו
פיגנבלט מרים
פיגנבלט פייביל
פיגנבלט פרל
פיגנבלט יעקב
פיגנבלט פנחס
פיגנבלט חנה
פיגנבלט חנה
פיגנבלט דובה
פיגנבלט מינדל
פיגנבלט יודל
פיגנבלט זליג
פיגנבלט יעקב

פרידמן חיים
פרידמן לובה
פרידמן דוד
פרידמן מלכה
פרידמן יוסף

צובק פסח
צובק טובה והילדים
צובק נח
צרוונברודה ישראל מנדיל
אשתו והילדים

קופיץ משה
קופיץ גאלדי
קופיץ אברהם
קופיץ מאיר
קופיץ ליאשה
קופיץ בעניק
קופיץ יחיאל
קופיץ חנה
קופיץ חנה
קופיץ שלמה
קופמן אבא
קופמן שיינדיל
קופמן מוטע הירש
קופמן משה
קורצהאנד יהודה הירש
ואשתו
קורצהאנד יעקב
קורצהאנד פנחס
קורצהאנד מתתיהו
קורצהאנד אליהו
קורצהאנד זישא
קורצהאנד אליהו
קורצהאנד משה

קורצהאנד מרדכי
קורצהאנד שיינדל אסתר
קלובשה דוד, אשתו
קלינמן מיכאל
קלינמן פרימה
קרוק שמואל
קרוק פרידה
קרוק מנוחה
והילדים

רובאציק יוסף
רובאציק דינה
רובאציק טובה
רובאציק משה
רובאציק לייביש
רובאציק מאיר
רובאציק חיה
רובאציק יונה, אשתו
והילדים
רוטבום שיינדיל
רובינשטין לייביל
רובינשטין חיה זיסיל

שטרן בוציה
שטרן חוה
שלימק יצחק
שלימק פסיה
שלימק שרה
שרפשטרום אלתר
שרפשטרום חיה אסתר
שרפשטרום פסיה
שרפשטרום שיינדיל
שרפשטרום הרשיל
שרפשטרום שושנה

צמנטרנה

אוברקליד שמחה
אוברקליד רבקה

גריצמכר רויזה
גריצמכר יהושע
גריצמכר מנדיל
גריצמכר אברהם

הנדלסמן ישראל
הנדלסמן רוזה והילדים

ורשניטר הרשל
ורשניטר שיינדיל
ורשניטר יוכבד
ורשניטר נחמה
ורשניטר דבורה
ורשניטר פייגא
ורשניטר פייגא
ורשניטר רבקה
ורשניטר חיה
ורשניטר שמחה
ורשניטר אלתר
ורשניטר זיסיל
ורשניטר מרדכי
ורשניטר מרים

טינקלרוט משה
טינקלרוט שרה והילדים

לאק לייביל
לאק מרים

פוזארובציק אסתר
פוזארובציק חיים

קסלברנר לייביל
קסלברנר חנה
קסלברנר רוזה
קסלברנר לייזר
קסלברנר הרשיל
קסלברנר מרים
קסלברנר רחל
קסלברנר משה

רוזנבלום יחיאל
רוזנבלום משה

שולשטין אהרן
שולשטין מכלה
שולשטין שלמה
שולשטין עזריאל
שולשטין יוכבד
שולשטין הרשיל
שולשטין פרל
שליפקה מאיר
שילדקרוט קלמן
שילדקרוט הדסה
שילדקרוט אסתר
שילדקרוט משה
שילדקרוט שרה והילדים
שליפקה צירל
שליפקה משה
שליפקה יעקב
שליפקה רחל והילדים
שליפקה שמואל
שליפקה משה
שליפקה יונה

רדזינסקה

אוברקליד יעקב
אוברקליד חנה
אוברקליד הרשיל
אוברקליד מאיר ואשתו
אוברקליד יצחק הירש,
אשתו והילדים

ויסמן שלמה דוד
ויסמן חיה
ויסמן יצחק הירש
ויסמן אסתר
ויסמן משה
ויסמן רחל
ויסמן רייזיל
ויסמן גרשון

זיפנטרגר מנחם
זיפנטרגר שמואל
זיפנטרגר יטה
זיפנטרגר אסתר
זיפנטרגר רחל
זיפנטרגר מרדכי

מדנס חנוך
מדנס רחל
מדנס רייזילי
מדנס שיינדל
מדנס יהודית
מונצז'ש טבל דוד
מונצז'ש זלטה
מונצז'ש ינטה
מונצז'ש חיים
מונצז'ש שמחה
מונצז'ש לולה

קנופפר בוטשה, אשתו והילדים
קריצמן ישראל
קריצמן רחל והילדים

שפילברג אסתר
שפילברג בילה
שפילברג מאיר
שפילברג ביילה
שפילברג פרומה
שפילברג הירש יודל
שפילברג בנימין
שפילברג טובה
שפילברג משה

ריבצקה

אורמן וולויל
אורמן שרה
אורמן זלדה

גולדמן אלי׳
גולדמן הרשיל ואשתו
גריצמכר יעקב, אשתו והילדים
גריצמכר הרשיל

זוננשין משה
זוננשין גולדה

מילר טילה והילדים
מילר וולויל

סקרבניק שיפרה
סקרבניק נח
סקרבניק חיה פיגא
סקרבניק גולדה
סקרבניק יעקב
סקרבניק יהושע
סקרבניק רחל
סקרבניק שפרה
סקרבניק בריש
סקרבניק זלדה
סקרבניק יטקה והילדים

צרוונברודה וואלף
צרוונברודה אלקי
צרוונברודה יהושע
צרוונברודה יהושע, אשתו והילדים
צרוונברודה ישראל
צרוונברודה משה, אשתו

רינק

איידלמן יהושע
איידלמן אסתר
איידלמן דוד
איידלמן גולדה
אייזנשטדט יצחק
אייזנשטדט חנה
אלטביר למל
אלטביר פרידה
אלטביר דבורה
אלטביר יצחק
אלטביר טובה
אלטביר פרל
אלטביר חנה
אלטביר יהודית
אלפישר ישראל
אלפישר פיגא והילדים
אלפישר מינקה
אלפישר בנימין
אלפישר דוד
אלפישר חיים
אלפישר שרה
אלפישר איטא והילדים
אפל יעקב
אפל חנה
אפל הרשיל
ארליך אסתר בלומה
ארליך שרה
ארליכמן אברהם
ארליכמן חיה והילדים

בלומנפלד משה
בלומנפלד חנה והילדים

גולדפינגר יהושע
גולדפינגר פסיה
גולדפינגר מנחם
גולדפינגר יוכבד והילדים
גולדפינגר דוד
גולדפינגר אליעזר ואשתו
גולדפינגר חיים בער
גולדפינגר יוכבד
גולדפינגר מינדל
גולדפינגר מנדיל
גולדפינגר גרוניה
גוטפרינד מנדל
גוטפרינד פרומה והילדים
גולדשטין מנדל
גולדשטין ריבה
גולדשטין לייביל
גולדשטין רבקה

גולדשטין מוטיל
גולדשטין חיה
גולדשטין פרידה
גולדשטין אהרן
גוסטחזביץ מאיר
גוסטחזביץ רחל והילדים
גרינהים נח
גרינהים פסה לאה
גרינהים מאיר
גרינהים זליג
גרינהים אהרן, אשתו
והילדים
גרוסמן שרה מלכה
גרוסמן מרים
גרוסמן שושה

דזינצול יוכבד

הנדלסמן שאול
הנדלסמן רבקה
הנדלסמן טמה
הנדלסמן אסתר

ודינסקה האם
ודינסקה משה
ודינסקה שרה
ודינסקה טובה
ודינסקה לאה
ודינסקה ברכה
וינריב יעקב
וינריב רבקה
וינריב ינטה
וינריב דוד
וינריב מירהלי
וירניק יצחק

וירניק צירל
וירניק שרה
וירניק שרה
וירניק ברנדל
וירניק גדליהו
וירניק בינצ׳י
ולסוביץ שמואל
ולסוביץ שרה

זוסמן יהושע
זיגלמן יונה
זיגלמן משה
זיסמן לוי
זיסמן ברכה
זיסמן ליפאה, אשתו
והילדים
זיסמן יואל
זיסמן וולויל
זיסמן משה
זיסמן שרה
זיסמן יהושע
זקליק אברהם
זאקליק סרקי
זקליק רייזיל
זילברשטין מוטיל
זילברשטין סימה גולדה
זילברשטין קיילה
זילברשטין שאשי
זילברשטין ישראל
זילברשטין שפרה
זילברשטין יצחק
זילברשטין מרים
זילברשטין מרים
זילברשטין אברהם
זילברשטין רבקה

זלצמאז יהושע
זלצמאן משא
זלצמן רבקה
זלצמאן פיגא
זלצמן יצחק

טשמקה יודל
טשמקה הנה
טשמקה מרים
טשמקה שרה
טשמקה פרומה
טשמקה וולויל
טשמקה יוכבד והילדים

כץ מנשה
כץ נחמה

ליבפרינד נח
ליבפרינד שאשי
לבפרינד הרשיל
ליבפרינד יהושע
ליבפרינד רייצה
לבפרינד מרים והילדים
ליבפרינד משה
ליבפרינד חיה והילדים

מונצז׳ש יוסף
מונצז׳ש שרה פרידה
והילדים
מילכטייך ישראל
מילכטייך מלכה
מילכטייך חוה
מילכטייך תרצה
מילכטייך חיה

מילכטייך שמואל
מילכטייך גדליהו
מילכטייך דוד

ניסנבום יוסף
ניסנבום בתיה
ניסנבום יוכבד
ניסנבום מלכה
ניסנבום שרה
ניסנבום אהרן
נלקנבום הירש מאיר

פיגנבום הרשיל
פיגנבום גיטל
פיגנבום מלכה
פיגנבום מרים
פיגנבום משה
פיגנבום חיה
פיקו מנחם
פיקו קיילה
פלומנבום מנוס
פלומנבום שרה והילדים
פרלמוטר משה, אשתו
פרלמוטר יצחק ואשתו
פרלמוטר לאה
פרלמוטר ריבה
פרלמיטר פסיה
פרידמן צירל בתיה
פרידמן שרה

קורצהאנד פרץ
קורצהאנד אסתר הינדה
קורצהאנד גיטל
קורצהאנד אלי
קורצהאנד רחל
קורצהאנד יעקב

קלינמן יהושע
קלינמן שאשי והילדים
קריצמן ראובן
קריצמן גולדה
קריצמן פיגה
קריצמן צירל
קריצמן לייביש
קריצמן שמואל
קריצמן יצחק
קריצמן חיים

רוזנבלט בריש
רוזנבלט פרידה
רוזנבלט לאה
רוזנבלט בונים
רוזנבלט רוזה
רוזנבלט ישראל משה
רוזנבלט יוסף דוד
רוזנבלט שלמה
רוזנבלט דבורה והילדים
רוזנבלט בנימין, אשתו והילדים
רוזנבלט הרשיל
רוזנבלט רבקה לאה
רוזנבלט לייזר
רוזנבלט יעקב
רוזנבלט משה
רוזנבלט מילכה
רוזנבלט צביה
רוזנבלט שרה
רוזנבלט שרה
רוזנבלט יחיאל
רוזנבלט בנימין, אשתו והילדים
רוזנברג מאיר

רוזנברג חנה והילדים
רוט רחל
רוט שלמה
רוט זלדה
רוט יעקב
רוט חנה
רוט שלמה
רזניקיויץ דוד
רזניקיויץ חנה לאה
רזניקיויץ משה
רזניקיויץ בר, אשתו
רזניקיויץ ישראל
רזניקיויץ רחל
רזניקיויץ אסתר
רזניקיויץ שמואל
רזניקיויץ שיינדיל
רזניקיויץ יעקב
רזניקיויץ גרשון
רזניקיויץ חנה
רזניקיויץ נח
רזניקיויץ פייגה
רזניקיויץ רבקה לאה
רזניקיויץ שרה שאשי
רזניקיויץ זאב
רזניקיויץ שרה
רזניקיויץ רבקה
רזניקיויץ אסתר
רזניקיויץ חיים שמואל
רזניקיויץ מרים
רזניקיויץ בריינדיל
רזניקיויץ יצחק
רזניקיויץ צירל
רזניקיויץ שמואל
רייכבוך צבי
רייכבוך מאטיל

רייכבוך צלובה
רכטמן יעקב ואשתו
רכטמן שרה
רכטמן הרשיל
שוסטרמן דוד

שוסטרמן רחל
שוסטרמן וולויל
שוסטרמן מלכה
שוסטרמן אהרן
שוסטרמן משה
שוסטרמן לאה והילדים

שפירא לאה
שפירא מרדכי
שפירא דבורה
שפירא דב, אשתו והילדים
שרפהרץ משה
שרפהרץ טובה והילדים

תוספת ליד ושם

דורפלוף פישל ומשפחתו
מונצוש משה

מונצזש זלדה ומשפחתה
קופרשטין זאב, אשתו והילדים

קופרשטין מרדכי, אשתו והילדים
שרמן מאיר ומשפחתו

ר׳ מיכאל ראטבוים

ר׳ מיכאל ראטבוים איז געווען איינער פון די אַמאָליקע יידישע אָנגעזעענע סוחרים אין קאָצק. געהאַט אַ ברייטע האַנט פאַר יעדן נויטבאַדערפטיקן.

ר׳ מיכאל ראטבוים איז געווען אַ ייד אַ משכיל, און ווען אין קאָצק האָט נאָך קיין צייטונג ניט געהאַט קיין שליטה, איז ביי ר׳ מיכאל ראטבוימען אָנגעקומען דאַמאָלסדיקע העבּרעאישע צייטונג „הצפירה״. עס איז געווען אַ מנהג ביי קאָצקער משכילים באַזוכן ביי ראטבוימען און ביי אַ געשמאַק גלעזל טיי לייענען די „הצפירה״.

ר׳ מיכאל ראטבוים האָט געגעבן אַ גוטע דערציאונג און זוכה געווען צו קינדער און קינדס־קינדער. יהי זכרו ברוך.

מאת המערכת: רשימה זאת נתקבלה כאשר הספר נמצא כבר תחת מכבש הדפוס. ועל כן ניתנה כאן בסוף, במקום במדור „אישים ודמויות״.

לזכר אמנו ז"ל

ציירל בתיה פרידמן בת ר' חיים מבית בורנשטין נולדה ב־15 באפריל 1891. בהיותה בת 28 נתאלמנה מאבי אברהם מרדכי בן שלמה לייב פרידמן ונשארה עם שלושת ילדיה, והימים ימי מלחמה ועול הפרנסה, גידול וחינוך הילדים נפל על כתפיה בלבד. למרות הקשיים הת־מסרה לחנך את ילדיה ברוח המסורת והציונות. בעבודה מפרכת עמלה כל ימי חייה ופירנסה ביושר את משפחתה והי־תה תמיד מוכנה לעזור לזולת. עם עלותי ארצה קיוויתי לרכז את משפחתנו בארץ, אך אמי ז"ל לא זכתה ונספתה בשואה בשנת 1942. יהי זכרה ברוך!

יוסף פרידמן, צרפת
משה פרידמן, ישראל

לזכר אחותנו שרה פרידמן

נולדה ב־21 בדצמבר 1911 בקוצק. משחר נעוריה עובדת ומתפרנסת מיגיע כפיה. בניגוד למסורת המקובלת בעיירה ובמשפחה, השתייכה שרה לתנועה העו־בדת המאורגנת.

ביום עלותי ארצה, במאי 1938, ליוותה אותי אחותי ונפרדה ממני בצער ובתקוה להתראות בארץ, אך חלומותיה לא נת־גשמו והיא נספתה בשואה.

יהי זכרה ברוך!

יוסף פרידמן, צרפת
משה פרידמן, ישראל

לזכר אמנו סימה גרוסמן

נולדה בשנת 1875 להורים הרב ברוך ושרה פיגה ניסנבוים ממשפחת רבנים וגדולי התורה. הצטיינה במידות טובות, עסקה כל ימי חייה בצדקה לעניים. התמסרה בכל נפשה לחנך את שלושת ילדיה לפי מסורת הוריה. קשה היתה לה הפרידה מאתנו בזמן שהנאצים הובילו אותה לטרבלנקה ביום 18 באוקטובר 1942 ושמה נרצחה.

יהי זכרה ברוך!

גדליהו גרוסמן, תל־אביב
שרה פיגה גרוסמן־רוטאפל

רמת־גן

לזכר אמי פיגהלע איילפישר

רק בת 12 הייתי, והורי קנו בשבילי תעודות מזוייפות בעד הון תועפות, שאוכל לחיות כנוצריה. אמי ז"ל ליוותה אותי כשנסעתי לגרמניה למחנות עבודה. קוויתי שאוכל עוד פעם לראות אותה, אך נרצחה ע"י הנאצים בשנת 1942. והיא רק בגיל 32.

יהי זכרה ברוך!

יוכבד (איילפישר) קופוצינסקי

רמת־גן

צום אנדענק פון מיין משפחה

צום אָנדענק פון מיינע עלטערן, שוועסטער און ברודער, און דאָס דריי־יעריקע קינד פון מיין שוועסטער רויזע ז״ל.

אין משך פון דער מלחמה האָב איך זיך אויסבאַהאַלטן צוזאַמען מיט די אובנדערמאָנטע אין אַ בונקער. דער גורל האָט געוואָלט, אַז אין דעם זעלבן טאָג ווען איך האָב זיך צוגעשלאָסן צו אַ יידישע פּאַרטיזאַנער־גרופּע, זענען זיי באַפאַלן געוואָרן דורך די פּוילישע פאַשיסטן (א. ק.) און זיי דערמאָרדעט אין בונקער. דאָס איז געווען 6 וואָכן פאַר די באַפרייאונג.

באַלד נאָך דער באַפרייאונג האָב איך זיי געבראַכט צו קבר ישראל. עס איז מיר געווען זייער שווער צו שיידן זיך פון קבר פון מיינע טייערע אין טאָג ווען איך בין עולה געווען קיין ישראל.

יהי זכרם ברוך!

יעקב קסלברנר

לזכר משפחתי

להנצחת זכרם של בני משפחת גיסי מנדל, אחותי חיה שרה, והילדים מאיר לייב, רחל מגדל וגולדה בת ר' דוד לאק שניספו ע"י הנאצים, הי"ד!

אהרן בן־יוסף (לאק), תל־אביב

השמטה

ברשימת עולי קוצק בישראל עמ׳ 368 נשמטו בטעות שמותיהם של דוד ובינה ראך, שעלו ארצה ב־1925 וביתם היה פתוח לכל יוצאי קוצק שבאו אחריהם. מר דוד ראך הוא מראשוני מיסדי ארגון יוצאי קוצק בישראל.

תוכן העניינים

פרקי היסטוריה וזכרונות

חסידות קוצק

מן העבר הקרוב

מפלגות, ארגונים ומוסדות

תנועת הפועלים היהודים בקוצק

מוסדות ציבוריים בקוצק

מנופה של קוצק

איך חרבה קוצק

לזכרם

הקוצקאים בארץ ובתפוצות

יד ושם